

НАУКОВІ ПРАЦІ **НАУКОВІ ПРАЦІ**

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ВИПУСК 37

Кам'янець-Подільський
«Аксиома»
2014

Рецензенти:

В.Л. Іващенко, доктор філологічних наук, завідувач відділу термінології Інституту української мови Національної академії наук України

Т.П. Вільчинська, доктор філологічних наук, професор, декан філологічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Б.П. Іванюк, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської класичної літератури і теоретичного літературознавства Єлецького державного університету імені І.О.Буніна (Росія)

*Друкується за ухвалою вченої ради
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 11 від 27.11.2014 р.)*

Міжнародна редакційна колегія:

С.Д. Абрамович, доктор філологічних наук, професор; **О.С. Волковинський**, доктор філологічних наук, професор; **Л.О. Іванова**, кандидат філологічних наук, доцент; **О.В. Кеба**, доктор філологічних наук, професор (заступник відповідального редактора); **Б.О. Коваленко**, кандидат філологічних наук, доцент; **М.Г. Кудряцев**, доктор філологічних наук, професор; **В.С. Кшевецький**, кандидат філологічних наук, доцент; **Аркадій Мажец**, доктор габілітований, професор Академії ім. Яна Длугоша в Ченстохові (Республіка Польща); **Ю.О. Маркітантов**, кандидат філологічних наук, професор (відповідальний секретар); **А.А. Марчишина**, кандидат філологічних наук, доцент; **Л.М. Марчук**, доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор); **Г.Й. Насмінчук**, кандидат філологічних наук, професор; **А.С. Попович**, кандидат філологічних наук, професор; **Н.В. Ситник**, кандидат філологічних наук, доцент; **П.Л. Шулик**, кандидат філологічних наук, професор; **Емілія Янігора**, доктор, доцент Католицького університету в Ружомберку (Словаччина).

Міжнародна наукова рада:

Уршуля Груца-Мьонсік, доктор наук педагогічних, ад'юнкт Жешівського університету (м. Жешів, Республіка Польща); **А.В. Жуков**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської мови Новгородського державного університету ім. Ярослава Мудрого (м. Великий Новгород, Російська Федерація); **Б.П. Іванюк**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської класичної літератури і теоретичного літературознавства Єлецького державного університету імені І. О. Буніна (м. Єлець, Російська Федерація); **Данута Кристина Мажец**, доктор габілітований, професор Академії ім. Яна Длугоша в Ченстохові (м. Ченстохов, Республіка Польща); **І.В. Остапенко**, доктор філологічних наук, професор кафедри міжмовних комунікацій та журналістики Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського (м. Сімферополь, Україна); **Ю.І. Попов**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарної освіти ГАОУ ДПО ЯНАО «Регіональний інститут розвитку освіти» (м. Салехард, Російська Федерація); **О.С. Силаєв**, доктор філологічних наук, професор кафедри російської та світової літератури Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди (м. Харків, Україна); **В.І. Силантьєва**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри зарубіжної літератури Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (м. Одеса, Україна); **Н.М. Сологуб**, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту української мови НАН України (м. Київ, Україна); **О.О. Тараненко**, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (м. Київ, Україна); **Антон Фабіян**, доктор габілітований, професор університету Павла Йозефа Шафарика в Кошицях (м. Кошице, Словаччина).

НЗ4 **Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск 37.** – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2014. – 280 с.

У збірнику наукових праць висвітлюються актуальні проблеми сучасного мовознавства, літературознавства, методики викладання філологічних дисциплін, представлено широкий спектр наукових розробок вітчизняних і закордонних дослідників.

Видання адресовано професійним філологам, докторантам і аспірантам, усім тим, хто цікавиться сучасним станом розвитку філології.

УДК 80: 001(045)
ББК 80

Тексти статей подаються в авторській редакції

Рік заснування – 1993. До 1999 р. – Збірник наукових праць
Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Серія філологічна

Президією ВАК України (Постанова №1-05/4 від 26 травня 2010 року)
збірник перереєстровано як наукове фахове видання з філологічних наук

Свідоцтво про державну реєстрацію засобу масової інформації
серія КВ No14660-3631ПР від 01.12.2008 р.

SCIENTIFIC PAPERS
SCIENTIFIC PAPERS

**OF KAMIANETS-PODILSKY
IVAN OHIYENKO
NATIONAL UNIVERSITY**

PHILOLOGICAL SCIENCES

ISSUE 37

Kamianets-Podilsky
«Aksioma»
2014

Reviewers:

V.L. Ivashchenko, Doctor of Philology, the head of terminology department, Institute of the Ukrainian language at the National Academy of Science of Ukraine.

T.P. Vilchynska, Doctor of Philology, Professor, the dean of the Faculty of Philology at the Ternopil Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University.

B.P. Ivaniuk, Doctor of Philology, Professor, the head of Russian classical literature and theoretical literary criticism department at the Yelets I. Bunin National University

*The publication is approved by the decision of the Scientific Board
of Kamianets-Podilsky Ivan Ohiyenko National University
(protocol № 11 of 27.11.2014)*

International editorial board:

S.D. Abramovych, Doctor of Philology, Professor; **O.S. Volkovynskiy**, Doctor of Philology, Professor; **L.O. Ivanova**, Candidate of Philology, Associate Professor; **O.V. Keba**, Doctor of Philology, Professor (Deputy Editor-in-Chief); **B.O. Kovalenko**, Candidate of Philology, Associate Professor; **M.H. Kudriavtsev**, Doctor of Philology, Professor; **V.S. Kshevetskiy**, Candidate of Philology, Associate Professor; **Arkadii Mazhets**, Doctor Habilitatus, Professor of the Yan Dluhosh Academy in Cheshstokhov (Poland); **Yu.O. Markitantov**, Candidate of Philology, Professor (Assistant Editor); **A.A. Marchyshyna**, Candidate of Philology, Associate Professor; **L.M. Marchuk**, Doctor of Philology, Professor (Editor-in-Chief); **H.I. Nasminchuk**, Candidate of Philology, Professor; **A.S. Popovych**, Candidate of Philology, Professor; **N.V. Sytnyk**, Candidate of Philology, Associate Professor; **P.L. Shulyk**, Candidate of Philology, Professor; **Emilia Yanihora**, Doctor, Associate Professor of the Catholic Ruzhomberk University (Slovakia).

International Scientific Council:

Urshulia Hrutsa-Monsik, Doctor of Pedagogics, Junior Scientific Assistant in Zheshiv University (Zheshiv, Poland); **A.V. Zhukov**, Doctor of Philology, Professor, Head of Russian language department of Novhorod Yaroslav Mudryi state University (Velikiy Novgorod, Russian Federation); **B.P. Ivaniuk**, Doctor of Philology, Professor, Head of Russian classical literature and theoretical literary criticism department of Yelets I. O. Bunin state University (Yelets, Russian Federation); **Danuta Krystyna Mazhets**, Doctor Habilitatus, Professor of the Yan Dluhosh Academy in Cheshstokhov (Cheshstokhov, Poland); **I.V. Ostapenko**, Doctor of Philology, Professor, Head of the department of Interlingual Communication and Journalism of the Tavria V.I. Vernadskiy national University (Simferopol, Ukraine); **Yu.I. Popov**, Candidate of Philology, Associate Professor of the liberal education department of SAEI DOE IaNAR «Regional Institute of education development» (Salekhard, Russian Federation); **O.S. Sylaiiev**, Doctor of Philology, Professor, Head of Russian and foreign literature department of Kharkiv H.S. Skovoroda national pedagogical University (Kharkiv, Ukraine); **V.I. Sylantieva**, Doctor of Philology, Professor, Head of foreign literature department of Odesa I. I. Mechnykov national University (Odesa, Ukraine); **N.M. Solohub**, Doctor of Philology, Professor, leading official of the Institute of the Ukrainian language at the National Academy of Science of Ukraine (Kyiv, Ukraine); **O.O. Taranenko**, Doctor of Philology, Professor, leading official of the O. O. Potebnia Institute of Linguistics at the National Academy of Science of Ukraine (Kyiv, Ukraine); **Anton Fabian**, Doctor Habilitatus, Professor of Pavlo Yozef Shafaryk University in Koshytse (Koshytse, Slovakia).

N34 **Scientific papers of Kamianets – Podilsky Ivan Ohiyenko National University: Philological Sciences. Issue 37.** – Kamianets-Podilsky: Aksioma, 2014. – 280 p.

This collection of scientific papers represents topical issues of modern linguistics, literary criticism, methods of teaching philological disciplines and a wide range of scientific studies made by local and foreign researchers.

The issue is addressed to professional philologists, graduate and doctorate students and all those interested in the state of the art of philology.

UDC 80: 001(045)
LBC 80

The texts of articles are given in authorial versions

Founded in 1993. Prior to 1999 published as
«The scientific papers of Kamianets – Podilsky State Pedagogical Institute. Philological series.»

This publication was re-registered as a scientific professional edition
in the field of philology by the Presidium of HAC of Ukraine (Resolution № 1-05/4 of 26 May 2010)

Certificate of state registration of the printed mass medium
KB № 14660-3631 IIP of 01.12.2008

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК: 821.111 Шек7=821.161.1

Абрамович С.Д., Чикарькова М.Ю.

«МАТЕРИЯ СНА / МЕЧТЫ» В «БУРЕ» ШЕКСПИРА И ЕЕ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ В РУССКИХ ПЕРЕВОДАХ

У статті аналізується шекспірівська концепція реальності, що сформувалася в контр-апункті англійського теологічно-філософського і поетичного пошуку епохи пізнього Ренесансу, який реабілітував статус магії. Чарівник Просперо в фіналі зрікається свого магичного мистецтва, але це не знімає питання про загадковість матеріального буття, яке трактується як складний діалог свідомості Бога-Креатора і Людини як частини матеріального світу. У російських же перекладах «Бурі» ототожнені *dream* і *sleep*, що позбавляє текст властивий йому філософської глибини.

Ключові слова: мрія, сон, матерія, магія, переклад.

В «Буре» Шекспіра Прусперо¹, в прошлом – герцог Милана, когда-то изгнанный братом-заговорщиком вместе с маленькой дочерью Мирандой, находит приют на некоем острове, где живет Калибан, воплощение низших, витальных сил природы. Черпая знания из магических книг, Просперо покорил себе не только Калибана, но и духов, ими управляющих; он – идеальный Правитель, создавший на острове настоящий рай. При случае он вызывает на море бурю и заставляет проплывающий рядом корабль со своими обидчиками пристать к острову, восстанавливая справедливость. Однако наиболее интересны те загадочно-глубокомысленные слова, которые звучат из уст волшебника, обращающегося к зрителям накануне финала:

We are such stuff
As dreams are made on, and our little life
Is rounded with a sleep² [7, 199].

Это речение, с одной стороны, репрезентирует богословско-философскую концепцию, утвердившуюся в христианской культуре вообще³, а с другой – знаменует сложение солипстического сознания, которое позже будет развернуто в философии Беркли⁴ и широко распространится в английской поэзии⁵.

Оставляя в стороне уже забытые и устаревшие переводы Н. Карамзина, Н. Сатина и М. Гамазова, сразу же отметим, что в наиболее значительных и до сегодняшнего дня популярных трех русских переводах – Т. Щепкиной-Куперник, М. Кузмина, М. Донского – утрачено несколько чрезвычайно важных смысловых акцентов:

Мы сами созданы из сновидений,
И эту нашу маленькую жизнь
Сон окружает...
Перевод Т. Щепкиной-Куперник.

...Из такого же
Мы матерьяла созданы, как сны.
Жизнь сном окружена.
Перевод М. Кузмина.

Мы созданы из вещества того же,
Что наши сны. И сном окружена
Вся наша маленькая жизнь ...
Перевод М. Донского.

Хочется разобраться, во-первых, почему Шекспир употребляет две разных лексемы – *dream* и *sleep*. Похоже, что у него это неслучайно, в то время как в русских переводах в обоих случаях фигурирует только *сон*.

Если обратиться к научной литературе по этому вопросу, то окажется, что проблема не раз интересовала зарубежных, в первую очередь –английских исследователей, в то время, как в русском литературоведении она обойдена полным молчанием.

Начнем с того, что в данном отрывке подозревают, как это обычно принято у шекспироведов, «чужую руку»: стоит лишь Великому Барду сказать что-либо серьезное, как тут же, словно в «Пропавшей грамоте» Гоголя, некая личина ухватывает добытое из-за его плеча. Так, Looney подчеркивает в данном отрывке недостаточность объективных факторов для литературоведческого суждения, в то время как обычно Шекспир предлагает читателю предельно ясную концепцию. Эти слова выглядят, по его мнению, «нешекспировскими» [цит. по: 6, 84]. Словом, то ли наш пьесокропатель умыкнул где-то высокую мысль, то ли очередной притаившийся аристократ вписал сюда рукой хозяйскою нечто для простого актера запредельное.

В самом деле, глубочайшая насыщенность фрагмента христианским спиритуализмом очевидна, так что Ch. Knight в комментариях к тексту Шекспира даже утверждает, что здесь мы имеем место с предвестием солиптической доктрины Беркли. У него не вызывает сомнения, что Шекспир был хорошо знаком с современной ему философской схоластикой и вполне мог быть приверженцем теории, согласно которой наши чувства (ощущения) неразрывно «впечатаны» Богом в образы вещей, которые формируют наш материальный мир [7, 199]. Вообще же, практически здесь содержится квинтэссенция не только данного шекспировского текста, но и нечто большее. Goddard замечает, что если было бы необходимо найти шекспировские строки, наиболее репрезентативные одновременно и для его поэзии, и для его философии, то это были бы данные слова из монолога Просперо, выражающие изумление перед тайной бытия и в своем роде даже более итоговые, нежели декартовское «Cogito, ergo sum» [4, 291–292]. S. R. Cupta трактует «our little life is rounded with a sleep» как сферу мятущейся, темной и неразумной материи, не дающей душе покоя, что несколько напоминает индуистское представление о *кальпе*⁶.⁶ Он, который окружает мою «маленькую» жизнь, пишет исследователь, не кажется мне мирным ежедневным сном, несущим отдых душе. Этот сон беспокоит и пугает меня. Это сон, против которого я борюсь всю мою жизнь, обращаясь к невинному сну, когда я осознаю, что я и мир слиты друг с другом. Это момент, когда я боюсь небытия, встретившись с источником моего бытия, Богом [5, 98]. Этот экзистенциальный страх небытия ощущают у Шекспира многие, и защита от него – статус ребенка, доверчиво почивающего на руках у мироздания: «Я ассоциирую маленькую жизнь здесь с младенчеством», «rounded» – мне кажется, носит смысл «умиления, нежности», защищая от сумятицы большого мира [9, 319]. По этому поводу нелишне заметить, что у Шекспира, похоже, мир материи отгорожен от сознания достаточно прочно: R. M. Jones пишет, что в Елизаветинское время слово *rounded* имело значение «rounded out» (т. е. *округлять, замыкать, дополнять*), а не «rounded in» (*проникать*) [8, 94]. Но наше индивидуальное сознание придает Бытию смысл и весомость: «Как мечта во сне, так наша жизнь в вечности» [3, 117–118]. Тем не менее, как мы видим, исследователи, в общем-то, не слишком сосредоточены на том обстоятельстве, что у Шекспира явственно подчеркнута неравнозначность *dream* и *sleep*, хотя они семантически корреспондируют между собой и как бы друг друга «поддерживают».

А ведь использование автором двух разных лексем вовсе не случайно. Английское *dream*, более позднее по происхождению, означает, собственно, некую градацию: *дремать, видеть сны, мечтать*. Но здесь имеется в виду, что человек (шире – *природа, натура, материя* в целом) есть воплощение мечты Бога, материализация Его замысла. А сон (*sleep*), в который погружена краткая, «маленькая» (*little*)⁷ жизнь человека, данная ему в его ощущениях, – это наше переживание чувственного бытия природы, материи. *Sleep* стилистически более снижено, нежели *dream*: достаточно отметить, что слово это может означать и просто слизь, скапливающуюся на веках после физического сна («слипающиеся глаза»), в то время, как *dream* означает полет и свободу: *мечта, видение*, и сопрягается с понятием ослабления уз тела, духовного освобождения, медитации (ср. русск. *дремать* – состояние между сном и явью, то самое состояние, которое культивирует йогин).

Безусловно, данный фрагмент насыщен не только энергией духовного поиска, но и стремлением к некоторой систематизации, если не к выводам. В Англии эпохи Шекспира кипела Реформация, отказавшаяся от римского учения; к протестантизму, похоже, принадлежал и Шекспир, хотя подчас выдвигаются и аргументы в пользу его католической ориентации [см.: 2]. Во всяком случае, именно у протестантов выкристаллизовывается теологическое понятие Божьего Плана, Божественного замысла материального мира. Одновременно дифференциация *dream* и *sleep* у Шекспира тянет добавочную гроздь ассоциаций, современникам поэта вполне понятных. XV век – эпоха Ренессанса, когда рядом со старой теологией постепенно зарождается основывающийся на позитивной науке сенсуализм, признающий физическое ощущение единственным источником познания (в XVI веке оно четко формулируется у Локка). И, как ни странно, рука об руку с позитивным мышлением идет оккультизм, еще недавно отвергнутый христианством. Но именно языческая магия была лоном, в которой некогда зародилось опытное, научное знание, и величайшие умы эпохи, начиная с Ренессанса (Агриппа Неттесгеймский, Иоганн Вейер, Джордано Бруно и

др.) и вплоть до Ф. Бэкона, магию и науку просто не различали. «Сказочное» сознание воскресает в утопических учениях о преобразовании мира на основе научного знания, что становится неотъемлемой частью сознания Модерна. Здесь *dream* – это уже сфера чисто человеческого дерзания⁸.

Рождается же такой магический акт преобразования реальности из медитативного сосредоточения, выключения из действительности, вхождения в сферу на грани сна и яви (сибирские шаманы, например, начинают вхождение в транс с нескольких глубоких зевков). И не случайно мотив сна, ощущение смутности и недостоверности чувственно-материального восприятия мира пронизывают весь текст «Бури».

Вот Миранда, дочь Просперо, пытается вспомнить свое детство:

... Все так далеко;
Скорей на сон похоже, чем на быль,
Что в памяти хранимо.

Перевод М. Кузмина

Но, хотя с помощью магии и можно изменить мир, в конечном итоге и эта перспектива остается чем-то смутным. Шекспир есть уже излом Ренессанса, это маньеризм, разочаровывающийся в гуманистическом взгляде на мир. Более того, дерзостное воскрешение сказочно-магического сознания представляется Шекспиру самообманом. Его Просперо, превративший, как впоследствии Робинзон Крузо, свой малый остров в оплот процветания и справедливости, живет на грани бунта угнетенного Калибана, физического естества. Духи могут аккумулировать чудесные видения, что прекрасно реализовано в зрительном ряде фильма П. Гринуэя «Книги Просперо». Но эти видения исчезают бесследно, оставляя впечатление рассеявшейся иллюзии. В финале Просперо от магии вообще отказывается.

Иными словами, певец тела, «которое пахнет так, как пахнет тело» («Сонеты» Шекспира), оказывается, в конечном итоге, не столь уж далек от традиционной спиритуалистической концепции, сформулированной католическим монахом Кальдероном, размышляющим над дерзостным и отчаянным поведением своего гедонистического Дон Хуана: *Жизнь есть сон*. Лишь пройдя через смерть, мы просыпаемся от сна жизни – в истинной реальности. Магия же, чья сфера приложения, – материальный мир и область индивидуальной человеческой души (не духа!), способна лишь временно привязать к изменчивой прелести вещей, а в конечном итоге – увести от спасения в Вечности.

Итак, ни секуляризированное сознание Щепкиной-Куперник, ни гедонистическое мирозерцание Кузмина, ушедшего из разреженных христианских глубин и высей в теплый мир «милый земли», не стимулировали интереса к реальной философской насыщенности шекспировской пьесы. Еще более легковесен третий перевод: М. Донской был по своему образованию математиком и занимался в основном соответствующей научно-педагогической деятельностью; до 1954 года он писал лишь шуточные стихи; иностранные же языки выучил сам (*Википедия*). Похоже, что он вообще более опирался в данном случае на русские переводы предшественников, нежели на самого Шекспира – во всяком случае, «маленькая жизнь» явно бездумно перекочевала в его текст из текста Щепкиной-Куперник. Словом, дилетантизм в сочетании с общим равнодушием ко «всяким там» метафизическим тонкостям и спровоцировали огрубление смысла русского текста «Бури». Здесь не просто отождествлены сферы физического сна и мечтательно-идеальной грезы, но и, по сути, грубо «сброшены с парохода современности» размышления классика позднего Ренессанса над реальными возможностями человека и его тщанием превозмочь Бога и природу. Поэтому «Буря» в бытующих ныне русских переводах обречена быть неким гала-представлением, «танцующими, скачущими, и шумящими на сцене амурами, чертями и змеями», карнавальным зрелищем, выродившимся в какое-то пустое развлечение.

Примечания

- ¹ Prospero [ˈprɒspərəʊ] – «говорящее» имя; оно произведено от лат. pro spero – заботиться о <процветании; пользе>; букв. же означает счастливый, безмятежный. Отсюда англ. prosperity – преуспевание.
- ² Буквальный перевод: Мы созданы из такого вещества, Из которого мечты сделаны, и наша малая жизнь В конечном итоге является сном.
- ³ Нелишне вспомнить, что sleep присутствует в английском языке с XII-го века, а dream – с XIII-го; это т. н. среднеанглийский период английского языка, выделяемый исследователями после норманнского завоевания, когда на Британские острова хлынули французы, активно внедряющие свою ментальность. В тогдашнем же французском языке, испытывавшем сильное воздействие католического философствования Высокого Средневековья, дистанция между «мечтой» и «сном» отчетливо отражает дихотомию тела и духа. Тут гкver означает мечта, греза, сновидение, а sommeil – физический сон, а также – время, ноша. Здесь явственно сказалось влияние развитой теологии: в XIII веке сорбоннский профессор св. Фома Ак-

винат, «князь философов», как его называли современники, разграничил относительную самостоятельность естественного бытия и человеческого разума с одной стороны и «истины откровения» с другой.

4 «Странным образом среди людей преобладает мнение, что дома, горы, реки, одним словом, чувственные вещи имеют существование, природное или реальное, отличное от того, что их воспринимает разум. Но с какой бы уверенностью и общим согласием ни утверждался этот принцип, всякий, имеющий смелость подвергнуть его исследованию, найдет, если я не ошибаюсь, что данный принцип заключает в себе явное противоречие. Ибо, что же такое эти вышеупомянутые объекты, как не вещи, которые мы воспринимаем посредством чувств? А что же мы воспринимаем, как не свои собственные идеи или ощущения (ideas or sensations)? И разве же это прямо-таки не нелепо, что какие-либо идеи или ощущения, или комбинации их могут существовать, не будучи воспринимаемы?» [1, раздел «О принципах человеческого знания», ч. 1, 4].

5 Ср. со строкой из «McAndrew's Hymn» Киплинга: «Lord, Thou hast made this world below the shadow of a dream» («Господь, Ты создал этот мир, <который> ниже тени <Твоей> мечты»).

6 Кальпа в индуизме – «день Брахмы», длящийся 4,32 миллиарда лет; потом наступает ночь Брахмы, длящаяся столько же, – это как бы временный конец материального мира.

7 Вообще-то little в английском может означать еще и незначительный короткий, ограниченный, что звучит несколько более возвышенно, чем непритязательное маленький, ставшее в русском шекспироведении, увы, обычным. Жеманное «маленькая жизнь», не слишком хорошо вписывающееся в философскую стилистику фрагмента, прижилось, кажется, благодаря Т. Щепкиной-Куперник. Знаменитая в начале XX века переводчица была особой миниатюрной, пленявшей своим малым ростом (одно время она играла на сцене у Корша детей и подростков), и, видимо, находясь в плену некоторого милого нарциссизма, щедро насыщала этим «дамским» словом – безотносительно к тематике, жанру и стилю – все, что она писала: «Всего яснее начинаю помнить: окно в моей маленькой детской» («Дни моей жизни»); «...ему <о Чайковском > совсем было не интересно, что какая-то маленькая девочка пишет стихи» («Страницы воспоминаний»); «Это производило маленькую революцию во всем моем взгляде на вещи» (Письмо А. П. Чехову. Ноябрь (после 7-го) 1893); «О благородстве маленького края, О том, что стал он жертвой за других» («Песня брюссельских кружевниц»); «Дубки» была маленькая усадьба, оставшаяся её матери после смерти второго мужа её» (рассказ «Настоящая женщина»); «Селия: Честное слово, ты верно говоришь: с тех пор как заставили молчать ту маленькую долю ума...» (пер. «Как вам это понравится», ред. 1937 г.) – и мн. др.

8 Как скажет позже Ленин, «надо мечтать»; за мечтания эти человечество, как известно, платит по сей день немалую цену.

Список использованных источников

1. Беркли Дж. Трактат о принципах человеческого знания, в котором исследованы главные причины заблуждений и затруднений в науках, а также основания скептицизма, атеизма и безверия / Джордж Беркли // Беркли. Дж. Сочинения. – М.: Наука, 1978. – С. 152–247.
2. Гайдин Б. Н. Шекспир и христианская культура / Б. Н. Гайдин // Знание. Понимание. Умение. – 2006. – №. 2. – С. 236–239.
3. Birch W. J. Tempest // The Tempest: Critical Essays / Birch W. J. – Routledge : Ed. Patrick M. Murphy, 2014. – P. 114–123.
4. Goddard H. C. The Meaning of Shakespeare / Harold C. Goddard. – University of Chicago Press, 2009. – Vol. 2. – 306 p.
5. Gupta S. R. The word speaks to the Faustian man / Som Raj Gupta. – Delhi : Banarsidass, 1995. – 539 p.
6. Hope W., Holston K. The Shakespeare Controversy: An Analysis of the Authorship Theories / Warren Hope, Kim Holston. – McFarland, 2009. – 260 p.
7. Shakespeare W. The Comedies, Histories, Tragedies, and Poems of William Shakespeare / William Shakespeare. Winter's tale. Tempest. King John. King Richard II / Ed. Ch. Knight. – London: William Clowes and sons, 1842. – Vol. IV. – 515 p.
8. The Variety of Dream Experience: Expanding Our Ways of Working With Dreams / Ed. M. Ullman, C. Limmer. – State University of New York, 1999. – 280 p.
9. Wheeler R. D. Fantasy and history in the Tempest / Richard D. Wheeler. – The Tempest: Critical Essays / Ed. Patrick M. Murphy. – Routledge, 2014. – P. 293–327.

Shakespeare used in a famous passage «We are such stuff As dreams are made on, and our little life Is rounded with a sleep» («The Tempest») two tokens –dream and sleep, meantime in Russian translations usually turn into only sleep (physical). But Shakespeare` scholars noted author`s

acquaintance of scholastic philosophy and even a close connection with the later Berkeley (Knight). They reveal the representativeness of this passage of Shakespeare and the philosophy of his time (Goddard) – only Looney suspects a «foreign hand» in this situation. The world of matter is separated from the individual consciousness here: in Elizabethan times the word rounded mattered «rounded out», not «rounded in» (Jones). But it is our individual consciousness gives meaning and importance for Existence (Birch); it's reminiscent of the Indian Calpe: unreasonable matter that surrounds us is only a heavy sleep (Gupta), and we must trust in situation as a child (Wheeler). Sleep is our experience of sense of life, and dream, meaning the flight and freedom, opens the way to the idea that matter as the embodiment of God's dream. In Shakespeare's England the Reformation crystallizes theological concept of the Divine Plan of the material world; in the same time there was era of the birth of sensationalism, which was going, hand in hand, with the occult and utopian doctrines of the transformation of the world as «fairy tale». But Shakespeare is a break of the Renaissance, Mannerism, disappointing by humanistic daring. Prospero, who turned, his small island is the bastion of prosperity and justice – similar Robinson Crusoe, – is living on the verge of revolt of the oppressed Caliban who symbolized a physical nature. Genies can accumulate wonderful vision, but they disappear without a trace, leaving an impression of the scattered illusion. Prospero denies of magic at the final. But this complex of philosophical meaning lost in the prevailing current Russian translations: Shakespeare's play changes into kind of gala performance, carnival spectacle which degenerates into empty entertainment.

Keywords: *dream, sleep, matter, magic, translation.*

Отримано: 15.10.2014 р.

УДК: 82.0+821.161.2+165.642

Авксентьева Г.А.

СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ПСИХОЛОГІЗМУ В ОПОВІДАННІ В. ПІДМОГИЛЬНОГО «НА СЕЛІ»

У статті здійснено аналіз специфіки використання засобів психологізму в оповіданні В. Підмогильного «На селі». Доведено, що у ранньому творі письменника домінує саме внутрішній монолог як засіб передачі рефлексії персонажа.

Ключові слова: *психологізм, внутрішній монолог, діалог, конфлікт, засоби психологізму, емоційний стан, протагоніст, градація, пейзаж, контраст*

Письменники-модерністи основну увагу зосереджують на внутрішньому світі персонажа, на змінах емоційних та вольових процесів, на процесі постійного рефлексування та самоусвідомлення. Тому актуальним є вивчення творчості письменників-модерністів під цим кутом зору. Щодо проблем художнього психологізму маємо сьогодні цілий ряд досліджень Григорія В'язовського, Лідії Гінзбург, Григорія Клочка, Миколи Кодака, Василя Фащенко та інші. Зокрема, літературознавець В. Фащенко наголошував, що психологізм – «...універсальна родова якість художньої творчості. Його предметом є відображення внутрішньої єдності психологічних процесів, станів, властивостей і дій, настроїв і поведінки людини...» [7, 57].

У художніх текстах письменники використовують найрізноманітніші засоби розкриття внутрішнього світу персонажа: внутрішній монолог, діалог, потік свідомості, портрет, пейзаж, авторські відступи, художні деталі тощо. Так, науковець В. Фащенко у дослідженні «Етюди про психологізм літератури», аналізуючи засоби психологічного аналізу, зазначав: «Видима мова душі у творі невіддільна від діалогу і внутрішнього мовлення, які, в свою чергу, часто наче «заходять» одне в одне... А їх «супроводжують» ще авторські – точні й метафоричні – характеристики, описи вчинків, індивідуальна обстановка, пейзажі, інтер'єри, які так або інакше пов'язані з психологією героя» [7, 148]. Під час дослідження психологізму важливо зосередити увагу саме на засобах розкриття внутрішнього світу персонажа, що є показником особливостей авторського світобачення, його письменницької майстерності. Тому мета статті передбачає детальне вивчення специфіки використання засобів психологізму в оповіданні В. Підмогильного «На селі».

Валер'ян Підмогильний досить рано дебютує як прозаїк. Перше його оповідання було написано в 1917 році, коли письменнику було лише 16 років. А перша збірка оповідань «Твори. Том 1» була опублікована у 1920 році (автору на той час виповнилося 19 років) [4, 278]. Його ранній дебют вітають науковці і письменники. Зокрема, дослідник С. Єфремов наголошував: «Безперечно надійною силою увійшов до нашого письменства Валер'ян Підмогильний, що в своєму активі

має збірку оповідань («Твори», Т. 1) і низку новіших творів у періодичних виданнях» [2, 661]. Письменник Юрій Клен у рецензії на другу збірку митця «Військовий літун» зазначав: «Дар правдивого спостереження життя, уміння заражати читача настроями, тримати його увагу напруженою на протязі всього оповідання – становлять невід'ємну властивість творчості Валер'яна Підмогильного» [Цит. за 3, 307]. Ю. Клен акцентує увагу на тих ознаках, які є визначальними не лише для ранньої творчості, а й загалом для романів, повістей, оповідань письменника.

Традиційно значну увагу критиків привертають романи В. Підмогильного «Місто» та «Невеличка драма». Менш дослідженими і сьогодні залишаються саме ранні оповідання автора, які дають уявлення про формування творчої майстерності митця. Аналізуючи ранні і наступні твори письменника, канадський дослідник М. Тарнавський у монографії «Між розумом та ірраціональністю: Проза Валер'яна Підмогильного» підкреслював: «...якась єдина ідея проходить через творчість Підмогильного червоною ниткою: в певному сенсі, він знову і знову пише один і той самий твір. Він незмінно заглиблений у конфлікт між інстинктом і розумом; і, з філософського погляду, цьому конфліктові присвячено всі його твори. З іншого боку, розуміння Підмогильним цього фундаментального дуалізму зазнавало серйозних змін із плином часу» [6, 37]. Дослідник виділяє наскрізну тему творчості митця, яка об'єднує оповідання, повісті і романи письменника. Конфлікт між інстинктом і розумом є визначальним і для першої збірки оповідань Валер'яна Підмогильного «Твори. Том I».

Письменник у дев'яти оповіданнях збірки досліджує кульмінаційні епізоди із життя чоловіків різних вікових категорій. Саме на вік персонажів оповідань звертає увагу М. Тарнавський у зазначеній монографії: «За винятком «Старця» та «Діда Якіма», героями всіх оповідань збірки «Твори. Том I» є молоді чоловіки, або хлопці. Так, ми знаємо, що Вані сім років, Андрію («Важке питання») – сімнадцять, Жені («Пророк») – дев'ятнадцять; Віктору («Добрий Бог») – також дев'ятнадцять, і він вчиться в сьомому класі гімназії. В сьомому ж класі вчиться й Олесь («Гайдамака»), хоча поведінка його могла б свідчити, що він молодший. Трохи старший Петро («На селі»); з того, що його приятель неодружений і вчитель в селі, а також із поведінки обох хлопців можна зробити висновок, що їм обом десь за двадцять. Вік хлопця «На іменах» теж не вказано, але зрозуміло, що це ще дитина, бо жінки не соромляться в його присутності смакувати свої амурні враження» [6, 51]. Віковий діапазон персонажів-чоловіків представлений досить широко: від хлопчика до діда. Але переважають образи персонажів-юнаків, які були ровесниками молодого автора, і саме проблеми цього вікового періоду були близькі письменнику.

Зокрема, у центрі уваги В. Підмогильного в оповіданні «На селі» студент Петро Зубченко, який у місті, на його думку, не мав умов для навчання (заважав товариш, що був «трохи чудною людиною» [5, 84]), тому вирішив, що на селі йому буде «зручніш» працювати. Цікаво, що опозиція «місто-село» простежується і в оповіданні «Добрий Бог», персонажі якого живуть у місті, а розважатися вирушають на село.

З перших рядків аналізованого тексту автор чітко визначає завдання стосовно протагоніста: «Одного дня Петро постановив виявити свій справжній погляд на соціалізм...

Коли він так постановив, то негайно обіграв усіх знайомих соціалістів, поназбирав безліч тонких і товстих книжок, запакував їх обережно в лантух та й подався на село, щоб зручніш було працювати» [5, 83]. Студент вирішив опрацювати теоретичний матеріал щодо соціалізму, зібрав книги та вирушив на село.

В. Підмогильний пильну увагу приділяє внутрішньому емоційному стану персонажа. Особливо це відчутно, коли Петро, зайшовши у гості до гімназичного товариша Олелька, потрапив на репетицію артистичного гуртка. У кімнаті, де зібралася молодь, було темно. Саме ця обставина впливає на швидку адаптацію Петра у чужому середовищі. Автор використовує прямі характеристики зміни відчуттів персонажа: «Йому зробилось чудно й приємно. Мовби усі присутні зіллялись воедино, і той бас, що тільки що зробив пропозицію, належить трохи і йому, Петрові» [5, 86]. Студент був зачарований піснею: «Петро не ворушився загіпнотизований нею (піснею – прим. Г. А.). Вона підіймала в душі його потяг до чогось чулого й теплого, невиразне бажання простору, прагнення казкового. Вона знесилювала його та пісня» [4, 86].

Пісня налаштувала героя на романтично-ліричний лад, «...розбуркала його поцілунками жагучими та обіймами нестриманими...» [5, 87]. І саме у цей момент юнак відчув, що поруч з ним сидить жінка: «По голосу впізнав і якось всією істотою відчув, що то жінка. Це зацікавило і розворушило його» [5, 86]. Слухаючи народну пісню «Мене забудь», чоловік вирішує діяти щодо своєї сусідки. У нього зароджується думка: «Що якби тихесенько взяти її за руку?» [5, 86]. Письменник поступово розкриває хід думок студента, які стають усе сміливішими: покласти руку дівчини на коліно, погладити її, взяти й другу руку, пригорнути до себе та поцілувати. Авторські вказівки чергуються із внутрішнім мовленням персонажа, що вдало передає градацію напруження відчуттів протагоніста. Стосовно цього слушно наголошував літературознавець В. Фащенко: «У таланови-

тих творах всі засоби психологізації взаємно посилюють один одного, щоб у своєму чергуванні й злитості передати багатобарвність людського буття, його найпотаємніші глибини» [7, 153].

Діапазон емоцій Петра постійно змінюється: радість від таємного поцілунку, напруження і страх («Почало здаватись, що всі помітили, але не сказали...» [5, 88]), неприємні відчуття від того, що тікав. В. Підмогильного, як і О. Гончара, «...все більше цікавить певна суперечливість самої «внутрішньої людини», її дисгармонійність як результат взаємодії із зовнішніми обставинами» [1, 118]. Дія в оповіданні відбувається вночі. Темінь та тиша усе приховують, тому ніч студенту видається ближчою, її юнак сприймає позитивно: «Тут вночі чудово..., вночі, коли замість розпеченого металу на небі сріблиться холодок» [5, 90]. Особливо помітно контраст у сприйнятті Петром дня і ночі. Зубченко захоплюється нічними краєвидами та місяцем, а навпаки дратує його день і сонце: «Я ненавиджу тебе, пекуче сонце! Ти теплом своїм маниш до себе людей, вони виходять із самотніх захистів до купи і, мов зачаровані, губляться в юрбі, юрбою живуть, навіть сили свої віддають їй. Гарячими проміннями та блиском яскравим ти, сонце, еднаєш тисячі людей, і вони, безглузді, забувши про волю давню, роблять однакові рухи, співають разом пісні своїй безсилості та приниженню...» [5, 93]. У монолозі Петро постійно звертається до сонця, звинувачуючи його у людських помилках та негараздах та закликає людей до знищення світила: «День панує над людьми-рабами! Чого не збунтуються раби? Вони здолали б зірвати свого пана з неба, жорстоко пошматувати, відкинути геть та прикликати до себе запашну ніч із вільних степів, ніч теплу, ласкаву й таємничу. Ту ніч, коли видно, коли співає земля, коли прокидаються зорі...О, як я сумую за тобою, ноче, що родиш казки дивовижні, коли все тихо навкруги, коли всі сплять!» [5, 93]. Подумки студент прагне знищити «ворога» і насолоджуватися нічною свободою.

На думку науковця М. Тарнавського, «у цьому фрагменті Підмогильний яскраво проводить мотив «місто-село», даючи цілу низку відповідних пар. Протилежності елементів пар – це просто окремі приклади загальної протилежності між розумом та ірраціональністю. У монолозі Петра подана протилежність між сонячним світлом і темрявою ночі. Ніч символізує свободу, сексуальність, чуттєвість, бунт, індивідуальність, природні сили степу й села. Денне світло асоціюється зі служінням, соціальними й психологічними обмеженнями, матеріалізмом, утилітаризмом, соціальними цінностями, міським життям» [6, 47]. Символічна опозиція «день-ніч», на думку науковця, набуває філософського звучання: «Соціалізм, система соціального устрою, націлена на максимум загального добра, – це, звичайно, частина того денного світу, світу розуму. Петрова відраза до нього не має ніякого відношення до сучасної політики. Всі герої Підмогильного діють у сучасній добі, і сучасні події й проблеми так чи інакше позначаються й на них (добрим прикладом є Петрове бажання глибше вивчити соціалізм). Але автор дуже майстерно користується цими сюжетними орієнтирами, щоб розвинути значно ширшу філософську тему. І тому, аналізуючи його твори, необхідно завжди тримати під увагою обидва аспекти – і злободенний, і філософський» [6, 47]. З цією думкою дослідника варто погодитися, однак у контексті оповідання опозиція «день-ніч» розкриває бажання протагоніста насолоджуватися життям і небажання працювати над вирішенням поставленого завдання. Серед розкішної сільської природи у Петра немає обов'язків, а є безмежний простір і свобода.

У розкритті змінності емоційних станів Петра Зубченка В. Підмогильний постійно використовує прямі вказівки, рідше застосовує внутрішнє мовлення та діалоги. Цікавим є використання діалогу із самим собою у ситуації осмислення таємного побачення під час репетиції: «Думки кинулись йому в голову, немов їх хто витруснув із лантуха.

– Гарна чи погана? – спитав він, схилившись на тин...

– Не знаю, – одповів сам собі.

– Дівчина чи заміжня?

– Не знаю.

– Хто ж вона?

– Не знаю. Не знаю. Не знаю» [5, 89]. Завіса таємного не дає спокою студенту, його дратує відсутність інформації. Лише наступного дня студент дізнається, що Оксана була нареченою його товариша Олелька. Це спонукає Петра змінити плани і тікати з села.

Отже, в оповіданні Валер'яна Підмогильного «На селі» стосовно розкриття внутрішнього стану персонажа переважають прямі вказівки на зміну настрою персонажа, рідше використовується внутрішнє мовлення протагоніста, а діалог з самим собою – лише один раз. У подальшій творчості митця, зокрема, у романі «Місто», саме внутрішнє мовлення стане домінуючим засобом психологізму.

Список використаних джерел

1. Гуменний М. Поетика романного жанру Олесея Гончара : проблеми типологій : [монографія] / М. Гуменний. – К. : Акцент, 2005. – 240 с.

2. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – К. : Феміна, 1995. – 608 с.
3. Костюк Г. Післямова до роману В. Підмогильного «Місто» / Г. Костюк // Українське слово : хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. : у 3 кн. – К., 1994. – Кн. 2. – С. 307-317.
4. Мельник В. Валер'ян Підмогильний / В. Мельник // Історія української літератури ХХ століття : у 2 кн.; за ред. В. Дончика. – К., 1998. – Кн. 1. – С. 277-284.
5. Підмогильний В. На селі / В. Підмогильний // Підмогильний В. Оповідання. Повість. Романи / [упоряд. В. Мельник]. – К., 1991. – С. 83-93.
6. Тарнавський М. Між розумом та ірраціональністю : Проза Валер'яна Підмогильного / М. Тарнавський; [пер. з англ.]. – К. : Пульсари, 2004. – 232 с.
7. Фащенко В. Етюди про психологізм літератури / В. Фащенко // Фащенко В. У глибинах людського буття : Літературознавчі студії. – Одеса, 2005. – С. 22-156.

The detailed analysis of the specifics of the psychology means' using in V. Pidmohylnii's early story «In the village» is analyzed in the article. Based on the fact that psychology is a sign of art, which involves the reproduction of a character's internal states, the place of the story «In the village» in the context of V. Pidmohylnii's creativity is analyzed. The positive evaluations of the author's contemporaries and the scholars of his creativity of the late XX-early XXI century testify to the writer's exceptional talent.

The idea, that the author's stories are less studied today than his novels, is noted in the article. A conflict between instinct and reason (M. Tarnavskii) defines all the works of V. Pidmohylnii and it becomes dominant for his first book of short stories «Tvory. Tom 1st». The main characters of the book are men of all ages. The protagonist of the story «In the village» is Petro Zubchenko. This is a student, who decided to go to the village to study materials about socialism. V. Pidmohylnii pays a great attention to the internal emotional state of the character. In the village the student gets to the artistic circle's rehearse, he quickly adapts to an unfamiliar environment, and especially the darkness in the room helps him. By using inner speech the author transmits aspirations, feeling, and desires of a young man, who was sitting next to an unknown girl. Through the direct instructions and internal reflections the permanent change of the protagonist's emotions (concern, joy, tension and fear) can be seen in the text. The author skillfully uses the psychological landscape in the story, especially the contrast in Petro's perception of day and night.

So, in the process of uncovering of the character's internal state the direct indication of the change in mood is dominated in V. Pidmohylnii's story «In the village», the protagonist's inside speech is used rarely, and the dialogue with himself is used only once.

Key words: *psychology, inner monologue, dialogue, conflict, means of psychology, emotional state, the protagonist, graduation, landscape, contrast.*

Отримано: 18.10.2014 р.

УДК 398.8:821.161.2.09

Волос Б.І.

«СТУДІЇ НАД УКРАЇНСЬКИМИ НАРОДНИМИ ПІСНЯМИ» ІВАНА ФРАНКА У КОНТЕКСТІ ФОЛЬКЛОРИСТИЧНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті проаналізовано пропедевтичний процес написання Іваном Франком корпусу «Студії над українськими народними піснями». Розглянуто традицію вивчення фольклорного ліро-епосу українців, та вплив відомих українських фольклористів на формування світогляду Івана Франка, його історіографічної концепції. Підкреслено прагнення дослідника поєднати традиційне й новаторське при аналізі пісенної творчості.

Ключові слова: *історіографія, пропедевтика, народна пісня, історична пісенність, критика тексту.*

Корпус Івана Франка «Студії над українськими народними піснями», de facto, одна з найкращих фольклористичних праць про історичний ліро-епос українців. Багаторічна пошукова робота, вдале науково-методологічне опрацювання матеріалу, залучення потужної джерельної бази, висвітлення художньо-виражального апарату тощо – все це стало передумовою виведення «Студій» на загальноєвропейський рівень. Автор праці вкотре зарекомендував себе не тільки

як визначний дослідник фольклору, а й як глибокий знавець історії свого народу, його побуту, звичаїв та традицій. Завдяки високому науковому рівню дослідження, який продемонстрував Франко, корпус став взірцевим для науковців наступних поколінь.

Грунтовне історіографічне дослідження стало результатом величезної та важкої багаторічної роботи І. Франка. Розуміння того, що народнопісенній творчості притаманний глибокий оптимізм і спонукало вченого до праці над її вивченням. Вже в 1870-ті роки він починає записувати народні пісні, якими зацікавився ще у дитинстві, слухаючи їх з уст матері (до слова, діяльність упорядника «Студій» на фольклорній ниві була тісно пов'язана з її предметною сферою, тому він цікавився не тільки пісенністю, а й іншими жанрами української усної словесності). Такий рід занять не покидав Франко практично протягом всього життя.

Ще більше уваги Франко приділив народній пісенній творчості в роки навчання у Львівському університеті. Майбутній науковець познайомився з провідними діячами української культури, які мали безпосередній вплив на формування світогляду фольклориста. В цей час потужно розвивалась фольклористика в «підросійській» Україні. Активною науковою діяльністю займалися такі фольклористи як І. Рудченко, М. Лисенко, П. Чубинський та інші. Виходять друком збірники: «Чумацкие народные песни» (І. Рудченко), «Збірник українських пісень», «Молодощі» (М. Лисенко), «Народные песни в Галицкой и Угорской Руси» (Я. Головацький) та багато інших. Протягом 1872 – 1878 років з'являються упорядковані П. Чубинським фольклорні та етнографічні збірники в серії «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край». Всі ці події неабияк вплинули на Франка і фактично «зафундаментували» подальшу його науково-фольклористичну діяльність.

Все ж, незважаючи на значний поступ в галузі, Франко звернув увагу на те, що насправді маємо «мало праць, які б орієнтували нас у тій масі пісенного матеріалу» [22, т. 42; 12]. Це стало однією з причин появи майбутнього корпусу «Студій...». У дослідника виникла ідея видати «спеціально оброблений» збірник пісень, осмислити його на рівні «історико-літературної критики».

До слова, елементи наукового осмислення українського фольклору помітні вже в часи навчання І. Франка у Дрогобицькій гімназії. Значну роль у цьому плані відіграли викладачі гімназії І. Верхратський й Ю. Турчинський, які звертались до народної творчості у своїх творах. Важливим було й вивчення творів Тараса Шевченка, пройнятих народнопоетичними мотивами й образами. І. Франко читав популярні на той час збірники української народної творчості, які знаходились в гімназії. У ранній статті «Ученицька бібліотека в Дрогобичі» (1878) він зазначав: «Свої етнографічні відомості черпало ученицьке товариство ось з яких джерел: «Українські приказки» (Номиса), «Українські пісні» (вид[ав] Артемовський), «Народные южнорусские сказки» (Рудченка), «Быт подолян» (Шейковського), «Народный праздник Купала, коломыйки и шумки» (зібрав Счастний Саламон), «Народні звичаї над Збручем» (Гальки), «Ruskoje wesile» (Лозинського), «Русалка Дністровая» (Шашкевича), «Народные русские песни» (Щербана), «Очерк баснословия», «Дітські пісні, казки і загадки. Розправа о язиці южноруським» (Головацького), тощо [18, 117]. Слід зазначити, що в гімназії, крім слов'янського фольклору, фольклорист досить добре був ознайомлений із поетичною традицією інших неслов'янських народів, зокрема знав староіндійський епос «Магабгарату», старонімецьку «Пісню про Нібелунгів», а також старогрецький епос (особливо захоплювався образом Прометея) [1, 22].

Звичайно, для написання такої праці, яка б зайняла одне з центральних місць в українській фольклористиці, потрібно не лише опиратись на власні знання. Франко здійснив колосальну пропедевтичну роботу. Вчений попередньо ознайомився з працями своїх колег М. Максимовича, П. Куліша, М. Костомарова, В. Антоновича, М. Драгоманова та інших, які зробили вагомий внесок в історію фольклористики і вже потім, врахувавши їхню науковий досвід, а також використавши власні напрацювання, розпочав свої студії над пісенною творчістю. Доречно буде розглянути, які саме досягнення в справі наукового дослідження народної творчості зробили попередники, адже вони безпосередньо вплинули на формування історіографічної концепції І. Франка, а також появу корпусу «Студії над українськими народними піснями».

Спроби залучити історичну пісенність українців до сфери наукового вжитку проявилися ще після виходу у світ збірника «Опыт собрания старинных малороссийских песней» М. Цертелєва у 1819 році (поряд з думами тут були поміщені й пісні «Про Палія і Мазепу», «Про від'їзд козака до війська» та ін.). Саме ця подія стала своєрідним поштовхом для поціновувачів народної творчості. Почали з'являтися низки коментованих видань народнопісенних творів. Їхніх авторів цікавила не лише «суха» жанрова одиниця, а й текст фольклорного твору, події, зображені у ньому, зміст пісень, їхні формальні та мовні особливості, міжнаціональні відмінності тощо.

Зародки наукового опрацювання усної словесності зустрічаються вже у збірках українських народних пісень М. Максимовича («Малороссийскія пѣсни», «Украинскія народныя пѣсни»,

«Сборникъ українскихъ пѣсенъ»). Вчений один із перших українських фольклористів, який зрозумів важливість письмового фіксування народних творів, оскільки в усній формі вони втрачали багато особливостей. У передмові до «Малоросійських пісень» науковець зазначав, що пісні, переходячи з уст в уста, втрачали багато віршів, або змінювались, чи недоспівувались, а навіть і перемішувались, втрачаючи тим самим первісний вигляд. «Я старался, – зазначав Максимович, – сліхати и соглашати разногласія; случалось сводить иногда двѣ в одну, либо одну роздѣлять на двѣ; я избиралъ какъ находилъ сходственнѣе съ правильнымъ смысломъ и – сколько понималъ – съ духомъ и языкомъ народнымъ» [14, 20]. Неабияку увагу звертав автор «Малоросійських пісень» на формальні особливості народних пісенних творів та художньо-виражальний апарат (особливо наголошував на порівняльному характерові історичних пісень, артистизму, природності вислову, достоїнстві віршоскладання, музикальності та граматичних особливостях мови цих жанрових одиниць тощо). Крім цього, він виступав одним із фундаторів історичної школи у фольклористиці. Вчений наголошував, що в українській історичній пісні звучить не тільки душа народу, а також його істинна історія. Саме з таким науково обґрунтованим поглядом підходив вчений до вивчення уснопоетичних творів, хоча і не відкидав потребу вивчення міфів, оскільки за їх допомогою особливо вдосконалюється мова фольклорного твору, стає «ближе къ своему корню, слѣдовательно чище въ составѣ и крѣпче въ силѣ» [14, 2]. Словом, науковий фактор в працях фольклориста відіграв неабияку роль.

Важливими в цій сфері стали й інші коментовані видання українських історичних пісень (це стосується і дум, оскільки на той час фактично не існувало жанрового розрізнення цих фольклорних одиниць). В 1833 – 1838 роках виходить у світ шестикнижжя «Запорожскої старини І. Срезневського. Основну частину збірок склали історичний ліро-епос XVI – XVIII століття. Збірки, до яких видавець залучав і власні історичні праці, незважаючи на безліч недостовірної інформації (йдеться про неточність історичного фактажу) все ж у свій час користувались популярністю, оскільки автор один із перших вказав на важливість критичного розбору подій, які зображені в історичній пісні. До цього списку можна додати й таких вчених як П. Житецький, В. Петров, які в другому томі «Архіву слов'янської філології» В. Ягича опублікували з попередніми поясненнями пісню «Битва під Берестечком»¹. Невеличкий коментар щодо згаданого пісенного твору подав і сам В. Ягич у третьому річнику «Архіву»². Вагомий внесок у науковий аналіз народної пісенної творчості зробив і О. Потебня. Його праці «Малорусская народная песня по списку XVI в. Текст и примечания», в якій дослідник проаналізував відому пісню «Стефан-воевода» (під час її студювання він, посилаючись на праці інших вчених, українську діалектологію та літературну творчість, намагався виявити в творі риси української мови) та «Объяснения малорусских и сродных народных песен» також мають пояснювальні ремарки, які містять цінні зауваги насамперед щодо мовних особливостей народних творів та деякі думки про тексти аналізованих жанрових одиниць. Неабияке значення в цій справі мала і розвідка П. Житецького «Мысли о народныхъ малорусскихъ думахъ», а якій автор звертав увагу зокрема на систему версифікації народних дум, їх музикологічні особливості, просторово-часову проблему, художньо-виражальний апарат та мовні особливості цих творів.

Деякі коментарі про ліро-епос нашого народу давав і П. Куліш у «Записках о Южной Руси» (1857). Вчений зосереджував увагу на потребі зображати народну творчість зі всіма її заворотами, а не тільки «ковзатись» по поверхні народного побуту. Записані думи і пісні («О козакахъ Голотъ», «О Бълоцерковскомъ мирнѣ и о войнѣ съ Поляками» «О войнахъ Хмьльницкаго» та ін.) він розглядав переважно з історичної точки зору. Автора «Записок» цікавили історичні факти, які стали основою постановля ліро-епічних творів. Крім цього, П. Куліш, як і деякі його колеги, наголошував на важливості фіксації фольклорного матеріалу (причому записувати його потрібно в тому виді, в якому він виходить з уст респондентів), оскільки «въ памяти сохраняется только духъ и содержание разказа...» [8, 1]. Через те автор першого україномовного історичного роману записував усну словесність народною мовою без особистого втручання в її внутрішній світ. Як бачимо, «Записки о Южной Руси» П. Куліша, незважаючи на фактичну відсутність будь-якої наукової системи (немає хронологізації викладу історичних переказів, часу їх збирання, «географічної нитки» тощо), все ж мають наукову цінність в тому плані, що є вірним джерелом пізнання «живої» народної мови українців і способу народного вираження подій у фольклорному творі. А так зване «мовне питання» було дуже важливим в осмисленні народної творчості й займало одне з центральних місць в студіях над українськими піснями І. Франка.

Та найбільше до проведення наукового аналізу українського ліро-епосу спонукали І. Франка тріада вчених, які фактично підштовхнули фольклориста до написання корпусу «Студій над українськими народними піснями». Йдеться про М. Драгоманова, В. Антоновича і М. Костомарова. Саме вони стали цією елітою, яка започаткувала наукове вивчення народної творчості на високому європейському рівні. Їхні фундаментальні фольклористичні праці були своєрідною

«кладкою» між європейською і російською усною словесністю постулатами для дальших її досліджень.

Сам автор «Студій над українськими народними піснями» у передмові до своєї розвідки зазначав, що започаткував цю справу М. Драгоманов, який виступив зі своїм рефератом «Відгук лицарської поезії в українських народних піснях» у лютому 1874 року на річних зборах київського Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. Справді, вчений, якого відносять до плеяди найкращих знавців українського фольклору, вивів його на досить високий науковий рівень вивчення. Його ґрунтовні думки чи не найбільше вплинули на історіографічну концепцію автора «Студій». Саме Драгоманов виступав «соратником» у будь-якій сфері діяльності Франка-фольклориста, про що свідчить епістолярій між вченими. Львівський вчений дуже тісно співпрацював з упорядником «Політичних пісень», надсилав до Женеви свої записи пісень для об'єктивної їх оцінки, сам давав певні коментарі колезі³. Настанови М. Драгоманова стали основоположними в процесі написання Франкових студій над історичним ліро-епосом.

Початок наукового опрацювання народної пісенної творчості від фольклористичної діяльності М. Драгоманова є беззаперечним, оскільки саме в нього, на відміну від попередників, ми спостерігаємо багатогранність у поглядах на усну словесність. Якщо вище згадані дослідники розглядали жанрову одиницю переважно односторонньо (це стосувалося в першу чергу історичного боку – Б. В.), то співавтор «Історичних пісень» порушував більш серйозну наукову проблематику. Це яскраво проявляється у вже згадуваній праці, опублікованій у першому томі «Розвідок про українську народну словесність і письменство». Важливим моментом при дослідженні народного твору науковець вважав порівняння його з фольклорними матеріалами інших країн, які мають навіть мінімальну схожість (натяжки про порівняльний характер історичних пісень, як відомо, зустрічаємо вже в М. Максимовича). Такий підхід найкраще може виявити загальні та індивідуальні риси української народної поезії.

Аналізуючи багатоваріантну «Пісню про Короленка», упорядник «Політичних пісень» наголошував на важливості студіювання більшої кількості варіантів одного твору, бо «иноді два-три вірші і навіть дві-три слова, що доховалися у яким небудь варіанті, дають змогу судити як про епоху, до котрої йде пісня, так і про зв'язь пісень з якими небудь чужосторонніми» [2, 85]. Наполягав науковець і на визначенні часу постанови фольклорної одиниці, а також її історико-порівняльному аналізу, оскільки це дасть змогу досягти найбільшої результативності в цій важкій роботі.

Традицію дослідження історичного ліро-епосу в душі історичної школи разом з М. Драгомановим продовжив В. Антонович. Їхній двотомник «Исторические песни малорусского народа» (1874 – 1875 рр.) – перше видання упорядковане за історико-хронологічним принципом, з поясненнями до фольклорного твору. У праці автори вперше спробували здійснити систематизацію історичних пісень, а також використали нові підходи до вивчення аналізованого фольклорного матеріалу. Зважаючи на те, що історичні пісні друкували протягом тривалого часу в різних збірниках, багато з яких стали вже бібліографічною рідкістю, вчені поставили перед собою мету «свести тексты и варианты пѣсень, ... за тѣмъ объяснить ихъ, – сообразно той степени, на которую теперь поднялась наука истории малорусской», і на кінець «отдѣлить, что есть подлиннаго..., а что поддѣльнаго» [6, 2]. Слід зазначити, що під історичними піснями вони розуміли «всѣ пѣсни, въ которыхъ отразились измѣненія общественнаго строя этаго народа» [6, 3], тобто упорядники запропонували своєрідне розуміння історичної пісні як жанру.

Про апеляцію до живої пам'яті народу (усної поезії) засвідчують і два наступні видання М. Драгоманова, які є продовженням праці 1874 – 1875 років. Йдеться про збірки пісень «Нові українські пісні про громадські справи» та «Політичні пісні українського народу XVII – XIX ст.». Усі опубліковані твори науковець розглядав передусім як «народні (мужицькі) пісні, в котрих видно зміни громадського життя на Україні...» [4, 1]. Визначальною була думка Драгоманова про міцну закоріненість народних пісень в соціальній дійсності, а також сильний їх зв'язок із давніми уявленнями українців.

Великий вплив на фольклористичну діяльність І. Франка мали також методологічні вчення М. Костомарова, який вважав себе в першу чергу істориком (підходив до народної творчості через історію), а свої фольклорні дослідження – засобом пізнання історії свого народу. У своїй дисертаційній роботі «Об историческом значении русской народной поэзии» автор порушив низку питань, які зацікавили Франка-фольклориста і в майбутньому стали пріоритетними при написанні «Студій...». Український вчений-романтик порушив зокрема питання міжнародної відмінності народної пісенної творчості (відрізняв українську народну поезію від російської, якій притаманний фантастичний елемент), вказуючи при цьому, що народні пісенні твори ніколи не покажуть повної та достовірної історії. Пояснював він це тим, що, по-перше, пісні належать до поезії, якій притаманний вимисел, а тому історичні факти в них відступають від дійсності, по-друге, багато історичних подробиць усна словесність просто опускає з поля зору [11, 49]. Косто-

маров здійснив своєрідну хронологізацію української історичної поезії, виділивши три її цикли (турецько-татарський, польський та російський). Велику увагу звертав вчений і на часову проблематику історичного ліро-епосу, міжжанрові зв'язки та художньо-виражальний апарат народних піснених творів. Такі концепти М. Костомарова неабияк вплинули на історіографічну концепцію І. Франка та стали важливим важелем у процесі написання його розвідки.

І. Франко, ознайомившись із працями своїх колег, все ж знаходив у них певні недоліки. Він зазначав, що народнопісенній творчості українців притаманний «рух вперед». Історичний ліро-епос завжди розвивається, з'являються нові факти, події, виникають нові варіанти пісень, що потребують додаткового дослідження і пояснення (саме тому він доповнював свої розвідки новим матеріалом, про що свідчать його «додатки і поправки» до «Студій...»). З цього приводу в поле зору критики львівського вченого потрапили наукові роботи його колег. Зокрема критикував І. Франко вище згадувану розвідку Антоновича й Драгоманова. «Праця...взірцева для свого часу (1874 – 75 р.), – зазначає автор «Студій», – тепер далеко не відповідає потребам науки, раз, тому, що повинна бути доповнена новим... матеріалом, а по-друге,...змінився погляд на саме значення того матеріалу..., що значно вменшує їх (історичних пісень – В. Б.) вартість як історичного джерела...» [21, т. 37; 160]. Через «різні аргументи уваги та причинки, дуже слабо зв'язані з піснею, ... тенденцію автора перебігати з поля літературно-історичного досліду на поле психологічної спекуляції та вникання у душу кожної фрази при помочі незліченних аналогій» [22, т. 42, 25] в об'єктив Франкової критики потрапила і праця О. Потебні «Малорусская народная песня, по списку XVI века. Текст и примечания». Автор «Студій...» не погоджувався з думкою Потебні щодо мовного питання пісні «Стефан-воевода».

Франко-фольклорист у праці «Студії над українськими народними піснями» поєднав традиційне з новаторським. Він, з одного боку, продовжував дотримуватись тих критеріїв опрацювання уснословеснознавчого матеріалу, які започаткували колеги, а з другого – виступав новатором у дослідженні того ж таки матеріалу. Під час роботи над своїм збірником І. Франко, крім того, що глибше осмислював ту в'язку питань, які порушували його друзі, наголошував і на інших не менш важливих проблемах. В першу чергу фольклорист закликав всіх вчених орієнтуватися на європейську науку, оскільки вона на той час потужно розвивалась і могла дати найоб'єктивнішу критичну оцінку. Ба навіть, коли Франко опрацьовував фольклорний матеріал, хотів почути зокрема думку європейського наукового світу. Тому львівський вчений активний листувався з М. Драгомановим (як уже було зазначено), який багато часу перебував у Женеві і просив його надсилати праці відомих європейських фольклористів, а також пересилав свої роботи, аби почути їхні коментарі.

Наголошував Франко-фольклорист і на тому, що потрібно більше уваги приділяти самому тексту народнопісенного твору (зокрема критиці тексту, його текстологічній реконструкції, розрізнення автентичного тексту від оригінального тощо). В перших рядах наукових проблем, які висвітлював автор у своїх «Студіях» стояло також «варіантне» питання. Вчений створив своєрідну модель контамінації піснених творів (хоча був проти неї), розглядав всі без винятку варіанти однієї ліро-епічного пісні, зазначаючи і коментуючи їхні відмінності у різних джерелах. Таким чином учений створював свого роду найповніший варіант твору («повний» текст) і реконструював його.

Таке «змішування варіантів» викликало різні дискусії в українському науковому світі. Зокрема Ф. Колесса зазначав, що «Франко допускає велику методичну похибку через те, що стягає в одно варіанти даної пісні; тим способом творить він новий, дуже повний варіант, який в дійсності ніколи не існував, бо це підсумок усіх варіантів, що повстали на протязі десятків, а може й соток літ» [9, 319]. Автор «Історії української етнографії» вважав недоречно використовувати такі наукові прийоми, оскільки це певною мірою порушує «живий» процес, який відбувається у фольклорному середовищі. І. Франко насправді досліджував українські народні пісні, виходячи з них самих, ніколи не створював одного цілісного варіанту пісні, а ретельно вивчав кожен із них, якісно їх осмислював. Львівський вчений процес «зведення» варіантів розглядав виключно як «своєрідне відтворення в одному, «повному» тексті особливостей усіх її варіантів» [22, т. 42; 495]. Слід зазначити, що Франко взагалі був противником контамінації, яка була засобом творення «штучного» тексту народнопоетичного твору.

Останнім моментом, який одночасно став рушійним в справі написання І. Франком однієї з найгрунтовніших і найкращих праць у своїй фольклористичній діяльності був початок 1890 років. Знаменною у цьому відношенні стала вже згадувана розвідка П. Житецького «Мысли о народных малорусских думахъ», яка вийшла 1893 року в редакції київського журналу «Запорозька старина». У листі до М. Драгоманова від 14 січня 1893 року науковець зазначав: «Страх – яка заманлива тема, порушена Житецьким, про генезис, мотиви, техніку, авторів і розширене дум козацьких, та власне робота Житецького показує, як тяжко справитись з сею задачею і як обережливо треба до неї братися...» [12, 431].

Отож, посилаючись на власні знання в області пісенного фольклору, а ще більше працю своїх попередників, І. Франко створив найоптимальнішу модель наукового розсліду народного ліро-епосу українців, яка би базувалась на багатоаспектності дослідження цих жанрових одиниць. І лише після цього приступив до праці над своїм корпусом «Студії над українськими народними піснями», який і на сьогодні займає одне з провідних місць серед світових фольклористичних наукових праць про ліро-епічну пісенність.

Примітки

- ¹ Див.: Jagič V. Archiv für Slavische Philologie. – В. 2. – S. 297 – 307.
- ² Див.: Jagič V. Archiv für Slavische Philologie. – В. 3. – S. 219.
- ³ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів, 2006. – 552 с.

Список використаних джерел

1. Дей О. Іван Франко – збирач і видавець народної творчості / О. Дей // О. Дей. Іван Франко і народна творчість. – К., 1955. – С 15 – 55.
2. Драгоманов М. Відгук лицарської поезії в руських народніх піснях / М. Драгоманов // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство. – Львів, 1899. – Т. 1. – С. 66 – 87.
3. Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи (1774 – 1880) / М. Драгоманов. – Женева, 1881. – 132 с.
4. Драгоманов М. Політичні пісні українського народу XVII – XIX ст. / М. Драгоманов – Женева, 1883. – 226 с.
5. Житецький П. Мысли о народных малорусских думках / П. Житецький. – Київ, 1893. – 265 с.
6. Историческія пѣсни малорусскаго народа съ объясненіями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. – К., 1874. – Т. 1. – 336 с.
7. Историческія пѣсни малорусскаго народа съ объясненіями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. – К., 1874. – Т. 2. – 166 с.
8. Куліш П. Записки о Южной Руси / П. Куліш. – С. Петербург, 1856. – Т. 1. – 311 с.
9. Колесса Ф. Історія української етнографії / Ф. Колесса. – К., 2005. – 366 с.
10. Костомаров М. Историческое значение южнорусского народного песенного творчества / М. Костомаров // Костомаров М. Собрание сочинений. Исторические монографии и исследования. – С.-Пб., 1905. – Т. XXI. – К. 8. – С. 429-692.
11. Костомаров М. Об историческом значении русской народной поэзии / М. Костомаров // Етнографічні писання Костомарова. – Київ: Держ. вид. України, 1930. – С. 3 – 114.
12. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів, 2006. – 552 с.
13. Максимович М. О малороссійских народных пѣснях / М. Максимович // Собрание сочинений М. А. Максимовича. – Т. 2. – Київ, 1877. – 524 с.
14. Максимович М. Малороссійскія пѣсни / М. Максимович. – Москва, 1827. – 234 с.
15. Максимович М. Сборникъ украинскихъ пѣсень / М. Максимович. – Київ, 1849. – 115 с.
16. Народні пісні в записках Івана Франка / Упор., вступна стаття і примітки О. І. Дея. – К.: Музична Україна, 1981. – 335 с.
17. Потебня О. Малорусская народная песня по списку XVI века. Текстъ и примечанія / О. Потебня. – Воронеж, 1877. – 53 с.
18. Франко І. Ученицька бібліотека в Дрогобичі / І Франко // Додаткові томи до збір. творів: У 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1983. – Т. 53. – С. 116 – 119.
19. Франко І. Студії над народними піснями. Часть перша / І Франко. – Львів, 1908. – 178 с.
20. Франко І. Студії над українськими народними піснями / І Франко. – Львів, 1913. –
21. Франко І. Збір. творів: У 50-ти т. / І Франко – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 37. – 677 с.
22. Франко І. Збір. творів: У 50-ти т. / І Франко – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 42. – 597 с.
23. Petrow A. Žiteckij P. Die Niederlage Bogdan Chmelnicki's bei Beresteczko am Flusse Styr 1651, in gleichzeitiger poetischer Bearbeitung / A. Petrov // Jagič V. Archiv für Slavische Philologie. – Berlin, 1877. – В. 2. – S. 297 – 307.
24. Jagič V. Kritischer Nachtrag zu Archiv II / V. Jagič // Jagič V. Archiv für Slavische Philologie. – В. 3. – S. 219 – 220.

In this article, the author analyzed the propaedeutic process of drafting by Ivan Franko of its «Studies on Ukrainian folk songs» started since his childhood and continued during the studies in high school. The author made research on approaches to studying folk lyric epos by prominent Ukrainian specialists in the field of culture and particularly such folklorists of «Ukraine under Russian rule»' as M. Maksymovych, P. Kulish, M. Kostomarov, V. Antonovych, M. Dragomanov. A special focus was made

on their impact on worldview of Ivan Franko and on its historiographical concept. In the framework of the study, the author defined a «starting point» when admirers of national folklore started involve historic songs to scientific research which marked such important developments. A special attention was paid to works of M. Dragomanov, V. Antonovych and M. Kostomarov who contributed to studying Ukrainian folk songs at European level and inspired Ivan Franko for writing his «Studies on Ukrainian folk songs».

A thorough analysis of scientific issues raised by abovementioned researchers and their studies on historic songs was made. In particular, the questions of interethnic differences of folk songs, time and space issues, chronological peculiarities of folk poetry, cross-genre links and artistic issues were further studied.

Besides, an emphasis was made on efforts made by Ivan Franko to merge traditional knowledge and know-how when analyzing folk songs as well as to use best European practices existing at that time. A brief analysis of theoretic methods applied by Franko and inherited from his predecessors was done.

Key words: *Historiography, propaedeutics, folk song, historic songs, literature critics.*

Отримано: 8.11.2014 р.

УДК 821.161.1

Волошин М.М.

ПОЭЗИЯ В. МАЛАХИЕВОЙ-МИРОВИЧ В КОНТЕКСТЕ ДИАЛОГА С СИМВОЛИЗМОМ

У статті розглянуто проблему діалогу поезії В. Малахієвої-Мирович з російським символізмом. Відзначено близькість художнього світобачення поетеси з символістами (релігійно-духовна домінанта поетичного світу, метафізичне осмислення термінів добра і зла, формування «етерністської» моделі художнього часу), на тлі якого численні алюзії на поезію символістів набувають системного характеру. У процесі аналізу кількох поезій виявлено, що найбільш актуальними індивідуальними контекстами для творчості Малахієвої є контексти поезії Ф. Сологуба та Ін. Анненського. З першим з них поетесу зближує міфологія життя як зла і смерті як визволення, з другим – пафос «збентеженого сумління» і співчуття.

Ключові слова: *символізм, інтертекстуальний діалог, поетичний світ.*

Творчество незаслуженно забытой поэтессы Варвары Григорьевны Малахиевой-Мирович (1869-1954) формировалось в период нарастающего влияния символизма в русской литературе. Поэтесса испытала это влияние в полной мере, считая в течение всей своей долгой жизни, что «поэзия – настоящая – не Мандельштамов и Пастернаков, именно тем и важна, что дает чувство реальности того мира, о котором говорит символика образов поэта и музыка формы, в какую они отлиты» [1, 503-504]. Духовные устремления Малахиевой-Мирович были как нельзя более созвучны символистскому видению мира и символистскому «двоемирию» в поэзии: это вечная направленность от быта к бытию, от пределов исторического пространства-времени в «этернистский» континуум, от материального мира явлений к идеальному миру духовных первоначал, а отсюда – сосредоточенность в тематике творчества на «вечных вопросах» добра и зла в их не только историческом, но и метафизическом измерениях, смерти и бессмертия, тотальной одухотворенности природного мира, поисках Бога и тех начал в человеческой душе, которые приближают человека к Богу.

Формирующее воздействие символизма на художественный мир Малахиевой-Мирович обусловило постоянство как эксплицитного, так и имплицитного диалога с символизмом в ее поэзии на протяжении всей долгой жизни поэтессы и независимо от перемен, которые претерпевала ее поэтика (так, немногочисленными исследователями творчества Малахиевой поэтесса справедливо определяется как «старейший автор неофициальной литературы, оставшийся до конца дней верным символистской системе, но, подобно позднему Ф. Сологубу, открывший внутри нее возможности отстраненного реалистического письма (а иногда и острой сатиры) и предвосхитивший многие достижения поэтов лианозовской школы» [1, 483]).

Однако, на фоне постоянной и ровной обращенности поэзии Малахиевой-Мирович к символистскому контексту, среди символистов явственно выделяются, на наш взгляд, два автора, особенно близких поэтессе. Это уже упомянутый в приведенной выше цитате из статьи Т. Нешумовой Ф. Сологуб и Ин. Анненский. Поэзия Малахиевой обнаруживает системные переключки с творчеством обоих поэтов-символистов как на уровне множественных частных реминисцентных отсылок, так и на уровне общих особенностей мировосприятия и, соответственно, художествен-

ного миромоделирования. В частности, с Сологубом, по нашему мнению, ее сближает резко оценочный характер символистского двоемирия. Как и знаменитый «декадент», Малахияева выстраивает в своих стихах жестко выдержанную оппозицию мира «посюстороннего» и мира «иноного», причем первый тотально подвержен злу и деструктивным силам, а второй, подобно сологубовской «звезде Маир», являет собой благую альтернативу первому. Принципиально отличает эту структуру у Малахияевой от Сологуба лишь то, что локусом добра у нее является не фантастическая звезда, а все-таки обретаемые на земле «заповедные» миры детства, природы и искусства. К ним, как и сологубовский герой к своей «звезде Маир», бежит героиня Малахияевой от зла этого мира, в них обретает истину и успокоение и черпает душевные силы (впрочем, и детская тема и образы детей у Малахияевой тоже пересекаются с Сологубом, в одном из стихотворений написавшем: «Живы дети, только дети, – / Мы мертвы, давно мертвы» [2, с. 185]; подробно метафизика детства у Сологуба исследована в монографии М. Павловой [3], на важность мира детей у Сологуба как светлой альтернативы «злему мареву жизни» указывает и И. Хольтхузен [4, 300]).

С Анненским же роднит Малахияеву-Мирович предельная нравственная напряженность поэтического мира. В нем, как и у Анненского, по сути, нет неодушевленных предметов: не только люди и животные, но и растения, и предметы окружающего мира являются живыми и способными страдать и сострадать существами. «Мука идеала» и «мучительный вопрос... совесть» воспаляют поэзию Малахияевой-Мирович «как тень прошел и тени не оставил» (Анна Ахматова), особенно близок Малахияевой именно в силу скромности своей литературной позиции. Она тоже никогда не претендовала на то, чтобы войти в круг профессиональных поэтов и играть какую-то заметную роль в литературной жизни своей эпохи. Подобно Анненскому, она всегда старалась держаться в тени, добровольно вписав себя в «маргинальную» парадигму русской поэзии XX в.

На фоне указанных принципиальных, формирующих основы художественного мира сходжений с Сологубом и Анненским, поэзия Малахияевой-Мирович, естественно, содержит также множество конкретных диалогических пересечений со стихами обоих выдающихся символистов, и в этих цитатных обращениях к единоприродным себе поэтам с дополнительной глубиной и яркостью раскрывается поэтическая личность самой Малахияевой. Обратимся к наиболее значимым отсылкам к текстам Сологуба и Анненского в стихах поэтессы и проследим, какая дополнительная семантика возникает в них благодаря интертекстуальной составляющей.

Начнем с цитатного диалога с Ф. Сологубом. Наибольшее количество переключек с его текстами возникает в стихах Малахияевой в оценочном поле понятий жизни и смерти. Как известно, в индивидуальной мифологии Сологуба жизнь последовательно оценивается как зло, тогда как смерть предстает благой избавительницей от тягот жизни. Соответствует такой оценочной инверсии и образность жизни и смерти в поэзии Сологуба: жизнь – это злая колдунья, «дебелая бабища», ведьма, тогда как смерть – желанная «невеста».

Но если сологубовский «миф о жизни как зле и лжи» [5, 40] оформляется с наибольшей полнотой в 1900-х гг., то соответствующие сологубовские мотивы в поэзии Малахияевой-Мирович чаще всего проявляются в 1920-х гг. Более ранним примером созвучных Сологубу мотивов у Малахияевой можно считать стихотворение «Унеси меня на волке сером...» 1915 г., содержащее образ жизни-ведьмы и развивающее близкий Сологубу мотив бегства от жизни в мир фантазии и сказки (напомним, что Сологуб сам говорил, что с детства испытывал потребность в таком бегстве и потому самой близкой себе книгой считал «Дон Кихота», отождествляясь с бедным идалго, «бежавшим» от грубой реальной Альдонсы к прекрасной вымышленной Дульсине):

Унеси меня на волке сером,
Унеси меня, Иванушка, домой,
В наше царство, за леса и горы,
Далеко от жизни – ведьмы злой (с. 175).

Более концептуальную отсылку к художественному миру Сологуба содержит стихотворение 1922 г. «Надо, надо вспомнить мне иное...», в котором Малахияева создает собственный вариант сологубовского образа жизни как «бабищи дебелой и румяной» – образ жизни как «сердитой няни»:

Надо, надо вспомнить мне иное.
Что – не знаю и не знаю – как.
Я дитя недужное, слепое
У сердитой няни на руках.

Глупой песней память отбивает,
Заливает недуг молоком
Злая няня, треплет и бросает
В колыбель меня ничком.

Отожми мне сок зеленых маков,
Злая няня, дай мне соску в рот.
Я навеки перестану плакать
И тебя избавлю от хлопот (с. 212).

О поразительном образе жизни – «дебелой бабищи» у Сологуба говорили почти все его критики (Н. Тэффи, В. Ходасевич и др.), но важно, что на этот образ обратил внимание и Лев Шестов в своей статье о Сологубе: «Жизнь, обыкновенная, прославленная поэтами жизнь, о которой Шиллер говорил *das Leben ist doch schön*, Сологубу представляется румяной и дебелой бабищей. Она кажется ему грубой, пошлой, лубочной» [6]. Поскольку Шестов был для Малахиевой-Мирович одним из самых близких людей и самых важных для нее собеседников (даже ее псевдоним «Мирович» заимствован из рассказов Шестова – так зовут героя нескольких из них), его видение поэтической личности Сологуба и основных акцентов его поэзии не могло так или иначе не иметь значения для Малахиевой. Поэтому акцентированное внимание к образу «дебелой бабищи» жизни у Шестова можно считать дополнительным косвенным аргументом в пользу того, что за образом жизни – «злой няни» у Малахиевой прочитывается «дебелая бабища» Сологуба.

Сологубовские мотивы звучат и в лирическом сюжете стихотворения «Надо, надо вспомнить мне иное...»: героиня стихотворения жаждет освободиться от «опеки» «злой няни»-жизни, и способом такого освобождения выступает смерть. Как упоминалось выше, мотив смерти-освободительницы исследователи дружно причисляют к наиболее существенным мотивам поэзии Сологуба.

Смерть-избавительница фигурирует и в других стихотворениях Малахиевой, закрепляя тем самым постоянство присутствия сологубовского контекста в них. Отметим в этом ряду, прежде всего, стихотворение 1918 г. «Сестре моей смерти», название которого актуализирует интертекстуальную призму прочтения этого произведения, поскольку прямо отсылает, как минимум, к двум значимым текстам – к «Гимну творению» Франциска Ассизского, в котором, утверждая родственноеприятие всего, что создано Богом, святой Франциск называет смерть сестрой, и к лирической книге Б. Пастернака «Сестра моя – жизнь». Отсылка к Франциску формирует в стихотворении Малахиевой адекватный ее мировоззрению религиозно-ценностный вектор: «босой монашек», обручившийся с бедностью и среди самых лютых тягот земного бытия не забывавший о главной Божьей заповеди – заповеди радости – особенно внутренне близок Малахиевой-Мирович. Она тоже сознательно выбрала в жизни удел нищеты и бездомности – и даже в самые тяжкие годы не предавалась унынию и отчаянию, сохраняя бодрость духа и благожелательную открытость по отношению к людям и к миру. Отсылка же к Пастернаку в данном стихотворении представляется полемической. Учитывая неоднозначно выраженное в приведенной в начале нашей статьи цитате из дневника Малахиевой негативное отношение к творчеству Пастернака в целом, можем предположить, что певица «сестры... жизни» поэтесса считала несколько поверхностно гедонистичным, не улавливая за его восторгами перед земным бытием глубокой метафизической перспективы, стремления к вечности. Именно такое стремление постулируется в стихотворении «Сестре моей смерти», обращаясь к которой, героиня стихотворения выражает веру в то,

Что в царстве благодном твоём,
В твоей прохладной светлой сени,
Земным сожженная огнем,
Найду я к Вечному ступени (с. 317).

Сологубовское отношение к смерти как избавительнице от земной тяжести поддержано в процитированной строфе также образом «земного огня», сжигающего героиню при жизни. В поэзии Сологуба неоднократно встречается образ солнца – подателя жизни – как огнедышащего дракона (например, в стихотворении «Змий, царящий над вселенною...»), и потому в стихотворении Малахиевой-Мирович за апологией смерти и отрицанием жизни особенно явственно прочитывается сологубовская мифология смерти и жизни.

Однако, на фоне сходства ярче выступают отличия. Если избавление от земных мучений и успокоение в смерти для Сологуба выступают конечными целями устремленного из жизни в смерть героя, то Малахиева и смерть видит не как конечную успокоительную цель земного пути, а как рубеж на этом пути, вертикально направленном «к Вечному». Именно акцентированная метафизическая вертикаль в поэзии Малахиевой, ее сконцентрированность на поиске высшей Истины создает в ее стихах особенную интонацию духовного сосредоточения, придавая ее лирике сходство с духовными стихами.

В духе Сологуба смерть предстает желанной гостьей и в другом стихотворении Малахиевой-Мирович – «Чудная странница...» (1928 г.). Смерть здесь предстает убогой нищенкой, отличающейся тем, что у нее «звезды горят вместо глаз». При встрече с нею всякий «станет как вкопанный, / После, как сноп, упадет» (с. 321), поэтому все разбегаются от нее в панике, и лишь героиня стихотворения ждет ее, как долгожданную гостью:

Что ж ты, родимая,
 Что ж ты, желанная
 Страница, мимо прошла?
 Старицей чтимою,
 Гостьюшкой званою,
 Ты бы к нам в избу вошла (с. 321).

Прозрачный смысл этого стихотворения не нуждается в дополнительной интерпретации, только отметим, что приглашение смерти как желанной гостьи здесь, с одной стороны, продолжает сологубовскую мифологию смерти, а с другой – предвосхищает написанное через одиннадцать лет в отчаянии ахматовское стихотворение «К смерти» («Ты все равно придешь – зачем же не теперь?..»), вошедшее в «Реквием».

В соотнесении с обоими контекстами – сологубовской поэзии 1900-х гг. и ахматовской поэзии эпохи сталинского террора – хорошо видно, что поэзия Малахиевой-Мирович выступает своеобразным связующим звеном между этими эпохами: в советское время (конец 1910-х – начало 1930-х гг., на которые приходится пик поэтической активности Малахиевой) она сохраняет вертикальный метафизический вектор, заданный ее творчеству эпохой символизма и религиозного ренессанса начала века, и в то же время уже несет исторический отпечаток гибельных десятилетий революции и террора. В стихотворении «Чудная странница...» образ мечущегося и гибнущего под взглядом смерти народа уже наделен исторической конкретностью, а дата написания стихотворения – 1928 г. – служит дополнительным фактором формирования исторического смысла данного произведения.

Подытоживая разговор о сологубовском интертексте поэзии Малахиевой-Мирович, отметим, что, помимо закономерных переключек между поэтами в пространстве близких обоим тем жизни как зла и смерти как освобождения, привлекает внимание тот факт, что наиболее значимые переключки с Сологубом поэзия Малахиевой дает не в эпоху Серебряного века, а уже в советские годы. Представляется, что активное обращение поэтессы к мрачной, безнадежной поэзии Сологуба именно в эту эпоху отражает ее общую оценку советской жизни и более чем пессимистическое видение собственного и общенародного будущего в советской стране.

С поэзией Анненского в стихах Малахиевой находим также несколько значимых переключек, но тут интересно то, что эти переключки не могут быть вызваны стихами Анненского, к которым они отсылают – это стихи, написанные гораздо раньше соответствующих текстов Анненского, так что в них мы обнаруживаем поразительное типологическое сходство лирических мировосприятий певца «потревоженной совести» и его скромной современницы.

В первую очередь, обратимся к стихотворению «Тихо плачут липы под дождем...», написанному Малахиевой-Мирович еще в 1888-1889 гг. Оно оцутимо переключается со стихотворением Анненского «Октябрьский миф», ознакомиться с которым поэтесса не могла раньше, чем вышел «Кипарисовый ларец» (1910 г.), в состав которого входит данное стихотворение. Как всем известно, «Октябрьский миф» выстроен вокруг одной стержневой метафоры – плачущего слепца. Ночной дождь представляется герою оступающимся о крышу слепым, и охваченный жгучей жалостью герой уже не может отличить своих слез от слез слепого, «что бегут из мутных глаз / По щекам его поблеклым / И в глухой полночный час / растекаются по стеклам» [7, 83]. У Малахиевой находим образ плачущей ночи, содержащий, помимо внешнего сходства (олицетворенная природа, время суток ночь, шаги, плач), родственную Анненскому интенцию сострадания всему живому:

Вот и ночь. Душиста и темна,
 Подошла неслышными шагами,
 Обняла уснувший мир она
 И кропит, кропит его слезами (с. 7).

Конечно, сила и художественная выразительность образа у Малахиевой неизмеримо меньше таковых у Анненского, но общее сходство и заложенный в образе ночи смысл бытия как страдания позволяют говорить, что в поэтическом мировосприятии Малахиевой были существенные, определяющие художественную картину мира черты, родственные этически напряженному мировидению Анненского.

Еще один ранний текст поэтессы, который по времени своего возникновения исключает влияние Анненского и в то же время содержит легко уловимое сходство с его стихами, – это стихотворение «Я люблю полусон...», созданное в 1897-1898 гг. Оно коррелирует, в частности, со стихотворением «Я люблю», так же, как и «Октябрьский миф», впервые увидевшим свет в составе «Кипарисового ларца». Сходство обоих текстов носит системный характер. Оба они одинаково организованы на сюжетно-композиционном уровне – это тексты, представляющие перечислительные ряды того, что любят их лирические герои; соответственно, оба стихотворения начинаются со

слов «я люблю». Одинаково разворачиваются и смысловая структура этих текстов: от детального перечня всего любимого оба поэта переходят в финале к обобщению-выводу, и даже смысл этих выводов оказывается абсолютно идентичным: и Анненский, и Малахиева-Мирович завершают свои стихотворения общесимволистским признанием наивысшей ценности того, что неизреченно. У Анненского: «Я люблю все, чему в этом мире / Ни созвучья, ни отзвука нет» [7, 106]; у Малахиевой-Мирович это, соответственно, «все то, что язык / Не умеет сказать».

Наконец, отметим переключку с Анненским, выявляющую еще одну черту сходства двух поэтов – пластичность их систем поэтики, способность использовать самые разнообразные приемы и лексико-стилевые элементы. В частности, речь идет о стихотворениях Малахиевой-Мирович «Сергеюшке» (1924 г.) и Анненского «Человек», главным приемом в которых является создание картины жизни человека при помощи междометий и словечек «детского» языка, причем в обоих случаях междометия играют роль обобщающих формул, а некоторые «слова» даже совпадают («бо-бо»).

Таким образом, подытоживая анализ межтекстовых взаимодействий поэзии Малахиевой-Мирович с поэзией двух наиболее внутренне близких ей символистов, можем заключить, что эти взаимодействия носят как контактный (в случае Сологуба), так и типологический (в случае Анненского) характер, но в интертекстуальном диалоге с символистами всегда полнее раскрывается индивидуальная специфика художественного мировидения Малахиевой-Мирович.

Список использованных источников:

1. Малахиева-Мирович В. Г. Хризалида: Стихотворения / Сост. Т. Нешумова / В. Г. Малахиева-Мирович. М.: Водолей, 2013. – 608 с. Отсылки к данному изданию далее будут даны в тексте в скобках с указанием страницы.
2. Сологуб Ф. Стихотворения / Ф. Сологуб. – М.: Сов. писатель, 1978 / Библиотека поэта. Большая серия. Второе издание / Вступ. статья, составление, подготовка текстов и примечания М. И. Дикман. – 680 с.
3. Павлова М. Писатель-Инспектор: Федор Сологуб и Ф. К. Тетерников / М. Павлова. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – 512 с.
4. Хольтхузен И. Федор Сологуб / И. Хольтхузен // История русской литературы: XX век: Серебряный век. – М.: Издательская группа «Прогресс» – «Литера», 1995. – С. 294-301.
5. Дикман М. Поэтическое творчество Федора Сологуба / М. И. Дикман // Сологуб Ф. Стихотворения. – М.: Сов. писатель, 1978 / Библиотека поэта. Большая серия. Второе издание / Вступ. статья, составление, подготовка текстов и примечания М. И. Дикман. – С. 5-74.
6. Шестов Л. Поэзия и проза Федора Сологуба [Электронный ресурс] / Л. Шестов – Режим доступа: <http://www.magister.msk.ru/library/philos/shestov/shest21.htm>.
7. Анненский Ин. Избранные произведения / Ин. Анненский. – Л.: Худож. лит., 1988 / Сост., вступ. статья, коммент. А. Федорова. – 736 с.

A formative symbolism influence on a creative work of V. Malakhieva- Mirovich as well as keeping this symbolic component in her poetry over a period of literary activity have been pointed in the article.

The directionality from life to being, from historical «space-time» to the «eternal» continuum, from material world of phenomena to the ideal one of spirituality followed by the concentration on the « eternal questions» concerned with «the good and the bad» not only in historical dimension, but in metaphysical dimension of death and immortality, a total spirituality of natural world, search God or the principles of person's soul that promote God proximity have been emphasized as the specifics author's artistic perception of the world.

Such poets- symbolists as F. Sologub and I. Annenskiy were revealed to be especially close to V. Malakhieva-Mirovich. The poetry of V. Malakhieva-Mirovich manifests the systemic features in common with the creativity of these poets both in the level of numerous partial reminiscence and in the level of general peculiarities of world perception and hence an artistic world-modelling.

Her works are close to the poetry of F. Sologub in an evaluative character of a so-called symbolic «double-world». Like F. Sologub V. Malakhieva-Mirovich upbuilds rigidly temperate opposition between the «meatspace» and the «other» one, where the latter like Sologub's «Mair star» is a good alternative to the first one which is totally subjected to the evil, harm and destructive effects The structure of V. Malakhieva-Mirovich differs in the locus of the good that doesn't reflect some fantastic star but, however «secret» worlds of a childhood, nature and art gained in the earth.

And a maximum ethical tension of a poetic world makes V. Malakhieva-Mirovich related to S. Annenskiy. Her world also doesn't contain inanimate objects: people, animals as well as plants and the subjects of surrounding world are able to suffer and compassionate others. The modesty of literary position approximates their works as well. Like S. Annenskiy she disclaimed to belong to professional

poets groups as well as to play appreciable part in a literary life of her epoch. She tried to remain in the background having voluntarily inscribed herself into the «marginal» paradigm of Russian poetry of XX century.

The numerous examples of textual similarities in the poems of V. Malakhieva-Mirovich, S. Annenskiy and F. Sologub which display and prove a systemic character of their creative poetry interaction have been considered in this work.

Key words: *symbolism, intertextual dialogue, poetic world.*

Отримано: 2.11.2014 р.

УДК 821/133/1«11» – 13.09

Домбровський Ю.О., Бабкіна М.І.

МІСТРАЛЬ – СПІВЕЦЬ ПРОВАНСУ

У статті досліджено творчий шлях видатного провансальського поета, літератора, вченого-лексикографа, лауреата Нобелівської премії Фредері Містрала. Розкрито вплив його творчості на національне відродження Провансу. Визначено ідею літературного товариства фелібрів і їх роль у процесі провансальського відродження.

Ключові слова: *Містраль, фелібріж, фелібри, провансальське відродження, національне відродження.*

Час, який відділяє нас від появи творів видатного провансальського поета, лауреата Нобелівської премії, Фредері Містрала, досить довгий у контексті загального літературного процесу. Ще й нині не можна остаточно оцінити та визначити місце поета в цьому процесі, як і те, ким є перш за все Містраль: визначним літератором, вченим-лексикографом чи духовним вождем провансальського відродження.

Певну увагу провансальцям і зокрема Містралу приділили вчені, письменники, перекладачі М. Драгоманов [4], Г. Кочур [1], М. Литвінець [2], М. Погодін [4], С. Савченко [5], Г. Чикаленко [3] та інші. Незважаючи на літературне визнання творчості відомого провансальця та актуальність проблем національного відродження Провансу, в сучасному українському літературознавстві особливого розголосу ні фелібріж, ні Містраль тут не здобули.

Метою статті є дослідження творчого шляху Фредері Містрала, розкриття впливу літературного товариства фелібрів на провансальське відродження, стимульованого працями ерудитів-романістів.

Перший ренесанс провансальської літератури відбувся ще на початку XIV століття. Його центром стає Тулуза, проте він був дещо штучним. Протягом XV століття увага освічених людей зосереджується не на Півдні, а за Луарою. Усе ж на батьківщині Руделя, Кабестана і Бертрана де Борна література не вмирала, щоправда, не давала вона і талановитих поетів. І лише в кінці XVI століття П'єр Гудулі, тулузець, займає в історії нової провансальської літератури вже досить значне місце. У другій половині XVII та XVIII століття у Провансі виділяється ряд поетів: Готьє, Дастрос, Саболі, Куртет де Прадес, Кипріян Депруене. Вони пишуть своїми рідними діалектами, але це ще далеко не національне відродження.

Стати «Нестором» провансальського відродження випало на долю сина садівника з Сен-Ремі – Руманіля, учителя Містрала, який задумав реформувати правопис рідної мови. Учитель й учень ставлять високу мету – реставрувати рідну мову, зробивши її чистою і вільною від чужомовних впливів.

Атмосфера, у якій ріс і жив Містраль, сприяла формуванню його епічного таланту. Він народився 8 вересня 1830 р. в Майані біля Арля, у сім'ї багатого провансальського селянина і розмовляв у дитинстві лише провансальською мовою. У коледжі вивчав класичну літературу, де і познайомився з Руманілем, і це знайомство утвердило його в рішенні писати провансальською мовою. З цього часу остаточно сформувався його покликання як поета Провансу [9].

У 22 роки Містраль закінчив юридичний факультет в Ексі і відтоді цілком присвячує себе Провансу і поезії. 1852 р. з ініціативи Руманіля була видана антологія *Li Prouvensalo*, укладена з творів сучасних поетів Провансу, серед яких був і вірш Містрала «Вітаю всіх» (*Bonjour en touti*). «Провансальці» мали колосальний успіх. Поява цієї антології стала однією з історичних дат в історії провансальського відродження, стимульованого працями ерудитів-романістів. Вони внесли на світло дня блискучу цивілізацію старовинного Провансу і вважали себе спадкоємцями

трубадурів, якими по праву пишались. У творчості Містралья знаходимо чимало місць, де прославляються трубадури.

Через рік «провансальські трубадури», зібралися в Ексі, де Містраль прочитав одну з найдосконаліших своїх поезій, що вже передвіщала «Мірейю» – «Кінець женця» (*La fin dou meissounié*),¹ а також подав думку про створення національного літературного товариства. Семеро майбутніх фелібрів визначили завдання товариства – вивчення рідної мови, створення літературної мови та видання щорічного провансальського альманаху, що служив би проведенню національної ідеї та зв'язку фелібріжу з народом. Також було відкинута найменування «трубадури» та «трувери», що співзвучні лише з давньою епохою, потрібна ж була назва, що відображає сучасність. І тоді Містраль запропонував послухати стару легенду, яку він почув у Майані (подібна легенда існує також у Каталонії), у якій йдеться про сімох *felibre de la lei* (фелібрів Закону).²

Слово сподобалось своєю милозвучністю і було прийняте. А 1855 р. був виданий перший том провансальського альманаху *L'Armana Prouvençau par lou bèl an de Dié 1855, a douba e publica de la man difelibre*, який сповістив, що провісники нової літератури носять ім'я фелібрів. У 1863 р. опублікував нову хартію фелібріжа та перший статут і список членів «провансальської Академії». Статут у його основній редакції та пізніший, відредагований, створив голова (*capoulié*) всіх фелібрів, Містраль.

Відтепер поет спрямував усю свою творчість та громадську діяльність на службу Вітчизні і справі фелібру. Йому довелося створювати все: мову, орфографію, версифікацію. Для провансальської літератури Містраль стає одночасно Данте і Літре. Гідна подиву і поваги титанічна праця Містралья на захист провансальської мови. У сирвенті «Золоті острови» (*Lis Isclo dior*) він підкреслює значення рідної мови для народу. Містраль звертається до хранителів благородної рідної мови і зазначає, що «вони повинні берегти цю мову вільною і чистою, світлою, як срібло – у ній вгамовує спрагу цілий народ..., якщо народ стає рабом, але якщо він береже свою мову, у нього є ключ, який звільняє його від ланцюгів» [тут і далі переказ наш].

Фелібри не вважали себе сепаратистами і намагалися в своїх творах і промовах підкреслювати основний, з їх погляду, мотив фелібріжу – зберігати недоторканість мови, служити літературному відродженню. Видатний діяч і поет провансальського відродження Обанель надзвичайно поетично характеризував рідну мову: «Провансальці належать великій Франції і будуть їй належати, а тому, що ми її любимо – цю благословенну Францію такою, як її сотворив Бог і віки, ми хочемо, щоб, згадуючи предків і минулу славу, бретонець вільно говорив по-бретонськи, баск – по-баскськи, а провансалець – по-провансальськи. Під сонцем і росою, під туманами і хмарами, під інеєм і снігом Господь сіє зерна і змушує квіти цвісти, у тій чи іншій країні. Так і з мовою! Ось чому кожен народ стає на захист своєї рідної мови, ось чому наперекір усім і усьому ми хочемо підтримати нашу мову ... Ми її підтримаємо – єдину мову, яка виражає так, як нам хочеться, як ми вважаємо потрібним – нашу любов, нашу ненависть, нашу ласку і гнів, красу наших юнок і гордість юнаків» [6].

Над поемою «Мірейю» Містраль працював довго. Вона стала найдосконалішим творінням мистця. І ніколи пізніше геній Містралья не здіймався вище на крилах поезії. Жодна наступна не мала свіжості «Мірейю». Це мрія юності, втілена в словах, мрія жива, настільки вона конкретна, сон літньої ночі, гарячої провансальської ночі, настільки вона прекрасна. Це гімн коханню, на честь Батьківщини, гімн, що вийшов із палкого серця, з простого і чистого серця 25-річного юнака, який з вірою неопіта виконує свою місію.

Після закінчення поеми Містраль вирушив до Парижа. «Газет де Парі» сповістила літературному світові про прибуття «великого поета Провансу, Вергілія Провансу». У Парижі юний фелібр був представлений Ламартінові, якому сподобався молодий провансалець і його вірші, продекларовані м'яким і нервовим провансальським наріччям, яке нагадує то латинську мову, то античну грацію, то тосканську різкість. Невдовзі Містраль надрукував «Мірейю» і присвятив поему Ламартінові. Перше її видання вийшло 21 лютого 1859 р. в Авіньйоні. Видавцем був Руманіль. Перед оголошенням наступного видання – у Паризького видавця Шарпент'єра – Містраль переглянув текст поеми й увів присвяту для Ламартіна. Остаточну форму твір набув у виданні Лемерр 1888 р. [10]. З того часу текст не змінювався і може вважатися основою для всіх критичних видань.

Уже в самій назві поеми, в імені головної героїні ховається неповторний поетичний чар, звичайно, у провансальській окситанській вимові, оскільки відсутність кінцевої голосівки у французькій назві (Мірей) знижує її фонічний регістр. До того ж у цьому імені криється ще й таємниця. Містраль у своїх «Спогадах і оповіданнях» (*Mes origines: Mémoires et récits*, 1906) згадує, що це ім'я супроводжувало його ще від колиски [9]. Коли його бабуся хотіла приголубити когось зі своїх дівчаток, вона говорила: «Це Мірейю, це прегарна Мірейю, це Мірейю, мої кохані». Так говорила і його мати. Але коли Фредері починав розпитувати про Мірейю, ніхто нічого не знав,

окрім імені: історія загубилася, залишилося лише ім'я героїні і промінчик краси в тумані любові. Цього було достатньо, щоб ошчасливити поему.³

Зміст «Мірейо» – не складний, сюжет не новий. До нього можна підшукати чимало паралелей з історії літератури, починаючи з класичної «Дафніса і Хлої». Це трагічна історія кохання двох молодих людей, яке заборонили батьки з огляду на нерівні соціальні умови. Історію цього кохання, від зародження до трагічного кінця, заповнюють дванадцять пісень. Проте не можна стверджувати про багатославність чи розтягнутість. Поет змальовує еволюцію цього кохання з високим психологічним мистецтвом. Найкращою в поемі є друга пісня. Тут ліризм Містралю досягає висот, що рідко трапляються в світовій літературі. Після цієї пісні історія кохання відступає на другий план, не втрачаючи, проте, своєї ваги. Як справжня епопея, «Мірейо» дає нам мальовничу картину рівнинного Провансу.

«Мірейо» написана провансальською мовою, якою розмовляли в околицях Арля та Авін'йона. Твори фелібрів віддзеркалюють досить правильно її вимову, що відрізняється від сучасної французької багатством дифтонгів та трифтонгів, фрикативними «ц» і «дз», а також наголосом, що часто падає на передостанній склад. Із сукупності цих фонетичних особливостей виникає гармонійність мови, у якій наголос зазначений значно сильніше, ніж у французькій, і має музикальний характер. Багата система одноголосівок і двоголосівок забарвлює та урізноманітнює вимову, усі приголосні вимовляються виразно, а певна м'якість не виключає сили.

Провансальське словництво, що виводиться, як і французьке, з народної латини, містить більше, ніж французьке, виразів грецького походження і є багате на пестливі та грубуваті вирази, чим нагадує словництво італійське. Лексика вирізняється великою образністю, докладністю та термінологічністю, що стосується матеріальної культури провансальського села.

Поема написана семивіршовою строфою, яка складається з п'яти восьмикладників з жіночою римою та двох дванадцятискладників з чоловічою. Схема строфи така: 8 – 8 – 12 – 8 – 8 – 8 – 12, причому перший вірш римується з другим, третій з сьомим, а четвертий, п'ятий і шостий – між собою. Таке поєднання восьмикладника з олександриним дало оригінальну строфічну побудову, яку Містраль визнавав за власний винахід.

У французькій літературній теорії, яка багато в дечому базується на поетиці Буальо, літературні жанри чітко розрізняються, і визначення епопеї зроблено на основі епопей Гомера та Вергілія. Містраль вийшов зі школи великих майстрів античності. У передмові до «Мірейо» він називає себе учнем Гомера, і, навіть, поверхневий аналіз дозволяє знайти стилістичні процеси, властиві класичним авторам. Наголосимо на епітетах, перифразах, порівняннях.

Поєми Містралю, не лише «Мірейо», незважаючи на їх ідилічний характер, є достатньо широкі, достатньо повні, щоб розгорнути дію. Додамо ще й стилістичні процеси, які з часів Гомера розглядалися, як властиві епопеї. Епітет широко використовували романтики, проте в них він займає інше місце, ніж в епопеї. У романтиків він не є сигніфікативним, а часто гіперболічним. Найбільша небезпека, яка йому загрожувала, – це банальність, зужитість. Містраль не зловживає ними, проте часто знаходить точні епітети, які описують предмет одним основним символом, атрибутом.

Містраль найбільше наближається до стилю епічних авторів у порівняннях. Вони в нього скрізь, від найкоротших до широких картин, розгорнутих на декілька строф. Краса Містралевих порівнянь полягає в їх новизні і влучності. Вони розвиваються без поспіху, велемовно, додаючись час від часу до тексту, розриваючи його, але не порушуючи його плину.

Опублікувавши «Мірейо», Містраль став відомим не тільки всьому провансальському півдню: про нього, завдяки Ламартінові, стали говорити в паризьких літературних гуртках. Сент-Бев і Вільмен дали про нього похвальні відгуки. Альфред де Віньї, прощаючись, обняв Містралю, Жан Ребуль на Банкеті в Німі, влаштованому на честь фелібрів, проголосив тост за «Мірейо» – «найкраще дзеркало, у якому будь-коли відбивався Прованс» [6, 250]. З цього часу слава йшла поруч з поетом.

Після класичної «Мірейо» з'являється балада «Аміраду» (*Amiradou*), у якій виявилася романтична тяга до середньовіччя, національного минулого та трубадурів, пісня «Чаша» (*La Coupe*), написана в честь чаші, яку подарували фелібрам каталонці, і яка стала гімном фелібріжу. У ній Містраль звернувся до провансальців, говорив, що ця чаша повинна будити надії, спогади про минуле і віру в майбутнє, з неї повинно пролитися пізнання істини краси і радості, поезія, яка б оспівувала все живе, тому що поезія – це та амброзія, яка робить людину Богом.

Не можна оминати і прекрасну баладу «Руманін» (*Roumanin*, 1860), що нагадує нам романтичну баладу Гайне «Жофруа Рюдель і Мелісанда з Тріполі»: «Я піднімався на гору ... Горда замкова вежа звалилася в пустинне поле, а світлі зубці стін давно вже наповнили пересохлий яр ... Але до руїн здійнявся вічнозелений бук, ще не пожовкла трава, кам'яний дуб, ялівець, а бідна

троянда і милий розмарин огортають огорожу Руманіна своїми пахощами». Містраль викликає померлі душі із чистилища і раю. «І меланхолійний рій блідих душ шепотів: «Ми мертві, блондинки і брюнетки! Але Лаура Авін'йонська ще жива: любов врятувала її ім'я». «Мрії кохання палять мене і в гробі», – сказала Аліса, графиня де-Діе. Блашфор де-Флассан: «Солодко було під небесами, коли наступав травень, слухати спів птахів!». Монах із Золотих островів: «Пригадайте: життя – сон!». П'єр Відаль: «Браття південці! Чи є щось миліше за Прованс! Нехай інші говорять, що любов – ніщо!». І всі вигукнули: «Згадуйте нас!». Пізніше все потроху потонуло в тумані, а я повільно в сутінках почав сходити з гори» [8].

Тоді ж вийшла друга епічна поема Містралю «Календау» (*Calendau [Pizdvo]*, 1867). Вона має дещо інший характер. Ця поема є алегорією, а Містраль не залишив нотаток, за допомогою яких ми могли б розшифрувати її остаточно. Мусимо залишити невирішеним питання політичного змісту «Календау», хоча багато дослідників намагалися робити це і робили по-різному. Можна лише констатувати, що поема славить минуле Провансу, епоху його незалежності. Ми не ставимо за мету дати ще одне пояснення алегорії і політичного змісту, проте поема містить прихований зміст, який легше охопити, ніж політичний, – це теорія, що облагороджує кохання.

У «Мірейо» любов – це всепоглинаюча пристрасть, якій не можна опиратися, яка захоплює всю людську істоту і яка не втрачає глибину через ідилічні рамки поеми. Любов перетворює Мірейо, слухняну і покірну дівчину, у героїню, яка наважується піти проти волі батьків і здійснити небезпечну подорож через Лякро. Її кохання, що підіймається до рівня дантівського, переростає межі земного і досягає рівня святості. Проте, якою б вона не була, це любов конкретна: Мірейо і Вінсент відчувають одне одного спершу тілесно і лише пізніше відкривають красу душі, та починають її поважати більше за красу фізичну. Така ж трансформація відбувається з коханнями Естерель і Календау. Цю концепцію кохання Містраль почерпнув у трубадурів, і роль, яку Естерель відіграє щодо Календау, теж трохи нагадує Беатріче Данте чи Лауру Петрарки, хоча Містралеві коханці мають більше конкретних рис живої істоти.

І все ж «Календау» не стала народною провансальською поемою, незважаючи на те, як захоплено прийняли її фелібри, а Теодор Обанель назвав її «чудовим шедевром». У дійсності, незважаючи на прекрасні образи гір і моря Провансу та цікаві спогади з його минулого, твір залишився мертвим і холодним у своєму символізмі. А щодо політичного змісту, то деякі критики побачили в поемі тенденції до сепаратизму і навіть ненависть поета до Франції, як наприклад, Марі Лафон у «Літературній історії Півдня Франції» (*Bernard Jean, Lafon Marie. Histoire litteraire du midi de la France. Paris, 1882*).

Ще більший привід звинувачувати Містралю в неприязні до Франції дала сирвента «Графиня» (*La Comtesse*, 1867). Важко розгадати цю Містралеву поетичну алегорію і які ідеї він хотів виразити в ній: презирливе ставлення Франції до провансальської мови, незгоду із заповідями короля Рене, який надіявся, що «бунтівна ніч сховається перед осяйним французьким та провансальським чолом, з'єднаним разом», чи розумів поет слова Янсемена «маленька батьківщина попереду великої» буквально, чи в сирвенті висловлена та скрита опозиція однієї раси іншій, що її окреслив Альфонс Доде в «Нумі Руместан». У всякому разі тут важко розгледіти прагнення до федералізму. Фелібріж часто звинувачували у бракові патріотизму до північної Франції та в проєктах децентралізації, хоча це було малоімовірним. Для національної та шовіністичної Франції, якою вона завжди була і залишається, звичайно не в німецькій націонал-соціалістичній формі, але все-таки до певної міри за формулою «Франція юбераллес», де ганьбитися будь-який відступ від національної ідеї могутньої, централізованої і «солодкої» Франції, де ідея централізму на побутовому рівні досягла такої потворної форми, що Франція – це лише Париж, і то, напевне, до Сен Дені – усе інше так собі – провінція, околиці, відшукати федералізм у патріотичних інтенціях провансальців – це цілком нормально.

Ідея фелібріжу, на нашу думку, була зовсім іншою. Її дуже сильно і яскраво висловив Фелікс Грас: «Я люблю своє село більше, ніж твоє, свою провінцію більше, ніж твою, проте Францію найбільше». Красномовним свідченням добрих почуттів до Франції служать такі його твори, як вірш «Барабанщик з Арколе» (*Lou tambour d'Arcole*, 1868), героєм якої є Андре Етьєн, який п'ятнадцятирічним юнаком пішов на війну з австрійцями і в битві під Арколе був барабанщиком, де пліч-о-пліч билися полки провансальців, фламандців, шампанців і бретонців. Він увіковічений на одному з барельєфів Пантеону поряд з Наполеоном; сирвента «Скала Сизифа» (*Lou roucas de Sisif*, 1871), скерована проти націоналістів, закликає до порозуміння між Провансом і Францією; у молитві «Цариця Франції» (*Reine de la Franço*, 1880) поет звертається до Богородиці і просить її захистити ту Францію, яка захищала одних і помагала іншим, і що її древні мови хочуть привітати Святу Діву. Ця ж ідея пронизує і ряд виступів Містралю.

1876 р. виходить ще один ключовий твір Містралю – збірник віршів і казок «Золоті острови» (*Lis Isclo d'or*). Сюди увійшли пісні, романси, сирвенти, сонети, казки. І останнім великим витво-

ром Містралю була «Поема Рони» (*Lou rouèto dóu Rone*, 1897). Це зрілий і найврівноваженіший твір Містралю. Найвидатнішим твором Містралю поруч з поезією та прозою є його монументальний словник провансальської мови «Скарби фелібріжу» (*Lou Tresor dóu Felibrige*) [7], опублікований у 1878-1886 роках. Він містить величезну кількість виразів та зворотів, які почерпнув Містраль з різних південнофранцузьких діалектів, з виразною перевагою діалекту рідних околиць автора. Це плід багаторічної старанної праці Містралю, що проводилася паралельно з творчістю поетичною.

У 1904 році Містралеві була присуджена Нобілевська премія. За її кошти він заснував Арльський музей. У ньому зібрані багаті колекції провансальського фольклору, а також багато документів, пов'язаних із провансальським відродженням і з життям поета. Тут зберігається єдиний авторський примірник повної поеми «Мірейо».

Підводячи підсумок нашого дослідження, акцентуємо увагу на популяризації творчості Фредері Містралю, яка мала значний вплив на провансальське відродження. На жаль, у наш час творчість та громадсько-політична діяльність великого провансальця децю забута. Знаходимо лише короткі статті в енциклопедіях.

Примітки

1. Аналіз творів Містралю проводився на основі його найповнішого видання: Mistral F. Discours et dicho: Oeuvres complètes illustrées avec notes et variantes. – M. Petit. – Raphèle-les-Arles, 1980.
2. Щодо етимології слова, то вона нечітка. Можливо, назва походить з пізньої латини *fellebris* < *pourrison* = вихованець, той, що живиться.
3. З фрагмента листа Містралю до Руманіля в 1852 р. виходить, що першою назвою, яку поет дав своєму твору, була «Кошикар» – від назви професії головного героя. Проте в наступних фрагментах кореспонденції, мова йде вже про «Мірейо». Можна припустити, що назва появилася на основі французького *merveille* – чудо, але будемо спиратися на пояснення самого Містралю.

Список використаних джерел

1. Кочур Г. Містраль, його поема та її переклад / Григорій Кочур // Література та переклад. – Київ, 2008. – Т. 2. – С. 914–919.
2. Містраль Ф. Мірейо / Фредері Містраль; [пер. з прованс. М. Литвинець]. – К. : Дніпро, 1980.
3. Містраль Ф. Спогади й оповідання / Фредері Містраль; [пер. з фр. Г. Чикаленко]. – ЛНВ, 1922.
4. Погодин М. П. Новокельтское и провансальское движение во Франции / М. П. Погодин, М. П. Драгоманов // Вестник Европы. – 1875. – Книга 8-я. – С. 699–740; – 1875. – Книга 9-я. – С. 163–203.
5. Савченко С. В. Провансальський регіоналізм та національне відродження / С. В. Савченко // Життя і революція. – 1926. – № 9. – С. 54–63.
6. Legré L. Le poète Théodore Aubanel: Récit d'un témoin de sa vie / Ludovic Legré. – Paris, 1894.
7. Lou Tresor dóu Felibrige: Dictionnaire Provençal-Français. – Marcel : Petit. – С.Р.М., 1979.
8. Mistral F. Discours et dicho: Oeuvres complètes illustrées avec notes et variantes / Frédéric Mistral. – M. Petit. – Raphèle-les-Arles, 1980.
9. Mistral F. Mes origines: Mémoires et récits / Frédéric Mistral. – Paris, 1906.
10. Mistral F. Mirèio / Frédéric Mistral. – Paris : Lemerr, 1888.

A creative development of Fredery Mistral, a famous Provençal poet, the laureate of Nobel Prize, has been studied in this article. The impact of his creative work on a national revival of Provence has been revealed. The idea of felibres literary society as well as its role in the Provençal revival process have been defined.

Having graduated from the faculty of law Mistral devoted himself to poetry and Provence, directed his creativity and civic activity to his Motherland service, Provençal language preservation and cause of felibres. He suggested to create a national literary society, which was called the society of felibres. The principal ideas of this society were the following ones: learning a native language, creating a literary language, editing the literary miscellany of Provence. They could promote a national idea spreading and the felibres close relation with nation. Felibres didn't consider themselves to be separatists and they aspired to emphasize a main, in their opinion, motive, namely, the necessity to keep a language inviolability and to serve a purpose of a literary revival.

A creative heritage of Fredery Mistral has also been considered in the article. One of the most elaborate author's creations is the poem «Mireio» – love glorifying in honour of Motherland, the mirror that reflects Provence. The lyricism here is coming to a head.

The perfection of form, a nimble and harmonic language, measured poem and a music filled stanza – all these features aggravate the reader's impression. The beauty of Mistral's comparisons lies in their novelty, neatness and timeliness. One cannot omit the wonderful ballades such as «Amyrad» and

«Rumanyn» manifesting a romantic thirst for a national past of the troubadours. The greatest work of Mistral, alongside with the poetry and prose, is his monumental Provençal dictionary «The treasures of felibrige», containing a great quantity of expressions and turns of speech taken from different South French dialects. This dictionary is the result of Mistral's long-term work carried on simultaneously with his poetic creativity.

Key words: *Mistral, felibrige, felibres, Provençal revival, national revival.*

Отримано: 2.11.2014 р.

УДК 82.09-161.2

Іова В.Ю.

ЕСТЕТИЧНИЙ КОНТЕКСТ ТВОРЧОСТІ І. ІОВА

У статті подається означення поезії Івана Іова, як творення дивовижного своєрідного процесу переродження Слова у філософію символу, наповнення його новою естетикою, розкривається мистецький алгоритм бачення світу поетом. Вірші, поеми, творотексти Івана Іова аналізуються у контексті ідейно-естетичного виміру, як філософсько-поетичне явище в літературі класицизму та модернізму.

Ключові слова: *естетика, класицизм, модернізм, авангард, естетика різноманітності.*

Спроб створення імпресіоністичних портретів письменників, поетів завжди було чимало. Імпресіоністичний підхід зваблює багатьох, бо дозволяє суб'єктивно розставляти акценти, маніпулювати фактами, життєвими подіями, одним словом, «лукаво мудроствовать». Інколи це не заважає виносити вердикт геніальності одних і безталанності інших, ігноруючи академічними правилами та й, зрештою, такою простою річчю, як шкала І. Сельвінського, за якою: «... бездарна поезія – це фальшиві тексти, талановита – це щирі, відверті вірші, геніальна поезія – одкровенні творотексти, тобто ті, які відкривають нове пірамідалне сприйняття світу...» [9, 199]. Аналіз творчості митця є завжди складним процесом, оскільки через суб'єктивне почуття та зрозуміння сутності необхідно означити чи твір є об'єктом для пізнання чи тільки засобом пізнання світу. То як визначатись в оцінці твору, що є найсуттєвішим його індикатором? Спробуємо вдатись до аналогій. Отже, що є досконаліше і цікавіше, квадрат чи трикутник, коло чи овал, піраміда чи куб? За теорією У. Хогарта овалові треба віддати перевагу над колом, так само як трикутнику – над квадратом, піраміді – над кубом. Щоб збагнути класичну сутність такого потвердження, звернемось до історії створення канонів (архімоделей цінностей, критеріїв, правил). Відомо, що жвавий процес еволюції класицизму припадає на 17 століття. Нормативні принципи класицизму у літературі знаходимо у книзі Ніколо Буало «Мистецтво поетичне», яка була написана в умовах утвердження монархічного ладу у Франції і котра увібрала в себе філософські ідеї Декарта про раціональність мислення, матеріальність у просторі і часі. За постулатами «Мистецтва поетичного» письменники мали керуватись конкретними нормами і правилами. Вищими зразками класичної літератури визнавались ті твори, які в алегорії чи в загальному історичному ракурсі возвеличували монарха, придворну знать, заможні верстви суспільства. У 18 столітті проти елітарності класицизму виступили у Франції Д. Дідро, в Англії У. Хогарт, у Німеччині Ліссінг. Саме їм належить створення теоретичних положень нової естетики класицизму в мистецтві і в літературі. Одним із напрямів розвитку теорії класицизму було визначення сутності краси. Чималий вклад у це зробив англійський художник і теоретик У. Хогарт, який розвинув ідею про досконалість форм об'єктів реального світу. У трактаті «Аналіз краси» він слідом за Арістотелем стверджує: «Немає форми більш здатної відобразити рух, ніж форма полум'я, бо вона є найактивніша з усіх елементів, простота за своєю природою нудна і нецікава, але коли до неї приєднується різноманітність, тоді вона радує і захоплює...» [10, 31]. Теоретики 18 століття на відміну від своїх попередників визначали, що першоосновою краси є природа та людина, основним її компонентом є рух, змінність, а критерії красивого – це нескінченність і різноманітність. Форма об'єкта, котра визначається доцільністю, тобто закономірністю, упорядкованістю через нескінченність (рух), у їхньому розумінні, була формою виявлення краси у природі і в мистецтві. Творення краси – це процес майстерного компонування та доброго урізноманітнювання. І митець, який за такою формою вибудовує свій твір, допомагає пізнавати світ у всій його різноманітності, і в цьому є його найбільша місія.

Пошук і утвердження естетики різноманітності – основа творчості багатьох поетів-класиків різних часових періодів і тих, які, опанувавши канони класицизму, пішли далі, створюючи нові

відгалуження: бароко, символізм, модернізм, постмодернізм тощо. До поетів 80-х років, які потужно розвивали барокову традицію, творили поезію модернізму відносять українського поета Івана Павловича Іова. Про творчість Івана Іова у цьому вимірі писали науковці: Є. Баран, Є. Гінзбург, Г. Гусейнов, М. Жулинський, У. Коржик, В. Мацько, А. Мойсієнко, Т. Назаренко, Г. Сагач, П. Свідер, В. Соболев, П. Сорока, М. Стрельбицький, А. Ткаченко.

Якщо говорити про поезію в онтологічному вимірі, то значення поетичного доробку митця у тому, щоб закодувати інтелектуальні можливості людини у царині слова для їх величності Простору і Часу, зберегти і збагатити найцінніший скарб народу – мову. Поет І. Іов саме на межі 21 століття вибудовував свій мистецький алгоритм бачення світу, творив дивовижний процес переродження слова у філософію символу, наповнював його новою естетикою, яка народжувалась у гармонійному поєднанні вишуканої форми із глибоким змістом. Він щиро прагнув суто національні здобутки у сфері мови закумуляувати з могутнім сплавом класичних і авангардових поетичних форм, довершував слово, як «бракующий элемент периодичной системы слів» [7, 6]. Творчості поета властивий широкий обсяг стильових шукань, експериментів. Він робить спроби синтезувати досягнення класицизму, романтизму і бароко. У своїх ранніх збірках «Стяг золотої гілки», «Світло рідної хати», «Книга перша», «Каліграфія» поет використовує класичну традицію, всі явища, факти, події насичує життєвим вібраційним рухом, що дає можливість його поезії уникнути утилітарності. Про ранні свої вірші він говорить: «...це каліграфія, але ще не власний почерк» [7, 238]. Адаже, окрім широкого варіативного діапазону, поет постійно повертається до певних тематичних модальностей (Поклик I, Поклик II, Україна I, Україна III, Дзвін III), поглиблює, шліфує написане, від віршів-варіантів іде до створення довершених творотекстів.

Митець у душі романтиків стилізує народні пісні, коломийки, коліскові («Різдвяна вірша», «Коліскова», «Велика вірша про Коломию»), вдало використовує контрасти, символи. Метафоричне вираження ним сутності процесів, явищ сучасних і минулих ставить його вірші у потужний ряд модерністської поезії. Метафора, як відомо, складається з елементів природньо-чуттєвого, конкретного предмета і абстрактного чим і забезпечує розкриття внутрішнього діалогу автора із світом явищ, його пропонування читачеві поетичної інтерпретації різноманітних граней життя. І. Іов постійно розкриває внутрішні можливості слова, немов хоче ще раз переконати нас в істинності слів Горація, що поезія – це картина, але живописний ефект лежить не тільки на поверхні, а його, найперше, треба відчутти і зрозуміти. Академік М. Жулинський писав: «... Іван Іов усвідомлював і визначав текст як мову-молитву, обожнював Слово, бо для нього кожне слово затаєне в своєму первозмісті і вже тому сприймається як ворожбит, який не кожному виповість зачаєний у першосмислах «вічності знак» [4, 150].

Вишивок мова – мелодії буквиць,
Мамо-абетко, палітро-квітник!
І замовляння у вузликах вулиць,
і переходить марнота на крик.
Повінь любові і повені крові –
речення речників – вічності знак.
Тільки на сонячно-росяній мові
світові й всесвіту є що сказати.
(«Текст: мова-молитва») [7, 236].

Його символи дають поезії не тільки інформаційно-побутову місію, а наповнюють її звуками і барвами, захоплюють уяву, спонукають до асоціативного мислення як ось ці рядки:

Сюр-сюр-р-р, ві-щувь, кріз-з-зь зір.
Віх-оть, в'юн вуж-ж, пі-ю-ті у степ.
Кру-кру, дзе-лень, ку-ку, брязь-дзень, дзень-брязь.
Чи-чо-ча-чу-че-є, ках-ках-ках,
хло-п'я, хло-п'я...
Ді-вич веч-ч-ч-ір, цвіль-цвіль, лю-ці-і!
Я: «Цить: птиця!» («Птах у житах») [6, 12].

Літературознавці зазначають: «Навіть, якщо читач не знав би назви вірша і не бачив би цих намальованих у текст зображень птахів, то все одно перед ним постала б картина поля, де шумить трава і колосся, де вітер розгойдує віття дерев, де недалеко шлях прокладає струмок, який напуває і рослини, і тих птахів, які ширяють високо в небі...» [8, 32].

Вірш «Птах у житах» виходить за рамки чисто технічної еквілібристики в поезії, такі вірші займають місце у книзі музичних етюдів, поетичних симфоній.

Часто поетам роблять закид про порушення ритму вірша, рими. Звісно, що будь-яке порушення рими поетом переживається важко. Адаже пластичність є основною вимогою,

загальнообов'язковим правилом. Але коли в окремих творах необхідно передати смислову напругу, суворість, жорсткість, то вони свідомо ідуть на порушення цієї пластики, лише задля того, щоб зберегти строфу, її внутрішнє наповнення. Для митця у кожній строфі – таїна, бо вірш – «річ неприродна», тому найменший промах, найменша поступливість, надання переваги його мелодиці, римі над його змістом вартує інколи дуже багато. Поети зізнаються про те, що, насправді, два рядки із чотирьох у строфі пишуться як заманеться, третій пишеться натхненно, четвертий – бездарно. І ось цей четвертий треба десь заховати, в цьому і проявляється творча майстерність. Тому справжній поет надає перевагу збереженню модальності строфи, її духу або естетичній оцінці дійсності. І. Іов пише: «...я тими словами плакав, я тими словами сміявся...» [7, 238].

Причина трагізму поетів полягає у неможливості відповісти самому собі на основне: що є істина, що є добро, що є поезія. І. Іов наважується поставити це питання і перед собою і перед читачем у вірші «Що таке поезія?»: «Ти відповісти зваживсь... Може, Поезія – гніт таборів, воля за дротом висвистує форте...» [7, 139]. Він мав тверде переконання, що поезія пишеться не тільки для публічного вживання, а передовсім, для індивідуального зрозуміння, а вже жорна часу визначають, чи була вона *temporis vilia veritas*, тобто непохитним абсолют, чи ні. Аналіз творчості переконує, що І. Іов осмислює авангардову поезію не тільки лінгвістично, а як мистецьке явище, як його еволюційну ознаку. Він відчував, що поезія у її звичайному розумінні, як щось складене у строфи, перестала цікавити читача і стає банальною. Митець дедалі більше починає сприймати поезію як мистецтво, відтак стає зрозумілим його прагнення визначити слово-малюнок, слово – символ не як атрибут живописного мистецтва, а поезію вивести на олімп найцікавішого мистецтва, котре вбирає у себе букви, барви, звуки. Про це свідчать його творотексти у збірках: «Чернетка», «Словопис», «Віск іксів».

Дехто із літературознавців писав, що класичні вірші І. Іова не зовсім класичні, барокові – не зовсім барокові, а романтизм – не повністю романтизм. Але пригадаємо, що так у свій час говорили і про поезію В. Хлебнікова, В. Каменського, О. Кручених, М. Семенка та інших. У цьому контексті звернемося до М. Гаспарова, який стверджував, що різке розмежування поезії на різні стилі, види і форми – це водночас є заперечення, ігнорування такого елемента як зевгма (зв'язок, місток), що заводять її у глухий кут. Бо поезія еволюціонується, набирає різноманітних граней, наповнює світ новою естетикою лише завдяки цим сполучним елементам – зевгмі [1, 10]. У збірках: «Книга перша», «Рукопис», «Чернетка» саме цей принцип спрацьовує. І. Іов від класичної традиції переходить до бароко, до написання авангардових віршів, видає свій поетичний буквар («Періодичну систему слів»), у якому пропонує широку палітру авангардової поезії. Експерименти І. Іова над словом та його формою вилилися в паліндромах, акровіршах, моновіршах, мезовіршах, зорових віршах. Його захоплення моно-, акровіршами можна пояснити тим, що для поета моновірші були своєрідною лінією горизонту, невловимою і загадковою, до якої людина прагне іти все життя. А розмаїття акровіршів, які ми знаходимо майже у всіх книгах, для нього було не просто грою, а передовсім намаганням добре компонувати, урізноманітнювати і вводити певний сенс у вертикальний хаос букв вірша. У багатьох мовах є слова, які можна прочитати однаково на дві сторони – паліндроми, а слова, котрі читаються навспак (навиворіт), але з іншим смислом означаються як анаграми. І навіть у межах окреслених цих видів виділяються певні особливості, що характерні саме для творчості І. Іова. Це введення паліндромних фраз і рядків у текст традиційного вірша; конструювання поетичного рядка з кількох зорово-замкнутих паліндромних одиниць; розміщення частини паліндромної фрази в одному рядку поезії, а другої частини – у наступному; використання в суто паліндромному тексті елементів зауму та псевдозауму тощо [8, 30].

Дослідники барокової поезії стверджували, що паліндроми означають реверс часу у просторі тексту, час у тексті тече не тільки вперед, від початку і до кінця, але й навпаки, від кінця і до початку, і його спрямування в такий спосіб дає відчуття безкінечності та вічності. Іван Величковський писав, що компонування паліндромів – річ складна, не кожний схильний творити цю естетику або «штучкі поетическіє» [3, 71]. Мабуть, що так як світ хотів зловити Г. Сковороду, так і поети з допомогою паліндромів хочуть зловити час для себе і для нас. Але чи вдається? І. Іов часто повторював, що час дорогий не тому, що він довгий, а тому що короткий. Безперечно, поети різних періодів зробили великий вклад у розвиток паліндромії, і сьогодні вона, синтезуючись із симетрією, математичними рівняннями, просторовістю у музиці та живописі, наближує нас до створення комп'ютерної мови.

Якщо говорити про поетичний процес І. Іова у ідейно-концептуальному вимірі, то треба зазначити, що початок його творчості припадає на 70-80 роки 20 століття, коли основну ідейну спрямованість літератури в Україні визначала третя хвиля національного відродження, але водночас – це був період тоталітаризму і ще досить стійкого типу автохтонного поета-шістдесятни-

ка, що, звісно, допомагало зберігати авторитаризм. Літературний процес мав відповідати на питання: про кого і про що твір? Якщо тематика була партійна, то й вірші були прохідними. Звісно, що все це позначилось не тільки на долі і творчості багатьох письменників, а й на еволюційних візіях української літератури.

Ідеї морального удосконалення людини, побратимство на козацьких традиціях, скіфська тема – заглиблення у правічне коріння, похід до тектонічних розломів історії, війна, голод, репресії – усе це у рядках і образах поетичних збірок І. Іова 70-х років. У багатьох віршах звучать поетично трансформовані автобіографічні мотиви. Відчутно, що ще в юності склалась визначальна модель стосунків поета із людьми, із світом, яка від книги до книги дедалі більше розширювалась і поглиблювалась.

Поезія І. Іова 80-90 років – це больовий сигнал на те, що все ще не у тих руках і головах визначається майбутнє України. Майже у кожному його творі відчувається ностальгія за ідеалом незалежної суверенної держави, Батьківщини, побратимства:

У кожному слові Україна, у кожному реченні журба
одні улесливо уклінно ніяк не вичавлять раба,
а другі так м'якенько стелять, бо добре знають що їм треба
завжди надійніша їм стеля від цього грозового неба,
а треті, що життям потерті продажні мають голоси
замінюють вождів портрети у рамках що на всі часи... [7, 250].

Фарисейство, продажність, недосконалість світу, стає тим основним мотивом, що примушує поета шукати вирішення етичного дуалізму добра і зла, правди і брехні. Все ж світ поета – це не світ зневіри, відчаю і скорботи. Уся його поезія спрямована на утвердження духу твердої віри у національну ідею, відродження України. Вслухайтесь: «...Україно! Не підставляю тебе під камінні хрести, не роздам чужині, жебракам і могилам, у колісках майбутньому буйно рости, на все небо у лебедів сонячні крила...», «...За Вкраїну здійму сто солодких криниць, понад обрій здійму уповні – не порожні!» [7, 256].

Україна 90-х років. На суд історії поставлено гострі соціально-політичні питання епохи. Ці події стають епіцентром поезії І. Іова, бо «...мені Вкраїна – найсвятіший вівтар...» [7, 197]. Одна із поем І. Іова має назву «Хто ми такі?», у якій поет ставить споконвічне питання і спонукає нас шукати відповідь на нього. «... Звичайно, можна усе швиденько спродать,

а чи віддати за безцінь золі.
Хто ми такі? Та мусить бути господар
У хаті, на подвір'ї, на землі...»
«...Хіба одного мучило питання,
Яке не погамуєш наче крик:
Вирують у душі, в житті повстання,
Чи то під прапор стати, чи рушник...?» [7, 109].

В одній із рецензій літературознавець Г. Черниш написала, що час покаже, де стане поет під прапор, чи рушник. Що мала на увазі авторка, можливо, була спроба провести паралелі з іншими, скажімо, з французькими поетами. Адже про Ш. Бодлера також у свій час Асселіно говорив, що той французьку революцію любив не любов'ю революціонера, а любов'ю митця. Справді, Ш. Бодлер завжди по-своєму оцінював ті події, котрі відбувались у Європі і, зокрема, у Франції. Він писав: «...Світ зникне. ....Що йому робити під сонцем?... Техніка настільки американізує нас: прогрес настільки атрофує у нас духовність, що ніякі фантазії не зможуть порівнятись із наслідками. Це станеться від опошлення сердець, цей час близький, а може він прийшов...» [2, 271] – пророцтво чи песимізм? Але це не заважає нам захоплюватись його «Альбатросом» та іншими творами із збірки «Квіти зла», які багатьох привели під прапор французької революції. В одній публіцистичній статті І. Іов також писав: «Вітер 21 століття, що принесе цей вітрець-вітрюга, вітрюган? Аномалітичні візії, де править бал «збір із безодні», де всі імперії-великі блудниці, відбуваються постійно. Ми самі цьому всьому свідки-очевидці. Власне, спостерігачі великого пекла, що вирує навколо нас. Хочеться слідом за Ісусом сказати словами молитви: «Нехай обмине мене чаша сія» [6, 4]. Але уява митців межі 20-21 століття – все ж більш оптимістична. І цю статтю І. Іов закінчує словами: «...Пізанська вежа, яка все більше хилилась до критичної межі, за прогнозами науковців не впаде..., не той пророк, що передбачив захід, а той, що вірить в досвіток і схід!» [6, 5]. Напевне, що велике призначення поезії у тому, щоб вселяти віру в прийдешність «бенкетів добра».

Список використаних джерел

1. Бирюков С. Зевгма: Русская поэзия / С. Бирюков. – М. : Наука, 1994. – 288 с.
2. Бодлер Ш. Поезії / Ш. Бодлер. – К. : Дніпро, 1989. – 356 с.

3. Величковський І. Твори / І. Величковський. – К. : Наук. думка, 1972. – 110 с.
4. Жулинський М. Ви – серед перших / М. Жулинський // Кур'єр Кривбасу. – 1999. – № 188. – С. 150-152.
5. Іван Іов // Літератори Хмельниччини : Довідник обласної організації Спілки письменників України / Упорядник Микола Федунець. – Хмельницький : Доля, 1997. – С. 15.
6. Іов І. Віск іксів / Іван Іов. – Сімферополь : Доля, 2001. – 68 с.
7. Іов І. Поезія. Вибране / Укладач Валентина Іова / Іван Іов. – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2013. – 492 с.
8. Коржик У. Іван Іов: літературно-критичний нарис / У. Коржик. – Івано-Франківськ : Супрун В.П., 2011. – 159 с.
9. Сельвинский И. Студия стиха / И. Сельвинский. – М. : Сов. писатель, 1962. – 348 с.
10. Хогарт У. Про красу / У. Хогарт. – К. : Мистецтво, 1987. – 222 с.

The article depicts the works of the Ukrainian poet Ivan Iova through aesthetic, ideological and thematic dimension. Based on the postulate «Poetic art is the art of diversification and skill of good composition» the confirmation is made that Ivan Iova's creative work is full of aesthetic diversity.

In ideological and semantic field the article reveals a wide palette of styles searches of the poet. It focuses on his desire to synthesize classicism, romanticism and baroque, to combine exquisite poetic forms with deep contents. Ivan Iova's work is a noticeable phenomenon in the Ukrainian literature of the 90s of the 20th century. The imagery of his poetry is born from the harmony of abstraction, grotesque, travesty, burlesque and tends to futurism and surrealism. The characteristic feature of the poet's style is figurativeness. Many philologists write about associativity of his writing, techniques of correlation, transference, integration of the various concepts, events, images, even distant to each other so as to understand better the world variety in different connections and interdependences. Iova's metaphors are not simple elements in the poetic style, they stimulate accumulation of new aesthetic qualities of creative thinking.

Lyrical themes of Ivan Iova are extraordinarily rich. The family origin theme, the holy images of his father and mother, of his native land go through all his work. The poet's depth of knowledge of his people's history is impressive. His poems reflect problems of the world value, first of all the fate of the spiritual culture of society on the way of mechanization and urbanization of life. The author is close to the inner world of youth, artistic consciousness of the people, patriotic feelings, historical memory.

Keywords: *creative work, aesthetic diversity, ideological and semantic field noticeable phenomenon, figurativeness, associativity, metaphors, creative thinking.*

Отримано: 19.10.2014 р.

УДК 821.111(417/419)

Кеба Т.В.

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО ВТІЛЕННЯ ІДЕЇ СИНТЕЗУ МИСТЕЦТВ У ПРОЗІ О. ВАЙЛЬДА

У статті поставлено за мету виявити особливості взаємодії літератури з іншими мистецтвами на прикладі розробки жанру літературної казки О. Вайльдом. У процесі аналізу казки «День народження Інфанти» розкрито принципи включення автором у тканину літературного твору структури живописного твору – «рамкової» композиції, співвідношення відкритого та закритого простору, прийому множинного віддзеркалення. Відтак зроблено висновки, що казки Оскара Вайльда являють собою яскравий взірець продуктивної взаємодії живопису і літератури.

Ключові слова: *синтез мистецтв, інтермедіальність, мистецтво, література, живопис, художні засоби.*

Як будь-який вид або аспект знання, мистецтво та література мають свою специфіку, яка полягає, головним чином, в тому, що вони покликані передати доступними їм засобами індивідуальну картину світу митця. Таким чином, процес створення твору мистецтва, так само як і сам твір, сприймається як висловлювання, спосіб спілкування, або, користуючись іншою термінологією, акт комунікації.

У розпорядженні різних видів мистецтва знаходяться різні засоби вираження, які Ю. М. Лотман у своїх численних працях із семіотики простору культури, літератури і мистецтва називав «кодами», зокрема в статті «До побудови теорії взаємодії культур (семіотичний аспект)» [2, 110-120].

Ідея структуралістів про те, що навколишній світ, тобто твори музики, живопису, скульптури чи архітектури, іншими словами, весь простір культури є текстом, стала підставою для вивчення взаємодії або синтезу мов різних видів мистецтва.

Звичайно, в різних видах мистецтва по-різному вибудовуються художній час і простір, різняться засоби створення художнього образу. Однак, взявши за основу найбільш загальні визначення категорій і термінів, можна простежити, як співвідносяться їхні елементи один із одним у творах різних видів мистецтва. Загалом існує два способи «входження» твору іншого виду мистецтва в літературний текст. Перший являє собою найменування, опис, характеристику твору певного виду мистецтва, тобто включення в сам текст літературного твору будь-якої інформації про інший вид мистецтва. Цей вид взаємодії називають «екфразисом». Другий полягає в «перекладі» (перекодуванні) мови образотворчого мистецтва (музики, живопису, скульптури, архітектури) на мову іншого виду мистецтва (літератури). У цьому випадку сам текст починає жити за законами іншого виду мистецтва, активно використовуючи його прийоми і методи. Інколи поняття екфразису вживають у широкому сенсі слова, що включає і «описи», і «перекодування».

Звичайно, способів синтезу або взаємопроникнення різних видів мистецтв є дуже багато, і вони далеко ще не вивчені. Однак, починаючи з 70-х років ХХ сторіччя, в термінологічному словнику філології та мистецтвознавства змінилось поняття «інтермедіальність», ставши в один ряд з поняттями «інтертекстуальність» і «взаємодія мистецтв».

Якщо узагальнити різні види зв'язків між видами мистецтв, то можна сказати, що інтермедіальність – це особливий вид внутрітекстових взаємозв'язків у художньому творі, заснований на взаємодії мов різних видів мистецтв, коли мова літератури збагачується прийомами і засобами живопису, музики, архітектури.

Проблема інтермедіальності або синтезу мистецтв вперше була системно осмислена в естетиці романтизму трьох найбільш впливових європейських національних літератур: німецької, англійської та французької, у зв'язку з питанням про роль мистецтва в житті людини і естетичні стосунки мистецтва і дійсності.

Згідно з німецькою теорією романтичного мистецтва саме мистецтву відводилася вирішальна роль у пізнанні та перетворенні життя. Романтики вивільнили поетичну уяву митця, який не підкоряється прийнятим правилам і навіть виходить за межі свідомої волі творця, занурюючи нас, як писав Фрідріх Шлегель, у «прекрасний безпорядок фантазії, у первісний хаос людської природи...» [3, 391].

Виходячи з нового принципу, стали розроблятися і нові засоби художньої виразності. Наслідуючи тезу романтиків перших десятиліть ХІХ сторіччя про уяву як головну рушійну силу поезії, письменники кінця століття проголосили, що безмежні можливості поезії реалізуються насамперед завдяки її зв'язку з іншими видами мистецтва, підживлюючись уявою Митця. Так поступово складається концепція інтермедіальності – здатності мистецтва відтворювати себе в різних формах і на різних мовах. Відтак ідея взаємодії і синтезу мистецтв займає особливе місце в естетичному бунті кінця сторіччя – у новому тлумаченні сутності творчості та її мети.

Видатний англійський поет, драматург і прозаїк Оскар Вайльд, перебуваючи в центрі культурного життя і спілкуючись з освіченими і мислячими людьми свого часу, відобразив у своїх книгах і загальний рух епохи, і її художньо-естетичні пошуки. У своїх теоретичних побудовах і в художній практиці Вайльд виразив очевидний інтерес і близькість як до своїх учителів, Джона Рескіна і Волтера Пейтера, так і до художніх відкриттів сучасного йому мистецтва. Як наслідок таких зацікавлень Вайльд видає у 1891 році книгу «Задуми» («Intensions»), де викладає свої погляди на мистецтво, яке повинно, за логікою автора, постійно повертатися до себе і тим самозбагачуватися. Той факт, що різні види мистецтва активно взаємодіють і взаємовпливають один на одного, є запорукою повноцінного розвитку як окремих мистецтв, так і його розвитку загалом; тому кожен з видів мистецтва привносить у розробку того чи того сюжету, образу, мотиву свої поетикальні засоби і перебирає на себе властивості суміжних художньо-естетичних феноменів.

Таке розуміння Оскаром Вайльдом мистецтва, поза сумнівом, вплинуло на поезику його творів, в яких він випробовував нові методи і принципи побудови тексту, звертаючись до інших видів мистецтва. Отже, виявлення цих зв'язків стає необхідним кроком на шляху вивчення поезики його творів і є метою даної розвідки. Ми ставимо перед собою завдання виявити характер і принципи взаємодії словесно-художнього твору з іншими мистецтвами, насамперед живописом, на прикладі особливого жанру – літературної казки, якій Вайльд присвятив значну частину свого художнього спадку.

Казки Оскара Вайльда являють собою блискучий взірець проникнення елементів і прийомів живопису та музики в літературу, візуалізуючи сцени дії (ліс, сад, палац тощо) і наповнюючи їх звуками музики і голосами квітів і птахів.

Екфразис як найбільш поширений тип інтермедіальності легко виявляється у казці «День народження Інфанти». Тут зустрічаються назви і опис мальовничих полотен, що створювалися в різні часи та епохи різними митцями. Найчастіше це робиться з метою створення певного колориту – часу, життя, епохи, або посилення характеристики героя. Для явищ цього порядку характерний прийом паралелізму: картина стає в певному розумінні відображенням душевного стану героя. Саме в такому ключі описано в казці «зелені гобелени ручної роботи»:

«The walls were hung with a many-figured green arras of needle-wrought tapestry representing a hunt, the work of some Flemish artists who had spent more than seven years in its composition. The little Dwarf looked in wonder all round him, and was half-afraid to go on. The strange silent horsemen that galloped so swiftly through the long glades without making any noise, seemed to him like those terrible phantoms of whom he had heard the charcoal-burners speaking – the Comprachos, who hunt only at night, and if they meet a man, turn him into a hind, and chase him» [5].

«Зелені гобелени ручної роботи», породжуючи образи «компрачикосів» у свідомості Карлика, залишаються частиною палацового світу – світу, де царює маленька Інфанта. Вайльд ускладнює прийом паралелізму: зелені гобелени є в рівній мірі засобом характеристики двох героїв: самої Інфанти і Карлика. Фантоми, які привиділися карлику, підкреслюють його страх і душевне сум'яття. Він сам був «оленом», і за ним також гналися «мисливці» (за сюжетом казки, його привезли до палацу придворні – з полювання). З іншого боку, згадка про компрачикосів, що влаштовують за оленем-жертвою погоню, дає інше бачення характеру Інфанти, що виросла серед цих гобеленів. Вона, в силу свого виховання, теж сприймала Карлика як «оленя», тобто жертву, яку вона зі своїми маленькими придворними «зацькувала», вимагаючи негайно танцювати для неї. Інфанта сама виступила в ролі «компрачикосів», не переймаючись душевним станом Карлика і навіть не припускаючи в ньому наявності серця.

Так «зелені гобелени» фламандських майстрів набувають символічного значення. Вони змушують по-новому подивитися на стосунки героїв (Інфанти і Карлика), в новому світлі розкриваючи відносини «мисливець» – «жертва», по-новому розставляють смислові акценти казки. Трагічне звучання мотиву смерті, що передрікає загибель карлика, посилює введений в текст опис картини Гольбейна «Танець смерті»: «Between the windows stood a black ebony cabinet, inlaid with plates of ivory, on which the figures from Holbein's Dance of Death had been grav'd – by the hand, some said, of that famous master himself» [5].

Не менш цікавий в плані інтермедіальності і спосіб текстової організації казки – так звана «рамкова» конструкція, властива творам живопису. Дослідники виявили тісний зв'язок між текстом казки «День народження Інфанти» і картиною видатного іспанського живописця Дієго Веласкеса «Меніни». Значну роль у висвітленні типологічних зв'язків між цими творами відіграла праця відомого мистецтвознавця М. В. Алпатова ««Меніни» Веласкеса», в якій зроблені цінні зауваження про побудову картини, про гру «точками зору» і геометрично вивірений простір картини.

Вся картина побудована на складному співвідношенні елементів «звеличення» та «зведення». Художник пише портрет Філіпа IV і його дружини Маріанни, яких ледве видно відображеними в дзеркалі, що висить на віддаленій стіні його майстерні. У центрі сцени стоїть маленька Інфанта – бліда хвороблива дівчинка, затягнута у фіжми, в недитячій, манірній позі, що говорить про її статус. Над нею симетрично схилиються дві Меніни – фрейліни, трохи попереду, ближче до глядача – карлиця, карлик і величезний собака. Всі умовності і пристойності у зображенні високопоставленої особи, здавалося б, дотримуються, але висунуте вперед полотно, за яким стоїть художник, «відсікає» вузьку смужку картини і робить її центральною фігурою не Інфанту, а фігуру гофмаршала, що заглядає в двері. Разом з тим дослідник відзначає ще один прийом, що позбавляє образ Інфанти його «положення»: свічадо з віддзеркаленими в ньому особами королівського подружжя прямо над Інфантою робить їх неприсутніми на картині. На місці королівського подружжя опиняється глядач.

Прийом «віддзеркалення» є структуротвірним у картині. Вся картина побудована на парних протиставленнях («відображеннях») персонажів і предметів: дві гарних фрейліни і дві твори-карлики, дві картини міфологічного змісту на стіні, відповідність дзеркала і дверей (їх організуючої функції).

Вся картина ділиться на дві рівні частини, кожна з яких, у свою чергу, теж ділиться на дві частини, точно підкоряючись закону золотого перетину. Завдяки гармонії пропорцій створюється стрункий і закінчений образ, всі частини якого взаємозумовлені, а ціле відрізняється багатогранністю смислів і глибиною змісту.

Пропорції художнього полотна строго витримуються Вайльдом у казці «День народження Інфанти», у свою чергу, вписуючи картину Веласкеса в систему координат твору літературного. Центральне місце образу Інфанти перебуває під питанням і в казці Оскара Вайльда. Парні протиставлення персонажів, які можна побачити в картині Веласкеса, знаходять своє втілення і в «Дні народження Інфанти», де головною парою виявляються, звичайно, фігури лицемірної Інфанти і простосердого Карлика. Крім того, в тексті твору присутні й інші «парні» явища, що протистоять один одному: світ лісу порівнюється зі світом у палацовому саду; серце карлика, яке глибоко і тонко відчуває, – з ляльковістю і театральністю придворного світу, обіграного також і в картині Веласкеса.

У казці це виражається прийомом «театр у театрі»: коли Інфанта стає глядачем і перед нею розігрується вистава. У картині Інфанта сама виявляється об'єктом уваги батьків та гофмаршала, і начебто «розігрує» виставу перед ними. Таким чином, загальним поняттям для картини і тексту виявляється поняття перспективи і точки зору. При цьому перспектива визначається як точка зору, з якої сприймається і розповідається про подію. А точка зору – як відношення розповідача до розповіді. В обох творах образ Інфанти перебуває ніби на перетині кількох точок зору і, за сумісництвом, кількох сюжетних ліній.

Аналогічним чином у тексті Уайльда присутні кілька сюжетних ліній: одна з них пов'язана з фігурою маленької Інфанти, інша – з фігурою Карлика, третя – з розповіддю про короля і матір дівчинки, з якої починається казка. Цей великий вступ, так само, як мольберт художника в «Менінах», «відсікає» частину художнього простору твору, змінюючи його пропорції, і децю «зміщує» центр твору. Читач ніби відводиться у сторону і поступово захоплюється «побічною» сюжетною лінією.

Таким чином, на основі викладеного, можна в певному сенсі говорити про відтворення і перебудування в тексті літературного твору структури і композиції живописного полотна, про створення Вайльдом літературної казки на основі тих самих прийомів, що використовувалися Веласкесом при створенні його картини.

Картину Веласкеса, як і казку Оскара Вайльда, можна назвати портретом у портреті, «картиною в картині», твором про твір, який визначається тонкістю організації і складністю сприйняття.

Однак, якщо Веласкес вписує в структуру полотна твір одного і того ж ряду, одного і того ж виду мистецтва, то Вайльд включає в тканину літературного твору структуру живописного полотна – його пропорції, співвідношення відкритого та закритого простору і конкретні технічні прийоми, з яких особливо продуктивним є прийом множинного віддзеркалення, втілений письменником на різних рівнях художньої структури його твору. Таким чином, можна зробити висновок, що казки Оскара Вайльда являють собою яскравий взірець продуктивної взаємодії живопису і літератури.

Список використаних джерел

1. Алпатов М. В. «Менины» Веласкеса / М. В. Алпатов // Алпатов М. В. Этюды по истории Западно-Европейского искусства. – М. : Изд. Академии художеств СССР, 1963. – С. 243-254. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://photo-element.ru/analysis/vel.html>
2. Лотман Ю. М. Статьи по семиотике и топологии культуры / Ю. М. Лотман // Лотман Ю. М. Избранные статьи в 3-х томах. – Т. I. – Таллин : «Александра», 1992. – 478 с.
3. Шлегель Ф. Разговор о поэзии / Фридрих Шлегель // Шлегель Ф. Эстетика. Философия. Критика. – В 2-х томах. – Т. I. – М. : Искусство, 1983. – С. 365-417.
4. Wilde O. Intentions [Электронный ресурс] / O. Wilde. – Режим доступу : <http://www.gutenberg.org/ebooks/887>
5. Wilde. O. The Birthday of the Infanta / O. Wilde. – [Електронний ресурс] // O. Wilde. – Режим доступу : <http://www.eastoftheweb.com/short-stories/UBooks/BirInf.shtml>

Any kind of art has its peculiarities that are mainly in the fact that they are designed to convey the artist's individual view of the world by their own means.

In the XIX century in connection with the approval of the idea of the art dominance over life, romance abandoned the principle of imitation of nature, which since the days of Aristotle, was the basis of the aesthetic attitudes of all European art. Based on the new principle of freedom of the artist's poetic imagination, they have begun to develop new means of artistic expression.

Many writers and poets of the late XIX – early XX century, seeking to empower literature, enriched its language and techniques by means of painting, music, architecture. It was at this time the concept of intermediality – the ability of art to reproduce itself in different forms and in different languages, or a special type of intra-relationships in a work of art, based on the interaction of different languages arts formed.

The purpose of this article is to analyze the aesthetic conception of Oscar Wilde in the light of the idea of artistic synthesis of the arts and intermedia as the basis for a creative method of the writer. The way the works of art are included in the Wilde's prose texts, and the principles and features of fine art interact with the literary and artistic means are considered in the work. Material for comparison were the Wilde's "Birthday of the Infanta" and the picture of D. Velazquez «Las Meninas».

Oscar Wilde as a talented writer and critic reflected in his books trends of the era. His views on art have influenced the poetics of his works, in which he tested new methods and principles of the text. The fact that different types of art borrow each other's stories and images, is the key to its full development, as each of the Arts brings to the development of the story or image their means of artistic expression.

The analysis found typological correspondence of imagery and structure of the two works. Paintings by Velazquez, as Wilde's fairy tale, you can call a picture in the picture, or a work in the work. The overall conclusion is that fairy tales of Oscar Wilde is a model of productive interaction of art and literature.

Key words: *intermediality, art, literature, painting, artistic means, synthesis.*

Отримано: 14.10.2014 р.

УДК 821.111.09

Крук А.А.

КОМПОЗИЦІЙНА АКЦЕНТОВАНИСТЬ НА ЕСТЕТИКО-ФІЛОСОФСЬКИХ ВИМІРАХ КОНЦЕПТУ ДОЛІ У ХУДОЖНЬОМУ СВІТІ Т. ГАРДІ

У статті на матеріалі Уессекського циклу «Романів характеру та середовища» Т. Гарді простежується реалізація концепту долі. Робиться спроба проаналізувати психолого-трагічний ракурс концепту долі як свідомого вибору особистості.

Ключові слова: *концепт долі, соціально-психологічний роман, філософське узагальнення, творчий метод.*

Загалом доля як всезагальний екзистенціал людського буття виражає фундаментальні умови й можливості людини та її духовного світу. Виникаючи при зіткненні зовнішнього та внутрішнього світів людини, доля постає тим вектором, який визначає вірогідні події життя, однак може змінюватись творчими зусиллями людини [4, 193]. Проблема долі є проблемою онтологічною, оскільки «розгортається в широкому екзистенційному полі як цілої нації, так і окремої особистості» [3, 201], охоплюючи як індивідуальне (доля героя, людини), так і колективне (доля народу, країни) буття.

Тема долі є наскрізною у творчості Томаса Гарді. Саме його твори описують трагічну долю людини, передають концептуальні засади народного світовідчуття, пов'язаного з трагізмом життя. Завдання даної розвідки полягає у тому, щоб охарактеризувати зміст концепту долі у філософському, естетичному та історичному аспектах прозової спадщини Т. Гарді.

Постать Т. Гарді завжди була в полі зору літературознавців. Концепт долі у його стосунку до творів англійського письменника вже був предметом зацікавлень таких науковців як А. Гурдуз, Д. Наливайко, О. Росстальна, Л. Смикалова, Н. Bloom, J. Bownas, J. Thomas, K. Wilson та ін. Опіраючись на їхні розвідки, ставимо за мету дослідити та переосмислити особливості гардівського концепту долі.

Якщо взяти до уваги філософську виваженість творчої настанови прозаїка, стане зрозумілою природа повторюваності подій у художніх текстах, так зване ходіння героїв закодованим долею колом. Письменник не просто відмовляється від попередньої описової традиції, не просто віддзеркалює дійсність, а цілеспрямовано добирає відповідні своєму концептуальному баченню ситуації, деталі, створюючи узагальнювальні художні картини, характери, за якими проглядає споконвічне: універсальність буття, архетипність мислення. У своїх романах Т. Гарді творить цілий світ, міфологічну систему, в якій знаходиться місце як людині, так і потойбічним силам. Письменник приділяє велику увагу архетипним поняттям, дуже сильні у нього мотиви долі, крові, спадковості, вогню і води, землі, неба, сонця і місяця, дороги. Аналіз шляхів переосмислення міфічних образів у творчості Т. Гарді дає підстави зробити висновки про засвоєння письменником світоглядних основ буття своєї нації, його органічне злиття з цією духовною субстанцією. «Considered a Victorian realist, Hardy examines the social constraints on the lives of those living in Victorian England, and criticizes those beliefs, especially those relating to marriage, education and religion, that limited people's lives and caused unhappiness» [10].

Уесекський цикл «Романів характеру та середовища», до якого входять романи «Під деревом зеленим», «Далеко від божевільного натовпу», «Повернення на батьківщину», «Мер Кестербріджа», «Жителі лісів», «Тесс із роду д'Ербервіллів», «Джуд Непомітний», об'єднаний єдиною тематикою і єдиною філософською концепцією. О. Росстальна пише, що «тенденція до циклізації текстів – одна з особливостей перебігу історико-літературного процесу ХІХ – ХХ ст. У циклі та циклічних утвореннях відображені прагнення письменників до систематизації художнього світу попри різноплановість світу реального. Цикл стає основною формою структуризації художніх ідей» [2, 6]. Простежуючи сюжетні колізії цього циклу, гострі соціальні суперечності, які накладаються на особисте життя індивідууму, помічаєш, що автор акцентує втручання ворожих сил міського світу в мирний потік сільського життя. Прибульці з міста в романах Т. Гарді, як правило, є деструктивною силою, вони порушують узвичаєний плин життя селян. Ідеалізуючи життя селян, автор захоплюється високими духовними якостями «дітей землі», зокрема такими, як стоїцизм, благородство, душевна чистота, працьовитість, він стурбований тим, що ці якості можуть бути зруйновані прибульцями з міста. Один із перших аналітиків творчості Т. Гарді, Л. Джонсон, вказує на глибинні мотиви вибору письменника. Називаючи край, де він виріс і який став об'єктом його письменницького генія, ім'ям древнього королівства західних саксів, Гарді хотів змусити нас відчувати історичну спадкоємність, зв'язок між древнім часом і нинішнім. Він хотів, щоб ми побачили, що удари долі і поступові зміни, які залишили свої сліди на цій землі, не змогли змінити її сутність, яка залишилася колишньою [9, 83–84].

Романтичне начало Весекського циклу проявляє себе перш за все у зв'язку з основним конфліктом гардівських романів – фатальним зіткненням прекрасної мрії з жорстокою дійсністю. Крім того, у його творах присутні характерні для романтизму теми. Це протиставлення сільського пасторального світу міському. «Визначною рисою «Весекського циклу» є подвійне кодування, тобто такий формат організації єдності, коли всі твори в сукупності утворюють метатекст та при цьому існують як самостійні твори. Окрім того, цикл структурований за принципом монтажу, через який унаочнений асоціативний зв'язок між текстами» [2, 7]. Гарді звертається до проблеми невблаганної експансії міської «машинної» цивілізації, підсумком якої стає безповоротна втрата традицій, порушення ідилічного укладу сільського життя, тема фатальної любові, яка позбавляє персонажів здатності слухати голос розуму, прагнення передати яскравий національний колорит Уесексу, поява на сторінках романів цільних особистостей з дещо наївним сприйняттям дійсності [1, 167]. Особливо вражає здатність Гарді демонструвати, що дія в його творах завжди розгортається на тлі таємничої природи, яка в кінцевому підсумку і визначає мотивацію вчинків персонажів. Гарді надає своїм романам присутності вічної і незбагненої «природної» моралі, у порівнянні з якою мораль соціальна виглядає брехливою, «відірваною» від життя.

Витоки уявлень Т. Гарді про долю різноманітні, і є сенс говорити про деякі художні, філософські та соціальні концепції, які враховував письменник, вивіряючи ними власні судження про долю. У прозі Т. Гарді своєрідно використана епістолярна форма романів Річардсона. Герої Т. Гарді люблять складати і надсилати листи. Саме епістолярна форма спілкування драматизує колізії творів. Так, Люсетта («Мер Кестербріджа») помирає через те, що про зміст її листів до Хенчарда довідуються мешканці міста. Сприяють прискоренню розв'язки роману «Тесс із роду д'Ербервіллів» листи Тесс і її подруг до Енджела Клера. Листи стають у Т. Гарді не просто засобом спілкування героїв, але й одним з інструментів долі.

Розглянувши сюжетно-композиційний рівень творів прозаїків у типологічному аспекті, ми виявили спільні і відмінні ознаки. Архітектоніка романів Т. Гарді підпорядкована завданню реалізації естетичного наміру письменника і, в першу чергу, розкриттю внутрішнього світу героїв з народу. Т. Гарді не захоплювався честолюбним середовищем, не прагнув самоутвердитись. Стихійна спрага до життя та потреба рухатись вперед спонукали до прийняття продуктивного рішення. Досліджувані романи входять до циклу, об'єднаного назвою «Романи характеру та середовища». Вже у самій назві автор висуває на перший план характер. Першорядне значення характеру з-поміж інших елементів художньої структури романів Т. Гарді підкреслює більшість дослідників його творчості. Сам Т. Гарді в передмові до роману «Мер Кестербріджа» писав, що цей роман більшою мірою присвячений дослідженню дій і характеру людини [8, 6].

У передмові до роману «Далеко від божевільного натовпу» Т. Гарді писав: «Серію романів, яку я задумав в основному як регіональну, необхідно було пов'язати з назвою якоїсь місцевості, щоб надати романам єдності місця» [7, 5]. «Романи характерів та середовища» об'єднуються загальним місцем дії – Уесексом. Цю назву Т. Гарді взяв зі сторінок древньої англійської історії, додав їй «фіктивне значення ніби-то ще існуючої назви місцевості, яка колись входила у давнє англосаксонське королівство» [7, 5] та використав для позначення декількох південно-західних графств (Дорсетшир, Девоншир, Беркшир та ін.).

У ранньому творі «Під деревом зеленим» «середовище» виступає як ритмічна зміна пір року, що супроводжується традиційними календарними звичаями та обрядами. В романах зрілого періоду («Повернення на батьківщину», «Тесс із роду д'Ербервіллів») це вже соціально-побутове або природне оточення, яке виявляє свою ворожість до індивідуума.

Характером конфлікту спричинена своєрідність канви, фабули твору, саме конфлікт структурує сюжет, виступає мотивацією подій і вчинків персонажів. Органічний розвиток як активних (людський характер), так і пасивних (обставини і середовище) суб'єктів дії забезпечується відповідним способом нарації і ретельним відбором композиційних засобів.

До психологічної обсервації характеру Т. Гарді прийшов не відразу. У першому романі уессекського циклу «Під деревом зеленим» (1872) його привабила сільська ідилія, замкнутий, відокремлений світ патріархальних відносин. Підзаголовок «Сільські картини в дусі голландської школи» має символічний зміст. Колорит, світлотінь, настрої, загальна манера картин, намальованих словами і зібраних у книзі, легко зіставляються з картинами Адріана ван Остаде, Якоба ван Рейсдаля або Франсуа Дюбуа. Голландський живопис допомагав письменнику вербально передати грубувату простоту звичаїв, поглядів.

Сюжет роману виявляє щире захоплення масовим героєм, колективним народним характером, сформованим патріархальною сільською общиною. Т. Гарді описує народні звичаї, побут старого англійського села, споконвіків зафіксовані в музиці, піснях, танцях. Членування роману на частини, названі порами року, налаштовує на думку про циклічність як основний закон, якому підпорядковане життя сільського колективу.

«Романи характерів та середовища» Т. Гарді досить оригінальний літературний цикл. Письменник узагальнив набутий англійською літературою досвід щодо жанрового формування і зробив спробу якісно нового циклічного утворення. Т. Гарді задекларував залежність епічного жанру від соціальних передумов, від стану суспільства, від еволюції чи, навпаки, деградації особистості. Ця еволюція відбулась певним чином у назвах романів. «Романи характерів та середовища» загалом і кожна складова циклу зокрема затримують важливу тему, акцентують ту смислово домінуючу, яка визначає і проблемно-тематичний спектр, і жанрово-композиційну структуру кожного твору. Заголовок формує читацькі очікування визначаючи характер фабули та композиції художнього тексту. Як органічна складова поетики заголовок визначає основний нерв оповіді. Назви перших романів аналізованого циклу акцентують особливий характер взаємин між тими людьми, кому пощастило поки що сховатися від переваг і суперечностей цивілізації. Заголовки «Під деревом зеленим» і «Далеко від божевільного натовпу» вказують лише на локальне місце дії, пов'язуючи його з ідилічним простором. Квінтесенцію людських пошуків відбиває заголовок роману «Повернення на батьківщину», що налаштовує на сприйняття сюжету про вихід людини з-під «крон зелених дерев», розчарування у світі «шумного натовпу» та повернення на батьківщину. У цій назві присутні і місце дії і процес, де впізнається доля людини зі складними життєвими перипетіями. Назви трьох наступних романів циклу («Мер Кестербриджа», «Тесс із роду д'Ербервіллів» і «Джуд Непомітний») номінують особистість героя. Іноді у заголовковому комплексі з'являється підзаголовок, як, до прикладу, простежується у романі «Тесс із роду д'Ербервіллів» («Чиста жінка»). Це стається тоді, коли автор прагне зацентрувати своє ставлення до зображуваного вже на початку розповіді.

Назви романів Т. Гарді певним чином фіксують еволюцію його творчого методу. Письменник рухався від ідилічного опису патріархальної Англії через драматизацію подій до соціально-викривального пафосу, результатом чого є постання соціально-психологічного роману.

Цікаво подивитися на членування циклу на романи крізь призму центрального мотиву долі. У кожному романі «зашифровано» певний етап особистого досвіду Т. Гарді, окремі факти його духовної історії. Увесь цикл демонструє надзвичайну тематичну широту – від спроб суто естетичного осягнення світу до філософських узагальнень уселюдського змісту. Чистота природної особистості і жорстокість середовища – це дві антагоністичні сили, які зумовлюють трагедійне звучання авторської розповіді.

Якщо у структурі ранніх романів «Під деревом зеленим», «Повернення на батьківщину» переважає внутрішньоподієвий конфлікт, то в романі «Тесс із роду д'Ербервіллів» постає психологізм із його заглибленням у свідоме і підсвідоме ество героя. У романі «Джуд Непомітний» відчувається поглиблення психологізації, а відтак посилення уваги до долі/недолі окремої людини.

Томас Гарді збагачує жанр роману, накладаючи на нього відбиток власної індивідуальності. Його романи – це світ високих поривів душі, це вистраждана концепція письменника-патріота, невіддільна від суспільно-культурних змагань його народу. Проникнення у внутрішній світ багатогранної особистості – одна з суттєвих ознак таланту митця.

Список використаних джерел

1. Гордиенко О. В. Поэтика уэссекского цикла Т. Харди : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.03. «Литература народов стран зарубежья (европейская и американская литературы)» / О. В. Гордиенко. – М., 2008. – 190 с.
2. Росстальна О. А. Вессекський цикл оповідань Т. Гарді: жанрово-стильова своєрідність : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.04 / О. А. Росстальна; Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. – Дніпропетровськ, 2011. – 19 с.
3. Тарнашинська Л. Б. Презумпція доцільності : Абрис сучасної літературознавчої концептології / Людмила Броніславівна Тарнашинська. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 534 с.
4. Хамитов Н. Философский словарь. Человек и мир / Н. В. Хамитов, С. А. Кривола. – К. : КНТ, Центр учебной литературы, 2006. – 308 с.
5. Bloom H. Bloom's Modern Critical Views. Thomas Hardy / Harold Bloom. – USA, N. Y. : Infobase Publishing, 2010. – 196 p.
6. Bownas J. Thomas Hardy and empire: the representation of imperial themes in the work of Thomas Hardy / Jane L. Bownas. – USA, Burlington : Ashgate Publishing, 2012. – 174 p.
7. Hardy T. Far from the Madding Crowd / Thomas Hardy. – London : Penguin Popular Classics, 1994. – 380 p.
8. Hardy T. The Mayor of Casterbridge / Thomas Hardy. – London : Penguin Popular Classics, 1994. – 392 p.
9. Johnson L. The Art of Thomas Hardy / L. Johnson. – L. : John Lane, 1923. – 316 p.
10. Thomas Hardy // The Free Dictionary [Electronic Resource]. – Access Mode : http://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Hardy
11. Thomas J. Thomas Hardy and Desire: Conceptions of the Self / Jane Thomas. – USA, N. Y. : Palgrave Macmillan, 2013. – 248 p.
12. Wilson K. A Companion to Thomas Hardy / Keith Wilson. – Oxford : Wiley-Blackwell Publisher, 2009. – 504 p.

The article covers the concept of fate in T. Hardy's works. The discursive field of the article unfolds around the nature and environmental problems that are central in the works of T. Hardy.

The paper argues that content of T. Hardy's art search was directed against outdated positivist tendencies in literature, distancing surrounding world and human soul. The development of aesthetic and philosophical T. Hardy's outlook took place in the context of artistic and aesthetic processes in the art of the late nineteenth – early twentieth centuries.

T. Hardy's creative works are widely represented in English literature model of human existence and destiny. Associated with the philosophical ideas of the time, the prose of Thomas Hardy reached mythological and religious primordial. Philosophical prose concept of English writer actualized the problem of national character and social engagement. In a way, Thomas Hardy belonged to the galaxy of writers who took the responsibility of leading legislators of aesthetic themes and motifs, which are emphatic and extend in English tradition in the coming decades. T. Hardy's novels are saturated with archetypes of human psychology, mythical and creative millennia experience. His works contributed to rethinking concept of destiny in accordance with the needs of his time.

The development of T. Hardy's outlook is integral from interpretational problem of human destiny. Being open to human suffering, the writer has never stayed out of social issues. As aesthetic phenomenon T. Hardy's creativity seeks to disclose the man and his self-contained multi-dimensional world. T. Hardy's dominant ideological model is a synthesis of traditional principles of national perceptions, religious and moral doctrine, which in principle is the basis of classical English literature.

Key words: *concept of fate, social novel, philosophical generalization, creative method.*

Отримано: 22.10.2014 р.

РОМАНТИЗМ ЯК СПОСІБ ХУДОЖНЬОГО ВІДЧУТТЯ СВІТУ: ДУХОВНО-ЕТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті автор розглядає проблему романтизму як засобу художнього пізнання дійсності, основні тенденції та явища у процесі художньої еволюції методу у національних літературах слов'янських та західноєвропейських цивілізацій.

Ключові слова: тенденції, світосприйняття, жанри, епоха, історизм, міфологізм, філософія, релігія, містицизм.

«Світ душі торжествує над недосконалістю світу», – ця відома гегелівська формула афористично стисло конкретизує ідейно-естетичну парадигму романтизму як способу художнього осмислення дійсності – власне не реальної, а уявної, бажаної.

Як один із найбільших художніх напрямів у європейській та американській літературі кінця ХУІІІ – першої половини ХІХ століття романтизм набув всесвітньо-історичного значення і поширення. Як метод художнього пізнання у процесі віків еволюціонував, виявляючи ті чи інші ідейно-естетичні ознаки у різних стильових течіях, напрямках.

Етимологічно французьке слово *romantisme* співзвучне іспанському *romance* (у Середньовіччя назва іспанських романів, а згодом і лицарських романів).

У ХVІІІ столітті романтичним прийнято було іменувати (франц. – *romantique*, англ. – *romantic*) все виняткове, незвичайне, фантастичне – власне те, що зустрічалось у книгах, міфах, а не в дійсності.

На рубежі ХVІІІ-ХІХ століть слово «романтизм» стає визначенням нового художнього напрямку, альтернативного класицизму, просвітницькому реалізму з їхніми культами розуму, раціоналізму та морального дидактизму.

Вирішальною передумовою розвитку романтизму стали події Великої французької революції, розчарування у її результатах (гасла «Смерть королям» породили страшний кривавий терор і значно жорстокіші соціальні катаклізми), у перспективі буржуазної цивілізації. Духовною хворобою часу стає суспільний песимізм, песимізм багатьох мислячих митців та особистостей. Герої багатьох романтичних творів Ф.Шатобріана, А.Мюссе, Дж. Байрона, А.Ламартіна, Г.Гейне та ін. несуть у собі настрої зневіри, безнадії, тривоги, світової скорботи – власне всього того, чим хворіло суспільство передреволюційної доби.

Ідеали втрачені, помножене зло править світом (доцільний тут афоризм із пушкінського «Скупого лицаря»: «Ужасный век, ужасные сердца!»), панує хаос і свавілля.

Тема погрузлого у злі і насильстві, хаосі і безладді середовища стає пріоритетною у романтиків, найбільш яскраво проявляючись у так званих «чорних жанрах» – «готичних романах» (А.Радкліф, Ч.Летоюрін), драмах «невідворотності, трагедіях «невідворотності» (Ц.Вернер, І.Клейст, Ф.Грільпарцер), у ряді творів Дж. Байрона, Е.Т.А. Гофмана, Е.По тощо.

У той же час романтизм ніс ідеї, які кидали виклик невлаштованому егоїстичному суспільству. Передусім це ідеї свободи особистості. Однак для романтиків було властивим не тільки розчарування в дійсності. Багато із них сумнівались у вирішенні всіх життєвих суперечностей шляхом розвитку цивілізації і прогресу.

Розлад між вимріяними ідеалами й існуючою дійсністю набуває в них непримиренних колізій. Тому одні романтики, зокрема поети «озерної школи» (У.Вордсворт, С.-Т.Колдрідж, Р.Сауті), Шатобріан, В.Жуковський, схилились до думки про панування у світі загадкового, містичного начала, до ідеї неспроможності змінити дійсність на краще, до необхідності підкоритися фатуму, до ідеалізації старовини, оспівування природи, любові до простої людини. Характерне тут і прагнення протиставити жорстокій дійсності уявний, вимріяний світ, сповнений загадковості і чудес. В.А.Жуковський, наприклад, дав чудові зразки балади містичного змісту. Часто це були вільні переклади з Г.Бюргера (балада «Світлана», зокрема переспів з «Ленори»), з Гете («Лісовий цар» з «Вільшаного короля») тощо.

Спільним у романтиків було те, що вони, кожен по-своєму, намагались зрозуміти людину у всій її суперечливій сутності, розгадати таємницю буття, природи, схилиючись часто до релігійних мотивів. Духовний світ людини у розумінні романтиків різко полярний. Тому їх цікавили передусім усі почуття і пристрасті, поділені на високі і низькі.

Скажімо, герой філософської драматичної поеми Байрона «Манфред» певною мірою несе в собі і душевну кризу самого автора з рішучим прагненням навіть у зневірі і розчаруваннях захистити свободу особистості, людську гідність і честь.

Доля байронівського героя демонструє згубність людського егоїзму, честолюбства, гордині самоствердження. Манфред усвідомлює, що саме ці його пристрасті несуть нещастя оточуючим. Апелює ж він до духа зла Арімана, щоб почути голос Астарті: її тінь і з'являється перед незламним Манфредом. Світ зла, що постає у символах руйнації і спустошення як фізичного, так і духовного, не може скорити гордого Манфреда. Однак герой не здатен і на покаєння, яке пропонує йому абат: нерозкаяний Манфред помирає в гордині.

Протестний, власне богоборчий романтизм Байрона чи не найбільше проявляється у містерії «Каїн», яка є свого роду переосмисленням з заміною плюсів на мінуси відомого біблійного сюжету про перший кровний переступ після гріхопадіння людини. Байронівський Каїн виступає не душолюбом – братовбивцею, а бунтарем проти Бога, що прирік людей на страждання і випробовування.

Каїн не бажає жити у нелегких земних умовах, жити, щоб колись померти, і кидає виклик Творцю.

Як бачимо, у гуманістичних ідеях Байрона закладено богоборчий мотив, передусім і в переосмисленні Святого Письма (гуманізм як світогляд завжди живить богоборчі теорії і тотальні ідеології, він і в основі атеїстичних вчень, ставлячи в центр всемогутність людини, непогрішимість її правди). Характерно, що значно пізніше, в епоху реалізму, звичайна земна особа в образі студента з яскраво вираженою масонською філософією Івана Карамазова з роману Ф.Достоевського «Брати Карамазови» теж проявить і словом, і ділом богоборчий протест («Я мира Божьего не принимаю...»), організувавши батьковбивство чужими руками.

Характерним для багатьох романтиків було зображення гостроти життєвих колізій, які, як правило, завершувались фатально трагічно, викликаючи у читача аналогічні життєві асоціації, зокрема невідворотний приклад для наслідування у життєвій безвиході.

Роман «Страждання молодого Вертера» Гете, наприклад, через відтворення самогубства головного героя (твір вважається зразком німецького сентименталізму, власне і преромантизму) здобув серед впадаючих у меланхолію молодих людей неабияку славу. Слушну думку з цього приводу висловлює православний філософ-публіцист, зазначаючи, що твір став «вершиною німецького сентименталізму – направлення в духовно-планетному не безобидного. Погружаючого в душевність. А там, гденет духа, человекедетемоциональность. Нарастают химеры беспочвенных фантазий, возникает эгоизм, презрение к тем, кто кажется недостаточно утонченным и чувствительным. О, сколько людей, сидя над сентиментальными книжками, промокая глаза батистовым платочком, одновременно впадали в полный сатанизм! Такие были многие из извергов «великой французской революции» [1, 51]. Додамо: «І не тільки!» Багато великих перекроювачів світу та усталених духовно-етичних норм були дуже сентиментальними людьми, наділених і неабиякими романтичними поривами, маніакальними мріями (взяти хоча б Адольфа Гітлера, котрий, будучи дуже сентиментальним, інфернально одержимим, перед тим, як відправитись у пекло, наказав затопити двісті тисяч своїх співвітчизників у метро).

Тема суїциду внаслідок соціальної чи моральної кризи, зокрема і через нещасливе кохання, стає однією із провідних у багатьох письменників-романтиків. Гете, Шиллер, Пушкін, Лермонтов, Міцкевич, Шевченко – далеко не повний список авторів, у яких нещаслива любов, у тому числі і через соціальну нерівність чи не влаштованість, закінчується добровільною смертю героїв. «Да, сегодня литература, подобная «Вертеру», – солидная и несколько скучноватая классика. Однако в истории мировой культуры романтизм стал очередным, малозаметным шагом, уводящим человеческое мировосприятие по дороге от Бога... Он «развивал чувствительность», «воспитывал добрые нравы», «учил сострадать несчастным»... Все эти «высокие чувства оказались магическими кругами, которые не спасают от ада» [1, 54], – зазначає православний мислитель про зворотню сторону романтизму – демонічну, підкреслюючи при цьому, що захоплення одержимими почуттями романтичних персонажів переходило у справжню епідемію, а протести проти земної невлаштованості ставали одвертим богоборством: «Так лукавый развернул плечи, спрятал под той же царубийственный кинжал, а под лавровым венком рожки. Он обернулся «тираноборцем», знаком социальных и политических фантазий, которым обуяны были авторы XVIII-XIX веков. По стопам дьявола должен пойти и человек: у Байрона символом благородного бунта стал Каин» [1, 26].

Разом з тим у багатьох активних романтиків проходила еволюція у бік християнського пізнання світу з осмисленням його земних пороків. Це стосується передусім російського поета О.Пушкіна. Безперечно, поетичні переживання цього літературного велета часті різко контрастні. У бік богопізнання, за визначенням богослова і вченого-літературознавця М.Дунаєва, цей російський поет входив «тісними вратами» («...тесные врата и узок путь», ведущие в жизнь, и немногие находят их [5]).

Однак Пушкін, який у ранній творчості був поетичним апологетом свободи, моральним союзником «перших російських революціонерів» («Темницы рухнут, и свобода вас примет радостно у входа, и братья меч вам отдадут»), переживав глибоко власні вагання і пошуки, відчувши

якісь органічні зміни в душі, зокрема під час заслання в с. Михайлівському, потребу духовного зцілення, про що засвідчував у своєму «Пророці» («И шестекрылый серафим на перепутье мне явился...», «И Бога глас ко мне воззвал»).

Подальший життєвий і поетичний шлях Пушкіна-романтика, Пушкіна-реаліста – це нелегка стежа духовних пошуків у ваганнях, у злетах, у розчаруваннях, у відчутті необхідності віри і покаяння. Його трагічний кінець – свідчення цього.

Увага до внутрішнього світу людини у романтичних «Маленьких трагедіях» – це той ґрунт, який пізніше ставав основою засад психологічного реалізму, представленого багатьма слов'янськими і європейськими класиками.

Однак уже в поемі «Цигани» (1824) долею головного героя поет застерігає про небезпеку необмеженої свободи, в основі якої покладено егоцентризм і гординю людську. Вигнанець із вищого світу Алеко, що перш за все цінує лише свободу для себе, опиняється у циганському таборі. Алеко, якого переслідують земні закони, спізнавши любов Земфіри, бажає жити серед циган, де, за його уявленням, не існує життєвих перешкод і заборон: адже табір не підвладний світським традиційним принципам, що зв'язують волю людини. Егоцентрист Алеко – людина пристрастей, людина, яка не визнає посягання на власну волю, на вседозволеність:

И жил, не признавая ласты
Судьбы коварной и слепой;
Но боже! Как играли страсти
Его послушною душой!
С каким волнением кипели
В его измученной груди!
Давно ль, надолголь усмирили?
Они проснутся: погоди!

Циганська воля, любов до Земфіри, котра стає нав'язливою для красуні, не приносять щастя і спокою для Алеко. Подавляючи власним егоцентризмом чужу свободу, він врешті-решт зраджується коханою жінкою: звична до вільної любові Земфіра покохала іншого. Розв'язка трагічна: Алеко вбиває і суперника («Теперьдышиеголюбовью») і нерозкаяну в любові до коханця і ненависті до осоружного чоловіка Земфіру («Твое убийство проклиная...», «Умрулюбя...»).

Вигляд убивці лякає і звиклих до всяких життєвих бід і катастроф циган:

«Убийца страшен был лицом.
Цыганы робко окружали
Его встревоженной толпой».

Суть небезпеки гордині, себелюбства, духовно-моральної катастрофи Алеко у словах старого цигана – батька Земфіри:

Оставь нас, гордый человек!
Мы дики; нет у нас законов,
Мы не терзаем, не казним –
Не нужно крови нам и стонов –
Ножить с убийцей не хотим...
Ты не рожден для дикой доли,
Ты для себя лишь хочешь воли...

Так у романтичній поемі «Цигани» Пушкін розвінчує саму ідею егоцентричної, нічим не обмеженої людської свободи, яка пізніше, в епохи реалізму та модернізму, проявлятиметься в ніцшеанському типі надлюдини (взяти хоча б Ставрогіна із «Бісів» Ф. Достоевського чи Ларру із горьківської «Старухи Изергиль»).

Як бачимо, активний романтизм О.Пушкіна часто несе в собі проблеми духовно-етичних і суспільно-моральних пересторог, боротьби зі злим началом у самій людській природі, а не в соціальній організації життя.

Бунтуючо-протестний романтизм іншого великого поета Росії Михайла Лермонтова по своєму визначав долю автора – як творчу, так і особисту. Від імені цілого покоління зазвучала поетична інвектива «Смерть Поета» – розвінчувальний відгук на загибель О.Пушкіна на дуелі.

Лермонтов подібно Пушкіну усвідомлював свою пророчу місію в літературі, висловлюючи думку про те, що пророк істинний завжди самотній, завжди не прийнятий і відкинутий суспільством:

С тех пор как вечный судия
Мне дал сведенье пророка,
В очах людей читаю я
Страницы злобы и порока.
Провозглашают я сталлюбви

И правдычистыеученья:
В меня все ближнеймой
Бросалибешенокаменя
(«Пророк»).

Лермонтов у російському романтизмі (та і в європейському загалом) – чи не найбільший поет туги і самотності. Цими ж почуттями наділені і його герої, що у своїй життєвій безвиході вступають у конфлікт з долею – конфлікт, розв'язка якого часто є невизначеною і трагічною, однак боротьба ця в ім'я справедливості є невідвратною. Лермонтов – поет різких контрастів.

Контрастами у почуттях і в рисах характеру наділені і його герої, які водночас втілюють у собі божественне і демонічне. Останнє, з бунтом і оскарженням земного і небесного, є традицією усвідомленого самим поетом байронізму:

Нет, я не Байрон, я другой,
Еще неведомый избранник,
Как он, гонимый миром странник,
Но только с русскою душой.

Тема самотності – одна із ключових у романтиків. Однак у Лермонтова вона звучить з особливим ліричним сумом безвиході, як правило, підкреслено трагічно. Саме ця проблема пов'язана з релігійно-філософськими течіями часу, у яких стверджується думка про внутрішню суперечність людської особистості, котра не тільки бореться за існування, але й несе в собі полярні начала, добро і зло, внаслідок чого самотня у світі, не адекватна в поведінці і не зрозуміла суспільству (такі концепції згодом стануть підґрунтям екзистенціалістів – як філософів, так і митців).

Лермонтов, на відміну від пасивних романтиків-консерваторів, не ідеалізував минулого. Однак і на майбутнє дивився упереджено похмуро, часто просто трагічно.

Якоюсь містичною прозірливістю відзначаються його апокаліптичні візії:

Настанетгод, Россиичерный год,
Когда царей корона упадет;
Забудет чернь к ним прежнюю любовь,
И пища многих будет смерть и кровь;
Когдадетей, когда невинных жен,
Низвергнутый не защитит закон
(«Предсказание»).

Характерно, що рядки ці писались шістнадцятирічним поетом задовго до кривавого революційного терору, до жорстокої розправи в Іпатіївському дому 1918 року над царською сім'єю з неповнолітніми дітьми, задовго до людожерських і богоборчих перетворень у соціально-етичній та духовних сферах на території колишньої Російської імперії. Тяжіння до містичної прозірливості – теж данина епохи романтизму.

Мотив безвихідної самотності, без надії на порятунок, на спасіння властивий більшості поезій М.Лермонтова – як ліричним роздумам, так і баладам, і поемам, та власне і драмам (взяти хоча б особистісно-психологічну трагедію «Маскарад», де егоцентризм відкинутого світським товариством головного героя певною мірою аналогічний персонажу пушкінських «Циган»).

І разом з тим поет-романтик, поет самотності і оскарження дійсності, Лермонтов усвідомлює згубність людського свавілля, свавілля, замішаного на гордині, того свавілля, котре віддаляє і від Бога, і від сакрального призначення мистецтва. Саме про це ідеться у поезії «Трипальмы» («Восточноесказание»), де металогічні образи є розгорнутою у своїй багатозначності алегорією: оскарження самого Творця (цей мотив часто виступав провідним у ровесника Лермонтова – українського поета Тараса Шевченка, однак це окрема тема розмови), світобудови з її організованим призначенням, традиційних устоїв загибеллю життєдайних витоків.

Спроба бунту проти волі Творця («Не прав твой, о небо, святой приговор!») приводить до знищення і спустошення живого:

И ныне все дико и пусто кругом –
Не шепчутся листья с гремучим ключом:
Напрасно пророка о тени он просит –
Его лишь песок раскаленный заносит
Да коршун хохлатый, степной нелюдим,
Добычу терзает и щиплет над ним.

Безсумнівно, що у цій поезії звучить і пророчий мотив щодо долі наступних людських поколінь, трагічних катаклізмів, які вже довелося пережити людству наприкінці II тисячоліття і в складній моральними та екологічними катастрофами сучасності.

Тут і внутрішні суперечності в пошуках самого поета сенсу життя, сумніви в свободах, направлених на зміни організації людського існування. Про це слушно зазначає учений-філолог і богослов

М. Дунаєв: «В этой поэтической легенде – не средоточие ли всей жизненной коллизии Лермонтова, раскрытие его внутренней трагедии? Художник на уровнеобразном, эстетическом сознает то, чему отказывает следовать в жизни реальной. Своеволие влечет к гибели. И от того так зыбко, так неверно все порой и в пространстве, где властвует лермонтовская поэтическая стихия» [4, 61].

Трагічними переживаннями, котрим станом власної душі співчуває автор, є «герої бунту» Мцирі і Демон з однойменних поем, самотні і приречені у власній безвиході. Тут власне спостерігаємо, за визначенням М.Дунаєва, символізацію темного стану людської душі, коли сам протест є нездоровим, свідченням духовного краху.

Такі поеми, як «Мцирі» і «Демон», несуть у собі сотеріологічні роздуми про нерозкааний бунт: у першій з них – сповідь героя без покаєння у власних гріхах, у другій – неможливість духовного переродження через відречення від Творця як життєдайного начала, через незгасаючу злобу і гординю («старинныйненавистияд»). Врешті закам'яніле у сферах людської суєти і жорстокості, лицемірства та обману серце Печоріна з роману «Герой нашего часу» не здатне при всіх суперечностях душі (герой часом здатний і на великодушні вчинки, на справжнє незгасне кохання до однієї з жінок – до Віри, з котрою не зміг поєднати долі) на духовне переродження.

Можливо, справжню суть трагедії непересічного поета визначив згадуваний вже богослов і вчений М.Дунаєв: «Вероятнеевсего, душа Лермонтова пребываланакануне духовного перерождения. По учениюСвятыхОтцов, такоесостояниеопасно: бесовскиеисилы тога становятсяособенноактивны. Сама дуэль с Мартыновым стала несомненнымследствиемтакойактивности, которой Лермонтов не смог противостоять». ...Онбросилвызовсудьбе, в последний раз захотел утвердить: дабудет воля моя» [4, 70-71]. Пройнята невідворотнім песимізмом (песимістичні настрої у романтиків посилювались після поразки декабристського перевороту) поезія М.Лермонтова вважається піком російського романтизму.

Романтизм як мистецьке явище Європи, Америки мав у різних країнах власні, національні особливості. Країною класичного романтизму вважається Німеччина. Основи романтичного світосприйняття були закладені німецькими письменниками і теоретиками «ієнської школи» (В.Г.Ваккенродер, Новаліс, брати А. та Ф. Шлегелі), Тік, до яких певною мірою примикав Ф.Гельдельрін).

Пізній німецький романтизм характерний розчаруваннями і зневірою, трагічними почуттями безвиході, розладом мрії з дійсністю. Як приклад, можна тут навести ідейно-художні засади прози Е.Т.А.Гофмана, творчість якого мала досить широку популярність у Росії, зокрема відгомін гофманівської естетики відчувається у містицизмі, фантастичних метафорах В.Жуковського, М.Гоголя (певною мірою і в реалістично-бурлескних повістях українця Г.Квітки-Основ'яненка).

У гофманівських іроніях, сатири, містичних ситуаціях виражений передусім філософський погляд на оточуючу дійсність. Його метафоричність з поєднанням жакливого і смішного має передусім трагедійне звучання.

Ідейно-художні засади Гофмана вплинули на соціальний, психологічний, містичний реалізм (О.Бальзак, Г.Флобер, Ф.Стендаль, Ч.Діккенс, Ф.Достоевський тощо), а також на літературу епохи модернізму, зокрема на символістів, тяжіючих до містики.

Інтерес до минулого, до фольклору характерний для творчості шотландця В.Скотта, історичні романи і поеми якого зробили помітний вплив на творчість багатьох українських письменників (П.Куліш, Є.Гребінка, М.Старицький тощо) та і польських класиків (наприклад, історична романістика Г.Сенкевича, роман В.Пруса «Фараон» тощо).

Центральною постаттю в історії французького романтизму, безперечно, варто вважати Віктора Марі Гюго (1807-1885) – письменника різнопланового як у жанрово-тематичній сфері, так і в багатогранності таланту: для грядущих поколінь він залишив ліричну, сатиричну, епічну поезію, драматургію (як віршовану, так і в прозі), романістику, публіцистику, епістолярну спадщину тощо.

У світовій літературі В.Гюго відомий перш за все своєю романістикою з неординарними колізіями та героями. Це передусім «Собор Паризької Богоматері» (1831) як перше вагоме досягнення романтичної прози письменника, наступні романи «Знедолені» (1862), «Трудівники моря» (1866), «Людина, котра сміється» (1869), «Дев'яносто третій рік» (1874), які свідчать про гуманістичні засади автора, намагання поєднати християнські ідеї з прославленням революційних настроїв, з необхідністю звільнити народи від гніту і насилля.

Романтизм творчості В.Гюго полягає у різкій контрастності у зображенні добра і зла, у протиставленні (чого немає в інших романтиків) зовнішньої, показної краси людини її внутрішньому світу: скажімо, потворні Квазімодо із «Собору Паризької Богоматері» і Гуінплен із «Людини, яка сміється» морально стоять вище витончених красенів і вродливців. Саме Квазімодо і Гуінплен, спотворені долею, зневажені і відкинуті суспільством, здатні на великодушність і на жертвенність, на велику любов.

По-своєму еволюціонують персонажі роману «Знедолені» у пізнанні добра і зла.

Роман «Знедолені», за висловом самого письменника, був своєрідним «епосом душі», про низаний ідеєю морального прогресу людини, вищості духовно-моральних чинників над земними законами.

Цим засадам залишається вірним В.Гюго і в романах «Трудівники моря», «Людина, що сміється», «Дев'яносто третій рік».

Чи не найвідомішою постаттю з американських романтиків є класик світової літератури Едгар Аллан По (1809-1849), творчість якого (проза, поезія, літературна критика, публіцистика), є багатогранною як в ідейній, так і в естетичній самобутності. Романтизм По значною мірою пізніше став естетичним підґрунтям для багатьох письменників різних шкіл і напрямів, різного роду декадентів, неоромантиків, містиків, психоаналітиків, фантастів. Відгуки мотивів американського класика наявні і в творчості С.Малларме, Жюль Верна, А.КонанДойля, О.Уайльда, Г.Уелса тощо, захоплювався його прозою і російський майстер філософсько-психологічного, теологічно-містичного реалізму Ф.Достоевський.

Як майстер детективних, пригодницьких новел Е.По сприяв розвитку відповідної тематики в літературі, у тому числі й науково-фантастичного та авантюрного жанру.

Зокрема літературним досвідом письменника користувались Оскар Уайльд, Роберт Стівенсон, Жюль Верн, значно пізніше такі російські автори, як фантаст О.Беляєв, неоромантик О.Грін та ін.

Прозі Е.По властива часто недомовленість і загадковість, принцип інтелектуальної розгадки, про що свідчить один із найкращих творів письменника новела «Золотий жук». Нестримний потяг до краси у романтика По, як правило (це властиво багатьом представникам романтизму), відтінює мораль та істину.

Характерно, що такий принцип «демонічного», інфернального романтизму розвінчувався російським прозірливим генієм Ф.Достоевським у полемічній повісті «Записки із підпілля», де власне й осмислюється одна із естетичних рис протестних романтиків – усвідомлене чи неусвідомлене захоплення злом.

Саме про демонічний тип митців говорить в одній із своїх книг Ю.Воробйовський, наводячи при цьому слушне зауваження С.Цвейга: «Ібо там, гдесамовластноцарит демон, создаетсяособенный пламенно-порывный повышенный тип искусства: опьяненное искусство, экзальтированное, лихорадочное, избыточное творчество, судорожные полеты духа, спазмы и взрывы, вакханалии и самоубийство, «мание» грехов, связанное, пророческое, пифическое иступление».

Чрезмерность и преувеличенность всегда служат первым, непреложным признаком такого искусства...» [1, 65].

Характерна тут при цьому і зміна стану свідомості, що дає вихід в інфернальну сферу: письменник, сам того не розуміючи, відкриває те чи інше явище майбутнього. Той же Е.По у 1838 році публікує «Повість про пригоди Артура Гордона Піма», де розповідається про чотирьох людей, які потерпіли корабельну катастрофу, довго страждали від голоду у відкритому морі, після чого троє нещасних убивають і з'їдають четвертого. Звали його Річард Паркер. Майже через півстоліття, у 1884 році, терпить крах корабель «Магнетт». Четверо людей, як і персонажі повісті Е.По, опинились в одній шлюпці. Троє з них, доведені до відчаю голодом, з'їдають четвертого, якого звали... Річард Паркер... Неможливо пояснити з точки зору науки таке співпадання[див.3, 30].

Едгар По належав до такого типу романтиків, які особливо тяжіли до тих явищ і сфер, котрі знаходяться поза межею реального існування і повсякденного життєвого досвіду...

Романтизм в Україні, що було складовою Російської імперії (у більшості своїй українська еліта була чи не найактивнішою у творенні могутності і розвитку великої східнослов'янської православної держави), відіграв ключову роль у пробудженні національної свідомості, на його формування мали вплив, безперечно, і українофільські тенденції в російській літературі (К.Рилєєв, М.Гоголь, О.Сомов тощо) і польські літературно-історичні зацікавлення (С.Гоцинський, Б.Залеський, А.Мальчевський).

В українському романтизмі виділяють відповідно до пошуків естетичного ідеалу чотири стильові течії: фольклорно-побутову, фольклорно-історичну, громадянську, особистісно-психологічну.

Українська література представлена цілою плеядою поетів-романтиків: Л.Боровиковського, А.Метлинського, В.Забіли, Є.Гребінки, М.Шашкевича, М.Костомарова, М.Петренка, П.Куліша, С.Писаревського, О.Афанасьєва-Чужбинського тощо. І, безперечно, найпотужнішим і самобутнішим з них був ранній Т.Шевченко.

Як романтики виразили себе в українській прозі названі вже Є.Гребінка та П.Куліш (передусім в історичній тематиці), у ряді творів Марко Вовчок (передусім на фольклорні сюжети), Ю.Федькович, О.Стороженко та ін. У драматургії – це твори М.Костомарова, К.Тополі, П.Куліша, деякі драми М.Старицького та М.Кропивницького (передусім історично-фольклорного плану) тощо.

Згодом, наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. романтичне світосприйняття набуває нового імпульсу. Виникає неоромантизм як реакція на натуралізм, на декаденство, на песимізм, на міс-

тицизм, як утвердження героїчного, жертвовного начала, віри у перетворення світу на засадах справедливості, віри в неординарні особистості, на які можуть рівнятися маси.

Не сприймаючи «прози життя», неоромантики Е.-Л.Войніч, Р.Стівенсон, Дж.Конрад, А.КонанДойль (Англія), С.Георге, Р.М.Рільке (Австрія), Е.Ростан (Франція), С.Пшибишевський, С.Виспянський (Польща), М.Горький, В.Короленко, Л.Андреев (Росія) тощо творять передусім світ екзотики і пригод з винятковим героєм, котрий не протистоює середовищу, а прагнув неможливе зробити дійсним. Найповніше в українській літературі неоромантизм проявив себе у творчості Лесі Українки, а також в окремих творах О.Кобилянської, Г.Хоткевича, С.Черкасенка, М.Вороного, В.Сосюри, Ю.Яновського, О.Довженка тощо.

Неоромантичні тенденції зберігалися довгий час у літературі ХХ століття, зокрема у О.Гріна, Б.Лавренюва, О.Фадєєва, О.Гончара, М.Стельмаха, О.Коломійця, К.Кудієвського, В.Симоненка. Правда, то вже тема окремої розмови.

Список використаних джерел

1. Воробьевский Ю. Русский Голем: Дьяволиада мировой культуры / Ю. Воробьевский. – Спасо-Преображенский Мгарский монастырь, 2005. – 358 с.
2. Воробьевский Ю. Шаг змеи: Дьявол в истории последнего тысячелетия / Ю. Воробьевский. – Спасо-Преображенский Мгарский монастырь, 2003. – 525 с.
3. Горбовский А. А. Пророки? Прозорливцы? / А. А. Горбовский. – М., 1991. – 48 с.
4. Дунаев М. Вера в горниле сомнений: Православие и русская литература ХVIII-XX веков / М. Дунаев. – М., 2003. – 1100 с.
5. МФ., 7, 13-14.

Romanticism is one of the major trends in literature that has been formed at the end of XVIII – beginning of XIX century in the contest with canons of classicism and educational realism.

Having shown the protest against reality, writers tried to oppose often inconceivable for themselves fanciful ideas/ The article is devoted directly to these and other phenomena in the process development of romanticism as a literary trend.

The attention is paid to romantics' inclination to intense plot, To contrasts in depiction, to giberbolization, metaphoricalness, fantasy, heroics, symbolism. It is declared in the article that the highest standards for romantics in social context were religion, art, philosophy, passion for folk-lore, historical thematic, human's spiritual universe. Their views for society often were opposite, subjective – from rebellious, protest to conservative and reactionary.

Author claims, romanticism has shown specific features in different countries, performing its appropriate functions – national, historical, social and cultural.

It is asserted in the article the principle of historicism in life depiction, in comprehension of social contradictions, usage of folk-lore motives, attention to personality, national identity, subjective relation to reality.

Author gives description to creative works of West-European romantics G.Byron, W.Scott, V.Hugo, Russian – A.Pushkin, M.Lermontov, F.Tyutchev, Ukrainian – early T.Shevchenko, E.Grebinka, P.Kulish.

The article is concluded by reflections about neoromanticism that was performed by R.Stivenson, M.Gorkyi, LesyaUkrainka, B.Korolenko, E.-L.Voynich, A.Grin.

Key words: *tendencies, world outlook, genres, epochs, historism, mythologism, philosophy, religion, mysticism.*

Отримано: 25.10.2014 р.

УДК 821.161.1

Кушка Б.Г.

СПЕЦИФИКА ВОПЛОЩЕННЯ ТЕМИ ЛЮБВИ В ПОЕЗИ А. СОПРОВСКОГО

У статті розглянуті специфічні риси втілення теми кохання в поезії О. Сопровського. Ви-явлений органічний зв'язок теми кохання з комплексом громадянських мотивів і переживань в художньому світі поета. Також встановлені поетикальні засоби реалізації піднесеного пафосу у віршах Сопровського і визначений зв'язок поетики піднесеного з світоглядними установками поета, зокрема з чіткою ієрархічністю його ціннісних уявлень. Також окреслена еволюція теми кохання в пізній ліриці Сопровського, в якій громадянські мотиви змінюються на елегійні мотиви життєвого підсумку.

Ключові слова: лірика, тема, мотив, алюзія, піднесене.

Творчество Александра Сопровского, одного из самых ярких и одаренных поэтов поколения «семидесятников» (и одного из организаторов известной поэтической группы «Московское время»), до сих пор изучено крайне скудно. Исследователи современной поэзии отводят ему в литературном процессе последней трети XX в. довольно скромное место, ограничиваясь, как правило, лишь беглыми указаниями на неотрадиционалистский характер его творчества и типологическую близость акмеизму.

На наш взгляд, лирическая сила и художественная убедительность стихов этого поэта требуют более пристального исследования, прежде всего, своеобразия тех основ, на которых держится целое его поэзии. И в числе констант, которые формируют уникальную картину мира Сопровского, безусловно, находится любовь. Разумеется, трудно найти поэта, который не писал бы о любви, но у Сопровского эта вечная тема раскрыта по-своему, так что в ней оказываются воплощены все наиболее специфичные особенности его мировидения и художественного темперамента.

Прежде всего, не только в текстах Сопровского, но и, по свидетельствам друзей, в его поведенческой стратегии была ярко проявлена ценностная ориентированность, стремление во всем опираться на четкую иерархию ценностей. Как пишет близко друживший с ним С. Гандлевский: «Он (Сопровский. – Б. К.) терпеть не мог демократического смешения стилей, был мастером поведения. <...> Цельность Александра Сопровского состояла в том, что, будучи человеком подросткового непосредственным и азартным... он постоянно держал в уме очень жесткую шкалу мировоззренческих оценок» [1, 283–284].

И на этой незыблемой ценностной шкале любовь занимала, конечно, одну из самых высоких позиций. Этим обстоятельством обусловлен, прежде всего, возвышенный образный и стилиевой регистр стихов Сопровского о любви и полное отсутствие в них бытового измерения (что нехарактерно для поэзии XX века, стремящейся к раскрытию «бытия» через «быт», к «прозаизации» традиционных возвышенных поэтических тем и т.д.). При этом, стихи Сопровского не производят впечатления анахронизмов. Он умеет говорить возвышенно на современном языке – как, например, в стихотворении «Мы больше не будем на свете вдвоем...» [2, 53–54].

На создание возвышенного настроения здесь работает, прежде всего, образный строй, в котором преобладает образ-символ свечи как памяти и душевного горения, а также вечные образы природы (лес, роща – это единственные в стихотворении конкретные пространственные детали, так что природа выступает своеобразным пространством чувств). Не менее ощутимы и отсылки к высоким литературным претекстам, так же тяготеющим к возвышенному модусу. Здесь и гамлетовское «вспомни», и слышащееся в финале тютчевское: «Какое лето, что за лето! / Да это просто колдовство – / И как, прошу, далось нам это / Так ни с того и ни с сего?..».

Таким же возвышенным предстает мир любви и в стихотворениях «Любимая, считаю дни...», «Тебе, тебе, за тридевять земель...», «Под закрытыми веками белый туман...», «Я слишком долго ждал, я верил и не верил...», «Я опять возвращаюсь к тебе...», «Боже, как душа нетерпелива...» и др. И предельный эмоциональный градус переживания (например, часто ожидание развязки в отношениях с любимой переживается героем Сопровского как апокалиптическое), и природно-космический образный строй, преобладающий в художественном пространстве всех перечисленных стихотворений, и ненавязчиво, но постоянным фоном присутствующий интертекст высокой лирики пушкинской эпохи и Серебряного века – все это выводит тему любви у Сопровского в тот регистр, где любовь предстает силой, «что движет солнце и светила».

Однако высокий статус любви в ценностном мире поэта – это отнюдь не редкость; мировая литература знает множество великих «певцов любви», но своеобразие Сопровского состоит в том, что он возводит любовь на вершину аксиологической пирамиды, формируя полюс ценностей, противостоящих псевдо-ценностям общества «развитого социализма». Любовь в поэтическом мире Сопровского – это некое «противоядие» тлетворному духу эпохи. Следовательно, особенность ценностной интерпретации любви у Сопровского заключается в том, что универсальная, вечная категория любви у него, оставаясь таковой, наполняется злободневным звучанием. Вечная ценность любви оппонирует ложным, временным ценностям брежневского социума. Именно в этом смысле можно трактовать, например, посвящение своего творчества и одушевляющей его «страсти» в равной мере «любимой... и власти»: «Любимой, городу и власти, / Другим, прогулкам и листьям / Посвящено дыханье страсти, / Нерастворенной в синеве...» [2, 88–89].

Пояснением к этим строкам может быть высказывание самого Сопровского в программной для него статье «Конец прекрасной эпохи». Говоря о невозможности для современного русского писателя игнорировать давление социума и жить только частной жизнью, быть просто частным человеком, Сопровский утверждает мысль, что на этом фоне социумного давления ценности личного бытия обретают общественное звучание, поскольку объективно противостоят этому давлению: «У нас литература (как и вся культура) делится на две, так сказать, зоны: авторитетная

официальная – и подавляемая независимая. Обе выделить из своих рядов «просто писателя» не в состоянии: одна не желает, а вторая не может» [2, 161]. Давление социумных условий («социально-материальных и юридических») на независимого писателя таково, что вывести эти условия за скобки своего творчества оказывается невозможным. В ответ на «ситуацию подавления» рождается особый стиль нонконформистской словесности – «стиль полуподпольного братства, пафос обреченного, но непобедимого дружества – и нищей, а оттого бесценной любви» [2, 162].

Следовательно, «братство», «дружество» и «любовь» оказываются не только ценностями личного бытия, но и формами сопротивления расчеловечивающей идеологии. Поэтому равно сильной «страстью» окрашиваются в процитированных стихах обращения и к «любимой», и к «власти», только в первом случае это страсть утверждения, а во втором – страсть отрицания. Отсюда – главная и очевидная особенность любовной темы у Сопровского: ее гражданское звучание, ее неотделимость от темы политической, общественной. И здесь тоже проявляется отношение Сопровского к диалектике интимно-личного, личного и общественного: любовь как сугубо личное переживание отражает неповторимость личности, а возрождение этой личностной неповторимости, индивидуальности человека, по убеждению Сопровского, является самой насущной общественной задачей: «Наше время требует общественного сплочения больше, чем всякое другое – но наше время требует больше всякого другого уважать личность, и первая цель общественного спасения – спасение личности. Так в наше время» [2, 618].

Особенно ярко сплав любовного и гражданского регистров лирического переживания представлен в лирической книге «1974». Уже в ее названии – дате – контаминированы смыслы интимного дневника, летописи любви, подобно блоковской дневниковости в «Стихах о Прекрасной Даме» (жена Сопровского поэтесса Т. Полетаева вспоминает: «Свою первую книгу стихов «1974» он написал в двадцать лет на одном дыхании. Это поэтический дневник его жизни изо дня в день, в течение года – всего около ста стихотворений» [2, 422]), и «летописи», фиксации исторического момента, ставшего пиком брежневского «безвременья» (именно 1974-й ознаменовался разгромом властями «бульдозерной» выставки художников-нонконформистов, высылкой А. Солженицына и вынужденных отъездов в эмиграцию В. Максимова, А. Галича, В. Некрасова, Н. Коржавина, Е. Эткинда и др., введением обязательной паспортной системы – причем, советский паспорт становился своеобразным досье, в которое были внесены данные о национальности, судимостях, прописке гражданина).

Рассмотрим этот сплав гражданского и интимного переживаний в книге Сопровского на одном из самых характерных примеров. Третья (заключительная) часть книги «1974» называется «При охлажденье бытия». В стихотворении, из которого взяты эти слова, фраза полностью звучит так: «При охлажденье бытия / Печаль и страсть сильны в природе» [2, 116], и слово «страсть» вновь здесь, как и в стихотворении «Любимой, городу и власти...», помещено в двойной контекст – личного и исторического бытия. И до неразличимости слиты в стихотворении пространство любви и социумное пространство. Можно считать это стихотворение своеобразной декларацией «нераздельности-неслиянности» гражданских и интимных переживаний, словно являющихся двумя сторонами одной «страсти», в эмоциональном мире поэзии Сопровского:

При охлажденье бытия
 Печаль и страсть сильны в природе,
 И оттого душа твоя
 Сегодня миру по погоде.
 И вновь толкается народ,
 И я ступаю одиноко
 От тесных Сретенских ворот
 До Трубной площади широкой [2, 115 – 116].

Возможность проекции состояния природы на пространство социума в этом стихотворении обусловлена контекстом творчества Сопровского, в художественном мире которого погода, время года всегда обозначают не только природное, но и социумное состояние (программными здесь являются такие стихотворения, как «В Европе дождливо (смотрите футбольный обзор)...», «На Крещение выдан нам был февраль...», «Я еще наверстаю свою синеву...», цикл «Ноябрь 83-го», а в книге «1974» – «Течет безостановочно февраль...», «Колыбельная», «Это страшно, что тают сугробы...», «Издыхаю снега. Даже им это вовсе не к спеху...» и др.). В этом контексте бьющиеся «ошметки листопада» и мертвенный бессолнечный свет в период «охлажденья бытия» – это метафоры «заморозков» и «застоя» в общественном климате позднего СССР, и одиночество лирического героя, переживающего душевную драму, органично включено в этот процесс «охлажденья бытия». Примеры переживания любви в неотделимости от переживания времени можно найти и в других стихах книги – таких, как «Чернеет ствольный ряд среди землистых луж...», «Бесконечная минута...», «Пока над миром майская звезда...», и особенно – в стихотворении «Пристани-

ще ветхой свободы...», где находим симптоматичное для Сопровского уподобление души стране: «При всем, что случится меж нами, / Душа, как большая страна, / Запуталась в прошлом корнями / И будущему предана...» [2, 118].

Но в дальнейшем можно пронаблюдать некоторую эволюцию темы любви в творчестве А. Сопровского. В его поздних стихах (конца 1980-х гг.) мы видим выход к некоему завершению темы любви, словно ее переживание предполагает уже не столько живую «страсть», как в стихах 1970-х, неразрывно связанную с переживанием времени, сколько припоминание и подытоживание. Это настроение ярко проявлено в одном из лирических шедевров Сопровского – в стихотворении «Школьница, ослушница, сестрица...» (1988 г.):

Школьница, ослушница, сестрица,
 Тихий омут – темная вода...
 Вспомнится, приснится, повторится
 Дней непоправимых череда.
 Мы упрямы, и судьба упряма.
 Ночь длинна, разлука далека.
 Завтра утром подниматься рано.
 Ты ложись, я посижу пока.
 Я не знаю, отчего с тобою
 Всякий раз, забудешься едва,
 В душу лезет давнее, родное,
 Чистые Пруды, 12 А.
 Слышишь – соблазнительный, опасный
 Прошлого несбывшегося зов?
 Снег искрится. Светит месяц ясный.
 И надежен наш последний кров.
 Угли красны, жар идет на убыль.
 Я задвину вьюшку для тепла.
 Видишь, как убийственно мы любим?
 Помнишь, как черемуха цвела?
 По душе тебе с таким отпетым?
 Отвернись, забудь, усни, прости...
 Залиты лилово-белым светом
 Железнодорожные пути.
 Зоркие озябшие созвездья
 Стерегут равнину до утра.
 Мы одни здесь, мы вдвоем, мы вместе.
 Милая, проснись. Вставать пора [2, 131].

Прежде всего, обратим внимание на тройной перечислительный ряд в первой строке. Этим зачином Сопровский вписывает свое стихотворение в контекст лирики высокого модернизма, где находим сразу несколько примеров аналогичных перечислительных рядов: «Невидимка, двойник, пересмешник» у Ахматовой, «институтка, кухня, Джульетта» у Мандельштама, «ангел, олененок, соколенок» у Тарковского. Это сразу вводит героиню Сопровского в возвышенно-элегический контекст, но отдельного комментария заслуживает и содержание этих трех определений: героиня, с которой, как ясно из стихотворения в дальнейшем, герой делит жизнь уже долгие годы, названа «школьницей», и тем самым словно очерчен длинный временной горизонт их отношений; «ослушница» – емкая характеристика героини как личности, надежной самостоятельной волей и независимостью; «сестрица» – определение предельной близости, внутреннего родства, в которое их любовь перешла со временем. И это время представлено «дней непоправимой чередой», которая еще длится (ночь в начале стихотворения и утро, когда «вставать пора», в финале), но из которой уже многое «вспоминается» и «повторяется». Тем самым создается образ любви, долгой, как жизнь, текущей вместе с жизнью через все дни и ночи. Но еще одна аллюзия выводит этот образ любви-жизни уже в метафизическую вечную реальность – это аллюзия на «Мастера и Маргариту», заключенная в строке «И надежен наш последний кров» и прозрачно отсылающая к «вечному приюту» Мастера и его подруги. Да и тут же упомянутые «красные угли» поддерживают ассоциацию с подвалом Мастера, где жизнь героев протекала у жарко растопленной печки, пламя которой так и не смогло убить слово Мастера. Всеми этими аллюзиями и формируется тот элегически-подытоживающий смысл темы любви в данном стихотворении, который маркирует переход любовной лирики Сопровского в зрелую стадию, и можно только сожалеть, что ранняя гибель поэта не позволила ему приумножить число шедевров зрелой лирики любви.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Гандлевский С. Порядок слов: стихи, повесть, пьеса, эссе. – / С. М. Гандлевский. – Екатеринбург : У-Фактория, 2000. – 432 с.
2. Сопровский А. «Признание в любви»: Стихотворения, статьи, письма / А. А Сопровский. – СПб. ; Москва : Летний сад, 2008. – 640 с.

In the article the individual peculiarities of love theme in A.Soprovskii works have been shown. First of all it has been determined that a love category in his artistic world was inserted in rigidly organized value hierarchy. Soprovskii as a poet- traditionalist actualized the principle of value order of world picture and love held the highest place on this value scale. That's why Soprovskii has not only many poems about love but a feeling of love as a constant poet's state is reflected even in those works which do not touch the theme of love directly – separate images or even words (for example appeal to the beloved in a poem, which have nothing to do with the love theme) indicate such constant «background» presence of the feeling of love.

A love in Soprovskii's value system is endowed with such high status not only immanently but also in opposition to pseudo values of soviet society. Deep and sensible existence in love is represented as an alternative to faceless, senseless and merciless world of rituals of soviet official culture. Love becomes both a peculiar form of humanistic resistance to anti humanistic regime and a way of preservation of a personality in the faceless surroundings. In this sense a word «passion» is used symptomatically in Soprovskii's poems: passion in an equal degree marks both love and hatred to the soviet political regime; passion of affirmation of love as the highest value goes hand in hand with passion of denial of power (a poem «To beloved, to city and to power...»).

A style and poetics of works dedicated to that theme are connected with a high value status of love. First of all, Soprovskii revives a lofty style in Russian poetry of the last third of the XXth century. It is achieved not by using lofty poetical vocabulary but using lots of allusive references to classical texts and with the help of figurativeness endowed with lofty semantics. These are, first of all, natural space images (sky, wind, rain, stars, sunsets etc.) in the middle of which love plots of Soprovskii lyrics are taking place, as well as art images (music, architecture). That's why a world of love in Soprovskii's works is taken out of the sphere of everyday life, it doesn't touch the worldly pragmatic level.

At last the evolution of the theme of love in late Soprovskii is indicated in the article. Nostalgic motives which give the melancholy sounding to the theme of love in poems of the end of 1980s have been revealed.

Key words: lyrics, theme, motive, allusion, lofty style.

Отримано: 15.10.2014 р.

УДК 821.161.2-32.09.

Маркітантова Є.В.

ЕКЗИСТЕНЦІЯ ЖІНКИ В НОВЕЛІ ГАЛИНИ ТАРАСЮК «ТІКАЙМО, АДАМЕ, ТІКАЙМО!..»

Стаття присвячена аналізу новели «Тікаймо, Адаме, тікаймо!..» крізь призму ідей філософії екзистенціалізму. Акцентуються проблеми втечі людини з буття, невідворотності долі, протидії ворожому світу. Доведено, що керуючись принципами екзистенціалізму, Г. Тарасюк творить власну образну систему.

Ключові слова: екзистенціалізм, екзистенція, образ-символ, тривання на межі.

Філософська категорія «екзистенція» – центральне поняття філософії екзистенціалізму, що була обґрунтована данським філософом Сереном К'єркегором у першій половині ХІХ ст. і запозичена літературознавцями напередодні другої світової війни. Ж.П. Сартр розглядає екзистенціалізм «в розумінні людського достеменного існування, живої процесуальності, відкритої динаміки реалій, в якій «існування передує сутності» [2, 317].

Дискурс екзистенціалізму має свої прояви і на українському ґрунті. Знайшовши свій вияв у різних версіях (есеїстичній, романістичній, новелістичній, повістевій) у творчості Лесі Українки, Ольги Кубилянської, Івана Франка, Любові Яновської, Василя Стефаника, Тодося Осьмачки, Василя Барки, ліриці Василя Стуса, він набув значного поширення у художній практиці письменників кінця ХХ – початку ХХІ століть. Це, зокрема, творчість Ліни Костенко, Ігоря Римарука, Марії Матіос, Юрія Андруховича, Ірен Роздобудько, Галини Тарасюк, Люко Дашвар, Євгенії Кононенко.

Заглиблення в внутрішній світ героя є домінуючим принципом сучасної української прози, за визначенням С. Павличко, «...романістів цікавлять не так політика, час, країна з її конкретним історичним існуванням, як людина з її універсальними проблемами, людина поза історією й суспільним буттям» [5, 218]. Філософія екзистенціалізму відіграє важливу роль у формуванні художнього тексту Галини Тарасюк, що на сьогодні вже потверджено Л. Пастушенком, В. Дячковим, Ю. Мушкетиком, Г. Насмінчук, М. Якубовською. В. Дячков наголошує на органічності і глибокому психологізмі малої прози авторки [1, 149]. Емоційно наснаженою називає малу прозу письменниці М. Якубовська, говорячи, що «її герої – жертovní, одержимі любов'ю і добротою» [7, 203]. Про екзистенційний вектор творчості Г. Тарасюк говорить і Г. Насмінчук, вказуючи на зорієнтованість художньої свідомості письменниці на «осмислення фундаментальних проблем внутрішнього і зовнішнього буття нації» [4, 161]. Однак, попри наявні розвідки, існує потреба більш детального вивчення прози письменниці крізь призму філософії екзистенціалізму.

Вектор екзистенціалізму найяскравіше виявляє себе у новелах і «маленьких романах» Г. Тарасюк («Я живу з монстром», «Один на трасі», «Ой хто, хто Миколая любить?», «Щаслива Дарочка», «Між пеклом і раєм», «Тікаймо, Адаме, тікаймо!..» та ін.).

Метою статті є вивчення своєрідності втілення принципів екзистенціалізму в характеротворенні на прикладі новели Г. Тарасюк «Тікаймо, Адаме, тікаймо!..».

Новела «Тікаймо, Адаме, тікаймо!..», як і решта творів Г. Тарасюк, відзначається своєю відвертістю, незаангажованістю, моральністю. Втеча людини від самої себе, з абсурдного світу, де все чуже, аморальне, – і є екзистенційною ситуацією, в якій авторка найповніше розкриває своїх героїв. Спонукальна конструкція «тікаймо, Адаме, тікаймо», котра вживається у новелі двічі – в заголовку і в кінці звучить з уст головної героїні, – сконденсувала в собі типову для екзистенціалізму ситуацію «тривання на межі», тобто як може людина зберегти своє духовне єство в абсолютно несприятливих для цього умовах.

Невідворотність долі, фатум стає провідним мотивом новели. Втеча «серед ночі, опівночі, таємна втеча з нашого дотеперішнього життя, з узвичаєного світу, з вічного дощового міста, втеча з буття!» [6, 10] і є «судьбою», що невідворотна як і самотність, страждання, смерть. Невипадково авторка визначає час втечі – північ, адже починається нова доба, а значить і нове життя.

Тікаючи з дощового міста, героїня Галини Тарасюк усвідомлює, що це «втеча з буття». Тому прагне бодай якийсь вчепитись за щось, що би втримало її в цьому реальному «дотеперішньому» житті, але згодом розуміє, що «проклята ілюзія щастя» перемогла. Щоб стати щасливою, душа людини повинна очиститись від наболілого, скинути з себе тягар земних страждань та образ. Герої новели своєрідний катарсис проходять втікаючи. Кирило – коханий Жінки, – «хотів вихлопнути з душі важкий намул не – так – як – хотілось – прожитого – життя і очиститися перед тим – життям – яке – нас – чекало» [6, 11]. Дві людини, дві її іпостасі жили все життя в Кирилові: шанована, з якою всі рахувались на роботі, і «моська на задніх лапках» – вдома. На відміну від Кирила, який звинувачує в своїх нещастях усіх – тещу, дружину, дочок, зятів, Жінка не шукає винних у тому, що «заморена, затовчена життям», бо належить, як сама зізнається, до мазохістів. Таким чином, Галина Тарасюк виводить у новелі образи сильної жінки і слабого чоловіка, що дає можливість говорити про екзистенцію жінки та гендерний аспект твору в цілому.

Пройшовши очищення, протидіючи ворожому середовищу, герої новели стають єдиним цілим з природою, стають вільними біблійними Адамом і Євою, яким «не треба було носити ярлики і тавра, аби вирізнитись і не згубитися серед юрмища собі подібних» [6, 14]. Скинувши «із себе колишні звички і страх, і упередженість, і світську хандру», герої Галини Тарасюк настановляють себе на насолоду, що за С. К'єркегором, є першим рівнем на шляху до справжнього існування. Оселивши своїх Адама і Єву в біблійному Едемі, письменниця змальовує їх у «трудах і турботах», бо саме праця робить людину по-справжньому щасливою. Але земне життя, обов'язок добропорядної матері перед донькою Мартою не залишає Жінку. Галина Тарасюк вибудовує у новелі другий рівень ініціації героїні – етичний, що акцентує обов'язок. І третій рівень – релігійний – підносить Адама і Єву над буденністю, коли втікаючи від наговпу і міста в кінці твору героїня волоче «обважніле, зів'яле тіло» чоловіка, як Христос ніс свій Хрест на Голгофу. У новелі, крім таких образів-символів як Едем, Адам і Єва, наявні і часті звертання героїні до Бога у молитвах, тим самим письменницею ініціюється божественне начало, духовне єднання Жінки з Богом.

Зовсім не несподіваною, з погляду філософії екзистенціалізму, є розв'язка новели. З лісу приходять троє озброєних чоловіків і інкримінують Адаму і Єві вбивство професора хімії Кирила Отаманюка, «котрий півроку тому відлучився з дому...». Так головні герої попадають до в'язниці за вбивство самих себе. І тут з ними починають відбуватись метаморфози – вони знову стають літніми людьми і, помітивши старіння свого Адама, Єва не витримує і кричить своєму коханому «Тікай! Тікаймо, Адаме! Втікаймо!». І Адам біжить разом з Євою, «ламаючи нігті об каміння, обдираючи шкіру об корчі і гілляки, відчуваючи спиною лютий подих погоні» [6, 27]. Але їм бай-

дуже до тих людей, які намагаються завадити їм добігти до «двічі втраченого раю», над ними сходиться «смарагдова, ласкава і прозора навпроти сонця вода трави. Вічна» [6, 27].

Екзистенційний вимір новели зумовлює активне звернення Галини Тарасюк до художньої символіки. Окрім образів-символів Едему, перших біблійних людей – Адама і Єви, в творі присутні образи молодильної води та в'язниці. Використання образу молодильної води досить продуктивне, але не беззастережне, оскільки набуває в новелі нового значення. Міфосемантичне наповнення водної стихії виявляється у трактуванні її як засобу очищення від гріха і кордону між двома світами – вічним дощовим містом і Едемом. Але людям з лихими помислами молодильна вода не допомагає, бо вони не несуть у своєму серці добра і любові. Важливим у цьому контексті є той інтригуючий факт, що двом егерям з новели не вдається «відмолоднути», адже прийшли вони зі зброєю, яка несе смерть. Образ в'язниці, в яку попадають герої після щасливих днів в раю, обраний письменницею не випадково, адже це своєрідна екзистенційна ситуація, в якій виявляється справжня сутність людини. В одних людей тюремний простір «спричиняє душевну апатію, песимізм, в інших – саме понурий простір в'язниці, ця замкнута атмосфера активізує мисленнєві процеси, спонукаючи людину тягтися «до світла», піднятися з цього суспільного дна» [3, 116].

Оповідь у новелі ведеться від першої особи – головної героїні, що є ключовим структурованим компонентом художньої системи. Жінка Галини Тарасюк є архетипним образом, який виражає думки самої авторки щодо повноти і цілісності самої особистості. У новелі «Тікаймо, Адаме, тікаймо!..» на філософсько-екзистенційному рівні піднято теми жіночого бунту, жіночої самотності, вибору тощо. Ці теми, поставши у психологічному і екзистенційному вимірах, проходять через усю творчість Галини Тарасюк.

Отже, як бачимо, і проблематика новели «Тікаймо, Адаме, тікаймо!..», і особливості творення образної системи виявляють близькість твору до екзистенційного типу художнього мислення.

Список використаних джерел

1. Дячков В. Потужна енергія / В. Дячков // Дзвін. – 2005. – №7. – С. 148-149.
2. Екзистенціалізм // Літературознавча енциклопедія : у двох томах. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – Т.1. – С. 316-317.
3. Калиняк М. Тюремний простір як елемент урбаністичного тексту у прозі Івана Франка [Електронний ресурс] / Марта Калиняк // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2013. – Випуск 58. – С. 107–117. – Режим доступу : http://www.lnu.edu.ua/faculty/Philol/www/visnyk/58_2013/58_2013_10kalynyak.pdf
4. Насмінчук Г. Екзистенційний вимір роману Галини Тарасюк «Між пеклом і раєм» / Г. Й. Насмінчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – Випуск 23. – С. 158-162.
5. Павличко С. Теорія літератури / Соломія Павличко ; [передм. Марії Зубрицької]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 679 с.
6. Тарасюк Г. Новели: [проза] / Галина Тарасюк. – Бровари : [Вид-во ПП МН ТРК] «Відродження», 2006. – 416 с.
7. Якубовська М. У дзеркалі слова: есеї про сучасну українську літературу / Марія Якубовська ; [вступ. слово В. Лизанчука]. – Львів : Каменяр, 2005. – 751 с.

The article is dedicated to analysis of the short story «Let's run, Adam, let's run!..» in the light of existential philosophy. Discourse of existentialism has the exposure on Ukrainian ground and it was widely spread in literary practices of Ukrainian writers of XX – beginning of XXI century.

Getting deeper into hero's inner world is the dominant principle of modern Ukrainian prose. Vector of existentialism is also found in works by Halyna Taras'uk and most brilliantly it is realized in short stories and «small novels».

The emphasis is made on problem of person's escape from being, inevitability of life, opposition to aggressive world, which become the leading motives of the short story.

After reaching the purification, counteracting the aggressive surrounding, heroes of the novel unite with nature, become free biblical Adam and Eve.

Existential dimension of short novel causes Halyna Taras'uk's active using of literary symbols. Among symbolic images of Eden, first biblical people – Adam and Eve, there are also images of water of youth and of prison.

The narration in the short novel is run from the first person – the main heroine, who is the key structure component of artistic system. Halyna Taras'uk's «woman» is the archetypal image, which expresses author's thoughts about fullness and wholeness of the personality. In short story «Let's run,

Adam, let's run!..» the problems of female rebellion, female loneliness, choice etc., are brought up on philosophical-and-existential level. These problems, arisen in psychological and existential dimension go through the whole works by Halyna Taras'uk.

It is proved that with the help of principles of existentialism H. Taras'uk creates her own system of images.

Key words: *existentialism, being, symbol-image, living at the breaking point.*

Отримано: 5.11.2014 р.

УДК 821. 161. 1

Мацапура Л.В.

СИНТЕЗ ГОТИЧЕСКИХ И РОМАНТИЧЕСКИХ МОТИВОВ В РОМАНЕ И. И. ЛАЖЕЧНИКОВА «ЛЕДЯНОЙ ДОМ»

У статті аналізується проблема синтезу готичних та романтичних мотивів у історичному романі І. І. Лажечникова «Крижаний дім». Автор акцентує увагу на тому, що художня структура твору зазнала впливу двох західноєвропейських традицій – традиції англійського готичного роману та традиції французької несамовитої словесності.

Ключові слова: *літературний процес, готичний роман, готична традиція, мотив, романтизм, поетика.*

Роман И. И. Лажечникова «Ледяной дом» (1835) относится к числу незаслуженно забытых, недостаточно оценённых как современными читателями, так и исследователями. Между тем этот роман имел оглушительный успех у современников. А. А. Григорьев, подводя итоги развития русской литературы в 1859 году, назвал И. И. Лажечникова «огромным талантом без всякого мерила», а «Ледяной дом» – «полнейшим выражением русского романтизма» [5, 113]. Историки литературы по праву считают этот роман одним из лучших образцов русской исторической беллетристики [6; 8; 10].

Попытки проанализировать роман «Ледяной дом» с точки зрения возможных типологических сходжений и влияний предпринимались неоднократно. Большинство исследователей выделяет в его художественной структуре элементы неистового романтизма, не замечая влияния на поэтику романа более ранней традиции английского готического романа. Цель данной статьи – показать синтез готических и романтических мотивов в романе И. И. Лажечникова «Ледяной дом», обусловивших художественное своеобразие романа.

«Ледяной дом» был вторым опытом И. И. Лажечникова в жанре исторического романа, который принёс автору славу отечественного Вальтер Скотта. Сохранились высказывания писателя (человека весьма скромного) о феноменальном успехе своего произведения. Так, в письме к В. Г. Белинскому от 12 ноября 1835 года он писал: «... Скажу вам, как человеку, который меня любит – я в этом уверен, – что в Петербурге мой «Ледяной дом» имел успех, какого еще не имел на Руси ни один роман» [3, 177]. В подтверждение своих слов И. И. Лажечников ссылается на факт массовых посещений восторженными читателями исторических мест, описанных в его романе. Объектом настоящего паломничества стала могила кабинет-министра Вольнского – главного героя романа. Дело дошло до того, что почитатели исписали могилу восторженными стихами, а каменную вазу, входящую в скульптурную группу надгробного памятника, раскололи и разобрали на сувениры. Высокие художественные достоинства романа «Ледяной дом» были отмечены такими взыскательными современниками писателя, как А. С. Пушкин и В. Г. Белинский.

Первые критики романа указали на некоторые типологические параллели, затронули такие важные проблемы, как соотношение достоверности и художественного вымысла в историческом романе, пути развития русской исторической прозы и другие. Несмотря на восторженные отзывы читателей, вокруг романа «Ледяной дом» развернулась полемика. Отрицательную рецензию на «Ледяной дом» дал Н. А. Полевой. Он неодобрительно высказался о романе, усматривая в нём продолжение традиций французской неистовой словесности. «Роман этот, – писал критик, – страшнее романов Евгения Сю, замысловатее романов Бальзака, и разве только с романами Сулье можно сравнить его» [11, 69]. Отметим, что Н. А. Полевой выделяет две существенные характеристики романа – «страшный» и «замысловатый», которые являются ключевыми характеристиками готической прозы. В своём отзыве Н. А. Полевой сравнивает И. И. Лажечникова с Ф. Сулье, автором, который во многих своих романах ориентировался на готическую традицию. Н. Т. Пах-

сарьян считает, что Ф. Сулье «одним из первых стал описывать «готическое» не в стилизованном Средневековье, а в современном обществе, первым соединил традиционную романтическую дьяволиаду с панорамой обыденной, точно датированной жизни Франции» [9, 264].

Современник И. И. Лажечникова Д. В. Григорович вспоминает, что А. Дюма, посетивший Россию в 1858 году, перевёл на французский язык несколько образцов русской литературы. «Ледяной дом» вошёл в число этих произведений. Очевидно, роман И. И. Лажечникова был близок французскому писателю [4, 16]. А. А. Григорьев также указывал, что роман И. И. Лажечникова навеян «романтизмом юной французской словесности» [5, 114].

В научной литературе влияние готической традиции на поэтику романа «Ледяной дом» впервые отметил В. Э. Вацуро [2]. Сравнивая роман И. И. Лажечникова с романом В. Гюго «Собор Парижской Богоматери», исследователь аргументировано приходит к выводу о типологической близости указанных произведений. В отличие от своих предшественников исследователь усматривает типологическое сходство между ними в использовании элементов готической поэтики. В. Э. Вацуро рассматривает «Собор Парижской Богоматери» В. Гюго как яркий образец французской романтической готики [2, 466]. При этом он уделяет больше внимания готическим особенностям французского романа, эскизно намечая подходы к анализу романа И. И. Лажечникова. Напомним, что книга В. Э. Вацура «Готический роман в России» осталась незавершенной, и многие свои замыслы автор не успел реализовать. Таким образом, анализ источников, посвящённых избранной теме, свидетельствует о том, что готические мотивы в романе «Ледяной дом» требуют более детального освещения. В дальнейшем исследовании мы будем использовать вывод В. Э. Вацура о том, что в иной художественной системе готический мотив не исчезает полностью, но деформируется, утрачивая свои первоначальные функции [2, 470].

В романе «Ледяной дом» И. И. Лажечников изображает одну из самых драматических и мистических эпох русской истории – правление Анны Иоанновны (1730–1740). Новаторство писателя проявилось в том, что главными героями его нового романа являются реальные исторические персонажи. Историческую основу «Ледяного дома» составляет политическое противостояние между Бироном и кабинет-министром Вольтером. В романе отображены события одной зимы – 1739-1740 гг., последнего года жизни императрицы. В связи с этим художественное время в произведении сжато и предельно насыщено, а действие развивается стремительно. «С первых страниц романа картины зимней стужи переплетаются с другими – с описаниями нравственного оцепенения, мертвящего страха и скованности, в которых пребывает молодая Петербург, еще недавно, при Петре, полный жизни и веселья, теперь же, в царствование <...> Анны Иоанновны, преданный на волю её приспешникам – клике ненавистных иноземцев», – замечает Н. Петрунина [10].

Сложную связь с поэтикой готического романа сохраняет заглавный образ романа. Ледяной дом становится объединяющим началом для всего произведения, сквозным образом, в котором фокусируются различные смыслы. Вынесение в заглавие географического топонима восходит к традиции английского готического романа. Примером, таких произведений могут служить «Замок Отранто» Г. Уолпола, «Замок Эйтлин и Дублин» А. Радклиф. В соответствии с готической традицией архитектурный объект (чаще всего заброшенный замок или монастырь) играет структурообразующую роль в произведении, приобретает черты хронотопа.

Ледяной дом в Петербурге существовал в действительности. Изображая его, И. И. Лажечников опирался на реальный исторический факт. Дворец был построен из льда под руководством Вольтера по приказу Анны Иоанновны для проведения грандиозного праздника. Располагался он на площади между адмиралтейством и Зимним дворцом. И. И. Лажечников серьёзно относился к изучению исторических источников, стремился к достоверному отражению подробностей быта и нравов эпохи. Писатель использует фактические документы, в частности, вставляет в текст романа обширное научное описание Ледяного дома, оставленное петербургским академиком Г. В. Крафтом: «Самый чистый лёд, наподобие больших квадратных плит разрубали, архитектурными украшениями убирали, циркулем и линейкой меривали, рычагами одну плиту на другую клали и каждый ряд водой поливали, которая тотчас замерзала и вместо крепкого цемента служила. Таким образом, через краткое время построен был дом, который был длиною в восемь сажень, шириною в две сажени с половиной, а вышиною вместе с кровлей в три сажени» [7, 170]. Примечательно, что цитату из исторического документа писатель использует в тексте романа только один раз.

С началом строительства ледяного дома связан мотив карнавальная игры. Грандиозный праздник по замыслу Анны Иоанновны должен был украсить парад представителей всех народов, населяющих Российскую империю. «Сто разноплеменных пар» в национальных костюмах с песнями и танцами были собраны со всей страны, чтобы символизировать её мощь. Однако по мере развития сюжета мотив карнавала приобретает в романе всё более трагическое звучание. Под

праздничной суетой скрывается атмосфера настоящего ужаса. Известно, что во времена правления Анны Иоанновны работала Тайная канцелярия, было распространено доносительство, а казни без суда и следствия стали обыденным явлением. Характеристику обстановки в стране автор вкладывает в уста Артемия Петровича Волынского: «...Система доносов и шпионства, утонченная до того, что взгляд и движения имеют своих ученых толмачей, сделавшая из каждого дома Тайную канцелярию, из каждого человека – движущийся гроб, где заколочены его чувства, его помыслы; расторгнутые узы приязни, родства, до того, что брат видит в брате подслушника, отец боится встретить в сыне оговорителя» [7, 51].

И. И. Лажечников, используя приёмы готических романистов, достигает большого мастерства в создании нарастающей атмосферы страха. Жертвой несправедливости и беззакония в романе становится образ «малороссиянина» с говорящей фамилией Горденко. Именно он оказался в эпицентре политической борьбы между Волынским и Бироном. Под видом участника карнавала этот персонаж везёт в столицу бумаги, подтверждающие преступления Бирона и его приближённых. Автор показывает, что государственная карательная система работает безупречно. Горденко был схвачен и погиб в результате пыток – многократного обливания холодной водой на суровом морозе. Он был заживо заморожен и превращён в ледяную статую. Сцена его гибели могла быть написана И. И. Лажечниковым под воздействием «Истории Русов» анонимного автора, которая оказала заметное влияние на освещение украинской темы в творчестве многих писателей. В «Истории Русов» содержались натуралистические описания казней и пыток, которые совершала польская шляхта над украинскими казаками. И. И. Лажечников придаёт сцене гибели своего героя эпический характер. Образ Горденко приобретает в романе черты былинного богатыря: «Однако ж малороссиянин еще стоит – не стонет, а только скрежещет зубами. Сначала он дрожал, теперь окаменел; ноги его горели, как на раскаленном железе, теперь онемели. <...> После третьего ушата хохол повис назад, как ледяная сосулька, череп покрылся новым блестящим черепом, глаза слиплись, руки приросли к туловищу; вся фигура облачилась в серебряную мантию с пышными сборами; мало-помалу ноги пустились от себя ледяные корни по земле» [7, 30-31]. Как и в фольклорных источниках, в романе наблюдается параллелизм между смертью героя и явлениями природы: «Солнце, выплыв из морозной мглы, вспыхнуло на миг, как будто негодуя на совершенное злодеяние, и опять скрылось во мгле» [7, 31].

После смерти Горденко зловецкая ледяная статуя становится важным элементом сюжетостроения, символом мрачного и бесчеловечного царствования. Идея строительства ледяного дворца возникает у императрицы, когда ей случайно попадает на глаза замороженная фигура несчастного Горденко, которую Бирон выдает за произведение искусства. Далее мотив ледяной статуи получает оригинальную трактовку и разрабатывается автором как мотив призрака. В готических романах в роли призрака выступает жертва преступления, не упокоенная душа, которая появляется на месте совершенного злодеяния. Люди Волынского похищают ледяную статую и помещают её во время праздника в ледяном дворце как олицетворение преступлений временщика. С её помощью Волынский собирается открыть Анне Иоанновне правду о бедственном положении народа. Борьба между двумя политическими партиями накаляется настолько, что Бирону чудится, что призрак погибшего на морозе Горденко начинает его преследовать. Увидев ледяную статую, Бирон теряет самообладание: «По сотне душ отправлял он ежегодно на на Елисейские поля, и не один мученик не возвращался с того света, чтобы преследовать его. А тут везде за ним неотступно проклятый малороссиянин. Да даст ли он ему, в самом деле, покой?» – [7, 176]. Бирон не выдерживает психологического напряжения и разбивает ледяную статую. Рассмотренный эпизод является одним из ключевых в романе И. И. Лажечникова. Он свидетельствует о том, что готические мотивы не исчезают в литературе, они трансформируются и встраиваются в художественную систему романтизма.

История строительства и разрушения ледяного дома тесно переплетается с любовной интригой и политической линией романа. В судьбе главного героя личное тесно переплетается с общественным, а конфликт между чувством и долгом решается автором в традициях классицизма. История любви Волынского и молдавской княжны Мариорицы Лелемико полностью вымышлена автором в соответствии с моделью исторического романа В. Скотта. Она искусно вплетена в историческую канву романа. Прекрасная княжна – романтический образ, цельная натура, не испорченная цивилизацией. Однако её биография создавалась И. И. Лажечниковым по законам готического жанра, в котором присутствуют мотивы тайны рождения и рокового семейного сходства. В начале романа Мариорица представлена как сирота, спасённая во время сильного пожара. Тайна её рождения раскрывается по ходу развития сюжета, параллельно с раскрытием этой тайны разворачивается история цыганки Мариулы, её матери. В этой сюжетной линии готические элементы выступают в своей основной роли и способствуют созданию занимательности повествования.

Значение образа ледяного дома в романе И. И. Лажечникова сопоставимо со значением собора Нотр-Дам-де-Пари в романе В. Гюго «Собор Парижской богоматери». Однако позволим не согласиться с выводом В. Э. Вацура о различной природе этой образности: «Ледяной дом призван метафорически обозначить биронщину, но природа этой метафоры аллегорична, а не символична, как это происходит в романе Гюго» [2, 467]. С нашей точки зрения Ледяной дом является главным и при этом трагическим символом романа, метафорические смыслы которого шире, чем обозначение правления Бирона. Ледяной дом в романе И. И. Лажечникова – мощный символ, созданный в духе поэтики и эстетики романтизма. Он объединяет, казалось бы, несоединимые понятия. Само понятие «ледяной дом» является оксюмороном. За красивым фасадом такого дома скрываются преступления, от него веет холодом, он призречен и обречён на исчезновение. Описание разрушения ледяного дома восходит к готической поэтике: «Чудное это здание, уж заброшенное, кое-где распадалось; стража не охраняла его; двери сломанные лежали грудой. Ветер, проникая в разбитые окна, нашептывал какую-то волшебную таинственность. Будто духи овладели этим ледяным дворцом» [7, 299].

Роман И. И. Лажечникова «Ледяной дом» – яркий образец русского романтизма, однако в его художественной структуре наблюдаются процессы жанровой диффузии. В этом произведении сочетаются, вступают во взаимодействие и дополняют друг друга элементы различных художественных систем, при этом более архаичные элементы поэтики классицизма и готики трансформируются и становятся частью общей системы романтизма.

Список использованных источников

1. Альтшуллер М. Эпоха Вальтера Скотта в России. Исторический роман 1830-х гг. / Марк Альтшуллер. – СПб. : Академический проект, 1996. – 336 с.
2. Вацура В. Э. Готический роман в России / Вадим Эразмович Вацура. – М. : Новое литературное обозрение, 2002. – 544 с.
3. В. Г. Белинский и его корреспонденты / [сост. Н. Л. Бродский]. – М. : Отдел рукописей Государственной библиотеки СССР им. В. И. Ленина, 1948. – 314 с.
4. Григорович Д. В. Литературные воспоминания : приложение из «Воспоминаний» В. А. Панаева / Дмитрий Васильевич Григорович. – М. : Худож. лит., 1987. – 335 с.
5. Григорьев А. А. Взгляд на русскую литературу со смерти Пушкина: Статья вторая / А. А. Григорьев // Соч.: В 2 т. – М. : Худож. лит, 1990. – Т.2. – С. 91-125.
6. Ильинская Н. Г. Творчество И. И. Лажечникова и проблема русского исторического романа 1830-х годов : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец.: 10.01.01. «Русская литература» / Н. Г. Ильинская. – Л., 1969. – 26 с.
7. Лажечников И. И. Ледяной дом / И. И. Лажечников. – СПб : Издательская группа «Азбука-классика», 2009. – 352 с.
8. Модзалевский Б. Л. Пушкин и Лажечников / Б. Л. Модзалевский // Пушкин и его современники. – СПб. : Искусство-СПБ – С. 523-541.
9. Пахсарьян Н. Т. Фредерик Сулье – «хороший средний писатель» / Н. Т. Пахсарьян // Сулье Ф. Мемуары дьявола. – М.: Наука, Ладомир, 2006. – С. 757-775.
10. Петрунина Н. Роман «Ледяной дом» и его автор [Электронный ресурс] / Н. Петрунина // И. И. Лажечников. Ледяной дом. – Минск : Народная асвета, 1985. – Режим доступа : http://az.lib.ru/l/lazhechnikow_i_i/text_0270.shtml.
11. Полевой Н. А. «Ледяной дом». Сочинение И. И. Лажечникова / Н. А. Полевой // Сын Отечества. – 1838. – № 9. – С. 69-70.

In the paper the problem of synthesis of gothic and romantic motives in the historical novel «Ice House» by I. I. Lazhechnikov is analysed. This novel which was written in 1835 was very popular in Russia. Contemporaries called I. I. Lazhechnikov by the Russian Walter Scott. Attempts to analyse I. I. Lazhechnikov's novel «Ice house» from the point of view of possible typological influences were undertaken repeatedly. Most of researchers allocate elements of the French violent romanticism in its art structure, without noticing influence of earlier tradition of the English gothic novel on poetics of the novel. The author of article considers the novel «Ice House» as a bright sample of the Russian romanticism in which art structure processes of genre diffusion are observed.

I. I. Lazhechnikov uses methods of the gothic novelists in creation of the accruing atmosphere of fear and horror, for rendering of real historical time character. The main image of the novel is the Ice house built in St. Petersburg for winter holidays. It becomes the uniting beginning for all work, a through image in which various meanings are focused. The Ice house in I. I. Lazhechnikov's novel is the powerful symbol, which created in the spirit of poetics and aesthetics of romanticism, but keeping a genetic linkage with poetics of the gothic novel.

The author of article comes to a conclusion that the poetics of «Ice house» was affected by two West European traditions – tradition of the English gothic novel and tradition of the French violent prose. In I. I. Lazhechnikov's novel «Ice house» elements of various art systems enter interaction and supplement each other, thus more archaic elements of gothic poetics are transformed and become part of the general system of romanticism.

Key words: *literary process, gothic novel, gothic tradition, motif, romanticism, poetics.*

Отримано: 15.10.2014 р.

УДК: 82.0+821.161.2+82-311.6

Павлюк Н.Л.

ЖАНРОВА СПЕЦИФІКА ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ Ю. МУШКЕТИКА

У статті досліджується проблема жанрової модифікації історичного роману та повісті на матеріалі творчого доробку українського письменника Ю. Мушкетика. У процесі аналізу творів проаналізовано ознаки, які уточнюють та конкретизують жанрове визначення історичної прози митця. Доведено полівалентність жанрового насичення аналізованих художніх текстів.

Ключові слова: *історична повість, історичний роман, жанр, жанрові модифікації.*

Одним із найважливіших компонентів поетикального аналізу будь-якого літературного твору є його жанрова специфіка. «Слід зазначити, що злам століть позначився різними глобальними змінами масштабового та локального характерів. Ці зміни торкнулися абсолютно всіх складових цивілізації. Не оминули вони, в певній мірі, і літературу. Письменники шукають нових форм, засобів художнього вираження об'єктивної дійсності, відкривають нові грані своєї фантазії, ламають загальноприйняті канони» [12, 161].

У процесі довготривалого становлення українського історичного роману та повісті вибудувалася певна множинність прикмет, які виявляють їхню родово-жанрову характеристику. Специфіка та основна суть жанру, який, хоча і постійно «...еволюціонує, видозмінюється...», проте залишається «...незмінним у своїй сутності» [1, 117-118], закладена науковцем М. Бахтіним у термін «пам'ять жанру», аналізуючи який, дослідник Н. Тмарченко стверджує: «Це поняття виявляє наступне живе протиріччя: з одного боку, завдяки постійному *відтворенню* структурного *інваріанта* в різних творах *зберігається єдина смислова основа жанру*...; з іншого боку, завдяки постійному *варіюванню цієї структури* відбувається *оновлення смислу*» [17, 371-372]. У зв'язку з цим, проаналізувавши різноманітні погляди літературознавців на природу історичного роману та повісті, можна виділити спільні, найхарактерніші риси, притаманні цим епічним жанровим різновидам: історична основа, реальні історичні події та особи, часова дистанція, достовірність, певний відсоток вимислу та домислу. Беззаперечно, ці ознаки можна простежити абсолютно у всіх творах на історичну тему відомого українського прозаїка Ю. Мушкетика, однак епічні полотна, написані після кільканадцятирічної перерви в історичній тематиці, свідчать про те, що історичний роман та повість відходять від свого канону, що передбачав конкретно-історичне відзеркалення подій, що ми, в більшій мірі, спостерігаємо у перших творах письменника – повісті «Семен Палій» та романі «Гайдамаки». Помітно, що автор уже в романі «Гайдамаки» не вкладається в тісні регламентовані рамки історичного жанру, він розширює його можливість, адже, як стверджує науковець М. Бахтін, жанр «...відроджується і оновлюється на кожному новому етапі розвитку літератури і в кожному індивідуальному творі цього жанру» [2, 142], тому сукупність жанрових ознак творів на історичну тему не є сталою, що сприяє їхнім різноманітним модифікаціям.

Метою нашої статті є дослідження жанрових особливостей історичної прози Ю. Мушкетика, уточнення окремих жанрових елементів його творів.

Ю. Мушкетик прагне не тільки за допомогою слова досягнути славетні сторінки минулого, створити всеосяжну картину історичної доби, митець також сповнений бажання осмислити плин історичних подій, винести з них урок для наступних поколінь, показати глибину та непересічність внутрішнього світу своїх героїв, заглянути у найпотаємніші куточки людського серця. Це стає можливим завдяки тому, що історичний роман та повість вбирають у себе певні ознаки інших різновидів романного та повістєвого жанрів. Історія стає своєрідним фоном, тим сюжетно-композиційним стрижнем, навколо якого розгортається драма людського життя, драма роду, нації, держави. У зв'язку з цим абсолютно всі аналізовані нами твори письменника без сумніву можна назвати психологічними, тому що Ю. Мушкетика, вже починаючи з першої своєї повісті

«Семен Палій» (хоча «...назвав автор свій твір повістю, за всіма жанровими ознаками це справжній роман» [18, 48], – уточнює жанр твору літературознавець А. Шпиталь), починає цікавити внутрішній стан своїх персонажів: настрої, спогади, переживання, психічні реакції автор зображує з великою художньою проникливістю та психологічною точністю. Крім того, варто зауважити, що перші історичні твори письменника – «Семен Палій» та «Гайдамаки» – є не просто психологічними, вони – соціально-психологічні. Деякою мірою соціально-психологічними можна назвати і романи «Яса», «Погоню», «На брата брат», «Гетьманський скарб», однак, у порівнянні з першими творами, у цих романах автор не акцентує увагу на соціальній нерівності, а говорить про це побіжно, декількома штрихами змальовуючи життя простих людей.

Психологізм, як риса поетики, особливо позначився на жанрових особливостях історичного роману «Гетьманський скарб». На це звернули увагу деякі науковці, визначивши жанр твору, як роман-роздум, роман-сповідь (Л. Ромащенко) [14, 68], роман-монолог, монолог-оповідь (К. Пастушенко) [13, 93-94]. Тобто, «Гетьманський скарб» – не просто психологічний роман, а твір, у сюжетній основі якого домінує монологічне мовлення очевидця зображуваних подій. Крім того, у зв'язку із використанням автором сюжетотворчих можливостей хронотопу, зверненням до засобів ретроспективи (спогади, роздуми), що дозволяє розширити хронологічні рамки твору, показати характери не статично, а в процесі їх формування, «Гетьманський скарб» можна класифікувати як роман-спогад, адже із окремих рядків роману («На старість людина живе споминами» [8, 412], «Трапляється, шкодую за чимось. Проживаю в мислях життя по-іншому» [8, 412]) стає зрозумілим, що головний герой Іван Сулима на старості літ згадує-переживає в думках події далеких часів, свідком яких він був.

Історичним романом з елементами роману-спогаду можна назвати ще один твір письменника – «Погоню». Свого часу автор самостійно визначив жанр «Погоні»: «Правдива історія, розказана запорозьким козаком Семеном Білокобилкою та скомпонована, доповнена й потрактована його побратимом, якого читач розпізнає з оповіді» [10, 137], і лише на останніх сторінках роману митець вказує ім'я товариша Семена – Лука Хрін. Вказівка власного імені є своєрідним підписом того, хто розповів цю незвичайну історію життя Білокобилки: «Він десь живе, але ніхто з наших чомусь його більше ніколи не бачив». Лука Хрін» [10, 372]. Елементи оповіді та розповіді настільки тісно переплетені, що цілісність картини зображуваного ніяким чином не порушена, а строкатість викладу надає творові особливої оригінальності.

В історичній прозі Ю. Мушкетика також помітним є поглиблення філософського підґрунтя зображуваної ним дійсності. Елементи умовності, характерні для філософського роману, автор використовує досить обмежено, проте історична проза романіста характеризується такими філософсько-екзистенційними аспектами, як самотність, страждання, страх, смерть тощо.

Варто також наголосити, що в історичній романістиці «...уже з достатньою повнотою проявила себе тенденція, коли художній задум базується на умовно-притчевій основі з опорою на філософську багатоплановість образу, на вихід за межі конкретних хронологічних рамок, на концепцію життєвого матеріалу і ту цілісність сприймання світу, що скристалізувалася в образі символі чи фольклорній притчі» [5, 113]. Ця тенденція прослідковується і в творчості Ю. Мушкетика. Саме як роман-притчу охарактеризував літературознавець Л. Новиченко сюжетну лінію роману «Яса» про товаришів-запорожців Лавріна Перехреста та Марка Ногайця [11, 157]. На нашу думку, як роман-притчу можна класифікувати весь роман «Яса», а не лише окрему його сюжетну лінію, а також і такі твори митця, як роман «На брата брат» та повість «Ніч без світання», в основу яких покладена легенда про братів Каїна та Авеля для художнього поглиблення теми Руїни, проте, у більшій мірі на цій легенді побудований роман «На брата брат», про що вже свідчить сама назва твору.

Отож, психологічно-філософський струмінь позначився не лише на стильовій манері письма Ю. Мушкетика, але й на жанровій специфіці його романів та повістей.

Пригодницький елемент є важливим компонентом сюжетно-композиційної будови історичної прози письменника, у цьому відчувається вальтерскоттівська традиція архітектоніки творів на історичну тему. Науковець І. Дзюба щодо історико-пригодницького жанру слушно зазначає: «Історичний герой – завжди герой дії, руху; звідси динаміка сюжету в багатьох історичних романах. <...> Жанр цей має свою умовність. Вона полягає в тому, що сюжетна інтрига, витворена часто-густо всупереч безпосередній правдоподібності, стає основою структури роману чи повісті і підпорядковує собі всі інші компоненти: водночас в усьому багатстві сюжетних перипетій «простежується» досить сталий набір типових традиційних мотивів (помилка, непорозуміння, несподівані зустрічі й розминання, підміна, невпізнання і пізнання, викрадення, потрапляння в безвихідні становища й чудесні порятунки тощо). Але ця умовність не повинна ані відлякувати, ані розчаровувати» [4, 95]. Саме такі «типові традиційні мотиви» спостерігаємо в деяких романах Ю. Мушкетика: «Яса» (сюжетна лінія Марка та Лавріна), «Гетьманський скарб», «Погоня», де

незвичайні ситуації, у які потрапляють герої, не просто динамізують сюжет, але й є своєрідними випробуваннями, що загартовують характери персонажів, допомагають авторові зобразити їх із різних ракурсів. Крім того, роман «Погоня», на нашу думку, є не просто історико-пригодницьким, а авантюрно-пригодницьким, химерним романом з елементами казки. Підтвердженням цьому є введення у канву твору зустрічей головного героя Семена Білокобилки з нечистою силою, в основному, з чортом; наявні у творі також і різноманітні метаморфози героя в об'єкти фауни, що сповнює роман містичністю та казковістю.

Ю. Мушкетик любить випробувати своїх героїв, тому можна сказати, що кожен твір має ознаки роману чи повісті-випробування. Персонажі його історичної прози, у першу чергу, проходять випробування владою («Яса», «Ніч без світання», «Семен Палій», «Гайдамаки», «На брата брат»), а у зв'язку із цим – і совістю. Відношення до влади є тим лакмусовим папірцем, який показує суть людини, її приховану від інших внутрішню глибину. Крім того, своєрідним випробуванням для героїв стає володіння правдою, істиною (маємо на увазі літопис про події Коліївщини («Прийдімо, вклонімося...»)), потрапляння у складні ситуації життєвого вибору («На брата брат», «Останній гетьман»), пізнання світу (історія Дорофія Ружі як одна із сюжетних ліній роману «Яса»), вирушення у далеку та небезпечну дорогу («Погоня», «Гетьманський скарб») тощо. У свою чергу, випробування дорогою дає всі підстави охарактеризувати «Погоню» та «Гетьманський скарб» як роман-подорож.

Твори Ю. Мушкетика, написані про минуле, глибиною свого змісту звернуті у майбутнє. Вони, віддзеркалюючи досвід минулого, ніби орієнтують читача у складних лабіринтах сучасності. Саме через історичні події, приклади з життя своїх героїв письменник повчає, закликає майбутні покоління до єдності, до збереження історичної пам'яті свого народу, шанобливого ставлення до своєї історії, культури, мови, традицій, розважливості у вчинках тощо. Основними формами повчання в романах та повістях автора є позасюжетні елементи: авторські відступи ліричного, філософського характеру, вставні епізоди, більше притаманні «Ясі» (притча про хату, життєва історія Дорофія Ружі), а також монологічне мовлення персонажів, яке є основою роздумів героїв про життя та смерть, владу, майбутнє країни та нації. Отже, елементи дидактизму (не просто виховання, повчання як у творах давньої української літератури, а виховання історією, правдою про далекі часи, красою рідного краю) помічаємо в історичній прозі митця.

Своєрідним містком між минулим та сучасним є роман Ю. Мушкетика «Прийдімо, вклонімося...», основною сюжетно-композиційною особливістю якого є поєднання різних часових пластів, що допомагає авторові якнайдетальніше розглянути тему історичної пам'яті. Саме така архітектонічна специфіка твору дає дослідниці М. Кондратюк усі підстави для означення його як роману «зв'язку часів» [6, 146]. Крім того, літературознавці Ф. Кейда та А. Гуляк стверджують, що «Прийдімо, вклонімося...» «...є вдалою спробою створення історико-політичного роману...» [3, 79]. Погоджуючись з цією думкою, хочемо наголосити на тому, що історико-політичний характер притаманний більше лінії сучасній, у якій основна увага зосереджена на особливостях суспільного життя та культурно-наукового розвитку у радянські часи. До того ж сюжетна лінія про Данила Засядька, яка також пов'язана з історичною пам'яткою, має всі ознаки роману детективного: напруженість дії, динамічність сюжету [7, 595] тримають читача у невідомості та цілковитій інтризі. Хоча заздалегідь відомо, кого розшукують і що є об'єктом пошуку, проте все одно вражає оперативність дій органів слідчої комісії, особливості розслідування та допиту у тоталітарній державі. Історичному творові «Прийдімо, вклонімося...» також притаманні ознаки автобіографічного роману. Ю. Мушкетик пройшов увесь шлях наукового пошуку свого героя – Олега Зайченка, – тому в образі молодого аспіранта Олега, «...який працює над кандидатською дисертацією про Коліївщину, – легко вгадується сам автор. Прозаїк цього й не приховує» [15, 68], однак автобіографічне підґрунтя роману не є домінуючою жанровою ознакою аналізованого твору.

Як бачимо, твори Ю. Мушкетика різнопланові у жанровому відношенні. Історія у них виступає тим тематичним полотном, на основі якого розгортаються багатоаспектні сюжетні ходи. Уся історична проза митця має жанрові ознаки творів з філософськими, психологічними, дидактичними, випробувальними жанровими елементами. Окремі твори мають риси роману-спогаду та роману-подорожі («Гетьманський скарб», «Погоня»), історико-пригодницького роману («Яса», «Гетьманський скарб»), а роман «Погоня» можна класифікувати як твір авантюрно-пригодницький, химерний з елементами казки. Від інших романів та повістей митця своїми жанровими особливостями відрізняється роман «Прийдімо, вклонімося...». Зазвичай, його визначають як роман «зв'язку часів», історико-політичний роман, однак ми виділили у ньому ознаки автобіографічності та детективності. Крім того, варто наголосити, що твори «Яса» та «Гетьманський скарб» літературознавці М. Слабошпицький [16, 166] та Н. Черченко [19, 127] класифікують як

роман-літопис, хоча вони полівалентні з точки зору їх жанрової специфіки, тоді як повість «Ніч без світання» повністю відповідає жанровому визначенню самого автора. Ю. Мушкетик означив свій твір як белетризований історичний нарис, белетризовану історичну хроніку [9, 81]. Дійсно, у цій повісті письменник дотримується конкретного змалювання історичних подій, рідко коли відходить від основної сюжетної лінії. Таку саму специфіку подачі історичного матеріалу спостерегаємо і в романі «Останній гетьман».

Отже, перші твори письменника («Семен Палій» (1954) та «Гайдамаки» (1957)), як і твори, написані з часою різницею у п'ятдесят шість років («Останній гетьман» (2010) та «Ніч без світання» (2011)), менш жанрово насичені, ніж історична проза, що з'явилася у цей період часу. На нашу думку, романи «Яса», «Гетьманський скарб», «На брата брат», «Прийдімо, вклонімося...» та «Погоня» є вершиною авторської майстерності, проте все-таки кожен твір, що вийшов з-під пера митця, є особливим, оригінальним явищем в українському літературному процесі ХХ-ХХІ століть.

Список використаних джерел

1. Андреев А. Теория литературы: личность, произведение, художественное творчество : [учеб. пособие] : в 2 ч. / А. Андреев. – Минск : БГУ, 2004. – Ч. 1 : Теория литературно-художественного произведения. – 187 с.
2. Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского / М. Бахтин. – М. : Советский писатель, 1963. – 363 с.
3. Гуляк А. Концепція героя в романах Юрія Мушкетика про гайдамаччину / А. Гуляк, Ф. Кейда // Київська старовина. – 2004. – № 2. – С. 75-85.
4. Дзюба І. Несходимі стежки минувшини: Пригодницькі мотиви в історичній прозі / І. Дзюба // Київ. – 1986. – № 10. – С. 86-95.
5. Ільницький М. Голос героя – голос автора / М. Ільницький // Жовтень. – 1985. – № 4. – С. 110-118.
6. Кондратюк М. Жанрова специфіка українських романів «зв'язку часів» / М. Кондратюк // Вісник Житомирського педагогічного університету. – Житомир : РВВ Житомирського пед. ун-ту ім. І. Франка, 2004. – Вип. 15. – С. 146-149.
7. Літературознавчий словник-довідник [за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка]. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
8. Мушкетик Ю. Гетьманський скарб : [роман] / Ю. Мушкетик. – Харків : Фоліо, 2007. – 415 с.
9. Мушкетик Ю. Ніч без світання / Ю. Мушкетик // Київ. – 2011. – № 6. – С. 81-126.
10. Мушкетик Ю. Погоня : [роман] / Ю. Мушкетик // Мушкетик Ю. Останній гетьман. Погоня. – Харків : Фоліо, 2011. – С. 137-373.
11. Новиченко Л. Ця наша неласкава Клію... / Л. Новиченко // Вітчизна. – 1988. – № 10. – С. 151-159.
12. Павлюк Н. Канон історичного роману у творчості Ю. Мушкетика / Н. Павлюк // Літературний процес: структурно-семіотичні площини : [матер. Всеукр. наук. конф. (6-7 квіт. 2012 р., м. Київ)] / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. – К., 2013. – С. 161-165.
13. Пастушенко К. Монолог як засіб психологізму у романі Ю. Мушкетика «Гетьманський скарб» / К. Пастушенко // Історико-літературний журнал. – Одеса : Астропринт, 2008. – № 15. – С. 92-100.
14. Ромащенко Л. Жанрово-стильовий розвиток сучасної історичної прози : Основні напрями художнього руху : [монографія] / Л. Ромащенко. – Черкаси : Вид-во Черкаського держ. ун-ту ім. Б. Хмельницького, 2003. – 388 с.
15. Славинський М. Мушкетик Ю.: «Ми втратили ще одне Слово...», чотирма ченцями писане. А переписав один – Квач / М. Славинський // Віче. – 2008. – № 15. – С. 68-70.
16. Слабошпицький М. Повернення Івана Сірка / М. Слабошпицький // Вітчизна. – 1988. – № 10. – С. 164-166.
17. Теория литературы : [учеб. пособие для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений] : в 2 т. / [под ред. Н. Д. Тамарченко]. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – Т. 1 / [Тамарченко Н. Д., Тюпа В. И., Бройтман С. Н.] : Теория художественного дискурса. Теоретическая поэтика. – 512 с.
18. Шпиталь А. Історична проза Юрія Мушкетика / А. Шпиталь // Київська старовина. – 1999. – № 3. – С. 46-54.
19. Черченко Н. Хто допоможе вибратись з руїни... / Н. Черченко // Вітчизна. – 1994. – № 5-6. – С. 124-130.

Historical fiction, continuing the main trends of the past and enriching with the experience of the present, received wide reader's resonance and attracted the critics' attention. That's why the problem of

genre specific of historical novel and story upon on the materials of Ukrainian writer Yu. Mushketyk's works on the historical theme is examined in the article. The term «historical novel» and the term «historical story» are the terms of the synthetic character because their ultimate determination is the sum of the features of these genres.

Due to the fact that the Ukrainian historical novel and story come a long way of their formation, and during their evolution certain genre features were formed, that's why the complex of features, that define the genre specificity of essays on the historical theme (historical basis, the real historical events and person, time distance, accuracy, a certain percentage of fiction and speculation) is described in our exploration, but the author's outlook, the demands of time, the plasticity of the novelistic genre contribute to the historical novel and story all the new features, that expand their capabilities and promote their various modifications.

During the study of literary works devoted to the research of Yu. Mushketyk's creativity and direct analysis of the author's works a number of new features (philosophy, psychology, parableism, adventure, teaching and testing items, etc.) is singled out; they appear in the request of time and they combine with a classic set of features that define the genre specificity of historical works. In addition, the evolution of the genre saturation of the artist's works is followed; the novels and the stories under the domination of the certain genre elements are grouped, this indicates a departure from the works of the retrospective nature from their canon.

Key words: *historical novel, historical story, genre, genre modification.*

Отримано: 14.10.2014 р.

УДК 821.134.2 – 1.09«19»

Прокоф'єв І.П.

ПОЕЗІЯ РУБЕНА ДАРІО

У статті розкрито естетичні засади письменницької діяльності Р. Даріо, найхарактерніші риси його поезики, інтертекстуальні зв'язки творів зі світовою літературою. Вказано на перспективи подальших досліджень проблеми.

Ключові слова: *поезія (поетичний), поет, поезика, образ, вірш, сонет.*

Попри інтенсивну роботу українських літературознавців в останні два з половиною десятиліття, все таки ще мало освоєними залишаються материка зарубіжної літератури. Ми ще й досі не відкрили для себе, чи відкрили недостатньо, естетичне багатство латиноамериканської поезії. Взяти хоча б, Рубена Даріо. Досі його творчість, по суті, випадала з поля зору нашого літературознавства. Українською мовою маємо лише кількосторінкове вступне слово М. Литвинця до маленької збірки його ж перекладів творів Даріо (1968) та коротеньку статтю загального плану Б. Щавурського (2005). Російською – вкрай заідеологізовану, позбавлену наукового змісту публікацію нікарагуанського священика і поета Е. Карденалья в журналі «Иностранная литература» (1987), надто локальні і теж застарілі розвідки А. Торрес-Ріосеко та Д. Царика. Деяко повнішу і глибшу працю В. Столбова, що стала передмовою до книжки вибраних творів Даріо, виданих у Москві 1981 року.

По суті, на східнослов'янських літературознавчих теренах Даріо залишається вкрай малопрочитаним. Бодай частковому вирішенню проблеми може служити ця розвідка. Її мета – прояснити естетичні засади творчості письменника, розкрити раніше не висвітлені риси його поезики.

Даріо став провісником новітньої, модерної літератури в латиноамериканському світі. Як і Рембо, він вражав ексцентричністю, бурхливістю вдачі, непосидючістю, ранньою творчою зрілістю, природженим талантом, масштабністю художнього мислення. Як і Рембо, він дуже швидко долав етапи поетичного становлення: освоєння творчої практики романтизму, «Сучасного Парнасу», символізму, швидко знайшов власну стильову манеру, котра була неодномірною, складною, проте природною, і витікала із самонастанови «...писати так, щоби слово було не базіканням папуги, а мовчанням орла... [6, 510]. Головними ознаками цієї манери є: неоднозначність, експресивність і пластичність образу, філософічність, увага до екзистенційних проблем, громадянська пристрасність. Особливо зримі вони у збірках «Блакить» (1888), «Язичницькі псалми» (1896), збірках останнього десятиліття життя поета: «Пісні життя та надії» (1905), «Мандрівна пісня» (1907), «Осіньна поема й інші вірші» (1910), «Пісня Аргентині» (1910).

На зорі модерної літератури знову набувала актуальності давня проблема місії поета і поезії. Свої погляди на неї розкривали Верлен, Свінберн, Рільке, Блок та ін. Цікаво, що в цій поліфонії

звучали суголосні мотиви, творився певний перегук ідей. Читаючи вірш Даріо «Поетові», зокрема рядки:

То не поет, хто дома килим топче,
погрузнувши в дрібнички непотрібні,
поет лиш той, хто світить серед ночі,
хто вірші творить, до списів подібні [2, 19],

згадуємо слова Лесі Українки «Не поет, хто забуває Про страшні народні рани...», «Слово, моя ти єдина зброє...», близькі до наведених, висловлювання інших письменників.

«Нестримна буйнота образів і почуттів молодого нікарагуанця розірвала старі греблі канонів і вилилась у нові форми. Поет насамперед збагатив класичне іспанське віршування не знаними доти розмірами, строфами, ввів у вжиток як римований, так і неримований верлібр, урізноманітнив ритміку білого вірша і навіть не обминув сонета, надавши йому громадянського звучання» [4, 6].

Талант Даріо розкрився в оригінальній, густій і напрочуд функціональній метафориці. Письменник захоплювався творчістю французьких символістів, поетів-парнасівців. Особлива пластичність характерна для його сонета «Леконт де Ліль». У ньому та інших творах проявилось загальне тяжіння модерну до мистецького синкретизму. Живописність, музичність, скульптурність образів у сонеті служить розкриттю не лише особливостей поетики вождя парнасівців, а й самого Даріо:

У королівство муз, що вічні та красиві,
Давно ти вирушив крізь буднів каламуть,
мов гордий той раджа, який на власній ниві
сів на індійського слона і – в довгу путь.
Нуртує океан у тебе в дикім співі;
в поезії твоїй – що в сельві – леви йдуть...

.....

І вірш п'є сік землі, цілющий та духмяний... [2, 21].

Характерна риса поетики нікарагуанця – великої сили експресія, художня динаміка у поєднанні з масштабністю творених образів. Особливо це помітно в сонетах. Несподівана сміливість асоціацій тут вражає і захоплює. Для прикладу, віршова форма катрена у творах латиноамериканського письменника Сальвадора Діас Мірона у сонеті Даріо порівнюється з квадригою, четвериком орлів, «що люблять океан та подих гроз суворих». Тут «Думки, мов кратери, що лава з них ось бризне», «строфи мчать... як стадо буйволів нестримних на просторах» (згодом П. Тичина, звичайно, не читавши сонета Даріо, напише про те, як «Женуть вітри, мов буйні тури! Тополі арфи гнуть...»).

Природа поезії, її таїна, яку логічно пояснити неможливо, розкривається нікарагуанським поетом в образі жінки-кубинки. Цей образ «вабить, кличе, як у мистецькому видінні». Кубинка

Така ясна – аж тануть тіні,
і загадкова й чарівнича,
своїм фарфоровим обличчям
розбудить ревність і в богині [2, 23].

Філігранна поетична форма і зміст сонетів «Кубинка», «Циганочка» нагадують форму і зміст сонета Р.М. Рільке «Іспанська танцівниця». Усім творам властива надзвичайна художня виразність.

Разом з тим, у сонеті «Кубинка» присутній особливий містичний нюанс. Тут передано не тільки високі поривання жіночої душі, естетичну привабливість її образу, а й трансцендентні сенси, дотикання до Вічності (підтекстова думка про продовження роду як сув'язь часів тощо). Відтак розкривається сокровенна суть поезії, мистецтва:

Та я за посмішкою в неї
побачив блиск зорі тієї,
яка душею сфінкса стала [2, 23].

Наділений потужним даром естетизації світу, Даріо часто вдається до досягнення мистецьких проблем, використовуючи засоби поезії. Він проникає у підспудні шари змісту шедеврів світової культури, створює глибокохудожні портрети митців (Сервантес, Леонардо да Вінчі, Гойя, Сірано де Бержерак, В. Гюго, Леконт де Ліль, Ф. Містраль, Сальвадор Діас Мірон, П. Верлен та ін.).

У глибокій пошані схилився нікарагуанській геній перед поетичним талантом П. Верлена. У вірші «Верлен» він називає французького модерніста своїм учителем, «зачарованим лірником неба», розкриває дивовижну природність і гармонійність його образів: «грає флейта дзвінка, і мелодія лине землею, в небі творить гармонію зір» [2, 29].

Низка алюзій на вірші Поля Марі, зокрема знамените «Поетичне мистецтво», стає «інтертекстуальною кроною» своєрідного образного дерева, в якому втілено художній світ Верлена. Перейнявши чимало його прийомів, Даріо уникає епігонства, творить власний поетичний космос. «Музична стихія поезії Рубена Даріо не верленівські осінні скрипки, не смутні переливи пригослосних, сповідь душі, що перебуває в сум'ятті і тузі, а повнозвучна симфонія буття, щедро оркестрована алітераціями і внутрішніми римами» [5, 10].

Даріо майстерно прояснює ірраціональні, інтуїтивістські основи естетики і поезики автора «Романсів без слів», оприявнює власні естетичні орієнтації. Його твори відмінні від Верленових більшою внутрішньою силою, розкутістю, оптимістичністю звучання.

Нікарагуанський модерніст володів щасливим даром глибокоемоційно відчувати красу і гармонію в довоколишньому світі. Його талант випромінював світло любові, гармонізував світ засобами поезії. Навіть біблійні істини щодо природи божественного, осмислені і пережиті поетом, у його творах естетизуються, постають у самоцінних образах:

Любить, любить, любить, усім еством любити,
і сонця ясністю, і темінню ріллі,
і небом голубим, і днем, грозою вмитим,
любити розумом і серцем на землі [2, 39].

З надзвичайною виразністю письменник втілює в художніх образах красу духовного світу, зокрема, процес народження і зростання дитячої душі:

З віночка іриса моя душа з'явилась,
прозора і слабка, самотньо розповилась [2, 98].

Душу дитини він порівнює з «квіткою із проміння», «дивним птахом, що народивсь в повітрі».

Власне, вся поезія Даріо і є любов'ю. Любов'ю натхненного серця, відкритого до світу, до людини. Серед заповідей Божих – заповідь радіти, бути веселим, освітлювати душі інших. Такими мотивами, зокрема, пронизаний вірш «Алілуйя». Це осанна Богові, природі, людині:

Білі та рожеві троянди,
свіжі віночки і свіже
гілля, – радуйся!

Гнізда у теплих деревах,
ячка у теплих гніздах.
Ясний світе, – радуйся! [2, 38].

Нікарагуанський класик, як і кожен справжній поет, – ще й філософ. Його творчість – це філософія любові у найрізноманітніших її виявах. Зокрема, Даріо – майстер еротичної лірики. Цілий роман (такий твір, для прикладу, міг би написати Г. Сенкевич або інший великий епік) уміщено в короткому вірші «Метемпсихоз». Ліричний герой тут реінкарнується у звиятного гальського воїна Руфо Галло, що, за легендою, випадково став коханцем Клеопатри. У поетичній мініатюрі талановито поєднано елементи драми, трагедії, епосу, лірики, лаконічно передано збуреність, афектний стан душі, роздуми над проблемами «чорного Еросу» (згадаймо роман «Чорний принц» А. Мердок) і фатуму:

Я той солдат, що спав колись на ложі
цариці Клеопатри. Біле тіло
і зоряний та всемогутній погляд.
Це все було.

.....
Її хребет в моїх обіймах хруснув;
і змусив я Антонія забути
(о царське ложе, погляд, біле тіло!).
Це все було.

Я – Руфо Галло, кров у мене гальська;
швидкої ночі царственна теличка
тоді зі мною хіть свою ділила.
Це все було.

Чому ж в шалених корчах тої ночі
я не зімкнув кліщами бронзу пальців
на білій шиї ніжної цариці?
Це все було.

Мене в Єгипет завезли. На шиї
я волочив кайдани. Розірвали
мене голодні пси. Я – Руфо Галло.
Це все було [2, 41-42].

Короткі уривчасті речення, енjamбеман, специфічна строфа, що закінчується пуантом «Це все було», який рефренується, створюють враження реальності уявленого ліричним героєм. Сильна уява, здатність до метемпсихозу в таку «екзотичну» ситуацію не тільки не принижують, а навпаки – засвідчують його духовну велич, чоловічу силу і гідність. У творі виявився могутній талант поета, який, зокрема, теж пов'язаний із здатністю до метемпсихозу, перевтілення, спроможністю природно і повно моделювати світ в художньому образі.

Лірика Даріо у нас настільки малодосліджена, що літературознавці, ведучи мову про її модерністський характер, досі вказували лише на властиву їй символістську поетику, виділяючи в цьому плані збірку «Блакить». Але досить часто в дискурсі, який розглядаємо, спостерігається явище назване Л. Андреевим «символістським імпресіонізмом» [1, 33]. У вірші «Вечір», наприклад, зображення сутінок у тропічному місті плавно і природно переходить у картину міфічного світу, європейської античності. Відбувається це завдяки майстерній передачі раптово зринулих з пам'яті асоціацій з гомерівським епосом, ремінісценціям з «Одіссеї»:

І там під берегом човни рибальські
уже вітрила білі опускають,
там сіллю пахне море, дишуть квіти,
там озивається луна: «Уліссей!» [2, 43].

Тут в образі відлуння, зродженого Пенелопиним чеканням, об'ємно і виразно втілено одвічну болісність жіночого ждання. Вірш насичений містичною символікою («Собор – немов реліквія велика. Блакитна бухта – мов розкрита книга, в якій блискочуть архаїчні букви...»), що позначена трансцендентністю змісту. Образний світ твору – неосяжність життя, взаємозв'язок різних часових ланок, циклічність історії, переживання величі і неосягненності світобудови.

Даріо володів надзвичайною ерудицією. Це виявилось, зокрема, в інтертекстуальності. Художній світ поета вміщує в собі численні й різноаспектні образи світової історії, Біблії, античної та індіанської міфології, античної літератури. При осмисленні багатогранності людського життя письменник вдається до ремінісценцій з книги Екклесіяста:

час для всього є – кохати час,

час знаходити і час губить,
час вирощувати, час косить,
час втішатися і час ридать...

.....
народжуватись, час вмирать [2, 48].

Одна з вершин поезії Даріо – його «Поема осені». У ній, як і в багатьох інших шедеврах елегійної лірики, образно моделюється та у високому емоційному реєстрі переживається буттєвий плин, метаморфозний характер світу, шукаються розгадки таємниць буття. Прикметно, що проминальність усього сущого не породжує у поета песимізму, такого властивого багатьом, навіть найбільшим майстрам слова (від Екклесіяста до постмодерністів). Твір виповнений надзвичайною життєствердною силою. «Так, мовить Даріо, людське життя минає, але воно й триває. В жилах людини бродять весняні соки світобудови, і вона повинна користатися всіма радощами життя, не думаючи про кончину. Нехай вона смертна, але вона частка у безконечному потоці безсмертного життя» [5, 19–20]:

Пусть хрупко бытие земное
и быстротечно,
пусть мы лишь пена над волною,
но море – вечно! [3, 118].

«Поема осені» – гімн природі, людині, коханням, заклик до життя і творчих дерзавь.

Даріо здійснив революційний прорив до надзвичайно виразної образності, хронотопічної масштабності, медитативної глибини, сугестивної повноти її змісту. Недаремно у нього вчилися Г. Містраль, П. Неруда, Ф.Г. Лорка, А. Мачадо, М. Ернандес та інші великі поети.

П. Неруда називав Даріо вершиною латиноамериканської поезії. На думку дослідників, «Важко навіть досягнути вплив Рубена Даріо на іспаномовну поезію» [4, 11]. Його лірика – це грандіозний потік глибоких думок та емоцій, одне з найбільш вражаючих і цікавих явищ світової літератури.

Викладені вище спостереження і думки відкривають певні перспективи компаративних досліджень у напрямках: Даріо – Верлен, Даріо – Рембо, Даріо – Рільке, Даріо – Тичина, Даріо – Лорка, досліджень інших малоз'ясованих аспектів поетичного модернізму.

Список використаних джерел

1. Андреев Л. Импрессионизм / Л. Андреев. – М. : Издательство Московского университета, 1980. – 250 с.
2. Даріо Р. Вибране / Р. Даріо. – К. : Дніпро, 1968. – 107 с.
3. Дарио Рубен. Избранное / Дарио Рубен. – М. : Худож. лит., 1981. – 319 с.
4. Литвинець М. Лебідь Нікарагуа / М. Литвинець // Даріо Р. // Вибране. – К. : Дніпро, 1968. – С. 5–12.
5. Столбов В. Рубен Дарио / В. Столбов // Дарио Рубен. Избранное. – М. : Худож. лит., 1981. – С. 3–24.
6. Щавурський Б. Даріо, Рубен / Б. Щавурський // Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник : у 2 т. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – Т. 1. – С. 510–511.

This article envisages the insufficient level of scientific comprehension artistic heritage of Nicaraguan poet Ruben Dario on East Slavic literary territory. The features of writer's creative evolution are revealed. Among the main features of author's style the expressiveness, flexibility, ambiguity image, attraction to artistic syncretism, civic passion and philosophical thought are emphasized.

The metaphor, associative depth of poetic imagery and its artistic expression are investigated. The intertextual connections to mythology, the Bible, ancient literature, works of Homer, French Parnassus artists, poetry of P. Verlaine, R.M. Rilke, Lesya Ukrainka, P. Tychnyna and others are studied. The R. Dario's referring to artistic problems, its deep penetration into the creative laboratory of the French Symbolists and the Impressionists, particular to P. Verlaine's works is emphasized.

The specifics of erotic poetry of Nicaraguan writer, the uniquely talented combination of elements of drama, tragedy, epos, lyrics in the poem «Metempsychosis» are covered. The formal and content poetics' facets of this and other works are envisaged.

The article deals with innovative features of Ruben Dario's poetry, his breakthrough to highly expressive imagery, its chronotope scale, meditative depth and suggestive completeness.

The expounded observations and opinions offer some perspectives of comparative research in the following areas: Dario – Verlaine, Dario – Rambo, Dario – Rilke, Dario – Tychnyna, Dario – Lorca, the research of other not covered aspects of modernism.

Key words: poetry, poet, poetics, image, poem, sonnet.

Отримано: 7.11.2014 р.

УДК 82.09:82-32

Ситник О.В.

ПЕЙЗАЖ ЯК ЗАСІБ ПСИХОЛОГІЗАЦІЇ ОПОВІДІ У НОВЕЛАХ В. ФОЛКНЕРА ТА М. ХВИЛЬОВОГО

Дана розвідка присвячена дослідженню особливостей пейзажу як засобу психологізації оповіді у новелах В. Фолкнера та М. Хвильового. Проведено зіставний аналіз індивідуально-авторської техніки відтворення картин природи у малій прозі обох письменників. Виявлено низку типологічних збігів на рівні психопоетики пейзажу американського та українського новелістів.

Ключові слова: пейзаж, образ природи, психопоетика, психологічний стан, призма сприйняття.

Поетика пейзажу у новелістиці В. Фолкнера і М. Хвильового абсорбувала найновіші тенденції «духу часу», в якому перебували обидва письменники: посилення ліричного начала та поглиблення психологізму. Відтак природа у їхніх творах виступає не просто антропоморфною істотою, аналогом внутрішніх персонажних станів, відбитком їх почуттів. Світ природи і світ людської душі становлять тут нерозривне ціле. Провести типологічні паралелі між авторською технікою художнього пейзажу як засобу екстрапсихологізму у новелах Фолкнера і Хвильового і становить мету даного дослідження.

Принципово важливим моментом у парадигмі актуалізації пейзажу у малій прозі цих письменників стає те, що реальна картина природи передається не від автора, як це було характерно для майстрів слова попередньої доби, а крізь призму сприйняття героя. Як суттєво зауважує Л. Каневська: «Зміна ракурсу оповіді у відтворенні пейзажів (картини природи постають не у призмі авторського бачення, а через відбиття у свідомості героя) психологізує художній виклад»

[5, 13]. «Про суб'єктивну одновимірність об'єктивного епічного простору новел М. Хвильового», – на думку О. Романенко, – свідчить саме «своєрідне змалювання природи, яка є органічною частиною художнього тексту, точніше – органічною тканиною душевного світу героя» [7, 72]. Воднораз дослідниця творчості українського новеліста наголошує, що «відтворення настрою героя у Хвильового йде не з пейзажу як вихідного пункту (аналогії тощо), а сам настрій торує шлях до зображення природи, яка є перехідним містком до нового відкриття персонажа» [7, 72]. У такий спосіб письменник досягає глибинного розкриття внутрішнього світу своїх героїв, їх переживань та деструктивних настроїв у новелах «Синій листопад», «Заулок», «На глухій шляху», «Силуєти» «Редактор Карк». У контексті романтичної концепції розриву між мрією та дійсністю окреслюються психоемоційні домінанти персонажів: відчуття розчарованості, безвихіддя, духовного вакууму, художньо-психологічним еквівалентом яких виступають пейзажні деталі та замальовки. Зокрема, у творі «Редактор Карк» природа завжди є органічним продовженням песимістичного ліричного світовідчуття головного героя: «Налетіла на вікно сіра хмара, і стало волохато» [10, 143]; «Пішов дощ. До Великодніх свят було сіро, холодно, першого (паски святили) заясніло, весело, тепло. І другого. Потім знову дощі» [10, 146]; «З ярка чути було далекий шум, у ярках блукало сонце. Знаєте, сонце вміє жити: ранком воно веселе, вдень – працює, увечері – задумливе, коли за обрій відходить, а біля нього купчаться хмари, обгортають сонце; воно задумливе, як мудрець» [10, 149]. І в цьому розумінні доречно провести паралель також із образом природи, своєрідно осмисленим Фолкнером у новелі «Дельта Восени». Пейзаж тут «вписаний» у роздуми й споглядання Айка Маккасліна. В елегійному настрої картини природи вловлюється продовження думок і почувань головного героя, його душевні картання: «Намет, шемрітлива від дощу брезентовая покрівля ще раз наповнилася тишою. <...>, що ніколи не була тишою, а тільки громадям незліченних звуків. Він майже бачив її – всеосяжну, первісну, навислу, задуману над цією дріб'язковою і недовговічною людською метушнею, яка зникне, ледве мине тиждень, а ще тиждень – то й усякий слід по ній западеться в незайманій глушині. Це була його земля, хоч він ніколи не володів бодай клаптем її. І навіть й не хотів володіти, навіть тоді, коли зрозумів її неминучу приреченість, коли дивився, як вона рік у рік відступає під натиском сокири, і бачив вузько-лінійні лісовози, а пізніш динаміт і тракторні плуги, – не хотів, бо ця земля й не могла належати якійсь окремій людині» [9, 266-267]. Простежуючи перебіг думок персонажа, транспонованих на образи природи, письменник знаходить адекватну художню форму для показу переживання, розкриття глибокої духовно-психологічної драми старого Айка. Будучи централізуючим елементом цілісного процесу переживань персонажа, образи природи, землі, незайманої пущі цілком умотивовано переходять у площину його глибинних психологічних структур, що розкривають душевну кризу Айка Маккасліна. Багато у чому схожий у тематичному та психологічному плані пейзаж зустрічаємо у новелі Хвильового «На озера»: «Зараз ми йдемо на степове озерце, що праворуч, і там постоїмо на вечірньому перельоті. Ми йдемо на надплезне, що його вже тепер нема. Як і багато степових озер, воно навіки зникло з мого мисливського горизонту. Щороку я гублю радісні води, а за ними висихають і рештки струнких комишів та пишних осок. І на мою вразливу душу злітають метелики жури, бо ж так недавно, так недавно все це було. <...> Але надплезне вже давно висохло. Вже давно там, де пахли осоки і своїм запахом викликали химерні асоціації, вже давно там ріже землю прозаїчний і могутній трактор» [10, 236]. Як і у Фолкнера, зображення природи тут вплітається у мереживо думок ліричного героя, стає частиною його світовідчуття, що детермінується «незвичайної чистоти нотою журби за минулим» [1, 6], відчуттям приреченості та екзистенційної безвиході.

Не менш важливо, що пейзаж у новелі «Дельта восени» подано, наче крізь серпанок дощу: «... останній пагорб, і за ним у долині, наче море біля підніжжя скель, стелиться широка наносна рівнина, танучи вдалині під млявим листопадним дощем, як тануло б і море» [9, 253]. Перманентна присутність дощу у всіх сюжетно-психологічних ситуаціях твору, його монотонність та осіння атрибутика, антитеза: шум дощу – тиша, створюють адекватну психоемоційну атмосферу. Тужливий настрій осінньої природи у новелі зливається із пригніченим душевним станом самотнього і розчарованого головного героя. Більше того, дощ виступає тим пейзажним камертоном душевного настрою Айка Маккасліна, який звучить протягом усього новелістичного життя персонажа. Це не лише мовчазний свідок фізичного загартування та морального становлення малого Айка у новелі «Давні люди» та повісті «Ведмідь», це і втілення природної скорботи за прожитим життям, за невірним у бутті людини («Дельта восени»).

Як правило, облігаторна функція пейзажного образу дощу у поетичній Фолкнера полягає у задаванні ліричного тону оповіді, що необхідно для розкриття психологічного підтексту. Знаменна у цьому плані діалогічна ситуація у новелі «Перемога»:

« – Сержанте Канінхем! – нарешті він вимовив.
– Сер?

- Ви записали прізвище цього рядового?
- Мовчанка – ледь довша за коротку мить, ледь менша за довгу. Тоді сержант питає:
- Якого рядового, сер?
- Вашого солдата, – відповідає старший сержант.

Батальйон стоїть нерухомо. Дощ, стіною між ними, тихо моросить в багнюку, так, наче він вбився з сил і вже не може ні йти сильніше, ні втихнути» [Переклад наш. – О.С.] Так, психологічно напружену атмосферу, спричинену порушенням субординації у війську, письменник нагнітає, вкраплюючи у гострий момент діалогу пейзажну деталь. Автор сам акцентує психологічний бар'єр між старшиною та рядовим Греєм, уособлюючи його в образі посередника – «знеможеного», монотонного дощу.

Аксіоматично образ дощу є органічним у пейзажних замальовках тих новел Хвильового, де світу абсурду протистоять мрійники, романтики революції, лицарі і фанатики боротьби, що переживають світоглядну кризу, зневіру в ідеалах. Подібний розвиток цієї авторської тенденції реалізується у новелі «Заулок», де «відчуття від'єднаності від активної діяльності, закинутості й приреченості конотуються окремими описами й постійним монотонним повторюванням картин осіннього дощу» [2, 45]: «Ішла жура осінньої чвири. Над міськими болотами шкульгали дощі – холодні й нудні» [10, 285]; «(...У вікно бились краплі мжички...)» [10, 286]; «Дощ прибив жовті листя... Високо текли потоки сумних хмар. Із стріхи одноманітно падала крапля на камінь» [10, 291]. Героїня інтроспективно сама резує свій внутрішній стан, звертаючись до пейзажної метафорики, зокрема образу дощу: «А зараз у мене осінь. Ідуть дощі, бредуть похилі отари хмар. <...> А зараз дощ і болить серце» [10, 287]. Такі настроєві реалії провокують Мар'яну на рішення вчинити самогубство.

Варто відзначити, що попри спільний творчий інтерес обох письменників до художнього образу дощу, психологічна візія даного природного феномену у Хвильового, на відміну від Фолкнера, не завжди маркована песимістичною атрибутикою. В українського письменника можна знайти і веселі, грайливі нотки, породжені «Романтикою вітаїзму»: «...Набігає хмара літня, пахне дощем» [10, 132]; «Розсипається небесний дріб по даху й співають ринви одноманітну пісню в переливах легкого дзвону» [10, 240]; «... і чути було – шарудять у листях мишенята дощовитої осені. То падають дрібненькі горошинки, щоб напоїти землю невеселим шумом» [10, 240]. Як бачимо, прикмети пейзажу в новелах Хвильового планомірно позбавляються конкретно-образної реалістичності, переважно підпорядковуються законам імпресіонізму. Це не традиційні картини природи, а моменти їх сприйняття. Недарма у сучасному літературознавстві за Хвильовим закріпився статус «неперевршеного» майстра «у передачі безпосередніх вражень, миттєвих настроїв через предметну чи пейзажну деталь» [4, 113]. Письменник досягає справжньої імпресіоністичності у спробі закарбувати у художньому слові цохвилинний настрій та миттєві відтінки сприймання героїв. При цьому пейзаж стає ключовим художнім засобом у змалюванні психологічних процесів. Пропущений крізь призму сприйняття головної героїні із новели «Синій листопад» пейзаж точно і достовірно відтворює психічні реакції Марії на нову соціально-економічну реальність, їх взаємозв'язок і перебіг:

«На світанку шостого листопада вдарив мороз.

Затривожились дерева, пішла листяна хуга.

Дерева порожніли – голо.

А листя спішили, падали.

Падали. Падали.

Стоси.

Земля думала глибоку думу. Мовчали вітри.

По станиці пройшла мідна тиша» [10, 213].

Кожна деталь цієї пейзажної картини передає настрої суму, тривоги й безнадії, кожна деталь виписана і прочитується як символ. Образний ряд, який вибудовує письменник у даному виразно суб'єктивізованому пейзажі тримається на асоціації за схожістю дії: осінній листопад – крах надій та сподівань. Тоді як символічна тривога навколишнього середовища передає занепокоєння героїні, увиразнює душевну трагедію Марії, «яку мучає момент перебою і позірною для неї застою в праці, якій тяжко з цілковитою певністю дивитись в далеке майбутнє, коли сучасне не відповідає її надмрійності» [3, 12]. Цікаво, що опис природи з новели Хвильового «Синій листопад» за багатьма ознаками дуже подібний до фолкнерівського стилю: «Здавалося, розмірені звуки скочувались з похмурої церковної дзвіниці, наче краплини з обмерзлого гілля, разом із вітром. Вітер почався, як тільки зайшло сонце. Ми бачили, як воно торкнулось гірських вершин, безкрайня блакить неба потемніла, набула зеленкувато-скляного відтінку, а на її фоні, щойно ледь помітні контури гори, на якій майоріла гробниця з розп'яттям та пучком зів'ялих квітів під ним, різко окреслювались темінню. Тоді й почався вітер: незворушна стіна повітря,

просочена непомітними часточками пилу. Гілля на деревах без трепету пригнулось, наче під тиском невидимої руки...» [Переклад наш. – О.С.]. Цей пейзаж також втрачає зображальність і набуває символічної функції. Картина природи малюється не реальна, а уявна («здавалося», «наче»), скомпільована з особистісних імпресій персонажа-оповідача, що декодують його переживання та світовідчуття. Водночас пейзажні замальовки у структурі новел обох авторів не тільки наповнюються символічним смислом, а й відтворюють психічні процеси. З цією метою письменники типологічно показують природу у русі, мінливості вражень – «одна з найважливіших особливостей обох пейзажів, що зближує їх з імпресіоністичними» [6, 192]. Свого часу такий динамічний характер пейзажних образів у творі українського автора відзначав О. Білецький, зауважуючи, що композиція новели «Синій листопад» «постановляється фоном, що ворухиться і рухається, що складається не лише з людської маси, але й з пейзажних елементів. Синій листопад, недосяжні голубі верхів'я, степ, по якому біжать з далекого моря солоні вітри» [3, 12]. Саме стрижневий у пейзажних замальовках новели Хвильового образ «солоних вітрів», які то «джигітують», то «мовчать», допомагає з більшою повнотою та рельєфністю виявити внутрішні психологічні процеси Марії, «працює» на відтворення змінності внутрішнього світу героїні, перебігу її почуттів. Характерно, що в актуалізації аналогічного природного явища у складі пейзажних картин у «Містралі» Фолкнер використовує засіб синхронної градації в зображенні вітру і сум'яття людських почуттів, що чітко простежується впродовж усього сюжету новели і особливо очевидно проступає у фінальному епізоді: «Цей проклятий вітрисько! Цей проклятий вітрисько! Цей проклятий вітрисько! <...> Через плече мені було видно, як від його сигарети довгою вузькою стрічкою летіли іскорки під неспинним поривом вітру, містраль – чорний, морозний вітер, просочений колючими крижаними пилинками» [Переклад наш. – О.С.]. Психологічний стан персонажа, його емоції, де верх беруть роздратування, сум, відчай, практично вичерпно передані імпресіоністичною пейзажною деталлю.

Привертає увагу також те, що обидва письменники у своїй малій прозі досить часто вдаються до ефекту переломлення картин природи через повітря – пил, куряву, туман. Ця тенденція досить виразно проявляється у новелі Хвильового «Я (Романтика)»: «Хмарами збирається пил і стоїть над городом, прикриваючи мутне огняне сонце. Зрідка палахкотять блискавиці» [10, 328]; «Город стояв у пилу, і вечір не розрядив заряду передгрозя» [10, 333]; «...Куріли далі. Знову спалахували димки на горизонті. Над городом хмарою стояв пил. Сонцемідь, і неба не видно. Тільки горова мутна курява мчала над далеким небосхилом» [10, 334]. Як бачимо, у багатопланових пейзажних замальовках твору інваріантним залишається образ пилу, який на всіх рівнях його актуалізації кореспондує із лейтмотивним образом куряви та пилу у новелі американського письменника «Посушливий вересень»: «Машини проїхали й потонули в куряві, світло й звук поглинула відстань. Кушпела незабаром знов уляглася, змішавшись із правічним пилом» [8, 157]. У контексті творів обох новелістів образ пилу та куряви наділяється множинною символікою, стає багатозначним, екстраполюється у внутрішній світ персонажів, які чинять злочин. Очевидна близькість Фолкнера і Хвильового у трактуванні даного природного образу імплікує і певні перегуки в його актуалізації обома письменниками, зокрема, те, що концентрація даної пейзажної деталі збільшується у кульмінаційний момент сюжету.

Спільна творча установка обох письменників на зображення картин природи переломлених крізь призму сприйняття героя, відхід від конкретно-об'єктивного їх втілення на користь суб'єктивних вражень та почуттів визначають домінуючі елементи їх пейзажів у тематичному плані – світлові враження, гра світла та тіні, блиску та сутінок. Відповідно до загальної психоемоційної тональності Фолкнерової новелістики у нього спостерігається домінування темряви та сутінок над світлом та блиском, що акцентується відповідними пейзажними деталями у супроводі метафоричних епітетів. Натомість у пейзажних замальовках Хвильового антитеза світло – тінь актуалізується за допомогою природних феноменів дня (ранку) та ночі (вечора) у їх діалектичній єдності. Використовуючи світло у якості фону, новелістам вдається відтінити психологічні стани персонажів, виявити та уобразити переливи їх настрою, найтонші нюанси амбівалентного душевного життя. Разом з цим, не можна не погодитись із думкою Ю. Безхутрого, що контраст світла і тьми, який акцентується пейзажними деталями у новелах Хвильового, зокрема у «Я (Романтика)», – це «художня реалізація глибинної, архітепичної за своєю образною структурою і водночас символічної дихотомії буття, коли «світло і тьма» асоціюється з іншою антонімічною парою, «життя і смерть» [2, 80]. В обох авторів роль німого свідка людських злочинів відводиться метафоричному образу місяця, не як символу світла та оновлення, а як антиподу темряви. Український та американський письменники за однаковою схемою моделюють внутрішній світ своїх героїв, психологічно й емоційно наповнюючи дану пейзажну деталь: «...Тихо вмирав місяць у пронизаному zenіті» [10, 339] – у Хвильового. «На сході все ясніше кривавилася пляма місяця. Він піднісся над гірським пасмом, посріблів повітря

й куряву... [8, 154] – у Фолкнера. Оригінальність, несподіваність такої пейзажної метафорики єднає обох письменників у поетичальному зрізі модерністської прози.

Як бачимо, у малій прозі Хвильового і Фолкнера пейзаж ніколи не подається відсторонено, ізольовано від персонажів, а підпорядковується творчій установці цих письменників на розкриття та розширення внутрішнього світу своїх протагоністів, «заангажований» у систему художніх засобів, спрямованих на те, щоб закарбувати щохвилинний настрій та миттєві відтінки сприймання людиною навколишнього світу. Обидва письменники віддають пріоритет зображенню картин природи у світлі суб'єктивного бачення їх героєм, що відкриває нові можливості для передачі внутрішньої, духовної та психологічної сфери особистості. Цим, у свою чергу, зумовлена спорідненість поезики пейзажу даних авторів у наступних параметрах: позбавлення картин природи конкретно-образної реалістичності і наділення їх настроєвістю та імпресіоністичністю, що відповідно спричиняє елімінацію пейзажних замальовок та дескриптивності; імплікує дисперсне використання пейзажних деталей; продукує індивідуально-авторську манеру художньої подачі довколишнього середовища через фіксацію вражень, підтекст, символіку.

Список використаних джерел

1. Анастасьєв Н. А. Фолкнер: [очерк творчества] / Николай Аркадиевич Анастасьєв. – М.: Художественная литература, 1976 [Электронный ресурс] / В. Есаулов. – Режим доступа: http://lib.ru/CULTURE/LITSTUDY/ANASTASIEW/Anastasiev_Faulkner_Ocherk_tvorchestva.txt.
2. Безхутрий Ю. М. Художній світ Миколи Хвильового [Електронний ресурс] / Ю. М. Безхутрий. – Режим доступа: http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/e_books/Bezkhoutry.pdf.
3. Белецкий А. И. В мастерской художника слова / Александр Иванович Белецкий. – М.: Высшая школа, 1989. – 159 с.
4. Гроно нездоланих співців: Літературні портрети українських письменників ХХ століття. – К.: Український письменник, 1997. – 258 с.
5. Каневська Л. В. Психологізм романів Івана Франка середини 80-х – 90-х років: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Л. В. Каневська. – К., 2004. – 22 с.
6. Кузнецов Ю. Б. Імпресіонізм в українській прозі кінця ХІХ – початку ХХ століття: Проблеми естетики і поезики / Юрій Борисович Кузнецов. – К.: Зодіак-ЕКО, 1995. – 304 с.
7. Романенко О. В. Концепція людини в українській літературі 20-х років ХХ ст. (на матеріалі прози Г. Михайличенка, М. Хвильового, М. Івченка, В. Підмогильного): дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Романенко Олена Віталіївна. – К., 2002. – 156 с.
8. Фолкнер В. Червоне листя: [новели] / Вільям Фолкнер. – К.: Дніпро, 1978. – 368 с.
9. Фолкнер В. Домашнє вогнище: [роман у новелах] / Вільям Фолкнер. – К.: Молодь, 1983. – 288 с.
10. Хвильовий М. Твори у двох томах / Микола Хвильовий. – К.: Дніпро, 1990. – Т.1: Поезія, оповідання, новели, повісті. – 650 с.

The article is dedicated to the research of the peculiarities of the landscape as the means of psychological narration in W. Faulkner's and M. Khvylyovyi's short stories. The landscape poetics of both W. Faulkner and M. Khvylyovyi absorbed the newest modernistic tendencies. Thus it works on the deeper and more precise revelation of the character's inner world and psychological states. It ranks high among the literary means aimed at engraving the instant mood, unstable feelings, emotions and perpetual variations in a person's world reception.

In the result of the detailed comparative analysis of W. Faulkner's and M. Khvylyovyi's individual techniques in the landscape depicting a number of typological concurrences as well as special features were discovered. First of all, either American or Ukrainian short story writers prefer depicting nature through the character's prism of vision that enables more complete representation of the inner spiritual and psychological sphere of a person and obviously enforces the lyrical and subjective elements of their small prose. This peculiarity eventually leads to the numerous proceeding similarities in W. Faulkner's and M. Khvylyovyi's landscape poetics in the following aspects: instead of concrete and realistic vividness the landscape pictures have moody and impressionistic markers that correspondingly causes elimination of the nature descriptions; implies the disperse application of the landscape details and images; produces the individual authors' manner to represent the environment by means of fixing protagonist's impressions as well as by means of symbols and implication.

The typological concurrence between W. Faulkner's and M. Khvylyovyi's landscape poetics is revealed also on the level of the dominant nature images and landscape elements. Special attention is paid to the paradigm of the images of rain, dust, smoke and of sensory ones. With the help of light, sound and odour impressions the authors reproduce the changeable flow of characters' psychological states.

Nevertheless there are also some peculiarities in W. Faulkner's and M. Khvylyovyi's landscape depicting and application of the similar nature images. It depends on the authors' individual manner and the personal world outlook.

Key words: *landscape, nature image, psychopoetics, psychological state, prism of vision.*

Отримано: 17.10.2014 р.

УДК 821.161.1.02

Шульк П.Л.

«СЕРАПИОНОВЫ БРАТЯ» В ОЦЕНКЕ СОВЕТСКОЙ КРИТИКИ

У статті дається огляд літературно-критичних статей радянського періоду, які присвячені творчості та естетичним поглядам учасників групи «Серапионові брати». Послідовний, в хронологічному порядку (від двадцятих до дев'яностих років ХХ ст.), аналіз досліджень дозволяє зробити висновок про тенденційність в оцінці літературної та теоретичної спадщини членів угруповання, що було обумовлено законами пануючої тоталітарної системи. Підкреслюється актуальність подальшого вивчення естетичної концепції одного із визначних об'єднань 20-х років.

Ключові слова: *тенденційність, естетичні принципи, тоталітарна система, творча індивідуальність.*

Група «Серапионовы братья»¹ – одно из самых ярких и значительных творческих объединений в литературном движении советской эпохи 20-х годов ХХ века. На развитие литературы и искусства этого периода заметный отпечаток наложили стремительно сменяющие друг друга события, в первую очередь, на политической арене: революция, установление и укрепление власти партии большевиков, образование СССР. Партия большевиков, стремясь упрочить свое положение за счет насаждения единой идеологии, централизовала управление образованием, наукой, искусством и культурой. Уже сразу после революции 1917 года по всей стране появилось множество различных литературных групп. В обилии группировок сказывались и разные художественные пристрастия, и идейное размежевание. В последующие десятилетия стало очевидным, что напряженное противостояние художественных и политических критериев закончилось победой тех, для кого, по меткому выражению Н. Осинского, литература – «это не художественная, а политическая проблема» [27, 156]. Как указывал В.И. Акимов: «Теоретическая, эстетико-мировоззренческая деятельность как форма литературного самоопределения и самосознания во многом становится первой отличительной чертой «школы», течения в литературном процессе 20-х годов» [2, 8]. И поэтому вполне понятна существовавшая долгое время в советском литературоведении тенденциозность в оценке эстетических принципов литературной группы «Серапионовы братья», отстаивавшей право искусства развиваться по своим собственным законам. Эта тенденциозность проявилась уже в первых критических заметках о творчестве молодых писателей, а в дальнейшем привела к снижению их значения для развития литературы.

Наибольшей остротой отличалась статья С. Городецкого «Зелень под плесенью», напечатанная в 1922 году в газете «Известия» [10], где, подчеркивая несомненную талантливость членов группы, новизну тематики их произведений, автор предостерегал от влияния «вредной идеологии». Надо отметить, что ни один из критиков, когда-либо писавших о серапионах, не усомнился в их таланте. Основным нападкам подвергалась эстетическая программа группы, которую долгое время принято было оценивать по Вяч. Полонскому³ [30, 29], хотя у него было достаточно предшественников в лице критиков В. Полянского⁴[31] и П. Когана⁵ [16], указывающих на ошибочность взглядов молодых писателей, «идеологические шатания» которых, «страсть к независимости» вели на деле к «самому худшему рабству архибуржуазной идеологии» [31, 161]. Сходные мысли тогда же высказывал и Б. Арватов⁶: «Серапионовы братья» – буржуазные художники» [3, 167].

Подчеркивая в первую очередь аполитизм группы, ее попытки эмансипировать себя от влияния революции, В. Полонский приходит к выводу, что эмансипация от революции «в конце концов, в истоках своих имела, разумеется, тенденцию пойти против революции» [30, 29]. Критик пытается оценить программу группы с точки зрения политических, но не художественных критериев: «Серапионы хотели, очевидно, получить право на ношение «цвета», который отвергался революцией» [30, 29].

Так, стремясь подчинить культурный процесс задачам текущей борьбы, влиятельные политические силы разделили всех на «своих» и «чужих», «пролетарских» и «буржуазных». «Надол-

го, на десятилетия, в оценке стали преобладать лишь контрастные цвета» [1, 19]. Советское литературоведение еще долгое время использовало классификацию, разделившую всех писателей на разряды по политическим и классовым признакам.

Не обошел вниманием «серапионовых братьев» и Л. Троцкий, подчеркнувший, что «самой опасной чертой серапионов является щегольство беспринципностью», и возмущившийся: «это же вздор и тупоумие, – будто бывают художники «без тенденции», то есть без определенного, хотя бы не оформленного, не выраженного в политических терминах, отношения к общественной жизни» [36, 64-65].

Все эти высказывания находят отголосок на страницах журнала «На посту», который прославился своей оскорбительной резкостью суждений, непримиримой трактовкой своих противников и агрессивной тематикой. Писатели, объединившиеся вокруг этого журнала, не претендуя на превосходство своего творчества, намеревались победить превосходством организационных средств, путем расправы над теми, кто «в благоговейной позе... застыл перед... монументом старой буржуазно-дворянской литературы и не хочет сбросить с плеч рабочего класса ее гнетущей идеологической тяжести», с теми, кто «из гнилых ниток словесного творчества «попутчиков», искажающих нашу революцию и клеветующих на нее, стараются построить эстетический мостик между прошлым и настоящим» [28, 67]. К ним «напостовцы»⁷ относили в первую очередь «серапионовскую братию», выступающую, по их мнению, под ложной маской революционности, но являющуюся по существу реакционной и контрреволюционной. Обычные политические ярлыки, не имеющие ничего общего с искусством, но естественные в период утверждения тоталитарного государства.

Впоследствии критика эстетической программы серапионов приобрела разгромный административный характер, достигнув кульминации в 1946 году в докладе Жданова, объявившего «Серапионовых братьев» «вредным и чуждым советской литературе направлением» [11]. Постановление ЦК РКП (б) 1946 года «О журналах «Звезда» и «Ленинград» на долгие годы определило резко отрицательную политическую оценку теоретико-эстетических и критико-литературных воззрений серапионов.

Несмотря на некоторые расхождения, критики до 90-х годов XX века были едины в одном: они отрицали значение объединения в разработке идейно-эстетических принципов в литературе новой эпохи.

Б. Брайнина относит теоретическую концепцию серапионов к «враждебным народу идеям» [4, 22]. Д.Г. Цыганкова также пытается навесить на членов группы политические, идеологические ярлыки: «ограниченность общественно-политических взглядов «Серапионовых братьев» непосредственно отразилась на их эстетической программе... группа заняла позицию, противоположную линии партии. В своем представлении о сущности и характере искусства она исходила из неправильного идеологического представления, считая литературу не отражением действительности, а только «суммой стилистических приемов», только игрой слов и сюжетов» [37, 115]. На той же позиции в отношении серапионов-теоретиков стоит и Б. Соловьев: «Идеологи этой группы рассматривали литературу как смену формальных приемов, совершенно игнорируя ее социальное значение, ее общественную направленность...» [34, 44].

Надо отдать должное А. Метченко, А. Дементьеву, Г. Ломидзе, которые чуть ранее работ Д. Цыганковой и Б. Соловьева, пытаясь защитить отдельных членов группы от нападков, выступили с заявлением «За глубокую разработку истории советской литературы» [21], где указывали на ошибочность некоторых формулировок доклада Жданова: «Как известно, к группе «Серапионовы братья» принадлежали тогда не только Зощенко и Лунц, но и Н. Тихонов, К. Федин, Вс. Иванов и другие писатели, не упомянутые в докладе А.А. Жданова. Их творчество, вопреки ошибочным теоретическим установкам группы, играло положительную роль в развитии советской литературы. Это побуждало не только Горького, но и Центральный Комитет партии оказывать поддержку серапионовцам, помогая им преодолевать буржуазное влияние» [21, 85-86].

Ссылка на Центральный Комитет используется и в статье А. Метченко «Историзм и догма» [20], вышедшей почти одновременно с заявлением. Автор публикует выписку из протокола заседания Оргбюро ЦК РКП (б) от 27 февраля 1922 года № 147, в которой «Серапионовы братья» рассматриваются как группа советских писателей, достойная поддержки партии [20, 230]. Но знаменательно то, что данное решение о поддержке было принято ЦК РКП (б) до опубликования серапионами своей декларации «Почему мы Серапионовы Братья». После этой публикации благожелательность со стороны партийного руководства сменилась открыто враждебным давлением на группу, что отразилось и на издательской практике 20-х годов: неосуществленные издания статей И. Груздева, рассказов В. Каверина, трагедии Л. Лунца, следующих номеров альманаха «Серапионовы братья». Но, обвиняя в догматизме тех, кто смешивал декларации серапионов с их творчеством, А. Метченко не высказывает сочувствия «воинствующей аполитичности Льва Лунца» [20, 229], подчеркивая отсутствие единства в группе.

Несколько смягчает оценку идейно-эстетической программы литературного объединения К.Д. Муратова [25], ссылаясь на позицию Горького: «...Термин «аполитизм» в применении к «серапионам» был истолкован Горьким как стремление отказаться от примитивной тенденциозности, как желание быть объективными художниками, дающими конкретно-историческое изображение действительности» [25, 165]. Сама же она в соответствии с партийными документами и марксистской критикой заявляла: «Талантливость большинства серапионов была вне сомнения, но путь эстетства и формализма, на который они встали, грозил смять и изуродовать эти дарования» [25, 160]. Еще одна, далеко не единственная, попытка отделить теоретические принципы группы от художественной практики писателей, входивших в нее.

Со временем разговор о серапионах переместился в область исследования творчества отдельных членов группы. Считалось, что эстетические декларации объединения не имели ничего общего с истинной позицией некоторых серапионов, противоречившей «реакционной сущности взглядов... основного ядра группы» [5, 21], «брезгливо отворачивающегося от революции» [5, 19]. Точку зрения П. Бугаенко разделяет и В. Иванов [14], но реакционность взглядов он приписывает уже не основному ядру, а лишь некоторым ее членам, в частности Л. Лунцу, М. Зоценко, Н. Никитину: «Нельзя думать, что все серапионовцы разделяли эти взгляды... и уж если был какой-то тезис, разделяемый всеми, так это – быть разными и своих взглядов другим не навязывать» [14, 137].

О ложности, ошибочности идейно-эстетической позиции серапионов говорится во многих исследованиях: «Ошибочность позиции «Серапионовых братьев» бесспорна. С первых дней своего существования они противопоставляли себя линии партии в области литературы и искусства» (Терентьева Т.Г.) [35, 14]; «Если говорить без прикрас, то все выступления братьев в печати были построены на глубоко ложных теоретических выводах» (Луговцева Н.П.) [19, 25]. «Серапионы противились бесспорному – социальной обусловленности искусства. Они не желали видеть в искусстве средство идеологического влияния на массы» [9, 31], – пишет А.П. Горбунов в книге «Серапионовы братья и К. Федин», в которой отрицательно оценивает теоретические взгляды серапионов и период пребывания в группе писателей. Эти же мысли утверждаются и в работе Л.И. Ивановой «Вс. Иванов и «Серапионовы братья» [15].

Обстоятельным исследованием идейно-эстетических позиций и творчества серапионов явилась работа А.Д. Зайдман «Горький и «Серапионовы братья» [13]. Отмечая односторонность в оценке группы в критике 50-х годов, автор пытается объяснить концепцию аполитичности серапионов и делает вывод, что «всестороннее рассмотрение статей Л. Лунца... и др., заостренных против пролеткультовского упрощенного понимания процесса художественного восприятия жизни и вульгарно социологического отношения к творческому процессу, позволяет говорить о большой заинтересованности их авторов в познании литературных законов [13, 18]. Но и она не свободна от идеологических партийных стереотипов по отношению к эстетическим позициям объединения, которые определяет как «поспешные толкования», «отдельные срывы», «политическую запальчивость» и в которых отмечает крайние противоречия, выразившиеся в том, что «ошибочное утверждение о возможности аполитичности художника в эпоху классовых битв уживалось с верными посылками о необходимости обращения к темам современности» [13, 3 – 4].

В исследованиях Н.И. Кузнецова [18], В.К. Минокина [22] прослеживается солидарность с точкой зрения А.Д. Зайдман, подчеркивающей противоречия между членами кружка, отсутствие единой эстетической программы.

Наконец, в ряде работ об идейно-эстетических принципах объединения или не говорится вообще [17], или не упоминается об участии писателей в этой группе [38].

Но уже в исследованиях Н.А. Розовой [32], А.Д. Молдавского [24], О.И. Новиковой и В.И. Новикова [26], А.А. Гладковской [8] дается нетрадиционное освещение идейно-эстетической позиции группы «Серапионовы братья», подчеркивается связь теоретических взглядов писателей с их творчеством, осознается особое значение для молодых прозаиков периода их участия в объединении: «Серапионовские страницы не тормозили формирование художника, а способствовали ему» [31, 35]; «Внутренняя стратегия братства... состояла... в том, чтобы способствовать максимальному проявлению творческой индивидуальности каждого из «братьев» [28, 9]. Надо отметить, что и в этих работах не ставится цель объективно и всесторонне исследовать эстетические принципы группы, а только наблюдается попытка их объяснить.

Пожалуй, теоретическая программа серапионов до 80 – 90-х годов XX века интересовала больше западных исследователей, которые пытались оценить ее со своих позиций, резко критикуемых Минокиным в статье «Серапионовы братья в зарубежных истолкованиях» [23]. Ценность этих работ прежде всего в том, что они резко противостоят характерной для советского литературоведения идеологической оценке теоретических выступлений серапионов и отрицательному отношению к опыту обращения группы к теориям формальной школы в литературоведении (ОПО-ЯЗУ).

Объективную оценку взглядам серапионов стало возможным дать только после развала тоталитарного государства, изменившего взгляды на историю и теорию литературы [6].

Думается, едва ли не первым к объединению «Серапионовы братья» с новых позиций обратился В.А. Акимов, который в книге «Великие и трудные судьбы» [1] дает высокую оценку не столько творчеству писателей-серапионов, сколько их эстетическим взглядам: «Их историческая роль как группы в том, что они всем своим содружеством единодушно ратовали за внутреннюю свободу писателя, его духовную независимость как главное условие творчества» [1, 47]. В. Акимов, отмечая заслугу серапионов, указывает, что они «первыми среди поколения послеоктябрьских писателей решили важнейшую общекультурную, общелитературную проблему – быть литературной жизни свободной, развиваться по собственным глубинным законам или попасть под административно-конъюнктурный диктат? И сделали это ярко, смело, бросив вызов властям, уже тогда проявившим намерение монополюльно управлять литературой, всей духовной жизнью общества» [1, 47].

Через несколько лет В.Е. Васильев в своей диссертации «Серапионовы братья» и А.М. Горький» [7], исследуя идейно-эстетическую программу группы «Серапионовы братья», подчеркнул ее особую роль в литературном процессе 20-х годов, а также в эволюции каждого из писателей.

Но во всех научных трудах разговор об эстетических принципах группы чаще всего переводился в плоскость «примитивно догматической или иллюстративной эстетики» [1, 50]. Так или иначе, повышенный интерес в начале 90-х годов к литературному движению 20-х годов, продиктованный необходимостью создания новой системы взглядов на литературный процесс послеоктябрьского десятилетия и пересмотра методологических основ современного литературоведения, постепенно сменился относительным молчанием. Едва ли не самым значительным обращением к литературной группе «Серапионовы братья» за последнее десятилетие стала книга «Серапионовы братья» в зеркалах переписки» [33], где предпринята попытка представить серапионовскую историю «изнутри». Это издание, позволяющее увидеть серапионов их собственными глазами и глазами их друзей, может стать основной для дальнейших исследований, посвященных как творчеству, так и эстетическим взглядам членов группы.

В советском литературоведении, скованном идеологическими установками и политической тенденциозностью (как указывала М. Шагинян: «Критика повернула свою основную ось на раскрытие социальной личности художника» [12, с. 151]), эстетическая концепция серапионов, провозгласившая творческую индивидуальность высшей ценностью, не нашла должного освещения. В то же время необходимость ее исследования не вызывает сомнения. Серапионы, «ринувшиеся в далеком 1921 году в бой за свою независимость, сражались не только за себя. Они отстаивали самые высокие и общезначимые ценности художественной культуры» [1, 50]. Их манифест «Почему мы Серапионовы братья», статьи и теоретические высказывания, автобиографии и коллективные выступления в печати предупреждают об опасности, таящейся в тоталитарной системе, подчиняющей политике все сферы познания мира, утверждающей в науке и искусстве «монизм», соответствующий ее природе, которая, пытаясь использовать искусство в своих целях, в конце концов, доводит его до вырождения – «заказной стиль убивает творческую непосредственность» [29, 235].

Примечания

- ¹ «Серапионовы братья» – объединение писателей (прозаиков, поэтов и критиков), возникшее в Ленинграде 1 февраля 1921. Название заимствовано из цикла новелл немецкого романтика Э. Т. Гофмана. В нее входили М. Зощенко, Н. Никитин, Вс. Иванов, М. Слонимский, К. Федин, В. Каверин, Л. Лунц, И. Груздев, Е. Полонская, Н. Тихонов.
- ² Городецкий Сергей Митрофанович – поэт. Городецкий С. до 1912 г. примыкал к символистам. В 1912 г. от этого течения отошел и вместе с Н. Гумилевым организовал группу акмеистов. В 1915 г. – начало расхождения с акмеистами и участие в организации крестьянских поэтов. С 1921–1924 руководил литературной частью в Театре Революции, театре МГСПС, редактировал журнал «Искусство трудящимся». В 1925 вернулся к художественной работе.
- ³ Полонский Вяч. [псевдоним Вячеслава Павловича Гусина] – критик, историк, публицист. С 1919 Полонский был в числе руководящих работников ЛИТО Наркомпроса, руководил литературно-издательским отделом ПУР, был членом Общества историков-марксистов, редактором и членом редакций ряда журналов и изданий – «Красный архив», «Историк-марксист», БСЭ и пр. Особую деятельность развил как редактор первого советского журнала критики и библиографии «Печать и революция» [1921–1929] и литературно-художественного журнала «Новый мир» [1925–1931].
- ⁴ Полянский Валериан [литературный псевдоним Павла Ивановича Лебедева] – критик и историк русской литературы. Во время гражданской войны редактировал газету Реввоенсовета южного

фронта «Красная звезда». Редактировал журналы: «Народное просвещение» [1918], «Пролетарская культура» [1918–1921], «Творчество» [1922], «Литература и марксизм» [1928–1930], «Русский язык в советской школе» [1929–1931]; с 1934 редактировал «Литературное наследство».

- 5 Коган Петр Семенович – критик и историк западноевропейской и русской литературы. После Октябрьской революции работал в Наркомпросе в качестве председателя научно-художественной секции ГУСа, вел также и педагогическую работу. С 1921 – президент ГАХНа.
- 6 Арватов Борис Игнатьевич – искусствовед и литературовед, деятель Пролеткульта, один из теоретиков Лефа, автор ряда работ (гл. обр. статей) по вопросам ИЗО и поэзии, наиболее выдающийся представитель «формально-социологического» метода
- 7 Напостовство – группа пролетарских писателей, издававших в 1923–1925 журнал «На посту» под редакцией Б. Волина, Г. Лелевича, С. Родова. Борясь за создание пролетлитературы, напостовство совершило ряд литературно-политических ошибок (недооценка творчества попутчиков, отождествление их с буржуазными писателями, администрирование в руководстве пролетлитературы и т. п.). После чрезвычайной конференции пролетарских писателей в 1926 во главе напостовства встали Л. Авербах, Ю. Либединский, А. Фадеев и др. Журнал был переименован в «На литературном посту». Постановлением ЦК ВКП(б) от 23 апреля 1932 напостовство как литературное движение ликвидировалось.

Список использованных источников

1. Акимов В. М. Великие и трудные судьбы: Страницы литературной жизни Петрограда – Ленинграда / В. М. Акимов. – Л. : Лениздат, 1990. – 67 с.
2. Акимов В. М. Литературно-критическая и эстетическая полемика в периодике 20-х годов и становление принципов социалистического реализма: автореф. дис. на соискание научной степени докт. филолог. наук : спец. : 10.01.10. «Журналистика» / В. М. Акимов. – М., 1982. – 32 с.
3. Арватов Б. Серапионовцы и утилитарность / Б. Арватов // Современная русская критика (1918 – 1924). – Л. : Госиздат, 1925. – С. 166 – 172.
4. Брайнина Б. К. Федин / Б. Брайнина. – М. : ГИХЛ, 1953. – 334 с.
5. Бугаенко П. Мастерство Константина Фебина / П. Бугаенко. – Саратов : Приволж. кн. изд-во, 1959. – 164 с.
6. В Политбюро ЦК КПСС // Правда. – 21 октября. – 1988.
7. Васильев В. Е. «Серапионовы братья» и А.М. Горький» (Проблема преемственности в идейно-эстетических исканиях писателей) : дис. ...канд. филолог. наук: спец. : 10.01.01. «Русская литература» / В.Е. Васильев. – Санкт-Петербург, 1992. – 215 с.
8. Gladkovskaya A.A. Жизнелюбивый талант. Творческий путь Вс. Иванова / А.А. Gladkovskaya. – Л. : Художественная литература, 1988. – 302 с.
9. Горбунов А.П. «Серапионовы братья» и К. Федин / А.П. Горбунов. – Иркутск : Восточно-Сибирское книжное изд-во, 1976. – 279 с.
10. Городецкий С. Зеленя под плесенью / С. Городецкий // Известия. – 1922. – № 42.
11. Жданов А.О. Доклад о журналах «Звезда» и «Ленинград» / А. О. Жданов. – М. : Госполитиздат, 1946. – 36 с.
12. За социалистическую литературу: Материалы первого пленума оргкомитета Союза советских писателей // Красная новь. – 1932. – Кн. 12. – С. 149 – 164.
13. Зайдман А.Д. М. Горький и «Серапионовы братья» : автореф. дис. на соискание научной степени канд. филолог. наук : спец. : 10.01.01. «Русская литература» / А.Д. Зайдман. – Горький, 1968. – 28 с.
14. Иванов В. Формирование идейного единства советской литературы 1917 – 1932 / В. Иванов. – М., 1960. – 373 с.
15. Иванова Л.Н. Вс. Иванов и «Серапионовы братья» / Л.Н. Иванова // Материалы XXII научной конференции Волгоградского пед. ин-та. – Волгоград, 1969. – С.72
16. Коган П. С. Об искусстве и публицистике / П. С. Коган // Современная русская критика (1918 – 1924). – Л. : Госиздат, 1925. – С. 84 – 88.
17. Краснощекова Е.А. Художественный мир Всеволода Иванова / Е.А. Краснощекова. – М. : Художественная литература, 1980. – 352 с.
18. Кузнецов Н.И. Константин Федин: Очерк творчества / Н.И. Кузнецов – М. : Просвещение, 1969. – 206 с.
19. Луговцева Н.П. Михаил Слонимский: Критико-биографический очерк / Н.П. Луговцева. – Л., 1966. – 191 с.
20. Метченко А. История и догма / А. Метченко // Новый мир. – 1956. – № 12. – С. 223 – 238.

21. Метченко А., Дементьев А., Ломидзе Г. За глубокою разработку истории советской литературы / А. Метченко, А. Дементьев, Г. Ломидзе // Коммунист. – 1956. – № 6. – С. 85 – 86.
22. Минокин В.К. Федин среди серапионов / В.К. Минокин // Творчество К.А. Фебина: Сборник статей. – Саратов : СГПИ, 1983. – С. 43 – 51.
23. Минокин М.В. «Серапионовы братья» в зарубежных истолкованиях / М. В. Минокин // Русская литература. – 1971. – № 1. – С. 177 – 186.
24. Молдавский Д. Михаил Зоценко. Очерк творчества / Д. Молдавский. – Л. : Советский писатель, 1977. – 277 с.
25. Муратова К.Д. М. Горький в борьбе за развитие советской литературы / К.Д. Муратова. – М. – Л. : Изд-во АН СССР, 1958. – 448 с.
26. Новикова О. И., Новиков В. И. Вениамин Каверин: Критический очерк / О. И. Новикова, В. И. Новиков – М. : Советский писатель, 1986. – 284 с.
27. О политике партии в художественной литературе: Материалы совещания в ЦК РКП (б) 9 мая 1924 г. // Вопросы литературы. – 1990. – № 3. – С. 154 – 187.
28. От редакции (журнала «На посту») // Литературное движение советской эпохи: Материалы и документы: Хрестоматия / Сост. П. И. Плуکش. – М. : Просвещение, 1986. – С. 66 – 68.
29. Пас О. Четыре эссе о поэзии и обществе / О. Пас // Вопросы литературы. – 1922. – № 1. – С. 234 – 256.
30. Полонский Вяч. Литературное движение октябрьского десятилетия / Вяч. Полонский // Печать и революция. – 1927. – № 7. – С. 15 – 81.
31. Полянский В. «Серапионовы братья» // В. Полянский (Лебедев). Вопросы современной критики. – М. – Л. : Гиз, 1927. – С. 156 – 163.
32. Розова Н.А. Творческий путь Н.Н. Никитина-прозаика (20-е – 30-е гг.) : автореф. дис. на соискание научной степени канд. филолог. наук : спец. : 10.01.01. «Русская литература» / Н.А. Розова. – Л., 1976. – 23с.
33. «Серапионовы братья» в зеркалах переписки. – М. : Аграф, 2004. – 544 с.
34. Соловьев Б. И. Николай Тихонов / Б. И. Соловьев. – М. : ГИХЛ, 1958. – 234 с.
35. Терентьева Т.Г. Творчество В. Каверина: автореф. дис. на соискание научной степени канд. филолог. наук : спец. : 10.01.01. «Русская литература» / Т.Г. Терентьева. – М., 1965. – 21с.
36. Троцкий Л. Литература и революция / Л. Троцкий. – М. : Политиздат, 1991. – 400 с.
37. Цыганкова Д. Г. «Серапионовы братья» и В. Каверин / Д. Г. Цыганкова // Ученые записки МОПИ, 1957. – Т. IV. – с. 109 – 130.
38. Чулкова М.О. Поэтика Михаила Зоценко / М.О. Чулкова. – М. : Наука, 1979. – 200 с.

The article gives the review of literary critical articles of the Soviet period on the works and esthetic views of the members of «Serapion's brothers». The analysis of publications is made in consecutive chronological order (the 20s-90s of the XXth century), what lets to make the conclusion about tendentious appraisal of the literary and critical heritage of this group.

This tendentiousness was already manifested in the early critical reviews on the young writers' works, and later it brought to their diminished importance for the development of literature. Destructive administrative criticism of the serapions reached its peak in Zhdanov' report in 1946, what conditioned the further extremely negative political estimate of theoretical-esthetical and literary-critical views of the group members. Regardless of some divergence the critics before the 90s shared the common idea about the absence of group's importance in the development of ideals and esthetics of the newest literature. The esthetic declarations of the group were considered to have nothing in common with some serapions' points of view. Moreover, some researches don't notice any group's ideal-esthetic principles at all. Until the 90s the theoretical program of the serapions was of greater interest for foreign researchers.

The objective appraisal of the young creators' works and esthetics became possible only after decline of the totalitarian state and with the change of views on the history and theory of literature. Thus, in the Soviet literature studies with its ideological instructions and political tendentiousness, the serapions' esthetic conception has not been represented. Such approach was conditioned by regulations of the dominant totalitarian system. The further study of esthetic conception of one of the outstanding groups of the 20s is of great importance now, as it warns about danger of totalitarianism which subdues all the spheres of universal knowledge to politics and establishes 'monism' conforming to its nature in science and art.

Key words: *tendentiousness, esthetic principles, totalitarian system, creative individuality.*

Отримано: 22.10.2014 р.

УДК 811.161.2'42'373'371-022.3

Бачишина О.Б.

ЛЕКСИКА ІЗ ЧАСОВОЮ СЕМАНТИКОЮ В РОМАНІ В. ДРОЗДА «ІРІЙ»

У статті проаналізовано лексику із часовою семантикою, що функціонує в повісті В. Дрозда «Ірій». Подано її змістову та формальну класифікації, а також наведено кількісне співвідношення. Окреслено особливості вживання темпоральної семантики автором.

Ключові слова: час, темпоральність, лексика, семантика.

В сучасній науці спостерігаємо інтерес до різного типу міждисциплінарних досліджень. Так і мовознавчі розвідки часто виходять за межі власне лінгвістики, залучаючи явища та процеси з інших галузей. В контексті відповідних тенденцій досліджують і часову семантику мови.

В світовій лінгвістичній науці це питання досліджено не лише на матеріалі окремої мови (Дж.-К. Ансокмбре, О. Дахл та ін.), зроблені вже й типологічні розвідки на базі багатьох мов (М. Хаспелман, Х. Алверсон, Л. Андерсон, Т. Анстат та ін.). Проте в світових працях не фігурує українська мова, адже дослідження відповідного типу в нашому мовознавстві розпочатися не так давно, хоча вже є чималі надбання. Так, наприклад, категорію часу в українській мові обґрунтовували В. Барчук, С. Романюк, Г. Павленко. Наявні дослідження із концептуального мовознавства: аналізують концепт *час* (Т. Павлюк, О. Бондар та ін.) чи його складові, наприклад, концепт *ранок* (О. Задорожна). Були зроблені дослідження часо-просторового дейксису (О. Кравченко, С. Терехова та ін.), структури відповідних типів речень (В. Ожоган, Т. Масицька та ін.), засобів вираження категорії темпоральності в реченні (Л. Ярошук, Т. Грибонос, О. Русакова та ін.). Окремі зауваги щодо часової семантики знаходимо в працях із морфології та синтаксису (А. Загнітко, І. Вихованець, К. Городенська, В. Русанівський, М. Плющ, І. Слинко та ін.).

Бачимо, що дослідження на стику мови та онтологічної категорії часу можливе у багатьох напрямках. Нас насамперед цікавить те, якими засобами українська мова передає час. В перспективі це дозволить порівняти засоби вираження із іншими мовами. Для аналізу ми обрали повість «Ірій» В. Дрозда, оскільки цей матеріал ще не був предметом відповідного дослідження. Отже, усі ці аспекти й визначають **актуальність нашого дослідження**.

Мета статті: охарактеризувати та скласифікувати лексику із часовою семантикою, що функціонує в повісті В. Дрозда «Ірій».

Поняттям «час» ми послуговуємося постійно. Проте часто нам важко дати визначення цьому явищу. Про це вдало сказав А. Августин: «Що ж таке час? Коли мене ніхто про це не питає, я знаю, що таке час; якби я захотів пояснити тому, хто запитує, – ні, не знаю» [1, 118]. Так що ж таке час? Час (у філософії) – це одна із форм існування матерії [11, 276]. Час також відображає дві фундаментальні риси процесів, які відбуваються з матеріальними тілами, а саме тривалість і черговість подій. Тривалість аналогічна протяжності. Вона охоплює продовження одного і того ж (тривалість дня, існування дерева, землі). У ній розрізняють фази – сучасність, минуле і майбутнє. Черговість вказує на місце події в часовому просторі (щось відбулося раніше, а щось – пізніше). Вказавши місце події серед інших подій та її тривалість, визначають її часову характеристику [13, 212].

Лінгвістичний аспект категорії часу окреслюють як відображення засобами мови сутності фізичної та філософської категорії часу [6, 11]. Т. Дешерієва, наприклад, вказує, що «лінгвістичним аспектом категорії часу, або лінгвістичним часом (темпоральністю) ми називаємо сукупність способів вираження засобами мови сутності фізичного та філософського аспектів розглядуваної категорії» [8, 112].

Темпоральна лексика – клас неоднорідних за частиномовним значення одиниць, які об'єднують за тематичним принципом. Існує безліч їх класифікацій. Наприклад, Г. Сюта темпоральну лексику поділяє на кілька тематичних груп: 1) слова, семантична структура яких не ускладнена і включає лише сему «час як абстракція»: *час, доба*; 2) слова, семантична структура яких складається із сем *час* і *відлік*, тобто із загальним значенням «час стосовно теперішнього моменту» *сьогодні, вчора, щойно, досі, потім, завтра, минуле, майбутнє*; 3) слова із поєднаними семами *час* і *кількість* (тобто із загальним значенням «кількість часу»: *мить, хвилина, рік, вічність*; 4) слова, семантична структура яких складається із сем *час* і *простір*: *день, ніч, при-*

смерк, ранок, весна, сутінки; 5) слова, що у свою семантику включають семи *час і людина* і через те є носіями інформації про певний етап життя людини: *молодість, юність, старість; юнка, юнак, дідок, бабуся; юний, молочнотубий* тощо [12, 14].

Проте ми вважаємо, що необхідно класифікувати темпоральну лексику не лише за семантичним принципом, але й за формальним (тобто частиномовним), адже це дозволить більш повно описати властивості відповідних мовних одиниць. В українській мові виражати темпоральну семантику можуть прислівники, іменники (прийменниково-відмінкові форми), прикметники, займенники та числівники. Дієслова також виражають часове значення, адже категорія часу в українській мові граматиалізована як морфологічна категорія часу дієслів [3]. У цій статті дієслова розглядати не будемо через об'єм матеріалу. Зазначимо тільки, що категорія темпоральності в українській мові морфологізована як категорія часу дієслова, відповідно всі дієслова мають часову характеристику. Розпочнемо із прислівників як найчисельнішої групи лексики із часовою семантикою репрезентованої у відповідному творі.

Існує декілька класифікацій прислівників. Наприклад, І. Вихованець поділяє їх на три підгрупи: 1) прислівники, які вказують, коли відбувається дія, процес, стан: *вдень, вночі, зранку, літом, восени, ранком* та ін.; 2) прислівники, які визначають вихідну межу часу: *зранку, ввечера, здавна, віддавна, змолоду* та ін.; 3) прислівники, які визначають кінцеву межу часу: *довіку, повік, допізна, навіки* [5, 306-307]. Відомі й інші семантичні класифікації обставинних прислівників місця. Компактну, але досить загальну класифікацію на матеріалі старослов'янської мови запропонував чеський лінгвіст Я. Ян. Він виділив усього п'ять груп: 1) адвербіальні лексеми, що виражають абсолютний час; 2) адвербіальні лексеми, що надають релятивну часову локалізацію; 3) адвербіальні лексеми «тривалості»; 4) адвербіальні лексеми часової межі; 5) адвербіальні лексеми, що позначають порядок повторення дій, частотність [14, 9-11]. Наприклад, А. Габай [7, 178] пропонує таку класифікацію: 1) прислівники – локалізатори дії; 2) прислівники межі дії; семантично вони становлять три групи: а) вказують на час, з якого починається дія; б) вказують межі дії стосовно її кінця; в) означають час, протягом якого відбувається дія; 3) перспективно- та частотно- часові прислівники. Цю класифікацію і будемо використовувати в нашому аналізі, оскільки вона найбільш точно відображає структуру категорії темпоральності (час, інтервал, таксис; детальніше див. В. Барчук [2]).

У мові твору В. Дрозда «Ірій» функціонують такі прислівники: 1) прислівники – локалізатори дії: *вдень, вже, влітку, вранці, давно, коли, колись, зараз, напровесні, позавчора, ранком, рано, сьогодні, тепер, тільки-но, тоді, тут, увечері, щойно* та ін.: *Я вчув його, щойно ступив із сінешних сутінків...* [9, 5]; *Бо ж мріями своїми я був давно у місті...* [9, 7]; *...І увечері при каганці було пише ...* [9, 13]; 2) прислівники межі дії: а) вказують на час, з якого починається дія: *відколи, спершу* та ін.: *Ти спершу вивчись...* [9, 13]; *...Відколи вона торгувала в пивниці...* [9, 6]; б) вказують межі дії стосовно її кінця: *доки, досі, наприкінці, ще (у значенні досі)* та ін.: *Наприкінці літа він синьооко прозирав з-поміж густого корицевого пагіння...* [9, 14]; *...Аж досі мені страшно* [9, 13]; в) означають час, протягом якого відбувається дія: *враз, ніколи, раніше, ранком, саме, поки, поки що, тимчасово, уже* та ін.: *...І хоч уже лічиш...* [9, 7]; *...За десяток літ, а то й раніше...* [9, 10]; *Оцього ніколи не забувай, Михайле...* [9, 12]; 3) перспективно- та частотно- часові прислівники: *давно, досі, завтра, знову, назаваж, найчастіше, нарешті, невдовзі, ось-ось, потім, скоро, часом, щовесни, щоосені, щотижня* та ін.: *...Я того рака ловив щотижня [...]* і *знову випускав на волю...* [9, 6]; *...Щовесни і щоосені тонуть у непролазній грязюці машини...* [9, 12]; *Скоро долинуло знайоме дзеленькотіння велосипеда...* [9, 8].

Окрім вищезгаданих груп прислівників, варто виділити також одиниці із синкретичною семантикою способу дії та часу. Вони передають значення способу чи тривалості протікання дії: *випадком, вчасно, задовго, нарешті, одразу, раптом* та ін.: *...Аби тільки нарешті була дорога...* [9, 12]; *...Але я вчасно загадав...* [9, 78]; швидкість протікання дії: *неквапно, повільно* та ін.: *...Узяв грушу за хвостик і повільно поніс до рота...* [9, 9]; *...Оце неквапно утік* [9, 18]; одночасність виконання дії: *заодно* та ін.: *А заодно і Маньку забере* [9, 9]. Можемо сказати, що ця група прислівників також передає всі типи часових значень.

З опрацьованого матеріалу випливає, що найменше в проаналізованому творі функціонує прислівників, що вказують на межі відносно її початку (3,6%), а найбільше – прислівників- локалізаторів дії та перспективно- та частотно- часових (34,5% та 27,3% відповідно).

Наступна за чисельністю група лексики із часовою семантикою – іменники. М. Кочерган запропонував авторську диференціацію назв часових понять за об'єктивними параметрами частин доби [10, 5]. М. Хаспелман (на основі аналізу 53-ох світових мов) виділяє три підтипи канонічних часових періодів: 1) часові одиниці (*година, день, місяць, рік*); 2) календарні назви (*січень, понеділок*); 3) природні, первинні, не обумовлені людиною періоди часу (*ранок, весна*) [15, 38].

В аналізованому творі функціонують такі іменники із темпоральною семантикою:

I. Назви конкретних вимірів часу: *день, доба, рік, тиждень, хвилина* та ін.: *...Минав тиждень-другий...* [9, 6]; *Пакуль – це [...] учорашній день мого життя* [9, 14]. Їх можна поділити на менші тематичні групи: а) назви днів тижня: *неділя, субота* та ін.: *Мамо, так ви ж приїздіть у неділю!* [9, 18]; б) частин року та ін.: *весна, літо* та ін.: *... Минало друге літо...* [9, 6]; *...Ото з весни було лучилося...* [9, 13]; в) частин доби: *досвітки, ранок* та ін.: *Де тебе носить по досвітках?* [9, 8]. Виділяють також групу із назвами місяців, проте в аналізованому творі вони не функціонують.

II. Іменники, що називають загальні часові поняття, наприклад, *час*: *Тим часом директор уже хукає на печатку...* [9, 12]. Їх також ділимо на менші тематичні групи: а) зі значенням тривалості дії: *майбуття, мент, мить* та ін.: *Зворушений спогадами і думками про щасливе майбуття своє...* [9, 16]; *...Дні до щасливого менту...* [9, 7]; б) зі значенням початку/кінця (фазовості дії): *закінчення, минушина* та ін.: *Пакуль – це назавше минушина...* [9, 14]; *...Довідки про закінчення Михайлом Решетом восьми класів Пакульської десятирічки* [9, 12].

III. Іменники, що називають певні події, свята, явища: *війна, десятирічка, історія, клас, першак, прем'єра* та ін.: *Історія світового театру не знає великих акторів без глибокої внутрішньої культури* [9, 11]; *...Перекупленого по війні на товчку галіфе...* [9, 9].

IV. Іменники, що називають період життя людини, вік: *вік, дитинство, життя, літа* та ін.: *І так – усе життя...* [9, 11]; *У кожного дитинства, мабуть, є свій ірій...* [9, 8].

Різниця між цими групами полягає в тому, що прислівники ми класифікуємо за часовим значенням (чи за особливостями його вираження), а іменники, в основному, – за тематичним принципом, лише у сполученні з прийменником іменник набуває такого ж прислівникового значення. I. Вихованець зазначав, що прийменниково-відмінкова форма становить перехідний тип семантики між власне відмінковими і прислівниковими значеннями [4, 24]. Відповідно і класифікація прислівників та прийменниково-відмінкових форм виглядає однаково: 1) прийменники, що передають локалізацію дії: *близько, у (в), коло, над*: *Багрянні смуги на обрії [...] були схожі на лаз у той задушливий день ...* [9, 18]; *... Приїздіть у неділю!* [9, 18]; *Моє життя в ці роки – саме чекання ...* [9, 8]; 2) прийменники, що передають значення межі дії: *від, впродовж, до, з, серед, посеред*: *... Місто з раннього дитинства мрійно пахло мені звареним на молоці какао* [9, 6]; *... Було ж це скоро по війні, задовго до Указу...* [9, 12]; *...Юридичні сторони дійшли згоди дозволяти половинкам серед дня сходитися...* [9, 40]; 3) прийменники, що передають перспективу та частотність: *на, слідом за, через*: *...Через багато років [...] здибалися з керівником нещасливої експедиції...* [9, 36]; *Прощаюся на віки вічні з Пакулем* [9, 11]. Проте не всі прийменниково-відмінкові форми, в основі яких іменник із часовим значенням виражають темпоральність: *... Не шукаю легких шляхів у житті* [9, 11]; *Я обов'язково запрошу вас на свою прем'єру, Семене Семеновичу...* [9, 11].

Показним є те, що в аналізованому творі часто функціонує місцевий відмінок у часовому значенні (37,5% аналізованих прийменниково-відмінкових форм із темпоральним значенням): *...Нечуваного у віках подвигу в ім'я людськості...* [9, 8]; *... Було ж це скоро по війні...* [9, 12]. Це явище є досить нетиповим, оскільки основне значення місцевого відмінка – просторове. Можемо зарахувати це до особливостей мови письменника.

Функціонують в аналізованому творі і займенники із темпоральним значенням як самостійно: *...Усю ніч балакали воші з Єврасем...* [9, 42]; *Весь тиждень до виступу я ковтав сирі, ще теплі, з-під курки яйця...* [9, 45]; так і у складі прийменниково-відмінкових форм: *По тому наставав час годувати кабана...* [9, 43]. Та найбільше в творі «Ірій» так званих дейктичних займенників *цей, той* та їх варіантів (50% усіх займенників із темпоральним значенням): *Того ж таки дня дід Єврась забив дошками двері до сінець ...* [9, 40]; *Цієї зворушливої хвилини владна материна рука зняла з моєї голови капелюха ...* [9, 13].

Використовує В. Дрозд у творі також і прикметники із темпоральним значенням: 1) прикметники, що передають «вік» певної події, предмета, явища: *давній, останній, ранній, старенький, старий* та ін.: *... Старого бувальця, який видряпувався навіть з відра...* [9, 5]; *... Знаючи давно звичку нашого директора перевтілюватися в чорнильницю...* [9, 10]; *...Лине сказати останнє «прощай» свідкам свого скороминущого босоногого дитинства ...* [9, 14]; 2) прикметники, що походять від назв конкретних вимірів часу: *вечірній, літній, нічний, праждниковий, призахідний, сьогоднішній, учорашній, щоденний* та ін.: *...Висвітлені вечірніми ліхтарями велетенські афіші...* [9, 11]; *... Мати [...] гукає в місячну літню ніч ...* [9, 8]; *... Мистецтво – це щоденна самопожертва* [9, 11]; 3) прикметники, що передають тривалість, стан: *довгий, найближчий, наступний, невідкладний, останній, тимчасовий* та ін.: *...Благословляючи мене в довгу путь* [9, 10]; *... Вона присяглася найближчій неділі відвести корову Єврасеві* [9, 16]; *Наступної миті з сірого оболка молодого вистрибнув дядько Денис ...* [9, 9].

На нашу думку саме у прикметниках найбільше виявляється «мовотворчість» письменника, адже, по-перше, функціонують неологізми або рідковживані лексеми (наприклад, *праждниковий*,

призахідний тощо), по-друге, кожна лексема автор вживає досить рідко, немає такої кількості «співпадинь», як, наприклад, серед прислівників, прийменників чи іменників.

Числівники належать до периферії лексики із часовою семантикою. Їх часове значення, в основному, залежить від темпоральних властивостей дистрибутивних елементів [3; 39]. Функціонують вони і у творах В. Дрозда: *восьмий, дев'ятий, другий, кілька, перший, третій, три, сім, четвертий, шостий* тощо: *Я нетерпляче очікував на той поклик друге літо ...* [9, 5]; *Другого чи третього дня по тій розмові...* [9, 72]; *...Вона пролежала там три роки, сім місяців і дев'ять днів...* [9, 64]; *...Чий хліб їм уже ось четвертий місяць...* [9, 95].

Отже, мова творів В. Дрозда загалом відбиває традиційне функціонування лексики із часовою семантикою в українській мові. Аргументуємо це тим, що категорія часу належить до основних онтологічних категорій і структурується однаково не лише у носіїв однієї мови, але і на цілих континентах. Тому різниця полягає лише у вживанні та функціонуванні певних лексем, авторських неологізмів, та у співвідношенні їх кількості. Таке дослідження дозволить укласти більш повну картину лексики із темпоральною семантикою в українській мові, що і є метою подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Августин А. Сповідь / А. Августин. – К., 1997. – 429 с.
2. Барчук В. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис: Монографія / В. Барчук. – Івано-Франківськ: Сімик, 2011. – 416 с.
3. Бачишина О. Засоби вираження часу в українській мові (на матеріалі української химерної прози) // Наукові записки національного університету «острозька академія». Серія «Філологічна»: збірник наукових праць. – Острого: Видавництво Національного університету «острозька академія», 2014. – Вип. 46. – С. 37-40.
4. Вихованець І. Система відмінків української мови. – К.: Наук. Думка, 1987, – 232 с.
5. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: Академ. Граматика укр.. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. Вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
6. Всеволодова М. Категория именной темпоральности и закономерности ее речевой реализации: автореф. дис. На соискание науч. Степени докт. Филол. Наук: спец. 10.02.00 «Общее языкознание» / М. В. Всеволодова. – М., 1982. – 24, [1] с.
7. Габай А. Синтаксична прислівникова транспозиція в сучасній українській літературній мові: Монографія / А. Габай. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – 232 с.
8. Дешериева Т. Лингвистический аспект категорий времени в его отоношении к физическому и философскому аспектах / Т. И. Дешериева // Вопросы языкознания. – 1975. – № 2. – С. 111-117.
9. Дрозд В. Ирїй: Повісті, оповідання / В. Дрозд. – Харків: Фоліо, 2008. – 318 с.
10. Кочерган М. Лексика понять времени в украинском языке: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. Филол. Наук : спец. 10.02.01 «Украинский язык» / Михаил Петрович Кочерган. – К., 1967. – 16, [1] с.
11. Причепій Є. Філософія: Підручник / Є. М. Причепій, А. М. Черній, Л. А. Чекаль. – К.: Академвидав, 2007. – 576 с.
12. Сюта Г. Способи лексичного вираження художнього часу в поезії Емми Андіївської: (на матеріалі зб. «Кав'ярня») // Гуманітарна освіта у вищих технічних закладах України: зб. Наук. пр. – К., 2002. – Вип. 1. – С. 14-19.
13. Філософія: навчальний посібник для студентів і курсантів вищих навчальних закладів МВС України / авт.. кол., за ред.. М. П. Гетьманчука. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 344 с.
14. Ян Я. Старославянские наречия как член предложения / Я. Ян. – Slavia. 1967. – Роб. 36. – SeS. 1. – S. 1-23.
15. Haspelmath M. From space to time: Temporal adverbials in the World's languages, Munchen / M. Haspelman. – Newcastle, 1997. – p. 181.

The modern philological studies are not only focused on linguistic phenomena, therefore the linguistic category of time becomes an object of investigation in various branches of linguistics. The article analyzes the lexicon of temporal semantics, which operates in the novel «Yriy» by V. Drozd. Time is one of the existence forms of matter reflecting duration and sequence of events. The linguistic category of time is defined as the reflection of physical and philosophical category of time determined by language means. The temporal meaning can be transmitted by different parts of speech: nouns, adverbs, adjectives, pronouns, numerals and verbs. The above mentioned forms will not be analyzed in the ar-

ticle due to the quantity of material and the special status of the verb (as a category of temporality in Ukrainian is morphologized as a category of the verb). The paper analyzes the properties of each part of speech which expresses time meanings and determine peculiarities of temporal lexis that functions in the analyzed novel. The most numerous means are adverbs. According to the classification given in the article, adverbs that indicate the limits of its relatively beginning constitute the minority (3.6%), while there are a lot of localized, perspective and time-frequency adverbs (34.5% and 27 and 3% respectively). The author uses nouns in a classical way. The fact that locative case often functions in a temporal sense is very grandstanding. The peculiarities of peripheral facilities of adjectives, pronouns and numerals were also determined. The analysis of lexicon of temporal semantics, which operates in the novel «Yriy» by V. Drozd is a part of a larger research that will allow to make conclusions on the means of time expression in Ukrainian and compare them with other world languages.

Keywords: time, temporality, lexicon, semantics.

Отримано: 12.10.2014 р.

УДК 811.161.1'373

Белоусова Т.П.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ МЕТАФОРА В ЯЗЫКЕ БИОЭТИКИ

У статті з позицій теорії номінації та когнітивної лінгвістики проаналізовано експансію донорської зони економіка в реципієнтну зону біоетика. Розглянуті особливості метафоричного переосмислення економічних термінів у складі номінативних одиниць біоетика, охарактеризовані основні метафоричні моделі. Стверджується, що одиниці метафоричного походження систематизовані за зразком актуальної для соціуму сфери економічної діяльності людини.

Ключові слова: номінативна одиниця, когнітивна метафора, донорська зона, фрейм, слот, біоетика.

Исследователи, изучающие языки для специальных целей, подчёркивают важную роль метафоры как одного из фундаментальных способов познания, категоризации и концептуализации действительности, когнитивного механизма, при помощи которого абстрактные понятия осмысливаются в более конкретных терминах (Дж. Лакофф и М. Джонсон, Х. Ортега-и-Гассет, Э. МакКормак, Е. В. Бекишева, Л. В. Ивина, М. Н. Володина, К. А. Громова, А. Ш. Давлетукаева, С. Г. Дудецкая, Л. А. Липилина, С. Л. Мишланова, А. М. Раисова, Л. А. Чернышова и др.).

Значение метафоры для формирования номинативного репертуара определённой области специального знания связывают с развитием теории концептуальной метафоры Дж. Лакоффа и М. Джонсона, согласно которой «сущность метафоры состоит в осмыслении и переживании явлений одного рода в терминах явлений другого рода». Метафора «не ограничивается одной лишь сферой языка, то есть сферой слов: сами процессы мышления человека в значительной степени метафоричны... Метафоры как языковые выражения становятся возможны именно потому, что существуют метафоры в понятийной системе человека» [3, 388-389]. Концептуальной метафорой называют согласованные с определённой культурой и языком условные метафорические конструкции, задающие соответствия между структурами знаний сферы источника и сферы мишени и порождают более частные метафоры [3, 388].

Исследование метафорической номинации особенно актуально в новых отраслях знаний и в новых видах деятельности, требующих создания своего терминологического аппарата, так как «метафора отвечает способности человека улавливать и создавать сходство между очень разными индивидами и объектами» [5, 168].

Биоэтика (от греч. *bios* – жизнь и *ethos* – привычка, нрав) представляет собой относительно новую и активно развивающуюся область знаний, предметом которой выступают моральные ценностно-нормативные механизмы сохранения и развития жизни в её целостности и многообразии. Активность биоэтики локализована «в промежутке, на пересечении или на границе предметных дисциплинарных миров» [4, 49]: философии, биологии, экологии, медицины, социологии, юриспруденции, теологии. Потому её называют мульти-, меж- и даже трансдисциплинарной областью знания (Е. Г. Гребенщикова, А. А. Горлов, С. Д. Денисов, В. Н. Запорожан, Л. П. Киященко, Т. В. Мещерякова, Т. В. Мишаткина, П. Д. Тищенко, Б. Г. Юдин и др.). Становление понятийного аппарата и номинативных единиц биоэтики осуществляется совместными усилиями представи-

телей различных наук на границе «языков специализированных дисциплин и языка обыденной жизни» [4, 67].

В биоэтике складывается своеобразная «метафорическая мозаика» (концептуальный образ А. П. Чудинова), фрагменты которой – термины и терминоиды, появившиеся в результате метафорического переосмысления, – стали объектом данного исследования.

Методология метафорического моделирования, разработанная в трудах Дж. Лакоффа, М. Джонсона, А. Н. Баранова, Ю. Н. Караулова, И. М. Кобозевой, Е. С. Кубряковой, В. В. Лабутиной, С. Л. Мишлановой, Т. С. Пристайко, А. Б. Ряпосовой, Ю. Б. Феденевой, А. П. Чудинова и др., предлагает различные основания выделения и описания когнитивных моделей. Для нашего исследования наиболее приемлемо моделирование по донорским зонам. Система фреймов (слотов, концептов) донорской зоны служит основой для моделирования ментальной системы реципиентной зоны. Характеристика модели предусматривает выделение компонентов, связывающих первичные и метафорические смыслы охватываемых данной моделью единиц, метафорически сближают указанные зоны.

Цель статьи – с позиций теории номинации и когнитивной лингвистики проанализировать специфику метафорического моделирования и способы экспликации метафоризации в номинативных единицах биоэтики.

Понятийная сфера **ЭКОНОМИКА** может быть оценена как продуктивный источник метафорической экспансии в сферу биоэтики не столько благодаря количеству поставляемых лексических единиц, сколько за счёт их повторяемости. Детально структурированная в национальном сознании, она помогает раскрыть ценностные ориентиры и регулятивную функцию биоэтики.

Так, фрейм (1) **Экономическая оценка**, слот (1.1) **Оценка товаров** проецируется в биоэтику благодаря основополагающему понятию *ценность* – ‘стоимость чего-л., выраженная в деньгах; цена’ (здесь и далее толкования даны по [2]). Понятие, заимствованное многими областями знания, указывает на человеческое, социальное и культурное значение определённых объектов и явлений, отсылающих к миру должного, целевого, значимого, абсолютного. Основанием переноса стал смысловой компонент ‘важность, значимость’, результатом – ряд общих для философии, социологии, политологии, теологии, собственно этики, а также биоэтики терминов: *ценностные ориентации* – ‘элементы внутренней структуры личности, сформированные и закреплённые жизненным опытом индивида, выполняющие функцию важнейших регуляторов социального поведения’; *нравственные ценности* – ‘благоразумие, доброжелательность, мужество, справедливость’; *система ценностей* – ‘сложившиеся представления людей о значении в их жизни предметов и явлений из мира природы и общества, служащие критерием при оценке и выборе решения’; *абсолютные ценности* – ‘ценности истины, нравственного добра, красоты и свободы, обусловленные не культурой, а исходящие из высшего трансцендентального источника’.

К «специфическим» ценностям биоэтики можно отнести т. н. *ценности дикой природы*, детально проанализированные В. Е. Борейко [1]. Среди них – *неосознанные (неизвестные, неразработанные) ценности*, существующие вне человеческого ума и опыта; *инструментальные / утилитарные внешние ценности*, выражаемые в денежном эквиваленте, и *неэкономические / нематериальные внешние ценности*, денежный эквивалент которых трудно или невозможно подсчитать. В свою очередь, среди инструментальных / утилитарных ценностей различаются: *музейная* (дикая природа – огромный музей, служащий просвещению и развитию человека); *эталонная* (эталонный образец для того или иного естественного объекта); *природоохранная / природоподдерживающая / выживательная / экологическая / средообразующая* (только оставшиеся участки дикой природы способны компенсировать антропогенное преобразование экосистем), а также *ценность защиты от новых болезней, наследия, поддержания жизни, убежища* и т. д.

Неэкономические / нематериальные внешние ценности: *религиозная* (средоточие тайн и чудес Бога, приводящее к сакрализации); *этическая* (источник любви, смирения, доброты); *эстетическая* (место средоточия неповторимой красоты); *духовная* (место духовного очищения, обретения мудрости, спокойствия); *историко-культурная* (природа сохраняет дух истории и культуры); *символическая* (природа – арсенал кодовых образов); *ценность свободы* (источник духовной, интеллектуальной и даже политической свободы для человека, место реализации свободы для животных и растений); *ценность «дикости» природы* (чем больше в природе первозданности, тем она значимее), а также *образовательная, воспитательная, научная, ценность вдохновения*.

Кроме внешних ценностей, природа или её конкретный вид обладает *внутренней / подлинной / абсолютной / присущей / неотъемлемой / врождённой ценностью* (она же – *ценность сама по себе, ценность для себя, самоценность*). Существуя независимо от присутствия оценивающего, его осознания, интереса или действий, внутренняя ценность заставляет человека строить свои отношения с дикой природой этически «правильно» а не «экономически выгодно».

Слот (1.2) **Оценка экономической деятельности** стал донором метафорической вербализации биоэтического знания о контроле над состоянием окружающей среды или проведением клинических исследований. Речь идёт о группе терминов, объединённых понятием *аудит* (англ. audit) – ‘проверка бухгалтерами-аудиторами финансово-экономической деятельности какой-л. организации с целью определить степень достоверности информации, содержащейся в отчётности, и её соответствие закону’. Так, **экологический аудит** и **аудит системы управления окружающей средой** – это ‘независимая, оценка соблюдения субъектом хозяйственной и иной деятельности требований в области охраны окружающей среды, требований международных стандартов и подготовка рекомендаций по улучшению такой деятельности’. Лицо, проводящее экологический аудит, имеющее соответствующую квалификацию и сертификат, – это **аудитор в области экологии / аудит-эколог / экологический аудитор** (ср. в донорской зоне: *аудитор* – ‘лицо, проверяющее состояние финансово-хозяйственной деятельности какой-л. компании на основе контракта, заключённого с её руководством, и по специальному разрешению государственных органов’).

Для спонсируемых клинических исследований важны **аудиторская проверка** на соответствие протоколу и стандартным рабочим процедурам спонсора; **аудиторское заключение**, документирующее или подтверждающее факт проведения аудиторской проверки; **аудиторский отчёт** – оценка аудитором точности полученных в исследовании данных, соблюдении протокола; **материалы для проведения аудиторской проверки** и т. д. Сравнивая содержание указанных терминов в донорской и реципиентной зонах, определяем общий смысловой элемент ‘независимая проверка’.

Слот (1.3) **Оценка состоятельности субъектов экономической деятельности** реализован через понятие *долг* – ‘то, что взято взаймы’. Слово *долг* в значении ‘обязанность перед кем-, чем-нибудь’ имеет давнюю традицию употребления во многих сферах человеческих взаимоотношений. Для биоэтики важен **долг медика / врача, или врачебный / профессиональный долг**, – выполнение всех требований, связанных с лечением и достижением выздоровления больного. Ещё одной формой ответственности здесь выступает **долг перед природой / экологический долг**: общество, берущее у природы ресурсы, обязано возместить нанесённый ущерб – восстановить нарушенные объекты, их репродуктивные возможности.

Конкуренция рассматривается как существенная черта различных видов деятельности, отмеченных столкновением интересов: политики, экономики, науки, спорта и т. д. В экономике **конкуренция** – ‘соперничество, соревнование людей, групп, организаций в достижении лучших экономических результатов’ – представляет фрейм (2) **Экономическая деятельность**. Метафорический перенос на основании смыслового элемента ‘соперничество’ привёл к появлению биотического и биоэтического термина **конкуренция** – ‘тип взаимоотношений между организмами или видами, при котором они соперничают в потреблении одних и тех же, обычно ограниченных, ресурсов’. Конкуренция бывает **внутривидовой** и **межвидовой**.

Таким образом, биоэтика представляет собой науку с развивающейся открытой номинативной системой. Экспансия экономического знания, осуществляемая посредством метафоризации, доказывает, что система строится по образцу других актуальных для социума сфер социальной деятельности человека, что приводит к активизации рассмотренных в статье метафорических моделей.

Примечания

1. Вслед за Е. А. Селивановой, термином называем метафорическое наименование или словосочетание с метафорическим компонентом, поданным в кавычках, не получившее стабильного места в данной терминосистеме.

Список использованных источников

1. Борейко В. Е. Популярный словарь по экологической этике и гуманитарной экологии : [Электронный ресурс] / В. Е. Борейко. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 2003. – Режим доступа: <http://www.ecoethics.ru/old/b20-1/>
2. Ефремова Т. В. Современный толковый словарь русского языка [Электронный ресурс] / Т. В. Ефремова. – Режим доступа : http://onlineslovari.com/sovremennyiy_tolkoviyiy_slovar_russkogo_yazyika_efremovoy/
3. Лакофф Д. Метафоры, которыми мы живем [Электронный ресурс] / Джордж Лакофф, Марк Джонсон // Теория метафоры : сб. / вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой. – М. : Прогресс, 1990. – С. 387–415. – Режим доступа: http://tlf.narod.ru/school/teoriya_metafory.htm
4. Философия биомедицинских исследований: этос науки начала третьего тысячелетия / отв. ред. Б. Г. Юдин. – М. : Ин-т человека РАН; Независимый ин-т гражданского общества, 2004. – 128 с.
5. Чернышова Л. А. Отраслевая терминология в свете антропоцентрической парадигмы : монография / Л. А. Чернышова. – М. : Изд-во МГОУ, 2010. – 206 с.

The study of metaphorical nomination is of particular importance in new, actively developing term systems, among which is a term system of bioethics. The subject of this science is moral, axiological and regulatory mechanisms of preservation and development of life in its wholeness and variety. The establishment of conceptual system of bioethics is realized through the cooperative efforts of scientists from different branches, and the results of metaphorisation of respective terms are represented in its nominative system.

In the article the expansion of donor system economics into recipient zone bioethics is looked from the point of view of the theory of nomination and cognitive linguistics. The peculiarities of metaphorical reconsideration have been analyzed, and the main metaphorical models have been characterized.

The frame system (slots, concepts) of donor zone became the basis for modeling of the mental system of recipient zone. The term system of bioethics is represented by frames (1) Economic evaluation and (2) Economic activity. The first one is realized through the slots (1.1) Valuation of goods, (1.2) Estimation of economic activity, (1.3) Evaluation of economic consistency of subjects of economic activity. Due to the metaphoric bridge 'significance, worth' the basic meaning of the slot (1.1) value is fixed in term components value, valuable, constituting 60 units of nomination; the meaning of the slot (1.2) audit as 'independent check' in the components audit, auditor, auditing, organizing 9 terms; (1.3) debt as 'a duty to smb, smth' in 8 terms.

Due to the semantic element 'rivalry' frame (2) is realized through the concept competitiveness in 4 units of bioethic nomination.

Thus, more than 80 units of metaphoric origin are systemized according to the actual social sphere of human's economic activity.

Key words: *nominative unit, cognitive metaphor, donor zone, frame, slot, bioethics*

Отримано: 19.10.2014 р.

УДК 811.162.1

Вишнеvsька Л.Б.

МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ У ПОЛЬСЬКІЙ МОВІ: КОМПОНЕНТНА ВАРІАНТНІСТЬ ТА ЇЇ МЕЖІ (ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті досліджуються механізми формування фразеологічних інновацій у польській мові, зокрема акцентовано увагу на морфологічній деривації як комбінації лексичних і формальних варіантів. Доведено, що заміна компонентів фразеологічної одиниці є процесом, що має певні обмеження. Окреслено теоретичні проблеми вирішення питання класифікації та опису фразеологічних інновацій.

Ключові слова: *фразеологічна інновація, фразеологічна варіантність, морфологічна деривація, компонентна варіантність, слово-компонент, варіантність та синонімія.*

Актуальність названої проблематики зумовлена інтерлінгвістичними факторами. Конференція у Щецині (Польща, 2001 р.), яку було проведено Міжнародною фразеологічною комісією при Міжнародному комітеті славістів (Słowo.Tekst/ Czas VII, 1992), прямо вказала на доцільність вивчення нових процесів у фразеології на широкому слов'янському ареалі.

Сучасна фразеологічна неологія потребує вирішення питання збору і накопичення фактичного матеріалу та його комплексного лінгвістичного опису. До речі, навіть загальнолінгвістичні терміни «фразеологізм» і «неологізм» фразеологи і лексикологи трактують по-різному, а це, без сумніву, впливає на обсяг та якість аналізу зібраного матеріалу.

Польський славіст С.Гайда [7, 215 – 219] запропонував нову концепцію опису слов'янської фразеології, яка базується на аналізі диференційних та тотожних явищ.

Процеси неологізації фразеологічного фонду є характерними для всіх слов'янських мов, але мають свою специфіку в кожній з них.

Ціль представленої статті – висвітлення частини загальної проблеми механізмів формування фразеологічних інновацій у сучасній польській мові, а саме морфологічну деривацію, зокрема її компонентну варіантність і можливі обмеження цього процесу; окреслити теоретичні засади названої проблематики.

Російський дослідник В.Мокієнко [2, 28] під фразеологічним неологізмом розуміє «незафіксований тлумачними словниками сучасних літературних мов стійкий експресивний зво-

рот, який був новоствореним або актуалізованим у нових соціальних умовах, або трансформованим вже з існуючих паремій, крилатих слів і фразем, а також запозиченим з інших мов».

Такий прагматичний підхід до визначення фразеологічних неологізмів має сенс. По-перше, розуміння фразеологічної одиниці у «широкому» плані дозволяє залучити до корпусу фразеологізованих новоутворень не тільки ідіоми і фразеологічні сполучення, а й стійкі фрази (перифрази, крилаті вислови, фрази-привітання тощо). Таке тлумачення дає можливість зрозуміти механізми формування фразеологічних неологізмів (інновацій). По-друге, навпаки, «вузький» погляд на проблему змісту фразеології призводить до браку ілюстративного матеріалу, що негативно впливає на хід дослідження.

Вподальшому всі фразеологічні новотвори ми будемо називати фразеологічними інноваціями, які є новими за формою, або за значенням, або за формою і за значенням разом для конкретного періоду розвитку літературної мови без урахування фіксації у словниках.

Така дефініція поняття, на нашу думку, чітко окреслює широке коло аналізованого матеріалу.

З іншого боку, будь-які інновації – це засіб виявлення прагматичних аспектів комунікації, де вихідним положенням є те, що прагматику цікавить не значення одиниць, а мета, з якою вони вживаються в тому чи іншому контексті.

Слід підкреслити, що неологізація фразеологічних утворень залежить не тільки від семантичної, але й від морфологічної деривації, яка є комбінацією лексичних і формальних варіантів. Таку позицію поділяє переважна більшість дослідників фразеології.

У зв'язку із сказаним виникає проблемне питання статусу компонентів фразеологічних одиниць: чи можна назвати компонент фразеологізму словом? Позбавлення / непозбавлення компонента ознак слова являє собою основу класифікації фразеологічного матеріалу.

До теперішнього часу не втратив актуальності диференційований підхід до вирішення цього питання, озвучений О.Смирницьким [3, 207]: «компоненти фразеологічної одиниці можна і потрібно вважати словами, але тільки специфічно вжитими».

Не визнають словесної природи компонента фразеологізму деякі українські та російські вчені (Г.Удовиченко, М.Алефіренко, В.Жуков, О.Молотков та інші).

Польські фразеологи дещо в іншому ракурсі розглядають це питання.

Так, С.Каня і Я.Токарський [8, 199 – 210] враховують диференційований підхід у вирішенні питання статусу компонента фразеологізму, але підкреслюють, що семантична класифікація фразеологічних одиниць залежить від семантичної єдності компонентів.

Полоністи А.М.Левицький [9, 7 – 23] і А.Пайдзінська [10, 168 – 173] акцентують увагу на конотації компонентів фразеологізму. Остання зауважує, що «якщо б слова-компоненти фразеологічної одиниці цілком десемантизувати і деграматизувати, то були б неможливіми різноманітні інновації». Недостатність мотивації, стверджує дослідниця, компенсується історичною довідкою про походження виразу. Вплив компонентів на загальне значення фразеологізму можна зрозуміти, якщо залучити не тільки варіантні семантичні риси, а й конотативні значення компонентів фразеологічної одиниці, порівняй: *szukaj wiatru w polu / wolny jak wiatr* (конотат *wiatr* означає непостійність, змінність тощо). Значення багатьох фразеологічних одиниць мотивовані семантичними характеристиками вільних словосполучень, а не лексичним значенням слів.

Д.Буттлер [6, 186 – 188], торкаючись статусу компонента, визначає типи фразеологізмів, які знаходяться в залежності від мотивованості / немотивованості загального значення стійкого виразу дослідним значенням слів, що входять до його складу, і від набуття словами-компонентами переосмисленого значення.

Ми вважаємо, що тільки диференційований підхід дає можливість об'єктивно розв'язати складну проблему статусу компонентів фразеологічних одиниць.

Фразеологізм як мовний знак має план змісту і план вираження. Варіюванню підлягає тільки план вираження, а змістовна частина залишається без змін. В іншому випадку ми отримаємо не варіант фразеологізму, а новий усталений вираз. Компонентна мобільність зумовлена роздільним оформленням фразеологізму, а семантична злитість компонентів забезпечує відносну стабільність його загального значення. Тотожність змісту і вираження – основна проблема фразеологічної варіантності з точки зору синхронії та діакронії.

Найбільш значимими типами фразеологічного варіювання є формальні і лексичні варіанти. Формальні варіювання компонентів фразеологізму ідентичні варіюванню лексем, а це є фактом генетичної спільності слова і компонента фразеологізму.

Морфологічні формальні варіанти фразеологічних одиниць (словотвірні і парадигматичні) не порушують цілісності фразеологізму і суттєво не впливають на його значення.

Більш проблемним виглядає лексичне варіювання фразеологічної одиниці.

Значна частина науковців трактує лексичні заміни компонентів фразеологізмів як варіантність (В.Мокієнко, А.М.Левицький, А.Пайдзінська, Д.Буттлер, С.Сташевський, М.Басай та інші). Їхні опоненти (О.Федоров, О.Кунін, Г.Крайчинська, В.Цоцкевич, В.Слівінський, Д.Ритель та інші) варіантними вважають ті фразеологічні одиниці, в яких змінні компоненти перебувають у синонімічних зв'язках. Вони підкреслюють, що у більшості фразеологізмів зміна компонента змінює експресивну і стилістичну забарвленість виразу, тому і результатом лексичної заміни є виникнення фразеологічних синонімів, а не варіантів того ж самого фразеологізму.

Ми погоджуємося з міркуванням польського лінгвіста С.Сташевського [11, 193 – 196], який розмежує варіантність і синонімію у фразеології. Варіантними вважаються фразеологічні одиниці, які не змінюють образність самого виразу при збереженні семантичної та стилістичної єдності.

У підтримку свого колеги інший польський дослідник М.Басай [4, 7 – 14] запропонував маркувати варіантні та синонімічні одиниці у словниках.

Варіантність притаманна всім рівням мови, без якої не можна уявити і розвиток інноваційних процесів. Інновація входить у мову як сукупність своїх варіантів. Варіантні і синонімічні відношення тісно пов'язані і є проявом системності фразеології.

Звичайно, заміна компонентів фразеологічної одиниці є процесом, який має певні обмеження, але наявність замінюваних компонентів розширює межі сталості фразеологізму і, найважливіше, це не є показником їхньої нестійкості.

Вдруге підкреслюємо, що морфологічну деривацію фразеологічних одиниць ми, перш за все, розуміємо як комбінацію лексичних і формальних варіантів.

Формальне варіювання – це своєрідна трансформація слів-компонентів, результатом якої є утворення парадигматичних варіантів (флексивних модифікацій компонентів), і варіантів, зумовлених різними модифікаціями словотвірних формантів.

Інновації, спричинені формальними змінами компонентів фразеологічних одиниць, залишаються поза інтересами даної статті.

Усталений вираз, у рамках якого відбуваються лексичні заміни, ми асоціюємо із компонентною варіантністю фразеологізмів. Сказаним ми проводимо межу між варіантністю і синонімією, надаючи пріоритет першій.

Лексична варіативність стійких одиниць відображає специфіку самого фразеологізму: при збереженні його тотожності стає можливою заміна цілого слова-компонента. В цьому і полягає унікальність варіювання фразеологічної одиниці.

Лексична міна компонентів можлива завдяки:

1) лексико-семантичній організації слів – різних видів лексико-семантичних парадигм (синонімів, слів різних тематичних груп тощо);

2) семантичних взаємодій слів-компонентів (метонімії, метафори).

Заміна компонентів відбувається на основі спільності їх значення і втрати ними диференційних семантичних ознак, наприклад: *brać (wziąć, chwycić, uchwycić) za serce (za duszę)* і український аналог брати (взяти, хапати, хватати) за серце (за душу) «дуже розчулювати, глибоко зачіпати, оволодівати кимсь, дурманити». Тут міна компонентів базується на семній спільності дієслова оволодівати і нейтралізації диференційних сем дієслова хапати – «поспішно, скоро».

На основі метонімічних взаємодій виник такий варіантний ряд: *bity (wytrawiony) wilk* і український аналог битий (травлений) вовк, де загальна сема прикметника – досвідчений та диференційні ознаки прикметника-компонента – травлений «якого натравлювали» були нейтралізовані в контексті аналізованої одиниці.

Теоретичною основою наших спостережень можна вважати концепцію польського мовознавця С.Бомби [5, 17 – 23], який на основі критерію генетичності поділив інновації на внутрішні (територіальні, професійні тощо) та зовнішні (запозичення). Також він обґрунтував основи нормативного вживання фразеологічних інновацій, зазначивши, що їхньою джерельною базою є класична література, наука, культура, сучасна періодика тощо. Але поза увагою автора залишилась велика кількість інновацій, які вільно функціонують у живій розмовній мові, що, на наш погляд, не є правомірним. Під фразеологічними інноваціями С. Бомба розуміє різні типи фразеологічних варіантів.

Тип інновацій знаходиться у прямій залежності від способів перетворення виразів:

1) від порушення стабільної структури фразеологізму (вживання з інверсійним порядком компонентів);

2) від доповнення лексичного складу фразеологізму новими компонентами або їхньою повною заміною (додавання або віднімання одного з компонентів та їхні модифікації);

3) від розширення контексту.

Фразеологічна варіантність – це зміна елементів, які співвідносяться з одиницями різних рівней: лексико-семантичним, синтаксичним, морфологічним, словотвірним, фонетичним, які не порушують тотожності одиниці.

Безпосередньо лексична варіантність, по-перше, є результатом нейтралізації слів-компонентів в таких лексико-семантичних парадигмах:

- 1) синонімічній: pusta głowa (pała); укр. порожня голова (макітра);
- 2) тематичній: siódmy (dziesiąta) woda do galaretki; укр. сьома (десята) вода на киселю;
- 3) узагальнюючій: liczyć kości (zebra); укр. рахувати кістки (ребра);
- 4) антонімічній: Bóg (Diabeł) wie; укр. Бог (Дідько) знає.

Лексична варіантність, по-друге, виникає на основі слів-компонентів при нейтралізації їхніх диференційних ознак:

- 1) на основі метонімії: stary (doświadczony) wróbel; укр. старий (стріляний) горобець;
- 2) на основі метафори: pusta (dąbowa) głowa; укр. пуста (дубова) голова.

Об'єм варіантної парадигми фразеологізму залежить від кількості форм, що змінюються. Парадигма може бути двочленною і багаточленною.

Таким чином, фразеологічні модифікації призводять до фразеологічних інновацій, що, без сумніву, сприяє підсилению експресивності та образності всіх новоутворень, порівняй: budowa zamek na lodzie та модифікацію budować zamek na wodzie, або nie być do życia та модифікацію kto jest nie do życia.

Використання варіантних фразеологічних одиниць поглиблює та збагачує зміст будь-якого тексту.

Ми прийшли до висновку, що механізми формування фразеологічних інновацій у польській мові є універсальними для всіх слов'янських мов. І це довів тільки один аспект наших спостережень – компонента варіантність (лексична заміна), яка разом із формальними трансформаціями є основним типом фразеологічного варіювання. Стійкість є одним із параметрів фразеологічності, яка обмежує утворення варіантів. Об'єктивне вивчення лексичної варіантності дасть змогу розмежовувати варіантні та синонімічні форми фразеологічних одиниць. Висвітлені проблемні питання базуються на аналізі останніх досліджень і публікацій. Опис співвідношення мовних і мовленнєвих фразеологічних інновацій є актуальною проблемою для всіх слов'янських мов, а перспективи і результати подальших розвідок будуть втілені у лексикографічній практиці – створенні загальнослов'янського словника фразеологічних інновацій.

Список використаних джерел

1. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. – Харків: Вища шк., 1987. – 136 с.
2. Валерий М. Мокиенко. Новая русская фразеология. Uniwersytet Opolski – Instytut filologii Polskiej. – Opole, 2003. – 168 с.
3. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. М.: Наука, 1956. – С. 207.
4. Basaj M. Z problematyki słownika frazeologicznego czesko-polskiego // Stałość i zmienność związków frazeologicznych / Praca zbiorowa. Pod.red.A.M.Lewickiego. Lublin, 1982. – S.7-14.
5. Bąba S. Główne typy innowacji frazeologicznych // Stałość i zmienność związków frazeologicznych / Praca zbiorowa. Pod.red.A.M.Lewickiego. Lublin, 1982. – S. 17-23.
6. Buttler D. Język i my. Podręcznik języka polskiego dla szkół średnich. Warszawa, 1987. С. 186-196.
7. Gajda S. Żargony. [W:] Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Język polski. Red. S.Gajda. Opole, 2001. S. 215-219.
8. Kania S., Tokarski J. Zarys leksykologii i leksykografii polskiej. Warszawa, 1984. S. 199-210.
9. Lewicki A.M. Motywacja globalna frazeologizmów. Znaczenie przenośne, zymboliczne i stereotypowe // PFPS: WGT / Pod red. M.Basaja, D.Rytele. Wrocław, 1985. – T.3. – S. 7-23.
10. Pajdzińska A. Znaczenie związku frazeologicznego // Poznańskie Spotkanie Językoznawcze / Pod red. Z. Krążyńskiej i Z.Zagórskiego. Poznań, 1996. – T. 1. S. – 168-173.
11. Staszewski S. Warianty i synonimy we frazeologii // Stałość i zmienność związków frazeologicznych / Praca zbiorowa. Pod. Red. A.M.Lewickiego. Lublin, 1982. – S. 193-196.

The article focuses on the mechanism of formation of phraseological innovation in the Polish language. It is noted that the variance is not possible without the development of innovative processes. The innovation is recorded in language as a collection of options. Formation of new idioms depends on the semantic and morphological derivation. The greatest interest is the kind of morphological changes – changing the lexical components. This problem creates a lot of discussion. We are finding different views on the interpretation of terms, scope phraseology, status not actual words for today, the distinction between variance and synonymy. The emergence of variance component composition phrases in

Polish language depends on the cultural and historical development. But the mechanisms for creating innovation are universal for all Slavic languages. Variant phraseological units are divided into the following types: 1) version is formed on substitution of one lexical components on the synonyms word; 2) lexical variants of lexemes generated by changing one lexical semantic group; 3) replacement thematic words components.

Between lexical and phraseological levels of language we observe systematic relations. So, component variance of phraseology does not violate its identity, because that word components lose their lexical meaning; words substitution does not deform the imaginative base, which does not depend on her internal form; replacement do not violate the component composition. The conclusion is drawn that the use of variant idioms enriches the content of any text. Research in this area in the future, will contribute to the Creation of the Slavic dictionary idiomatic innovation.

Key words: *phraseological innovation, phraseological variance, morphological derivation, variability of component, word component, variance and synonymy.*

Отримано: 9.11.2014 р.

УДК 811.37.091

Вовк О.І.

ПРЕДСТАВЛЕННЯ МОВНИХ ЗНАТЬ: КОНЦЕПТУАЛЬНА МЕТАФОРА

У статті досліджується проблема використання концептуальної метафори в процесі навчання іношомовної граматики. Концептуальна метафора розглядається як ментальна операція, форма концептуалізації, як тип навчальної інформації і спосіб представлення мовного матеріалу. Окреслюються функції концептуальної метафори, визначається її роль як когнітивної структури, яка сприяє глибшому розумінню й осмисленню граматичного матеріалу та виведенню нового знання.

Ключові слова: *концептуальна метафора, навчальна інформація, концептуалізація, концепт, граматична категоризація.*

Постановка проблеми й аналіз попередніх досліджень. Довгий час метафора розглядалась як мовний троп, стилістичний засіб, як феномен, який стосується радше мови, ніж мислення. Нині феномен метафори досліджується з позицій когнітивного підходу, в аспекті якого метафора визначається не лише як фігура мови, а й як когнітивна здатність, спосіб представлення навчальної інформації і отримання нового знання (П. Дін, М. Джонсон, О. Кубрякова, Дж. Лейкофф, Е. Маккормак, В. Телія, С. Форсвіл та ін.). Використання метафори в навчальному процесі полегшує сприйняття нового матеріалу, дозволяючи зрозуміти суть явищ і усвідомити їхні зв'язки з іншими явищами в динаміці їхнього розвитку.

Завданням цієї статті є розкрити суть метафори як способу виведення нового знання, організації, презентації та осмислення мовного матеріалу.

Виклад основного матеріалу. У методичній літературі відомості, які стосуються способів подання нового матеріалу, об'єднуються терміном «навчальна інформація» (далі НІ). НІ може бути представлена різними засобами, вибір яких залежить від того, наскільки точно вони передають відомості щодо форми й функцій граматичних явищ у мовленні. Традиційно до НІ відносять: мовленнєвий зразок, модель, схему, правило, алгоритм та ілюстративну таблицю. Проте, до цього списку варто також додати й концептуальну метафору [1, 144]: вона дозволяє виокремлювати найсуттєвіші ознаки досліджуваного об'єкту, забезпечує глибше розуміння й осмислення інформації. Метафора конструє образ, який вміщує більшість найважливіших ознак, тобто забезпечує сприйняття об'єкту як цілісного явища, а не його окремих складових частин. Образна єдність утворює цілісну картину явища і, як наслідок, легше засвоюється. Метафора допомагає звернутись до особистого досвіду адресата, його епістемологічних стилів, картини світу, множинного інтелекту, знанневого простору й таким чином конкретизувати абстрактне знання.

Метафоричне навчання забезпечує холистичність освітнього процесу, що допомагає вивчати певне явище як єдине ціле. При такому навчанні кожна одиниця знання не є ізольованим набором інформації; вона вможливує проникнення в суть нового явища, сприяє «осаянню», новому ракурсу розуміння певного феномену. На відміну від «традиційного» навчання, де одиниці знання є розрізненими й кожне нове явище викладається як нова інформація, а для отримання нового знання необхідно здійснити певні когнітивні операції та виконати низку вправ, метафоричне навчання дозволяє виокремити спільні ознаки, зв'язки між явищами, тобто кожне нове явище

викладається з опорою на певні ознаки того, що вже є опанованим і зрозумілим, і нове знання отримується коротшим шляхом (рис. 1) [1, 160]. З огляду на викладене вище, можна стверджувати, що метафоризація є універсальним способом отримання, осмислення, виведення й поповнення нових знань.

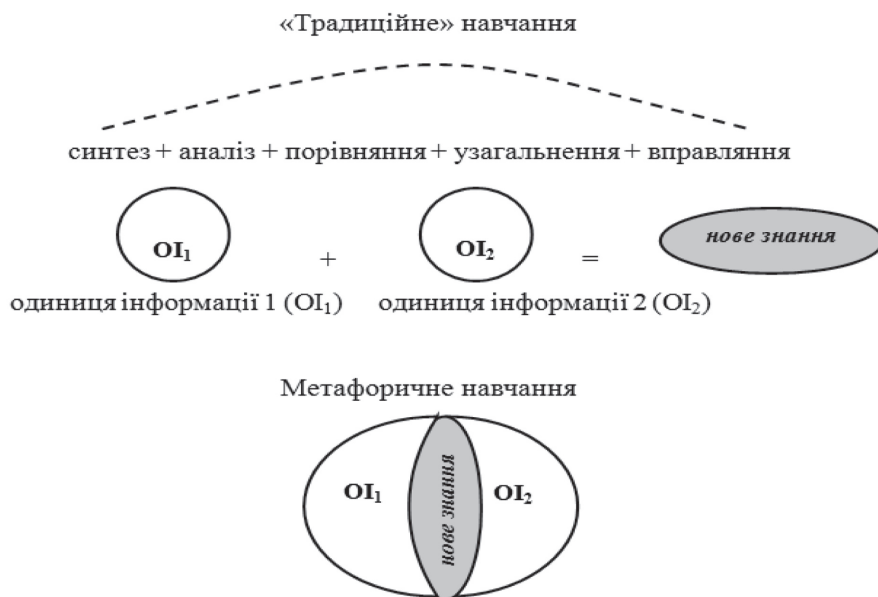

Рис. 1. Схема отримання нового знання при традиційному й метафоричному навчанні

Серед багатьох видів метафори особливого значення у світлі сказаного вище набуває **концептуальна метафора** (далі КМ). Її визначають як ментальну операцію, як спосіб пізнання, структурування й перетворення наявної у свідомості людини мовної картини світу; як одну з форм концептуалізації, когнітивний процес, котрий формує нові поняття й допомагає отримати нове знання [6; 4]. Іншими словами, це спосіб оброблення інформації у свідомості. За своїм джерелом КМ відповідає здатності індивіда схоплювати та створювати подібність між різними класами об'єктів.

КМ є явищем, яке формується не в мові, а в мисленні, завдяки здатності цього явища встановлювати аналогії між гетерогенними сутностями різної природи, в результаті чого людина концептуалізує одну ментальну сутність у термінах іншої, пристосовуючи свій досвід до нових ситуацій, і в цьому сенсі КМ є одним із способів репрезентації знання в мовній формі [2, 55]. Фактично, КМ є засобом концептуалізації – одним із найважливіших процесів когнітивної діяльності людини, що передбачає членування потоку інформації на концепти й відношення, які їх зв'язують, і структурування знань – виникнення різних структур представлення знань із певних мінімальних концептуальних одиниць, або концептів.

Концепт є терміном, який використовується для пояснення одиниць ментальних ресурсів людської свідомості; це оперативна змістова одиниця ментального лексикону і концептуальної системи, всієї картини світу, відображеної у психіці. Індивід оперує концептами у процесі мислення: вони відображають зміст досвіду і знання, результатів людської діяльності у вигляді «квантів» знання. Як одиниці пізнання світу концепти можуть мати різний ступінь інформаційної насиченості, залишаючись при цьому цілісними утвореннями, здатними поповнюватись, змінюватись і відбивати людський досвід. Будучи «будівними елементами» концептуальної системи індивіда, вони сприяють обробленню досвіду шляхом підведення інформації під категорії і класи. Це окремий смисл, певна ідея, що існує в людській свідомості як оперативна одиниця розумового процесу. Особистість мислить концептами: в них концентрується та кристалізується її мовний і когнітивний досвід. Сукупно концепти становлять концептосферу суб'єкта пізнання [3, 305–320].

На думку науковців, найважливіші концепти кодуються саме в мові. Центральні для психіки людини концепти відображені у граматиці мов; саме граматична категоризація створює ту концептуальну сітку, той каркас для розподілення всього концептуального матеріалу, вираженого лексично. У граматиці відображаються ті концепти, які є найсуттєвішими для певної мови [8, 165–166]. Ефективність когнітивного перероблення інформації при оволодінні знаннями залежить від загальної структури концептуальної системи й від того, що означають концепти.

КМ виконує дві принципові функції: когнітивну й комунікативну. Вони сприяють становленню концепту у свідомості, його формуванню і проясненню (когнітивна функція); забезпечують

актуалізацію наявного концепта та рематизацію певних його сторін у мовленнєво-розумовому процесі (комунікативна функція). КМ допомагає концепту проявитись та отримати позначення в мовленні. Вона формує, прояснює і виражає один концепт через інший [5, 257–262].

Концептуальна інформація КМ може бути виражена як вербально, так і графічно. Наведемо приклади КМ, вираженої вербально:

“*Irregular verbs are creative. They design their own fancy clothes. They never wear those dull uniforms! Irregular verbs are true artists!*” [7, 4]. Передбачається, що у свідомості суб’єктів пізнання мають утворитись такі концепти: *Verbs can be looked upon as persons. Their affixes are articles of clothing. Regular forms are uniforms. Irregularity is rebelliousness. Irregularity is creativity.*

“*The Bare Infinitive has nothing on because it pals on bad companions. The names of those guys are: to see, to watch, to hear, to observe, to notice, to feel, to make, to let, to have*” [1, 161]. Можна припустити, що студенти мають зрозуміти, що «голий» інфінітив – це інфінітив без частки *to*, частка *to* перед інфінітивом не вживається, якщо він використовується з певними дієсловами.

КМ може бути також виражена за допомогою графу (схем і малюнків). Вдалил малюнок не лише робить зрозумілішим готове знання, а й підказує раптове вирішення, гіпотезу, міркування, тобто стимулює появу нового знання. Іншими словами, малюнок виконує не лише ілюстративну, а й когнітивну функцію. Індивід вкладає особистий зміст в інформацію, виражену малюнком, так би мовити, «підключає» уяву, розвиває творче мислення, що дозволяє йому проводити паралелі, виявляти подібності й відмінності досліджуваного об’єкту. Навчання, таким чином, відбувається, передусім, не у класній кімнаті, а у свідомості суб’єктів пізнання. Релевантний приклад КМ, вираженої графом, наведено на рис. 2 [1, 162].

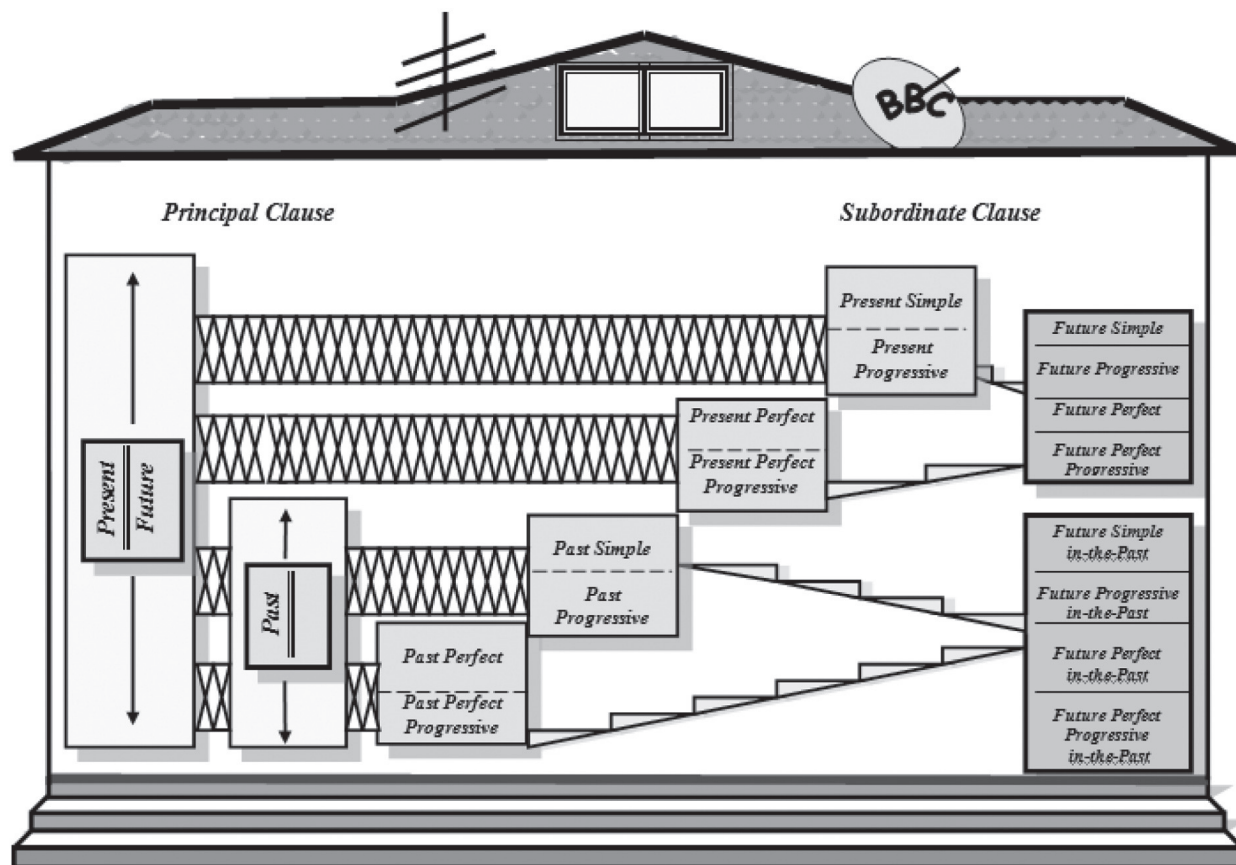

Рис. 2. Концептуальна метафора граматичного явища «Узгодження часів» в англійській мові

Які ж концепти мають утворитись у свідомості студентів після осмислення наведеної КМ? По-перше, граматичне явище «Узгодження часів» реалізується у складнопідрядних реченнях з додатковим підрядним. По-друге, граматичні часи знаходяться в певній ієрархії, утворюють, так би мовити, певні граматичні «сходи», де кожна окрема «сходишка» певним чином підпорядкована попередній і наступній. По-третє, граматичні часи можна розмежувати на дві основні групи: *Present/Future* і *Past/Future*. Не всі часи цих груп можуть узгоджуватись між собою у складнопідрядних реченнях. Наприклад, *Past Perfect* (у головному реченні) не вживається з *Present Perfect*, *Future Simple* або *Present Progressive* (у підрядному реченні), оскільки вони належать

до різних груп і не узгоджуються між собою, але вживається з *Past Simple* і *Future-in-the-Past*, адже вони належать до однієї групи й гармонізуються в часі.

Висновки. Отже, КМ можна розглядати як спосіб представлення мовних знань, як окремих типів НІ, який може бути використаний у процесі навчання іншомовної граматики у раціональному співвідношенні з іншими типами НІ. Співвідношення типів НІ не є константною величиною, а залежить від низки факторів, як-от: граматичної теми, мовної й когнітивної здатності студентів, рівня сформованості їхньої мовної компетенції, мовленнєвого досвіду, складності мовного матеріалу, етапу навчання, індивідуальних епістемологічних стилів тощо.

Перспектива подальшого вивчення окресленої проблеми вбачається в дослідженні фреймової організації та презентації мовного матеріалу.

Список використаних джерел

1. Вовк О. І. Когнітивні аспекти методики викладання англійської мови у вищих навчальних закладах / О. І. Вовк. Навчально-методичний посібник. – Черкаси: Видавництво «САН», 2010. – 506 с.
2. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина / Под общей ред. Е. С. Кубряковой. – М.: МГУ, 1996. – 245 с.
3. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова / РАН ИЯ. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
4. Маккормак Э. Когнитивная теория метафоры / Э. Маккормак // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 358 – 387.
5. Никитин М. В. Метафора: уподобление vs интеграция концептов / М. В. Никитин // С любовью к языку: Сб. науч. трудов. – Москва – Воронеж, 2002. – С. 255–270.
6. Телия В. Н. Предисловие / В. Н. Телия // Метафора в языке и тексте. – М. – 1988. – С. 3 – 10.
7. Lapaire, J.-R. Imaginitive Grammar. The Unpublished Manuscript / J. R. Lapaire. – France : University of Bordeaux, 2002. – 11 p.
8. Talmy, L. The Relation of Grammar to Cognition / L. Talmy // Topics in Cognitive Linguistics / Ed. by V. Rudzka-Ostin. – Amsterdam, Philadelphia, 1988. – P. 162–205.

The article propounds a new methodological framework of using metaphors in teaching a foreign language to university students who major in linguistic fields. Particularly, in the focus of attention is the notion of a conceptual metaphor which is characterized in terms of the cognitive approach. In the cognitive paradigm, a conceptual metaphor refers to the understanding of one idea, or conceptual domain, in terms of another, i.e. it uses one idea and links it to another to better understand some phenomenon or event. It is highlighted that conceptual metaphors shape not just human communication, but also the way a person thinks and acts thus affecting his worldview.

In the article a conceptual metaphor is viewed as a mental operation, form of structuring, conceptualizing and processing information in the mind, a type of instructional information and a way of presentation of new linguistic material. It is pointed out that a conceptual metaphor allows cognizing subjects to identify the most significant differentiae of the phenomenon under study, thus providing its understanding from a new angle. In the process of communication a conceptual metaphor performs specific functions, among which the communicative and the cognitive ones are singled out, each having its purpose and a way of realization. The role of a conceptual metaphor in the learning process is identified: it is looked upon as a cognitive structure that simplifies perception of grammatical material and facilitates inference of new knowledge. The conclusion is made that a conceptual metaphor is conducive for thorough insight into the phenomenon.

In the learning process conceptual metaphor may be expressed verbally and graphically. Theoretical positions of the article are illustrated with relevant examples. The idea is put forward that a conceptual metaphor can be effectively used in the process of foreign language acquisition in reasonable correlation with other types of instructional material.

Key words: *conceptual metaphor, instructional information, conceptualization, concept, grammatical categorization.*

Отримано: 4.11.2014 р.

ОБРАЗОТВОРЧІ ЗАСОБИ У КАЗКАХ ОСКАРА УАЙЛЬДА

Для творчої манери О.Уайльда властиві певні мовностилістичні засоби, які визначають особливості його ідіостилу. Серед них виділено персоніфікацію, метафори та порівняння, які посилюють оцінно-чуттєве сприйняття творів та здійснюють виражально-зображальну функцію. Домінувальним засобом експресивного синтаксису у казках О.Уайльда визначено інверсію та полісиндетон.

Ключові слова: образотворчі засоби, тропи, персоніфікація, естетизм, експресивність, «декоративний» стиль, казкова оповідь, експресивний синтаксис, виразність, інверсія, полісиндетон.

Художній світ письменника – царина захоплююча і неповторна. Майстерне вживання тропів та фігур надає творові образності, емоційності, привабливості. Оскар Уайльд, який був теоретиком естетизму, надавав великого значення мовно-естетичному аспектові своїх творів. Він задіював різноманітні стилістичні засоби, щоб висловлювати свою естетичну концепцію.

О.Уайльд відомий не тільки завдяки роману «Портрет Доріана Грея» та п'єсам, але й збіркам авторських казок, у яких він майстерно створив чарівний світ, наповнений персоніфікованими образами тварин, птахів, казкових істот, явищ живої і неживої природи.

Серед лінгвістичних досліджень в основному є праці, які розглядають естетичне начало у творчості О.Уайльда [4], репрезентацію емоційності у його казках [1], особистість самого автора через призму його творчості [3]. Проте немає комплексного висвітлення засобів образотворення, виявлення яких є актуальним у світлі антропоцентричності сучасних лінгвістичних досліджень, спрямованих на вивчення ідіостилу, лінгвістичних особливостей та засобів створення експресивності певних літературних жанрів, що й стало предметом нашої розвідки.

Образотворчі засоби, які ще «називають художніми засобами, зображально-виражальними, а навіть прикрасами мовлення, змістовними квітами» [2, 226], мають багатовікову історію вивчення.

Тропи (метафори, метонімії, порівняння, символи) є квінтесенцією художнього тексту казок О. Уайльда. Вони моделюють портретне й пейзажне зображення, почуття і переживання героїв, емоції і внутрішній світ.

У тропейчних парадигмах казок Уайльда спостерігаємо переважно семантичні моделі, які будуються на образах «світу природи» – живої (образи тварин, птахів, комах, рослин) та мертвої (камені, мінерали, метали).

У системі порівнянь часто трапляються образи квітів та коштовного каміння, золота і срібла: *His hair is dark as the hyacinth-blossom, and his lips are red as the rose of his desire; but passion has made his face pale ivory, and sorrow has set her seal upon his brow* [5, 24]. За допомогою персоніфікованих образів пристрасті й жалю авторові вдається не тільки передати зовнішні риси Студента, але і його психологічний стан і переживання.

Об'єктом порівнянь часто слугують образи птахів і тварин: *... her nostrils are shaped like the wings of a swallow* [5, 171]; *My roses are red, as red as the feet of the dove* [5, 26]; «приємні» речовини повсякденного життя: *... His lips are sweet as honey, and his breath is like frankincense* [5, 27]; персоніфіковані явища природи: *Pale was it, at first, as the mist that hangs over the river – pale as the feet of the morning, and silver as the wings of the dawn* [5, 29].

У художній оповіді Уайльд використовує лексеми на позначення дорогоцінних металів та мінералів, таким чином насичуючи її блиском і декором: *High above the city, on a tall column, stood the statue of the Happy Prince. He was gilded all over with thin leaves of fine gold, for eyes he had two bright sapphires, and a large red ruby glowed on his sword-hilt* [5, 9]; *Surely love is a wonderful thing. It is more precious than emeralds, and dearer than opals* [5, 24].

Потяг до декоративного мистецтва завжди був важливою рисою естетизму Оскара Уайльда. Дослідники вказують, що О.Уайльд розробив особливий «декоративний» стиль оповіді [4]. Усе, що він змальовує, є витонченим і вишуканим, наприклад, опис Русалоньки: *Her hair was as a wet fleece of gold, and each separate hair as a thread of fine gold in a cup of glass. Her body was a white ivory, and her tail was of silver and pearl. Silver and pearl was her tail, and the green weeds of the sea coiled round it, and like sea-shells were her ears, and her lips were like sea coral* [5, 131]. Метафори та порівняння стають механізмами візуалізації образу, вони створюють неповторні портретні характеристики і деталі.

Поняття краси в О.Уайльда асоціюється не тільки з коштовностями, але й з квітами: *Two tiny slipper with big pink rosettes peeped out beneath her dress as she walked... and in her hair, which like an aureole of faded gold stood out stiffly round her pale little face, she had a beautiful white rose* [5, 101]. Квіти стають компонентами епітетних структур та порівнянь: «*She is like a white rose!*» they cried [2, 57]; *He had dreamy violet eyes* [2, 57]. Спостерігаємо розгорнуті порівняння, які створюють цілі образні полотна: ... *he was white and delicate as sawn ivory, and his curls were like the rings of the daffodil. His lips were like petals of a red flower, and his eyes were like violets by a river of pure water, and his body like the narcissus of a field where the mower comes not* [5, 189]. Для інтенсифікації зображуваних характеристик автор подає їх у контрасті, використовуючи антитезу: *And every year he became more beautiful to look at, so that all those who dwelt in the village were filled with wonder, for, while they were swarthy and black-haired, he was white and delicate as sawn ivory, and his curls were like the rings of the daffodil* [5, 187].

Стилю казкової оповіді О.Уайльда не притаманна лаконічність фрази. Хоча конструкція речень є здебільшого простою, але вплив естетичної манери спричинив насичення оповіді розлогіми описами. О.Уайльд володів багатою фантазією і надзвичайно повно і мистецьки змальовував героїв, інтер'єри, пейзажі. Це знайшло відображення в активному використанні підрядних речень, багаторазовому розширенні початкового повідомлення через приєднання великої кількості сурядних речень, засобом зв'язку між якими слугують приєднувальні сполучники *and* і *but*. Повтор, ампліфікація цих сполучників: 1) забезпечують синтаксичну неперервність тексту; 2) створюють чіткий ритмічний малюнок, що підпорядковується авторській естетичній настанові; 3) виділяють кожен приєднаний за допомогою сполучника компонент речення; 4) посилюють напругу оповіді, поступово підводячи читача до трагічної розв'язки. Особливо це простежується на прикладі казки «Соловей і троянда», у тексті якої є чергування сполучників *and*, *but*, *so* на початку майже кожного нового абзацу. Повтор і паралелізм сполучників створює ефект нерозривної оповіді, сповненої трагізму і напруги: *But the tree cried to the Nightingale to press closer against the thorn... So the Nightingale pressed closer against the thorn... And a delicate flush of pink came into the leaves of the rose... And the tree cried to the Nightingale to press closer against the thorn... So the Nightingale pressed closer against the thorn... And the marvelous rose became crimson... But the Nightingale's voice grew fainter, and her little wings began to beat, and a film came over her eyes* [5, 29].

Проте домінувальним засобом експресивного синтаксису у казках О.Уайльда є інверсія. Майже у кожному абзаці присутні інверсовані конструкції: *Sweet is the scent of the hawthorn, and sweet are the blue bells that hide in the valley* [5, 27]. Вони набувають особливого увиразнення у складі паралельних структур: ... *louder and louder grew her song* [5, 29]; *Bitter, bitter was the pain, and wilder, wilder grew her song* [5, 29]. Ці речення не лише інверсовані, вони є вагомими з погляду паралелізму та протиставлення, які дають змогу увиразнити та акцентувати міру ознаки. Тон змінюється з висхідного на низхідний, що створює особливий ритм казкової оповіді, додаючи їй експресивності та вишуканості.

Інверсовані структури не тільки акцентують певні деталі зображення, але й надають оповіді емоційності, часто трагічності. Особлива роль інверсованих конструкцій спостерігається у казці «Рибалка та його душа». Передаючи то наполегливість у діях, то наснагу, то відчай, вони стають домінувальною ознакою оповіді: *Even to the sea will I return, and to the little bay* [5, 170]; *Yet never did she rise out of the sea to meet him, nor in any place of the sea could he find her ...* [5, 173]; ... *and ever did his Soul tempt him by the way, but he made it no answer, nor would he do any of the wickedness that it sought to make him do, so great was the power of the love that was with him* [5, 171]. Остання інверсована фраза неодноразово повторюється у тексті, акцентуючи основний мотив казки.

Саме через синтаксичний малюнок О.Уайльдові вдається передати драматизм ситуації, коли море винесло на сушу тіло мертвої Русалоньки: *And the surf took it from the waves, and the foam took it from the surf, and the shore received it, and lying at his feet the young Fisherman saw the body of the little Mermaid. Dead at his feet it was lying* [5, 174]. З метою створення напруги автор наповнив цей уривок полісиндетоном, ампліфікацією сполучників, які виконують не тільки приєднувальну, але й експресивну функцію, градацією, паралельними конструкціями, повтором.

Отже, казки О.Уайльда наповнені екзотичними описами природи і людини. Оригінальні образні креації О.Уайльда зумовлені його естетичними принципами і часто базуються на контрастному зображенні. Експресивний синтаксис казок письменника є засобом увиразнення художньої мови та наповнення її різними емоційними відтінками. Домінувальними синтаксичними засобами є інверсія та полісиндетон. Уміло використовуючи тропи і стилістичні фігури, передаючи своє світовідчуття та здійснюючи емоційно-експресивний вплив на читача, О.Уайльда створив «декоративний» стиль оповіді, який засвідчив його справжнім художником поетичного слова.

Список використаних джерел

1. Пікалова А.О. Особливості репрезентації емоційності в текстах англомовних авторських казок / А.О. Пікалова // Учёные записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Сер.: Филология. Социальные коммуникации. – Том 25 (64). – № 1. – Ч. 1. – С. 379-383.
2. Сербенська О. Образотворчі засоби в публічному тексті / О. Сербенська // Теле- та радіожурналістика. – 2013. – Вип. 12. – С.225-238.
3. Янченко Ю. В. Особливості інтерпретації особистості і творчості Оскара Уайльда в сучасних шкільних підручниках та методичних розробках / Ю.В. Янченко // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Сер. : Літературознавство. – 2011. – Вип. 3(1). – С.46-54.
4. Янченко Ю. В. Художньо-естетична своєрідність казок Оскара Уайльда [Текст] / Ю.В. Янченко // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Сер. : Літературознавство. – 2009. – Вип. 3(1). – С.74-80.
5. Oscar Wilde. The Happy Prince and other Stories / Oscar Wilde. – Penguin books, 1994. – 204 p.

Every author has some peculiarities of text creating and set of stylistic devices which define his individual style. Oscar Wilde as the theoretic of aesthetics paid great attention to the aesthetic aspect of his works. Tropes (metaphors, metonymies, similes) are the quintessence of his aesthetic world. They model portrait and landscape descriptions, feelings and emotions of the main characters. In trope paradigms of Wilde's tales we observe semantic models which are based on the images of Nature – live (images of animals, birds, insects, plants) and dead (images of precious stones, metals, minerals). Oscar Wilde worked out a special 'decorative' style of writing, his descriptions are exquisite and sophisticated, his metaphors and similes visualize the image and create unforgettable portraits. To intensify the description he often uses antithesis.

The structure of Wilde's sentences is simple, but there are numerous compound and complex sentences which enable the author to give detailed descriptions. The most frequently used conjunctions are and, but. Oscar Wilde employs them to add additional details of description or to intensify the narration. Repetition of these conjunctions: 1) provides syntactic cohesion of the text; 2) creates rhythm which makes his stories expressive and elaborate like poetry; 3) emphasises each added component; 4) intensifies the suspense of the story leading the reader to the tragic denouement.

The dominant devices of expressive syntax of Oscar Wilde's fairy tales are inversion and polysyndeton. Inverted constructions become especially expressive in parallel structures. Polysyndeton, repetition, climax and anticlimax create the atmosphere of suspense and elevated prose.

Keywords: *stylistic devices, tropes, personification, aesthetics, 'decorative' style, fairy-tale narration, expressive syntax, repetition, inversion, polysyndeton.*

Отримано: 22.10.2014 р.

УДК 811.161.2:81'373.2

Горбач О.С.

АНТРОПОНІМИ В РОМАНІ ВОЛОДИМИРА ДАНИЛЕНКА «ГАЗЕЛІ БІДНОГО РЕМЗІ»

У статті досліджуються літературні антропоніми сатиричного роману «Газелі бідного Ремзі» Володимира Даниленка. Визначаються структурно-семантичні й виражальні можливості літературних антропонімів, їх сатиричний потенціал, несподівані авторські експерименти.

Ключові слова: *власне ім'я, літературний антропонім, антропонімікон, сатира, гумор.*

Творча палітра майстра художнього слова має у своєму арсеналі низку засобів творення сатиричного ефекту. З-поміж них є антропоніми, які беруть участь у побудові художнього образу, в реалізації авторської концепції світобачення, й у різний спосіб залучають нові рівні впливу на читача.

Ономастика у гуморі та сатирі, на думку Ю. Карпенка, – це дуже сильний засіб. Утім, у різних авторів він звучить із різною силою й різним ступенем дотепності [2, 37]. Робота письменни-

ка-сатирика над антропонімічним матеріалом, як стверджує Л. Кричун, передбачає добір власних назв із реального антропонімікону або створення нових онімів на основі існуючих у мові моделей і суспільних традицій. Антропонімна лексика створює історичний, культурний, побутовий фон текстових ситуацій. Завдяки антропонімам читач як реципієнт інформації декодує художній текст через низку асоціацій, які впливають на розуміння загального пафосу сатиричного твору [3, 1].

Антропонімна система як складник ономастикону сатирично-гумористичних творів була об'єктом вивчення таких учених: Ю. Карпенка, Л. Кричун, І. Мариненко, Т. Наумової, А. Попович та інших.

Оскільки антропонімікон сатиричного роману В. Даниленка «Газелі бідного Ремзі» ще не був об'єктом наукових студій, це зумовлює актуальність нашої розвідки.

Мета статті – встановити й охарактеризувати типові особливості авторських літературних антропонімів (ЛА), їх виражальні можливості та сатиричний потенціал.

Сатиричний роман майстра української літератури Володимира Даниленка «Газелі бідного Ремзі» – блискуча пародія на українську ментальність, політику та сучасний світовий порядок. Автор зображує події часів влади Леоніда Кучми [1, 2]. Блискуча містифікація, яку автор розігрує з читачем у випадку Ремзі, має кілька виражальних аспектів. Вона дає змогу подивитися на сучасне українське життя ніби ззовні, відсторонено, очима представника цілком відмінної цивілізації. В. Даниленко доречно, зі знанням, «приправляє» свій текст тюркізмами, щоб надати постаті хана більшої автентичності [4, 1].

Антропоніми, які В. Даниленко вжив у романі, неоднакові за структурою, семантикою та емоційним насиченням. Вирізняємо одночленні антропоніми із моделлю:

- «ім'я»: *Сарихан, Лисавета, Лесандра, Владьо, Штефко*;
- «прізвище» або «прізвисько»: *Ремзі, Гопкало, Пришибей, Гуцулов, Кацапенков, Неплюйвборщ, Підприклуня, Побийбатька*;
- «назва члена родини» + ім'я або прізвище: *баба Юльча* [1, 456], *Невістка Марися* [1, 216], *Брати Побреженські* [1, 326];
- «шаноблива форма звертання «пан, пані» + прізвище: *пані Шовкалюк* [1, 5], *пані Жабенко* [1, 278], *пані Мендель* [1, 218], *пан Табачик* [1, 278];
- «назва професії, посади» + ім'я або прізвище: *режисер Штанько* [1, 442], *міністр Хрунь* [1, 299], *начальник районної державної автоінспекції полковник Копиця* [1, 444], *Полковник Нібельмесов* [1, 421], *професор Говоруха* [1, 133].

Одночленні антропоніми, які письменник використовує у романі наскрізь саркастичні. Використовуючи авторські іменні новотвори, він майстерно відтворює характери й типажі української влади й суспільства загалом. Типовими є образи двох охоронців, які супроводжували Ремзі – *Гопкало* й *Пришибей*. Семантика апелює, що є в основі імен досить чітка, й подальша авторська характеристика цьому підтвердження: «*Пришибей був маленьким пронирою із дженджуристими вусиками й золотим зубом, а Гопкало – добрий бельбас із примруженими очима й поріділим на тім'ї волоссям*» [1, 12].

Письменник часто додає до власного імені (ВІ) пояснювальний іменник-тюркізм при найменуванні героя, і тоді власна назва стає прикладкою: *Тая-киз, Інеса-ханум*. Поєднання власне українських імен чи прізвищ із тюркізмами, на нашу думку, – вдалий стилістичний прийом, який допомагає авторові не лише передати особливості східної культури, а й досягнути бажаного комічного ефекту.

Варто відмітити, що імена й прізвища героїв твору В. Даниленка семантично вмотивовані, й для глибшого їх розуміння автор майстерно вводить у канву твору характеристику кожного ЛА: *Міністр Хрунь. Хрунь був надутий і поважний. Коли Хруня призначили міністром, він думав стати першим державним службовцем, який своїм прикладом покаже, що в цій країні можна займати високі посади й жити скромно на свою зарплату* [1, 299].

Найбільшу частину антропонімічного доробку письменника становлять двочленні найменування, більшість із яких стилістично навантажені та є засобом авторської характеристики. Ми виявили, що В. Даниленко вживає одну антропоформулу: «ім'я та прізвище»: *Інеса Дзендзелівська, Едуард Жомпляк, Едуард Бумсик, Степан Прищук, Олеся Дзудило, Ганя Халепа та ін.*

Найменування героїв вдало дібрані В. Даниленком, вони дають можливість уявити персонаж, влучно передають риси його характеру, вдачі, змальовують деталі портрету. Ми вважаємо їх оцінно-характеризувальними. Семантика таких оцінно-характеризувальних антропонімів, їхнє емоційне забарвлення різноманітні. Деякі найменування вживаються із негативною семантикою (*Амеросій Чмирук, Станіслав Западловський, Петро Костогриз, Жора Кнур тощо*) для підкреслення зневажливого ставлення до персонажа; інші – з позитивною (*Ромцьо Копійка, Мотря Бублик, Інеса Дзендзелівська та ін*) для створення комічного образу.

Невелику групу з-поміж антропонімів становлять тричленні найменування, які використовуються на позначення персонажів середнього й похилого віку, які обіймають певну посаду чи мають певний соціальний статус: *начальник управління кадрового забезпечення та персоналу Йосип Панасович Солоп* [1, 333], *киянин Афанасій Потапович Глухих* [1, 405], *Любов Іванівна Кобиліна-Забабашкіна* [1, 148] та ін.

Автор досягає виразної гротескної картини, поєднуючи поважне ім'я та прізвище із невідповідним насмішкуватим прізвищем, зображуючи міністра культури *Октавіана Люціановича Плювако*, «який був патріотом, тому крав і вірив, що цим допомагає становленню своєї країни» [1, с. 325]. Поєднання таких антропонімів забезпечує ефект абсурду, нелогічності й водночас створює моменти комічного.

Отже, усі ЛА, які автор використав у своєму романі є стилістично марковані й емоційно навантажені й характеризують персонажа за його індивідуальними ознаками:

- за національністю – *український винахідник Іван Дригало* [1, 179], *білоруський винахідник Алесь Мажейка* [1, 180], *засмаглий американець Джордж Бакс* [1, 180], *німець Отто Штудель* [1, 181], *француз Мішель Круасан* [1, 180], *носатий англієць лорд Гамільтон* [1, 181], *Ізабела фон Дрінкен Шнабс – громадянка Німеччини* [1, 143];
- зовнішнім виглядом – *Вітько Моцний* [1, 442], *майор СБУ Бодня. Колишній чемпіон України з бодіблінгу* [1, 144], *Петро Пацан – простягнув могутню долоню здоровий багатир* [1, 201];
- за схожістю із тваринним і рослинним світом – *Станіслав Комар* [1, 268], *Оксана Опенько* [1, 171], *Микола Хробак* [1, 171], *Жора Кнур* [1, 254], *Яків Перчик* [1, 62], *Мифодій Оселдчик* [1, 83], *пані Жабенко – працівниця прес-служби міністерства* [1, 278];
- за вчинками й переконаннями – *Аркадій Нудельман* [1, 40], *Станіслав Западловський* [1, 205], *Петро Костогрив* [1, 233];
- за характерною рисою поведінки – *Семен Цикало* [1, 233], *Грицько Квоктунець* [1, 191], *Брати Побрехенські* [1, 326];
- іншими асоціаціями – *Ганя Халепа* [1, 442], *Юрко Притика* [1, 442], *Микола Мостіпан* [1, 233], *Степан Мицюк* [1, 324], *Едуард Жомпляк* [1, 72].

Антропоніми в романі «Газелі бідного Ремзі» є невичерпним джерелом комічного, за сприяння якого В. Даниленко має змогу донести сатиричні інвективи до читача. Найпродуктивнішими в авторській номінації є двочленні найменування, які допомагають яскравіше, більш образно відтворити сутність конкретного персонажа, його характер, влучно змалювати зовнішність останнього, передати ставлення до нього автора та інших героїв твору. Семантика лексеми, на якій базується власна назва, її певні структурно-морфологічні особливості, допомагають письменнику реалізувати експресивність антропоніма, актуалізувати його потенціал.

Список використаних джерел

1. Даниленко В. Газелі бідного Ремзі / В. Даниленко. – Львів: ЛА «Піраміда», 2008. – 488 с.
2. Карпенко Ю. О. Гумористичний принцип у літературній ономастиці / Ю. О. Карпенко // Записки з ономастики. – 2003. – Вип. 7. – С. 36-45.
3. Кричун Л. Функції антропонімів у сучасному українському сатиричному романі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. Кричун. – Кіровоград: Кіровоградський держ. пед. ун-т, 1998. – 17 с.
4. Поліщук Ярослав. Воскреслий хан у країні гяурів [Електронний ресурс] / Ярослав Поліщук // Літакцент. – 12 Чер. – 2009. – Режим доступу до журн. : <http://litakcent.com/2009/06/12/voskreslyj-han-u-krajini-hjauriv/>.

The article deals with literary anthroponomy satirical novel “Gazelle poor Ramsey” Volodymyr Danylenko. Identify structural and semantic and expressive possibilities of literary anthroponyms their satirical potential unexpected author’s experiments.

The largest part of the heritage of the writer are anthroponomical binomial names, most of which are stylistically loaded and are the means of the author’s descriptions. We found that V. Danilenko antropofornulu take a «full name»: Inessa Dzendzelivska Edward Zhomplyak Edward Bumsyk, Stephen pimple, Olesya Dzudzylo, Gan Bede, Nicholas worm Yurko Prytyka, Motsnyi Vitko et al.

Name the characters well tailored V. Danilenko, they make it possible to imagine a character aptly convey traits of his character, manners, depicting details of the portrait. We believe their evaluative-harakteryzovalnuty. The semantics of evaluative-characteristic anthroponyms, their emotional variety. Some names are used with negative semantics to emphasize the neglect of character; others – positive to create a comic image. Each title has its own significant meaning, which is detailed in the appropriate context.

Anthroponyms in the novel «Gazelle poor Ramsey» is an inexhaustible source of comedy, assisted by V. Danilenko is able to convey to the reader satirical invective. Most productive in the author category is binomial name that helps brighter, more vividly recreate the essence of a particular character, its character, aptly describe the appearance of the latter, to convey the author's attitude toward him and other heroes of the work. The semantics of tokens, which is based on the proper name, its specific structural and morphological features, help the writer realize expressiveness Anthroponomy, actualize its potential.

Key words: proper name, literary anthroponym, anthroponymicon, satire, humor.

Отримано: 19.10.2014 р.

УДК 811.161.2'

Григораш С.М.

ЗДРІБНІЛО-ПЕСТЛИВА ЛЕКСИКА ЯК ОЗНАКА ІНТИМНОЇ ЛІРИКИ (НА МАТЕРІАЛІ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ ПРО КОХАННЯ)

У статті розглядаються емоційність та оцінність як характерна риса народних пісень та коломийок про кохання. Відображено емоційність та оцінність на різних рівнях, переважно словотвірних для вираження емоційно-оцінної семантики.

Ключові слова: лексика кохання, словотвірна категорія зменшеності-експресивності, суфікси зменшеності, дериват.

Постановка проблеми. Неповторні, притаманні певному народові особливості, які вказують на його національну специфіку, на своєрідність його національного характеру, по-різному розкриваються в тих чи інших фольклорних жанрах, серед яких значне місце посідає пісня. Пісні та коломийки про кохання характеризуються особливою психологічною глибиною, емоційною напруженістю, специфічними стильовими та образними рисами, оскільки вони описують найбільш делікатні ситуації людського життя

Загалом характерною рисою народних пісень про кохання є емоційність та оцінність, що зумовлено насамперед тематикою та ідейною спрямованістю народних пісень і коломийок про кохання, в яких народ оспівував як прекрасне в інтимних стосунках, так і потворне, засуджуючи зраду, гультьайство тощо. Інакше кажучи, практично кожна із аналізованих лексем характеризується розгалуженою конотацією, аксіологічністю, яка виявляється в самій семантиці слова, а також за допомогою словотвірних та інших засобів.

Говорячи про емоційно-оцінний зріз семантики лексем в українських народних піснях, слід вести мову насамперед про демінутиви, адже саме вони насамперед акумулюють у собі значення зменшеності та пестливості.

Категорії зменшеності та пестливості, які інколи важко розмежувати, в сучасній лінгвістиці розглядаються здебільшого як категорії словотвірні, притаманні відповідним дериватам-демінутивам. Однак і при такому їх трактуванні не можна стверджувати про усталене розуміння їх сутності та природи [4]. Загалом демінутивні утворення сучасної української мови стали предметом наукового дослідження як лексико-граматична категорія зменшено-емоційних назв у працях Л. Родніної [15], В. Олексенка [11], Т. Черторизької [19], В. Токара [17], Г. Сагач [16], М. Кравченко [9] та інших дослідників. Вивчення зменшено-пестливих іменників і, відповідно, демінутивного словотворення має довгу історію. Вони були предметом дослідження багатьох російських та українських мовознавців, зокрема О. Востокова, П. Павського, К. Аксакова, О. Потебні, А. Булаховського, В. Виноградова та ін. [11,104-106].

Метою статті є виділення та опис крізь призму національно-мовних категорій особливостей словотвірних категорій зменшеності-експресивності, зафіксованих у народних піснях про кохання.

Виклад основного матеріалу. Порівняно недавно ця група іменників постала як окрема словотвірна категорія, причому в одних працях як словотвірна категорія зменшеності-експресивності [12, 92-95], а в інших – як словотвірна категорія зменшеності, усередині парадигми якої існують ряди суфіксів із домінантою значення зменшеності або пестливості, іноді з повною нівеляцією одного з відтінків [5, 145-146]. Саме ця значеннева диференціація суфіксів із функцією зменшеності дала підстави виділити словотвірну категорію об'єктивної зменшеності, словотвірну категорію зменшеності-експресивності та словотвірну категорію суб'єктивної

позитивної оцінки. У межах категорії із значенням об'єктивної зменшеності суфікси, що означають дітей істот (людей, тварин, птахів, комах, риб, тощо) формують словотвірну підкатегорію недорослості [12].

Словотвірна категорія об'єктивної зменшеності іменників мотивується значенням супровідного предиката типу *малий, невеликий* базових словосполучень, що вказує на реальну зменшеність об'єктів позамовної дійсності [5, 146-147; 7, 27; 12, 106]. Характерною особливістю цієї словотвірної категорії є те, що в ній значення об'єктивної зменшеності домінує над значенням пестливості, але повністю його не нівелює, пор.: *горбок* – малий горб, *столик* – малий стіл, *вагончик* – малий вагон, *валізка* – мала валіза тощо. В українських народних піснях про кохання такі лексеми вживаються в основному з метою підсилити значення позитивної оцінки чи пестливості слів, що позначають суб'єкти кохання, силу вияву їх почуття тощо.

В українських народних піснях демінутиви з категорією реальної зменшеності інколи використовуються зі зниженою стилістичною оцінкою, формуючи дещо жартівливий, іронічно-саркастичний зміст твору. Порівняймо:

– *Дай же мені їсти-пити,*

Бо за тобов гину.

Та принесла єму дзеру

Нецілу мищину (Коломийки).

У цьому прикладі дериват *мищина* (похідне від *миска*) якраз і вказує на об'єктивну зменшеність без відтінку пестливості, що й використовується як засіб іронічно-жартівливого тону.

Характерною особливістю супровідного предиката *малий, невеликий*, на якому ґрунтується словотвірна категорія об'єктивної зменшеності, є те, що його значення невіддільне від значення пестливості, яке лежить в основі позитивної суб'єктивної оцінки мовцем тих чи інших об'єктів. Це слугує підставою для виокремлення словотвірної категорії зменшеності-експресивності [12, 109].

Іменники із значенням зменшеності-пестливості становлять численну групу серед зменшено-емоційних утворень сучасної української мови. Основне функціональне призначення дериватів із зменшено-пестливим значенням – це позитивна емоційна констатація (оцінка) об'єктивно зменшених якостей живих істот, предметів та явищ навколишнього світу. На відміну від дериватів словотвірної категорії об'єктивної зменшеності в них більш зрівноважене співвідношення між значенням реальної зменшеності предмета і його позитивною суб'єктивною ознакою, або значенням пестливості, тобто жодне з цих двох значень не домінує над іншим.

В українських піснях такі лексеми, які навіть не належать до лексико-семантичного поля інтимної лексики, все одно працюють на загальне емоційно-оцінне значення тексту. Порівняймо:

Як заїхав милий за жовтії піски,

Огляньтесь назад себе – біжить братик пішки (Укр. нар.пісні).

У цьому прикладі дериват *братик* характеризується і об'єктивною зменшеністю, адже йдеться про молодшого брата, і пестливістю, позитивною аксіологічністю, що впливає з контексту всієї пісні (братові вдається вмовити козака повернути назад додому).

Цілком очевидно, що майже всі іменники із значенням зменшеності-експресивності належать до тих самих тематичних груп, що й іменники із значенням об'єктивної зменшеності, але досі немає чіткого розподілу словотворчих суфіксів між цими двома словотвірними категоріями. Здебільшого виділяють велику групу словотворчих суфіксів, за допомогою яких утворюються іменники зі зменшено-пестливим значенням, але при цьому зауважують, що похідні словотворчі суфікси надають демінутивам більшої експресивності, ніж непохідні. Окремо виділяють ті суфікси, які вживаються тільки як засоби вираження суб'єктивної оцінки (пестливого значення). На основі цих суфіксів ґрунтується словотвірна категорія суб'єктивної позитивної оцінки.

Не сама я по садочку ходила,

Миленького за рученьку водила,

Цілувала, милувала,

До серденька пригортала (Укр. нар.пісні).

Або:

Ой Іване, Іваночку, ти мій соколочку,

Як я сиджу – тебе виджу в вишневім садочку (Укр. нар.пісні).

Крім наведених суфіксів (*-очк, -еньк*), суб'єктивну оцінку можуть виражати й суфікси *-чик, -ець, -очок, -оньк, -унь(о), -есеньк, -ісіньк*.

У сучасному мовознавстві існують і інші спроби диференціювати й класифікувати конотативний компонент семантики слова. Так, В. Шаховський пропонує розрізняти “рід конотації (схвалення / несхвалення), її вид (пестливість / зневажливість) і ступінь інтенсивності (слабкий – середній – сильний)” [20, с.30]. В. Харченко дещо по-іншому членує конотативну семанти-

ку, виділяючи в її складі 4 компоненти: оцінність, образність, експресію і емоційність. Названі семантичні ознаки “є внутрішньослівною реалізацією однойменних мовних категорій, причому категорій різного порядку. Оцінність є функціональною категорією, образність – відображувальною, експресія – стилістичною, а емоційність – психолінгвістичною категорією” [18, 48]. Чотири конотативних компоненти – емоційний, оцінний, стилістичний та експресивний – виділяє в структурі семантики слова й І. Арнольд [1].

Н. Бойко зазначає, що „Особлива властивість експресії – її суто зовнішній характер. Значеннєвий план лексичної одиниці не зазнає семантичних змін компонентів, що входять до денотації чи конотації. Показниками експресії виступають хронологічні, соціальні, територіальні, іноетильові чи інокультурні ознаки, які актуалізуються в зв'язку з входженням лексичної одиниці до інших шарів, що зумовлює стилістичний контраст, невідповідність усталеним нормам слововживання щодо доцільності, можливості, доречності тощо“ [3, 19].

“Конотативний компонент, – на думку О. Загоровської, – який характеризує ситуацію спілкування, учасників акту спілкування і їх ставлення до предмета мовлення, включає в себе емоційний, оцінний, інтенсивно-екстенсивний і стилістичний мікрокомпоненти (семи)” [8, 32].

К. Городенська та М. Кравченко вважають, що творення зменшено-емоційних іменників невідривне від категорії зменшеності (здрібнілості) і категорії суб'єктивної оцінки: “На ранній стадії розвитку мови зменшено-емоційні лексеми виражали реальні ознаки предметів: їх розмір, об'єм, вагу, колір, форму тощо. Такою була первинна їх функція. І лише в результаті вищого процесу пізнання, коли людське мислення стає здатним до абстрагування, в людини виникає суб'єктивне ставлення до речей. Така природа людського пізнання дійсності” [6, 112]. Вони пропонують виокремлювати оцінні іменники на означення об'єктивної зменшеності реалій, зменшено-емоційні іменники з позитивним емоційним забарвленням, оцінні іменники із зменшено-пестливим значенням та зменшено-емоційні іменники з негативним значенням [6, 109].

Такий підхід передбачає встановлення демінутивних суфіксів різного ступеня, які реалізують різне за інтенсивністю зменшено-пестливе значення. Зокрема, дослідники неодноразово відзначали меншу експресивність суфікса *-ок* у порівнянні з синонімічними демінутивними суфіксами [17, 12]. Натомість найбільш інтенсивно реалізується значення пестливості за допомогою суфіксів *-оньк*, *-еньк* та деяких ін. [13, 28-30].

На нашу думку, слова-демінутиви, вжиті в текстах українських народних пісень про кохання, особливо ті слова, що належать до лексико-семантичного поля інтимної лексики, обов'язково реалізують емоційно-оцінне значення, семантику пестливості, натомість не завжди можна виявити значення об'єктивної зменшеності. Це підтверджує багатий матеріал українського фольклору. Очевидно, специфіка жанру інтимної народної лірики зумовлює актуалізацію емоційно-оцінного значення більшою мірою, адже чи не основна мета ліричної пісні про кохання – описати це почуття, викликати в слухача відповідні позитивні емоції, сколихнути в душі відповідні почуття тощо. Наприклад:

*Любка моя солоденька,
Любка моя мила,
Ти ся мені сеї ночі
Аж три рази снила* (Укр. нар. пісні).
*Я до того да й до сего
Словеньком-словеньком,
А до тебе, голубоньку,
серденьком-серденьком* (Укр. нар. пісні).

Українська мова відзначається багатством та різноманіттям зменшено-пестливих лексем, утворених переважно від іменників на означення реалій, що оточують людину в її повсякденному житті. Це слова на позначення рослин, знарядь праці, тварин, зокрема свійських, частин тіла людей і тварин, артефактів, явищ природи і важливих подій у житті, назв, які передають внутрішній стан та світосприйняття тощо (*квіточка, тополенька, серденько, голубонька соколик, ніженька, голівонька, намистечко, сонечко, весіллячко, правдонька* та ін.). Поряд із інтимною лексикою вони активно вживаються в текстах українських народних пісень про кохання, створюючи тим самим відповідно тло й емоційно-оцінне підґрунтя декодування образів та ідей пісенного твору.

Загалом почуття любові, симпатії, ніжності передаються переважно засобами зменшено-емоційних лексем, що зумовлює розгалужену систему демінутивів в українському лексиконі саме цих тематичних груп слів. Так, від іменників, які позначають родинні зв'язки, та від власних імен за допомогою зменшено-емоційних суфіксів утворюються цілі низки лексем із пестливим забарвленням [10]. Саме від слів, які найчастіше вживає людина в повсякденному житті, які називають і відображають людські стосунки та взаємини з навколишнім світом, формуються цілі градаційні ряди з наростанням у них значення зменшеності-пестливості.

Передаючи почуття, відчуття людини, особливості її світосприймання, зменшено-емоційні іменники неоднаково функціонують у різних стилях мови. Широко побутують такі утворення в художньо-белетристичному стилі, зокрема в його пісенно-фольклорному різновиді. Використання зменшено-емоційних іменників сприяє створенню ліричного, емоційного тону мовлення, додаючи до основного значення зменшеності відтінку ніжності, симпатії. Вміле їх використання робить мову багатого, різнобарвною, емоційно насиченою.

Наведемо приклади:

Ой дворику, фільварочку, дворику біленький,

Я би в тобі не робила, якби не миленький (Торонто);

Ой пушу тя додомочку, відгадай ти гаданочку,

Відгадаєш – моя будеш, не вгадаєш – чужа будеш (Укр. нар. пісні).

Виділені лексеми, хоч і не всі належать до інтимної лексики, виконують важливі образотвірні та текстотвірні функції, адже посилюють емоційність змісту, вказують на велику симпатію та кохання між хлопцем та дівчиною.

Оцінні іменники в основному виражають позитивне суб'єктивне ставлення мовця до реалій. “Емоційна інформація, яку вони несуть, важливіша за інформацію понятійну, раціональну, тому в деяких випадках там, де використані форми з емоційно забарвленими суфіксами, їх зміна нейтральними лексемами просто неможлива” [14, 190]. Такі суфіксальні утворення виражають почуття ласки, симпатії, пестливості тощо. Саме до цієї групи демінутивів відноситься більшість лексем аналізованого лексико-семантичного поля, насамперед різноманітні звертання та іменники на означення осіб (закоханих), дієслова, що позначають різний ступінь вияву кохання чи різні його часові зрізи тощо: *дівчинонька, козаченько, любитоньки* та ін.

Оцінні суфікси, яким властиве позитивне емоційне забарвлення, поєднуються з основами слів як із конкретним, так і з абстрактним значенням. На відміну від групи лексики на означення реальної зменшеності, тут кількість абстрактних іменників переважає. Серед твірних основ із конкретним значенням більше слів – назв істот, найчастіше людей.

Таким чином, зменшено-оцінність виражається в текстах українських народних пісень насамперед за допомогою словотвірних категорій зменшеності та пестливості. Як свідчить аналізований матеріал, найчастіше зменшено-пестливі утворення в народних піснях – це звертання або ж іменники чи субстантивовані прикметники на означення суб'єктів та об'єктів інтимних стосунків. Наприклад:

Ой любочку солоденький, жаль ми за тобою... (Франко);

Та Васильку, Васильчику, гута би тя вбила!

Кілько було легіників, тебе-м май любила (Куняк).

Висновок. Як свідчить огляд матеріалу, фактично кожна українська народна пісня про кохання використовує в своєму тексті демінутиви, експресивну, позитивно забарвлену лексику й зрідка – негативні та лайливі слова. Навіть сороміцькі пісні використовують чимало зменшено-пестливих форм аналізованих іменників. Отже, емоційність та оцінність – характерна риса народних пісень та коломийок про кохання, що зумовлено насамперед тематикою твору, їх ідейно-естетичною спрямованістю. Емоційність та оцінність виражається на різних рівнях, однак абсолютно переважає словотвірний, що засвідчує велику різноманітність словотвірних засобів у вираженні емоційно-оцінної семантики.

Список використаних джерел

1. Арнольд И. В. Эмоциональный, экспрессивный, оценочный и функционально-стилистические компоненты лексического значения слова / И. В. Арнольд // XXII Герценовские чтения : материалы межвузовской конференции. – Л. : Наука, 1970. – С. 124-129.
2. Безпояско О. К. Іменні граматичні категорії (функціональний аналіз) / О. К. Безпояско. – К.: Наукова думка, 1991. – 172 с.
3. Бойко Н. І. Типи лексичної експресивності в українській літературній мові / Н. І. Бойко // Мовознавство. – 2002. – № 2-3. – С. 10-23.
4. Вихованець І. Р. Морфологічні категорії? Словотвірні? Чи граматичні міжривневі? / І. Р. Вихованець // Актуальні проблеми українського словотвору / за ред. В. В. Грещука. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 13-18.
5. Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К.: Наукова думка, 1988. – 256 с.
6. Городенська К. Г. Словотвірна структура слова (відіменні деривати) / К. Г. Городенська, М. В. Кравченко. – К.: Наукова думка, 1981. – 199с.
7. Городенська К. Г. Проблема виділення словотвірних категорій (на матеріалі іменника) / К. Г. Городенська // Мовознавство. – 1994. – №6. – С. 22-28.

8. Загоровская О. В. Экспрессивные и эмоционально-оценочные компоненты значения слова (к изучению оснований семантических процессов) / О. В. Загоровская, З. Е. Фомина // Семантические процессы в системе языка : межвузовский сборник научных трудов. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1984. – С.31-40.
9. Кочерган М. П. Слово і контекст (лексична сполучуваність і значення слова) / М. П. Кочерган. – Львів : Вища школа, 1980. – 184 с.
10. Микитин О. Д. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм іменників у сучасній українській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / О. Д. Микитин. – Івано-Франківськ, 1998. – 180 с.
11. Молодичук О. А. Лексико-фразеологічні засоби образності в українській народній баладі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / О. А. Молодичук. – К., 2004. – 17с.
12. Олексенко В. П. Словотвірні категорії суфіксальних іменників : монографія / В. П. Олексенко. – Херсон : Айлант, 2001. – 240 с.
13. Остап Р. І. Продуктивні іменникові суфікси суб'єктивної оцінки в сучасному мовленні наддністрянців і буковинців / Р. І. Остап // Українська мова на Буковині : матеріали Всеукр. наук. конф., присв. 160-річчю від дня народж. Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 1994. – С. 28-30.
14. Потиха З. А. Современное русское словообразование / З. А. Потиха. – М. : Просвещение, 1970. – 383 с.
15. Родніна Л. О. Від назв малят до назв предметів / Л. О. Родніна // Питання мовної культури. – К., 1970. – Вип.4. – С. 16-21.
16. Сагач Г. М. Емоційні суфікси іменників на позначення позитивної суб'єктивної оцінки / Г. М. Сагач // Українська мова і література в школі. – 1975. – №12. – С.39-41.
17. Токар В. П. Використання зменшувальних суфіксів у сучасній українській мові / В. П. Токар // Українська мова в школі. – 1960. – №5. – С.11-17.
18. Харченко В. К. Взаимодействие коннотативных признаков, созначений в семантике слова // Лексические и грамматические компоненты в семантике языкового знака : Межвуз. сб. науч. трудов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1983. – С. 47-52
19. Черторизька Т. К. Засоби вираження зменшеності (здрібнілості) іменників / Т. К. Черторизька // Питання мовної культури. – 1970. – Вип.4. – С. 68-77.
20. Шаховский В. И. Лексикография и коннотативная семантика / В. И. Шаховский // Лексические и грамматические компоненты в семантике языкового знака : Межвуз. сб. науч. трудов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1983. – С. 27-34

The emotionality and evaluation are characterized in this article. It is determined first of all by the subjects and elevated direction of folk songs and kolomyikas about love, by means of which people praised both the beautiful in intimate relationship and the misshapen blaming faithlessness and idleness. The comparative analysis of lexemes with branched connotation, axiology that is revealed exactly in the word's semantics with the help of word building means is held.

The attention is focused on the diminutive features as they accumulate reduced expressiveness and sweetness.

The categories of diminutives and sweetness as a category of word building that are inherent to appropriate derivatives-diminutives which often are interpreted vague in modern linguistics are examined. This group of nouns arises both like word building category of diminutive-expressiveness and like word building category of diminutive within paradigm of which the ranks of suffixes with dominant meaning of diminutiveness-expressiveness and sweetness; sometimes with the absolute leveling of one of the inflection. Just this semantic suffixes differentiation with the function of diminutiveness gave the reasons to distinguish the word building category of objective diminutiveness, the word building category of objective diminutiveness-expressiveness and the word building category of subjective positive evaluation.

As a result of the research the conclusion is made that the words-diminutives that are used in the Ukrainian love folk songs texts, especially those words that belong to the vocabulary-semantic field of intimate words certainly realize emotional- apprehended meaning, diminutive semantics. However it is not always possible to reveal the meaning of objective diminutiveness. It is confirmed by the rich materials of Ukrainian folklore. The peculiarity of folk intimate lyrics genre determines the actuality of emotional-apprehended meaning largely because the main goal of lyrical song about love is to describe that feeling, to cause the listener appropriate emotions, to stir in the soul proper fillings.

Key words: *vocabulary of love, word building category of diminutiveness-expressiveness, diminutive and sweetness suffixes, derivative, words-diminutives.*

Отримано: 9.11.2014 р.

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ: ІДЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджується корпус фразеологічних одиниць української мови на позначення поведінки людини з урахуванням досягнень сучасної фразеологічної та психологічної наук. В ідеографічному аспекті характеризуються тематичні поля ФО «Агресивна поведінка людини», «Девіантна поведінка людини», «Просоціальна поведінка людини», «Сексуальна поведінка людини».

Ключові слова: фразеологічна одиниця, синонімічний ряд, семантична група, семантичне поле, тематична група, тематичне поле, поведінка людини.

Сьогодні, на думку вчених, навряд чи варто ставити перед собою програму-максимум – глобального охоплення й опису в ідеографічному аспекті фразеологічного складу мови в цілому. Доцільніше вирізняти й описувати окремі поняттєві поля, тобто йти не за принципом «згори-вниз», а за принципом «знизу-вгору» [13, 16; 16, 62]. Виникає проблема систематизувати й описати такі фразеологічні мікросистеми, які раніше залишалися поза увагою дослідників. Тільки так уможливується процес розв'язання важких, суперечливих проблем ідеографічного опису фразеологічного складу мови. За останні 30-40 років було написано низку монографій, статей і дисертацій, у яких досліджувалися ідеографічні групи фразеологічних одиниць (ФО) на матеріалі різних мов, з'ясувалися деякі теоретичні проблеми фразеологічної ідеографії. Варто зазначити, що перші кроки на шляху розв'язання цієї складної й багатопланової проблеми зроблено (див. праці: А.М. Емірової, І.О. Іонової, О.М. Каракуці, І.Є. Колесникової, Ю.Ф. Прадїда, П.О. Редїна, Л.М. Рязановського та ін. учених). Актуальність теми дослідження визначається, по-перше, посиленням в україністиці інтересу до опису окремих фразеологічних мікросистем; по-друге, потребою подальшого вивчення фразеологічних мікросистем, залучаючи до аналізу деякі дані теорій, висновків інших наук і галузей лінгвістики.

Мета пропонованої статті – вирізнити фразеологічні одиниці, що функціонують у текстах творів українських письменників, перекладах М. Лукаша і С. Масляка, загальна семантична ознака яких має екстралінгвістичну природу (всі вони позначають поведінку людини), зробити ідеографічну характеристику цих ФО із урахуванням досягнень сучасної фразеологічної та психологічної наук. Сучасна лінгвістика визначає перспективи подальшого розвитку фразеологічної ідеографії. Гуманізація мовознавства, поворот до мовної особистості як медіума для проникнення в мову зумовили перехід традиційних та нових лінгвістичних дисциплін на якісно новий науково-пізнавальний рівень. Поведінка людини – це «багаторівнева, поліфункціональна система» [14, 385], яка є окремою категорією, пов'язана з психічними процесами, станами та властивостями людини й досліджується не лише психологами, а й представниками інших наук. Для лінгвістів, у першу чергу, становлять інтерес мовні засоби, що використовуються на позначення поведінки людини. Однак учені неодноразово звертали увагу на недостатню вивченість цієї проблеми – відсутність схеми систематизації мовних засобів вираження поведінки людини, обмежене використання досягнень психологічної науки в галузі дослідження поведінки людини [5; 6; 7; 8; 11; 12].

Приклади переконують, що поведінка людини передається широким діапазоном фразеологічних засобів української мови. У ідеографічній групі ФО «Поведінка людини» виділяється такі тематичні поля ФО (ієрархічна структура ідеографічної класифікації подається за Ю.Ф. Прадїдом [13, 40]): «Агресивна поведінка людини», «Девіантна поведінка людини», «Сексуальна поведінка людини», «Просоціальна поведінка людини» [7]. У тематичному полі ФО «Агресивна поведінка людини» виділяються три тематичні групи ФО: «Суїцидальна поведінка людини», «Фізична агресивна поведінка людини», «Вербальна агресивна поведінка людини».

Приклади свідчать, що в українській мові зафіксовано фразеологізми на позначення суїцидальної поведінки людини. Наприклад: *А це цей день запам'ятався дивними подіями у Непалі. Принц Дипендра перестріляв королівську родину і пустив собі кулю в лоб* [9, 150]; *Край столика лежав маленький, блискучий, витертий від крові револьвер системи «Бульдог», з якого Федя порішив себе* [1, 550]; *Похорон у повітовому місті взагалі було подією, але коли ховають самогубця, що, не знати з якої причини, сам наклав на себе руки, – величезна сенсація* [1, 553-554] та ін.

Пропонується описувати агресивну поведінку за трьома шкалами: фізична-вербальна, активна-пасивна, пряма-непряма [7]. Виділяються семантичні поля ФО, що характеризують актив-

ну фізичну (вербальну) агресивну поведінку людини й пасивну фізичну (вербальну) агресивну поведінку людини. Кожне семантичне поле поділяється на семантичні групи ФО. Існує розгалужена система фразеологічних засобів мови на позначення цих понять. Найбільше синонімічних рядів виявлено у семантичній групі ФО «Пряма активна фізична агресивна поведінка людини» зі значеннями: а) бити (побити) кого-небудь: – *І як же тобі не с-сором, холопе. За це б тобі заїхати зо два рази у вухо!* [4, 111]; *Вони повинні були б порухувати тобі ребра тут же, на місці, в залі, а потім викинути* [4, 328] та ін.; б) дуже сильно побити: *Тоді його схопили двоє за голову, двоє – за ноги, шарпнули, мов кішку, й скрутили йому в'язи* [4, 350]; *Лупити шкуру з тих розжирілих на непі селянок, які готові тебе сьогодні продати* [15, 257] та ін.; в) убити: *Начміла вони, перестрівши в Балаклєй, чемно спровадили їсти землю, а фаєтончика, бач, зберегли* [15, 56]; – *Про Дмитрика...– Доця перемовчала. – То диявол тоді вас [Грицька] попутав, що помогли спровадити людину на той світ* [10, 50] та ін.; г) ударити: *Пам'ятаєте, ви, подержи інструкцію про воєнну позику, хотіли мені дати запотлиличника за те, що я розповів вам про одну книжку, де було написано, як раніше, в час війни, люди платили за вікна: за кожне вікно по двадцять гелерів і за кожну гуску стільки ж* [4, 419]; г) мучити (завдавати фізичних страждань): – *Колись у Світаві начальником станції був пан Вагнер. О, той уже вмів сотати жили зі своїх підлеглих і знущався з них, як тільки міг* [4, 212] та ін.

Як показує аналізований фразеологічний матеріал, найчисленнішою виявилася семантична група ФО «Пряма активна вербальна агресивна поведінка людини», яка передається синонімічними рядами зі значеннями: а) ганьбити кого-небудь: *І з тим сміхом стоїть, ні, отак от гола сидить під шибеницею й, давши себе розп'ясти морально та втоптати в болото, з тиєї шибениці глузує* [2, 140]; *Що носили після весілля в зубах – та чи одну носили?! Це ж Петруню і її тата, а не Йвана язиками носили* [10, 70]; б) ляяти когось: *Неправедне і скверне життя духівництва часто-густо буває таким видимим пороком, що не важко всякому охочому говорити про нього, висміювати і ганити, і хоч добре вчинив той чоловік, що взяв на глум інквізитора за лицемірну благодійність ченців, які дають убогим те, що годилось би свиням згодувати або геть викинути, проте, на мою думку, більшої хвали той годен, про якого я хочу розповісти, долучившись до попередньої історії: сей, бачите, доганив щедровитому можновладцеві Кане делла Скала за незвичайну скнарість, що раптом найшла на нього, розказавши йому побрехеньку і приклавши до нього те, що ніби про іншого говорилося* [3, 70-71]; в) змучити (завдавати моральних страждань): *У нас завсіди так було – поки заброда не залле сала за шкуру, ми нічичирк* [15, 44] – *Колись у Світаві начальником станції був пан Вагнер. О, той уже вмів сотати жили зі своїх підлеглих і знущався з них, як тільки міг* [4, 212] та ін.

У тематичному полі ФО «Девіантна поведінка людини» виділено такі групи ФО на позначення девіантної поведінки: 1) «Злочинна поведінка людини»; 2) «Кримінально не карана (непротиправна) аморальна поведінка людини» [7; 8]. Визначено, що ідеографічна структура фразеологічної мікросистеми «Злочинна поведінка людини» не є розгалуженою (у ній відсутні ланки: семантична група, семантичне поле). Тематична група ФО «Злочинна поведінка людини» складається безпосередньо з синонімічних рядів. Тематичну групу ФО «Кримінально не карана (непротиправна) аморальна поведінка людини» утворюють семантичні поля ФО, що характеризують: 1) систематичне пияцтво людини; 2) корисливість людини; 3) сексуальну розбещеність людини. Ці семантичні поля ФО складаються безпосередньо з синонімічних рядів [5]. У структурі ідеографічної класифікації подібних ФО відсутня одна ланка – семантична група. Семантичне поле ФО «Систематичне пияцтво людини» передається синонімічними рядами зі значеннями *пиячити* чи *постійно пиячити*. Наприклад: *Він [фельдкурат] опритомнів завдяки новій порції коньяку, який ударив йому в голову і, кліпаючи очима, спитав Каца...[4, 138]. – Дуже охоче, – приятельським тоном сказав однорічник, – просто ви вранці на вокзалі під час посадки в поїзд пристали до нас, бо були трохи під градусом* [4, 310]. Фразеологічний матеріал переконує, що семантичне поле ФО «Корисливість людини» передається широким діапазоном фразеологічних засобів. Наприклад: *Він так усім забив баки тим дідом, що розм'яклий Семен Чучупака згадав і свого..* [15, 76]; *Ті напустять туману кому завгодно* [15, 120]; *Щоб виходило саме так, як ти кажеш – начебто вони танцюють під нашу дудку* [15, 206]; *Тож тримаймо носа за вітром, моя ясна пані, бо ще невідомо, хто нам вийде на зустріч ген за тим поворотом, пагорбом чи лісочком* [15, 251]; *Виходило так, що, коли, Веремія схопили, Чорт навмисне затіяв гру з похованням отамана, щоб увести в оману чекістів* [15, 336] та ін.

Семантичне поле ФО «Сексуальна розбещеність людини» складається безпосередньо з синонімічних рядів зі значеннями: вступати в позашлюбні зв'язки з кимось; схилити до інтимних стосунків, взаємин; вести розпусний спосіб життя. Наприклад: *Мені й справді було дивно, що він [Анікіно] тебе на гріх підмовляв, щоб мені неславу вчинити; аж то він вивірити тебе хотів, ба-*

чачи, що ти в мене така весела да жартівлива [3, 403]; – Справді, – каже, – якби щоразу, як вони у гречку вскочать, у них виростає на лобі ріжок на ознаку того, що вони зробили, то, думаю, небагато було б до цього діла охочих; але такого не буває, а в розумної то й зроду не лишиться од того ні сліду, ні прослідку [3, 148]; І, бачачи, що настоятель не розуміє його, додає: – Сказати б, у гречку з нею скаче... [1, 437] та ін.

В ідеографічній структурі тематичного поля ФО «Просоціальна поведінка людини» відсутні ланки: семантична група, семантичне поле [7]. Тематичні групи ФО складаються безпосередньо з синонімічних рядів. Найчисленнішими виявився синонімічний ряд зі значенням: допомагати виробити правильну лінію поведінки, сприяти кому-небудь. Наприклад: *Сьогодні він прийшов, аби спрямувати свого колегу Каца на праведну путь і навернути його на добрий розум* [4, 136]; *І що собі думають його діти, яких він довів до пуття, не жаліючи грошей на освіту, а вони порозлітались на всі сторони й до батька їм байдуже тепер?* [1, 459] та ін.

Тематичне поле ФО «Сексуальна поведінка людини» складається безпосередньо з синонімічних рядів зі значеннями: залицятися; фліртувати; відчувати потяг до осіб протилежної статі; мати нестримне бажання задовольнити свою хіть. Наприклад: *Уздрівши дівчина абата, збентежилась вельми (сором же який!) і вдарилася в сльози, а той, скинувши на неї очима, побачив, яка вона молода та гарна, і посіла його, старого, та сама спокуса, що й молодого ченчика* [3, 64]; *Він був чоловік статурний, на виду гарний та показний, на вдачу звичайний і люб'язний, та не який і старий; удовичка таки добре накиннула його оком і важила на нього, бо як сподівалася на ніч маркіза, то вже розібрала її охота* [3, 89] та ін. Зафіксовано на позначення сексуальної поведінки людини також жестові ФО. Погляд-найсильніший компонент комунікації. Він інформує: 1) про інтерес до когось (жінки чи чоловіка): *стріляти очима, стригти очима*; 2) про сексуальні бажання: *жерти очима, їсти очима, мацати (лапати) очима*. Наприклад: *Костянтинові припало сидіти поруч неї; він безнастанно пас її очима й дивувався чимраз більше, бо зроду ще краси такої не бачив; і герцога, і всякого, думалось йому, можна певно розгрішити, якщо він зради чи ще якого ганебного вчинку задля сієї кралі допустився* [3, 128]; *Ще більшим у Цілі був рот – аж до вух; губи повні, очі чорнючі, дивись, так і пришпилить тебе до своєї спідниці тими очима* [15, 94] та ін.

Отже, поведінка людини передається широким діапазоном фразеологічних засобів української мови. Ідеографічна класифікація ФО на позначення поведінки людини відповідає класифікації поведінки, прийнятій у психології. Аналіз ФО на позначення поведінки людини сприятиме подальшому лінгвістичному дослідженню фразеологічної ідеографії, виробленню загальної типології методів дослідження фразеологічних мікросистем у ідеографічному аспекті. Дослідження окремих фразеологічних мікросистем створює передумови для укладання фразеологічних словників ідеографічного типу.

Список використаних джерел

1. Антоненко-Давидович Б.Д. Смерть. Сибірські новели. Завищені оцінки / Б.Д. Антоненко-Давидович. – К. : Вид-во гуманіст. л-ри, 2005. – 559 с.
2. Багрянний Іван. Сад Гетсиманський / Іван Багрянний. – К. : Наукова думка, 2005. – 548 с.
3. Боккаччо Д. Декамерон: Новели / Д. Боккаччо; [пер. з італ. М.О. Лукаша]. – Дніпропетровськ: Січ, 2000. – 622 с.
4. Гашек Я. Пригоди бравого солдата Швейка / Я. Гашек [перекл. з чеської С. Масляка]. – Харків: Фоліо, 2006. – 685 с.
5. Грозян Н.Ф. До питання дослідження тематичної групи фразеологічних одиниць «Кримінально не карана (непротиправна) аморальна поведінка людини» в психосемантичному аспекті / Н.Ф. Грозян // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2006. – Випуск 9. – С. 138-142.
6. Грозян Н.Ф. Семантичне поле фразеологічних одиниць «Корисливість людини» в українській мові: ідеографічний і психосемантичний аспекти / Н.Ф. Грозян // Вісник Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2006. – С. 67-73.
7. Грозян Н. Ф. Фразеологічна мікросистема «Поведінка людини» в українській мові (ідеографічний і аксіологічний аспекти) : автореф. дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Ф. Грозян. – Дніпропетровськ, 2003. – 20 с.
8. Грозян Н.Ф. Фразеологічні засоби вираження девіантної поведінки людини в українській мові / Н.Ф. Грозян // Культура народів Причорномор'я. – Сімферополь, 2002. – №32. – С. 30-34.

9. Костенко Ліна. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.
10. Матіос Марія. Вибране / Марія Матіос. Львів : «Піраміда», 2010. – 424 с.
11. Прадид Ю.Ф. Актуальные теоретические проблемы фразеологической идеографии / Ю.Ф. Прадид, Н.Ф. Грозьян // Ономастика і апелятиви [збірник наук. праць]. – Дніпропетровськ, 1998. – Вип. 4. – С. 102-105.
12. Прадид Ю.Ф. Принципы выделения лексических и фразеологических микро- и макросистем / Ю.Ф. Прадид, Н.Ф. Грозьян // Материалы конф. «Принципы и методы функционально-семантического описания языка: итоги, направления, перспективы». – М.; Симферополь, 1997. – С. 229-232.
13. Прадід Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) / Ю.Ф. Прадід. – К.; Симферополь, 1997. – 252 с.
14. Психологія: [підручник] / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін. – К.: Либідь, 1999. – 558 с.
15. Шкляр В.М. Залишенець. Чорний ворон / В.М. Шкляр. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2011. – 384 с.
16. Эмирова А.М. Русская фразеология в коммуникативном аспекте / А.М. Эмирова – Ташкент: ФАН, 1988. – 91 с.

The thesis searches a group of phraseological units of Ukrainian language, denoting the behaviour of a person. The choice of the theme is connected with intensification of interest in linguistics to description of phaseological microsystems, obscurity of many theoretical and practical problems of phraseological ideography.

The work is done on the basis of theoretical propositions of phraseology, worked out during its development both in our own country and in foreign countries. Complex usage of ideographical and axiological aspect gave the possibility to receive new results, concerning semantic organisation of this group – ph.u., the place of phraseological microsystem «Behaviour of a person» in the structure of phraseological system of Ukrainian language.

The achievements of modern foreign and home psychological science are widely used.

Some data of theories, conclusions of sexological, philosophical, psycholinguistics and aetiological spheres of linguistic are also used. The complex of problems, connected with description of linguistics and extralinguistics principles, is examined.

There is no the unanimous point of view on constructing the scheme of the ideographical field of PhrU (phraseological units) «The Individual» in scientific literature. The scheme suggested obviously is not perfect as well, but, in our opinion, it reflects the systematization of configuration of PhrU, which characterize activity, behaviour, psychical processes, psychical state, individual psychological problems of person. The following hierarchical structure of ideographical classification of PhrU is proposed: synonymic range → semantic group → semantic field → archifield.

In the process of research of the configuration of phraseological microsystem «The Behaviour of Individual» 9 subject fields of PhrU have been distinguished. It has been ascertained that subject fields of PhrU «Deviational Behaviour of Individual», «Aggressive Behaviour of Individual», «Sexual Behaviour of Individual», «Prosocial Behaviour of Individual» are presented by wide diapason of PUs. Eleven thematic group, ten semantic fields, eight semantic group, seventy two semantic lines of PhrU, which denote aggressive, deviational, prosocial and sexual behaviour of a person were revealed. The examples prove that sexual behaviour of individual is reproduced by gesture phraseological units.

Key words: *phraseological unit, synonymous row semantic group, semantic field, thematic groups, thematic field of human behavior.*

Отримано: 23.10.2014 р.

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ РЕЛІГІЙНОГО ДИСКУРСУ ТА ЙОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ У МОВОТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ Й ГАЛИНИ ПАГУТЯК

У статті розкриваються особливі риси релігійного дискурсу в мовотворчості Мирослава Дочинця й Галини Пагутяк. Виокремлено та описано погруповану за тематичними ознаками релігійну лексику, дібрану із творів досліджуваних письменників з огляду на комунікативно-прагматичний аспект розвідки. Зазначено безпосередній зв'язок релігійних лексем із національно-культурним та духовним компонентом української мовної системи.

Ключові слова: релігійний дискурс, релігійна лексика, художній дискурс, конфесійний стиль, маркована лексика.

Мова – творення, постійний процес творчості як в устах окремої людини, так в скарбівні всього народу

Світлана Єрмоленко

Прикметною ознакою сучасної лінгвістики є дослідження сакрального у системі лінгвокогнітивної, лінгвокультурологічної, порівняльно-історичної парадигм. Більшість сучасних українських письменників убачають свою творчу місію у тому, аби пробуджувати національну духовність. Вони свідомі того, що відродження нації неможливе без усвідомлення тих духовних цінностей, які є основними у релігійному вченні.

Для мовознавців, українських передусім, актуальними залишаються проблеми функціонування української мови у системі сакральних мов, питання перекладу богослужбових книг, релігійної літератури, особливості функціонування сакрального у стилях української мови (співвідношення сакрального з буденним) тощо. У межах цього окремішнього дослідження вважаємо за доцільне провести аналіз релігійної лексики у художньому дискурсі українських письменників, покласифікувати її за тематичними групами та з огляду на індивідуальний стиль мови авторів. Крім того, маємо за завдання обґрунтувати поняття *релігійна лексика, конфесійний стиль, релігійний дискурс*.

Проблемами релігійного дискурсу займаються такі зарубіжні та вітчизняні дослідники, як Г. А. Агеева, Є. В. Бобирева, А. С. Жилинська, Н. Б. Мечковська, С. Я. Єрмоленко тощо.

У прагматичному розумінні дискурс розглядають як комунікативно-прагматичний зразок мовленнєвої поведінки в соціальній інституційній сфері, який має відповідний набір змінних: соціальні норми, відношення, ролі, конвенції, показники інтерактивності [8, 120].

На сучасному етапі розвитку дискурсології поняття дискурсу має різні тлумачення. Причинами такого розмаїття, на нашу думку, є різні підходи до вивчення цього поняття. Так, Н. Д. Арутюнова визначає дискурс як текст, “занурений у життя”, “мова у житті”, тобто, текст як результат цілеспрямованої соціальної дії, як сукупність мовних, мовленнєвих, соціокультурних і прагматичних, когнітивних і психологічних факторів [1, 136-137]. О. М. Мороховський стверджує, що дискурс – це послідовність взаємопов'язаних висловлювань [5, 3]. В. О. Звєгінцев розуміє дискурс як “два або декілька речень, які перебувають одне з одним у змістовому зв'язку” [4, 170]. М. П. Дворжецька підкреслює, що “у найширшому розумінні дискурс може розглядатися як мовленнєва діяльність у певній комунікативній сфері” [2, 17].

Важливим у цьому зв'язку є вивчення індивідуального авторського дискурсу, зокрема релігійного, що спрямований на духовний розвиток людини. Функціонування релігійного дискурсу у творчості Галини Пагутяк та Мирослава Дочинця ще не було об'єктом спеціального наукового дослідження, тому вважаємо тему розвідки **актуальною**.

Мета статті – описати комунікативно-прагматичні особливості функціонування елементів релігійного дискурсу у творах сучасних українських письменників. Обрання для дослідження мовотворчості закарпатського письменника Мирослава Дочинця, як джерела фактичного матеріалу, зумовлене авторською майстерністю мовного вкраплення елементів християнської моралі у художнє полотно романів, багатство мовлення. “Особливо зачаровує мова і стиль... Так і тягне робити виписки” [3, 8], – підкреслює письменник, доктор філософії Євген Сверстюк, аналізуючи творчість М. Дочинця. Мова ж творів письменниці Галини Пагутяк у цьому зв'язку є цікавою із огляду на насиченість релігійними лексемами, їхнє своєрідне функціонування. Це втілюється через комунікативний аспект – мовлення героїв, та прагматичні настанови – спробу реалізації

певної комунікативної мети. Літературні персонажі і М. Дочинця, і Г. Пагутяк є релігійно свідомими мовними особистостями, які мають чітке уявлення про вищі сили, їхню могутність, життєву допомогу.

Завдання дослідження, що зумовлюються метою, полягають у:

- суцільній вибірці елементів релігійного дискурсу із творів Мирослава Дочинця й Галини Пагутяк;
- групуванні лексики релігійного змісту, наявної в елементах дібраних релігійних дискурсів;
- описі визначених груп.

Усього ми дібрали 100 елементів релігійного дискурсу, у яких виділили понад 250 лексем релігійного змісту.

Релігійну лексику, що функціонує у творах указаних авторів, можемо розподілити на три групи.

Першу найменуємо *загальнорелігійною*. До неї віднесемо слова, що позначають поняття, притаманні для усіх монотеїстичних релігій (Бог, душа, праведність, молитва, гріх та ін.): *Майова ніч дурманила голову запахом трави і цвітом Божого зілля, що піною вкривало берег ріки* [6, 7]; *Все це милість Божа* [3, 19]; *...ти одне з чудес, створених Творцем* [3, 96]; *Третій син у родині ставав або вояком, здобуваючи собі маєток, або посвячувався Богові, і вже Бог забезпечував йому статок* [6, 11]; *Раптом він згадав, що казала йому мати-небіжка: "Перше слово, як встанеш, належить Богові"* [6, 14]; *Направду добрий і досконалий лише Отець Небесний* [3, 103]; *Але підвалини його – бажання жити, віра в милосердя Господа та його справедливості – залишаються, хоча інші скарби душі, як написав згодом поет Андреас Сілезіус, поганьблені на віки* [6, 18]; *Він умер. І пекло його інше, зовсім інше* [6, 24]; *Чи втікати даліше у гори чи чекати, найдіється воля Божа* [7, 5]; *Я охоче підвівся. Моя душа тільки й чекала, щоб на ній щось написали* [7, 67]; *І хлопці-пастухи... мали на обличчях вираз, властивий дітям, які ще не відають, що то є правдивий гріх, але вже відчують, що знають надто мало про сей людський і не людський світ* [6, 9].

До другої групи відносимо слова, що позначають поняття, притаманні для усіх основних християнських конфесій (Свята Трійця, Святий Дух, Спаситель, апостол, Євангеліє, Церква, сповідь та ін.): *Пошли через Духа Святого моїй душі багато світла, спокою, миру і радості* [3, 25]; *Село обтрусилоось туманом і не бачило, або не хотіло бачити того безчинства, що діялось у василіянівському монастирі* [7, 5]. *У мирні часи він видається обтяжливим, але Церква стоїть на послушенстві й терпінні вже майже дві тисячі літ* [7, 8]; *...котрийсь із братів при скіпці читав щось із Письма* [3, 281]; *Цілу ніч божі люди з Чумальова читали нам Псалтир* [3, 146]; *На товп слуг Олександра чекав на пана Миколая як на пришестья Ісуса...* [3, 34]; *Мабуть, то пахли мощі мучеників* [3, 291]; *Святий Августин відповів: "Буду стригти овець"* [3, 89]; *Жодного разу не признався на сповіді, що відчуває до каменя* [3, 162].

Третю групу наповнюють слова, притаманні для окремих християнських конфесій (наприклад, найменування священнослужителів: батюшка, пастор, ксьондз, кюре, абат, кардинал; богослужінь: обідня, утрєня, всеношна, меса, літію, літанія; частин храму: іконостас, притвор, паперть та ін.): *Коли священик обійшов кадилом храм, дідо поклав гробову трісочку під язик* [3, 147]; *"Чому він так чинить?" – насмілювався я запитати наймолодшого з ченців, брата Кирила* [3, 281]; *Були подібні на людей, стояли сумирно, оглядаючи позолочені царські ворота* [7, 6]; *Нічого не знав про нові порядки в монастирі: як виносять звідти образи, свічники, книги...* [7, 7]; *У кутку висів образ Божої Матері* [7, 34]; *Під іконою була темна калюжа крові* [7, 34]; *Ікона була чиста, однак на підлозі залишалася пляма від засохлої крові* [7, 37]; *Я впізнав його обриси. ...Мені дозволили торкнутись хреста* [7, 54].

Кожна із виділених груп має власне характерне мікрополе, що входить до складу загального лінгвокультурного поля "християнство". Мовні одиниці мікрополів виступають як мікротексти (прецедентних текстів-номінацій), у яких поєднуються різні типи інформації (денотативна, оцінна, культурна тощо).

Як бачимо, релігійна лексика є основою конфесійного стилю української мови, елементи якого часто зустрічаються у творах сучасних українських письменників. Мовна картина світу у творах українських письменників створюється не лише домінантними символами релігійної тематики, а й численними біблійними словами, словосполученнями, які вжиті авторами у первісному вигляді або зазнають авторської інтерпретації.

Отож, релігійний дискурс як вище втілення системно-функціональних ознак мовленнєвої діяльності моделює культурно-мовний простір відповідної епохи через реалізацію комунікативних і лінгвостилістичних параметрів. Вивчення та різностороннє дослідження лексем сакрального змісту в іншому напрямку у мовотворчості вказаних та новітніх українських авторів умож-

ливить глибше розуміння викладеного та краще сприйняття творів, розширить уявлення читачів про мовну картину авторського світу та мовну картину загалом. Із мовного погляду цікавим видається компаративне вивчення релігійного дискурсу, що ми зробимо у наступних статтях. У цьому вбачаємо перспективу досліджень.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – М. : Сов. энцикл., 1990. – С. 136-137.
2. Дворжецька М. П. Фонетика англійської мови: фоностилістика і риторика мовленнєвої комунікації : посіб. для студ. ВНЗ / М. П. Дворжецька, Т. В. Макухіна та ін. – Вінниця : Нова кн., 2005. – 240 с.
3. Дочинець М. Лад : трилогія / Мирослав Дочинець. – Мукачево : Карпатська вежа, 2014. – 561 с.
4. Звегинцев В. А. Предложение и его соотношение к языку и речи / В. А. Звегинцев. – М. : МГУ, 1976. – 307 с.
5. Мороховский А. Н. К проблеме текста / А. Н. Мороховский // Текст и его категориальные признаки : сб. науч. тр. – К. : КГПИИЯ, 1989. – С. 3-8.
6. Пагутяк Г. Зачаровані музиканти : роман-феєрія / Галина Пагутяк. – К. : Ярославів Вал, 2010. – 224 с.
7. Пагутяк Г. Слуга з Добромиля : роман / Галина Пагутяк. – Львів : ЛА «Піраміда», 2012. – 200 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К., 2006. – 712 с.

The article deals with the peculiarities of religious discourse in Myroslav Dochynets' and Halyna Pagutyak's works. The author distinguishes and describes the thematic groups of religious vocabulary in the investigated writers' works from communicative-pragmatic perspective. Direct connection of religious lexemes with the cultural, national and spiritual components of the Ukrainian language system is indicated.

Most modern Ukrainian writers are called to wake up national consciousness. The revival of nation is impossible without understanding spiritual values that are basic in religious studies. The problems of functioning of Ukrainian sacral languages, translating religious books, religious literature, specific functioning of the sacral in the functional styles of the Ukrainian language remain relevant for the Ukrainian linguists. Within the limits of this research the author strives to carry out the analysis of religious vocabulary in the literary discourse of the Ukrainian writers, to classify, and also pay attention to their individual style. In addition, she explains such concepts religious vocabulary, confessional style, artistic (literary) discourse. The problem of functioning of religious discourse in the works of Halyna Pahutyak and Myroslav Dochynets' have not been investigated, in fact, at present this problem only begins to awake the interest of scientists. It accounts for the relevancy of the topic research.

The appeal to language creativity in the works of a modern Trans Carpathian writer Myroslav Dochynets', as to the sources of factual material, is caused by the author's skill of inclusions of Christian morality in the language of novels, and is emphasized by researchers. The analysis of collected illustrative material defined the groups of vocabulary. They are: firstly, the general religious group. It includes words, that mark concepts peculiar to all religions of monotheist (God, soul, sainthood, prayer, sin and other), words, that mark concepts peculiar to all basic Christian confessions (Saint Trinity, Saint Spirit, Rescuer, apostle, Gospel, Church, confession and others). Secondly, the group of words peculiar to separate Christian confessions (for example, name of clergymen: father, pastor, Roman-catholic priest, cure, abbot, cardinal; divine services: mass, orthros, midnight mass, mass, to lithium, litany; parts of temple: iconostasis, parvis and others) make up the third group. Each of the distinguished groups has its own micro field that constitutes a more general lingvocultural field "Christianity". Linguistic units of the microfields come forward as microtexts (precedent texts-nominations) which combine all types of information.

Key words: religious discourse, religious vocabulary, artistic discourse, confessional style, marked lexicon.

Отримано: 15.10.2014 р.

ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СУФФИКСАЛЬНОЙ СИНОНИМИИ В СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Стаття присвячена проблемі формування та еволюції дериваційних варіантів і синонімів у порівняльно-історичному аспекті. Означена лінгво-філософська проблема є однією з найактуальніших у процесі вивчення та аналізу основних етапів становлення найдавніших лінгвосистем.

В статті акцентується увага на тих мовних чинниках, що виконують важливу роль в процесі формування словотворчих синонімів. Зокрема, аналізуються в діахронному та синхронному аспектах твірні основи, їх генетична похідність, що з'ясовується завдяки етимологічному аналізу, процеси демотивації та вторинної мотивації.

Ключові слова: словотворча суффіксальна синонімія, варіативність, похідність, мотивація, демотивація, генетичні основи, синхронія, діахронія.

Исследователи в области славянского исторического языкознания справедливо считали одной из первоочередных задач изучение специфики словообразовательных процессов в диахронном аспекте. В частности, намеченная В.В. Виноградовым обширная программа исследования связей словообразования с лексикой, грамматикой в синхронии и диахронии (с соответствующим обязательным привлечением данных этимологических исследований) в значительной своей части остается нереализованной. Этому препятствует прежде всего недостаточность научных знаний об исторических изменениях в славянском словообразовании и становлении лексической системы.

В последние десятилетия наблюдается некоторый процесс возрождения прогрессивной традиции славянского сравнительно-исторического языкознания, в прошлом характеризовавшейся деятельностью таких выдающихся ученых, как Ф.Ф. Фортунатов и И.А. Бодуэн де Куртене. И, хотя особое внимание уделяется разработке проблем лексикологии в историческом аспекте, тем не менее появляются серьезные исследования и в области словообразования, затрагивающие проблемы вариативности и синонимии деривационных моделей в древних языковых системах, в старославянском, древнерусском, старорусском, староукраинском и других славянских языках, дифференциации суффиксальной синонимии, вариативности, омонимии, полисемии, этимологии суффиксов, участвующих в образовании словообразовательных коррелятивных пар в близкородственных языках, морфологических явлений, порождающих словообразовательные варианты. Эти и другие вопросы, которые в свое время освещались в той или иной степени в работах В.В. Виноградова, С.П. Обнорского, Л.А. Булаховского, Ф.П. Филина, Г. Остгофа, А. Мейе, В. Вондрака, Н.М. Шанского, становятся темой современных исследований А.А. Дементьева, В.М. Маркова, Ю.С. Азарх, А.Н. Черкасовой, Н.Ф. Шумиловой, Н.Т. Шелеховой, Ю.Г. Панкрац, Л.М. Васильева, А.И. Смирницкого, С.В. Илларионова, В.М. Солнцева, Е.С. Кубряковой, О.В. Лимова, А.С. Пороховой, К.Т. Ходовой, А.В. Даневич, И.С. Хаустовой, З.В. Казанской, Л.А. Родниковой, З.П. Даниловой, А.И. Дундайте, В.П. Токаря, Л.Л. Гумецкой, И.И. Ковалика, Г.А. Ильинского, В.Н. Ярцевой, Г.П. Ницименко, Н.Д. Арутюновой, Р.П. Рогожниковой, А.П. Евгеньевой, А.А. Кутина, В.А. Гречко, П.А. Соболевой, И.М. Мальцева, Ю.В. Откупщикова, И.С. Улуханова, Н.И. Дворницкой и др. Делают убедительные попытки разрешить аналогичные проблемы в разных славянских языках М. Dokulil, A. Jedlicka, I. Filipic и другие ученые.

При этом в перечисленных исследованиях недостаточно освещены проблемы производящих основ в аспекте их исторической эволюции, анализа (на основе этимологических исследований с семантическим критерием) взаимоотношения понятий производящей и мотивирующей основы, сопряженные с процессами отбора суффиксов, легшими в основу возникновения словообразовательной вариативности в широком смысле. Не проведена достаточная исследовательская работа по выделению, дифференциации и анализу суффиксальных синонимических пар в лексическом, словообразовательном, этимологическом, стилистическом аспектах с учетом последующих перспектив развития в плане сопоставления близкородственных языков.

Между тем совершенно очевидно, что означенные проблемы имеют не только общеязыковое, но и лингво-философское значение, поскольку их освещение позволяет в той или иной степени приблизиться к решению затронутой В.В. Мартыновым проблемы эволюции словообразовательных прамodelей и вариативности древней словообразовательной суффиксации. Разделяя мнение А. Мейе, автор труда «Из истории индоевропейского словообразования» Ю.П. Откупщиков, подчеркивал, что словообразовательная суффиксация и связанные с данным глобальным процессом

особенности, требующие особого анализа, в частности, в этимологическом аспекте, оказывается одним из краеугольных камней, на которых строится аргументация гипотезы, касающейся проблемы происхождения славян и славянских языков, их эволюции.

В частности, изучение одной из важнейших проблем языкознания и словообразования, а именно, проблемы процесса создания определенных словообразовательных типов, моделей, принципов существования временной словообразовательной суффиксальной вариативности и синонимии, отбора синонимов и вариантов в лингвистических системах в сопряжении с приоритетностью и функциональной последовательностью основ, именно производящих, а не мотивирующих, каковыми они воспринимаются на синхронном уровне, и является весьма актуальным в общелингвистическом аспекте. Исследование в аспекте сопоставления близкородственных языков не только заостряет и углубляет проблему формирования и особенностей эволюции словообразовательной суффиксальной синонимии, но и расширяет возможности ее анализа и решения. Проблема формирования синонимии вообще и словообразовательной в частности глобальна и проблематична.

Целью данной статьи есть попытка осветить некоторые особенности процесса формирования суффиксальной словообразовательной синонимии в сравнительно-историческом аспекте, акцентировав внимание на наиболее актуальных, проблемных вопросах.

По данным исследований, в исторический период для развития суффиксального именного словообразования были характерны две наиболее общих тенденции. С одной стороны, происходила дифференциация семантики древнейших форм (например, развитие значения действия, действующего лица, предмета действия в древнейших глагольных формах на *-ъ, -а) и активное развитие вторичных значений, на базе основных (конкретных из абстрактных и наоборот), вторичной мотивации, что и вело к развитию суффиксальной омонимии, полисемии, синонимии. С другой стороны, формировалась тенденция к ограничению синонимических и омонимических формантов, к концентрации семантико-словообразовательных типов и сосредоточению продуктивности у определенных групп суффиксов, закреплению круга производящих основ, устранению дублетности. Иными словами, с одной стороны, шел процесс создания и нагромождения в языке словообразовательных моделей, их вариативности, с другой – назревала необходимость их дифференциации, отбора.

Отметим, что активно исследуемые в последнее время проблемы словообразовательной суффиксации в диахронном аспекте вызывает целый ряд разногласий. Исследователи расходятся во многих теоретических положениях, в том числе в определении критериев самого явления словообразовательной вариативности, дублетности и синонимии. Некоторые ученые понимают суффиксальную синонимию очень широко, практически отождествляя ее с лексической, полагая, что основным признаком синонимии суффиксов следует считать общее значение при абсолютно различном происхождении и звуковом оформлении критериев самого явления. Иные исследователи настаивают на том, что при определении словообразовательной суффиксальной синонимии следует опираться на лексемы, связанные одной производящей основой. Очевидное увлечение лексико-семантическим аспектом большинства исследований демонстрирует некое забвение проблемы в истинно словообразовательном аспекте, ибо исследователи даже не поднимают вопрос о происхождении внешне идентичных, но различных генетически производящих основ-корней, о процессах демотивации, о дифференциации понятий производности и мотивации, о самих причинах происхождения суффиксальной словообразовательной синонимии.

На наш взгляд, словообразовательная синонимия дериватов может возникать в результате установления так называемых вторичных формально-семантических связей между дериватами одной словообразовательной парадигмы (при различных деривационных аффиксах), когда нарушаются связи между изначальной производящей основой и вновь формирующейся мотивацией. При этом обязательным условием считаем наличие единого фонематического коррелятива (корня, основы) на синхронном уровне, учитывая при этом, что в диахронном аспекте основы могут быть (и чаще всего таковыми являются) генетически разными, что, вероятно, следует рассматривать как причину формирования полноценных суффиксальных словообразовательных синонимов. Наиболее оптимально, очевидно, следует считать словообразовательными синонимами образования, имеющие общий фонематический коррелятив, сохраняющие различие в оттенках значений и стилистической характеристике. Причем совершенно очевидно, что, если в процессе развития языка семантические различия углубляются, это может привести к разрыву отношений между словообразовательными типами, к деэтимологизации, когда имена могут получать индивидуальное лексическое значение. Полный семантический разрыв приводит к разрушению синонимических отношений. Например, лексемы *служение-служба* в значении «служба, служение чему-либо, кому-либо» образуют активную синонимическую пару в древних текстах близкородственных языков с XIV века: «Се азъ князь великий Дмитрий докончиваю и повинуюся *служьбою*

таковою» [4, 220-221]; «Але к намь прииди, как оуделашь нам тотоу *службу* що ми есми наказали к тоби» [4, 220-221]; «...зануже есми дали емоу за его правое и вьрное *служение*» [4, 220-221]. Весьма активна данная пара и в текстах обоих языков последующих периодов: «...на *служению* великому государю...» [4, 220-221]; «...есми продал для частой *служби* господарской...» [4, 220-221]; «...на *служение* правое...» [4, 220-221].

Следует отметить, что коррелят *служение* чрезвычайно активен в польских деловых контекстах, что позволяет предположить возможность непосредственного заимствования: «...semli nasza sa jeho wirne *sluzenie*» [4, 220-221].

Словообразовательный анализ демонстрирует, что анализируемые лексемы являются бесспорными (в синхронном и диахронном аспектах) девербативами, образованными, соответственно, при помощи *-ь, о б(а)*-аффикса и форманта *-(а, е,)није* от производящей основы вторичного глагола *служити*. Исторический аспект словообразовательного анализа позволяет проследить особенности деривационных процессов, заключающихся в том, что вторичный глагол *служити* есть общеславянским (ср. русск. *служить*, укр. *служити*, др.-русс., ст.-слав. *служити*, болг. *служба*, сербохорв. *служити*, польск. *sluzyc*). Этимологические изыскания представляют очевидность восхождения к общеславянской лексеме **sluga* (гипот. < **slaugyti* «поддерживать, помогать»); (морфонема *г/ж* как следствие общеславянского процесса палатальной мены заднеязычных) [4, 220-221].

На месте распавшейся пары в обоих близкородственных языках в более поздние периоды функционируют две самостоятельные лексемы [4, 220-221]. Словарь В.И. Даля четко иллюстрирует некоторое различие в семантике: «Во все *служенье* свое он заведомо не кривиль деломъ», «Все сотворено на *службу* человеку, а человекъ – на *службу* богу» [4, 220-221]. Окончательное закрепление за лексемами самостоятельных значений в русском языке фиксируют словари XX века [4, 220-221]; украинские словари отмечают превалирующее положение деривата *служба* [4, 220-221].

Очевидный факт, что в древних языках явление словообразовательной синонимии, дублетности, вариантности было представлено весьма широко, вероятно, объясняется незавершенным процессом становления словообразовательных аффиксов, неотчетливостью словообразовательных границ слова вследствие проходящих в формирующихся лингвосистемах процессов опрощения, переинтеграции и т.д.

На наш взгляд, пытаясь решить проблему становления, дифференциации и отбора словообразовательных вариантов и синонимов, следует уделять должное внимание и экстралингвистическим, социально-историческим аспектам проблемы, акцентируя внимание на том, что огромное влияние на формирование словообразовательной вариативности вообще и суффиксальной синонимии, в частности, оказывает, без сомнения, взаимовлияние близкородственных лингвосистем друг на друга, которые, унаследовав общие элементы из единой прасистемы, естественно, вырабатывали в процессе развития специфические черты и особенности на всех уровнях языка. Совершенно очевидно, что во все эпохи и, особенно, в эпоху национального самоопределения и в дальнейшие периоды своей истории славянские народы находили глубокую и прочную поддержку в языковых средствах друг друга. При этом имел место своеобразный культурно-языковой обмен.

Разноаспектные исследования по вопросам исторического языкознания позволяют сделать выводы о том, что общей, единой концепции о причинах, решающих факторах в процессе формирования словообразовательной суффиксальной синонимии в научной литературе в основном не выработано. Очевидно, что чрезвычайно важным в этом аспекте есть изучение проблемы производящих, генетических основ-корней, находящихся в начале словообразовательных цепочек, результатом эволюции которых есть формирование вариативных суффиксальных пар. Особого внимания заслуживает процесс демотивации, затухания первичной, генетической семантики и формирования вторичной мотивации. Совершенно очевидно, что при анализе следует учитывать фонетический, этимологический, семантический критерии процессов, эволюцию формантов, выполняющих деривационную функцию. Не должны уходить из поля зрения и грамматические процессы, ведь совершенно очевидно, что словообразовательная синонимия базируется, кроме прочего, на сопоставлении словообразовательных аффиксов и грамматических категорий. Весьма важным в процессе исследования явления суффиксальной словообразовательной синонимии есть уяснение дифференциации понятия производности и мотивации в синхронном и диахронном аспектах. И, наконец, постижение закономерностей и особенностей процесса эволюции суффиксальных коррелятов на фоне формирования вторичной мотивации должно быть сопряжено с анализом изменений стилистической и контекстуально-синтаксической функций дериватов в различные периоды становления лингвосистем.

Список використаних джерел

1. Азарх Ю.С. Словообразование и формообразование существительных в истории русского языка / Ю.С. Азарх. – М. : Изд-во «Наука», 1984. – 571 с.
2. Апресян В.Д. Проблемы синонимии / В.Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1957. – № 3. – С. 17-23.
3. Блинова О.И. Явление мотивации слов / О.И. Блинова. – Томск, 1984. – 393 с.
4. Дворницкая Н.И. Явление словообразовательной суффиксальной синонимии в сравнительно-историческом аспекте : монография / Н.И. Дворницкая. – Каменец-Подольский : издатель ЧП Зволейко Д.Г., 2013. – 264 с.
5. Откупщиков Ю.В. Из истории индоевропейского словообразования / Ю.В. Откупщиков. – М. : Издательский центр «Академия», 2005. – 320 с.
6. Рогожникова О.П. Варианты слов в русском языке / О.П. Рогожникова. – М. : Просвещение, 1967. – 379 с.
7. Романова Н.П. Словообразование и языковые связи: русско-украинско-польские языковые связи XVI-XVII вв. и вопросы словообразования / Н.П. Романова. – К. : Наук. думка. – 1985. – 367 с.
8. Улуханов И.С. Мотивация в словообразовательной системе русского языка / И.С. Улуханов. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 320 с.

This article deals with the problem of formation and evolution of diversion variants and synonyms in the comparative and historical perspective. The said linguistic and philosophical problem is one of the most relevant in the process of study and analysis of the basic stages of lingual systems formation.

The article focuses on those linguistic factors that play an important role in the formation process of word-formative synonyms. In particular, the generating stems have been analyzed in diachronic and synchronic aspects, their genetic derivation that clarifies due to the etymological analysis processes of demotivation and secondary motivation.

The article deals with peculiarities of word-formative suffix synonymy and variability. The data are illustrated by the examples from dictionaries and texts of related Eastern-Slavonic languages. The elements of etymological analysis are represented in the research. The article finishes with conclusions containing the prospects of studying lingvo-philosophical problem of language variability.

Key words: word-formation suffix, synonymy, variation, derivation, motivation, demotivation, genetic basis, synchrony, diachrony.

Отримано: 15.10.2014 р.

УДК 81'373.423

Демська О.М.

ОМОНІМ ЧИ ОМОНІМИ

У статті розглянуто історію слово омонім(и) від найдавніших часів старожитності до початку ХХІ ст. Проаналізовано його лексикографічний опис, процес термінологізування та засади визначення, доповнено класичне визначення граматичною складовою. Запропоновано вважати омонему основною структурною одиницею омонімікону.

Ключові слова: омонім, омоніми, омонема, омонімікон, омонімічна єдність.

Європейська наукова традиція послідовно висловлює думку про те, що вперше про омоніми та омонімію йдеться у відомому діалозі Платона «Кратил», присвяченому популярній на той час проблемі кореляції речей та їхніх назв, натуральності vs арбітральності знака, що її з'ясовувано у межах великої лінгвістичної дискусії старожитності VI – V ст. до н. е. [див., наприклад, 23, 58; 21, 267-294]. Стосовно ж української філософської традиції, то визначення омоніма без вживання самого терміна пропонує Г. Кониський: «рівнозначний – який одним словом позначає багато, але з різним змістом, як «собака» означає тварину і небесне сузір'я» [9, 68]. Мовознавче осмислення слів тотожних за формою й несумісних за змістом у європейській лінгвістиці прийнято пов'язувати із М. Бреалем, а в українській, а також російській, – з О. Потебнею, хоча жоден з них ще не вживає терміна *омонім*. Далі впродовж усього минулого століття омоніми й омонімію у лінгвоукраїністиці вивчали й описували Л. Булаховський, І. Леков, Ю. Шевельов, В. Коптілов, А. Критенко, І. Назарова, Л. Лисиченко, М. Муравицька, М. Кочерган, Л. Полюга та інші. Од-

нак незважаючи на те, що омоніми часто перебувала у полі уваги українських мовознавців, їхнє визначення не було концептуалізовано, що й мотивує актуальність теми нашої статті та визначає її основну мету: запропонувати аналіз змістової інтерпретації терміна *омонім* у сучасному українському мовознавстві.

Слово *омонім*, як засвідчують словникові джерела, уперше з'являється у реєстрі «*Правописного словника*» (1929) Г. Голоскевича [6] і практично одночасно в академічному «*Російсько-українському словнику*» (1924-1933) за редакцією А. Кримського, С. Єфремова [14]. Подано воно якнайпростіше у формі однини, у Г. Голоскевича з протетичним *г-* і наголошеним другим складом та ремаркою *гр.* (граматичний термін), а в академічному – без протетичного приголосного, з наголошеним третім складом, перекладене тотожним відповідником з урахуванням відмінності графічного зображення голосного [i], однак без ремарки, як-от, відповідно: «гомонім, -ма, -мові, (*гр.*)» [6, 109]; «Омонім – омонім (ма)» [14, 1796]. Форму однини з протетичним *г-* подають також К. Кисілевський, З. Кузеля та Я. Рудницький: «гомонім, -ма, -мові» [див.: 8, 33]; «гомонім <а> т Номонуп n; -ний <на, -не> homonym[isch]» [11, 147]. Крім того, «*Правописний словничок*» К. Кисілевського засвідчує варіантність наголошування, яка ймовірно супроводжує появу й поширення аналізованого слова в українській мові, бо у Г. Голоскевича також маємо наголос на другому складі, а в академічному словнику – на третьому; «*Українсько-німецький словник*» З. Кузеля та Я. Рудницького наголошує другий склад. У пізнішому «*Російсько-українському словнику*» 1955 р. за редакцією М. Калиновича при перекладі реєстрової одиниці *омоним* унормовано позицію наголосу на другому складі, що корелює з наголосом вхідної одиниці слівника, а саму словникову статтю доповнено ремаркою *лінгв.*: «**ОМОНІМ** лінгв. омонім» [13, 350].

Попри те, що реєстр українського словника 1929 р. вже фіксує аналізовану лексему, вперше її витлумачено лише у 1957 р. і то не як слово, а як термін, у «*Словнику лінгвістичних термінів*» Є. Кротевича, Н. Родзевич [10, 110-111], що вплинуло на засади лексикографування реєстрової одиниці *омонім(и)* у загальнономовному словнику тлумачного типу. По-перше, до «*Словника лінгвістичних термінів*» описувану одиницю інтерпретовано у формі однини, що не зовсім коректно, оскільки має бути мінімально дві тотожні за планом вираження й семантично несумісні одиниці, а після – переважно, хоча й не послідовно, у множині [див., наприклад, 16; 5; 17]. По-друге, усі тлумачні словники після «*Словника лінгвістичних термінів*» *de facto* переписали запропоновану ним дефініцію, дещо модифікуючи її, головню залежно від числової форми заголовкової одиниці, наприклад:

ОМОНІМИ, омонимы (від гр. *homos* – однаковий, *опута, опота* – ім'я) – слова, однакові за звучанням і різні за значенням [10, 110].

ОМОНІМ див. **ОМОНІМИ** [16 (V), 695].

ОМОНІМИ, ів, *мн.* (одн. **омонім**, а, ч.). Слова, однакові за звучанням, але зовсім різні за значенням [16 (V) 695].

ОМОНІМИ, ів, *мн.* (одн. **омонім**, а, ч.). Слова, однакові за звучанням, але зовсім різні за значенням [5, 842].

Так, маємо підстави стверджувати, що українська лексикографічна традиція з'ясування значення лексеми *омонім(и)*, закорінена в описі терміна *омоніми*, по-суті незмінно збережена від словника до словника, міняючи лише форму заголовкового слова і, відповідно, узгоджуючи з нею формат, але не зміст, самого пояснення. До слова кажучи, лінгвоукраїністика щодо визначення *омоніма(ів)* не надто відрізняється від європейської. Перші дефініційні інтерпретації описуваної одиниці були вкрай нечіткими, імпліцитними, описовими, дуже схожими на те, що ми тепер позначаємо у програмуванні конструкцією 'за промовчуванням', наприклад: «Наскільки б не були різними випадки вживання одного слова, завжди серед них є одне домінуюче, яке й встановлює у загальних рисах основне значення слова, закріплене у словнику. Якщо ж є два або кілька вживань слова, однаково домінуючих щодо інших і таких, що не зводяться до одного, то ми маємо справу з різними словами» [3, 187]; «усякий лінгвістичний знак потенційно омонім і синонім одночасно. Інакше кажучи, він одночасно належить до ряду переносних транспонованих значимостей одного й того ж знака і до ряду схожих значимостей, виражених різними знаками» [7, 87]. Проте ситуація змінюється доволі швидко і уже на початку 1930-х з'являються чіткіші визначення, що їх натрапляємо у Б. Тринки і Ш. Баллі, відповідно, «... якщо значення однакових комбінацій форм настільки різні, що вони не викликають жодних спільних уявлень, то перед нами омоніми» [19, 273]; «Омонімами називаються два знаки з тотожними позначуваними і різними позначеними: [...] В абсолютних омонімів мають бути не лише різні значення, але й а) тотожні (однозвучні) позначувані й б) тотожні функції» [1, 189]. Після Ш. Баллі до проблеми з'ясування змісту терміна *омонім(и)* звертаються Л. Блумфілд «Різні мовні форми, що мають одну і ту ж фонетичну форму (і відрізняються, таким чином, лише за значенням), називаються омонімами» [2, 147]; Ю. Шевельов «Слова, що вимовляються однаково, але мають зовсім різне

значення, звуться гомоніми¹» [20, 41] та ін. Як можемо бачити з наведених прикладів, усі визначення так чи так зводяться до загального формулювання *однаково вимовляються, але мають зовсім різне значення*, чи до складнішого теоретичного конструкту *тотожні позначувані й різні позначені*.

Не надто змінюється підхід до з'ясування значення терміна *омонім(и)* й у ХХІ ст. Так, крім пояснення *омоніма* через призму кореляції позначуваного й позначеного – «знаки, що мають ідентичну форму позначування і різні змісти позначення» [22, 34], продовжують побутувати визначення, ґрунтовані на визнанні двоплановості мовного знака: «одиниці, що різняться планом змісту за однакового плану вираження» [див.: 22, 24]. Засадничо змінилося хіба те, що, незалежно від самого формулювання, усі дефініційні описи – імпліцитні чи експліцитні, дидактичні чи теоретичні – визнають обов'язковість існування загально двох або кількох однакових за формою одиниць, що мають різні непов'язані між собою значення, тобто засадничо йдеться не про *омонім*, а про *омоніми*, як-от, «відмінні лексеми, головню тому, що вони мають непов'язані значення і різні етимології» [23, 61]. Так, лінгвістика відмовилася від традиції говорити про омонім безвідносно до іншого омоніма, оскільки лише мінімально дві тотожні одиниці з різними непов'язаними між собою значеннями творять підґрунтя для існування омонімів.

Узагальнюючи осмислення терміна *омонім(и)* на предмет його визначення як в українській мовознавчій традиції, так і російській та частково європейській, а також враховуючи специфіку видання, по іншому інтерпретовано його зміст в «Енциклопедії Українська мова». Крім власне-визначення: «**ОМОНІМИ** [...] – слова або їхні окремі граматичні форми, а також стійкі словосполучення, морфеми, синтаксичні конструкції, що при однаковому звучанні (або написанні) мають абсолютно різні значення» [18, 434], яке по-суті виростає із запропонованого авторами «Словника лінгвістичних термінів» Є. Кротевичем, Н. Родзевич, у енциклопедії також подано розгорнутий науковий виклад знань про омоніми й омонімію [див.: 18, 434-436]. Проте словники, що вийшли друком після цього видання, жодним чином не враховують викладеного тут, а доречно було б врахувати і, відповідно, доповнити українські словникові описи елементами *'абсолютно різні значення'* й *'або написанні'*, але з огляду на орфографічні принципи сучасної української мови, зняти *'або'*, тобто лексикографувати так: **ОМОНІМИ**, *-ів, мн. (одн. омонім, -а, ч.)*. Слова, однакові за звучанням і написанням, але абсолютно різні за значенням...; або Слова, однакові за звучанням і написанням, що мають різні, не пов'язані між собою значення. Відштовхуючись від такого пояснення будувати словникові статті до заголовкових слів *омофони* – слова, однакові за звучанням, але різні за написанням і значенням, і *омографи* – слова, однакові за написанням, але різні за звучанням і значенням. Крім того, враховувати обов'язковість належності омонімічних одиниць, по-перше, до однієї мови, і, по-друге, до синхронії, чи згідно з Л. Малаховським розглядати їх як «... слова однієї мови в одну й ту ж епоху її існування...» [12, 56].

Чи йдеться про коротке вкрай загальне визначення терміна омоніми чи, навпаки, про надзвичайно детальне у лінгвоукраїністиці, визначаючи омоніми як тотожність форми і значення не сумісність, жодного разу не вказано на необхідність обов'язкової тотожності не лише звукової та графічної структури слова, а й його граматичних категорій і значень, оскільки граматичні категорії та значення детермінують формальну тотожність або нетотожність одиниць лексичного рівня. Згідно з твердженнями І. Вихованця «... морфологічний тип мови впливає на структуру граматичних категорій, і на способи вираження категорійних значень. [...] Категорії розрізняються сукупностями властивих їм граем, тобто компонентів певної граматичної категорії. Наприклад, граеми називного, родового, давального, знахідного орудного, місцевого і кличного відмінків формують категорію відмінка, а граеми теперішнього, минулого і майбутнього часу – категорію часу. [...] Саме граматичні категорії найвиразніше у морфологічному плані відмежовують одну частину мови від іншої. У цьому протиставленні ядро граматичних категорій утворюють іменник і дієслово як центральні частини мови» [4, 28]. Отже, якщо довільній лексичній одиниці, залежно від її граматичної категорії, притаманний певний набір із морфологічних категорій відмінка, числа, роду, часу, способу, виду, особи, які в українській мові формалізують себе за допомогою певних граем, то для того, щоби визнати повну омонімію, має бути інша лексична одиниця з тим же набором морфологічних категорій, формалізованих тими ж граемами, оскільки лише за таких умов можлива ідентичність плану вираження в усіх формах лексеми, і обидві ці одиниці повинні мати різні непов'язані між собою лексичні значення. Якщо ж лексема належить до незмінної частини мови, або до неповнозначної незмінної частини мови, то, очевидно, вимога тотожності граматичних значень не виявляє такої категоричності. Тому, мабуть, коректне визначення *омоніма(ів)* повинно враховувати і граматичний аспект тотожності.

Схиляючись до вживання форми множини терміна аналізованої одиниці, усе ж маємо визнати, що послідовність такого вживання має певні застереження. Коли ми говоримо про термін *омонім*, то розуміючи його бінарну сутність, ми намагаємося експлікувати це за допомогою

форми множини і, відповідно, вживати форму не *омонім*, а *омоніми*. Однак, якщо йдеться про термін, чи «слово або словосполучення, що позначає поняття якої-небудь галузі науки, техніки тощо» [15, 682], і широке його трактування як відображення в думці реалії позамовної дійсності, шляхом експлікації її найістотніших одзнак та відношень, чи вузько, як ‘те ж, що і граматична або семантична категорія’, тобто як певну абстракцію, узагальнення, то очевидно можна по-слуговуватися на позначення такого поняття терміном у формі однини – *омонім*, розуміючи, що його засадничою властивістю є бінарність, яку задавати у визначенні, як це робить, наприклад В. Жайворонок:

ОМОНІМ, а, ч. [...] *лінгв. Слово*, однакове за звучанням з *іншим*, але різне з ним за значенням (виділення – наше) [16, 685].

Погоджуючись на можливу варіантність вживання форм однини і множини щодо терміна *омонім(и)*, усе ж пропонуємо усталити таке: розглядаючи передусім слово-омонім співвідносно з іншим словом-омонімом, вважати основною структурною одиницею *омонімікону*, чи сукупності усіх омонімів лексичного рівня мови, не окремий *омонім* або *омоніми*, а абстрактну одиницю *омонема* і визначати її як: ‘абстрактна одиниця, утворена сукупністю усіх тотожних реалізацій вербальної форми з різними, непов’язаними між собою значеннями, структуру якої утворюють конкретні *омоніми* і яка реалізує себе або через *омонімічний ряд* (за наявності більше ніж двох слів-омонімів у структурі омоніми) й *омонімічну пару* (коли до складу омоніми входять два омоніми)’. Тобто, *омонема лава*¹⁻⁴ реалізує себе в омонімічному ряді, що його утворюють омонім *лава*¹ «дошка на стояках, на яку сідають або кладуть, ставлять що-небудь», омонім *лава*² «спосіб шиккування», омонім *лава*³ «вибій у шахті» й омонім *лава*⁴ «розплавлена силкатна маса, що виливається під час вибуху вулкана»; аналогічно омонім *кок*¹ «куляста бактерія», омонім *кок*² «кухар на кораблі» й омонім *кок*³ «жіноча зачіска» складають *омонему кок*¹⁻²; або *омоніми кома*¹⁻² і *майка*¹⁻², відповідно, втілюються через омонім *кома*¹ «певний критичний хворобливий стан організму» та омонім *кома*² «розділовий знак у реченні» в омонімічній парі. *Омонімічну пару* та *омонімічний ряд* загалом можна об’єднати під терміном *омонімічна єдність*.

Таким чином, незважаючи на те, що історія *verbum омонім(и)* закорінена у старожитній філософії, лише наприкінці XIX – початку XX ст. він стає об’єктом власне лінгвістичних студій, проходячи свій шлях лексикографування, а отже кодифікування, й термінологізування як у європейському, так і в українському мовознавстві. Проте навіть сьогодні не повністю осмислено суть омонімічності, зокрема в українській мові, де при визначенні цього феномену мови поза увагою залишаються надзвичайно важливі як граматичні аспекти окремого слова, так і граматики мови загалом. Крім того, усе чіткіше виформовується розуміння необхідності терміна на позначення абстрактної категорійної одиниці, яку ми пропонуємо називати *омонема*. Уведення такої одиниці має перспективний характер для, передовсім, нормування мікротерміноапарату *омонімії* – галузі лексикології, об’єктом якої є, з одного боку, *омонімікон*, чи сукупність усіх омонімів мови, а з іншого – *омонема*, реалізована у конкретних *омонімах*.

Примітки

¹ Юрій Шевельов пропонує форму з протетичним г – *гомонім*, звичнішу для західної традиції (*homonum*; *homonim*); і правильнішу з огляду фонетичного ладу української мови.

Список використаних джерел.

1. Балли Ш. Французская стилистика [Текст] / Шарль Балли. – М. : Изд-во Иностран. лит., 1961. – 394 с.
2. Блумфилд Л. Язык [Текст] / Леонард Блумфилд. – М. : «Прогресс», 1968. – 606 с.
3. Вандриес Ж. Язык. [Текст] / Жозеф Вандриес – М. : Госуд. Соц.-эконм. Из-во, 1937. – 409 с.
4. Вихованець І. Городенська К. Теоретична морфологія української мови [Текст] / Іван Вихованець, Катерина Городенська. – К. : «Пульсари», 2004. – 398 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / Голов. ред. В. Т. Бусел, редактори-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
6. Головкевич Г. Правописний словник [Текст] / Григорій Головкевич. – Вид. 10. – Лондон : Ukrainian Publishers Limited, 1977. – 451 с.
7. Карцевский С. Об асимметричном дуализме лингвистического знака [Текст] / Сергей Карцевский // История языкознания XIX-XX вв. в очерках и извлечениях. – Ч. 2. – М. : Из-во «Просвещение», 1965. – С. 85-90.
8. Кисілевський К. Правописний словник [Текст] / Кость Кисілевський. – Львів : Держ. Ви-во шкільних книжок, 1934. – 179 с.
9. Кониський Г. Філософські твори: У 2 т. [Текст] / Г. Кониський. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 496 с.

10. Кротевич Є. В. Родзевич Н. С. Словник лінгвістичних термінів [Текст] / За заг. ред. Євгена Володимировича Кротевича. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 236 с.
11. Кузеля З. Рудницький Я. Українсько-німецький словник [Текст] / Склали Зенон Кузеля, Ярослав Рудницький. – Ляйпціг: Отто Гарассовіц, 1943. – 1494 с.
12. Малаховский Л. В. Теория лексической и грамматической омонимии [Текст] / Лев Владимирович Малаховский. – Ленинград: «Наука», 1990. – 238 с.
13. Російсько-український словник [Текст] / Гол. ред. Михайло Якович Калинович. – К. : Вид-во АН УРСР, 1955. – 804 с.
14. Російсько-український словник [Текст] / За ред. Агатангела Кримського, Сергія Єфремова. – Доступ з екрана http://r2u.org.ua/html/krym_details.html.
15. Симоненко Л. О. Термін [Текст] / Людмила Олександрівна Симоненко // Українська мова : Енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і допов. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – 820 с.
16. Словник української мови: в 11 тт. [Текст] / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : «Наукова думка», 1970 – 1980.
17. Словник української мови [Текст] / Відпов. ред. Віталій Вікторович Жайворонок. – К. : «Просвіта», 2012. – 1316 с.
18. Тараненко О. О. Омоніми Термін [Текст] / Олександр Онисимович Тараненко // Українська мова : Енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і допов. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – 820 с.
19. Трнка Б. Замечания об омонимии [Текст] / Богумил Трнка // Пражский лингвистический кружок: Сборник статей / ред. Н. А. Кондрашов. – М.: «Прогресс», 1967. – С. 272-276.
20. Шевельов Ю. Нариси сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947 – 1953) [Текст] / Юрій Шевельов // Упор. Л. Белея, Л. Нуждак. – К., Темпора, 2012. – 664 с.
21. Blank A. Polysemy in the lexicon and discourse [Текст] / Polysemy Flexible Patterns of Meaning in Mind and Language / Ed. by Nerlich Brigitte, Todd Zazie, Herman Vimala, Clarke David D. – Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2003. – P. 267-293.
22. Majewska M. Homonymia i homonymy w opisie j zykoznawczym [Текст] / Ma gorzata Majewska. – Warszawa: Elipsa, 2002. – 153 s.
23. Nerlich B. Polysemy: past and present [Текст] / Polysemy Flexible Patterns of Meaning in Mind and Language / Ed. by Nerlich Brigitte, Todd Zazie, Herman Vimala, Clarke David D. – Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2003. – P. 49-76.
24. Jackson H. Зй Amvela E. Words, meaning and vocabulary: an introduction to modern English lexicology [Текст] / Howard Jackson, Etienne Зй Amvela. – London – New York : Continuum, 2004 – 184 p.

The European scientific tradition believes that the homonyms first mentioned in Plato's dialogues «Cratylus». Ukrainian philosophy continues this tradition and G.Konyskyj has defined the homonyms, but didn't use the term 'homonym'. Linguistic investigations of homonyms start from M. Brūal and Potebnia, but again without the using the term 'homonym'. Ukrainian Dictionary gives the word 'homonym' in the words list already in 1929, but its definition will appear only in 1957 in a special dictionary of linguistic terms. This will affect all subsequent dictionaries and even the Encyclopedia of Ukrainian language. All definitions are skipped grammatical aspect, consideration of which is required for understanding the binary nature of the homonyms. Therefore we propose to supplement the classical definition of the homonyms by grammatical aspect, and also taking into account his belonging to the same language and the same time of existence. In addition we propose to consider the homonem (not the homonym or homonyms) as the basic structural unit of the homonymicon (the set of all lexical homonyms). And regard the homonem as an abstract unit created by the set of all realizations of identical words with different unrelated meanings. The homonem manifests itself in homonymous line or in homonymous pair, or in general in homonymous unity.

Key words: *homonem, homonyms, homonem, homonymicon, homonymous unity.*

Отримано: 15.10.2014 р.

УДОСКОНАЛЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)

У статті розглянуто методи удосконалення комунікативної компетенції студентів під час вивчення навчальної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)». Велику увагу приділено тренінговим технологіям, що є досить ефективними у процесі формування відповідних умінь та навичок.

Ключові слова: комунікативна компетенція, професійний розвиток особистості, тренінгові технології.

Важливою складовою як соціальної, так і професійної компетенції є комунікативна компетенція. У психології під комунікативною компетенцією розуміють «здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, певну сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування» [1, 124]. У мовознавстві не існує єдиної точки зору щодо означуваного поняття. Спочатку в науковий обіг було введено поняття «мовна компетенція» (Ноам Хомський), під яким тривалий час розуміли не тільки знання мови, а й уміння володіти засобами мови у конкретних ситуаціях спілкування. Пізніше мовну компетенцію стали розглядати як складову комунікативної. Ф.С. Бацевич значно конкретизує поняття «комунікативна компетенція» і розглядає його як «сукупність знань про спілкування в різноманітних умовах і з різними комунікантами, а також знань вербальних і невербальних засад інтеракції, умінь їх ефективного застосування у конкретному спілкуванні в ролі адресанта і адресата» [2, 124].

Метою нашої наукової розвідки є визначення змісту та методів формування комунікативної компетенції під час вивчення навчальної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)».

Формування комунікативної компетенції особистості розпочинається ще у школі, де під керівництвом вчителів учні отримують основні знання, розвивають уміння і навички, необхідні для їхнього загального розвитку, адаптації до життя у суспільстві. Продовжуємо цю роботу у вищому навчальному закладі під час вивчення навчальної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)», однак спрямовуємо її більше не на соціальний, а на професійний розвиток особистості, зокрема на такі складові комунікативної компетенції, як: *мовну компетенцію* (знання учасниками комунікації мови (мовного коду) та основних норм, за якими формуються правильні мовні конструкції та повідомлення, здійснюється їх трансформація); *дискурсивну компетенцію* (здатність поєднувати повідомлення у зв'язні дискурси); *соціолінгвістичну компетенцію* (здатність розуміти і продукувати мовлення у конкретному соціолінгвістичному контексті спілкування); *ілокутивну компетенцію* (здатність реалізовувати комунікативні наміри, використовуючи структуру повідомлення (повідь, виступ, промова, бесіда тощо) чи мовленнєвого акту (монолог, діалог, полілог); *стратегічну компетенцію* (уміння брати ефективну участь у спілкуванні, добираючи правильну стратегію і тактику спілкування); *професійно-комунікативну компетенцію* (володіння термінами, професіоналізмами, номенклатурними назвами визначеного фаху, розвиток умінь шляхом інтеракції досягати професійної мети, виконувати професійні завдання, взаємодіяти з іншими членами професійного колективу тощо); *соціокультурну компетенцію* (уміння використовувати соціокультурний контекст: звичаї, норми, ритуали, соціальні стереотипи тощо).

Для формування визначених вище комунікативних умінь і навичок використовуємо такі методи як виконання вправ, різного виду завдань, в тому числі й проблемних, різного виду диктанти, роботу зі словниками, підготовку і проголошення публічного виступу, підготовку і демонстрування презентації, складання різних типів документів тощо. Як показала практика, найбільш ефективним методом удосконалення комунікативних умінь і навичок студентів на заняттях з Української мови (за професійним спрямуванням) є комунікативний тренінг. Тренінгові технології є альтернативою традиційної моделі освіти, організованої за принципом «переказування підготовленого матеріалу, – перевірка його засвоєння студентами» [3, 22]. Їх зміст полягає в тому, щоб у процесі взаємодії викладачів і студентів перш за все актуалізувати творчий потенціал учасників, а не дати їм певну кількість знань.

Термін «**тренінг**» (з англ. *train, training*) має низку значень: навчання, виховання, тренування, дресирування. Існує багато визначень цього поняття. Наприклад, Ю. Ємельянов розглядає тренінг як групу методів, спрямованих на розвиток здібностей до навчання та оволодіння будь-яким складним видом діяльності [4, 10]. Тренінг досить часто використовують, якщо бажа-

ний результат – це не лише здобуття нової інформації, але й використання отриманих знань на практиці. Тренінг визначається і як засіб перепрограмування моделі управління поведінкою та діяльністю, що вже існує в людини. На нашу думку, найбільш прийнятним в аспекті вивчення української мови (за професійним спрямуванням) є визначення тренінгу як «форми інтерактивного навчання, метою якого є розвиток компетентності міжособистісної та професійної поведінки у спілкуванні» [5, 38].

Сьогодні існує декілька видів тренінгу: *тренінг партнерського спілкування*, *тренінг сенситивності (емоційної чутливості)* і *тренінг креативності*, що пов'язані з психогімнастичними вправами, які націлені на формування та розвиток умінь, навичок і наставов ефективного спілкування.

Мета тренінгтехнологій: формування у студентів знань, умінь та навичок організації різних видів діяльності; виховання особистісного ставлення до складових професійної майстерності спеціаліста. **Завдання тренінгу** полягає у формуванні: умінь організації позитивної міжособистісної взаємодії у спільноті; нових знань стосовно майбутньої професії; умінь і навичок виконання різних видів діяльності у стандартних та нестереотипних ситуаціях; умінь критичного і творчого мислення у процесі вирішення професійних завдань; умінь аналізу й вибору кваліфікованих дій у професійних ситуаціях; особистісних суджень, оцінок стосовно майбутньої професії; навичок роботи у команді. Під час навчальних занять використовуємо такі тренінгові методи:

Кейс – проблемна ситуація, що вимагає відповіді й знаходження рішення. Вирішення кейса може відбуватися як індивідуально, так і у складі групи. Основне завдання його – навчитися аналізувати інформацію, виявляти основні проблеми й шляхи розв'язання, формувати програму дій.

Ділова гра – імітація різних аспектів професійної діяльності, соціальної взаємодії. Під час ділової гри учасники виконують певні ролі з метою вирішення або опрацювання певної ситуації.

Групові дискусії – спільне обговорення і аналіз проблемної ситуації, питання або завдання. Групові дискусії можуть бути структурованою (тобто керованою тренером за допомогою поставлених питань) або неструктурованою (її перебіг залежить від учасників групового обговорення).

Мозковий штурм – один із найбільш ефективних методів стимулювання творчої активності. Дозволяє знайти вирішення складних проблем шляхом використання спеціальних правил – спочатку учасникам пропонується висловлювати якомога більше варіантів та ідей, у тому числі найфантастичніших. Потім із загального числа висловлених ідей відбирають найбільш удачі, які можуть бути використані на практиці.

Фасилітація – метод, що дозволяє стимулювати обмін інформацією усередині групи. Фасилітація дозволяє прискорити процеси усвідомлення, стимулювати групову динаміку. Коли виникають труднощі тренер (викладач) в ході фасилітації допомагає процесу групового обговорення, спрямовує цей процес у потрібне русло.

Відеоаналіз – інструмент, що є демонстрацією відеороликів, підготовлених тренером, або відеозаписів, в яких учасники тренінгу демонструють різні типи поведінки. Відеоаналіз дозволяє наочно розглянути переваги та недоліки різних типів поведінки [4, 22].

Такі методи активізують роботу студентів, дозволяють залучати до роботи усіх присутніх, однак потребують значної підготовки як викладача, так і студентів, а також відповідного технічного забезпечення.

А отже, основною метою навчальної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» є формування комунікативної компетенції студентів. Складовою професійної компетенції є відповідні уміння і навички. Для їх формування і удосконалення використовуємо різні методи як традиційні, так і нетрадиційні, до яких можна віднести комунікативний тренінг. Перспективами подальшої методичної діяльності вбачаємо проблеми формування комунікативних умінь і навичок шляхом розробки і впровадження в навчальний процес нових технологій навчання.

Список використаних джерел

1. Введение в практическую социальную психологию / Под ред. Ю.М Жукова, Л.А Петровской, О.В Соловьевой. – 3-е, исправленное изд. М.: Смысл, 1999. – 377 с.
2. Бацевич Ф. Основи комунікативної девіатології / Ф.С. Бацевич. – Львів: Видавничий центр ЛНУ, 2000. – 237 с.
3. Биркенбиль Ф. Коммуникационный тренинг. Наука общения для всех / Ф.Биркенбиль. – М.: Гранд, 2003.
4. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю.Н. Емельянов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1985. – 168 с.
5. Симоненко Т. Лінгводидактичні засади формування професійної комунікативної компетенції студентів філологічних факультетів / Тетяна Симоненко // Українська мова і література в школі. -2006. -№6. – С. 39–41.

6. Дзюбак Н.М. Українська мова (за професійним спрямуванням): навчально-методичний посібник / Н.М.Дзюбак, І.С.Беркешук. – Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2014.- 204 с.

In the article the content of communicative competence as a part of professional development is studied in the article. It is cleared up the in linguistics the communicative competence is understood as the totality of lingual and extra-lingual and speech knowledge and also as the totality of communicative interaction rules between addressee and addresser while speech act.

Forming of person's communicative competence begins while studying in school, where pupils receive basic knowledge; develop skills, necessary for their general development, adaptation for life in society. This activity is continued in higher educational establishment, while studying «Ukrainian language (in professional communication)», but it is directed not on social but on professional development of the person, in particular on such parts of communicative competence as linguistic, discursive, sociolinguistic, ilocutive, strategic, professional and communicative and sociocultural competence.

For forming of communicative skills, mentioned above, such methods as doing exercise, different kinds of tasks, including problem ones, different kinds of dictations, dictionary works, preparing and performing of public report, preparing and demonstrating of presentation, creating of different kinds of documents etc. are used. As it was proved on practice, the most effective method of communicative skills development on lessons of Ukrainian language (in professional communication) is a communicative training, in particular such kinds of it as: case, business game, discussion, brain storm, facilitation, and video analysis. Such methods make student's work more active, help to involve all present to work, but they need either teacher's or students' substantial preparation, and also a specific technical support.

Key words: *communicative competence, professional development of a person, training technologies.*

Отримано: 28.10.2014 р.

УДК 811.111'342.6

Diyakonovych I.M.

MANIFESTATION OF WORD STRESS IN ENGLISH

У статті наголошується на важливості зважати на словесний наголос в англійській мові. Запорукою рівноправного англійського дискурсу є застосування правильних наголосів. У деяких мовах світу наголос є або несуттєвим чинником, або ж не є важелем взагалі, попри його вагому комунікаційну функцію в англійській мові. Існують певні закономірності наголошування в простих словах та словосполученнях.

Ключові слова: *словесний наголос, склад, основний наголос, побічний наголос, суфікс, словосполучення.*

People vary not only with the basic races they refer to, continents they live on, clothes they wear, mentality they possess, but with the way they accent words while speaking. Stress manifests itself differently depending on which language is being spoken. French or Japanese speakers accent each syllable equally. Ukrainian speakers can have options for accenting some words, e.g. *не'рвісний — перві'сний, алфаві'т — алфа'віт, по'милка — поми'лка, весняни'й — весня'ний*. Besides, stress varies when one conjugates words in Ukrainian, e. g., *ла'стівка — ластівки', вікно' — ві'кна, мі'сто — міста'*. In English word stress is not an optional extra. It is a part of the language. Many a linguists consider it to be a grammar device of the language. «From the point of view of the comprehension of spoken English, the ability to identify stressed syllables and make intelligent guesses about the content of the message from this information is absolutely essential.» [2, 91]

There are a lot of researches devoted to the study of stress (e.g. Hyman 1977, Liberman & Prince 1977, Hayes 1980, 1995, Prince 1983, Halle & Vergnaud 1987, Goedemans and van der Hulst 1996, Elenbaas & Kager 1999, Gordon 2002, Hyde 2002, Heinz 2009). The studies may differ with the approach of examination of stress but the outcome reveals that speakers of English use word stress to communicate rapidly and accurately and even if you do not hear a word clearly, you can still understand the word because of the position of stress, e.g., 'aqua — a'quatic, 'family — fa'miliar. Pronouncing words with wrong word stress commonly causes misunderstanding in English. The aim of our research is to make a relatively brief arrangement of stress manifestation in English.

Any word pronounced in isolation has at least one prominent syllable. Such syllable is called stressed. Stress in the isolated word is known to be word stress, stress in connected speech is known to be sentence (or phrase) stress.

In English there are two main types of word stress: primary and secondary. It is worth mentioning that in some polysyllabic words there is sometimes a rhythmic beat on a syllable after the primary stress (sometimes it can be after secondary stress). This syllable is not commonly stressed when the word is in connected speech. In Pronunciation Dictionary it has a special phonetic symbol [ə] and regarded as tertiary stress: e.g. kilometer [ˈkɪlɪqəˌmɪtɹ], nonalcoholic [ˌnɒnəˌkɪkəˈhɒlɪk], coachbuilder [ˈkɔːtʃˌbɪldɪq], tertiary education [ˈtɜːʃɪˌedʒuˈkeɪʃən].

Stress can be fixed and free. In languages with fixed type of stress the place of stress is always the same. For example, in Czech, Slovak, Montenegrin etc. the stress always falls on the first syllable: hvála, múzej, stáři. In Italian, Welsh, Polish it is on the penultimate syllable: rýdym, hyffórddi, mówisz, towarzyszka.

In English word stress is free (or variable). Given below are some rules of word stress.

In words of 2 or 3 syllables the primary stress commonly falls on the first syllable, e.g. 'party, 'copper, 'hygiene, 'senate, 'cabinet, 'destiny, 'incident, 'entity, 'remedy, 'hospital, 'Jupiter, 'mercury, 'manifest, 'politics, 'polygon.

In words formed with prefixes with no referential meaning the primary stress commonly falls on the base syllable: re'vise, be'draggled, de'vote, im'personal, in'dignant, pre'scription, me'ander, me'gilp, a'way, a'head, ad'mit, ir'rational.

In words formed with prefixes having their own meaning stress falls on them as well: ,anti'monarchist, ,anti'matter, ,anti'fashism, ,non'labialized, ,nonə'aca'demic, ,non'fiction, ,ex'chairman, ,ex'actor, ,ex'convict, ,polysyllabic, ,poly'genesis, ,poly'amide, ,post'operative, ,post'war, ,post'mortem, ,pre'pay, ,pre'pack.

In words of 4 or more syllables stress falls on the antepenultimate syllable (third from the end): hy'pertrophy, fer'mentative, e'mergency, ma'hogany, co'mmunity, ex'perience, i'nitial, o'riginal, e'quivalent.

In words with the primary stress on the third syllable the secondary stress usually falls on the first syllable: ,mani'festo, ,ponde'ration, ,crupu'losity, ,melan'cholia.

A number of English words have the same spelling for a noun (or adjective) and a verb. There is a group of such two-syllable words where the noun / adjective is stressed on the first syllable, and the verb is on the second, e.g. 'perfect—to per'fect, 'insult—to in'sult, 'process—to pro'cess, 'extract—to ex'tract, 'survey—to sur'vey, but there are some exceptions: 'mandate (n, v), 'revel, 'offer, me'gilp, etc. [1, 98]

Among the affixes that influence word stress are three types of suffix:

a) stress-neutral suffix—the suffix does not change the location of stress in the stream of sounds to which it is attached: -ful, -ous, -able, -ish, -hood e.g. 'faithful, 'hazardous, 'enviable, dis'putable, 'babyish, 'feverish, 'manhood, 'livelihood.

Suffix -ful sounds differently depending on the origin of derivation. In nouns denoting measurement formed from nouns it sounds as [-ful]: mouthful [ˈmʌʊtʃʊl], handful, spoonful, houseful. In adjectives (with the meaning of having quality) derived from nouns and verbs the suffix sounds with the weak q or with the elided vowel: careful [ˈkɛfəˈfʊl], cheerful [ˈtʃiːəˈfʊl].

As for the suffix -ous, still few exceptions exist: me'lodious [ˈmɛləˌdiʊs] ('melody), pro'digious [ˈprɔːdɪˌɡɪəs] ('prodigy), ma'licious [ˈmæˌliːʃəs] ('malice).

Although most neutral suffixes are of Old English origin, this does not mean that the words to which they are added are necessarily of Old English origin. Other suffixes of Old English origin are -ly, -ing, etc., thus when they are added to a word, stress does not change: 'perfect—'perfectly, e'xact—e'xactly, ab'sorb—ab'sorbing.

b) stress-imposing suffix—the suffix causes stress to fall on a particular syllable of the word base: -ion, -ic (-ics), -ity, -ian (-ial), -ize: ,con'sti'tution, ('con'stitute), ,peri'odic, ('period), ,mer'curic ('mercury), ,ma'jority ('major), ,ori'ental ('orient), ,orna'mental ('ornament), ,beau'tician ('beauty), Lu'tetian, 'capitalize. As for the suffix -ics it is an affix in nouns denoting fields of study or activity: pho'netics, ,eco'nomics, ,callis'thenics, ba'llistics (except 'politics).

Considering stress-imposing suffixes one may distinguish suffixes which shift the stress to the syllable before them and the others which shift the stress to the second syllable before them.

One syllable before the suffix. This group of stress-imposing suffixes include: -ion, -ic, -ity, -ian -al. By means of derivational phonology one can trace their effect: Canada [ˈkænədə]—Canadian [ˌkæˈnædiən], complex [ˈkɒmpleks]—complexity [ˌkɒmˈpleksɪti], autumn [ˈɒtəm]—autumnal [ˌɒtəmˈnəl]. When there is a rule in English, there must be exceptions. Very few exceptions out of thousands of words exist for this group of suffixes: 'spiritual, 'catholic, 'arabic, 'lunatic, 'politic, 'tropical.

Two syllables before the suffix. The most common suffixes in this group are –ate, –ize, and –ary: 'decorate, 'celebrate, 'graduate, 'atomize, 'sympathize, 'moralize, 'dictionary, 'secretary, 'stationary etc. As for –ize, it is always necessary to remember that pronunciation systems is based on sound rather than spelling. Therefore, -ize, -ise and –yze are actually the same suffix, as far as pronunciation is concerned. For –ate, the pronunciation of the suffix is different depending on whether the word to which it is attached is a verb or a noun and adjective: to associate [q' sqVslɛlt]—an associate [q' sqVslqt], to graduate ['grxdZuelt]—a graduate ['grxdZVqt].

c) stressed suffix is the suffix stressed itself. Some phoneticians call such a suffix tonic. Most words that have tonic endings are borrowings from Modern French, but not all. Some, like *absentee*, were formed in English with a suffix of French origin. Stressed suffixes are: –ese, –ique, –ette, –ee, –esque, e.g. ,Sia'mese, ,Congo'lese, (C)tech'nique, cri'tique, ,cigar'ette, bru'nette, ,refer'ee, ,dunga'ree, ,inter'nee, ,Roma'nesque, ,gro'tesque. [1, 99]

Some words have a secondary stress marked in brackets e. g., Kinloss [(C)kɪn'ɪps], Kirklees [(C)kɜk'ɪz]. This means that some speakers accent the first syllable and others do not

Special suffixes. Under consideration are affixes –age and –ive. Suffix –age traditionally refers to stress neutral suffixes as it does not shift stress in the words 'acreage ('acre), 'bondage ('bond), per'centage (per'cent), 'mileage ('mile), 'orphanage ('orphan) and the like. In these words it sounds [-ɪG]: ['ɛlkqrɪG], ['bɒndɪG], [pɜ'sentɪG], ['mɪlɪG], ['lɒfɪnɪG]. Though in words like *barrage*, *corsage*, *massage*, *camouflage*, *fuselage*, *sabotage* it sounds [-RZ] or as an alternative pronunciation [-RG]: ['bɜrRZ], [mɜ'sRZ], ['kɜmqfɪRZ] Moreover, in *corsage* as well as in *massage* in American English it is tonic: [(C)kɜl'sRZ], [mq'sRZ].

Suffix -ive except for the word *conducive* it is always preceded by *t* or *s*. It might be regarded as stress neutral, e.g., com'petitive (com'pete), pro'vocative (pro'voke), de'finitive (de'fine), but there are some other patterns: 'massive, 'active, 'legislative, 'operative. There are 4 evident patterns for –ive suffix: 1) s (syllable) + ive: 'captive, 'missive 2) prefix + 's + ive: ex'pansive, de'cisive 3) prefix + s + s + ive: in'formative, pro'hibitive 4) s + s + s + ive: 'nominative, 'generative, 'imitative. The exception is –im'pulsive ('impulse).

In compound words the first element is stressed when they are:

1) compounds in which the two elements are written as one word, e.g., 'bluebird, 'milkshakes, 'hotdog, 'triangle, 'cheekbone, 'teenager, 'arrowhead, 'sunshine.

2) expressions consisting of Noun + Noun, e.g., 'birth rate, 'movie star, 'fox brush, 'cherry tail, 'teddy bear, 'garden tools, 'railway train, 'railway station, 'road tax.

3) compound nouns where the first element is a gerund, e.g., 'dancing-hall, 'writing-table, 'walking shoes, 'sailing boat. [1, 101]

It should be noted when the first element of such a compound is Participle I with the force of a verb or an adjective the second element is stressed, e.g. ,dancing 'girl (a girl who dances), ,moving 'pictures (pictures that move), a ,moving 'story (a story which is emotional), ,surfing 'dogs (animals which can surf).

In compounds the second element is stressed with the secondary stress on the first element when:

1) expressions consist of Adjective + Participle II, e.g., ,thick-'skinned, ,bright-'eyed, ,wide-'shouldered, ,sweat-'voiced, ,pot-'bellied, ,multi-'faceted.

2) expressions consist of Adjective + Noun or Noun + Noun when the parts of the house are implied, names of the thoroughfares, parks, squares, underground stations, except streets, e.g., ,liberal 'arts, ,Modern 'English, ,front 'door, ,Essex 'Road, ,Drayton 'Park, ,London 'Bridge, ,Piccadilly 'Circus, ,Marvin 'Gardens (but 'Gover Street, Ca'thedral Street),.

3) the first element is a name of the material or ingredient out of which a thing is made, e.g., ,apple 'tart, ,plastic 'knives, ,cherry 'compote, ,peanut 'butter, ,rye 'bread. However, expressions, involving *cake*, *juice*, *water* take the first element stress, e.g., 'almond cake, 'apple juice, 'mineral water. [1,102]

Remembering everything mentioned above, one may realize how simple and easy it can be to predict word stress in English. Unfortunately, the majority of teachers teaching English as a foreign language and students ignore the necessity to practice word stress.

References

1. Діяконович І.М. Практична фонетика англійської мови / І.М. Діяконович. – Кам'янець-Подільський: Каліграф, 2013. – 253 с.
2. Brown G. Listening to Spoken English / Gillian Brown. – Москва: Просвещение, 1984. – 168 p.
3. Dickerson W. B. Stress in the Speech Stream: The Rhythm of Spoken English / W. B. Dickerson. – Urbana: University of Illinois Press, 1989.
4. Gordon Mathew. Disentangling Stress and Pitch Accent / Mathew Gordon [Electronic Resource] // Access mode: http://www.linguistics.ucsb.edu/faculty/gordon/Gordon_Stress&accent.pdf

5. Hyman Larry. Word-Prosodic Typology / Larry Hyman [Electronic Resource] // – Access mode: <http://www.hum2.leidenuniv.nl/pdf/lucl/stress-and-accent/Kuznetsova.pdf>
6. Heinz, Jeffrey. Stress Pattern Database / [Electronic Resource] // – Access mode: <http://phonology.cogsci.udel.edu/dbs/stress/>
7. Ladefoged Peter. A Course in Phonetics. Preliminaries to Linguistic Phonetics / Peter Ladefoged. – Fort Worth: Harcourt College Publishers, 2006. – P. 83.
8. Wells J.C. Pronunciation Dictionary / John C. Wells. – London: Longman, 2008. – 802 p.

The article discusses the importance of following a few rules of word stress in English. English intelligent communication is manifested by correct word stress. Some languages have little or no stress, while most have some stress. However, English is the language with heavily based stress. In English word stress is free (or variable), while in some other European languages it is fixed, e. g., in Italian, Welsh, Polish it is on the penultimate syllable.

There is a tendency of observing stress on the first syllable in simple words, unless a word is polysyllabic. The matter of word stress in words formed with prefixes is whether the affix has referential meaning or not, as in the latter the primary stress commonly falls on the base syllable and the former get secondary stress themselves.

Stress distinguishes nouns from verbs in two-syllable words that have a common spelling form. Suffixes can be neutral, stress-imposing and just stressed. The latter are commonly of foreign origin, the former do not influence the word stress at all while stress-imposing suffixes cause stress to fall on a particular syllable of the word base. In compounds the primary stress depends on morphological and lexical origin of the elements of a compound. Thus, compound nouns where the first element is a gerund get stress on the first element. Distinguishing a gerund from Present Participle should be automatic as the latter makes an accent on an action rather than on the object with which the thing is used. Respectively, a compound noun with a gerund element gets word stress on the first element, while participle compound gets it on the second element. Despite a system of word stress rules English is not consistent as there are some exclusions.

The importance of correct word stress should come to the fore because even if one does not hear a word clearly, one can still understand the word because of the position of stress. It is indispensable for adequate communication.

Key words: word stress, syllable, primary stress, secondary stress, suffix, compound.

Отримано: 18.10.2014 р.

УДК 81'37

Дубчак В.В.

ВЛАСНІ НАЗВИ ОСВІТНІХ УСТАНОВ М. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО: МОТИВАЦІЯ, СПОСОБИ ТВОРЕННЯ, СЕМАНТИКА ТВІРНОЇ ОСНОВИ

Дослідження присвячене вивченню мотиваційної структури, способів творення та семантики твірної основи назв освітніх установ м. Хмельницького. З'ясовано, що найбільш поширеним мотивом номінації школонімів є сутнісно-локативно-квалітативні (а також символічні) конструкції, за семантикою твірної основи – це в основному складні пропріативи відапелятивно-відонімного типу, а найпродуктивнішим способом творення є синтаксичний.

Ключові слова: ергонім, школонім, мотивація, словотвір, структура.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 875 від 31 грудня 2003 року «Про назви загальноосвітніх навчальних закладів» [1] затверджено зразки номінацій загальноосвітніх навчальних закладів на печатках, вивісках, штампах, що зумовлює впорядкування застосування найменувань загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до статті 18 п. 7 Закону України «Про освіту» [2], статей 9, 10 Закону України «Про загальну середню освіту» [3], статті 4 «Положення про загальноосвітній навчальний заклад» [4] та дозволяє нам чітко визначити власну назву того чи іншого закладу і з'ясувати особливості її виникнення.

Передусім зазначимо, що такі пропріальні одиниці слід кваліфікувати як ергоніми. Ми приєднуємося до думки, що навчальні заклади – від дитсадочків до університетів тощо – не можна кваліфікувати як ділові, тому потрібно визначати ергоніми як найменування будь-яких об'єднань людей [5, 166–167].

До складу ергонімів належать колективоніми – власні найменування колективів, зайнятих у сфері виробництва та сервісу («[від лат. *collectivus* – «збірний; нагромаджений»] – сукупність людей, які об'єднані спільною роботою, спільними інтересами» [7, 363]). Для ідентифікації власних назв освітніх установ вживається термін **школонім** як один з різновидів колективонімів. Більшість таких номінацій є багатокомпонентними конструкціями, складники яких вказують і на місце розташування, і на вид діяльності працівників [8, 266].

Дослідженню ергонімів присвячено низку наукових праць, проте власні назви навчальних закладів висвітлені лише у дослідженні Л. О. Куковської [6], що зумовлює актуальність теми нашої роботи, в якій проаналізовано 119 власних назв закладів освіти м. Хмельницького.

З метою розрізнення номінацій освітніх установ різних типів використовується більш детальна градація школонімів, зокрема їх поділ на **унтер-школоніми** – власні назви дошкільних установ (у м. Хмельницькому зафіксовано 44 назви: *Хмельницький дошкільний навчальний заклад № 1 «Канітошка»*); **інтра-школоніми** – найменування середніх загальноосвітніх навчальних закладів (40: *Хмельницький ліцей № 17*); **проф-школоніми** – номінації навчальних закладів професійного спрямування (9: *Хмельницьке професійне училище № 4*); **екстра-школоніми** – назви позашкільних освітніх та виховних установ (6: *Хмельницький міський центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді*) та **обер-школоніми** – найменування вищих навчальних закладів (17: *Хмельницьке музичне училище ім. В. Заремби*); фіксуються також **академіоніми** – власні назви науково-дослідних установ (3: *Державний науково-дослідний інститут митної справи м. Хмельницького*) [див.: 8, 266].

На нашу думку, номінації навчальних закладів потребують розмежування і за територіальним принципом, тому ми пропонуємо відповідні терміни: **інтер-школонім** (найменування навчально-го закладу, який має міжнародний статус: *Хмельницький інститут соціальних технологій вищого навчального закладу «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»*), **націо-школонім** (власна назва освітньої установи з національним статусом (*Національна академія державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького*)) і **регіо-школонім** (номінація закладу, що має регіональний статус: *Хмельницький інститут «Міжрегіональної академії управління персоналом» ім. Блаженнішого Володимира*).

Одне із головних завдань, поставлених у нашому дослідженні, є з'ясування мотиву номінації школонімів. Грунтуючись передусім на тій основній ознаці денотата, яка покладена в основу його власної назви, мотиваційна кваліфікація передбачає поділ онімів на квалітативні, сутнісні, локативні, темпоральні, патронімічні, посесивні, меморіальні, ідеологічні, апотропейні, номінальні, символічні, асоціативні та ситуативні. Попередній аналіз мотиваційної структури назв освітніх установ дозволяє нам зробити висновок, що усі школоніми міста Хмельницький мають комбіновану мотивацію.

Для унтер-школонімів найбільш поширеним мотиваційним різновидом є сутнісно-локативно-квалітативно-символічний тип (91,1 %: *Хмельницький дошкільний навчальний заклад № 24 «Барвінок»*). Малопродуктивними є сутнісно-локативно-квалітативні назви (4,5 %: *Хмельницький спеціальний загальноосвітній навчально-виховний заклад «Школа-дитячий садок» для дітей з порушенням слуху*); сутнісно-квалітативні (2,2 %: *Навчально-виховне об'єднання № 1 «Школа-дитячий садок»*) та сутнісно-квалітативно-символічні (2,2 %: *Приватний дошкільний виховний заклад «Гармонія»*).

Для інтра-школонімів найбільш поширеними є сутнісно-локативно-квалітативні номінації (77,5%: *Хмельницька загальноосвітня школа I ступеня № 4*). Менш продуктивними є сутнісно-локативно-квалітативно-меморіальні назви (20 %: *Навчально-виховне об'єднання № 5 міста Хмельницького імені Сергія Єфремова*) та сутнісно-локативно-квалітативно-символічні назви (2,5 %: *Хмельницька приватна загальноосвітня школа «Гармонія» I-III ступенів*).

Серед проф-школонімів домінує сутнісно-локативно-квалітативний тип (100 %: *Хмельницьке професійно-технічне училище № 4*), як і з-поміж екстра-школонімів (100 %: *Хмельницька дитячо-юнацька спортивна школа*).

Для обер-школонімів теж характерний сутнісно-локативно-квалітативний тип (70,6 %: *Хмельницький політехнічний коледж*), проте фіксуються і назви сутнісно-локативно-квалітативно-посесивні (11,8 %: *Хмельницький торговельно-економічний коледж КНТЕ*), сутнісно-локативно-квалітативно-меморіальні (11,8 %: *Національна академія державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького*) та сутнісно-локативно-квалітативно-посесивно-меморіальні (5,8 %: *Хмельницький інститут МАУП ім. Блаженнішого Володимира*).

Три академіоніми мають різні типи мотивації: сутнісно-локативно-квалітативну (*Державний науково-дослідний інститут митної справи у м. Хмельницькому*), сутнісно-локативно-

посесивну (*Хмельницьке відділення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз*) і сутнісно-локативно-квалітативно-посесивну (*Хмельницька державна сільськогосподарська дослідна станція Інституту кормів та сільського господарства Поділля*).

За семантикою твірної основи школонами Хмельницького (зокрема їхні офіційні форми) – це відапелятивні (1,7 %) і відапелятивно-відоміні власні назви комбінованого типу (98,3 %).

Розглянемо більш детально твірну основу усіх видів школонів.

Серед відапелятивних пропріальних одиниць унтер-школонів (4,5 %) виділяються: відприкметниково-відіменниково-відчислівниково-відприкметниково-відіменникові (*Навчально-виховне об'єднання № 1 «Школа-дитячий садок»*), відприкметниково-відіменниково-відапелятивні (*Приватний дошкільний виховний заклад «Гармонія»*).

Майже усі унтер-школони є відапелятивно-відомініми конструкціями комбінованого типу (всього зафіксовано 42 назви, а це 95,5 %), такими як: відтопонімно-відприкметниково-відіменниково-відчислівниково-відапелятивні (69 %: *Хмельницький дошкільний навчальний заклад № 24 «Барвінок»*); відтопонімно-відприкметниково-відіменниково-відчислівниково-відідеонімі (21,4 %: *Хмельницький дошкільний навчальний заклад № 1 «Капітошка»*) та малопродуктивні – відтопонімно-відприкметниково-відіменниково-відчислівниково-відміфонімі (4,8 %: *Хмельницький дошкільний навчальний заклад № 39 «Котигорошко»*); відтопонімно-відприкметниково-відіменниково-відприкметниково-відіменникова (2,4 %: *Хмельницький спеціальний загальноосвітній навчально-виховний заклад «Школа-дитячий садок» для дітей з порушенням слуху*) та відприкметниково-відіменниково-відчислівниково-відтопонімна (2,4 %: *Навчально-виховне об'єднання № 23 м. Хмельницького*).

Серед інтра-школонів м. Хмельницького зустрічаються тільки відапелятивно-відоміні власні назви комбінованого типу (всього зафіксовано таких назв 40, а це 100 %), зокрема це конструкції:

– найпродуктивніші: відтопонімно-відприкметниково-відіменниково-відчислівникові (35 %: *Хмельницька спеціалізована загальноосвітня середня школа I-III ступенів № 1*) та відприкметниково-відіменниково-відчислівниково-відтопонімі (30 %: *Навчально-виховний комплекс № 6 м. Хмельницького*); відтопонімно-відприкметниково-відіменниково-відчислівниково-відантропонімі (12,5 %: *Хмельницька середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 13 імені М. К. Чекмана*);

– малопродуктивні (зафіксовано по одній назві): відіменниково-відчислівниково-відтопонімі (2,5 %: *Гімназія № 2 м. Хмельницького*); відтопонімно-відіменниково-відчислівниково-відантропонімі (2,5 %: *Хмельницька гімназія № 1 імені Володимира Красицького*); відприкметниково-відіменниково-відчислівниково-відтопонімічно-відантропонімі (2,5 %: *Навчально-виховне об'єднання № 5 м. Хмельницького імені Сергія Єфремова*); відтопонімно-відприкметниково-відіменниково-відчислівниково-відіменниково-відприкметниково-відіменникові (2,5 %: *Хмельницьке навчально-виховне об'єднання № 1 «Школа-дитячий садок»*); відтопонімно-відприкметниково-відіменниково-відприкметниково-відіменникові (2,5 %: *Хмельницький технологічний багатoproфільний ліцей з загальноосвітніми класами*); відтопонімно-відприкметниково-відіменниково-відприкметниково-відіменниково-відчислівникові (2,5 %: *Хмельницька середня загальноосвітня школа II-III ступенів з профільним навчанням*); відтопонімно-відіменниково-відчислівникові (2,5 %: *Хмельницький ліцей № 17*); відтопонімно-відіменниково-відантропонімі (2,5 %: *Хмельницький колегіум імені Володимира Козубняка*).

Усі проф-школони м. Хмельницького – це складні відапелятивно-відоміні найменування, зокрема – відтопонімно-відприкметниково-відіменниково-відчислівникові конструкції (100 %: *Хмельницьке професійно-технічне училище № 8*).

Аналогічну мотиваційну структуру мають екстра-школони, серед яких виокремлюються відтопонімно-відприкметниково-відіменникові (60 %: *Хмельницький міжшкільний навчально-виробничий комбінат*), відтопонімно-відіменникові (20 %: *Хмельницький палац творчості дітей та юнацтва*) і відтопонімно-відприкметниково-відіменниково-відприкметниково-відіменникові (20 %: *Хмельницький міський центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді*).

Досить різноплановими у цьому аспекті є обер-школони міста, серед яких теж тільки відапелятивно-відоміні складні найменування. Найпродуктивнішою є відтопонімно-відприкметниково-відіменникова конструкція (41,1 %: *Хмельницький базовий медичний коледж*). Малопродуктивними виявилися наступні назви: відтопонімно-відприкметниково-відіменниково-відприкметниково-відіменникова (5,9 %: *Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти*); відтопонімно-відіменниково-відприкметниково-відіменникова (5,9 %: *Хмельницький інститут конструювання, моделювання швейних виробів*), відтопонімно-відприкметниково-відіменниково-відергонімі (11,8 %: *Хмельницький фінансово-економічний коледж Хмельницького економічного університету*); відтопонімно-від-

іменниково-відергонімно-відпатронімна (5,9 %: *Хмельницький інститут МАУП імені Блаженнішого Володимира*), відтопонімно-відприкметниково-відіменниково-відантропонімна (5,9 %: *Хмельницьке музичне училище імені В. Заремби*); відприкметниково-відіменниково-відприкметниково-відіменниково-відтопонімно-відантропонімна (5,9 %: *Національна академія державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького*); відтопонімно-відіменниково-відприкметниково-відіменниково-відергонімна (5,9 %: *Хмельницький інститут соціальних технологій вищого навчального закладу «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»*); відіменниково-відіменниково-відтопонімна (5,9 %: *Університет економіки та підприємництва м. Хмельницький*); відіменниково-топонімна (5,9 %: *Університет економіки та підприємництва м. Хмельницький*).

Серед академіонімів теж зафіксовано лише відапелятивно-відонімні назви, такі як відтопонімно-відіменниково-відергонімна (*Хмельницьке відділення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз*), відтопонімно-відприкметниково-відіменниково-відергонімна (*Хмельницька державна сільськогосподарська дослідна станція Інституту кормів та сільського господарства Поділля*) та відприкметниково-відіменниково-відприкметниково-відіменниково-відтопонімна (*Державний науково-дослідний інститут митної справи м. Хмельницький*).

Для творення школонімів в основному використовується лексико-семантичний спосіб, зокрема його різновид – синтаксичний (морфологічний фіксується в ініціально-цифрових абrevіатурах, а власне семантизація як різновид лексико-семантичного – в усномовних (спрощених) варіантах).

Найбільш поширеним способом творення унтер-школонімів (в офіційному вжитку) є лексико-семантичний, зокрема поєднання власне синтаксичного та власне семантизації (100 %: *Хмельницький дошкільний навчальний заклад № 15 «Червона шапочка»*). В неофіційному побутуванні серед унтер-школонімів зустрічається власне семантизація (*у «Дзвіночку»; до «Калиноньки»*), а також комбінування ініціальної абrevіації та власне семантизації, тобто в цілому це також синтаксичний спосіб (*ХДНЗ № 40 «Сонечко»*).

Синтаксичний спосіб є найпоширенішим способом творення і для обер-школонімів (100 %: *Хмельницький політехнічний коледж; Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія*). У неофіційному мовленні також зустрічається універбізація: *Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія → Хмельницька гумпед*) та морфологічний спосіб творення, зокрема ініціальна абrevіація (*Хмельницький національний університет → ХНУ*).

Аналогічні характеристики дериваційних особливостей стосуються й інших різновидів власних назв освітніх і наукових установ: академіонімів (*Хмельницьке відділення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз*), екстра-школонімів (*Хмельницький дитячо-юнацький центр; Хмельницький міжшкільний навчально-виробничий комбінат*), проф-школонімів (*Хмельницьке професійно-технічне училище № 18*) інтра-школонімів (*Гімназія № 2 м. Хмельницького*). У неофіційному мовленні морфологічний спосіб творення, зокрема ініціальна абrevіація, переважає серед екстра-школонімів (*Хмельницька дитячо-юнацька спортивна школа → ХДЮСШ*), проф-школонімів (*ПТУ № 10*) та інтра-школонімів (*НВО № 1*).

За своєю будовою усі школоніми – це складені багатослівні безприйменникові конструкції підрядного типу (зокрема, усі інтра-школоніми, проф-школоніми й унтер-школоніми, а також більшість академіонімів (66,7 %), обер-школонімів (88,2 %) та екстра-школонімів (60 %), серед яких зустрічаються сполучникові конструкції підрядно-сурядного типу: академіонім *Хмельницька державна сільськогосподарська дослідна станція Інституту кормів та сільського господарства Поділля*; обер-школоніми: *Хмельницький університет управління та права* та екстра-школоніми: *Хмельницький палац творчості та юнацтва*).

Отже, можемо зробити висновки, що власні назви освітніх установ за мотиваційними особливостями поділяються на низку груп. Так, унтер-школоніми – це переважно складені словосполучення сутнісно-локативно-квалітативно-символічного характеру або однослівні демінутиви в неофіційному спілкуванні; інтра-школоніми – в основному багатокомпонентні сутнісно-локативно-квалітативні конструкції; проф-школоніми – аналогічні з попередніми; екстра-школоніми – більш складні за структурою і мотивами номінації, серед яких переважають сутнісно-локативно-квалітативні назви; обер-школоніми й академіоніми – переважно багатокомпонентні сутнісно-локативно-квалітативні (або ще й меморіальні та посесивні) конструкції.

За семантикою твірної основи школоніми м. Хмельницького – це в основному складені пропріативи відапелятивно-відонімного типу (98,3 %), де домінують відтопонімно-відприкметниково-відіменниково-відчислівниково-відіменникові (відергонімні) конструкції.

Школоніми переважно утворюються лексико-семантичним способом, зокрема синтаксичним (морфологічний фіксується в ініціально-цифрових абrevіатурах, а власне семантизація як різновид лексико-семантичного – в усномовних (спрощених) варіантах).

Для школонімів характерна цифрова диференціація, що надає можливість розрізняти той чи інший заклад (це властиво, зокрема, для унтер-, інтра- та проф-школонімів). За будовою усі школоніми – переважно складені багатослівні конструкції безприйменникового характеру підрядного типу.

На подальше дослідження у мотиваційному, семантичному, структурному і словотвірному аспектах очікують інші різновиди хмельницьких ергонімів.

Список використаних джерел

1. Про назви загальноосвітніх навчальних закладів : Наказ Міністерства освіти і науки України № 875 від 31 грудня 2003 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0248-04>.
2. Про освіту : Закон Верховної Ради УРСР від 23.05.1991 р. № 1060-XII (в редакції від 01.01.2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.
3. Про загальну середню освіту : Закон Верховної Ради України від 13.05.1999 р. № 651-XIV (в редакції від 05.12.2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/651-14>.
4. Положення про загальноосвітній навчальний заклад : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 778 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/8842/.
5. Беспалова А. В. Структурно-семантические модели эргонимов и их употребление в современном английском языке (на материале названий компаний): дис. ... канд. фил. наук. / А. В. Беспалова. – Донецк, 1987. – 184 с.
6. Куковська Л. О. Структурно-семантична організація найменувань вищих навчальних закладів: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – рос. мова / Л. О. Куковська. – Дніпропетровськ, 1996. – 23 с.
7. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень / уклад. О. І. Скопченко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.
8. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 550 с.
9. Цілина М. М. Особливості структури та принципи номінації закладів науки й освіти столиці України / М. М. Цілина // Наука і сучасність. Серія : Педагогіка. Філологія : збірник наукових праць. – К. : НПУ, 2005. – Т. 47. – С. 264-274.

The research is devoted to the study of the motivational structure, methods of creation and semantics based on the name generatrix of the educational institutions of Khmelnytsky. It is found that the most common motive for the shkolonims nomination is essentially – locative-qualitative (and as well as symbolic) structures. Under the semantics of the generatrix basis – it is basically compound appropriate proprietary from appellation from appellation and onim type. Syntax method is the most productive way of creating.

Key words: *ergonym, shkolonym, motivation, word formation, structure.*

УДК 811.112'367

Іванова Л.О.

ZUR SPRACHLICHEN SPEZIFIK DER DIALOGFÜHRUNG IM GERICHTLICHEN BEREICH

Діалогічне мовлення – надзвичайно складне та багатоаспектне явище. Багато правил граматики діалогу ще повністю не сформульовано і чекають своїх дослідників. У представленій статті розглядаються деякі синтаксичні та стилістичні особливості, що притаманні діалогічній формі мовлення під час судового процесу. Звернення до аналізу фахового тексту обумовлено, в першу чергу, потребами вивчення закономірностей німецької мови як професійної мови, оволодіння її спеціальним лексиконом, синтаксичною структурою та стилістичними фігурами.

Ключові слова: *Stilzug, Gerichtsverfahren, Rede / Gegenrede, dialogische Rede, syntaktische und stilistische Strukturen.*

Jeder poetische, wissenschaftliche, publizistische Text bzw. Fachtext weist bestimmte syntaktische, semantische und stilistische Strukturen auf. Sie werden vom Schreibenden oder Sprechenden in Abhängigkeit von der jeweiligen Schreib- und Redesituation und von der Aussageabsicht gesetzt. Dabei werden die Wortwahl, der Satzbau und die Stilfiguren bewusst und zielgerichtet angelegt. Deshalb ist es wichtig, sprachliche «Bauelemente» in Texten daraufhin zu betrachten, welche Funktion sie jeweils haben, und zugleich auf die Eigenart des jeweiligen Textes zu achten.

Der vorliegende Beitrag behandelt eine Reihe von syntaktischen und stilistischen Ausdrucksmitteln, die der dialogischen Rede in der Gerichtsverhandlung eigen sind und deren Stilzüge [3; 4] prägen. Wie bekannt, bezeichnet man als Dialog eine bestimmte Form von geplanten, zeitlich begrenzten Unterredungen zwischen zwei oder mehreren Kommunikationspartnern, die miteinander Informationen und Meinungen austauschen. Der Dialog gilt als einer der ausdrucksvollsten und natürlichsten Kommunikationsakten auf Grund seiner Spezifik. Sie besteht darin, dass Inhalt, Verlauf, Zeitdauer und Ergebnis des Dialoges verschieden sein können. Wichtig ist lediglich, dass die Personen in einer bestimmten Zeit miteinander sprechen.

Wenn man die Stilzüge als die stilbildenden Faktoren im Gespräch vor Gericht analysiert, stellt man fest, dass sie sich aus den besonderen Zielen und Aufgaben im gerichtlichen Bereich ergeben. Die Aufgabe des Gerichtes, das hauptsächlich in Form von Frage und Antwort, Rede und Gegenrede, also in Form des Dialogs vorläuft, ist die Wahrheit, konkrete Ursachen, Motive und begünstigende Bedingungen einer Straftat (oder jeder beliebigen Gerichtssache) zu erforschen sowie die Schuld des Angeklagten, den entstandenen Schaden, seine Bedeutung und seine Folgen für die Gesellschaft exakt festzustellen. Dabei handelt es sich auch um die Beurteilung der Persönlichkeit des Angeklagten, seiner Einstellung zur Arbeit, zu seinen Kollegen, Familienangehörigen. In Bezug auf die Hauptzielsetzung bzw. Aufgabe sowie die Formen und Methoden der gerichtlichen Verhandlungsführung tritt der Stilzug *Klarheit*, verbunden mit *Konkretheit* und *Emotionalität*, als qualitative Eigenschaften der sprachlichen Dialogform im Gericht zutage. Die sprachliche Realisierung des Stilzuges «Klarheit» in der gerichtlichen Verhandlung äußert sich vor allem in den dialogischen Frage-Antwort-Einheiten, die die Hauptform des Dialogs vor Gericht darstellen. Der Fragende hat auf Grund seiner gesellschaftlichen Stellung als Richter ein Recht, ausführliche Antworten über das Verhalten der Befragten zu erhalten. Das Verhör in Form eines Dialogs dient so nicht nur der Meinungsbildung, sondern vor allem der Wahrheitsfindung. Nach wissenschaftlichen Untersuchungen dient das System von Fragen und Antworten in der Gerichtsverhandlung als ein sprachliches Mittel zur gründlichen Klärung aller Umstände und Folgen einer Tat oder eines Vorkommnisses und seiner Ursachen und Beweggründe bzw. als Mittel zur Einschätzung der Persönlichkeit des Angeklagten, was zum Beispiel der folgende Auszug aus dem Dialog vor Gericht illustriert:

Richter: *Angeklagter, was haben Sie für eine Schulbildung genossen?*

Angeklagte: *Ich habe zuerst die dreiklassige Stadtschule zu Tilsit besucht und kam dann auf die Realschule, wo ich einige Klassen durchmachte. Dann lernte ich das Schuhmacherhandwerk bei meinem Vater und ging später auf die Wanderschaft... [2, 40].*

Wie es sich aus der Analyse der dialogischen Rede im gerichtlichen Bereich herausstellt, ermöglicht aber nicht jede Frage eine klare, genaue und wahrheitsgetreue Antwort. Am zweckmäßigsten gelten im Gerichtsverfahren die Fragen mit großer Auskunftspotenz, die sogenannten W-Fragen (Ergänzungs- oder Wortfragen), die nach einer Person, einer Sache oder einem Umstand fragen. Sie werden durch die Fragewörter *wen*, *wann*, *wo*, *was*, *wie*, *womit*, *warum*, *wer* eingeleitet und ermöglichen das Klären der gesellschaftlichen Zusammenhänge, des Tatortes, der Angaben über Mittel und Werkzeuge, die zur Vorbereitung oder Ausführung der Tat verwendet wurden usw.

Die oft gestellten *Wann*-Fragen – nicht selten in variiert Form – sollen dem Erinnerungsvermögen des Täters oder dem Zeugen helfen, weil es sich häufig um einen Vorgang handelt, der längere Zeit zurückliegt. Vgl.:

Richter: *Seit etwa wann wurde das Verfahren geändert, Herr Zeuge?*

Zeuge: *Nicht sehr lange vor der fraglichen Nacht. Ich glaube am 13. oder 14. Mai. [1, 202].*

Die *Was*-Fragen erleichtern die Antwort auf die *Wer*-Fragen, die den Täter oder Mittäter ermitteln helfen, sowie auf die anderen *W*-Fragen nach Ursache oder Ziel einer Handlung, die ebenfalls durch die *Wer*-Fragen ausgelöst werden können. Aus der Beantwortung einer Frage, die oft nur in Form eines Fragewortes auftreten kann, ergibt sich meist die Notwendigkeit, auch andere Fragen zu beantworten. Solche Ergänzungs- oder Wortfragen helfen, Widersprüche zu klären und Zusammenhänge zu ermitteln. In ständiger Wechselwirkung, in Form von Rede und Gegenrede angewendet, ergänzen sie sich gegenseitig: eine Frage ergibt die andere. Es sei betont, dass im gerichtlichen Bereich die Ergänzungsfragen als sprachstilistisches Mittel auftreten, das den Hauptstilzug in dieser Aussagesphäre, die Klarheit, realisiert.

Funktional unterschiedlich zeigen sich in der dialogischen Rede im Gerichtsverfahren auch stilistische Mittel. In der Regel geht es um die *Wiederholung*, deren Wesen als stilistisches Mittel in ihrer gesteigerten Einwirkung auf den Kommunikationspartner besteht. Während sie im Alltagsdialog vor allem emotionsauslösende Funktion hat, dient sie im Gespräch der Partner in der Gerichtsverhandlung anderen Zwecken: zur Erläuterung und Präzisierung der Aussageabsicht, zur Hervorhebung, eventuell auch zur Bestätigung eines für die Erforschung der Wahrheit wichtigen Gedankens, wodurch eine Aussage überhaupt erst ihren Überzeugungs- und Aussagewert gewinnt. Solche Funktionen erfüllen hier verschiedene Erscheinungsarten der Wiederholung, vor allem aber die für den Alltagsdialog weniger charakteristische *syntaktische Wiederholung*. Sehr oft tritt die syntaktische Wiederholung dabei in variiertem Form auf, was bei der dialogischen Sprechweise häufig unvermeidlich ist:

Richter: *Wie viele würden getötet!*

Zeuge: *70 000.*

Richter: *Hatten Sie deshalb moralische Skrupel.*

Zeuge: *Schreckliche.*

Richter: *Sie hatten schreckliche moralische Skrupel.*

Zeuge: *Ich kenne niemanden, der nach dem Abwurf der Bombe nicht schreckliche moralische Skrupel gehabt hätte.* [2, 147]

Eine sehr verbreitete Art der Wiederholung in der gerichtlichen Aussagesphäre stellt die *erweiterte Wiederholung* dar, die vom Standpunkt der Struktur der dialogischen Einheit ausgehend als Weiterführung auftritt und zur Klarheit und Präzisierung der Aussage beiträgt. Die erweiterte Wiederholung im Gerichtsverfahren übernimmt sehr oft die Funktion der Überzeugung; damit entspricht sie der Aufgabe des Richters oder der Absicht des Angeklagten, den Gesprächspartner vom Sachverhalt oder von der Richtigkeit der Aussagen zu überzeugen. Nach folgendem Beispiel wird die wiederholte Wortgruppe «*sich an etwas erinnern*» durch das Wort «*wirklich*» mit der Verneinung erweitert; das ist in der gegebenen Situation der Versuch des Angeklagten, den Vorsitzenden und den Generalstaatsanwalt davon zu überzeugen, dass er sich an den Inhalt der Frage nicht mehr erinnert. Zum Beispiel:

Vorsitzende: *Sie hatten doch Besuch aus dem Westen! Vielleicht können Sie sich daran erinnern?*

Angeklagte: *Das weiß ich nicht.*

Vorsitzende: *Am 13. September 1946 fand doch eine Aufsichtsratssitzung statt, wo Sie Besuch aus dem Westen hatten. Da war auch Herr G. da. Können Sie sich daran erinnern?*

Angeklagte: *... Ich kann mich wirklich nicht daran erinnern.*

Zur Klarheit der Äußerung tragen auch verschiedene Bestätigungswiederholungen lexischer Art bei, vgl.: Richter: Sie erheben also *Widerklage*? Kläger: *Widerklage*. Hier wird nur ein Wort wiederholt und dadurch bestätigend hervorgehoben.

Unter den Mitteln, die die Klarheit vor Gericht realisieren, sind noch *Einschübe-Parenthesen* zu erwähnen. Das untersuchte Originalmaterial weist vorwiegend Einschübe in präzisierender Funktion auf. Dagegen sind Parenthesen bewertenden Charakters, die im Dialog des Alltags und auch im Stil der schönen Literatur verbreitet sind, für das gerichtliche Gespräch aber weniger typisch. Der präzisierende Charakter des Einschubs ist im Gerichtsbereich durch die Notwendigkeit hervorgerufen, im Gespräch der Partner (zwischen dem Richter einerseits und dem Angeklagten, Zeugen oder Kläger andererseits) einen Gedanken oder die Aussage insgesamt zu fundieren, woran beide Seiten in gewissem Maße interessiert sind.

Klar und überzeugend wird die Dialogführung vor Gericht verschiedentlich auch durch die Einschaltung einer für die gegebene Aussagesphäre besonderen Art der direkten Rede in die Erwidern. In diesem Fall wird sie als die *improvisierte direkte Rede* genannt, weil sie das «Sollende» zum Ausdruck bringt. Das lässt sich folgenderweise erklären: Vor Gericht spricht man nicht nur davon, was einmal geschehen oder gesagt worden ist, sondern auch von den Fehlern, die dadurch entstanden sind, dass man anders gehandelt und gesprochen hat, als es eigentlich sein sollte.

Die Einführung in die genannte direkte Rede im Gesprächsverlauf unterscheidet sich dabei von der direkten Rede in der schöngeistigen Literatur, wo die «Redeeinkleidung» oft die Redeweise einer Figur und sogar die ihre Rede begleitenden Handlungen erläutern, was der stilistischen Absicht des Autors entspricht, eine Figur durch ihre Redeweise zu charakterisieren. Dagegen drückt die sogenannte improvisierte direkte Rede im Dialog vor Gericht den für die verhandelte Sache notwendigen Inhalt aus. Diese Redeeinkleidung zeugt von der Irrealität der Rede und ihrem improvisierten Charakter, was sich in den irrealen Bedingungssätzen, in der Verneinung des Verbs des Sagens und des Fragens oder in einer frageähnlichen «Einkleidung» äußert. zum Beispiel:

Richter: Man hätte also bestimmte Vorkehrungen treffen müssen.

Zeuge: Es hätte die Möglichkeit bestanden, wenn jemand zu uns gekommen wäre ... *Aber zu uns ist niemand gekommen*, man hat uns nicht gefragt: «Wie ist die Überfahrt in die Garage? Wann machen Sie das?» Da haben wir es für nicht notwendig erachtet.

Es muss schließlich noch auf eine wichtige Besonderheit des Verhörs eingegangen werden. Die Rede geht davon, dass in jeder Gerichtsverhandlung der Bericht des Zeugen oder des Angeklagten einen bestimmten Platz einnimmt. An sich stellt ein Bericht monologische Sprechweise dar. Somit ist der Dialog nicht die einzige Form der Gesprächsführung. Im alltäglichen Leben gibt es zum Beispiel Situationen, in denen der Dialog in den Monolog übergeht, wie bei einer Erinnerung oder Erzählung des Gesprächspartners. Ähnliches trifft bei der gerichtlichen Aussagesphäre zu. Der Zeuge, Kläger oder Angeklagte wird vom Vorsitzenden zum Berichten aufgefordert und mehrmals durch Fragen präzisierenden Charakters oder durch Reaktionsäußerungen unterbrochen, was das der Hauptzielsetzung des Gesprächs vor Gericht entspricht. Freilich geht es aber nicht um die reinste Form des Monologs. Trotzdem weisen solche Berichte in den Verhören sprachliche Elemente des monologischen Redeaufbaus auf. Ebenso wie bei der typischen Form des Monologs, der Erzählung, werden die Tatsachen und Ereignisse in einem Gerichtsbericht ihrer Reihenfolge nach dargelegt. Das kommt hier durch aneinandergereihte Sätze zum Ausdruck, die durch die Konjunktion «und» und das Temporaladverb «dann» oder nur durch die Temporal- und die Pronominaladverbien «dann», «daraufhin», «danach» und andere verbunden sind. Die Berichte der Zeugen, Angeklagten und Kläger enthalten gewöhnlich die direkte Rede innerhalb der direkten Rede, die aber nicht in einem Satz, sondern in einer zusammenhängenden Satzfolge zum Ausdruck kommt, was für eine Erzählung, also für den Monolog, typisch ist. Eingekleidet wird die direkte Rede in diesem Falle mit den Worten «Ich sagte ...», «Darauf sagte er ...» oder «Er sagte ...», «Da fragte ich ...» usw.

Das für die mündliche monologische Sprechweise so typische Zitieren kommt oft in der Rede des Vorsitzenden vor; dadurch gewinnt dessen Rede an Beweis- und Überzeugungskraft. Durch diese sprachlichen Besonderheiten der dialogischen Rede und Gegenrede sowie der dialogischen Monologe berichtenden Charakters unterscheidet sich der Gerichtsdialog von der Dialogführung in anderen Aussagesphären.

Literaturverzeichnis

1. Ahlsen L. Berliner Antigone / L. Ahlsen // Verstehen und Gestalten. Sprache und Literatur . – München : R. Oldenbourg Verlag, 1987. – S. 200-203.
2. Kipphardt H. «In der Sache J. Robert Oppenheimer» / H. Kipphardt // Verstehen und Gestalten. Sprache und Literatur . – München : R. Oldenbourg Verlag, 1976. – S. 145-147.
3. Lysetska N. Stilistik der deutschen Sprache / N. Lysetska, V. Heidemeyer. – Луцьк, 2009. – 202 S.
4. Riesel E. Deutsche Stilistik / E. Riesel, E. Schendels – Moskau : Verlag Hochschule, 1975. – 316 S.

Dialogue communication is a complicated and multi-aspect phenomenon. Lots of dialogue grammar rules haven't been formulated yet and are still waiting for their researchers.

The given article deals with syntactic and stylistic peculiarities, relevant to dialogue communication during the trial.

The peculiarities of the German language as a professional one should be taken into account while dealing with the analysis of the given data, its special lexis, syntactic structure and stylistic figures.

Dialogic speech is an extremely complex and multifaceted phenomenon. Many grammatical rules of a dialogue are not fully formulated yet and are waiting for their researchers. Some syntactic and stylistic peculiarities which are inherent in dialogic form of speech during the trial are discussed in this article. Addressing to a professional text analysis is primarily due to the necessity of studying German patterns as a professional language, mastering its special vocabulary, syntactic structure and stylistic figures.

One of the main objectives of the court is to investigate the veracity, specific causes, motives and related circumstances of the committed offenses (or any court case) and to establish clearly the guilt of the suspected (or accused), the harm which has been done, its significance and consequences for the society. According to the definition of objectives, goals, tasks, as well as forms and methods of conducting a trial, basic linguistic stylistic feature of a dialogic form in a court becomes "clearness" with its additional elements of "concreteness" and "emotional" factor.

Language implementation of the stylistic feature "clarity" is primarily realized in dialogical "question and answer" constructions, which are the main form of a dialogue in a court. Interrogation in the form of a dialogue serves not only to create the ideas but above all to clarify the truth. The system of "question and answer" structures in the judicial process is linguistic means which thoroughly ascertains all the circumstances and consequences of the offense and appraises the individual accused.

The main stylistic means of dialogue speech in a trial is repetition, the essence of which lies in the strong impact on the people in the court. Different types of repetition are used: syntactic repetition, extended repetition, affirmative repetition. Statements of witnesses usually occur in the form of direct speech and not in a separate sentence, but in the form of a coherent syntactic unit or text.

Key words: Feature of style, trial, dialogue communication, syntactic structure.

Отримано: 22.10.2014 р.

ПРЕЦЕДЕНТНЕ ІМ'Я ЯК ЧИННИК СИМВОЛІЗАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО ЗМІСТУ В РОМАНИ-АНТИУТОПІЇ ХХ СТ.

У пропонованій статті здійснюється спроба з'ясувати специфіку прецедентного іменування персонажів у романах-антиутопіях ХХ ст. Вказується на алюзивний характер художньої антропоніміки і значущість зв'язку цього феномену з попередньою літературною традицією.

Ключові слова: роман-антиутопія, інтертекстуальність, претекст, ремінісценція, алюзія, прецедентне ім'я.

Антропоніми завжди відіграють важливу роль в літературно-художньому тексті, займаючи в ньому апріорі сильну позицію і виступаючи вказівкою на значущість традиції в процесі історичного розвитку літератури. Не складає винятку в даному випадку й роман-антиутопія. Більше того, специфіка цього жанру сприяє значному насиченню тексту твору різними формами інтертекстуальності, зокрема й прецедентним іменуванням літературних персонажів.

Під прецедентним іменуванням ми розуміємо такий спосіб авторської експлікації імені, коли воно є безпосереднім запозиченням з іншого тексту, або у трансформованому вигляді нагадує (натякає) реципієнту той попередній текст, який відіграв значну роль у формуванні художньої концепції нового твору.

Романи-антиутопії ХХ ст. активно використовують названу форму інтертекстуальності, але є серед них такі, де ця форма є визначальною для авторської художньої стратегії. До них відносимо насамперед роман О. Хакслі «Дивний новий світ», в якому алюзивність і прецедентність літературного імені очевидно акцентована. Герої цього твору носять оновлені імена, що відсилають до знаменитостей, які уславились в добу промислової і пролетарської революцій, створюючи підвалини теперішнього (для художнього часу романної оповіді) науково-технократичного й ідеологічно тоталітарного суспільства. Так, ім'я одного з основних персонажів – Гельмгольца Вотсона – шляхом контамінації створює алюзивний натяк на німецького вченого Германа Людвіга фон Гельмгольца і англійського поета сера Вільяма Вотсона. Тим самим підкреслюється, що у Світовій Державі наука і мистецтво набувають нового сакрального статусу і служать інтересам влади. Так само, за принципом алюзивної контамінації, створено ім'я персонажа Беніто Гувера: алюзія на Беніто Муссоліні, італійського диктатора 1920-1940-х рр., і Герберта Кларка Гувера, президента США у 1929-1933 рр. і апологета приватного підприємництва, вказує на можливі перспективи об'єднання ідеології фашизму і капіталізму. Крім того, в романі Хакслі чимало імен реальних вчених, письменників, діячів культури, головним чином саме ХІХ і ХХ ст., коли закладалися підвалини тоталітаризму (Бонапарт, Дарвін, Бакунін, Ленін, Маркс, Дизель, Форд, Тейлор, Павлов, Фройд та ін.). Центральним серед них можна вважати ім'я Генрі Форда, оскільки сама епоха, описана Хакслі, названа за його іменем – «ера Форда»: йому співають гімни, на його честь складають вірші і навіть вислів «Слава Форду» звучить як алюзія на «Слава Богу». Це ім'я обране як знакове тому, що для Хакслі Генрі Форд, винахідник конвеєра, символізує панування автоматизму у сучасному житті, настання ери повної автоматизації, знеособлення особистості і «розрахованого щастя», не прийняттого для всіх авторів антиутопій.

Введення у текст роману імені Зігмунда Фрейда також має принциповий смисл. Фройд представляє протилежний щодо фордівського механіцизму полюс тоталітарного суспільства. Автор «Дивного нового світу» протиставляє раціональні та інстинктивні імпульси в поведінці людини і тим самим протестує проти будь-якої уніфікації людського життя і зведення її до єдиного знаменника.

Центральним претекстовим твором для Хакслі була «Буря» (The Tempest) В. Шекспіра. Власне, назву роману дала фраза з цього Шекспірового твору – «Brave New world» – так називає Міранда світ, що відкривається їй на острові. Цікаво відзначити, що вживання алюзивного імені в романі Хакслі спричинило подальший розвиток і трансформацію цієї традиції з орієнтацією саме на Шекспіра. Зокрема, у романі співвітчизника Хакслі і його літературного учня Джона Фаулза «Колекціонер» двоє головних героїв – Міранда Грей і Фредерік Клегг – уподібнюються персонажам шекспірівської п'єси. Інтерфігуральне алюзивне уподібнення Міранди Грей до шекспірівської Міранди у площині клеггівської розповіді актуалізується у зв'язку з «помилковим» ім'ям її тюремника. Бажаючи сховати своє справжнє ім'я, Фредерік позасвідомо нарікає себе ім'ям принца Фердинанда, в якого закохана шекспірівська Міранда. Відтак іронічне перекодування алюзивно-

прецедентного імені веде до трансформації образу в цілому, що набуває семантично протилежного змісту щодо свого прототипу. Антиутопічний підсумок роману «Колекціонер» концентрується в іронічно переінакшеній словесній формулі шекспірівської Міранди: «O brave new world.» – O sick new world...» («...»Прекрасний новий світ» – Жахливий новий світ...») [6].

У названому романі Фаулза опозиція текстових «островів» Міранди й Фредеріка не тільки створює ігрову сюжетну лінію й визначає символіко-філософську думку роману, але й стає «ключем» до розшифровки шекспірівських алюзивних кодів. На острівній території свого текстового масиву Клегг-Каліббан здійснює свою утопію, бере реванш за те, що не вийшло в його прототипа з «Бурі» – заволодіти Мірандою. Перед нами явний іронічний «рیمейк» антиутопічної складової сюжету «Бурі»: на острові править не добрий чарівник Просперо, а злий і виродливий дикун Каліббан. Будинок Міранди стає її в'язницею, а Каліббан – єдиною живою істотою, з якою можливе спілкування. Таким чином, у контексті вимислених подій шекспірівська п'єса набуває значення претекстової смислової основи, виступаючи центральним фактором антиутопічної спрямованості роману.

Різноманітними інтертекстуальними антропонімами насичена сатирико-фантастична трилогія М.О. Булгакова «Дияволіада», «Рокові яйця», «Собаче серце» [1]. Антиутопічна спрямованість соціально-історичної і морально-філософської проблематики у ній підкріплена як специфікою сюжетно-композиційної і хронологічної організації, так і застосуванням гротескно-умовної образності, що включає в себе і принципи іменування персонажів. Так, ім'я видатного професора-експериментатора, «вівісектора» Преображенського (той, хто кардинально змінює, перетворює) трагедійно вказує на те, що здійснена ним операція з «преображення» собаки в людину обернулася катастрофою дегуманізації і змусила експериментатора відмовитися від своїх планів.

Застосування інтертекстуальної антропоніміки характеризує й романи-антиутопії А. Платонова «Чевенгур» і «Котлован» [4]. Персонажі «Чевенгура» вдаються до сакрального акту перейменування. Задля втілення ідеї нового, другого народження вони ніби охрещується «знаменитими» іменами. Власну гідність і честолюбство вони утверджують, стаючи хто Христовим Колумбом, хто Федором Достоевським, хто Францом Мерінгом. Тут має місце міфологізація імені, адже міфологічна свідомість тяжіє до ототожнення імені та його носія, тому разом з новим іменем запозичуються і цінності, що були властиві попередньому носієві. Водночас таке перейменування у Платонова забарвлюється авторською іронією, оскільки його підставою почасти є параномазієне уподібнення (напр., Мерінг – тому що по-вуличному був «Мерин» тощо).

У повісті «Котлован» персонаж на прізвище Пашкін має, здавалося б, цілком нейтральне ім'я «Лев Ильич», однак репліка одного з дійових осіб «почему и Лев и Ильич? – уж что-нибудь одно» змушує читача зіставити ці антропоніми з соціально-історичними реаліями часу. Відтак з'ясовується, що «Лев Ильич» вказує на двох засновників радянської держави – Володимира Ілліча Леніна і Лева Давидовича Троцького. Зрозуміло, що Платонов не мав наміру «об'єднати» в образі бюрократа Пашкіна особистісні якості чи особливості політичних позицій Леніна і Троцького, тим паче оцінювати їх як власне бюрократів – важливо було акцентувати, що у створеній ними державі «провідну» роль стала відігравати фігура партійного функціонера, бюрократа нової формації. Отож ім'я стає засобом опосередкованого узагальнення важливого соціально-політичного явища з його авторською негативною оцінкою.

Ремінісцентна та алюзивна наповненість імені в романах-антиутопіях посилює закладений в них потенціал художньої символіки. Так, безумовно, суттєво, що більшість героїв роману Євгена Замятіна «Ми» позбавлена власних імен. Вони не просто нівельовані до статистичної усередненої одиниці – вони самі, як особистості, відрізані й від літературної традиції. Однак магія художнього образу настільки велика, що навіть математичні знаки, що замінили героям ім'я, поступово наповнюються змістом і по-своєму характеризують героїв: «Праворуч від мене – вона, тонка, різка, вперто-гнучка, як хлист, I-330 (бачу тепер її номер); ліворуч – О, зовсім інша, вся з округлостей, з дитячою складочкою на руді; і скраю нашої четвірки – невідомий мені чоловічий номер – якийсь двічі вигнутий на кшталт букви S. Ми всі були різні...» [2, 7]. Тут не можна не враховувати замятінської орієнтації на англійську мову, про що свідчить не тільки використання латиниці, але й саме ім'я головної героїні, що з англійської перекладається як «я». Дійсно, саме I-330 є носителькою особистісного початку, що протистоїть всесильному «Ми», винесеному в заголовок роману. «Ми» – від Бога, а «Я» – від диявола», – стверджує герой, змушуючи й читачів асоціативно зв'язувати поняття «я» і «диявол». І в романі є претенденти на роль останнього – це не тільки організація з промовистою назвою «Мефі», але й «двожовигнутий» S-4711, – «змій» і «ангел-охоронець» героя. І форма тіла, скривленого на зразок букви S, і сама перша буква імені персонажа, викликають асоціації як зі словом «сатана» (satan), так і

зі словом «змія» (serpent). Ім'я іншого героя – поета R-13 може бути розшифроване з урахуванням своєрідності художніх прийомів письменника й зокрема мотиву й образу дзеркала. Замятін спонукає до зорового сприйняття тексту: графічне зображення першої частини імені героя – R може бути прочитане як перевернене «я». Відтак буквена символіка пов'язана з основним конфліктом роману – протистоянням «Я» і «Ми» – Бога й диявола. Крім того, слід враховувати й те, що R-13 – це своєрідна «тінь» героя (тут через ім'я актуалізується мотив двійництва), а O-90 і I-330 не тільки протиставлені, але й зіставлені, оскільки обидві співвіднесені в романі з біблійною Євою.

Значущий пласт антропонімічної алюзивності в романі Замятіна складається у зв'язку з описом діяльності підпільної організації, що намагається протистояти тоталітаризму Благодійної Держави. Вона має назву «Мефі», нібито на честь крилатого юнака, символічний образ якого фігурує в 27-му записі, присвяченому опису екстатичного зібрання членів організації. Однак очевидно, що ця назва корелює з іменем Мефістофеля. Підкріплюється така паралель тим фактом, що фінал прагнень, пошуків і страждань головного героя замятінського роману, будівельника «Інтегралу», нагадує філософський підсумок, до якого приходять наприкінці «Фауста» гетевський Мефістофель. Сама образна парадигма, в якій описано зібрання членів «Мефі», витримана у відповідності до характеристики Мефістофеля. Домінуючими метафорами всього опису є метафори вогню і п'янокі вологи, а метафора «серце – сліпуче, малиново-тілюче вугілля» [2, 105] явно корелює з концептуальною метафорою Фауста, за допомогою якої він атестує Мефістофеля: «помісь бруду й вогню». Симптоматично, що в сцені уславлення Мефі будівельник «Інтеграла» забуває про світ міста й переживає стан, подібний до стану глядача діонісійської трагедії, детально охарактеризованого Ніцше в трактаті «Народження трагедії з духу музики». I-330 асоціюється в цьому епізоді з Діонісом. Багато в чому під впливом I-330 замятінський герой уперше в житті відчуває свою окремішність: «...я перестав бути доданком, як завжди, і став одиницею» [2, 104]. Інакше кажучи, він уподібнився до I, тому що в семантику її імені входить мотив одиничності, що символізує розвинену індивідуальність.

Подібно до Замятіна Хакслі у «Дивному новому світі» також акцентує нівелювання людини за рахунок її переведення зі сфери особистісного буття в «програму» соціальної поведінки, де іменування людини підмінюється соціальним статусом – альфа, бета, дельта, гамма, епсилон. «Ми не хочемо змін!» [7] – стверджує Головний Управитель Мустафа Монд, адже будь-які зміни – це загроза стабільності, натомість спільність, однаковість, стабільність – визначальні риси «нового» світу.

Отже, можемо зробити висновок, що алюзивно-прецедентне ім'я у романах-антиутопіях виконує важливі художньо-естетичні функції. Включення у власний текст імен з інших творів або імен відомих історичних особистостей, їх алюзивне зіставлення використовується письменниками як засіб поглиблення того чи іншого змістового акценту твору, а в романах аналізованого жанру найчастіше як знак оцінки певних соціокультурних явищ, викриття та засудження перспектив тоталітаризації суспільства і людини.

Список використаних джерел

1. Булгаков М. А. Собрание сочинений : В 5 т. / М. А. Булгаков. – М. : Художественная литература, 1989. – Т. 2 : Дьяволиада; Роковые яйца; Собачье сердце; Рассказы; Фельетоны. – 751 с.
2. Замятин Е.И. Избранные произведения в 2-х т. Т. 2 / Евгений Иванович Замятин. – М. : Художественная литература, 1990. – 412 с.
3. Интертекстуальные связи в художественном тексте : межвузовский сборник научных трудов. – СПб. : Образование, 1993. – 147 с.
4. Платонов А.П. Ювенильное море. Котлован. Чевенгур / Андрей Платонович Платонов. – М. : Известия, 1989. – 560с.
5. Попова И.М. Литературные знаки и коды в прозе Е.И. Замятина: функции, семантика, способы воплощения: Курс лекций / И.М. Попова. – Тамбов : Изд-во Тамбовского государственного технического университета, 2003. – 148 с.
6. Хаксли О. О дивный новый мир / Олдос Хаксли // О дивный новый мир : Английская антиутопия. Романы : Сборник. – М. : Прогресс, 1990. – С. 295–488.
7. Huxley A. Brave New World [Електронний ресурс] / Aldous Huxley. – Режим доступу: http://openlibrary.org/authors/OL19767A/Aldous_Huxley
8. Fowles J. The Collector [Електронний ресурс] / John Fowles. – Режим доступу: <http://www.fowlesbooks.com/>
9. Shakespeare W. The Complete Works / William Shakespeare. – Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/ebooks/100>

Anthroponyms always play an important role in fiction. They act as an indication of the importance of tradition in literary evolution. The peculiarities of antiutopian genre contribute to the saturation of the text by various forms of intertextuality, including precedential naming of literary characters.

Among the antiutopian novels of twentieth century, Aldous Huxley's «Brave New World» is released by active use of these forms of intertextuality. In this work, various precedential literary names implement the function of allusion.

Zamyatin's novel «We» contains significant layer of anthroponymic allusions. Most its characters have deprived of proper names. However, mathematical symbols, replacing the names, gradually filled with specific content and in its own way presents the characters.

As well Bulgakov's «Heart of a Dog» is full of various intertextual anthroponyms. For example, a famous professor-experimentalist, «vivisector» Preobrazhenskiy (Transfigurator – the one who radically convert nature) indicates in travesty way that the operation is carried out by him with the «transformation» of the dog in man leads to the tragedy of dehumanization.

The use of intertextual anthroponyms characterizes antiutopian novels «Chevengur» and «Kotlovan» by Andrei Platonov. Characters of Chevengur perform the sacred act of renaming. To implement the idea of a new, second birth they are baptized by «famous» names (Columbus, Fyodor Dostoevsky, Franz Mehring etc.). That is a mythologization of name, identification name and its bearer, so with a new names properties of the previous carrier are borrowed.

Thus, the precedential names has important artistic and aesthetic functions in the antiutopian novels. The authors use inclusion names from other works or names of famous historical figures in their own text to match them in allusion way and to deepen one or another semantic accent of text. The precedential names are the signs of estimation of sociocultural phenomena, detection and conviction of totalitarianism.

Key words: *intertextuality, anti-utopia, allusion, artistic anthroponomy, tradition.*

Отримано: 17.10.2014 р.

УДК 811.112.2' 27

Казимір В.О.

DIE UMGANGSSPRACHE ALS EINE DER QUELLEN DER BEREICHERUNG DER GEGENWÄRTIGEN DEUTSCHEN SPRACHE

У статті розглядається розмовна лексика як джерело поповнення сучасної німецької мови, характеризуються основні тенденції розвитку розмовної лексики, їхні стилістичні особливості, динамізм в сфері досліджуваних одиниць.

Ключові слова: *розмовна мова, тенденції розвитку, мовні зміни, стилістичні принципи, комунікація, лібералізація.*

Wie in jeder Sprache, ist auch im Deutschen der allgemeine Sprachwortschatz von einem ständigen Verschwinden und Aufkommen neuer Wörter geprägt. Anhand von aktuellen Wörterbüchern lässt sich feststellen, dass deutlich mehr Wörter in diese neu aufgenommen werden, als verschwinden. Man kann den Wortschatz also als ein offenes System betrachten, in dem ein ständiger Austausch von verschwindenden und neu aufkommenden Wörtern stattfindet.

Seit mehreren Jahren stellt sich die Frage, ob das Deutsche einem Sprachverfall unterliegt. Bis heute behaupten Befürworter dieser These, dass die deutsche Sprache zu stark simplifiziert wird und gerade Jugendliche keinen grammatisch richtigen deutschen Satz mehr zu Stande bringen. Diese Arbeit soll zeigen, dass es sich jedoch vielmehr um einen Sprachwandel handelt, der sich seit Beginn der deutschen Sprache vollzieht und ohne diesen sie sich nicht hätte entwickeln können. „Unter Entwicklung sind ... Prozesse zu verstehen, zu denen eine Vielzahl einzelner Veränderungen gehören, die in ihrer Gesamtheit für eine Weiterentwicklung der Sprache zeugen“ [16, 605].

Die Schriftsprache entspricht einer festgelegten Norm, die schwer zu verändern ist, außer natürlich durch neue Festlegungen, wie die Rechtschreibreform. Die mündliche Kommunikation ist zwar auch standardsprachlich festgelegt, sie unterliegt jedoch nicht solch starren Regeln. Demnach ist klar, dass sich Sprachwandel zuerst in der gesprochenen Sprache vollzieht. Meist zuerst in vereinzeltten Regionen (Dialekt) oder in einigen sozialen Schichten (Soziolekt) gebräuchlich, breiten

sich Neuerungen auf größere Gebiete oder eine größere Anzahl von Menschen aus. Jedoch können auch Entlehnungen aus anderen Sprachen, Sprachökonomie sowie das Stilbewusstsein der Sprecher Veränderungen der Sprache mit sich bringen.

Dieser Artikel ist einigen Aspekten der Erforschung der lexikalischen Einheiten gewidmet, die in der deutschen Umgangssprache verwendet werden. In der Sprachwissenschaft gibt es Publikationen, die die Umgangssprache betreffen. Diese Frage wird von nächsten Forschern untersucht, wie Fleischer W., Michel G., Starke G., Sommerfeldt Karl-Ernst, Riesel E. Braun P., Drosdowski G., Henne H. und andere. In der vorliegenden Abhandlung wird die Erforschung der umgangssprachlichen Wörter weiter fortgesetzt.

Sehr aktuell sind heutzutage für die deutsche Sprache solche Wörter, die vor einiger Zeit noch keinen Sinn machten, aber heute sind sie jedem verständlich und werden im allgemeinen Sprachgebrauch ganz selbstverständlich benutzt. Da drängt sich die Frage auf, um welche Wortschöpfungen handelt es sich, woher kommen sie und wieso entwickeln sie sich innerhalb einer derart kurzen Zeit sogar zu Schlagwörtern? Die Aktualität wird durch das Vorhandensein einer Menge der umgangssprachlichen Wörter, Vielflächigkeit ihrer Semantik wie auch ihren spezifischen Gebrauch motiviert.

Das Arsenal der existierenden Zeichen ist eine endliche Größe, aber wegen der Produktivität der Sprache niemals statisch sondern immer in Bewegung. Das Resultat dieser Neukombination des bestehenden Materials sind die Wortneubildungen, die sich als Produkt eines Sprechers an einen Rezipienten wenden. Dabei sind sie nur verständlich, wenn sie sich an den bekannten Regeln der Spracherzeugung orientieren. In der älteren Linguistik waren diese neuen Wörter nur am Rande interessant. Der Fokus der Forschung wurde mehr auf die Analyse der bereits lexikalisierten Wörter und auf eine genaue Beschreibung deren semantischer und morphologischer Eigenschaften gelegt. Erst die neueren linguistischen Arbeiten konzentrieren sich nicht mehr ausschließlich auf die fertigen Lexeme sondern auch verstärkt auf den Schöpfungsprozess der neuen Wortbildungen.

Kommunikationsbedürfnisse schaffen ständigen Sprachwandel. Neues tritt auf, verdrängt ältere Zeichen. Man spricht davon, dass Sprache aus Zentrum und Peripherie konstituiert ist, das heißt „peripheres“ Wortgut kann allmählich ins Zentrum rücken, umgekehrt veraltete Wörter, werden ungebräuchlich und gelangen so in die Peripherie. Diese Arbeit widmet sich den neuen Wörtern der deutschen Sprache – den Neologismen, und vor allem denen, die in der Umgangssprache entstehen. Mit der Zeit aber können diese in die Wörterbücher eingetragen werden.

Alltagssprache beinhaltet mehrere Subsprachen, die, je nach Zugang, z.B. über soziale Schicht, geographische Lage, Sprachfunktion oder Berufsgruppe, verschieden definiert werden können. Als Synonyme für Alltagssprache treten des Öfteren die Bezeichnungen „Umgangssprache“, „Gemeinsprache“ oder „Gebrauchssprache“ auf, die im Folgenden genauer betrachtet werden. Auf der Ebene der Sprachfunktion kann man erkennen, dass die Umgangssprache eine wesentliche Charakteristik in ihrer Mündlichkeit hat. In der Kleinen Enzyklopädie Deutscher Sprache steht die alltagssprachlich-umgangssprachliche Ebene wie folgt beschrieben: „Hierzu gehören Wörter, die in der zwanglosen mündlichen Kommunikation verwendet werden. Weitgehend die gleichen Wörter werden zur Umgangssprache als Existenzform der Sprache gerechnet“ [8, 97].

Daraus kann abgeleitet werden, dass die Umgangssprache als Summe der für die mündliche Kommunikation notwendigen Wörter betrachtet werden kann, denn ohne sie würde die Umgangssprache als solche nicht existieren. Die Bezeichnung „notwendig“ bezieht sich auf den Grenzfall der verbalen Kommunikation, die ein Minimum an Wörtern benötigt. Das bedeutet gleichzeitig, dass sie einem ständigen Wandel unterzogen ist und dadurch nicht dauerhaft definierbar ist: „Umgangssprachen haben in der Regel einen transitorischen, vorübergehenden Status. Das macht es so schwer, sie exakt zu beschreiben“ [8, 420].

Deshalb wird Umgangssprache im Meyers Lexikon als „lockere Anwendung der Hochsprache“ definiert. Sie ist eine: „zwischen den Mundarten und der überregionalen Standardsprache stehende Sprachebene, die die Normen der Hochsprache nur locker anwendet“ Betrachtet man den überregionalen Aspekt dieser Definition, kann man feststellen, dass Umgangssprache die Subgruppierungen der regional begrenzten Mundarten mit der Hochsprache verbindet und somit als Verkehrssprache fungieren kann. „Verkehrssprache“ ist als „gemeinsame Sprache zwischen Angehörigen verschiedener Sprachen“ [1, 657] zu verstehen. Im Österreichischen Wörterbuch findet man ebenso folgende Definition: „Sprachform mit landschaftlichen Eigenheiten zwischen der Mundart und der Standardsprache/Hochsprache“ [1, 624].

Eine besonders treffende Definition liefert Fleischer in der Kleinen Enzyklopädie: „Umgangssprachen entstehen zunächst durchaus [...] im Ergebnis der [...] Mischung von Sprechern sprachlandschaftlich heterogener Herkunft, die in den neuentstandenen großstädtischen Kommunikationsgemeinschaften vordergründig auf die Vermeidung von Kommunikationskonflikten aus sein müssen und primäre Mundartmerkmale deshalb tunlichst zu vermeiden trachten. [...]

Sprachkommunikation im industriellen und großstädtischen Alltag [...] bedarf begreiflicher Weise anderer kommunikativer Muster, sprachlicher Verhaltensweisen und Mittel als die traditionsgeprägte Verständigung in der einzelbäuerlichen Landwirtschaft und in dörflichen oder kleinstädtischen Sozialstrukturen“ [8, 637].

Hier wird besonders auf die Funktion von Umgangssprache als regional übergreifende Sprache eingegangen, um Konflikte in der Kommunikation zu vermeiden. Begriffe, die aus der Mundart bzw. aus regionalen Dialekten kommen, werden vermieden, um eine großflächige Verständigung zu garantieren. Welche Bezeichnung für Alltagssprache in wissenschaftlichen Arbeiten nun tatsächlich verwendet wird, ist oft mit persönlicher Präferenz verbunden.

Günter Vollmer u.a. benutzt den Begriff „Gemeinsprache“, wenn er von Alltagssprache im oben definierten Sinne spricht. Es ist davon auszugehen, dass er die Alltagssprache einer Fachsprache gegenüberstellt, nicht unbedingt einer Hochsprache.

Es ist beinahe unmöglich, zwischen den einzelnen Sprachformen klare Grenzen zu ziehen. Mundarten nehmen u.a. Wörter und Strukturen von der Standardsprache auf und die Schriftsprache wird von Begriffen der Umgangssprache und Gruppensprachen beeinflusst. Der Fall, dass Mundarten den Weg über die Umgangssprache in die Standardsprache nehmen, ist nicht immer gültig. Fleischer betont sogar: „Nur selten noch gehen Mundartwörter auf dem Weg über die Umgangssprache in die Standardsprache ein. Im Gegenteil: Mundarten nehmen standardsprachliches Material auf und integrieren es phonologisch/phonetisch. Das erklärt sich durch moderne Kommunikationsbedürfnisse und die wachsende Mobilität der Menschen; denn auch der Mundartsprecher kann nicht ohne fach- und standardsprachliches Wortgut auskommen“ [8, 90-91].

Riesel E. G. gibt nächste Erklärung: «Unter „Alltagsrede“ ist die Verständigung in der nicht offiziellen Sphäre des Gesellschaftsverkehrs zu verstehen, unter „Stil der Alltagsrede“ die Art und Weise, wie die allgemein zur Verfügung stehenden Sprachmittel gerade im täglichen Umgang ausgewählt und gestaltet werden» [10, 42].

„Alltag“ fassen wir mit Riesel (1970) als einen Kommunikationsbereich auf, in dem die Menschen privat, von dienstlichen oder institutionellen Zwängen befreit miteinander kommunizieren. Hauptfunktion der Alltagssprache ist es demzufolge, Kommunikationsmittel im privaten Umgang miteinander zu sein. Entscheidend ist nicht die Privatheit der Lebenssphäre schlechthin; sondern die Privatheit bei der Pflege von Kontakten, beim Besprechen familiärer Angelegenheiten, bei der Freizeitgestaltung usw. Die Kommunikationspartner begegnen sich in ihren Alltagsrollen als Mutter und Sohn, Ehefrau und Ehemann, Freundinnen, Clubmitglieder, Kollegen, Kommilitonen, Wohnungsnachbarn usw. Die Beziehungen sind stets rein privater Natur. Es gibt keine spezifischen Kommunikationsgegenstände. Der Kommunikationskanal ist vorwiegend mündlich.

Mit Riesel [10, 74] kann man unterscheiden:

- Alltagssprache im Familien- und Freundeskreis;
- Alltagssprache im Berufsleben, sofern die Beziehung nichtdienstlicher Art ist (etwa in der Pausenkommunikation);
- Alltagssprache im kommunikativen Verkehr mit Fremden (ohne jegliche offizielle Bindung).

Stilprinzipien der Alltagssprache: 1. Das dominierende Stilprinzip der **Ungezwungenheit**, das die Gestaltung des Alltagsgesprächs bestimmt hat, ist erkennbar an zahlreichen Kolloquialismen, d.h. außerhalb der Standardvarietät liegenden Sprachvarianten, die für die Alltagsrede charakteristisch sind. Wir registrieren:

- regionalsprachliche Kolloquialismen (außerhalb der Hochspracheliegende Sprachvarianten): *hinne* für *hier drin* (= sächsisches Dialektwort);

- sprech- bzw. spontansprachliche Kolloquialismen (außerhalb der Schreib- bzw. Literatursprache liegende Sprachvarianten): 1) lexikalische Kolloquialismen in Gestalt von Gesprächswörtern, hier zur Einleitung von Gesprächsbeiträgen: *na*, *also*; 2) phonologische Kolloquialismen, nämlich a) Lautabstoßungen am Wortende (Apokopen): *is*, *nich*; b) Silbenabstoßungen am Wortanfang (Prokopen): *mal* statt *einmal*; 3) syntaktische Kolloquialismen, z.B. Konstruktionswechsel (Anakoluthe): *wenn du hier ... wenn ich da [...]*;

- stilschichtliche Kolloquialismen (außerhalb der Normalsprache liegende Sprachvarianten), die sich in die Stilschichten ‚umgangssprachlich‘, ‚salopp-umgangssprachlich‘, ‚derb/vulgär‘ weiter untergliedern lassen: *Eisbude*, *nee*.

Kennzeichnend für die Ungezwungenheit des Sprechens (und Schreibens) ist, dass alle Arten von Kolloquialismen gleichzeitig vorkommen können, also auch Fach- und Gruppenjargonismen.

Mit dem dominierenden Stilprinzip der Ungezwungenheit stehen weitere Stilprinzipien und -mittel der Alltagssprache im Zusammenhang:

2. Das Stilprinzip **Knappheit** wird z.B. realisiert durch Kurzwörter wie *Limo* statt *Limonade* oder durch Univerbierungen wie *anhaben* statt *angezogen haben*.

3. Alltagsrede weist aber auch Stilmittel **der Breite** bzw. **Ausdrucksfülle** auf, z.B. die Verwendung von Wortgruppen statt Einzelwörtern wie *schwimmen tun* statt *schwimmen* oder Formen der doppelten Verneinung wie *niemand weiß nichts davon*.

4. Das Stilprinzip **Expressivität** bzw. **Ausdrucksverstärkung** wird realisiert durch Mittel des Übertreibens (z.B. übertreibende Gradpartikeln wie *wahnsinnig* und *ungeheuer*, vgl. *wahnsinnig interessant* und *ungeheuer spannend*), Mittel des Verbildlichen (z.B. bildliche Vergleiche, etwa *dumm wie Bohnenstroh*) oder Mittel des emphatischen, emotional nachdrücklichen Sprechens (z.B. Ausrufesätze wie *Ich fass es nicht!*). Auch kann sich Expressivität in einer witzigen Sprech- oder Schreibweise zeigen, z.B. durch Verwendung von Spottnamen (*Büroheini*, *Getränkefritze*) oder hyperbolischen Phraseologismen (*sich den Hals verrenken*, *aus der Haut fahren*, *vor Wut platzen*).

5. Kennzeichnend für Alltagstexte und -gespräche ist eine einfache, unkomplizierte Sprech- bzw. Schreibweise. Wir wollen deshalb auch das Stilprinzip **Einfachheit** in die Beschreibung des sprachlichen Erscheinungsbildes mit aufnehmen. Es wird vorrangig realisiert durch die Verwendung des Grundwortschatzes der Gemeinsprache (vgl. im Beispiel *kalt*, *Zimmer*, *Korridor*), worunter auch „Schwammwörter“ [10, 88] fallen, d.h. Wörter, die semantisch so unbestimmt sind, dass sie je nach Kontext eine andere konkrete Bedeutung annehmen können: die Verben *machen* und *tun*, die Substantive *Ding*, *Sache* und *Zeug*. In der Aufforderung *Mach das mal lieber nicht* ist *machen* u.a. interpretierbar als „jdn. ansprechen“, „schwimmen gehen“ „etw. stehlen“, „jdn. belügen“. Das Verb *machen* kann in der Alltagsrede alle diese Bedeutungen tragen; es hat als Systemwort die verschiedensten Bedeutungen in sich aufgesogen [11, 567].

Die Umgangssprache, auch Alltagssprache, ist im Gegensatz zur Standardsprache die Sprache, die im täglichen Umgang benutzt wird. Sie kann ein Dialekt sein oder eine Zwischenstellung zwischen Dialekt und Standardsprache einnehmen. Nach W. Porzig ist die Umgangssprache als Mittelstufe zwischen Mundart und Gemeinsprache, d.h. die Sprachschichten, die die enge Begrenzung der Mundart zugunsten der Verständlichkeit in einem weiteren Raum aufgegeben haben.

Die Umgangssprache wird geprägt von regionalen und vor allem soziologischen Gegebenheiten wie dem Bildungsstand und dem sozialen Umfeld des Sprechers. Mitunter werden umgangssprachliche Ausdrucksformen auch synonym als „volksmündlich“ (in der Bedeutung von „Volksmund“) bezeichnet. Der Begriff „Umgangssprache“ wurde zu Beginn des 19. Jahrhunderts von Johann Heinrich Campe in die deutsche Philologie eingeführt.

Im heutigen Deutsch gibt es die Tendenz von Übergang der umgangssprachlichen Lexik zur literarischen Norm.

Eine der bedeutendsten Tendenzen in heutiger deutscher Lexik ist das Streben zur Ersetzung der Wörter der Literatursprache durch umgangssprachliche Lexik. Freilich es vollzieht sich vor allem im mündlichen Verkehr. Aber die umgangssprachlichen Wörter verdrängen sehr intensiv die literarische Lexik, besonders in der Presse. So zum Beispiel **gucken** gebraucht man oft statt **sehen**, **kapieren** gebraucht man für **verstehen**, **kriegen** verdrängt **bekommen**, **faszinieren** bekommt man statt **bewundern**, **schleppen** gebraucht man statt **ziehen**, **die Klamotte** statt **die Kleidung**, **die Maschine** gebraucht man öfter als **das Flugzeug**.

Im deutschen Sprachraum gibt es keine standardisierte Hochsprache, die als Umgangssprache dient. Die langandauernde historische Vielfalt regionaler Herrschaftsverhältnisse hat ihre Spuren in einem stark heterogenen (nicht standardisierten) umgangssprachlichen Sprechverhalten hinterlassen.

Weder ist die Hochsprache verbindlich festgelegt noch sind umgangssprachliche Abweichungen hiervon verbindlich abgegrenzt. Es gibt keine staatlichen Institutionen der deutschsprachigen Ländern, die dafür zuständig sein könnten. Der Normierung der hochdeutschen Standardsprache hat sich hier aber der Verlag Brockhaus verschrieben, der in Zusammenarbeit mit staatlichen und nichtstaatlichen Stellen unter dem Markennamen Duden Wörterbücher herausgibt. Sie erscheinen seit dem späten 19. Jahrhundert. Die Orientierung an Schreibformen des Duden, beispielsweise für den Schulunterricht oder in den Druckmedien, ist eine freiwillige Entscheidung der Kultusminister der Länder, der sonstigen staatlichen Behörden und der Verlagshäuser (vgl. Rechtschreibreform). Darum kann nicht von einer verbindlichen Norm in der Hochsprache gegenüber einer fehlenden Norm in der Umgangssprache gesprochen werden.

Auch die nicht standardisierte Umgangssprache unterliegt einer gewissen Einheitlichkeit, die dadurch entsteht, dass sich ihre Sprecher an anderen Sprechern orientieren und sich anpassen. Im Unterschied zur hochdeutschen Standardsprache, bei der die schriftliche Orientierung meist an Wörterbüchern erfolgt, ist die vereinheitlichende Orientierung der verschriftlichten Umgangssprache diffus, wechselhaft und oft nicht eindeutig zu ermitteln. Diese Diffusität ist jedoch gleichzeitig die Quelle für ihren besonders für die Fortentwicklung der Standardsprache wichtigen lebendigen Wortreichtum [9].

Der Umgangssprache kommt innerhalb des Wandels der Existenzformen insofern eine besondere Rolle zu als sie selbst das Ergebnis komplizierter Integrationsprozesse darstellt und daher mit der Entwicklung der beiden anderen Existenzformen besonders eng verknüpft ist. Im Allgemeinen wird die Entstehung der Umgangssprache als Folge der Herausbildung der deutschen Nationalsprache betrachtet. Danach hat sie sich etwa seit dem 16. Jahrhundert entwickelt, ihre volle Ausprägung als Subsystem aber im 19. Jahrhundert erfahren, also in der Zeit, in der aufgrund der gesellschaftlichen Entwicklung der Rückgang der Mundarten in verstärktem Maße einsetzt. Diese Wandlungen haben zur Folge, dass der bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts durch die Umgangssprache nicht wesentlich gestörte Dualismus Dialekt – Literatursprache in zunehmendem Maße durch ebendiese zu einem dreipoligen Spannungsverhältnis Dialekt – Umgangssprache – Literatursprache erweitert wurde [7, 48 – 49].

Die Umgangssprache «hat seit Ende des 19. Jh. einen entscheidenden Einfluss auf die sprachliche Entwicklung gewonnen, seitdem sie z.B. durch Th. Fontane und G. Hauptmann zur allgemeinen Anerkennung gebracht worden ist». Das macht die Erforschung ihrer Entwicklungstendenzen aktuell. Es sind manche Tendenzen in der deutschen Umgangssprache zu zeigen, die oft verbaler Ausdruck bestimmter Merkmale nationaler Mentalität sind. Die Erforschung solcher Tendenzen ist in erster Linie für Lexikographie und Fremdsprachendidaktik sehr wichtig.

Das Streben der Umgangssprache nach der Vereinfachung der Aussage ist bekannt. Eines der Merkmale dieser Tendenz in der Lexik ist die wachsende Anwendung der Wörter ohne Semantik (Parasiten), die normalerweise eine Denkpause ausfüllen, z. B. *halt*: «Ich konnte dich halt nicht anrufen» und bequemen Wörtern mit einer sehr breiten (universellen) Bedeutung, die in vielen Situationen sofort griffbereit sind, z.B.: *anmachen*: *einschalten* (Licht, eine Waschmaschine, einen Fernseher); *anbaggern* (eine Frau usw.); *anzünden* (Feuer).

Die Tendenz zur Bequemlichkeit der Aussage verbreitete sich auch auf das Gebiet der Grammatik.

Sehr stark ist in der modernen deutschen Umgangssprache die Tendenz ausgeprägt, bei schwach gebeugten männlichen Hauptwörtern die Endungen im Dativ und im Akkusativ einfach zu unterlassen. Diese Unterlassung der Deklination ist umgangssprachlich sehr verbreitet, aber standardsprachlich gilt sie als falsch. Beispiele:

Dem Patient(en) geht es gut;

Die Kinder im Zoo haben den Elefant(en) gesehen;

Der deutsche Kanzler trifft sich mit dem US-Präsidenten(en).

In einer Bank liest man «Keine Kontoauszüge am Automat(en)».

Eine der auffälligsten Erscheinungen in der Umgangssprache ist die Abschaffung des Nebensatzes nach den Bindewörtern *weil* und *obwohl*. «*Habt ihr schon bestellt?*», fragte Henry. «*Nein, haben wir noch nicht*», sagt Philipp, «weil wir haben auf dich gewartet!» [13, 157]. Die grammatisch korrekte Version dieses Satzes wäre: «*...weil wir auf dich gewartet haben!*».

Es wird immer häufiger auf die Inversion verzichtet. Einige betrachten diese Tendenz als eine neue Entwicklung, die anderen dagegen als einen grammatischen Fehler. Es ist anzunehmen, dass eines Tages die Grammatikwerke sich anpassen und die fehlende Inversion nach *weil* und *obwohl* als zulässig erklären würden. Die Hauptursache für solche Entwicklung ist die Bequemlichkeit. Es ist offensichtlich einfacher, einen Hauptsatz zu bilden als einen Nebensatz. «Wie oft fängt man beim Sprechen einen Satz an, ohne genau zu wissen, wie er enden wird. Ehe man sich's versieht, hat man das Wort „weil“ ausgesprochen und befindet sich mitten in einem abhängigen Kausalsatz. Man ... rettet sich, indem man kurz Luft holt und dann mit einem neuen Hauptsatz beginnt. So als hatte man nicht „weil“ gesagt, sondern, denn'» [13, 158].

Bekanntlich ist die englische Grammatik nicht so kompliziert wie die deutsche. Das ist der Grund, warum manche englischen Strukturen in die deutsche Umgangssprache übernommen werden. Dabei klingen die Wörter deutsch, aber die Strukturen sind fremd:

1. In der Talkshow mit einem prominenten Politiker hört man: «Können Sie das noch erinnern?» Das ist die Kalkierung der englischen Struktur «I can remember that». Die richtige deutsche Version wäre: «Können Sie sich daran erinnern?».

2. «Sind Sie bequem?» hört man in einer anderen Sendung. Das ist die Kalkierung der englischen Struktur: «Are you comfortable». Die richtige deutsche Version wäre: «Fühlen Sie sich bequem?».

3. «Was macht das für einen Unterschied?» (= What difference does it make?). Die richtige deutsche Version lautet «Worin liegt (oder besteht) der Unterschied?».

4. Die deutsche Wortverbindung «im Jahre + Zahlwort (im Jahre 1945)» wird oft durch die entlehnte einfachere englische Struktur verdrängt: «In + Zahlwort (in 1945)».

Besonders vorbildlich sein und alles genau richtig machen zu wollen ist ein wichtiges Merkmal der deutschen Mentalität. So sind, z. B. die Deutschen «ziemlich das einzige Volk auf der Welt, das sich bemüht, Wörter aus einer fremden Sprache korrekt auszusprechen» [12, 95]. Dieser deutsche stark

ausgeprägte Drang zur Perfektion findet auch in der differenzierteren Bezeichnung der Sachverhalte ihren Ausdruck.

Wenn die deutschen über krumme Beine reden, dann werden unbedingt genau sagen, ob es dabei um *O-Beine* oder *X-Beine* geht. Jemand ist mit einem Auto unterwegs und kann den richtigen Weg nicht finden. Das heißt – *sich verfahren*. Aber wenn man im Walde Pilze sammelt, dann heißt es schon *sich verlaufen*.

Das Brot ist *weich*, aber der Kognak – *mild*.

Beim Schnupfen braucht man ein *Taschen-Tuch*, beim Baden – ein *Bade-Tuch*, beim Händewaschen – ein *Hand-Tuch*, zum Kopfbedecken – ein *Kopf-Tuch*.

Temperatur kann man *messen*, aber einen Anzug muss man *anprobieren*.

Bei einem Kranken wird eine *Transplantation* unternommen, die Blumen müssen in einen anderen Topf und das heißt *Umtopfen*. Wenn es keine direkte Anbindung nach München gibt, dann muss man in Kassel *Umsteigen* in Kauf nehmen.

Autos werden in Deutschland *repariert*, Wohnungen *renoviert*, Klamotten *ändert* man in einer Änderungsschneiderei.

Die Tendenz zur Milderung der Ausdrucksweise ist eine der wichtigen Entwicklungstendenzen in der deutschen Sprache der Gegenwart. Man verzichtet oft auf eine konkrete (aber manchmal auch harte) Definition eines Begriffs und jede kategorische Aussage wird vermieden. In diesem Fall reagiert die deutsche Sprache auf die Bewegung der westlichen Gesellschaft in Richtung zur Liberalisierung des öffentlichen Lebens auf vielen Gebieten. Bekanntlich widerspiegelt die Sprache bedeutende Veränderungen in der gesellschaftlichen Entwicklung. Also, man verzichtet oft auf eine konkrete (aber manchmal auch harte) Definition eines Begriffs und jede kategorische Aussage wird vermieden.

Zu den bekanntesten Schritten auf dem Weg zu der oben erwähnten Liberalisierung gehören: die Abschaffung der Todesstrafe und der Gefängnisse in ihrer früheren kerkerartigen Form; der Versuch, die Bestrafung der Kriminellen durch Resozialisierung zu ersetzen; antiautoritäre Erziehung: «Das so benannte Programm zielte auf eine Entfaltung des Kindes ohne jeden Zwang ... pervertierte jedoch vielfach zum Verzicht auf jegliche Wertbindung und auf Vorbilder, wodurch der Begriff Erziehung zur Leerformel wurde» [14, 60].

Über den Sinn (bzw. Unsinn) und den Erfolg solcher Maßnahmen lässt sich allerdings streiten, aber hier geht es lediglich um sprachliche Folgen dieser gesellschaftlichen Tendenz.

In der deutschen Geschichte gab es Zeiten, wo Umschreibungen von Begriffen durch die staatliche Propaganda gebildet und verbreitet wurden, wie z.B. in der DDR (die Klassenkampfgitation) oder zur Zeit der Nazi-Diktatur. Dazu gehörten unter anderem die antisemitischen Hetzformeln (z. B. die berüchtigte Zusammensetzung – die Endlösung).

Aber die Umschreibung von Begriffen entwickelt sich auch in einer demokratischen Gesellschaft, wobei es sich hier nicht unbedingt um die Verschleierung von «harten» Begriffen handelt, die verbrecherische Handlungen verschleiern sollen, sondern auch um «unangenehme» Erscheinungen im politischen und alltäglichen Leben.

Die gebräuchlichsten Arten der **Umschreibung von Begriffen** in der modernen deutschen Sprache sind **Irreführungen**. Darunter werden im Rahmen dieser Untersuchung politische und militär-politische Umschreibungen verstanden, die zur Desinformation und Tarnung von bestimmten politischen und militärischen Handlungen dienen. Zum Unwort des Jahres 1999 in Deutschland wurde ein häufig zitierter, typischer Vertreter verhüllender Umschreibungen, eine NATO-Irreführung und gleichzeitig eine halbe Lehnübersetzung der aus der amerikanischen Kriegssprache entnommenen Wortverbindung – *collateral damage* – der *Kollateralschaden* (auch *kollateraler Schaden*) bestimmt worden ist, weil er «militärische Verbrechen als belanglose Nebensächlichkeiten verharmloste...» [19, 220].

Was dieses Wort in Wirklichkeit bedeutet, zeigt ein Zitat aus dem «Spiegel» «Die NATO feuert Raketen und wirft Bomben, ohne das die serbische Armee nur den Versuch der Verteidigung macht. Sie treffen Sendeantennen, Waffenfabriken, kaum Panzer – aber unschuldige Menschen. Kollateraler Schaden heißt das in der Newspeak der Militärs; womöglich sind es schon Hunderte von Toten» [15, 33].

Es ist anzunehmen, dass in Bezug auf zivile Todesopfer oder zerstörte zivile Objekte gebrauchte Bezeichnungen wie nebensächlich oder unbedeutend die meisten Nachrichtenhörer und Zeitungsleser abstoßen wurden.

Eine **harmlosere Art der Umschreibung** (im Vergleich zu der oben analysierten Irreführung in der militärpolitischen Berichterstattung) ist die Verschleierung, die ihren Platz in der Alltagssprache gefunden hat. Das ist eine Art der Umschreibung von alltäglichen, sozial harten Begriffen, die nicht der gezielten politischen Propaganda (Irreführung) dient. So umschreibt das Kompositum *der Kunstfehler* den Ausdruck *ärztlicher Fehlgriff*. Eigentlich geht es hier um einen stark negativ

ausgeprägten Begriff. Aber durch das «würdevolle» Abstraktum Kunst wird der Fehler des Arztes (der häufig tragische Folgen hat) nicht nur «entpersönlicht», sondern auch stark verharmlost.

Die dritte Gruppe von Umschreibungen bilden **alltägliche Begriffe**. In der vorliegenden Untersuchung werden sie als **Milderungen** bezeichnet, z. B.: *Dritte Zähne* – das ist eine gebräuchliche Umschreibung für den unangenehmen Ausdruck *künstliche Zähne*. Die Milderung entstand als letztes Glied in der natürlichen Kette: Milchzähne (sog. erste Zähne) – bleibende Zähne (sog. zweite Zähne) – künstliche Zähne (logischerweise – dritte Zähne). Diese Milderung tont für das in Bezug auf Gesundheit empfindliche deutsche Ohr viel besser als künstliche Zähne, vor allem weil das Attribut künstlich oft in Zusammenhang mit dem negativ beladenen unnatürlich gebracht wird.

Unter den neuen Lexemen nehmen einen wichtigen Platz die umgangssprachlichen Einheiten. Die umgangssprachlichen Lexeme erscheinen vor allem in der mündlichen Sprache und mit der Zeit werden die treffenden Wörter als etablierte Begrifflichkeiten in den Wörterbüchern einer Sprache getroffen. Die Umgangssprache ist immer durch die Sprache unterschiedlicher Teile der Gesellschaft beeinflusst. Insbesondere Jugendsprache und Szenesprache nehmen Einfluss auf die Umgangssprache der folgenden Generation. Mit der Zeit wird die Zahl der umgangssprachlichen Einheiten immer größer. Die Umgangssprachliche ist eine der bedeutendsten Tendenzen im heutigen Deutsch und funktioniert in der Sprache als wichtiges Wesen. Die Umgangssprache wird geprägt von regionalen und vor allem soziologischen Gegebenheiten wie dem Bildungsstand und dem sozialen Umfeld des Sprechers. Jedes Jahr wird eine Menge von umgangssprachlichen Wörtern ins Wörterbuch aufgenommen, und dann gehören sie also zur Standardsprache. In der Umgangssprache sind die eigenen Tendenzen vorhanden, die oft verbaler Ausdruck bestimmter Merkmale nationaler Mentalität sind. Diese Tendenzen entstehen sowohl in der Lexik als auch in der Grammatik. Es ist vor allem zu erwähnen, dass als eine der ersten und bedeutendsten Tendenzen die Tendenz zur Bequemlichkeit der Aussage ist.

Es wird klargelegt, dass die Umgangssprache eine große Anzahl der Stilprinzipien aufweist. Die wichtigsten von denen sind: Stilprinzip der Ungezwungenheit, der Expressivität, bzw. Ausdrucksverstärkung, der Einfachheit.

Literaturverzeichnis

1. Back O. Österreichisches Wörterbuch: auf der Grundlage des amtlichen Regelwerks / herausg. im Auftrag des Bundesministeriums für Bildung. / O.Back – 39. Auflage. – Wien: Wissenschaft und Kultur, 2001. – 267 S.
2. Braun P. Tendenzen in der deutschen Gegenwartssprache: Sprachvarietäten / Peter Braun. – 4. Auflage. – Stuttgart; Berlin; Köln; Kohlhammer, 1998. – 265 S.
3. Bußmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft / Bußmann H. – Stuttgart: Kroner, 2002. – 649 S.
4. Drosdowski G., Henne H. Tendenzen der deutschen Gegenwartssprache: Lexikon der germanistischen Linguistik / Drosdowski G. – Tübingen: Althaus et al, 1980. – Band III. – 625 S.
5. Duden. Die Grammatik: Unentbehrlich für richtiges Deutsch. Nach den Regeln der neuen deutschen Rechtschreibung – überarbeiteter Neudruck der 7., völlig neu erarbeiteten und erweiterten Auflage. – Mannheim: Bibliographisches Institut & F.A. Brockhaus AG, 2006. – 743 S.
6. Duden Deutsches Universalwörterbuch / hrsg. vom Wiss. Rat der Dudenredaktion. – 5., überarbeitete Auflage. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverl., 2003. – 1892 S.
7. Entwicklungstendenzen in der deutschen Gegenwartssprache / hrsg. von Karl-Ernst Sommerfeldt. – 1. Aufl. – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1988 – 267 S.
8. Fleischer W., Helbig G., Lerchner G. Kleine Enzyklopädie – Deutsche Sprache. / Fleischer W. – Frankfurt am Main; Berlin; Bern; Bruxelles; New York; Wien: Peter Lang GmbH, 2001. – 454 S.
9. Hinka B. I. Lexikologie der deutschen Sprache: Vorlesungen und Seminare. Навчальний посібник для студентів-германістів. / Hinka B – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка, 2005. – 220 с.
10. Riesel E. G. Der Stil der deutschen Alltagsrede. / E. Riesel – М.: Высшая школа, 1964. – 315 с.
11. Riesel E. G. Der Stil der deutschen Alltagsrede. / E. Riesel – Leipzig: Reclam, 1970. – 366 S.
12. Sick B. Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod. Folge 1 / B. Sick. – Hamburg: Kiepenheuer Witsch, 2006. – 230 S.
13. Sick B. Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod. Folge 2 / B. Sick. – Hamburg: Kiepenheuer Witsch, 2006. – 268 S.
14. Schlosser D. Lexikon der Unwörter/ D. Schlosser. – Bertelsmann Lexikon Verlag, 2000. – 126 S.
15. Der Spiegel. – Hamburg, 1999. – № 17. – S. 33.
16. Schippan Thea. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. – Tübingen, 1992. – 278 S.
17. Theobald E. Sprachwandel bei deutschen Verben / E. Theobald – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1992. – S. 29.

18. Uhrová Eva. Grundlagen der deutschen Lexikologie / Eva Uhrová – 1. Aufl. Brno: Masarykova univerzita, 1996. – S.111.
19. Ulfkotte U. So lügen Journalisten. Der Kampf um Quoten und Auflagen / U. Ulfkotte. – Gutersloh: Bertelsmann, 2000. – 249 S.
20. Neologismus. – URL [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mein-partreibuch.com/wiki/>

The given article is dedicated to the problem of neologisms and colloquial lexis. The vocabulary of a language can be extended in different ways. The German language is constantly and rapidly evolving. New words are created, others disappear. Neologisms are the words that are going to be included in the vocabulary of a language. The part of the newly added words is significantly higher than the vanished one. Neologisms can be helpful to identify something new, new phenomena, or old ideas for a new cultural context.

Among the new lexemes the colloquial units are very important. The colloquial lexemes appear mainly in the oral language and with the flow of time they can be taken as established terminology in the dictionaries of a language. The vernacular language is always influenced by different parts of society. In particular, youth language and scenes language affects the spoken language of the next generation. Over time, the number of colloquial units is increasing. The Colloquial is one of the most important trends in contemporary German. The spoken language is characterized by regional and especially sociological factors such as the level of education and the social environment of the speaker. Every year a lot of new colloquial words are added to the dictionary, and since then they begin to belong to the standard language. In everyday language, other tendencies are present, they are often verbal expression of certain characteristics of national mentality. These tendencies arise both in the lexicon and in the grammar. It should be noted in particular that one of the first and most important trends is the tendency for the convenience of the statement.

It is clear that the vernacular has a large number of stylistic principles, the most important of which are: stylistic principle of informality, the expressiveness, and amplification of the expression simplicity.

Having compared old and new dictionaries it turns out that the degree of frequency of colloquial words and phrases is quite high. A high number of colloquial lexis has been found out in belletristic literature which means that the colloquial lexis is very characteristic for this type of texts.

Key words: colloquial language, tendencies of development, language changes, stylistic principles, communication, liberalization.

Отримано: 16.10.2014 р.

УДК 811.81'373.7

Казимір І.С.

МЕХАНІЗМ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА СПОСОБИ ЕКСПЛІКАЦІЇ ЕПТОНІМІВ

У статті розглянуто механізм збереження та способи експлікації фразеологічних одиниць на прикладі ептонімів В. Шекспіра. Розглянуто вплив лінгвістичних параметрів прототипа на ідентичність ептоніма.

Ключові слова: крилаті слова, ептонім, аплікація, експлікація.

У зв'язку з підвищеною увагою сучасних германістів до проблеми вивчення афористичного фонду національної мови, появою нових методів її вирішення та недостатньо вивченою картиною дослідження ептонімів чи крилатих слів і послугувало актуальності даного дослідження. Однією з визначальних рис лінгвістики сьогодення виступає поживлений інтерес мовознавців до традиційно периферійних одиниць. На протигагу ідіомам, що складають ядро фразеологічного рівня і є вже достатньо вивченими, крилаті вислови (далі – КВ), як фразеологізми переважно реченнєвої структури, все ще залишаються мало дослідженими. Крім того, актуальність вивчення ептонімів пов'язана з сучасними підходами до їх аналізу, зосередженням уваги на лінгвокультурологічних, когнітивних, дискурсивних характеристиках цих мовних феноменів. Мовні одиниці, які прийнято називати крилатими словами або крилатими виразами, досі не дістали всебічного теоретичного висвітлення, хоча вони активно залучаються вітчизняними, східно- та західноєвропейськими дослідниками при вивченні національного менталітету. Показовим в цьому аспекті є афористичний фонд В. Шекспіра [3, 237-238].

У лінгвістиці термін «експлікація» трактується неоднозначно. Широке розуміння знаходимо у О.С. Ахманової, яка відносить поняття до англійського *explicit* – «маркований з відкритим вираженням» і застосовує його у випадках актуалізації мовного знака шляхом формального вираження. В цьому ж значенні використовує даний термін Н.Д. Арутюнова [1]: для того, щоб компенсувати змістову неповноту та неоднозначність оціночних предикатів, звертаються до розгортання контексту, наповнюючи його конкретним змістом. Так, поняття «гарний» і «поганий» в умовах конкретної ситуації життя можуть наповнюватися різним змістом в залежності від мотивів оцінки. Тому носії мови згодом дають змістовний коментар, експлікують їх: «Пізнання життя – це праця, для якої потрібні сили, і джерелом слугує гарна література». Під словом «гарна» дослідниця розуміє саме ту літературу, що наповнюється життєвою правдою та пов'язується з дійсністю [1, 81].

У вузькому розумінні В.М. Мокієнко розуміє даний термін як тенденцію мовної одиниці до збільшення кількості її компонентів [3, 96]. Слід зазначити, що в історії фразеології більша увага приділялася квантитативному аспекту трансформацій, які виникли в результаті процесу імплікації. Дана проблема привертала увагу І.І. Срезневського, О.О. Потебні, Б.А. Ларіна, А.М. Бабкіна, В.М. Мокієнка, Р.М. Попова.

О.О. Потебні належить ідея «згущення» казки та приказки в прислів'я як результат розвитку і функціонування мови. Наприклад: *Дураку щаст'я везет – Дураку везет – Везет*. Випадки розвертання менших мовних одиниць у більші ним були проігноровані і розумілись як процес імплікації, що і призвело до одностороннього трактування даної проблеми. Тому робота О. О. Потебні заклала вектор у вивченні лише тих ФО, які квантитативним шляхом призводять до зменшення лінійної протяжності одиниці.

Потрапляючи у мовну стихію, ептонім контактує з суміжними йому одиницями мови. Системні відношення, в особливості контекстні умови репрезентації суттєво коректують змістові параметри ептоніма, які, потрапляючи у свідомість індивіда, отримують досить різні вираження, іноді досить неочікувані. Поясненням цьому є той факт, що глибина досягнення образу, поставленого в основу найменування, є неоднаковою в силу специфіки формування конкретної мовної особистості та творчого характеру відображення дійсності. Буде доцільним говорити про рецептивне сприйняття навколишніх реалій.

Неоднаразово піднімалися питання причини і результату втрати виразом авторської маркованості. В даному контексті корпус КВ розглядався як продуктивний ресурс національної фразеології, а втрата зв'язку звороту з її джерелом як необхідна умова переходу КВ у фразеологізм. Ще С.І. Ожегов відзначав, що чим загальніше є значення крилатого слова, тим менше зберігається відтінків, які пов'язують його з уявленням про автора чи епоху. Таким чином, як зазначає дослідник, в разі, якщо вони співпадають по формі зі структурними типами фразеології мови, вони швидше звільняються від авторських асоціацій [4, 224]. Отже, пропонується новий статус «безымянной» одиниці. Вчений справедливо поставив процес втрати авторства в залежності від збільшення рівня абстракції. Даною проблемою ґрунтовно займався В.К.Петров. Ним було виділено 4 способи формування КС: 1) КС, утворені від змінних сполучень слів: *между молотом и наковальной*; 2) КС, утворені від власне «авторських словосполучень»: *горе от ума, cakes and ale*; 3) КС, утворені від фразеологізмів: *червоный валет*; 4) КС, що походять від «незнакових постійних комбінацій слів». Використовуючи методику аналізу Копиленко-Попової, вчені роблять висновок, що саме фразеологізми утворені від власне змінних сполучень слів, мають найбільше шансів втрачати зв'язок зі своїм джерелом і, таким чином, позбавлятися специфіки крилатих виразів.

На основі даної класифікації підсумуємо, що збільшення ступеня ідіоматичності є характерним для усіх груп неоднослівних ептонімів і, відповідно, не є релевантним для одиниць, що втратили ознаку крилатості. Результати підтверджують безпосереднє співвідношення семантики ептоніма з реаліями зовнішнього світу, що фактично спостерігається при визначенні типу тих лексем, які входять до складу КС. В даному випадку ми маємо справу з суб'єктивною картиною світу, віртуальною дійсністю і тому розкриття образності КС, як зазначає Л.П. Дядечко, можливе шляхом подвійної аплікації, коли в центрі дослідження знаходиться прототип, що зберігається свідомістю носіїв мови у вигляді «картинки» або з тих чи інших причин втрачається [2, 135].

Розглянемо вплив лінгвістичних параметрів прототипу на ідентичність ептоніма. Формування прототипу ептоніма відбувається шляхом накладання двох об'єктів – по-перше, це аплікований об'єкт, в ролі якого виступає прототип – фрагмент з добре відомого лінгвокультурного авторського тексту, по-друге – базовий об'єкт, на який відбувається процес накладання. В ході аналізу виявляються формально-контекстні особливості прототипу, ступінь його віддаленості від базового утворення. Зрозуміло, що чим сильніша відмінність прототипу від загальнонародного аналога, тим рельєфнішою виступає ступінь ептонімичності того чи іншого виразу. Іншими словами, діапазон ідіоматичності крилатих одиниць може варіюватися. При накладанні можливі два

варіанти: коли прототип має загальнонародний аналог, або коли він відсутній. Відповідно, усі прототипи поділяються на апліковані та неапліковані.

Вирішення проблеми збереження статусу КВ можливе лише у разі зв'язування формальної та змістової сторін. Цілісно оформлені прототипи відрізняються перш за все своєю номінативною природою. Вчені виділяють три типи номінації: лексичну, пропозитивну, та дискурсивну. Своєрідність відображення позамовної дійсності фразеологізмами у порівнянні зі словами полягає у тому, що фразеологічна семантика має два денотати, один з яких знаходиться у сфері предметних відношень реального світу, інший – у сфері психічних понять, внаслідок чого слова і фразеологічні одиниці утворюють відносно самостійні тематичні поля. Слова і вирази можуть слугувати готівим засобом номінації в національній мові. Нестійкість статусу крилатих слів з аплікативним прототипом вимагає особливих вимог до процесу експлікації.

Найбільш яскравим способом нередукованого нарощення є утворення субстантивних фразеологізмів, де в якості стержневого слова виступає експресивний іменник, а в якості залежного – повнозначний прикметник або прийменниково-відмінкове поєднання, відносно стійке у поєднанні зі стержневим. Залежний компонент, як правило, має оцінну семантику, а розглянута структура в цілому являє собою різновид семантичного повтору з підсилювально-експресивним значенням. Не всі шари словникового складу володіють рівними фразоутворюючими можливостями. Тому мотивуючою підставою експлікації є її образність. Таким чином, в якості дериваційної бази часто використовуються багатозначні слова, які отримали внутрішню форму у результаті «смыслового зсуву», що мають внаслідок цього яскраву образність і постійні оцінні конотації, що визначаються ціннісною картиною світу даного соціуму.

Процес фразеологізації викликає переважання семантики цілісно оформленої одиниці, що вимагає експліцитного вираження: саме семантичні особливості метафорично переосмислених значень слів стають причиною оформлення останніх у фразеологізм. Якщо говорити про способи експлікації неоднослівних ептонімів, то стає зрозумілим той факт, що при виділенні КС від неаплікованого прототипу першочергове значення займає частотно-функціональний показник. Ептонімичність крилатих слів залежить від ступеня аплікованості, тобто наскільки яскраво проявляється авторський стиль в тому чи іншому КВ, а також від частоти вживання формально-співпадаючого з ним прототипу.

Одним із способів експлікації є прийом прямого цитування, де ми можемо спостерігати натяк на автора. Наприклад, відома фраза, взята з трагедії «Гамлет» *brevity is the soul of wit* супроводжується атрибуцією: COOLMORE seem to be following the advice of *Hamlet's Polonius that brevity is the soul of wit with their naming of horses nowadays. Maybe they have found a star in today's odds-on favourite*. [9]. Деякі фрази вживаються без спеціальних сигналізаторів цитатного характеру виразу: *There was a feeling...that in very truth the time for cakes and ale in this world was all over. It was this feeling that made a residence in Ireland at that period so very sad* (A. Trollope, *Castle Richmond*, vol. II, ch XXIII); *Many Tories of the old school disliked the «Clapham sect» as they were called – for their friendship with Dissenters, their too insistent interest in their own and other people's soul's, their want of appreciation of the spirit of cakes and ale* (G.M. Trevelyan. *History of England*, book V, ch. VI) [7, 120].

Введення цитат В. Шекспіра з експліцитною вказівкою на їх авторство (*маркованість* або атрибутивність) є причиною свідомого включення КВ як інтертекстуальних фрагментів у текст-приймач. Експліцитне цитування є важливим, наприклад, при виконанні ептонімами персуазивної функції (функції переконання): в такому разі відбувається апеляція не тільки до змісту цитованого фрагменту, а й до концепту його автора як елітарної мовної особистості [6].

Мовна практика сучасних друкованих ЗМІ демонструє високу частотність використання ептонімів у заголовках. Стійкі вислови дають змогу реалізувати одночасно декілька стратегій автора друкованого журналістського матеріалу: привернути увагу до публікації, створити певне емоційне навантаження, подати оцінку реалії суспільно-політичного, економічного, культурного життя тощо: *brevity is the soul of wit* [8]. В науковій літературі відзначається, що «крилаті заголовки» виступають обов'язковою рисою публіцистичного стилю.

Предметом подальшого дослідження вбачаємо у вивченні імпліцитного та модифікованого вживання КВ англійського письменника в рамках синергетичного вектору дослідження.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н. Д. Образ (опыт концептуального анализа) / Н. Д. Арутюнова // Референция и проблемы текстообразования : сб. науч. тр. / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М., 1988. – С. 117-119.
2. Дядечко Л. П. «Крылатый слова звук», или Русская эптология : Учебное пособие. – 2-е изд. / Л. П. Дядечко. – К.: ООО «Изд. Дом Аванпостприм», 2007. – 336 с.

3. Казимір І.С. Ептоніми як об'єкт лінгвістичного дослідження (приклад В.Шекспіра) / І. Казимір // Науковий вісник Чернівецького національного університету/ гол. ред. О.Д. Огуй. – Чернівці: Видавничий дім «Родовід», 2014. – Вип. 690-691. – Т.І. – С. 237-240.
4. Мокиєнко В.М. Славянская фразеология. – 2 изд. / В.М. Мокиенко. – М. : Высш. шк., 1989. – 287 с.
5. Ожегов С. И. О крылатых словах (по поводу книги Н. С. и М. Г. Ашукиных «Крылатые слова») / С. И. Ожегов // Лексикология. Лексикография. Культура речи. – М. : Высш. шк., 1974. – С. 219–227.
6. Шкварчук С. С. Мовленнєва реалізація ептонімів Й. В. Гете: експліцитне vs. імпліцитне вживання / С.С. Шкварчук // Мова і культура : наук. журн. / гол. ред. Д.С. Бурого. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2010. – Вип. 13. – Т. VII (143). – С. 99–105.
7. Большой англо-русский фразеологический словарь: около 20 000 фразеологических единиц / А.В. Кунин. – 6-е изд., исправл. – М.; Живой язык, 2005. – 944с.
8. Електронний ресурс – Режим доступу: www.fipresci.org
9. Електронний ресурс – Режим доступу: www.thefreelibrary.com
10. Електронний ресурс – Режим доступу: www.theguardian.com

The article focuses on the mechanism of authorship's preservance and ways of explication of phraseological units on the basis of Shakespearean eponyms considering the impact of linguistic parameters of the eponyms prototype. Linguistic units which are usually called winged words hasn't received a thorough theoretical elucidation yet however they are actively involved by the native, eastern and western European scholars in studying the national mentality. We consider the aphoristic korpus of Shakespeare illustrative in this aspect.

The question of results and reasons the loss of the authors' markedness have been raised repeatedly. In this context the corpus of winged words is regarded as a productive resource of national phraseology and a loss of locution connection with its source and is explained as a necessary condition of winged words transition in idiom. It was noted by the professor Ozhegov the fact that the more general the meaning of winged words is the less shades of meanings are preserved associating it with the idea of author or era. Thus, as the researcher indicates in the process of form coinciding to the structural type of phraseology of winged words are exempt from author's associations in a quicker way. Therefore, it is proposed a new status of phraseological unit which is called « a nameless unity».

We deal with a subjective world view. Virtual reality and therefore the process of disclosure of imagery the winged words is possible by the using of dual application. When the prototype is located in the center of research and is saved by the consciousness of native speakers as a «pictures» or for different reasons is rubbed away.

The insertion of Shakespearean quotes with an explicit indication of their authorship is a sign of a deliberate inclusion as the intertextual fragments in the text-receiver. Explicit citation is relevant in performing a persuasive function by the eponyms. Language practice of contemporary print media demonstrates a high frequency of using the eponyms in the titles. To sum up the winged words are an indispensable feature of journalistic style. The prospective subject of our research consist in studying the implicit and modified eponyms usage under the synergetic vector.

Key words: winged words, eponym, application, explication.

Отримано: 18.10.2014 р.

УДК 811.161.2'373.7:070

Калинюк Н.М.

ДИНАМІКА ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СКЛАДІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ В УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті зроблено спробу з'ясувати динаміку трансформаційних процесів у складі фразеологічних одиниць, суть поняття трансформації; визначити експресивні можливості та емоційно-оцінний потенціал трансформованих фразеологічних одиниць, прислів'їв, приказок та крилатих висловів в українському медійному дискурсі початку ХХІ століття.

Мова українських медійних засобів є важливим елементом творення культури народу. ЗМІ виховують естетичний смак, формують мовно-культурне середовище, впливають на свідомість

людини. У цьому зв'язку можемо зазначити, що в Україні за останні роки мова засобів масової інформації (ЗМІ) збагатилася завдяки активному залученню фразеологічних одиниць (ФО), які найчастіше функціонують не у первісно створеному вигляді, а зазнають змін на різних рівнях функціонування і потребують вивчення.

ЗМІ першими реагують на зміни у мовній свідомості громадян й забезпечують формування громадянської позиції соціуму. На їхніх шпальтах зустрічаємо розмаїття ФО, які виконують образну, виражальну, експресивну та інші функції, слугують засобом привернення уваги до актуальних проблем змісту. Адже публіцистичний стиль обслуговує політико-ідеологічну сферу суспільного життя та здійснює ідеологічний вплив на адресата, формує суспільно-політичну свідомість громадян.

В аналізованих текстах телевізійних передач та публіцистичних статтях спостерігаємо такі найактивніші різновиди структурно-семантичної трансформації ФО: поширення компонентного складу, скорочення компонентного складу, заміна компонента, а, поряд із такими змінами – натяк, що часто має іронічний відтінок.

Отже, для аналізованих ЗМІ характерним є активне уживання трансформованих фразеологізмів. Досліджувані трансформовані ФО характеризуються залежністю від контексту, новоутворюваністю, нерегулярністю використання, семантичною новизною, незвичністю, додатковою індивідуальною експресією. Через «свіжу» образність, експресивність, цікаву інформативність автор-публіцист передає національний мовний колорит, підсилює емоційний вплив на читача (слухача).

Ключові слова: фразеологічна одиниця, засоби масової інформації, трансформація, структурно-семантична трансформація.

Мова українських медійних засобів є важливим елементом творення культури народу. ЗМІ виховують естетичний смак, формують мовно-культурне середовище, впливають на свідомість людини. «Процеси національного відродження і демократизації привели до переосмислення місця преси у громадянському суспільстві, стратегії і тактики журналістської творчості, до того, що звичайний арсенал прийомів і методів, якими багато десятиліть користувалися журналісти, «змінився» [5, 201]. «Найважливішою, визначальною рисою мови ЗМІ, – на думку О.А. Стишова, – є постійний пошук і використання нових засобів експресії на тлі раціонального стандарту і штампів» [7, 22]. У цьому зв'язку можемо зазначити, що в Україні за останні роки мова засобів масової інформації (ЗМІ) збагатилася завдяки активному залученню фразеологічних одиниць (ФО), які найчастіше функціонують не у первісно створеному вигляді, а зазнають змін на різних рівнях функціонування і потребують вивчення.

З огляду на вище зазначене можемо стверджувати, що проблема дослідження процесів впливу мовної системи на оновлення компонентного складу, форми і структури ФО, прислів'їв, приказок, крилатих висловів, є актуальною. ЗМІ першими реагують на зміни у мовній свідомості громадян й забезпечують формування громадянської позиції соціуму. На їхніх шпальтах зустрічаємо розмаїття ФО, які виконують образну, виражальну, експресивну та інші функції, слугують засобом привернення уваги до актуальних проблем змісту. Адже публіцистичний стиль обслуговує політико-ідеологічну сферу суспільного життя та здійснює ідеологічний вплив на адресата, формує суспільно-політичну свідомість громадян.

Питанням функціонування ФО у мові присвячені різноаспектні праці зарубіжних й вітчизняних мовознавців: В.В. Виноградова, М.М. Шанського, М.Т. Демського, А.О. Івченка, В.М. Мокієнка, В.Д. Ужченка, Л.Г. Авксентьева, М.А. Алексеєнка, М.Ф. Алефіренка, В.Л. Архангельського, Н.Д. Бабич, В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, А.М. Григораш, І.В. Дубинського, В.М. Дерibas, М.П. Коломійця, Ю.О. Маркітантова, Ю.Ф. Прадіда, Л.Г. Скрипник, Т.В. Цимбалюк, В.А. Чабаненка та інших. На початку ХХІ століття спостерігаємо посилений інтерес молодих українських науковців до актуальних проблем трансформації ФО у розмаїтих засобах масової інформації (Н.Г. Скиба, Н.О. Бойченко, Н.І. Кочукова, О.О. Калякіна, А.М. Найда, І.Ю. Сковронська, Л.М. Пашинська, Н.С. Хороз та ін.). Їхні праці є основоположними у нашій розвідці.

ФО характеризуються високим ступенем стійкості, семантичною та стилістичною інформативністю, тому й займають одне із головних місць у системі номінативних одиниць українського медійного дискурсу і потребують детального дослідження. Тому ставимо за мету у статті – звернутися до визначеної проблеми як об'єкту фразеології і, використовуючи дібраний фактичний матеріал – уживання традиційних і трансформованих ФО в українському медійному дискурсі початку ХХІ століття – з'ясувати їх основні функції у мові засобів масової інформації.

Визначена мета передбачає розв'язання завдань: – методом карткування зібрати матеріал для аналізу із таких джерел: газета «Урядовий кур'єр» – 2012 р., газета «Дунаєвецький вісник» – 2013р., газета «Літературна Україна» – 2012р., «Моя сповідь» – 2013р., газета «Подільські вісті» – 2013р., телепередачі каналу «ICTV» – 2013-2014рр., телепередачі каналу «СТБ» – 2013-

2014рр.; – погрупувати зібраний матеріал за структурно-семантичними ознаками трансформації; – описати особливості трансформації фразеологічних одиниць у мові сучасного українського медіа-дискурсу; – визначити експресивні можливості трансформованих одиниць.

Нове бачення визначених завдань уможливить глибше розуміння структурно-семантичних особливостей ФО, розширить уявлення щодо реалізації їхніх експресивних значень в українському медійному дискурсі ХХІ століття, стане одним із засобів структурування української мовної картини.

Фразеологізм як і слово мовець у процесі мовлення не створює, або не створює заново; носій мови тільки відтворює фразеологізм, бо сприймає його як певне усталене – за лексичним значенням і граматичною будовою – сполучення слів [8, 14].

Усього нами відібрано для аналізу 100 одиниць закарткованого матеріалу. Спостереження уможливають насамперед визначити причини з'яви трансформованих ФО. Зокрема можемо стверджувати, що активно використовують у газетних статтях суспільно-політичну фразеологію, яка є наслідком певних суспільно-політичних подій, як-от: «...очевидно, виконуючи замовлення **«старшого брата»** побудувати за наш рахунок їхній **«єдиний російський мір»**, тобто створити ще одну Росію, але з іншою назвою – Україна». ФО **старший брат** функціонує з іронічною стилістичною навантагою і має чітко виражену негативну семантику (диктатор, що нав'язує свою політичну думку, блокує волю народу та диктує свої економічні закони) [ЛУ, 31 травня, 2012, 5].

Дібраний для аналізу з публіцистичних текстів фактичний матеріал налічує близько 50% традиційних ФО, фіксованих словниками, але уживання їх у контекстах також зумовлене реаліями життя українців. Наприклад: **«Тож знову оббиваю пороги всіх необхідних структур. Тепер уже, щоб закрити відкрити три роки тому організацію»** [ПВ, 12 вересня, 2013, 3] (традиційне: **оббивати** / **рідко оббити пороги** – постійно ходити, приходити до кого-небудь, кудись; часто бувають у когось, десь); **«На щастя знайшлася «біла ворона», яка розповіла про основні методи роботи ломбардів** [ПВ, 12 вересня, 2013, 3] (традиційне: **біла ворона** – той хто виділяється серед інших чимсь незвичайним, зовсім не схожий на інших); **«Без участі служб ФСБ Росії на Донбасі і муха не пролетить»** [ICTV, 6.10.2014] (традиційне: **миша не пролізе** (не проскочить, не пробіжить) – ніхто не пройде десь // **вуж не пролізе** – дуже густий (про рослинність); **муха не пролетить** – є структурно уподібненим до зазначених традиційних ФО, але відповідно до описуваної ситуації має децю іншу семантику – без участі російських спецслужб нічого не відбудеться. Так через оновлення семантики ФО текст набуває іронічно-експресивного змісту.

ФО, прислів'я, афоризми, використовувани в сучасних публіцистичних текстах, спрямовані на розвиток та підсилення експресивності – важливої ознаки мови українських ЗМІ, що забезпечує краще розуміння і сприйняття інформації адресантом. Наприклад: **«І надалі аграрний сектор має бути головний у нашій роботі, адже хліб – усьому голова, а село коліска нашої України»** [ДВ, 12 вересня. 2013, 6]; **«Як панахиди відспівую, грошей за це не беру... Не в грошах щастя»** [ПВ, 12 вересня. 2013, 3]; **«Головне у житті доброта і усвідомлення споконвічного «як не я – тоді хто?»** – переконаний голова Смотрицької ветеранської організації...» [ПВ, 12 вересня. 2013, 3]. **«Кум – не родина, зять – не дитина, а невістка – чужа кістка»**[1+1, 27.06.2014] (мова йшла про «кумівство» у колуарах Верховної Ради).

Започаткував дослідження проблеми контекстуального перетворення ФО О.В. Кунін. Він зазначав, що «у разі оказіонального уживання фразеологічних одиниць можлива заміна компонентів, уклинювання слів і перемінних сполучень, ускладнення зсувом семантики» [3, 10].

Сьогодні маємо у фразеологічних дослідженнях багато тлумачень аналізованого явища, проте єдиної думки щодо розуміння трансформації ФО немає. Підтвердженням цього є, на нашу думку, визначення Н.С. Хороз, яка під трансформацією ФО розуміє «одиниці, зовнішні або внутрішні видозміни яких марковані індивідуальною перцепцією дійсності адресантом мовлення і детерміновані його комунікативними завданнями» [10, 4]; Л.М. Пашинської, у дослідженнях котрої трансформація ФО – це цілеспрямовані оказіональні видозміни структури стійких сполучень слів, які спричиняють зрушення у їхній семантиці [4, 14]. Н.І. Кочукова кваліфікує трансформацію як видозміну компонентного складу фразеологічних одиниць, що спричиняє зрушення у їхній семантиці, унаслідок чого узальна форма фразеологічної одиниці протиставляється її оказіональній формі [10, 40]. Мовознавці В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, Т.В. Цимбалюк трансформації ФО поділяють на дві групи: семантичну та структурно-семантичну. І.С. Гнатюк підкреслює, що за допомогою семантичної трансформації «значення фразеологізму розкривається ширше, або підкреслюються якісь особливі відтінки цього значення, або, врешті, просто одне значення підмінюється іншим» [1, 95]. Ці тлумачення трансформації ФО у певних аспектах переможуються, окремі положення доповнюють одне одного, таким чином подаючи нам більш загальне й ширше поняття досліджуваного мовного явища.

Беручи до уваги подані та й інші визначення, ми розуміємо явище трансформації ФО як фонетичні, лексичні та стилістичні зміни загальноприйнятої форми ФО, мотивовані певними контекстуальними умовами й регульовані особливостями індивідуально-авторського світовідчуття, світорозуміння, національною мовною картиною світу. Змінюючи компонентний склад, автор уможливорює уживання стійкої сполуки у новому звучанні, із новим семантико-експресивним градуванням, з іншим контекстно-актуально-регульованим значенням чи відтінком значення.

В аналізованих текстах телевізійних передач та публіцистичних статтях спостерігаємо такі найактивніші різновиди структурно-семантичної трансформації ФО: поширення компонентного складу, скорочення компонентного складу, заміна компонента, а, поряд із такими змінами – натяк, що часто має іронічний відтінок.

Заміна компонента ФО є одним із найуживаніших прийомів структурно-семантичної трансформації (біля 30% досліджуваного матеріалу). Цей прийом передбачає заміну одного або кількох компонентів стійкого сполучення. Численні вибірки із сучасної української преси засвідчують, що цілеспрямована заміна компонентів ФО є одним із найпоширеніших способів продукування оказіональних фразеологізмів. Напр., «*Ну от їм уже столиця по коліна, і вони готові рознести ущент весілля Оленки*» [1+1, 1.10.2014] (традиційне: *море по коліна*); «*Над Володимиром Литвином нависла відставка. Порошенку пообіцяв, що візьметься і за судову систему*» [СТБ, 3.10.2014] (традиційне: *нависають чорні хмари*). У контексті «*Ягнята розбрату*» [СТБ, 11.04.14] (традиційне: *яблуко розбрату*) йдеться про скандал, який спалахнув після того, коли стало відомо про те, що для Адміністрації Президента мали закупити ягнятину із Нової Зеландії по 600 гривень за кілограм. Аналогічними є заміни у висловленнях «*Живемо, як живемо, бо маємо те, що заслужили*» [МС, 2013, № 11, 1] (вихідне: *маємо те, що маємо*); «*Поділилася новиною з Надією, вона сказала, що Бруно – золотий квиток*» [МС, 2013, № 11, 23] (вжито авторський новотвір *золотий квиток* замість традиційного *щасливий*). Замінюючи компоненти, автор не тільки структурно-семантично оновлює ФО, а й наділяє її більшою виразністю, розширює експресивні межі [9].

Через трансформацію, доповнену фразеологічним натяком, автор досягає задуманого, підсилюється лінгвостилістичний ефект висловлюваного, як-от: «*На кожного простака знайдеться свій пряник*» [УК, 2012, № 80, 3] (традиційне: *на кожен товар знайдеться свій купець*); «*Як бачимо, принципово закон нічого не змінює. Він не кращий за попередній і зберігає ті самі граблі, на які люди вже наступали у 2008 – 2009 роках*» [УК, 2012, № 72, 10] (традиційне: *двічі в одну річку не ввійдеш*; наведений приклад за значенням вступає із традиційним ще й в антонімічні відношення).

Трансформація через скорочення кількості компонентів, поширення чи заміну одного з компонентів іншим також активно функціонує у ЗМІ (20% досліджуваного матеріалу). Досить часто такі сполуки виконують функцію називного теми, що потребує окремого дослідження, не передбаченого метою цієї статті. Наприклад: «*Слово не горобець! Отож уболівальники й справді перед одним із матчів привезли із собою до кемпінгу дерев'яну домовину*» [УК, 2012, № 144, 5] (традиційне: *Слово – не горобець, вилетить – не спіймаєш*); «*З малої насінини... Було непросто, але за словами начальника... працівники галузі регіону справилися зі своїми планами на достойному рівні*» [УК, 2012, № 42, 6] (традиційне: *З малої насінини зростає білий світ*); «*Бо вона (журналістка) – Божий дар, і берегти його треба, як зіницю ока*» [УК, 2012, № 144, 5], (традиційне: *Берегти, як зіницю ока*); «*Наша розвідка не їсть свій обід на передовій даремно*» [1+1, 27.08.14] (традиційне: *Недаром хліб їсти*); «*Чорна кішка між Ю. Тимошенко та А. Яценюком перебігла після її звільнення*» [1+1, 27.08.2014] (традиційне: *Чорна кішка пробігла*); «*Краса вимагає не жертв, а постійної роботи*» [УК, 2012, № 44, 4] (традиційне: *Краса вимагає жертв*). Як спостерігаємо, значний експресивний ефект створюється через доповнення влучного народного вислову другою частиною, у якій акумулюється головна думка, яку прагне донести до читача / слухача автор.

Можемо зазначити, що визначальну роль у трансформації ФО мають контекст та тематика оповіді. Контекст може складатися з одного, двох речень, цілого абзацу, а то й розширюватися до цілого тексту. Іноді текст будується на базі певної фразеологічної одиниці, і ця одиниця по новому звучить у ньому [6, 9], підвищує свою образність та експресивність.

Отож, для аналізованих ЗМІ характерним є активне уживання трансформованих фразеологізмів. Досліджувані трансформовані ФО характеризуються залежністю від контексту, новоутворюваністю, нерегулярністю використання, семантичною новизною, незвичністю, додатковою індивідуальною експресією. Через «свіжу» образність, експресивність, цікаву інформативність автор-публіцист передає національний мовний колорит, підсилює емоційний вплив на читача (слухача). Кожна із зазначених характерних ознак потребує самостійного аналізу та опису, в чому й вбачаємо перспективу дослідження і плануємо це зробити у наступних статтях.

Список використаних джерел

1. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк. — К.: Наукова думка., 1989. — 153 с.
2. Кочукова Н.І. Трансформовані словосполучення в мові української преси: На матеріалі укр. преси кінця ХХ – початку ХХІ століття / Н.І. Кочукова. — К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2005. — 165 с.
3. Кунин А.В. Фразеологические единицы и контекст // Иностранные языки в школе – 1971. — № 5. — С. 2-15.
4. Пашинська Л.М. Фразеологічні неологізми в українському мас-медійному дискурсі: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Л.М. Пашинська; Нац. акад. наук України; Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні. — К., 2011. — 20 с.
5. Середня Н.В. Жанри сучасної журнальної публіцистики та особливості уживання в них фразеологічних одиниць / Н.В. Середня // Мова, культура (Науковий щорічний журнал). — К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2005, Вип. 8. — Т.ІІ. Психологія мови і культури. Мова і засоби масової комунікації. С. 201 – 208.
6. Скиба Н.Г. Активні фразеотворчі процеси в українській публіцистичній і художній прозі кінця ХХ – початку ХХІ століть: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Н.Г. Скиба; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут філології. — К., 2005. — 17 с.
7. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О.А. Стишов: Монографія. — К.: Вид. центр КНІУ, 2003. — 388 с.
8. Теклюк В. Фразеологізми як синтаксичні одиниці у публіцистиці / В. Теклюк // Дивослово. — 2002. — № 11-12. — С. 13 – 18.
9. Ужченко В.Д., Ужченко Д. В Фразеологія сучасної української мови / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко, — К.: Знання, 2007. — 494 с.
10. Хороз Н.С. Трансформації фразеологізмів у текстах сучасних хорватських газет: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.03 / Н.С. Хороз; Нац. акад. наук України; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. — К., 2008. — 18 с.

Список джерел і їх умовних скорочень

УК – газета «Урядовий кур'єр» – 2012
 ДВ – газета «Дунаєвецький вісник» – 2013
 ЛУ – газета «Літературна Україна» – 2012
 МС – газета «Моя сповідь» – 2013
 ПВ – газета «Подільські вісті» – 2013
 NEWS – телеканал «ICTV»
 СТБ – телеканал «СТБ»

In the article an attempt is made to clarify the dynamics of transformation processes in the structure of phraseological units, the essence of the concept of transformation; to determine the expressive possibilities and emotional-evaluative potential of transformed phraseological units, Proverbs, sayings and aphorisms in the Ukrainian media discourse beginning of the XXI century.

Language English media is an important part of creating the culture of the people. Media raise aesthetic taste, form a linguistic and cultural environment, affect human consciousness. In this connection may be noted that in Ukraine in recent years, the language of mass media has been enriched thanks to the active involvement of phraseological units, which often are not originally created the form, and change at different levels of functioning and need to be studied.

The media are the first to respond to changes in the linguistic consciousness of the citizens and provide civic development of society. On their pages meet a variety phraseological units that perform shaped, virgulino, expressive, and other functions, serve as a means of drawing attention to the issues the content. Because journalistic style serves the political-ideological public sphere and carries ideological influence on the recipient, forms of socio-political consciousness of citizens.

In the analyzed texts, television and journalistic articles observed such active variants of structural-semantic transformation phraseological units: distribution of component composition, reduction of component composition, component replacement, and, along with such changes – a hint that often has an ironic tinge. We can say that the decisive role in the transformation phraseological units have the context and themes of the narrative. The context may consist of one, two sentences, a paragraph, and then expand to the whole text.

So, for the analyzed media characteristic is the active use of transformed idioms. The analyzed transformed phraseological units are characterized by dependence on context, irregular use, semantic novelty, uniqueness, for more individual expression.

Keywords: *phraseology unit, the media, transformation, structural-semantic transformation.*

Отримано: 29.10.2014 р.

ПАРЕНТЕЗА У КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНІЙ СИСТЕМІ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

У статті зазначено, що когнітивно-дискурсивна парадигма сьогодні визнається лінгвістами як один із найпрогресивніших методів дослідження. Досі експресивний синтаксис східнослов'янських мов не розглядався як самостійне явище когнітивної лінгвістики, тому стверджується про започаткування нового напрямку такого когнітивного дослідження. Саме експресивна синтаксична організація мовлення в українській, російській і білоруській мовах уможлиблює не лише подавання інформації певній цільовій аудиторії, а й виявлення впливу на думку адресата, забезпечує адекватність сприймання. За кожною дискурсивною парентезою стоїть відбитий у свідомості українця, росіянина чи білоруса соціокультурний феномен, який є інваріантним компонентом етномовної свідомості.

Ключові слова: експресивний синтаксис, дискурс, когнітивна лінгвістика, парентеза, східнослов'янські мови, нормативна граматики, етномовна свідомість, лінгвокультура.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Для розвитку лінгвістичної науки східнослов'янських мов кінця ХХ початку ХХІ століття когнітивно-дискурсивна парадигма визнана одним з найпрогресивніших методів дослідження. У цьому зв'язку з'явилася потреба зосередити увагу на можливості застосування терміну *когнітивний* до синтаксису загалом [8], а до *експресивного синтаксису* (ЕС) й до складників його системи – зокрема. На необхідності дослідження парентези як конструктивного складника ЕС учені акцентували у зв'язку з інтенсивною розробкою проблеми вивчення вторинних граматичних форм і значень у плані формування їхніх нових смислів. На думку російського мовознавця А.В. Бондарко, смисл – «когнітивна основа лексичних й граматичних значень мовних одиниць і їх реалізації у складі семантичних комплексів, які з'являються у висловлюванні» [3, 23]. У відповідності із зацитованим постулатом прецедентний смисл, як смисл вторинний, можна вважати когнітивною основою прецедентних граматичних значень, які у межах концепції граматичної прецедентності Н.О. Голубевої передаються мовними механізмами, зокрема, метафоризацією, конверсією, синтаксичним повтором тощо [4]. До цього переліку ми відносимо і *парентезу*.

Необхідність визначення предмета когнітивного синтаксису в цілому, принципів аналізу ЕС та його складників, а також методів вивчення дискурсів, які реалізують в основному функцію впливу, передбачає розгляд зазначеної галузі когнітивної граматики і виявлення законів структурування дискурсів у східнослов'янських мовах.

Актуальність пропонованого дослідження зумовлена необхідністю когнітивно-дискурсивного підходу до аналізу мовних явищ, визнанням його прогресивності щодо останніх. Досі ЕС не розглядався когнітивним синтаксисом як самостійне явище когнітивної граматики, тому можемо вести мову про створення нового напрямку когнітивних досліджень.

Мета статті – показати когнітивну природу ЕС і, зокрема, роль парентези як експресивного мовного засобу передавання прецедентних смислів. Лінгвістичним інструментарієм дослідження виступають когнітивні поняття «*смисл*», «*когнітивний механізм*», «*покликання*», «*прецедентність*», з одного боку, й лінгвістичні поняття «*мовний знак*», «*значення*», «*мовний механізм*», «*експресія*», «*парентеза*» – з іншого.

Завдання дослідження вбачаємо: – в аналізі праць вітчизняних і зарубіжних мовознавців, у яких розглядали питання експресивного синтаксису; – визначенні місця парентези у системі ЕС; – укладанні узагальнювальної таблиці різновидів парентез.

Виклад основного матеріалу. Парентеза як компонент ЕС і як проблема когнітивної лінгвістики не розглядалась в українському й білоруському мовознавстві, а маємо окремі праці такого спрямування у російському та інших зарубіжних виданнях, тому у цій статті ми будемо в основному покликатись до цих досліджень.

Ще В. фон Гумбольдт висловив ідеї про мовотвірну силу людини. Мова, відповідно до цих ідей, є постійним стимулом до духовної творчості народів (у нашому випадку східнослов'янських) й окремих індивідуумів. Концепцію В. фон Гумбольдта про мову і її динаміку прослідковуємо у поглядах багатьох учених. Так, К. Фосслер припускав глибоке дослідження механізму мовної експресії, стверджуючи, що основна функція мови – експресивна [10]. Услід за вченим ми також розглядаємо мовну експресію як механізм – мовний механізм формування прецедентних смислів.

У лінгвістиці не слабшає інтерес до вивчення експресії й експресивності мовного знака. Експресію розуміють як цілеспрямоване порушення мовної норми, відхилення від мовних

стандартів (І. Арнольд, Н. Кузнецова, В. Харченко й ін.), що зумовлює трансформацію смислів у висловлюванні, у нашому випадку – структурування прецедентних смислів. Лінгвісти уже здавна поєднували поняття експресії (як мовного механізму) й експресивності (як властивості мовного знака) з виникненням «другорядного змісту» (Ж. Вандрієс, Н. Ердман). Ш. Баллі зазначав, що експресія пов'язана з певним мовним перекручуванням дійсності. Людина, котра прагне виразити свою думку, може досягти бажаного, лише спотворюючи дійсність й відходячи від істини. Щоб стати виразним, мовлення має деформувати ідеї, переводити їх в іншу тональність [1].

Розглядаючи ЕС, не можна не враховувати значення таких семантичних констант, як емоційність, емотивність, образність, оцінка, інтенсивність, тональність, які змістово детермінують межі функцій мовної одиниці, що інтерпретує, і створюють семантичний ґрунт для модусних категорій [2].

Лінгвісти одностайно вказують на комунікативно-прагматичний характер експресії (Ю. Каражаєв, В. Карасик, М. Кожина, Н. Лук'янова, Д. Писарев, Т. Попова, Ю. Тагільцева, В. Телія та ін.). Відзначається істотна роль цього мовного механізму в організації мовленнєвого акта – його орієнтованість на емітента (мовця) й реципієнта (адресата) з метою виділення логічного, естетичного й емоційного у комунікації, а також вираження дійового (позитивного чи негативно забарвленого) ставлення емітента до позначуваного й «зараження ним» реципієнта.

Пов'язаний з комунікативно-прагматичним аспектом модальний план експресії визнають багато учених, пов'язуючи це явище із поняттям «норма». Тому й визначають експресію як вираження суб'єктивного ставлення до предмета мовлення, що порушує стандартні уявлення про будь-що через можливості системи мови, або через зсув мовних норм, що досягається особливим вибором засобів різних рівнів, які зумовлюють найповнішу реалізацію задуму автора. Подібний погляд мають багато лінгвістів, вони відзначають, що основою експресії є невідповідність певних мовних засобів мовним стандартам, подолання будь-яких шаблонів, стандартів, порушення мовних і стилістичних шаблонів (С. Ляпун, В. Харченко). На наявність логіко-понятійних дихотомій «норма – відхилення від норми» і, відповідно, «стандарт – експресія» вказує також К. Адамчик [11].

Наша наукова гіпотеза ґрунтується на визнанні трьох важливих функцій експресії – когнітивної, комунікативної й інтерпретувальної. У цьому зв'язку ЕС розуміємо як мовний механізм (дію), що пов'язаний із відхиленням від загальноприйнятих мовних стандартів і зумовлює у прагматичних інтересах автора формування прецедентних (похідних, вторинних) смислів, передаваних граматичними (синтаксичними) засобами. ЕС, у руслі зазначеного постулату, є когнітивно-семантичною ознакою мовної (у нашому випадку) синтаксичної одиниці, яка дозволяє їй реалізувати функцію інтерпретування.

Для осмислення дискусійної проблеми важливим є прозорість деяких взаємопов'язаних понять, необхідних для розуміння формування прецедентного смислу. Традиційно «*смысл*» розглядається поряд зі «*значенням*». *Значення* ж у мовознавстві традиційно розглядається з двох позицій. У когнітивному аспекті – як мовне відбиття у нашій свідомості сутності об'єктивного світу, зміст мовних одиниць, класів і категорій, як концепт, маніфестований знаком (В. Белянін, А. Бондарко, Л. Вітгенштейн, І. Мельчук, В. Нікітін, Г. Фреге, С. Шафіков). У семіотичному аспекті значення виступає внутрішньою стороною мовного знака (слова) для відображення цієї дійсності (Ч. Огден, Ч. Морріс, І. Річардс, Ф. де Соссюр). Тобто, значення ґрунтується на денотативних компонентах.

Поняття смислу зводиться до змісту, не зв'язаного тільки з мовною формою чи її системою. Смысл формується також елементами мовленнєвої семантики, його набуває мовна одиниця у конкретному контексті уживання. Тобто, формування смислу зумовлюється багато в чому конотативними компонентами, оскільки до нього входять ситуативні, прагматичні й емоційні маркери (В. Белянін, А. Бондарко, А. Вежбицька, І. Мельчук). Смысл речення складається із *диктуму* (від лат. *dictum* – «сказане, висловлене») і *модусу* (від лат. *modus* – «образ», «уява»). Останнє, як відомо, відображає ставлення мовця до повідомлюваного (Ю. Апресян, А. Бондарко, Ю. Воротніков, Ю. Степанов, В. Телія, Н. Шведова). Отож, смысл завжди суб'єктивний.

Із сказаного вище можна висновковувати, що поняття «смысл» диференціюється поняттями «додатковий смысл», «конотація» як інформація оцінного характеру. Остання визначається як додаткове значення, забарвленість, додатковий зміст слова або виразу, його супутні семантичні чи стилістичні відтінки, які на шаруються на основний зміст (О. Ахманова, О. Бикова, В. Ніконов, В. Телія). Конотація стимулює мовну експресію, яка формує у структурі висловлювання прецедентні (похідні) смисли.

Так значення формують денотативні, а смисл, в усякому разі, мовленнєвий, багато у чому – конотативні компоненти засобів репрезентації картини світу. Значення пов'язується із категорійним, чи мовним змістом, а смисл – з інформацією, яка безпосередньо зумовлена ситуативністю і суб'єктивністю осмислення цього мовного змісту [7].

Лінгвісти в українському, російському й білоруському мовознавстві одноставно пов'язують парентезу з порушенням лінійних синтаксичних зв'язків, вираженням модальності, оскільки вона несе, зазвичай, додаткову інформацію інтерпретованого характеру. Основною функцією парентези є створення вторинного плану висловлювання [8].

У східнослов'янській синтаксичній традиції вставлені конструкції спочатку досліджували у межах синтаксичної категорії вставності, об'єднуючи їх із вставними конструкціями в парентези (А. Анікін, Я. Біренбаум, Л. Дмитрієва, Л. Сердюкова й ін.). Так, англійському поняттю parenthesis у східнослов'янській граматичній термінології відповідають терміни: вставні елементи (Ю. Скрєбнєв), вставлені компоненти (А. Загнітко), прагматичні вставки (О. Кострова), парантеза, парентетичні внесення, парентетичні конструкції (Н. Гуйванюк, О. Александрава) тощо. У зарубіжній синтаксичній традиції на відміну від східнослов'янської немає чітких критеріїв розмежування вставних і вставлених компонентів. Поряд із цим вставні компоненти тлумачаться ученими як доповнювальні, коментувальні, а вставлені – як самостійніші, менше залежні від основної частини тексту.

Парантеза з мовного (граматичного) погляду є вставленою синтаксичною конструкцією, яка у формі слова, словосполучення чи іншого речення не має граматичного зв'язку з реченням, до якого вона уведена. Як експресивна мовна одиниця (через порушення прийнятої нормою структури речення) парантеза уводить додаткову інформацію (заувагу, уточнення, роз'яснення, виправлення) і / чи використовується для передачі емоційного стану [9].

Парантеза в когнітивному аспекті – це «висвітлювання» змістово значущих елементів, а відтак, інструмент розміщення нових смислових акцентів у структурі речення. Парантеза членує цілісну семантичну структуру речення й цим породжує у ньому нові прецедентні смисли. Їхній прецедентний характер може бути зумовлений інтенсифікацією ознаки того чи того елемента висловлювання, привнесенням додаткової, розшифрувальної, уточнювальної інформації, тобто перекаテゴлізацією комунікативно-граматичних значень «висвітлених» елементів висловлювання. Наприклад: *1. Я одночасно погоджувався з тим, що він гарний (він не міг бути негарним, бо він подобався Алісі) і питав, що це вона протягла мені (Денисенко Л. Кавовий присмак кориці); 2. Також я делала кофе, отвечала за микроклимат в офисе (а именно, проветривала его и убираала пивные банки), выслушивала истории из жизни риэлторов, узнавала названия самых престижных улиц Москвы, восхищаясь тем, что Юра знает столицу не только по улицам, но даже и по домам (Введенская Т. Квартирный вопрос); 3. Ад недалёкай крынічкі (трэба спуціцца з пагорка ад хаты ў лагчыну з жавіннікам і маліннікам)* доносідца клекіт бусла на сухастоіне бярозкі з аблезлай карою, што рванымі кавалкамі-лапікамі звісае па ўсім стале (Казлоў А. Юргон). Усі три автори використали вставлену конструкцію, у якій прослідковується уточнення, роз'яснення.

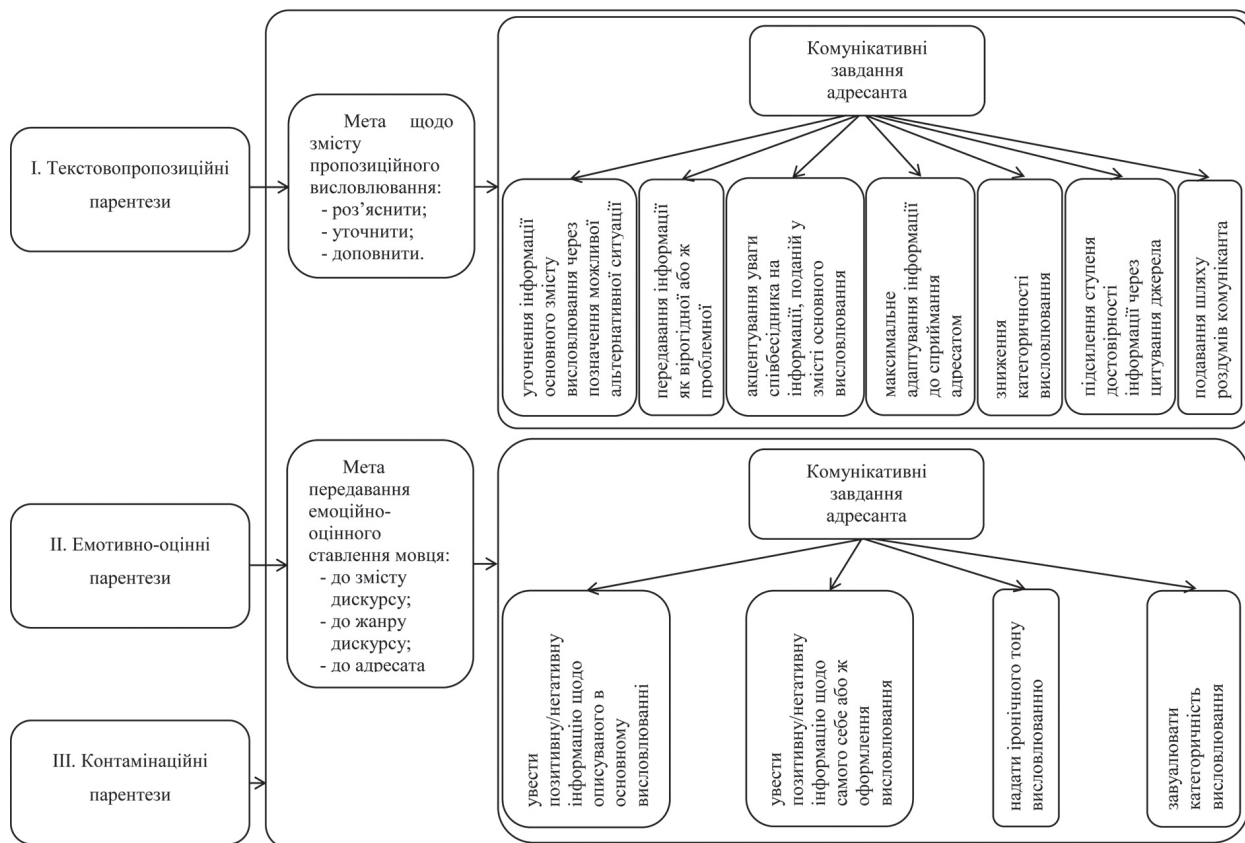
Як структурно-граматична одиниця парентетичне внесення указує на «конденсацію» двох речень, які репрезентують дві вихідні когнітивно-семантичні структури. За термінологією Н. Голубевої, вони слугують мовним прецедентом, пресуппозицією наявності похідного, структурно і предикативно ускладненого речення з парантезою.

За реалізації вторинної предикативності парантеза не має комунікативної самостійності, оскільки передає додатковий смисл тільки за опертя на смисл первинної синтаксичної структури. У цьому розумінні парантеза виконує функцію анафори. Парантеза має статус похідної за формою (як усічена синтаксична структура), за значенням (як носій лише рематичної інформації) і за функцією (як виразник вторинної предикативності), а відтак, вона є «граматичною прецедентною одиницею» (тлумачення Н. Голубевої) і наділена когнітивною ознакою «прецедентність» [4].

Парентетичне внесення у наведених українському, російському й білоруському контекстах уводяться дужками і розривають лінійні й логічні зв'язки речень, що є порушенням мовної норми в прагматичних цілях автора. Використання парантези зумовлено прагненням автора імплікувати, акцентувати на рематично значущому сегменті висловлювання. Вставка у структурі висловлювання виконує функцію виділення важливості інформації з погляду автора.

Як бачимо, структурування парантезою – граматично прецедентною одиницею – поліпредикативного речення і передавання нею прецедентного смислу здійснюється через когнітивний механізм «покликання». Під «покликанням», услід за Н. Голубевою, ми розуміємо механізм осмислення «певного значущого мовного чи комунікативного знання про одне поняття за його співвіднесення (співставлення) із знанням про інше поняття і виявлення смислового взаємозв'язку» [4, 62].

Комунікативні різновиди парентез у системі експресивного синтаксису східнослов'янських мов

Висновки. Отож, у поданій статті представлено концепцію вивчення природи парентези як когнітивної категорії. У системі мовних засобів ЕС парентеза виявляє активність, мовна функція ґрунтується на дії когнітивного механізму «покликання». За реалізації мовної експресії парентеза як номінативна одиниця виступає мовною інтерпретантою похідних когнітивно-семантичних структур і маркером прецедентних (похідних, трансформованих смислів).

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у можливості проведення компаративного висвітлення ЕС української, російської й білоруської мов з огляду на те, що кожна з мов має низку відмінностей у царині синтаксису, тому дослідження такого плану уможливить визначення глибинного рівня спорідненості східнослов'янських мов, а також виявлення тієї специфіки, що становить особливу самобутність українського, російського й білоруського експресивного синтаксису.

Список використаних джерел

1. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1961. – 394 с.
2. Болдырев Н.Н. Категориальный уровень представления знания в языке: модусная категория отрицания / Н.Н. Болдырев // Когнитивные исследования языка. – Вып. 7 // Типы категорий в языке: сб. науч. тр. – М.: ин-т языкознания РАН; Тамбов : Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2010. – С.45 – 59.
3. Бондарко А.В. Грамматическое значение и смысл / А.В. Бондарко. – Л. : Наука, 1978. – 176 с.
4. Голубева Н.А. Грамматические прецедентные единицы в современном немецком языке: дис. ... докт. филол. наук / Н.А. Голубева. – Нижний Новгород : Изд-во НГЛУ, 2010. – 417 с.
5. Менджерицкая Е.О. Когнитивная основа синтаксического построения текста художественной литературы (на материале современной английской литературы): дисс. ... канд. филол. наук / Е.О. Менджерицкая. – М. : Изд-во МГУ, 1999. – 217 с.
6. Менджерицкая Е.О. Когнитивный синтаксис художественной литературы. Современный английский язык / Е.О. Менджерицкая. – М. : Диалог – МГУ, 1997. – 141с.
7. Никонов В.М. Проблемы динамики коннотации и ее микрокомпонентов в триаде текст – курс – картина мира / В.М. Никонов // Вестник ВГУ. – Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – М.: изд-во ВГУ, 2011. – С. 53 – 58.

8. Рассошенко Ж.В. Парентеза как часть когнитивного изучения языка / Ж.В. Рассошенко // Язык, сознание, коммуникация. – М.: Макс Пресс, 2001. – С. 111 – 115.
9. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2011. – 844 с.
10. Фосслер К. Грамматика и история языка: к вопросу об отношении между «правильным» и «истинным» в языковедении / К. Фосслер // Международный ежегодник по философии культуры. – М.: Логос, 1910. – С. 167– 172.
11. Adamzik K. Probleme der Negatin im Deutschen: Studien zur zeitgenössischen Grammatikographie. – Munster: Nodus publ., 1987. – 430s.

In the article the cognitive-discursive features of parenthesis in the system of expressive syntax are analyzed. It is constructively mentioned that nowadays cognitive-discursive paradigm is defined by linguists as one of the most progressive methods of research. Up to present day, the expressive syntax of East-Slavonic languages was not considered as the independent phenomenon of cognitive linguistics, therefore the initiation of new direction of such cognitive research is affirmed. As cognitive process, discourse accumulates conception and reproduction of information and its perception. Expressive syntax plays a great role for realization of this process. Just the expressive syntax organization of speech in Ukrainian, Russian and Byelorussian languages makes possible not only the presentation of information for a specific audience but also it uncovers the influence on addressee's opinion; it provides the adequacy of perception. Studying of interconnection of syntactic structure of the sentence and the over phrase unity is one of the most important item of discourse studying. Parenthesis is a part of means, which create discourse and form structural and semantic connection between its components. Structure of discourse components often doesn't correspond to building rules, which are defined by normative grammar. Expressions of real spoken language are getting changed and that happens because syntactic components «intrude» into their structure – parenthesis, which «break», «destroy» linear syntactic connections, and because of it structure becomes expressive. Analysis of theoretical and factual material of the article about parenthesis in East-Slavonic languages makes possible to distinguish such kind of it: category of referring, category of exemplification, category of deliberation. Parenthesis makes discourse more intelligible, visual, simpler for perception and expressive. Parenthetical insertions often include information, which corresponds to either background knowledge or connected with discourse in whole: they address listeners to well-known events and realize cognitive functions in such a way. Every parenthesis is based on the reflected in consciousness of Ukrainian, Russian or Byelorussian phenomenon, which is the invariant component of ethnolinguistic consciousness. As the invariant precedent-related elements of discourse expressiveness, parenthesis serve as valuable orients, which discover the way for understanding of a specific (Ukrainian, Russian, Byelorussian) linguistic culture. As the precedent-related phenomena, parenthesis with its expressiveness reflect the center of those knowledge and conceptions, which from national cultural dominant of ethnolinguistic consciousness.

Key words: expressive syntax, discourse, cognitive linguistics, parenthesis, East-Slavonic languages, normative grammar, ethnolinguistic awareness, linguistic culture.

Отримано: 9.11.2014 р.

УДК 821.161.2'42:32

Кондратенко Н.В.

НЕОЛОГІЗМИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: СЕМАНТИКО-СЛОВОТВІРНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено проблемам виникнення лексичних неологізмів в українській політичній комунікації останніх років. Окреслено стан вивчення неології в українському мовознавстві та пріоритетні аспекти дослідження нової лексики в текстах політичної проблематики українських мас-медіа з метою обґрунтування актуальності статті. На матеріалі текстів українських друкованих та електронних засобів масової інформації 2013–2014 років та лексикографічних джерел проаналізовано і представлено за лексико-семантичними групами лексичні неологізми.

Ключові слова: політичний дискурс, неологія, неологізм, лексико-семантична група, іншомовне запозичення, морфологічна деривація, семантична деривація.

Політична лінгвістика як порівняно нова галузь мовознавчих досліджень на пострадянському просторі набуває актуальності в контексті активного розвитку політичної комунікації та використання різноманітних вербальних політехнологій. Події останнього року в Україні засвідчили необхідність ґрунтовного вивчення вербальних аспектів впливу та виявлення механізмів протидії новітнім технологіям маніпулювання масовою свідомістю. Теоретичні засади цього напряму політичної лінгвістики було закладено в працях вітчизняних і зарубіжних психологів, політологів та комунікативістів (див. праці А. І. Власова, Є. Л. Доценко, С. Г. Кара-Мурзи, С. Московічі, А. М. Цуладзе та ін.). Значною мірою проблеми політичної комунікації висвітлено у працях російських лінгвістів О. С. Іссерс, М. А. Кронгауза, Й. А. Стерніна, І. Ю. Черепанової, А. П. Чудінова, О. Й. Шейгал та ін.), тоді як власне мовознавчі розвідки зокрема в україністиці, мають поодинокий характер (див. праці Ф. С. Бацевича, Т. Ю. Ковалевської, Н. В. Кутузи). Зважаючи на це, сучасний український політичний дискурс потребує ретельного лінгвістичного аналізу із визначенням основних тенденцій його розвитку та функціонування в умовах інформаційних війн та вербального впливу на свідомість реципієнтів, з чого випливає *актуальність* нашої наукової розвідки.

Мета статті – окреслити визначальні тенденції функціонування української мови в політичному дискурсі на лексичному рівні, що зумовлює розв'язання таких *завдань*: 1) проаналізувати нову політичну лексику в аспекті виникнення неологізмів та поповнення її запозиченнями з інших мов; 2) кваліфікувати лексичні інновації за семантичними характеристиками; 3) виявити основні тенденції словотворення лексичних неологізмів в українській політичній комунікації.

Матеріалом дослідження слугували тексти ЗМІ і виступи й промови політичних діячів, оприлюднені за період 2013–2014 років. Додатково залучено матеріали словника А. Нелюби та Є. Редька «Лексико-словотвірні інновації (2012–2012)» [6].

Термін «неологізація» традиційно пов'язують з одним із розділів мовознавства – неологією (В. Г. Гак, Н. З. Котелова, Ю. С. Сорокін, О. А. Стишов, Н. В. Стратулат та ін.) – та використовують для найменування «сукупності неологізмів» [2, 58], тобто витлумачують неологію як науку про нові слова (неологізми та окупаціоналізми). Проте сформульована нами проблема неологізації набагато ширша, оскільки охоплює не лише лексичний рівень мови. Так, О. В. Сенько зазначає, що процес неологізації «веде до появи інновації насамперед на рівні лексики, а також на рівнях інших підсистем» мови, тому в широкому значенні неологію потрібно розуміти як «науку про нові явища мовної системи загалом» [7, 1]. Ґрунтуючись на такому визначенні неології, ми вживаємо термін «неологізація» на позначення процесів виникнення нових мовних явищ та одиниць у системі української мови та в мовленні, що зумовлює розмежування мовних та мовленнєвих інновацій та уможливорює розширення проблем неології за рахунок залучення граматичних одиниць і категорій. Неологізація в політичному дискурсі насамперед пов'язана з процесами появи нових слів та розвитком нових мовних явищ у політичному мовленні.

За семантичними характеристиками лексичні інновації поділяємо на такі лексико-семантичні групи:

1) назви осіб – учасників політичної комунікації. Одна з найчисленніших груп, що охоплює як назви безпосередніх учасників політичного процесу (політиків різних рівнів, пересічних громадян країни, так і збірні номінації). Виокремлюємо такі різновиди номінацій особи:

- номінації осіб за національною ознакою: *укр, рашист, новорос*, напр.: *У Москві рашисти закидали посольство України в РФ димовими шапками* (Тиждень, 17.03.2014);

- номінації осіб за приналежністю або прихильністю до певної політичної сили: *ключківці, правосеки, ляхкісти, порошенківці, риги*, напр.: *Порошенківці витратили на виборну агітацію майже 100 млн. грн.* (Експрес, 16.10.2014);

- номінації осіб за характерними ознаками зовнішності або поведінки: *тітушка, тушка, ватник, кіборг*, напр.: *Ціла згряя “тітушків” чинила безчинства в неділю і у Києві* (Високий замок, 26.10.2014);

- номінації осіб за функціями, які вони виконують у політичній комунікації: *каратель, ополченець, кнопкодав, каруселіст*;

- номінації конкретних політичних діячів: *Циклоп* (Н. Шуфрич), *Няш-Мяш* (Н. Поклонська), *виломен* (О. Ляшко), *Лаврушка* (С. Лавров), *Дона* (М. Добкін), *Гена* (Г. Кернес), напр.: *Дона і Гена покинули Україну* (Експрес, 22.02.2014);

- збірні найменування політичних сил або політичних угруповань: *хунта, опоблок, єврокоаліція*, напр.: *Російські телеканали буквально за один день забули про київську «хунту»* (Телекритика, 14.09.2014);

2) назви політичних процесів: *євроінтеграція, імплементація, люстрація, донбасизація*, напр.: *Україна та ЄС починають імплементацію асоціації* (УкрІнформ, 1.11.2014);

3) назви територій та країн: *ДНР* (Донецька народна республіка), *ЛНР* (Луганська народна республіка), *Євразія*, *Мордор*, *Гейропа*, напр.: *Визнання Кремлем незаконних «виборів» терористичних організацій «ДНР» і «ЛНР» в порушення мирного протоколу, підписаного зокрема й російською стороною, є фактичним оголошенням війни* (Телеканал ICTV, 3.11.2014);

4) назви політичних явищ: *євромайдан*, *автомайдан*, *холодомор*, *гумконвой*, *євросанкції*, напр.: *Четвертий гумконвой повернувся до Росії* (УНІАН. 1.11.2014);

5) назви нових політичних партій та об'єднань: *Самопоміч*, *Правий сектор*, *ЗАСТУП*, напр.: *Один із лідерів партії «ЗАСТУП» Олександра Шереметьєва зазначила, що «ЗАСТУП» розробив унікальну комплексну програму реформ, у якій покроково описав найболючіші проблеми села й конкретні шляхи їх розв'язання* (ТСН. 3.10.2014).

За кількісними показниками найбільше неологізмів зафіксовано в ЛСГ «найменування особи» – понад 40%, найменше – ЛСГ «назви політичних партій» – 7%, що зумовлено екстралінгвальними чинниками, а саме потребою називання відповідних реалій. Виникнення нових номінацій особи за має в українському політичному дискурсі одну особливість: переважають назви з негативною конотацією на позначення політичних опонентів або окремих політиків. Здебільшого це назви прихильників та представників двох протилежних таборів, що можна розмежувати як за ставленням до нової української влади та обрання європейського шляху розвитку країни: з одного боку, *ватники*, *колоради*, *рашисти*, *кацаптролі*, *орки*, а з іншого – *бандерівці*, *укри*, *укропи*, *бандерлоги*, тощо. М. А. Кронгауз називає такі лексеми «словами ненависті» [4], що містять оцінний компонент у семантичній структурі, тому не потребують додаткових аксіологічних позначок у політичному тексті. З часу виникнення у побутово-розмовному дискурсі ці лексеми поступово розширили сферу функціонування й на ЗМІ та політичне мовлення, наприклад, назва новинного сюжету ТСН телеканалу «1+1»: *Кінець Інтернету в Росії. «Тролі» та «ватники» вже прощаються з мережею* (ТСН. 19.09.2014). Для порівняння наведемо цитату з висловів російського режисера та кіноактора М. Михалкова: «Одеса – це бандерівське місто, а одесити – бандерлоги».

За походженням новітня політична лексика утворена двома шляхами: по-перше, це іншомовні запозичення, по-друге – утворення нових слів на основі питомої української лексики [3]. Іншомовні запозичення, або «зовнішні входження» [5, 11] представлені в політичному дискурсі переважно термінами, що мають походження з давньогрецької або латинської мови, проте запозичені через англійську мову, напр.: *люстрація*, *імплементація*, *легітимізація*, *анексія*. На думку О. А. Стишова, «інтенсивний приплив і функціонування, а також порівняно швидко завоювання неологізмів – іншомовних входжень – зумовлені загальними процесами європеїзації та інтернаціоналізації лексичного складу сучасних мов» [8, 22]. Запозичена лексика використовується насамперед для найменування політичних явищ і процесів, що раніше не мали місце або не були характерними для українського політичного простору, тому з появою або поширенням відповідних явищ виникла потреба в їх номінації, напр.: *Люстрація в Україні потрібна, але за іншими правилами, які відповідають Конституції, практиці Європейського суду у численних люстраційних справах та іншим міжнародним стандартам* (Українська правда. 6.10.2014).

Другий шлях неологізації лексики – це актуалізація морфологічної та семантичної деривації. Традиційний спосіб словотворення – морфологічний – зберігає свою продуктивність у політичному дискурсі, де представлено домінантні способи утворення нових слів:

1) афіксальний спосіб творення в політичному дискурсі виявляється насамперед на рівні префіксації та суфіксації. Префіксація представлена достатньо широко: *антимайдан*, *антипутінець*, *псевдовибори*, *псевдовлада*, *квазідержави*, *демаркація*, *недоевропейський*, *постмайданний*, *мегамайдан*, *суперукраїнець*, напр.: *...Росія проведенням псевдовиборів «дозаморозила» цей конфлікт, зауваживши, що у будь-який момент може знову його розпалити, аби збільшити тиск на українську владу* (Українська правда, 3.11.2014). О. А. Стишов фіксує підвищення продуктивності префіксів та префіксоїдів *супер*, *анти-*, *де-*, *ре-*, *пост-*, *над-*, *не-*, *міні-* ще з початку ХХІ ст., при цьому наголошує на переважанні запозичених словотвірних формантів [8, 18]. Суфіксальний спосіб творення здебільшого реалізований на основі питомої української лексики з відповідними словотвірними елементами, наприклад, суфікс суб'єкта дії *-ець*: *бандерівець*, *тимошенківець*, *прошенківець*, *свободівець*, *путінець* тощо. Серед суфіксальних новотворів переважають субстантиви та лексеми з оцінним значенням *лукашизм*, *майданутий*, *хунтан*, *азарівка* тощо: *Ні консолідації, ні патріотизму не буде, якщо суспільство буде бачити односторонні поступки, здачу території, капітулянтство, що межує зі зрадою національних інтересів, і що лише провокує агресора до нових захоплень* (Експрес. 25.10.2014);

2) основоскладання, словоскладання та аббревіація охоплюють різні варіанти об'єднання слів та основ в одній неолексемі, серед яких частотні поєднання слів або основ, різних за походженням – запозичених і питомих, напр.: *єврокомісія*, *євразія*, *єврокозак*, *євроялінка*, *євромітинг*

вальник, автомайдан, євроавтомайдан тощо, напр.: *Євроялинка на Майдані Незалежності в Києві стала одним з найпопулярніших символів новорічних свят цього року* (Українська правда. 12.02.2014). Цим способом утворено й експресивну лексику, що виникла внаслідок актуалізації мовної гри: *холодомор, кацаптролі, тігіпкоадент, жидобандерівець, майданофоб, Москвостан* тощо, напр.: *Чи влаштує нам Росія Холодомор?* (Обозреватель. 8.10.2014). До цієї групи й уналежнюємо неологізми, що виникли внаслідок універбації «відомих, а іноді й нових розгорнутих синтаксичних структур, що засвідчує зростання ролі прагматизму, економії лінгвальної енергії, компресивної функції мови» [8, 16–17], напр.: *гумконвой* (гуманітарний конвой), *кнопкодав* (той, хто тисне на кнопки у Верховній Раді, депутат), *Опоблок* (опозиційний блок), *Мінздох* (Міністерство доходів і зборів), *Межипогріб* (Межигір'я, схоже на погірб) тощо. Ініціальна абрєвіація представлена меншою мірою, але залишається продуктивною в політичному дискурсі, напр., *АТО, ДНР, ЛНР: Сили АТО відбили потужну атаку бойовиків на околицях Маріуполя* (ТСН. 4.11.2014).

За твердженням фахівців, морфологічний спосіб творення переважає, оскільки «найбільш регулярно лексичний склад сучасної української літературної мови поповнюється похідними, утвореними за допомогою морфологічного способу словотвору, який є продуктивним як для новотворів на базі власне української лексики, так і для словотвірної адаптації слів-запозичень. Переважна більшість нових слів (майже 81%) є наслідком морфологічного творення, а 19% – семантичні неологізми» [5, 11].

Семантична деривація насамперед передбачає розвиток нового значення у слова, при цьому переважають неолексеми, які виникли внаслідок процесу метафоризації, оскільки «чинником семантичних зрушень є зміна сфери функціонування лексичних одиниць, що зумовлено частковою детермінізацією під впливом екстралінгвальних чинників» [5, 15]. Л. В. Струганець виокремлює п'ять основних типів семантичної трансформації слів: «семантичні зміни у словах з однаковою кількістю значень; розширення семантичної структури слова; звуження семантичної структури слова; процеси утворення і зникнення омонімії; комплексні якісні модифікації значення слова» [9, 17]. У політичному дискурсі семантична деривація представлена як у загальних, так і у власних назвах, при цьому домінує розширення семантичної структури значення слова, наприклад, *ватники, бандерлоги, орки, хунта, Мордор, Новоросія* тощо: *Стрелков розповів, що буде з Путіним після зливу Новоросії* (iPress.ua. 17.06.2014). О. А. Стишов зазначає, що процес семантичної модифікації «поширюється на антропоніми, топоніми, які вживаються в переносному, узагальненому значенні, набувають ознак символів» [8, 15], тобто здійснюється апелювання, напр.: *путіни, бандери, порошенки, яценюки* тощо, напр.: *Світова спільнота має зробити все, щоб не допустити появи в Європі «нових бандер і шухевичів», в тому числі в Україні* (Експрес. 25.10.2014); *...мирний діалог. Зрозуміло, що не зі «стрелками», «абверами», «бєсами» чи іншою нечистю* (П. Порошенко. Інавгураційна промова). Також актуальним є зворотний процес – онімізація, хоч він представлений меншою мірою.: *Порох* (П. Порошенко), *Циклоп* (Н. Шуфрич), *Пастор* (О. Турчинов); напр.: *Інавгурація Президента: Порох вирішив тривати порох сухим* (РИА. 7.06.2014). Загалом можна констатувати збільшення продуктивності семантичної деривації в політичній комунікації, що, на нашу думку, зумовлено розмиванням меж між політичним і побутовим дискурсами, коли основним джерелом словотворчості стають соціальні мережі та блоги відомих журналістів і політиків, де немає жорстких правил щодо нормативного слововживання та дотримання правил літературної мов. Цим пояснюється й поширення лексем, побудованих на ґрунті жаргонізмів, арготизмів, просторіччя та обсценізмів (*отсосенці, Лугандон, Підоросія, піндоси, пропагандони* тощо), широке функціонування яких у політичній комунікації засвідчує наявність їх у мовленні відомих політичних діячів країни (згадаймо, ситуацію з колишнім міністром закордонних справ А. Децицею, який виконав разом з протестувальниками непристойну пісню про президента Росії). Така тенденція демонструє загальну вульгаризацію українського політичного мовлення.

Сучасна політична комунікація також розширює межі семантичної деривації за рахунок прийомів мовної гри, внаслідок якої утворюються нові слова, напр.: *вишиватник, Даунбас, Луганда, ЄнаКІЇВе, кримнаш*. О. Л. Кирилюк наголошує на домінантній ролі «психологічних чинників та мотиваційних ознак» у творенні новітніх неологізмів та оказіоналізмів та пропонує власний аналіз окремих новотворів у світлі теорії мовних маніпуляцій [1, 315].

Крім окремих лексем, неологізація політичного дискурсу здійснюється і за рахунок утворення нової фразеології, що здебільшого становить двокомпонентні сполучення слів, утворені за моделлю повного узгодження з атрибутивними відношеннями «субстантив + ад'єктив» (понад 80%), напр.: *зелені чоловічки, аваківська реформа, ввічливі люди, російські найманці, самопроголошені республіки, мінський протокол, гібридна війна, Небесна сотня* тощо, напр.: *Гібридна війна Кремля проти України і ЄС: енергетичний компонент* (Дзеркало тижня. 23.10.2014);

Кримськими «ввічливими людьми» виявилися псковські десантники (iPress. 16.06.2014). Трапляються поодинокі випадки утворення політичної фразеології за іншими моделями з домінуванням атрибутивних відношень, напр.: *революція гідності, революція єдності, сектор люстрації, візитівка Яроша* тощо, напр.: *Візитівка Яроша б'є рекорди популярності в Інтернеті* (ТСН. 23.04.2014).

Отже, узагальнимо визначальні тенденції неологізації української політичної комунікації.

1. **Аксіологічність** виражається у масштабному виникненні емоційно забарвленої лексики на питомому ґрунті. У межах морфологічному способу переважають афіксація та аббревіація, у межах семантичної деривації – розширення семантичної структури слів, онімізація та апелятивізація.

2. **Орозмовлення та вульгаризація** політичного дискурсу виявляються в появі та залученні стилістично зниженої та нелітературної, зокрема обценної, лексики в політичній комунікації, навіть у мовленні політичних діячів і лідерів України.

3. **Посилення інтерактивності** реалізовано в домінуванні неолексем на позначення особи – суб'єктів політичної комунікації – поміж інших лексичних інновацій, що зумовлено можливістю безпосереднього спілкування представників різних політичних позицій у віртуальному просторі.

Список використаних джерел

1. Кирилюк О. Л. Мовні одиниці як зброя в суспільно-політичному протистоянні / О. Л. Кирилюк // Актуальні проблеми прикладної лінгвістики : [збірник наук. праць]. – Одеса : Букаєв Вадим Вікторович, 2014. – Вип. 1. – С. 314–319.
2. Колоїз Ж. Українська неологія: здобутки і перспективи // Наукові праці : Науково-методичний журнал. – Т. 105. – Вип. 92 : Філологія. Мовознавство : [матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Еволюційні тенденції в мові – III»] (Миколаїв, 15 травня 2009 р.) / М-во освіти і науки України ; Чорноморський державний університет ім. Петра Могили. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – С. 56–61. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chdu.edu.ua/um/praci/92%28105%29/92-11.pdf>.
3. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс : текстуалізація реальності : [монографія] / Н. В. Кондратенко. – Одеса : Чорномор'я, 2007. – 156 с.
4. Кронгауз М. А. «Вырабатываются специальные слова ненависти» / М. А. Кронгауз. // Новая газета. – 2014. – Вып. 103 (14.09.2014). [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://www.novayagazeta.ru/society/65242.html>.
5. Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-ті роки ХХ ст.) : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня к. філол. н. : спец. 10.02.01 – українська мова / Д. В. Мазурик. – Львів, 2002. – 20 с.
6. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (2012–2013) : Словник / А. Нелюба, Є. Редько ; за заг. ред. А. Нелюби. – Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2014. – 172 с.
7. Сенько Е. В. Неологізація в современном русском языке конца ХХ века : межуровневый аспект : автореферат дисс. на соискание ученой степени д. филол. н. : спец. 10.02.01 – русский язык / Е. В. Сенько. – Волгоград, 2000. – 40 с.
8. Стишов О. А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня д. філол. н. : спец. 10.02.01 – українська мова / О. А. Стишов. – К., 2003. – 34 с.
9. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм в українській лексографії ХХ століття : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня д. філол. н. : спец. 10.02.01 – українська мова / Л. В. Струганець. – К., 2002. – 32 с.

This article is devoted to the problems of the emergence of lexical neologisms in Ukrainian political communication in recent years. Outlined state neologic study in Ukrainian linguistics and priority aspects of the study of new vocabulary in texts of political issues Ukrainian mass-media in order to justify the relevance of the article. In the material of Ukrainian print and electronic media 2013-2014 years and lexicographical source sare analyzed and presented for lexical-semantic groups of lexical neologisms. Found semantic features of lexical-semantic neologisms group «nomination personality», which is the largest in the collected material. An analysis of lexical-semantic groups' «names political processes», «names of territories and countries», «names of political phenomena» and «names of political organization». Analysis of each group of lexical it ems illustrated text appropriate examples. Within loan words traced ways tore charge in languages. Derivational neologisms features discussed within

the morphological and semantic derivation. Morphological methods of derivation of new vocabulary is represented by prefixes, suffix methods for the preparation, compounding and the abbreviation. The semantic derivation detected based on the enlargement processes of lexical meaning and its metaphorical transfer. The study thoroughly analyzed the latest neologisms, performing in mass media texts as a «hate words» and have a strong negative connotation. It is indicated that the expressionaxio logical in nominative units is manipulative potential and used to create an appropriate mage of reality. For the most part served as sources for the analysis lexicon that has emerge dandgained relevancein the Ukrainian-Russian information warfare 2014. Particular attention is paid neologism arising from language games in mass media texts. This article summarizes the main trend sof occurrence of neologisms in political discourse.

Key words: *political discourse, neologic, neologism, lexical-semantic group, foreign borrowing, morphological derivation, semantic derivation.*

Отримано: 1.11.2014 р.

УДК 811.161.2'38

Кульбабська О.В.

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИЙ РЕПЕРТУАР ПОТЕНЦІЙНИХ МАРКЕРІВ ІРОНІЧНОГО

У статті на матеріалі гуморесок та оповідань української письменниці діаспори Ганни Черинь розглянуто основні способи непрямого інформування в художньому тексті й мовні засоби створення іронічного ефекту.

Ключові слова: *інформування, непрямі акти мовлення, комічне, іронія, іронічний смисл, іронічна модальність, іронічний ефект.*

У мовознавчих студіях останніх десятиліть помітними виявилися тенденції до наукового осмислення, аналізу й опису різномірних лінгвальних фактів у проекції на мовну особистість їх творця й адресата, особливо з огляду на всі можливі типи й види спілкування, способи передавання інформації, умови, що породжують текст і підтекст тощо. У цьому аспекті значущості набувають непрямі способи інформації (непрямі акти мовлення), у межах яких ілюкція мовця через різні причини вербалізована опосередковано, тобто немає безпосереднього зв'язку між семантикою висловлень (інколи – і між надфразною єдністю) і значенням засобів їх вираження.

В українській мові з-поміж різних форм непрямого передавання інформації (через сарказм, лестощі, натяк і под.) найуживанішою є і р о н і я, що «найповніше відбиває сутність комічного, оскільки в ній зосереджена вказівка не тільки на суб'єктивне ставлення до об'єкта іронії (негативне, зазвичай насмішка), але й на логіку розвитку об'єкта в його співвідношенні із суб'єктом – на діалектику видимого і прихованого» [2, 13].

Багатоаспектний феномен іронічного здавна привертає увагу науковців, проте і досі глибина й вичерпна кваліфікація зазначеного синкретичного явища залишається в колі актуальної проблематики сучасних гуманітарних парадигм і насамперед – лінгвістичної, оскільки безпосередній вияв гетерогенної природи іронічного відбувається на різних рівнях мовленнєвих експлікацій. Відповідні дослідження пов'язані з важливими питаннями мовознавства, зокрема зі співвідношенням об'єктивного та суб'єктивного в мовленні (В. Д. Шинкарук, В. А. Чолкан та ін.), транспозицією мовних одиниць (А. П. Загнітко, Н. В. Гуйванюк та ін.), імпліцитністю (Л. М. Невідомська), оцінною модальністю (Ю. М. Пацаранюк) специфічних текстових масивів тощо. Здебільшого такі праці присвячено: 1) лексичним і фраземним маркерам іронічного у просторі художнього цілого як функційного концентра (Ф. М. Білецький, Ю. І. Білодід, Л. М. Болдирева, А. П. Григоруку та ін.); 2) синтаксичним засобам реалізації іронічної інтенції – від простого речення до тексту (С. Я. Єрмоленко, П. С. Дудик, В. С. Калашник, Ю. М. Пацаранюк, С. Т. Шабат-Савка, Л. О. Біятенко та ін.); 3) стилістичним фігурам як складникам аналізованої універсальної категорії (Н. Д. Бабич, І. Горченко, О. Калита); 4) прагмемам – сміховим домінантам у гумористичному дискурсі (Ф. С. Бацевич, В. Т. Бондаренко, В. І. Карасик, Т. М. Ковальова та ін.).

Актуальність теми нашого дослідження полягає в тому, що іронічна інтенція, визначена типом мовної особистості адресанта (автора й персонажа), потребує ретельнішого вивчення, адже це особлива характеристика комунікативної поведінки мовця, націленого на створення гумористичної ситуації для впливу на свідомість і дії співрозмовника.

Мета статті – схарактеризувати засоби експлікації іронічної інтенції, що непрямо об'єктивується у відповідному лексико-граматичному і стилістичному оформленні контекстних ситуацій, їх емоційно-експресивному навантаженні, оцінних модусів, сприяючи увиразненню комунікативних текстоситуацій, орієнтованих на комічний ефект.

Матеріалом наукових спостережень обираємо гуморески та оповідання з минулого, сучасного й майбутнього життя українців Вітчизни й Діаспори відомої української письменниці Ганни Черинь (Тетяни Гребінської), про творчість якої схвально відгукнулися видатні майстри пера Улас Самчук, Юрій Шерех, Борис Олександрів, Василь Барка та ін. «Діапазон комічного тут, – зазначає П. Сорока, – надзвичайно широкий: від м'якої іронії, жартівливого натяку до вбивчої сатири» [5, 66]. Зміст книги Г. Черинь «Святі корови» (2004) охоплює 52 гуморески, що «нерозривно пов'язані і темами, і настроями, і навіть тими самими героями, що відродилися в нових часах» [6, 5]. У власноруч написаній передмові до видання Ганна Черинь констатує: «Настрій моїх гуморесок веселий, беззлісний. Для вітчизняного читача, напевне, буде цікаво простежити невинне змагання за народні традиції, українські звичаї, боротьбу за рідну мову в сім'ї й громаді і прагнення одружити своїх дітей у своїй національній громаді. Вітчизняний читач може навіть обуритись: що за обмеженість! «Какая разніца?». Подумайте, які наслідки принесла нам та «разніца»...» [там само, 5].

Способи непрямого (або неконвенційного) передавання інформації – один із важливих аспектів характеристики національної мовностилістичної системи, що в кожній мові має свою специфіку. Зокрема, «в іронічному мовленнєвому акті зміст і повідомлення протиставлені, причому істинним є лише повідомлення мовця» [4, 18]. Натомість сприйняття іронії співрозмовником уможлиблює порушення логічного зв'язку між причиною та її наслідком. Читач або слухач, сподіваючись на логічний для нього й очікуваний наслідок, несподівано для себе дізнається про зовсім інший висновок автора, тобто тут спостерігаємо й зміну розумових актів і «невиправдане очікування», напр.: *Як може наша політика бути державною справою, коли в нас поки що нема держави? Отож займаймося спортом. Український спорт поки що не приніс нам світової слави, але якщо ми й далі будемо так завзято його провадити, здобудемо широкий розголос* (с. 56).

Суть іронії полягає в тому, щоб надати слову чи групі слів, проголошених мовцем, протилежного значення з метою насмішки чи глузування, перенесення за контрастом, полярністю семантики. Іронію виявляємо на основі контексту або фонового знання (пресупозиції), що унеможлиблюють буквально розуміння мовленого [3, 98]. Наприклад, у реченні *Він о'кей. Всього двічі розвівся, тепер із третьою заручився. Слава Богу, тепер люди довго живуть, з однією жінкою так довго не витримаєш* (с. 67) письменниця зіронізувала з персонажа для пом'якшеної, необразливої, доброї насмішки; на противагу цьому, в іншому реченні досить відчутним є іронічне перенесення за контрастом, як-от: *От якби-то влаштувати виставку нашого геніального Генка Фіть-Хвостенка! Той як намалює, то люди голову ламають, щоб відгадати, що то має бути. Дехто навіть закладається, чи правильно вгадав. Один каже, що то мавпа, другий – що бій амеб, а третій запевняє, що як обернути картину догори ногами, то буде сузір'я Рака! А нікому на думку не спаде, що то Генко намалював автопортрет з погляду екзистенціальності!* (с. 49).

Отже, для іронії як засобу імпліцитного інформування особливо важливою є здатність виявити ставлення автора до зображуваного явища, внесення оцінного компонента у формально-об'єктивне повідомлення, яке стає можливим завдяки структуруванню прямих і непрямих (антифразисних) мовних конструкцій, накладанню рамок об'єктивної та суб'єктивної модальності [2, 43]. Саме тому іронія має здатність, оцінюючи явища від протилежного, давати не тільки негативну, але й подекуди позитивну іронічно-грайливу характеристику мовця щодо повідомлюваного, напр.: *Сама Капітоліна, якої ніхто не здогадався підвезти, з'явилася мокра як курка. В найбільш важливих місцях Риміної промови чхала. Це рятувало недоліки в Риминій дикції, але й смішило публіку. Принаймні стало веселіше* (с. 65).

Спостережено специфічний тип іронічного мовленнєвого акту, суть якого полягає у відсутності «мовленнєвих сигналів» непрямого інформування: насмішка увиразнюється в разі його зіставленні зі станом речей в дійсності, напр.: *А в нашій модерній суспільстві злодійство – це невід'ємна частина життя. Кожний тепер краде: крадуть робітники на роботі все, що погано лежить; крадуть покупці у крамниці; крадуть діти в батьків; крадуть дівчата кавалерів у своїх найближчих подруг, обкрадають продавці клієнтів. Крадуть навіть сенатори у Вашингтоні! Навіть і ви крадете майже щодня. Правда, крадете не цілий день, а тільки хвилину із п'ятнадцять: п'ять під час перерви на каву, а десять у обід. То чом би мав не красти злодій, котрому красти належить за професією?* (с. 92).

Асиметрія між змістом повідомлення і його формою дає підстави констатувати наявність специфічного іронічного смислу, який може створюватися різнорівневими мовними засобами (лексичними, морфологічними, синтаксичними, інтонаційними та засобами на рівні дискурсу).

Тому мають рацію дослідники, які доводять належність мовних засобів іронії до «модифікацій комічного», репрезентантів номінації, що її виявляють як на лексичному (через слово і словосполучення – *лексична номінація*), так і граматичному рівнях, порівн.: *пропозитивна* (через речення) і *дискурсивна* (через текст) номінації [2, 13; 3, 6]. Щодо іронії, то вона наявна в усіх трьох видах інформування, але як *вторинна номінація*, як форма оцінного, критичного, емоційного усвідомлення дійсності.

Нам імпонує думка А. О. Щербини про зумовленість іронічного ефекту не від особливостей словесного вираження, а від двопланової побудови контексту, від структури думки загалом. У цьому аспекті науковець розрізняє три види іронії, вияви якої фіксуємо в досліджуваному матеріалі: власне-іронію, дотепну іронію, змішані форми іронії та іронічної насмішки [7, 60–69]. *Власне-іронія* – невідповідність, суперечність між експліцитним смислом і прихованим, зумовлена структурою контексту та своєрідною роллю інтонації: *Так, а Ольця моя, кума! Ото рідна душа: продала мене чоловікові з усім, усе геть розповіла про наші походеньки...*(с. 100).

Дотепна іронія – діалектична єдність трьох компонентів: змісту думки, форми думки і словесної оболонки. Співвідношення і взаємозв'язок усіх компонентів спричинена законом симетрії / асиметрії змісту та форми, напр., у діалозі: *Я таки дуже гарна... Я, правда, чула, що за моєю спиною Оля говорить про мене і менш приємні речі, рівняючи мої очі з угорськими сливами, ніс із картоплею, а інші частини з усім, що тільки водиться в садку та на городі; проте для мене це – зрозуміла річ, бо й я часом про неї кажу щось подібне* (с. 161).

Змішані форми іронії – охоплюють такі словесні засоби, що лише «загострюють» іронічний ефект, головна суть якого міститься в смислових зв'язках чи в самій ситуації, як-от: *Гарно я виглядаю в новім капелюсі, не гірше й без нього. Гарно мені й у новомоднім «мішку»; ще ліпше – в хутрянім пальті (якою я не маю, але не раз приміряла тітчине). Але в чім може дівчина краще виглядати, ніж у власнім авті?! Таки ні в чім!* (с. 87).

Щодо комунікативної структури іронії як мовленнєвого акту, то Ф. С. Бацевич визначає такі три основні компоненти структури: *адресант* іронічного висловлювання (дискурсу) – *об'єкт* іронії – *адресат* іронічного мовленнєвого акту. Якщо у вдалому комунікативному акті адресант і адресат погоджуються з іронічною оцінкою об'єкта, їх об'єднує спільне культурне тло [1, 190]. Проте трапляються випадки, коли об'єктом іронії стає сам адресат, як-от у діалозі: *Чого, наприклад? Уже ж не розуму! – Розуму тобі не бракує, це правда. – А чого бракує? – Нічого не бракує, але дечого не зайво мати в більшій мірі* (с. 34). Отже, основою створення іронічного контексту у процесі комунікативної діяльності мовця є його обізнаність з об'єктивним станом речей, із середовищем, у якому перебуває об'єкт іронізування. Лише в такому разі іронізатор як творець непрямого (імпліцитного) інформування досягне бажаного ефекту.

Фактичний матеріал дає підстави для виокремлення двох типів іронічних висловлень: 1) у плані змісту – за напрямом суб'єктивно-оцінної модальності; 2) у плані форми – за мовними засобами вираження іронії як універсальної категорії. Розглянемо детальніше кожний із цих типів.

Суб'єктивна модальність у гуморесках Ганни Черінь може бути спрямована на: а) особу, про яку йдеться, її поведінку, прикметні риси: *Саме тому тебе і обрали. Із цілого відділу тільки одної тебе не було на зборах. Всі інші відмовились, а тебе не було, то й вибрали. Одноголосно! Та не журилася: я – культурно-мистецька референтка, так що будемо співпрацювати* (с. 215);

б) заняття, професію, інтереси особи: *З усього, що я навчилася в Америці, найважливіші дві речі: патріотизм і ощадність. Або – може, ці дві речі треба поміняти місцями: на першій місці – ощадність, а тоді – патріотизм. Закон зеленого долара так велить: без грошей патріотизм не pomoже* (с. 89);

в) конкретні дії персонажів, їх учинки: *Наприклад, для приманки попередимо, що буде безкоштовне солодке й жодних книжок силою продавати не будемо. І ніякої збірки не буде. Побачиш, як люди зрадіють – і прийдуть. Отож, афіша, можна сказати, зроблена. Тепер програма. Не треба нам арій із опери «Марні надії» – ми відспіваємо якісь актуальні коломийки (с. 90); Змінились і наші святкування. Тепер ми відбуваємо приблизно стільки похоронів, як колись весіль і хрестин вкупі. Колись ми були ощадні і приїжджали полагоджувати справи особисто, щоб не витратитися на пошту, а тепер вже не ідемо, а все полагоджуємо через телефон* (с. 92);

г) зміст повідомленого співрозмовником: *То чого ж не покинеш роботу? – слушно запитав чоловік. – Сиди вдома. Може, хоч тоді знайдеш час прочитати газети та журнали, що вже п'ять літ на купі лежать. Та зробиш собі гарну зачіску замість оцієї мітли. – Мітли!!! То я гроші заощаджую, до перукарні не ходжу (бо й ніколи), а за це – і від кого ж? Від свого чоловіка такі компліменти дістаю! Мітла! – Вибачаюсь, кицюню, ти справді дуже ощадна жінка, але що мітла, то мітла. А як не мітла, то віник* (с. 54);

г) окремі події, явища, артефакти тощо: *Школою аристократичних манер були військові поневіряння і півголодне існування в таборах. Ви б побачили, як ішли елегантні дами до кухні по баланду, граційно вимахуючи консервними банками з придобленими дротиками, щоб гарячою рідиною не опекти руку! Так само елегантно тепер тримали ніж і виделку на бенкетах і ніколи не помилялись, що чим краяти. Треба тільки сліdkувати за чоловіками, які в політичних дискусіях забували про етикет і їли як прийдеться* (с. 37);

д) самого мовця (йдеться про самоіронію): *Дехто вважає мене марнотраткою, а серед них, на жаль, і мій чоловік. Якби ж вони знали та зрозуміли, як я вмію заощаджувати гроші! Люди думають, що я сиджу вдома, нічого не роблю, а мій сердешний чоловік тяжко на праці гарує. Насправді воно не так: як тільки чоловік вийде з дверей, я, довго не гаючи, гарненько поснідаю, вберуся – і гайда до крамниць. За день, може, з двадцять обійду, до всього придивлюсь – і по справжній ціні нічого не куплю, тільки по знижці, по тій, що, як каже моя сусідка, «на сале». Захекавшись як пес, прибіжу додому за півгодини до приходу з праці чоловіка, ще встигну «ті-ві диннер» у мікропічку всунути. І в ту хвилину, як чоловік з'явиться на порозі, на столі вже парує запашна домашня страва. Звідки б чоловік знав, що то з фабричного пакета, коли він від нашого одруження нічого іншого не їв?!»* (с. 112).

Способи вираження іронії мовними засобами можна розділити на два підтипи: а) іронія, виражена так званими іронічними мовленевими сигналами (тобто засобами і способами, що їх зазвичай використовують для вираження іронії), напр.: риторичні питання (*– Я радий бачити вас за роботою, Кириле! Ви сьогодні знову вагітнієте новими соціологічними дослідженнями?* (с. 57)); алогізми (*– Ну як ви? – Спасибі, уже сиджу! – Сидітимете пізніше! Зараз ви поки що катаєтесь!* (с. 53)); лексичні повтори (*Мій герой героєм не був* (с. 7)); антоніми, у т. ч. контекстуальні (*Дівчина цілком змінила натуру: то була весела, жвава, а то напав на неї песимізм* (с. 15)); антифразисні конструкції (*Пан Ситуація товмачив етимологію деяких слів на свій лад: слово «перогагати» він уважив спротивом, бо виводив його від слова «роги», «катаклізми» він виводив від звичайної «клізми», «амбу» від «амбіції», «махінації» від «маханя», а «динозаври» від «дині»* (с. 11)), алюзії (*Своєю філософською девізою Ситуація обрав «Світ ловив мене – і спіймав» і ніяк не хотів погодитися з професором, що це запозичене у Сквороди* (с. 10)), змішування стилів (*Боронь Боже! Я горілки і в рот не беру! А Горошко щодня квартиру випиває, і такий піетизм кінчиться амбіцією* (с. 11)) тощо.

б) іронія, побудована без «мовленевих сигналів» непрямого інформування. Такі висловлення, на перший погляд, є цілком серйозними, а наспішка в них стає виразною лише в разі зіставлення зі станом речей у дійсності: *Випитий коньяк збільшував кількість телеграфних стовпів, підвищував градуси і температуру тіла* (с. 56); *Коли Карло скидав капелюха, можна було сказати, що він лисий, а якщо інтелігентно – то недостатньо кучерявий* (с. 82).

Отже, іронія, паралельно із сатирою та гумором, є рівноправною формою комізму. Специфічними ознаками іронії є суб'єктивізм, асиметрія змісту і форми; здатність до двоспрямованості: на об'єкт і на себе. Особливістю вербального вираження іронії є співіснування двох смислових планів – прямого експліцитного та потенційного, що суперечить прямому. Імпліцитно виражена іронічна оцінка, що притаманна комічним висловленням, творить широкий діапазон прагматичних смислів у художньому тексті. Оскільки мовна іронія – складне семантико-синтаксичне явище, тому в перспективі важливо сконцентруватися на описі лінгвокомунікативних засобів у гумористичному дискурсі, уживання яких зумовлено не лише прагматичною настановою автора, а й контекстуальними умовами – мовними та позамовними.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : навч. посібн. / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 326 с.
2. Гуйванюк Н. В. Способи реалізації іронії у структурі речення : монографія / Н. В. Гуйванюк, Ю. М. Пацаранюк. – Чернівці : ЧНУ, 2009. – 167 с.
3. Походня С. И. Языковые виды и средства реализации иронии : монографія / С. И. Походня. – К. : Наук. думка, 1989. – 126 с.
4. Почепцов Г. Г. Язык и юмор : монографія / Г. Г. Почепцов. – К. : Вища школа, 1974. – 318 с.
5. Сорока П. З пером ежар-птиці. Ганна Черінь / Петро Сорока // Дивослово. – 2005. – № 10. – С. 66–69.
6. Черінь Г. Святі корови : гуморески та оповідання з минулого, сучасного й майбутнього життя українців Вітчизни й Діаспори / Ганна Черінь. – К. : Юніверс, 2004. – 294 с.
7. Щербина А. О. Про іронічний ефект і методи його вивчення / А. О. Щербина // Питання граматики і лексикології української мови. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – С. 60–69.

In the work were found out the philosophically-esthetic essence of comic, reasons and features of its national specific, described differential signs of irony as philosophically-esthetic and linguistic category, found out its relations to comic, tragic, pathetic, humor, satire, sarcasm. Irony regards as equal form of humour, which can function as stylistic method or can be the display of subjectively-author's modality and be realized on the level of whole text. Were enlighten semantic mechanisms of creating the ironic sense, and also defined functions of irony in spoken language and belles-lettres.

There were realized the systematic describe the ways of expression the situation irony in modern Ukrainian small prose (lexically-stylistic, logically-semantic and syntactically-stylistic) and determined the specific of its functioning; found out the role of vertical, horizontal context and background knowledge for creating and adequate decoding of associative irony. Were investigated kinds of lexical repeats, with the help of which is producing the ironical sense, and showed models of ironical sense generating at dialogical quotation. The analysis of allusions and citations in modern prose texts of small genre forms had taken and were described kinds of their transformations. The author's and character's speech ways of co-operation for the irony realization had placed.

Key words: *informing, indirect speech act, comic, irony, ironical sense, ironic modality, ironical effect.*

Отримано: 18.10.2014 р.

УДК 811.161.2'373.611'366

Кушлик О.П.

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРУВАННЯ ТИПОВОЇ СЛОВОТВІРНОЇ ПАРАДИГМИ ДІЄСЛІВ, МОТИВОВАНИХ ІМЕННИКАМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗНАРЯДЬ ТА ЗАСОБІВ ДІЇ

У статті визначено структуру типової словотвірної парадигми дієслів, утворених від іменників на позначення знарядь та засобів дії за допомогою суфікса -и-, зокрема: простежено належність похідних одиниць до трьох семантичних підгруп, а в межах них – до відповідних словотвірних зон (субстантивної, вербальної чи ад'єктивної); у межах кожної зони встановлено континуум словотвірних значень дериватів, з'ясовано інвентар словотворчих засобів для їхньої реалізації, окреслено здатність деяких дериватів виражати додаткові семантичні відтінки.

Ключові слова: *словотвірна парадигма, словотвірна зона, словотвірне значення, словотворчий формант, твірна основа, семантична позиція, відсубстантивне дієслово, дериват, вербатив, девербатив, перфектив.*

Основоцентричний аспект дослідження словотвірних процесів набуває все більшої актуальності в україністиці. Опертя на твірну основу як типологізувальний чинник дає змогу передбачити творення похідних одиниць з певною семантикою, визначити інвентар словотворчих засобів для їхньої експлікації, з'ясувати вплив мовних та позамовних чинників на реалізацію закладеної системою мови дериваційної здатності. Розв'язання цих завдань є необхідною умовою планомірного та системного вивчення низки питань, вичерпне розв'язання яких було неможливим при формантоцентричному підході. Охоплення основоцентричним аспектом усієї мотивувальної бази з метою створення типології словотвору уможливорює окреслення внеску кожного лексико-граматичного розряду, а в межах нього і лексико-семантичної групи у формування й структурування дериваційної системи. Визначення словотвірного потенціалу дієслів як одного з найскладніших морфологічних класів слів з розгалуженою системою граматичних категорій та їхніх матеріальних виразників – граматичних форм – є важливим етапом такого дослідження.

У зарубіжному мовознавстві уже досягнуто певного успіху в цій царині. Серед усього на основі аналізу структури й семантики словотвірної парадигми як комплексної системоутворювальної одиниці класифікації й опису матеріалу, адекватної основоцентричному напрямку, обстежено дериваційний потенціал дієслів у словацькій (К. Бузашіова), польській (Р. Гжегорчико-ва, Г. Ядацька), російській (О. Земська, Т. Морозова, С. Тихонов), болгарській (С. Калдиева-Захарієва, Є. Георгієва, В. Нечаєва), англійській (Т. Беляєва) мовах.

Україністика теж має певні напрацювання, які засвідчують динаміку розвитку цього аспекту вивчення словотвору. До того ж у виконаних наукових студіях проаналізовано потенціал дієслів як на гніздовому рівні (Є. Карпіловська, М. Лесюк, Г. Василевич, М. Голянич, С. Гірняк, Н. Тишківська), так і на рівні словотвірних парадигм. Зокрема, створено словотвірну парадигматику дієслів деяких лексико-семантичних груп [5; 16]. Розпочато комплексне обстеження дериваційних спроможностей похідних дієслів. У межах цього уже встановлено типологію словотвірних парадигм дієслів відприкметникового [11; 12], відзвуконаслідувального [10] та частково відіменникового походження [13].

Увагу у пропонованій розвідці зосереджено на відіменникових дієсловах зі значенням «діяти зряддям (інструментом), названим твірною основою». Лексико-семантична група іменників, які слугують мотиваторами цих вербативів, доволі неоднорідна за своїм складом – починаючи від поділу позначуваних ними предметів на дві групи – ручні та механізовані – з відповідними мікрогрупами всередині кожної [2, 4] аж до різного походження слів для їхнього номінування [3, 186–187; 14, 79]. Усе це певною мірою визначає їхню активність щодо продукування ними похідних.

Вершинні дієслова постають унаслідок суфіксації. До основних словотворчих засобів належать суфікси: 1) **-ува-/-юва-**, пор.: *боронувати, вальцювати, зенкерувати, зондувати, кайлувати, кардувати, млинкувати, помпувати, пресувати, фільтрувати, фрезерувати, чизелювати* тощо; 2) **-и-**, пор.: *батожити, бомбити, вудити, гарпунити, косити, молотити, острожити, ралити, сурмити* тощо; 3) **-а-**, пор.: *пиляти, путати, сапати, сідлати, стріляти, трембітати* тощо.

Об'єктом зацікавлення у пропонованій розвідці є відсубстантивні дієслова на **-и-ти**. Загалом цей словотвірний тип вербативів в українській мові за кількістю значно поступається словотвірному типові на **-ува-/-юва-**, що спричинено: по-перше, більш давнім походженням і відповідно зниженням продуктивності на сучасному етапі [8, 198]; по-друге, поєднанням з вужчим колом твірних основ, до того ж більшою мірою власне українського походження.

З огляду на семантику твірного слова вершинні одиниці формують кілька підгруп. Найбільш типовими є об'єднання дієслів, мотивованих іменниками на позначення: 1) сільськогосподарських зряддям, пор.: *боронити, гарманити, косити, лопатити, ралити* та ін.; 2) музичних інструментів або інших засобів, які видають звуки, пор.: *барабанити, бубнити, клаксонити, сурмити, трубитити* тощо; 3) зряддям чи засобів для полювання або присмирення тварин, птахів, риб, пор.: *арканити, батожити, вудити, гарпунити, острожити* тощо.

Мета дослідження – виявити особливості структурування їхньої типової словотвірної парадигми.

До першої підгрупи належить дієслова *боронити, гарманити, косити, лопатити, молотити, мотичити, плужити, ралити*. Твірні іменники – *борона, гарман, коса, лопата, молот, мотика, плуг, рало* – називають предмети особливої ваги, оскільки вирощування хліба з основними трьома циклами – обробітком ґрунту, збиранням врожаю, обмолотом та переробкою зерна – було і залишається основною галуззю господарювання, яке на тисячоліття визначило побут, світогляд українців, його матеріальні й духовні цінності. Давність виготовлених людиною інструментів певної конструкції засвідчено археологічними дослідженнями, результати яких вкотре переконують у їхній соціальній важливості. Деякі з предметів мали символічне значення, що відповідно детермінувало словотвірний потенціал твірного слова [1, 173]. Зокрема, *коса* втілювала традиційний образ продуктивної, майстерної праці [6, 310]. Водночас вона була одним з основних видів зброї запорізьких козаків часів національно-визвольної війни українського народу (XVII ст.), а пізніше – у XVIII ст. – і селянських повстанців-гайдамаків. Поширення цього предмета в різних сферах діяльності людини сприяло тому, що іменник на його позначення виявився потужною базою для продукування похідних слів різного ступеня творення. Словотвірна парадигма вербатива *косити* вирізняється своїм кількісним і якісним складом, пор.: *косити* – *косіння, кісьба, косовиця, косар, косарка, косильний, закосити, покосити, прокосити, обкосити, відкосити, докосити, скосити, надкосити, підкосити, недокосити, укосити, викосити, перекосити, накосити, коситися*. Таку ж продуктивність виявляє дієслово *молотити*. До того ж глибина деяких семантичних позицій у його парадигмі є дещо більшою, пор.: *молотити* – *молотіння/молочення, молотьба, молоття, молоча, молотар, молотник, молотильник, молотарка, молотня, молотарня, молотильний, замолотити, помолотити, промолотити, обмолотити, відмолотити, домолотити, змолотити, вимолотити, розмолотити, перемолотити, підмолотити, умолотити, намолотити, молотитися*.

Крім того, на частоту вживання того чи того дієслова з відповідними додатковими семантичними нашаруваннями впливає цикл сільськогосподарських робіт: для номінування етапів збирання врожаю та його обмолоту послуговуються вербативами, які частіше модифікують свою семантику, ніж дієслова для позначення обробітку ґрунту.

Наповнення словотвірних парадигм інших дієслів цієї ж підгрупи є незначним. Це зумовлено кількома факторами. По-перше, багато ручних інструментів, назви яких мотивують аналізовани вершинні дієслова, у процесі науково-технічного розвитку замінено механізованими знаряддями праці, що своєю чергою відтіснило слова для їхньої номінації до пасивного пласту лексики, а відтак знизило або і взагалі унеможливило продукування ними похідних одиниць. По-друге, деякі вербативи, утворені від іменників на позначення сільськогосподарського інвентарю, можуть поставати ще й за допомогою дериватора **-ува-/-юва-**, пор.: *боронувати і боронити, гарманувати і гарманити*. З названих дублетів більший словотвірний потенціал і можливості для його реалізації мають дієслова на **-ува-(-ти)/-юва-(-ти)**, що засвідчено і їхніми словотвірними парадигмами. Деривати, мотивовані дієсловами на **-и-ти**, вибірково заповнюють ті ж семантичні позиції, що відповідно зменшує їхній кількісний склад, пор.: *боронувати – боронування, боронувальник, боронувальний, поборонувати, заборонувати, розборонувати, переборонувати, проборонувати і боронити – боронення, поборонити, заборонити, уборонити, переборонити*.

Типову словотвірну парадигму аналізованих вербативів складають три дериваційні зони – субстантивна, вербальна і ад'єктивна. Специфіку субстантивної зони становить наявність дериватів з транспозиційним та мутаційним значенням. Перше з них репрезентовано семантичною позицією «опредметнена дія», виразником якої постає суфікс **-нн-/-інн-/-єнн-**, пор.: *боронення, косіння, молотіння/молочення, мотичення, ралення/раління*, напр.: ... *ручний метод косіння більш трудомісткий і тому не реальний* (І. Парнікоза). Окрім нього, реалізувати це ж значення можуть також форманти **-б-**, **-овиц-**, **-Ю-** та **-й-**, пор.: *кісьба, молотьба, косовиця, молотня, молоття*, напр.: *Коса, обладнана грабельками, використовувалась й для косовиці трави* (Г. Шпорт); ... *чому б то, думаєш, та не могла сама громада тримати той млин? Це ж вигода своя. Самі собі й за молоття платили б і став, і стависко, і гуску є де вигнати...* (У. Самчук).

Характерно, що іноді похідні, які постали за допомогою названих дериваторів, здатні розвивати вторинні, предметні значення, серед яких – «час виконання дії», напр.: *Се було так у жнива, здається, чи в косовицю* (Г. Барвінок); «місце виконання дії», напр.: *Відпустив [дядько Сашко] свою дружину із сином ... додому з худобиною попоратися й молодших дітей доглянути, а сам залишився ночувати на косовиці* (С. Гужва). У таких випадках йдеться про реалізацію ними транспозиційно-мутаційних словотвірних значень.

Мутаційно-деривація охоплює відношення, які полягають у творенні похідної одиниці з новою семантикою, відмінною від значення мотивувального слова. На вираженні однієї з них, зокрема «суб'єкта дії», спеціалізуються суфікси **-ар-**, **-ач/-яч**, **-ник/-льник**, рідше **-атар**, пор.: *косар, молотар, молотник, молотильник, плугар, плугатар, раляч*, напр.: *Де-не-де спиналися косарі, витягали з-за очкура мантачку, і дзвінко й лунко бриніло тоді крицеве лезо під її дотиком* (З. Тулуб); *Плугатарі з плугами йдуть, /Співають ідучи дівчата...* (Т. Шевченко). Як і у випадку з транспозиційним значенням «опредметнена дія», дериваційне значення «суб'єкт дії» у межах однієї словотвірної парадигми може реалізуватися кількома словотвірними засобами. Зазвичай сформовані одиниці являють собою дублети, пор.: *молотар – молотник – молотильник*, напр.: – *Дай мені, криничко, води для молотаря, щоб він дав пшениці для курки...* (Араб. нар. казка); *Ціпи на току враз затихли. Здивовані молотники – жінка і дочка, спершись на ципильна, дивились, як до них ішов Оксень* (І. Цюпа); *Взагалі цип майстрували різних розмірів, залежно від зросту молотильника* (М. Гачинський). Проте іноді вони можуть різнитися семантичними відтінками. Наприклад, девербатив *молотильник* частіше уживається на позначення особи, яка працює на молотарці, напр.: *Під час замолоту молотильник отримував десяту або дванадцятую міру намолоченого хліба...* (В. Козоріз). Натомість іменниками *молотар* і *молотник* номінують людей, які виконують ту ж дію немеханізованими знаряддями [18, 110].

Здатність дієслів експлікувати інші предметні значення, зокрема «місце виконання названої твірним словом дії», пор.: *молотарня* (суфікс **-арн-**), чи «механізоване знаряддя (інструмент), за допомогою якого виконують дію», пор.: *косарка, молотарка, молотня* (суфікси **-арк-** та **-н-**), представлено здебільшого у словотвірних парадигмах часто уживаних слів, напр.: *Монахині мали свій млин..., швейну, килимарську, ткацьку майстерні, молотарню, віяльню, садок, город...* (Ю. Данилець); *Пшениця через борт косарки перевиє, крило з напругою скидає зернисті снопи* (К. Гордієнко).

Фактор частоти уживання вершинного дієслова у мовленні детермінує значною мірою і наповнення вербальної зони. А відтак словотвірні парадигми вербативів *косити* і *молотити* репрезентують потужні їхні дериваційні можливості, представлені темпоральними, квантитативними, результативними модифікаціями, а також модифікаціями зі значенням зворотної дії.

Для дієслова як класу слів, що позначають дію (стан чи процес), характерне визначення фаз її перебігу в часі: початку, певної тривалості чи кінця. Тому цілком передбачуваним є творення похідних з темпоральними значеннями «початок виконання дії», «тривалість виконання дії» та

«завершення виконання дії», які у словотвірних парадигмах аналізованих слів представлено в повному обсязі.

Виразником словотвірного значення «початок виконання дії» є префікс **за-**, пор.: *закосити, замолотити*. Проте регулярність уживання цих девербативів є низькою, що зумовлено більш поширеною експлікацією названої семантики аналітичним способом [9, 142; 17, 192–193], пор.: *закосити – почати косити, замолотити – почати молотити*.

Значення «тривалість виконання дії» передають деривати двох підгруп – невизначеної та визначеної тривалості. Виразником першої слугує префікс **по-**, пор.: *покосити, помолотити*, напр.: *Підійшов ... Марко, привітався. Попросив несміло: – Дайте-но, дядьку, покосити* (І. Цюпа). Утворені так звані делімітативні дієслова факультативно можуть супроводжуватися часовими конкретизаторами тривалості дії, вираженими іменниками на позначення одиниць виміру часу, прислівниками міри або числівниково-іменниковими сполуками на зразок: *година, доба, місяць, недовго, трохи, якийсь час, день-два, кілька хвилин* тощо [4, 237], напр.: *Покосив я трохи і побачив, що біля річки ходять хлопці з нашого села, такі, як і я* (К. Панас).

На точно визначену тривалість дії вказує префікс **про-**, пор.: *прокосити, промолотити*. Так звані пердуративні дієслова, на відміну від делімітативних, обов'язково супроводжуються словами, які уточнюють хронологічні межі, напр.: *Вони [юні охоронці] прокосили 3 гектари грубої, м'якої та підводної рослинності* (Інтернет-ресурс). Без них похідні одиниці реалізують фінитивне значення [20, 130], напр.: *Обкосили з цього боку, прокосили й з того, zostавили тільки вузьку смугу дикої цупкої трави...* (О. Гончар).

На реалізації словотвірного значення «завершення виконання дії», крім зазначених вище **по-** і **про-** у певних ситуативних позиціях, спеціалізуються дериватори **від-, до-, з-/с-, ви-, об-**, пор.: *відкосити, відмолотити, докосити, домолотити, скосити, змолотити, викосити, вимолотити, обкосити, обмолотити*. Власне фінитивну семантику, позбавлену значенневих відтінків, яка наближається до суто видової, експлікує префікс **з-/с-**, напр.: *Сини скосили сіно* (Т. Малайчук); *Зібрав Джеря свій хліб, половину склав у стіжок, а половину змолотив на харч* (І. Нечуй-Левицький). Близьким за виконуваною функцією до нього є формант **до-**, напр.: *Уже й сіно докосили, і вечірні тіні почали падати на степи, а собака не повертався* (Є. Кравченко); *Що б там не було, а домолотити збіжжя мусять* (У. Самчук). Проте подеколи перфективи, утворені за допомогою нього, можуть конкретизувати межу завершального етапу виконуваної дії – «до певного часу», «до певного місця», напр.: *Жито ми докосили задовго перед полуднем* (Г. Сірик); *На полі залишилося лише два молодих юнаки, які докосили його до середини* (Є. Кравченко).

Інші ж з названих словотвірних засобів виражають три і більше семантичних відтінки. Наприклад, девербатив *обкосити*, утворений за допомогою префікса **об-**, позначає: 1) скошувати траву, бур'ян і т. ін. навколо чого-небудь, напр.: *Перед початком дозрівання колосових хлібні масиви необхідно обкосити та обороти захисною смугою шириною не менше 4 метрів* (Інтернет-ресурс); 2) викошувати, скошувати щось на певній ділянці, напр.: *Цей комбайновий екіпаж вже обкосив пшеницю сорту Антонівка, що на полі за хутором Тимківщина* (З газети); 3) викосити, скосити все кому-небудь, напр.: *Коли б його [Самійла-косаря] пустили з косою просто, він обкосив би всю земну кулю, аби тільки була добра трава та хліб і каша* (О. Довженко); 4) косячи, випереджати кого-небудь, напр.: *– Ну, здаюся, синку, загнав мене сьогодні... Визнаю, обкосив на цій ділянці* (Ю. Коваль); 5) косячи, надавати потрібних якостей (косі), напр.: *Обкосив нарешті інструмент на свою руку* (Я. Гонтарук).

Семантичний обсяг девербатива *обмолотити*, утвореного за допомогою того ж форманта, дещо менший – реалізовано лише два варіанти, зокрема: 1) відділяти зерно, насіння від колосків, стручків і т. ін. молотінням, напр.: *В сінях Катерина обмолочувала снопи вівса* (С. Чорнобривець); 2) помолотити все у кого-небудь, напр.: *Антон кожної весни за віз гною Хомаху обсіє, влітку обкосить, восени обмолотить* (С. Чорнобривець).

Серед квантитативних модифікацій, що заповнюють вербальну зону типової словотвірної парадигми, виокремлюємо дієслова двох підгруп. До першої входять деривати на позначення ступеня інтенсивності вияву дії, зокрема недостатнього, достатнього та надмірного. Дієслівний рід, який виражає недостатню інтенсивність виконуваної дії, утворюється за допомогою префіксів **над-, під-, недо-**, пор.: *надкосити, підкосити, підмолотити*, напр.: *Було й молотити [Іван] лінувався: змолотить копу за два-три дні, одвезе у млин; як з'їдять (Векла одно-двоє хлібенят глевких спече), то знов трохи підмолотить* (Г. Григоренко). Похідні *надкосити* і *підкосити*, передаючи основну семантику, дещо різняться додатковими відтінками, які залежать від причин неповноти виконуваної дії. Для перфектива *надкосити* нею є незначна площа (здебільшого скраю) поширення дії, напр.: *Вчора Семен надкосив невеликий шматок цієї ділянки з надією таки віднайти згубу* (Я. Гонтарук); для девербатива *підкосити* – частковість виконуваної дії, зумовленої або умисним поширенням дії лише на частину об'єкта, напр.: *Травостої обробляють*

середніми боронами, а при висоті їх 35-45 см – підкошують, але не пізніше другої декади серпня на Поліссі і до початку вересня в Лісостепу та Передкарпатті... (Інтернет-ресурс), або поступовим чи вибірково виконанням дії, напр.: *Підкошують травостій у фазі бутонізації люцерни* (Інтернет-ресурс). Девербатив недокосити виражає оцінку вияву дії відповідно до об'єктивно встановленої норми, напр.: *То прокидаються ті, хто не до кінця пройшов свою ниву, хто недокосив на ній свого жита, хто недоспівав своєї пісні* (О. Гончар).

Значення достатньої інтенсивності реалізують префікси *у-/в-, ви-*. Більш нейтральним щодо цього постає формант *у-/в-*, пор.: *укосити, умолотити, напр.: ...гукає [Чередниченко] з виглядом урочистим: – Люди, хліб дозрів! Жнива починаємо! Кому ж виявимо честь **укосити** для першого снопа?* (О. Гончар). Перфективи, утворені за допомогою дериватора *ви-*, передають значення інтенсивності з відтінком досягнення певного результату або ж вичерпності виконуваної дії, пор.: *викосити, вимолотити, напр.: ... – Давайте, я збігаю до дідуся. Він косою швидше **викосить!*** (В. Скуратівський); *А Чіпка, дивись, уже й хліб **вимолотив**, сама солома стоїть* (Панас Мирний).

Деривати другої підгрупи квантитативних модифікацій визначають спрямованість виконуваної дії на велику кількість об'єктів. Виразником так званого розподільного, або дистрибутивного, значення слугує префікс *пере-*, пор.: *перекосити, перемолотити, напр.: Триває заготівля сіна для худоби. Зілля вдосталь – косити не **перекосити*** (Т. Роздобудько); *Скільки він вижав, **перемолотив** та перевіяв тими руками хліба на панцині за свій довгий вік!* (І. Нечуй-Левицький).

Дієслівні роди із семантикою результативності постають за допомогою префікса *на-*, який здебільшого спеціалізується на вираженні кумулятивного (нагромаджувального) значення, пор.: *накосити, намолотити, напр.: Послала мама і мене з Петром **накосити** трави худобі. Ми поїхали, **накосили**, і Петро повіз, а я лишився косити на другу ходку* (К. Панас).

Особливістю перфективів, утворених від дієслів на позначення конкретної фізичної дії, є невіддільність результативного значення від квантитативного, що послужило підставою для деяких мовознавців розглядати власне результативні модифікації серед квантитативних [19, 72; 20, 135].

Крім перфективів, до словотвірної парадигми дієслів *косити* і *молотити*, належать похідні, утворені за допомогою постфікса *-ся*, пор.: *коситися, молотитися*. Позначаючи характеризаційну дію, тобто дію, яка окреслює здатність одного предмета підпадати під вплив іншого [4, 242], вони формують так звані зворотні модифікації, напр.: *Під ожередом спинив [Скибу] **молотник якийсь**. – Як там **коситься?** – спитав* (А. Головка); *Як на току **молотиться**, то і в хаті не **колотиться*** (Укр. народні прислів'я та приказки). У мовознавчій практиці їх ще називають «пасивно-якісними» дієсловами [7, 351–352].

Наповнення вербальної зони словотвірних парадигм решти дієслів є незначним. Системно репрезентовано лише темпоральне фінитивне значення. Виразниками його слугують префікси *за-, з-/с-, по-, у-*, пор.: *заборонити, зралити, поборонити, погарманити, поралити, уборонити, напр.: Найняв [Чіпка] **плуг, волів, зорав поле, засіяв, заборонив*** (Панас Мирний); *...захватом рала в 20 см завширки **зралили** десятину поля* (А. Артемчук, К. Слопачук). Інші ж із названих вище семантичних позицій заповнені вибірково.

Деривати ад'єктивної зони експлікують мутаційні словотвірні значення «призначений для виконання названої твірним словом дії» та «пов'язаний з виконуваною названим твірним словом дією». На вираженні обох спеціалізується суфікс *-льн-*. Утворені деривати засвідчено лише у словотвірних парадигмах дієслів *косити* і *молотити*, пор.: *косильний, молотильний, напр.: Для високопродуктивної роботи комбайна **молотильний** барабан повинен **завантажуватися** максимально рівномірно* (Інтернет-ресурс) і *Лише старий **Маковей**, що в поті лиця **ладнав** на тік **молотильну** бригаду, **зміряв** **Толю** **проникливо...*** (В. Земляк).

Отже, заповнення семантичних позицій трьох дериваційних зон детерміноване позамовними та мовними чинниками. Серед позамовних, які зумовлюють словотвірну активність, важливими є ступінь соціальної значущості сільськогосподарських знарядь праці та символічність деяких з них у житті, побуті українців, що своєю чергою актуалізує мовні фактори – частоту вживання вербативів, мотивованих іменниками на позначення згаданих предметів, і реалізацію ними відповідних дериваційних можливостей.

До групи вершинних слів, утворених від іменників на позначення музичних інструментів або інших засобів, призначених для видавання звуків, належать дієслова *барабанити, бубнити, клаксонити, сурмити, трубити* та ін. Їхню типову словотвірну парадигму на відміну від вербативів попередньої підгрупи складають дві дериваційні зони – субстантивна і вербальна. Субстантивну репрезентовано похідними на позначення опредметненої дії та суб'єкта (виконавця) дії. Виразником першого значення, як і в попередньому випадку, є суфікс *-нн-/і-нн-/енн-*, пор.: *барабанення, бубнення, сурмлення/сурмління, трублення, напр.: **Проходять сурмачі, помагаю-***

чи покликачеві втихомирити сурмленням розгаласований люд (Леся Українка). Крім здатності передавати опредметнену дію, ці девербативи розвивають також вторинне значення – результат, наслідок дії, тобто позначають звуки, утворювані унаслідок виконання цієї дії (транспозиційно-мутаційне значення), пор.: *Це бубнення схвилювало цілу околицю і наповнило її зловісним настроєм* (Я. Гонтарук).

Засобами вираження семантичної позиції «суб'єкт (виконавець) дії» постають суфікси **-ар/-яр-, -ач-, -щик-** пор.: *бубняр, сурмар, сурмач, трубач, барабанищик*, напр.: *Бриніли струни бандур, відбивали ритм бубнярі* (П. Панч); *Веселий барабанщик так брязкотів мідними тарілками, що аж у вухах ляцало* (Д. Ткач).

Вербальну зону репрезентовано дериватами лише з темпоральними модифікаційними значеннями «початок виконання дії», «тривалість виконання дії» та «завершення виконання дії». Експлікатором першого з них постає префікс **за-**. Характерно, що дієслова, мотивовані іменниками на позначення музичних інструментів, реалізують цю семантику, на відміну від дієслів першої підгрупи, здебільшого синтетичним способом. Регулярність уживання девербативів *забарабанити, забубнити, засурмити, затрубити* переконаливо засвідчує це, напр.: *На замковій башті засурмила сурма* (Б. Харчук); *Затрубили рано труби* (С. Руданський).

Семантику «тривалість виконання дії» репрезентують деривати невизначеної та визначеної тривалості з характерними словотворчими засобами – префіксами **по-** і **про-**, пор.: *побарабанити, побубнити, посурмити, потрубити; пробарабанити, пробубнити, просурмити, протрубити*, напр.: *Незнайко ... вибрав найгучніший інструмент – мідну трубу, посурмив і вирішив, що вчитися не потрібно він і так уміє* (М. Носов); *Барон Олівер тричі просить Роланда протрубити в королівський ріг* (Інтернет-ресурс).

Похідні одиниці із семантикою «завершення виконання дії» утворюються за допомогою дериватора **від-**, пор.: *відбарабанити, відбубнити, відсурмити, відтрубити*, напр.: *Коли відсурмили відбій, він [Рубашов] підійшов до вічка і зирнув у коридор (з перекл. В. Бендера А. Кестлера «Ніч ополудні»)*.

Серед вершинних дієслів, мотивованих іменниками на позначення знарядь або засобів для полювання чи присмирення тварин, птахів, риб, виокремлюємо *арканити, батожити, вудити, гарпунити, капканити, кульбачити, острожити, снастити, тралити*. Їхню типову словотвірну парадигму формують також дві зони – субстантивна та вербальна. На противагу попередньо проаналізованним семантичним підгрупам субстантивну зону складають деривати з одним словотвірним значенням – «опредметнена дія». Реалізували цю семантичну позицію, за даними лексикографічних джерел, лише три вербативи, пор.: *вудіння, шпорення, тралення*, напр.: *Збулися всі розваги – і купання, і вудіння риби* (О. Донченко). Девербативи ж *арканення, батожіння, гарпунення, остроження, кульбачення* у словниках не значаться. Проте уживання їх у мовленні беззаперечно доводить закладену потенційну здатність до такого вираження, напр.: *...перепуджений від батожіння, змилений від натуги кінь хвицнувся, з усієї сили вдарив заднім копитом отого хижака* (Перекл. О. Логвиненка роману «Останній світ» К. Рансмайра); *Крім надмірного використання сіткових знарядь лову... та тачкових снастей (збільшена кількість гачків на вудках, перемети..., гарпунення, остроження, полювання з рушницею та луком), браконьєри застосовують електролов, тобто глушіння риби електрострумом високої напруги* (Інтернет-ресурс).

До вербальної зони належать деривати зі словотвірним значенням «завершення виконання дії». Засобами експлікації його слугують префікси **від-, за-, від-, о-, при-, про-**, пор.: *заарканити, відбатожити, загарпунити, окульбачити, приострожити, пришпорити, протралити, ушпорити*, напр.: *Решта п'ять [коней] були такі дикі й злі, що до них ніхто не наважувався підступити. Довелося здалека їх заарканити* (З. Тулуб); *Після вечері Хрін окульбачив коня й поїхав у сусіднє село Тополі до своїх...* (Ю. Мушкетик). Деякі перфективи реалізують словотвірне значення «завершення виконання дії» у поєднанні з квантитативним інтенсивності, пор.: *відбатожити, приострожити, пришпорити, вибатожити, витралити*, напр.: *Тоді я відбатожив його собакою пугою, і по тому собаки більше вже не провалювалися* (З перекл. Дж. Лондона).

Отже, структурування типової словотвірної парадигми дієслів, утворених від іменників на позначення знарядь (інструментів) дії за допомогою суфікса **-и-**, залежить передусім від семантики вершинних дієслів, яка відповідно детермінує мовні та позамовні чинники їхньої дериваційної активності.

Типову словотвірну парадигму вербативів, мотивованих іменниками на позначення сільськогосподарських знарядь, формують три зони з набором семантичних позицій: у субстантивній – «опредметнена дія» (транспозиційне значення), «суб'єкт (виконавець) дії» (мутаційне значення); у вербальній – «початок виконання дії», «тривалість виконання дії» та «завершення виконання дії» (темпоральні модифікації), «недостатньої інтенсивності вияв

дії», «достатньої інтенсивності вияв дії», «дистрибутивність виконуваної дії» (квантитативні модифікації), «нагромадження результату виконуваної дії» (результативні модифікації), «характеризаційна дія» (зворотні модифікації); в ад'єктивній – «призначений для виконання названої твірним словом дії» та «пов'язаний з виконанням названої твірним словом дії» (мутаційне значення).

У типовій словотвірній парадигмі дієслів, мотивованих іменниками на позначення музичних інструментів, відбувається послідовна реалізація дериваційних значень субстантивної і вербальної зон. Семантичні позиції субстантивної зони з незначними розбіжностями у засобах їхньої реалізації загалом збігаються з позиціями першої підгрупи дієслів. Вербальну зону ж репрезентовано лише темпоральними модифікаціями («початок виконання дії», «тривалість виконання дії» та «завершення виконання дії»).

Такою ж двозонною постає типова словотвірна парадигма дієслів, утворених від іменників на позначення знарядь чи засобів для полювання або присмирення тварин, птахів, риб. Проте наповнення її порівняно з попередніми підгрупами девербативів мінімальне – репрезентоване похідними зі значеннями «опредметнена дія» (субстантивна зона) та «завершення виконання дії» (вербальна зона).

Список використаних джерел

1. Беркешук І. С. Чинники словотворчої поведінки назв знарядь праці у сучасній українській мові / Інна Беркешук // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2010. – Вип. 21. – С. 172–175.
2. Беркешук І. С. Дериваційний потенціал іменників у сучасній українській мові (назви знарядь праці, частин тіла, металів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. С. Беркешук. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
3. Валюх З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові : [монографія] / З. О. Валюх. – К. ; Полтава : АСМІ, 2005. – 356 с.
4. Городенська К. Г. Розділ 6. Дієслово // Іван Вихованець, Катерина Городенська Теоретична морфологія української мови; ред. І. Р. Вихованець. – К. : Універ. вид-во «Пульсари», 2004. – С. 217–297.
5. Джочка І. Ф. Дериваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Ф. Джочка. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
6. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
7. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови : у 2 т. / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Рад. школа, 1965. – Ч. 1. – 423 с.
8. Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинко І. І. Історична граматики української мови : підручник. – К. : Вища школа, 1980. – 320 с.
9. Кильдибекова Т. А. Глаголы действия в современном русском языке : Опыт функционально-семантического анализа / Т. А. Кильдибекова. – Саратов : Изд-во Саратовс. ун-та, 1985. – 160 с.
10. Кушлик О. Параметри словотвірної парадигми гомональних дієслів-ономатопів в українській мові / Оксана Кушлик // Проблеми гуманітарних наук : зб. наук. праць Дрогобицького державного педуніверситету імені Івана Франка. – Дрогобич, 2011. – Вип. 28. Філологія. – С. 55–72.
11. Кушлик О. Специфіка структури та семантики словотвірних парадигм відприкметникових інхотивних дієслів / Оксана Кушлик // Українська мова. – К., 2012. – № 4. – С. 56–67.
12. Кушлик О. Словотвірні параметри есивних дієслів зі значенням фізичного стану суб'єкта / Оксана Кушлик // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : зб. наук. праць / наук. ред. Бунчук Б. І. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – Вип. : 648–649 : Слов'янська філологія. – С. 288–291.
13. Кушлик О. Континуум словотвірних значень вербальної зони типової словотвірної парадигми відсубстантивних дієслів із семантикою «обробляти об'єкт названою твірним іменником речовиною» / Оксана Кушлик // Рідний край : альманах Полтавського національного університету. – Полтава, 2014. – № 30. – С. 125–132.
14. Ландер М. А. Взаємодія словотворчих засобів із семантико-синтаксичною функцією інструменталія / Ландер М. А. // Новітня філологія : журнал. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – № 3 (23). – С. 77–92.
15. Олексенко В. П. Словотвірні категорії іменника : [монографія] / В. П. Олексенко. – Херсон : Айлант, 2005. – 336 с.

16. Пославська Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Пославська. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
17. Салазнікова Л. В. Начинательность как функционально-семантическая категория в русском языке / Л. В. Салазнікова // Русский глагол : История и современное состояние : Научные доклады. – Волгоград : Изд-во ВГУ, 2000. – С. 185–200.
18. Сердега Р. Л. Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини) : [монографія] / Руслан Сердега. – Х. : Монограф, 2012. – 218 с.
19. Сидоренко Т. М. Семантичні засади виділення дієслів зі значенням кількісної характеристики дії або стану / Т. М. Сидоренко // Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць НПУ імені М. П. Драгоманова / [відп. ред. А. П. Грищенко]. – К. : НПУ, 2002. – С. 71–85.
20. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові : [монографія] / С. О. Соколова. – К. : Наук. думка, 2003. – 283 с.

Investigation of word-forming potential of noun-motivated verbs as one of the most complicated morphological classes realized in central direction of derivatology, is the main stage of system inspection of all motivated basis of the modern Ukrainian language. The object of interest in the given article is the verbs with the suffix -u-, motivated by nouns denoting means and instruments to action.

It was cleared up that peculiarities of the typical word-forming paradigm as an indicator of word-forming potential and factors determining word-forming capacity of verbs depend, first of all, on the semantics of the verbs themselves. Reviewing the above, we distinguish three subgroups of verbatives, derivational ability of which greatly differs from each other.

Three zones with corresponding set of semantic positions make up the typical word-forming paradigm of verbs motivated by nouns denoting agricultural implements: in substantival zone there is “subjectival action” (transpositional meaning), “subject (performer) of the action” (mutational meaning); in verbal zone there is “the beginning of action fulfillment”, “the continuity of action fulfillment”, “the end (completeness) of action fulfillment” (temporal modifications), “multiple action expression”, “insufficient intensive action expression”, “sufficient intensive action expression”, “distributiveness of fulfilling action” (quantitative modifications), “accumulation of fulfilling action result” (resultative modification), “characterized action” (reverse modifications); in adjectival zone there is “applied for fulfillment of action named by a forming word” and “connected with fulfillment of action named by a forming word” (mutational meaning).

In the typical word-forming paradigm of verbs motivated by nouns denoting musical instruments successive realization of derivative meanings of substantival and verbal zones is taken place. Semantic positions of substantival zone coincide in general with the positions of the first subgroup of verbs. However, word-forming expressive means of this or that meaning slightly differ from each other. As for the verbal zone, it is represented by three various kinds of temporal modifications (“the beginning of action fulfillment”, “the continuity of action fulfillment”, “the end (completeness) of action fulfillment”).

The typical word-forming paradigm of verbs formed from nouns denoting means or devices for hunting or taming animals, birds, fish etc. is presented as one-zone. It is represented only by derivatives with the temporal meaning “the end (completeness) of action fulfillment”, which make up the verbal zone.

Key words: word-forming paradigm, word-forming zone, word-forming meaning, word-forming formant, derivative stem, semantic seat, substantivised verb, derivative, verbative, deverbative, perfective.

Отримано: 7.11.2014 р.

ІНТЕРПЕРСОНАЛЬНІ ДІЄСЛОВА В СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ

У статті описано інтерперсональні дієслова в семантико-синтаксичній структурі речення, які виражають міжособистісні відношення різного типу.

Ключові слова: інтерперсональні відношення, дієслівні предикати, інтерперсональні дієслова, міжособистісні відношення, мінімальна структура речення, валентність, актанти.

Протягом усієї історії науки про мову лінгвістична думка постійно зверталася до проблем взаємовідношень між словом і граматичною формою, речовим і формальним значеннями мовної одиниці. З розвитком ідеї про системну організацію мови проблема закономірних зв'язків та взаємодії її елементів набула ще більшої значущості.

Відомо, що семантична структура речення визначається не тільки граматичною організацією, але й лексичним складом. Слово як основа лексичної системи має складну будову: воно має певну семантичну структуру, ускладнене соціальним та емоційно-експресивним компонентами значень, формує певні поняття про навколишній світ, уключає правила формально-граматичної змінюваності, відображає фонетичну закономірність звуків, що входять до його складу, у потрібний момент відкриває свої приховані синтаксичні зв'язки [6, 158].

Як одиниця мовної системи дієслово характеризується подвійною функцією на семантичному і граматичному рівнях. На семантичному рівні дієслово виступає в ролі лексичної одиниці, концептуальної номінації, що називає конкретну дію та своєю семантичною структурою обумовлює кількісний і якісний склад актантів на граматичному рівні. Така властивість дієслова визначається як його семантична валентність. На граматичному рівні дієслово репрезентує себе як член речення з певними морфологічними характеристиками, виступає синтаксичним ядром речення, що передбачає набір синтаксичних позицій і визначає способи їх таксономічного і морфологічного оформлення.

У лінгвістичній літературі проблемі структурно-семантичної організації речення на матеріалі дієслів різних лексико-семантичних груп присвячено чимало досліджень. Протягом останніх десятиліть до цієї теми зверталися такі лінгвісти, як І.Р.Вихованець, В.В.Богданов, Г.О.Золотова, В.П.Недялков, Н.Н.Казидуб, О.Н.Камшилова, С.Д.Кацнельсон, С.М.Кібардіна, Л.М.Руденко, В.М.Русанівський та інші дослідники. Однак інтерперсональні дієслова та їх роль у структурно-семантичній організації речення не були об'єктом спеціального дослідження в українському мовознавстві. Причина цього полягає в тому, що названі лексико-граматичні одиниці були переважно частиною досліджуваного об'єкта і згадувалися лише у зв'язку з вивченням місця і ролі дієслова в семантико-синтаксичній організації висловлення, займаючи проміжне місце між основними структурно-семантичними та функціональними класами дієслів української мови. З огляду на те, що інтерперсональні дієслова здатні утворювати висловлення і відігравати в них роль основного ідентифікатора, виражати міжособистісні відношення різних планів, вони заслуговують бути самостійним об'єктом вивчення.

В основі функціонально-семантичного класу дієслівних предикатів міжособистісних відношень лежить категоріально-лексична семантика інтерперсональних дієслів. Значення цього класу дієслів має сему «відношення», що означає взаємне спілкування, зв'язок між певними особами. Інваріантне значення групи інтерперсональних дієслів може бути представлене таким чином: мати певне відношення до кого-небудь; виявляти стосунок до кого-небудь [5, 20]. Дієслова ставлення до кого-небудь, маючи абстрактну семантику, включають значення усіх функціонально-семантичних груп, що виділяються у функціонально-семантичних групах (ФСГ) дієслівних предикатів міжособистісних відношень, і відіграють роль базового індикатора у створених ними ситуаціях. Основною ознакою групи інтерперсональних дієслів є вираження різноманітних інтерперсональних відношень між людьми в повсякденному житті.

Основу пропонованого дослідження становить вербоцентрична концепція речення, в основі якої лежить ідея співвіднесеності семантики дієслова з семантичною структурою речення і значенням екстралінгвістичної ситуації. Класи дієслів у працях багатьох сучасних дослідників синтаксису зіставляються з класами предикатів, а ті, в свою чергу, – з типами ситуацій, відображених у семантичних моделях речення (Й.Ф.Андерш, Т.Б.Алісова, Н.Д.Арутюнова, В.В.Богданов, Т.В.Булигіна, І.Р.Вихованець, В.Г.Гак, Р.М.Гайсіна, А.П.Загнітко, Г.О.Золотова, О.Н.Селіверстова, Ю.С.Степанов, М.І.Степаненко, Л.М.Руденко, М.Я.Плющ, Л.Теньєр, У.Чейф та інші). Інтерперсональні дієслова характеризуються основними семантико-синтаксичними

дієслівними категоріями, впливають на семантико-синтаксичну структуру висловлення і можуть бути самостійним об'єктом вивчення.

Лексична система української мови визначає зміст мовної особистості, структура якої складається з трьох рівнів: вербально-семантичного (лексикону), когнітивного та мотиваційного [6, 38]. Зокрема, вербально-семантичний рівень означає, що в семантиці інтерперсональних дієслів відображені міжособистісні дії, пов'язані зі світоглядом, емоціями, емпатією, експресією носіїв мови. Міжособистісні відношення (МОВ) виникають і розвиваються в процесі спілкування – вищій формі взаємодії, де можливий взаємний обмін знаннями, уміннями, інтересами.

Відповідно до сучасних синтаксичних концепцій семантична структура речення формується знаками семантичної природи. Компонентами семантичної структури речення виступають предикатні і непередикатні знаки, на яких ґрунтується граматична система мови, що відображається в особливостях їх семантичної поведінки і правилах синтаксичного функціонування. Семантична структура речення при цьому визначається як сукупність відношень між предикатом і його актантами, тобто відношень між процесами та їх реальними учасниками. Такі думки знаходимо в працях Н.М.Арват, В.А.Белошапкової, В.В.Богданова, В.Г.Гака, І.Р.Вихованця, Н.Л.Іваницької, С.Д.Кацнельсона, Т.П.Ломтева, М.В.Мірченка, О.І.Москальської, І.П.Сусова та інших провідних учених.

Синтаксичну і семантичну структуру речень характеризує дотримання правил, що визначаються валентністю дієслова, якому належить головна роль у семантико-синтаксичній організації речення [2, 35]. Кількість валентних місць, які відкриває дієслово для заміщення їх іншими словами, залежить від його семантики. Одні дієслова не вимагають обов'язкових поширювачів і можуть самостійно реалізовувати своє значення (наприклад, *працювати, відпочивати, хвилюватися*), інші потребують допоміжних компонентів (наприклад, *слухати, чекати, шукати, дарувати*). Першу групу називають абсолютивними дієсловами, а другу – релятивними. Релятивні дієслова вимагають обов'язкових поширювачів для вираження певних змістових і формальних відношень, у результаті чого реалізується, по-перше, дієслівне значення, і, по-друге, стає повнішою інформативна наповненість всього речення.

Семантико-синтаксична структура, поєднуючи предикативні словосполучення зі значенням діяча і його дії, суб'єкта стану і його стану, предмета і його ознаки, реалізує зв'язок речення з дійсністю і відповідно конкретизує зв'язок з мисленням, виражаючи не узагальнено суб'єкт і предикат думки, а його змістовно-формальні різновиди [4, 25].

Інформативне призначення речення передбачає вибір слів відповідної категоріальної семантики, що в свою чергу забезпечує і їх взаємні ролі, й способи їх граматичного вираження. Якщо дієслово як носій предикативної ознаки виконує основну конструювальну роль у реченні, то важливо добирати в його оточення ті синтаксеми, які найбільшою мірою співзвучні з семантикою дієслова. Не всі дієслова сучасної української мови відкривають валентні позиції на предметні синтаксеми. Низка дієслів з модальним, фазовим значенням (такі, як *могти, хотіти, намагатися, вміти, продовжувати, починати* тощо) не можуть самостійно реалізувати свого значення. Праві позиції таких дієслів заміщуються виключно предикатними синтаксемами: інфінітивами або девербативами, які в свою чергу як предикатні знаки відкривають вакансії для заміщення їх іншими синтаксемами. Наприклад, *Устин Павлюк намагався заохотити Сеня на щирі розмову* (Ж.Гордієнко); *Варвара Княжич не могла знати думок генерала* (Л.Первомайський).

Валентно обумовленими можуть бути також підрядні речення. Особливо часто це спостерігається при модусних дієсловах – мовлення, мислення, слуху, дотику тощо. Наприклад: *Петраченко одразу ж почав докладно пояснювати їй, як знайти дивізію Костюченка* (Л.Первомайський); *Марина все ще не усвідомлювала, що Анатолій їй подобається* (А.Дімаров); *Гонтар не знав, що минулої ночі утекло аж три каменоломи* (Я. Баш); *Савці здалося, що довгий та худий, як драбина, Михай не співав, а розказував тільки йому одному про чиесь кохання* (М.Зарудний).

Здатність дієслова відкривати чи не відкривати функціональні позиції для заповнення їх учасниками дії має для семантико-синтаксичного моделювання речення конструктивне значення, оскільки від дієслова, ужитого в ролі предиката, повністю залежить, яким може бути конструктивний склад речення, які іменники будуть супроводжувати дієслово, які відношення до нього будуть мати ці іменники і як ці іменники характеризуватимуться в семантичному відношенні [1, 166]. Сукупність усіх функціонально-синтаксичних (валентних) і функціонально-семантичних (інтенційних) позицій конкретного дієслова, ужитого в певному значенні, створює його валентно-інтенційний потенціал, що характеризує дієслово в плані мови. У мовленні він може реалізовуватися повністю або частково. Наприклад: *Ми купили подарунок // Ми купили подарунок мамі.*

Ураховуючи кількість і якість компонентів валентної моделі речення, а також наявність чи відсутність лівовалентної позиції синтаксичного підмета, в сучасній українській мові виділяють тринадцять типів основних мінімальних схем речень: 1) суб'єкт – предикат. Предикатом виступає одновалентне дієслово: *Дитина спить; Максим нервує*; 2) суб'єкт – предикат – об'єкт. Предикатом виступає двовалентне дієслово: *Мати колише дитину; Дочка допомагає мамі*; 3) суб'єкт – локативний предикат – обставина. *Діти пішли до школи*; 4) суб'єкт – предикат – дуплексив: *Василь працює вчителем*; 5) суб'єкт – предикат – два облігаторних об'єкти. Предикат – тривалентне дієслово: *Син подарував мамі квіти; Ольга написала листа братові*; 6) суб'єкт – предикат – об'єкт – обставина. Предикат – тривалентне дієслово: *Мати відправила сина до Києва*; 7) суб'єкт – предикат – об'єкт – дуплексив: *Дирекція вважає працівника перспективним*; 8) суб'єкт – предикат – три об'єкти. Предикат – чотиривалентне дієслово: *Вчителька прочитала учням легенду про волошку*; 9) суб'єкт – предикат – об'єкт – дві обставини: *Батько перевіз дрова з лісу на подвір'я*; 10) суб'єкт – предикат – дві обставини: *Чоловік виїхав з Луцька до Одеси*; 11) дієслівний предикат – нульвалентний і не відкриває функціонально-синтаксичних позицій: *Вечоріє; Сніжить; Світає*; 12) дієслівний предикат – додаток: *Його не чути; Не сказано головного*; 13) дієслівний предикат – обставина: *Капало з даху*.

Інтерперсональні дієслівні предикати, формуючи структуру елементарного речення, вимагають, як мінімум, двох облігаторних суб'єктних актантів: одного в позиції підмета, другого – в позиції додатка. Залежно від того, до якої лексико-семантичної групи належить інтерперсональне дієслово, мінімальна схема ситуації міжособистісних відношень (МОВ) може мати такі різновиди: 1) суб'єкт – предикат. Суб'єкт виражений особовим займенником у формі множини: *Восени вони побралися* (М.Стельмах); 2) суб'єкт – предикат – об'єкт, причому об'єкт зі значенням особи: *Молоді козаки підбадьорювали Звенигору* (В.Малик); 3) суб'єкт – предикат – об'єкт (особа) – об'єкт (інструмент дії): *Любуша, схлипуючи, повиває його шию руками* (І.Кочерга); 4) суб'єкт – предикат – два облігаторних об'єкти, один з яких – особа: *Лісник подав Оксані свіжий рушник для очей* (М.Стельмах); 5) суб'єкт – предикат – об'єкт – локатив: *Це він вивіз вас маленькими у Туреччину* (В.Малик); 6) суб'єкт – предикат – об'єкт – дуплексив: *Катеринині батьки вважали Максима своїм зятем* (Н.Рибак).

Наведені мінімальні структурні схеми характерні для двоскладних та односкладних речень. Передумовою мінімальної структури семантично простого речення виступає характер тих компонентів, що формують речення, тобто синтаксем, які мають конкретний зміст. Пор.: *Ми повернулися додому // Хвороба повернула нас додому*. Хоча ці речення однакові за кількістю зумовлених валентністю предиката іменникових позицій, однак семантично елементарним є тільки перше речення. У другому реченні в позиції суб'єктного предиката виступає абстрактний іменник *хвороба*, що є засобом ускладнення семантичної структури речення – виражає причину дії суб'єкта, каузовану його станом: *Ми повернулися додому, бо захворіли*.

Формально-граматична структура простого елементарного речення з інтерперсональними предикатами співвідноситься з його двоскладністю або односкладністю. У двоскладному елементарному реченні предикативний мінімум складають підмет і присудок за умови, якщо підмет складений або виражений іменником чи займенником у формі множини, а присудок виражений одновалентним дієсловом (*Микола з Ольгою розмовляють, Вони посварилися*). У реченнях, де присудок виражений перехідним дієсловом, до предикативного мінімуму слід віднести і прямий додаток, без якого таке речення не може функціонувати в мовленні як повноцінна комунікативна одиниця (*Дочка любить батька; Мати хвилюється за сина*). Односкладні речення мають у формально-синтаксичному вияві тільки один головний член, який співвідноситься або з присудком, або з підметом двоскладного речення. Предикат односкладного речення керує іменниковими компонентами (*Йому подобається дівчина*), які також складають предикативний мінімум цих речень.

Основні типи мінімальних реченневих структур, з одного боку, є базою для утворення структурних і семантичних моделей речення, компоненти яких мають на рівні семантико-синтаксичного моделювання речення відмінне морфолого-синтаксичне й лексико-семантичне вираження, а з іншого – становлять основу для формування похідних структур шляхом доповнення їх складу факультативними компонентами, зумовленими комунікативними потребами висловлення.

Отже, у семантиці дієслівних предикатів, здатних утворювати міжособистісні відношення, представлені інтерперсональні дії, пов'язані зі світоглядом, емоціями, емпатією, експресією носіїв мови, що певною мірою характеризує сутність української мовної особистості. Особливе значення для системного опису лексем має, на наш погляд, поняття функціонально-семантичного класу (ФСЖ), під яким розуміємо множину слів, що збігаються за денотативною співвіднесеністю, об'єднаних категоріально-лексичною семою, яка може бути вихідною або наведеною контекстом, і виконують єдину семантико-стилістичну функцію у мовленні. В основу ФСЖ дієслівних предикатів міжособистісних відношень покладено категоріально-лексичну семантику

інтерперсональних дієслів. Значення цього класу обмежується семою «відношення», яка означає взаємне спілкування, ставлення, зв'язок між двома і більше суб'єктами.

Список використаної літератури

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови / І.Р. Вихованець. – Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368с.
2. Загнітко А.П. Позиційна модель речення і валентність дієслова / А.П. Загнітко. – К.: Мовознавство, 1994. – №2-3. – С. 48-56.
3. Змудяк Г.А. Роль логико-семантической валентности в организации структуры предложения (на материале группы глаголов независимого направленного движения): автореферат дис. ...канд. филол. наук. / Г.А.Змудяк. – Минск, 1980. – 21с.
4. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г.А.Золотова. – М.: Наука, 1973. – 351с.
5. Іваницька Н.М. Функціонально-семантичні параметри абсолютивних дієслів укр. мови: автореферат дис. ...канд. філол. наук. / Н.М.Іваницька. – К., 2000. – 20с.
6. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 263с.
7. Кузнецова Э.В. Предикатные компоненты семантики глагола / Э.В. Кузнецова, О.А. Михайлова. // Семантика слова и синтаксической конструкции – Воронеж, 1987. – С.38-46.

The article deals with the structural schemes and typical meanings of the sentences with the interpersonal verbs in modern Ukrainian, which haven't been cleared up in the linguistic literature. During the research the theoretical bases of the semantic types linguistic analysis of the interpersonal verbal predicates capable of creating interpersonal relations have been determined. The theoretical principles which have become the basis of the interpersonal verbal predicates semantic typology for revealing their functional peculiarities in the modern Ukrainian language have been stated.

The semantic and syntactic structure of the constructions with interpersonal verbal predicates belongs to polyprepositive constructions. It contains primary and secondary predication expressed in the relation of one subject to another. The interpersonal relations proposal semantic structure consists of interpersonal relations verbal predicates and speakers, who realize their semantic functions prognosticated by the verbal predicates semantics. The constructive sentence centre, describing the interpersonal relations situation, is the interpersonal verbal predicates, which in the process of forming the elementary sentence semantic and syntactic structure requires at least two obligatory subject speakers, one as a subject and the other as an object.

The interpersonal relations choice characterized by the personal character of communicative activity of the intercourse subjects interchanging their knowledge, interests, skills and values reflects the anthropocentric trend of the research. The semantics of the verbal predicates able to form interpersonal relations includes the interpersonal actions connected with the world-view, emotions, the language bearers' expression that characterizes the essence of the Ukrainian language personality.

Key words: interpersonal relations, verbal predicates, interpersonal verbs, minimum sentence structure, valency.

Отримано: 17.10.2014 р.

УДК 811.161.2'373.612.2 : 821.161.2 Д 1/7.08

Марчук Л.М.

ДІЄСЛІВНА МЕТАФОРА ЯК ЯДРО КОНЦЕПТУ «МІСТО» В АНТОЛОГІЇ «ДВНАДЦЯТКА»

Можливі різні форми граматичного вираження метафори: найчастіше – це дієслово та його форми або ж прикметник (метафоричний епітет), внаслідок чого, зокрема, метафора, виражена іменником, сприймається дещо свіжіше. Як і епітет та порівняння, метафора не лише конкретизує уявлення про предмет, а й виражає відповідне емоційне ставлення до нього прозаїка. Як влучно (метафорично) зауважує М. Панов, метафори, як і порівняння, бувають або ж світлі, або взяті з «пільми».

Ключові слова: метафора, метафоричне словосполучення, оригінальні метафори, стерті метафори.

У словесній структурі метафори особлива роль належить дієслову. Воно створює динаміку, надає всім переносним ознакам рухливості. За своєю природою дієслово здатне викликати таку експресивність слів у метафорі, яка найбільш вразливо діє на емоції. Особливу експресивність дієслова дослідники пояснюють багатством і багатозначністю його семантичної структури, а також різноманітністю семантичних зв'язків [9, 234.].

Дієслівна метафора є найцікавішою стилістичною фігурою, що базується на транспозиції. За допомогою дієслова виражається активна ознака предмета. Дієслівна метафора, завдяки динамізму і рухливості у своєму сприйнятті, поєднує зорово-споглядальний і чуттєво-дотиковий аспекти.

Метафоричний потенціал дієслова дуже великий і має важливе значення для метафорики взагалі, оскільки будь-яке дієслово передає інформацію про динаміку розвитку явища, про процесуальність та змінність, про діяльність, яка може перетворювати дійсність за подібністю до інших процесів.

Дієслівні лексеми – номінативні одиниці, у значенні яких фіксуються та закріплюються категоріальні ознаки дії, стану, відношення [10, 130].

Дієслово – це та відправна точка декодування динаміки тексту, з якої розпочинається аналіз стану чи діяльності суб'єкта. У семантичному змісті дієслів знаходиться сема «дія», яка відноситься до розряду архісем [3, 210-211]. З позицій когнітивно-дискурсивної парадигми дієслово як предикат передає конкретну концептуалізацію події, об'єктивовану у формі речення [6, 114-115], яке репрезентує певний предметно-акціональний фрейм – конвенційну концептуальну структуру, що містить інформацію як про саму подію, так і про форму її мовної маніфестації.

Динамізаційними властивостями дієслово завдячує своєму семантико-синтаксичному статусу. Вербальні семи (прямі та переносні) взаємодіють як у межах семантичного поля дієслова, так і з семами інших членів метафори. Однак треба зауважити, що переносність значення сприймається тільки на рівні його сполучуваності з іменником: *На камінні (сонце) було жовте, а на порожніх липких столах червоне, й повільно протікало на нерівно положені, притоптані тині* [1, 74], ... *в кутку старої, гнилої клуні, що згубилася між лісами й мокрими левадами, – вісім кілометрів від Сяну* [1, 252]; *Нікчемний страх зник зовсім – шалена очайдушність сповняє край моєї душі – я виходжу з-за дротів і ступаю кроком у понуре царство «запретної зони»* [1, 259].

Н. Д. Арутюнова не говорить експліцитно про дієслівну метафору, але основні пункти її концепції імпліцитно вказують на велику роль дієслів у метафоризації мови. Вона виходить із того, що фокусом метафори є не іменник з конкретним значенням, а ознакове слово і що основна діюча сила метафоризації – ознаки допоміжного суб'єкта, оболонки метафори. Метафора створюється через предикацію основному суб'єктові ознака допоміжного суб'єкта [2, 178]. З'ясовуючи сутність метафори, Н.Д. Арутюнова наголошує на провідній ролі дієслова у процесі метафоризації, оскільки функцію предикації найчастіше виконує саме ця частина мови.

Дієслово у поєднанні з іменником організовує розгортання понять і образів. Як зазначають дослідники, стилістична вправність митця полягає передусім у «...виборі дієслівних категорій, вмотивованому пов'язуванні їх з іншими мовними категоріями та стилістично спрямованому зіставленні їх у контексті» [8, 248].

Переносні семи дієслів у поєднанні з тими чи тими іменниковими формами творять відповідні метафоричні вирази, де відіграє значну роль інформаційний та образний потенціал складників, як наприклад, у метафорах *нічну темряву прорізує блиск огню*, де дієслівний компонент опирається саме на сему «перен. Проходити, проникати крізь що-небудь (про джерело світла)»: *Семен черкає сірник – нічну темряву прорізує блиск огню – я бачу обидва обличчя...* [1, 254] та *ліхтаркою лизав стіни*, де дієслівна сема «перен. Доторкуватися або вкривати собою»: *Сліпою ліхтаркою лизав стіни і дивився на двері*.

«Будучи присудком, – пише Б. Тошович, – і взагалі центром, який організовує фразу, дієслово, вжите метафорично, часто тягне за собою метафоризацію інших, пов'язаних із ним слів» [9, 234]. Підтвердження цієї думки простежуємо на таких прикладах: *трамвайних рейок не видно, але вони є, вони креслять півколо і алеєю Фоша завертають у місто* [1, 128]. Тут присудок «креслять», виражений дієсловом, вжитий метафорично, «опирається» на сему «проводити риси, лінії на землі», а також – «завертають» – Змінювати напрямок руху, робити поворот – метафоризують весь вислів. До того ж присудки є однорідними членами речення, а «зіставлення дієслів у позиції однорідних членів речення дає відчутний стилістичний ефект, увиразнюючи художнє змалювання динамічних явищ дійсності» [8, 249]. *Ще ніби сміються, (хвилі) буцім-то ловлять себе, завертають, утікають – ще хвилину пісню життя співають, – потім у розгоні зударяються з твердочолим каменем і з пискливим ячанням розбиваються, – слід по них щезає* [1, 299] – вжито цілий ряд однорідних присудків: *сміються, ловлять, завертають, утікають, співають, зударяються, розбиваються*, які надають метафоричному вислову ще сильнішої образності та експресивності.

Дієслівні метафори ускладнюються не лише за рахунок розширення дієслівного ряду, а і конкретизації ряду суб'єктів дії. Кожен суб'єкт дії активізує до взаємодії певні семи дієслова, і коли вживається декілька однорідних підметів і один присудок в семантичному полі структури маємо цілу низку прямих і переносних актуалізованих значень: *...волю послухати пісню бору, річок, стрімких шпилів, як мелодію солодких танго [1, 300]; Вибухи, виття вихру, постріли, сюрчання свистка – все це розсаджувало вуха [1, 127].*

У метафорах, що являють собою односкладні речення з дієслівною основою, головний смисловий акцент перенесено на дієслово. Динамічна ознака привертає в такому випадку до себе посилену увагу: *Кожної весни вперто запалював свої білі канделябри квітів, а осінню щедро обдаровував дівочу блискучими каштанами [1, 193].* Звичайно у процесі декодування читач індивідуально реконструює суб'єкт дії.

У багатьох випадках у дієслівних метафорах прозових творів I половини ХХ століття семантика іменника зазнає динамічних перетворень, наприклад, тінь персоніфікується в контексті, де лексема *тінь* виступає поряд з кількома дієсловами на позначення активності людини: *...часом, коли їй (тіні) нудно – йде поруч, бере мене під руку, пригортається зовсім близько, і ми, як два старі мандрівники, згадуємо, що перейшли разом майже півсвіту [1, 232]; Ранки вставали похмурі, сльотливі, небо нагиналося до гострих дахів або втікало далеко вгору, і тоді його важко було досягти оком [1, 112]* – уособлюються ранки діями на позначення рухів притаманних людині.

Дієслівну метафору можна виявити серед більшості семантичних типів метафорики, однак найчастіше такі метафори перехречуються із реаліями, що стосуються життєдіяльності людини, наприклад: *Один з моїх знайомих, що замолоду писав вірші, а потім, коли постарівся, перекинувся на прозу [1, 180]; Можливо, що це власне моргнення і спричинило переворот в душі жebraка з Рясної, і він став кацапським перекинчиком [1, 183].* Рідше – руху транспортних засобів: *...від Краківської площі й Жовківської вулиці докочувався гуркіт возів і дзвінки трамвайів [1, 96]; Передо мною пересуваються блідо освітлені шиби, безрукі голови пасажирів – і трамвай в'їздить у рожевий пил [1, 129].* З самих метафоричних виразів не зрозуміло, що йдеться про транспортний рух, але сема дії «пересуваються» вказує на це, та ще й пояснюється який саме рух завдяки лексемі «трамвай», якою продовжується речення.

Інколи дієслівна метафора у досліджуваних текстах – це згусток почуттів, що доносить і змістовою і оболонковою площинами. Домінування однієї з них встановити досить складно, оскільки автори дбають про неповторність самого оформлення метафори. В основі їх метафор перебуває принцип одиничності, естетичної доцільності, тому й метафора у прозових творах постає як форма саморозкриття, наприклад: *І щойно коли розтопити їх (очі) ніжністю або розпалити пристрастю – можна біля них зогріти задубілу душу [1, 232]; Раб божий програв – але в моїх грудях почала грати тужно скрипка [1, 93].*

Дієслівна метафора своєю образністю твориться навколо переносного значення і вербально-го, і субстантивного компонента мовно-образного засобу.

У досліджуваних текстах простежуємо, що у дієслівній метафорі містяться вживані образно і дієслова (*в'ється річка*), й іменники (*пише свою казку*) та (*жмут білих листків розкидає по землі*): *Під ногами в'ється річка з рухливими хвильками [1, 299]; Місяць на синьому папері неба безупину пише свою казку, а потім жмут білих листків розкидає по землі [1, 299].*

Досить часто у структури метафор з реалізованою та потенційною дієслівністю вводяться додаткові елементи, наприклад, порівняння. За рахунок цього дієслівні метафори збільшують свої динамічні характеристики. Завдяки порівняльному звороту розширюються семантичні поля обох компонентів метафори, особливо метафоричного дієслова (*світло, наче великий соняшник, маячить; місяць пливе, як качка; молода душа росла вільна, як польові трави; дахівки торохкотіли, як нагнівані джмелі; Задне світло, наче великий соняшник, маячить, замазується і поволі гасне [1, 29]; А місяць пливе, як біла качка по тихому ставі [1, 300]; ...це було таке близьке, де наша молода душа, колисана завороженими, добрими днями, росла вільна, як польові трави [1, 298]; Треба було зачепити дахівки на костелі св. Єлисавети, що, розрушені розривами гранат, торохкотіли, як нагнівані джмелі [1, 107].*

Розгортання одного із опорних слів метафори порівняльним зворотом вважають «поширеним прийомом зіткнення абстрактної й конкретної семантики слів» [4, 252]: *І думки, що вибуляли за той час, як старі липи [1, 233]; Білий день, як благословення, розпростер крила над садом [1, 233]; Його вимушений кволий голос розвівається проміж соснами тихо, немов флюїд [1, 283].*

Дієслівна метафора виникає під час порушення семантичного зв'язку між предметом та його дією: дія, логічно притаманна предмету одного семантичного поля, приписується предмету іншого семантичного поля. Дієслова виступають найбільш рухливими щодо семантики компонентами метафори, найчастіше конкретизується їхнє переносне значення, уточнюється завдяки

зв'язкам із новими предметами, у такий спосіб утворюється яскрава індивідуально-авторська метафора [4, 89]. У текстах простежуємо використання традиційних – стереотипних – дієслівних метафор, а також незначної, за кількісними показниками, групи індивідуально-авторських метафоричних конструкцій: *В такі ночі людина, задивлена в таємну височінь, читає сріблом писану місяцеву казку про вічні мандри по просторах.* [1, 299]; *на дні ніби шипить люто, наче погрожує, але вилізти вже негодна. (ніч)* [1, 300]; *Проходжі ... загортають мене із собою, ... їх обриси каламутніють, замазуються і всякають у рожевий пил.* [1, 137]; *Тоді здавалося, що в нього в грудях напинаються і грають розстроєні струни* [1, 107].

Надзвичайно рідко спостерігаємо явище метафоричного текстотворення без використання дієслів – так звана потенційна дієслівність, яка набуває значної стилістичної ваги і «...прихована за словесною формою виразу і виявляється не тільки у контексті, а також у тональності виразу (графічно – у розділових знаках)» [8, 249]: *як молодий – то розум у п'ятах, що, ні?* [1, 108]; *... мій від Академічної вулиці на Знесіння – далекий світ* [1, 167]. Дієслова у текстах замінюються авторськими тире, а під час декодування читач реконструює динамічні характеристики контекстуально, оскільки загальнономовний континуум передбачає певний елемент дієслівності. Це або лексеми на позначення звичних дій, виконуваних суб'єктом метафори, або лексеми, які відновлюються за рахунок образного розуміння сюжету оповідання: *приятель «виліз» на світ, точніше – на виставу* [1, 219]; *кожний крок уперед – ближче смерті* [1, 258].

Зазвичай у метафорах із потенційною дієслівністю, які «...не мають одноплочинності, самозрозумілої у напрямлюючої проєкції, читач може вставити на місце відсутнього дієслова цілий кущ слів» [7, 101] завдяки текстовому оточенню, словоформам та їхній семантиці: *хочу її взяти в пальці, але вона – метелик* [1, 135]; *...побіч – гальба пива з білим коміром піни* [1, 138]. У таких випадках стилістична вага кожної лексеми зростає, а метафора легка та яскрава. Нове слововираження метафор приводить твори «...до надзвичайно потужної синтетичної експресивності й відмови від проміжних граматичних структур, передовсім дієслова» [8, 29-30].

Отже, дієслівні метафори, окрім категоріальної семи 'дія', часто реалізують субкатегоріальну сему 'живе', у цьому випадку на їхній базі утворюються персоніфікації.

Список використаних джерел

1. Антологія урбаністичної прози, ЛА «Піраміда», Львів, 2006. – 344с.
2. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений / Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 341 с.
3. Бессонова О.Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивний і гендерний аспекти: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04 / О.Л. Бессонова. – Донецьк, 2003. – 463 с.
4. Єрмоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика / С.Я. Єрмоленко. – К.: Наукова думка, 1982. – 212 с.
5. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності: (стилістика та культура мови) / С.Я.Єрмоленко. – К.: Довіра, 1999. – 431 с.
6. Козловський В.В. Оцінне значення та риса характеру мовця (на матеріалі німецького речення непрямої мови) / В.В. Козловський // Науковий Вісник Чернівецького університету: Зб. наук. пр. – Вип. 165-166. – Германська філологія. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 106-117.
7. Тараненко А.А. Языковая семантика в ее динамических аспектах / А.А. Тараненко. – К.: Наукова думка, 1989. – 256 с.
8. Томашевский Б.В. Стилистика / Б.В. Томашевський. – 2-е изд., испр. и доп. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1983. – 288 с.
9. Тошович Бранко. Структура глагольной метафоры / Бранко Тошович // Stylistyka slowianska. – Т. VII. – Opole, 1998. – С. 228-255.
10. Уфимцева А.А. Лексическое значение (Принцип семиологического описания лексики) / А.А. Уфимцева. – М.: Наука, 1986. – 240 с.

During last decade in linguistic researches the interest increased to the comparative studying of language semantics with the aim to specify both universal regularities of conceptual system organization and its cultural peculiarities Following the theses of cognitive linguistics about the fact that conceptual picture of the world is reflected in linguistic picture of the world, cultural aspects of the conceptual picture of the world are discovered and they are researched with the help of language units analysis.

The possibility to create metaphors is a very important quality of the word, which is very important in its existence and development. Numerous and different processes both in the modern language and in its history, in universal norm and in lively folk dialects are related with this phenomenon. This phenomenon is very clearly realized in different language styles and especially in artistic language. Richness of the word, its flexibility and beauty are related with the ability to create metaphors.

As a powerful means of language enrichment, metaphorizing creates more new meanings. Such creating is endless both in collective language practice and in individual mastery of authors.

Term «metaphor» is used in such spheres of knowledge as philosophy, logics, psychology, psychoanalysis, hermeneutics, study of literature, literary criticism, semiotics, rhetoric, linguistics etc. Metaphor is one of the main means of reality cognition, which performs cognitive, nominative, artistic and meaning making functions. Functioning of creating metaphor process is the all-embracing process, which while being commonly used in lively language doesn't even draw any special attention. Speaker doesn't make any accent on its phenomenon, doesn't specify it and even doesn't even notice that he continuously create something new in the language.

Keywords: *metaphor, metaphorical phrase, original metaphors, metaphors erased.*

Отримано: 7.11.2014 р.

УДК 811.111'37

Матковська М.В.

ФУНКЦІОНАЛЬНА КАТЕГОРИЗАЦІЯ ПОЛІЛОКУТИВНИХ ДІЄСЛІВ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено категоризації полілокутивних дієслів в інституційній сфері. Знання їх семантики, а також правильне вживання як індикаторів лінгвістичної дії суб'єктів, сприяє адекватній поведінці комунікантів. Учасники сфери спілкування розглядаються з точки зору їх соціального становища, ролей, функцій та лінгвістичної взаємодії.

Ключові слова: *полілокутивність, комісиви, директиви, інтенціональність, ілокутивна сема, пропозиція, дискурс.*

Серед видатних українських та світових мовознавців, які займались проблемами мовної категоризації світу, варто відзначити Олександра Опанасовича Потебню, Гюстава Гійома, Емілія Бенвеніста, Вільгельма фон Гумбольдта та інших. У своїй праці «Естетика і поетика» О.О. Потебня, зокрема, приходиться до висновку, що «тільки за допомогою мови утворюються певні граматичні категорії і паралельні їм філософські думки; поза мовою вони не існують і у різних мовах вони різні» [4, 285]. Оскільки мова – «мінливий орган думки», то у неї немає ні однієї постійної категорії – ні загальної, ні часткової [4, 83]. «Усвідомлюючи, що мова, це – діяльність, неможливо сприймати граматичні категорії, як-от дієслово, іменник, прикметник, чи прислівник як щось постійне, раз і назавжди виведене із незмінних властивостей людської думки. Навпаки, навіть у відносно невеликі періоди ці категорії помітно змінюються» [4, 82].

Таким чином, історичний розвиток мови виключає універсальність системи частин мови. Більше того, згідно О.О. Потебні «немає ні однієї граматичної, ні лексичної категорії, яка була б неодмінною для усіх мов» [4, 259]. Крізь призму змінної індивідуальності мови «світ людства у кожний даний момент є суб'єктивним... він є зміною світогляду. Через те, що перебіг об'єктивованості предметів, так само як і зміст самопізнання постійно змінюються, то, відповідно, змінюється і сам характер мовного мислення, а отже і ступінь розпізнавання суб'єктивного і об'єктивного у процесі пізнання [4, 420–421].

Як відомо, сучасні когнітивно-семантичні дослідження зорієнтовані на вивчення мовних одиниць як діяльнісних актів мислення, що ведуть до концептуалізації та категоризації світу.

До таких мовних одиниць ми відносимо полілокутивні дієслова актів мовлення у політичному дискурсі, характерною ознакою котрих є наявність декількох сем, що характеризують різні типи ілокутивних актів. Така полілокутивність є мовним явищем, тобто віртуально закріплена в глибинній структурі дієслова [3, 67]. У процесі мовленнєвої діяльності відповідно з комунікативною інтенцією адресанта відбувається відбір потрібної ілокутивної семи, яка, реалізуючись в мовленні одночасно з локутивною, визначає прагматичний тип мовленнєвого акту. Набір ілокутивних сем полілокутивного дієслова постійно закріплений в мові, а в мовленні тільки відбирається з цього набору погрібна сема.

Стаття – присвячена категоризації полілокутивних дієслів актів мовлення на матеріалі сучасних англомовних документів ООН.

Полілокутивність як семантико-прагматична категорія об'єднує дієслова у функціонально-семантичне поле (ФСП), яке базується на підкатегоріях комісивності/директивності.

Підкатегорія комісивності включає ті полілокутивні дієслова (ПД), які окрім центральної ілокутивної семи, що характеризує прагматичне значення комісивності, поєднують також і пе-

риферійні ілокутивні семи, наприклад: асертивну, декларативну, директивну. Такими дієсловами є наступні: *agree, assure, confirm, declare, reaffirm, propose*, загальним компонентом для яких виступає прийняття адресантом на себе зобов'язань у відношенні до своїх майбутніх дій, репрезентованих пропозиційним змістом, що характеризується інтенціональністю та орієнтацією на суб'єкт.

Саме інтенціональність виступає основним смисловим (семантичним) критерієм, що визначає тип ілокутивного акту.

Підкатегорія директивності об'єднує, відповідно, ті дієслова, що характеризують прагматичне значення спонукання, поєднуючи в собі і інші ілокутивні семи, наприклад, асертивну, комісивну. Це такі дієслова, як *advise, propose, suggest, warn*, загальним компонентом для яких виступає спонукання зі сторони адресанта того, щоб адресат виконав щось.

Прагматичне значення поліілокутивного дієслова є повністю залежним від комунікативного наміру мовленнєвого акту.

На думку М.М. Болдирєва доцільно вивчати багатозначні одиниці мовної системи у функціональному аспекті, оскільки запропонована Дж. Остіним парадигма значення, відповідно за якою прагматичне значення є функцією контексту, доповнює парадигму Соссюра, у якій значення виступає як мовна сутність (семантична цінність) [1, 15].

У мові поліілокутивне дієслово – віртуальний знак, що характеризується потенційною сукупністю семантичних значень. У мовленні поліілокутивне дієслово – актуалізований знак, індикатор ілокутивної сили, який, у залежності від ситуації та комунікативної інтенції мовця, визначає прагматичне значення висловлювання, його комунікативну спрямованість. Категорія поліілокутивності раніше не виділялась. Чи варто виділяти відповідну, чи достатньо зупинитись на терміні «полісемантичність»? Очевидно, варто, оскільки поліілокутивність – це актуалізація слова на рівні семантичної ситуації, яка виступає у вигляді ієрархії елементів (концептуальних відмінків), основними з яких є «агенс», «патієнс», «результат», «об'єкт», «причина», «умова», «час», «місце», «ціль» та відношення відповідних елементів до певних дій чи актів, тобто чітко структуровані діяльнісні ситуації з певними агентивними втручаннями, де основне смислове навантаження виконують термінальні лексичні елементи [2, 21].

Концептуальні моделі політичного дискурсу інституційної сфери спілкування формуються внаслідок опрацювання як інформації онтологічного плану (ситуацій, дійсності), так і відповідних аксіологічних, емотивно-оцінних фокусів, що обумовлюють характер прагматичної спрямованості політичного дискурсу.

Однак аналіз прагматичного контексту є, як правило, недостатньою умовою для розуміння висловлювання. Кінцеве визначення характеру мовленнєвого акту відбувається вже після розуміння самого висловлювання і після порівняння прагматично релевантної інформації, що міститься у висловлюванні з інформацією, отриманою при аналізі прагматичного контексту. Характерні ознаки висловлювань, котрі вказують на тип мовленнєвого акту, виявляються під час граматичного опрацювання висловлювання. Мовними засобами, що виконують функції індикаторів ілокутивних актів є, як правило, дієслова. Соціальна структура процесу творення інституційних ситуацій може вважатись об'єктивною за умови, якщо ми напевно знаємо, як члени міжнародної спільноти набувають соціальних знань і як ці знання структуруються, як вони використовуються в інших ситуаціях – взагалі, як ці знання впливають на реальний процес творення комунікації.

1. *Assure 1*. Комісивне значення

(1) *We assure the world community that as long as we can safeguard our own economic interests in the Persian Gulf we will guarantee the safe passage of vessels according to international laws and regulations* [10, 190].

1.1. Прагмасинтаксичні особливості *assure 1*

Синтаксичні структури, що представляють *assure 1* в ролі представника ілокутивної сили комісивності, можуть бути представлені:

1. S + PV + Indirect Object + that-clause (1)

Дієслово *assure 1* співвідноситься з висловлюваннями, які складаються з двох частин: ввідної та конкретизуючої [7, 91].

Ввідна частина *assure 1* представляє собою ілокутивну силу мовленнєвого акту, а конкретизуюча, іншими словами, пропозиційна частина розкриває параметри даної дії. В зв'язку із цим необхідно відзначити, що всі поліілокутивні дієслова актів мовлення є перформативними і в документах міжнародного права об'єднують ввідну і конкретизуючу частини висловлювань. Між ввідною і конкретизуючою частиною завжди, як показують дані фактичного матеріалу, існує експліцитний синтаксичний зв'язок [7, 91]. Мається на увазі, що експліцитний синтаксичний зв'язок спостерігається у випадках вживання сполучника *that*, який вводить пропозиційну час-

тину у повному або «згорнутому» вигляді, тобто таку пропозицію, яка представлена інфінітивом, іменником, герундієм.

Ввідна частина *assure 1*, що експлікує комісивну ілокутивну силу, представлена додатком адресата, котрий передає особу або групу осіб «*the World Community*», на котрих орієнтована інтенція мовця щодо виконання запланованих майбутніх дій.

Інфінітив, як вважається, у поєднанні з ввідною частиною імпліцитно вказує на характер майбутньої дії, тобто виражає намір та бажання мовця виконати якусь дію.

Таким чином, перформативи *assure 1, declare1, confirm1*, передаючи ілокутивну силу комісивності у висловлюваннях інституційної комунікації, виключно сполучаються з повною пропозицією та з інфінітивом згорненої пропозиції. Дейктичні показники, що виявляють просторове та часове становище мовця щодо ситуацій, про які йдеться у висловлюваннях (1, 2), можуть бути розміщені на осі «*Mi – зараз – тут*» [6, 29], тобто на осі колективного адресанта (2) – глав держав та урядів Незалежних Африканських країн. Подане висловлювання-конвенція функціонує як комісивне, а його макропропозиція, включаючи пропозиційний зміст та прагматичну домінанту, може бути представлена:

(2) *We, the Heads of State and Government of Independent African States, assure* (прагматична домінанта) *that it is our duty to harness the natural and human resources* (пропозиційна частина висловлювання) [10, 192].

Уявляється, що поєднання дейктичних показників правої (пропозиційної) та лівої (прагматичної) частин макропропозиції мають суттєве значення для віднесення подібного висловлювання до комісивного типу, оскільки дана конвенція денотативно відноситься до майбутнього часу. Важливим свідченням комісивності висловлювання (2) є той факт, що його невербальна ситуація співвідноситься з майбутнім, а вербальна – з теперішнім, тобто наявний характерний для перформативів часовий розрив [6, 85]. Отже, макропропозиція висловлювання може бути представлена:

We, V perf. (= assure) that

Ind. Inf.: present – denotative time: future.

1.2. Прагмасемантичні особливості *assure 1*

Важливим прагмасемантичним компонентом, який відрізняє поліілокутивні комісивні дієслова мовленнєвої діяльності *agree, assure, confirm, declare, reaffirm, propose*, що передають загальну ілокутивну силу комісивності від інших прагматичних типів мовленнєвих актів, є часове протиставлення. Так, *assure 1*, виражаючи комісивну ілокутивну силу, передбачає виконання дій в майбутньому часі. Дієслово *assure 1* можна класифікувати як адресантно-орієнтоване, оскільки мовець – особа, яка бере участь у події як діяч. *Assure 1* передбачає безумовне виконання дії і в цьому його подібність до *declare 1*. Мається на увазі, що глави Незалежних африканських держав, підписавши конвенцію про збереження природних ресурсів (2), дають згоду на виконання всіх зобов'язань щодо даного акту міжнародного права.

Отже, *assure 1* має соціальну природу вживання та функціонування, оскільки повністю підпорядковується законам інституційної комунікації.

Прагматична категорія витрата/користь (cost/benefit) для адресанта дає змогу визначити: бажане чи не бажане є виконання тієї чи іншої дії. Так, наприклад, підписавши конвенцію щодо збереження природних ресурсів, адресант, незважаючи на те, що бере на себе зобов'язання, є, на нашу думку, у вигідному становищі: зобов'язуючи себе до виконання будь-якої дії, отримує або моральну, або матеріальну винагороду.

Таким чином, проведений аналіз дієслів «*declare*», «*confirm*» та «*assure*», на основі виділення найменших компонентів змісту у прагматичному аспекті, дозволяє уточнити типологію ілокутивних актів. Однак аналіз функціонування ілокутивних дієслів у прагматичному контексті є, як правило, недостатньою умовою для розуміння висловлювання. Кінцеве визначення характеру мовленнєвого акту відбувається вже після інтерпретації прагматичного контексту у термінах категорій когнітивної семантики, що дає можливість формулювати правила розуміння певного типу дискурсу та прогнозувати дії у різних предметних ситуаціях.

Уявляється, що інституційна кореспонденція, котра представляє собою обмін нотами, листами, меморандумами, телексами, телеграмами тощо, функціонує на двох рівнях: з однієї сторони, на рівні письмового інтерактивного дискурсу, тобто дискурсу, який передбачає взаємодію між адресантом та адресатом на відстані, а з іншої сторони, інституційне листування функціонує на рівні ілокутивних структур.

Футурально-орієнтовані висловлювання зовнішньо-політично мовленнєвої діяльності ООН характеризується не тільки особливостями даної ситуації, природою засобів її футурального орієнтування, але й такими ситуативними факторами як наявність інституційної норми, параметрами адресатної спрямованості, системою мотиваційних характеристик. Соціальна структу-

ра та спрямованість міжнародних документів можуть вважатись об'єктивними передумовами соціального пізнання у випадку, коли члени міжнародної співдружності усвідомлюють соціальні знання їх структурування та представлення інформації в процесі комунікації, а також вплив відповідних знань на реальний процес творення інституційних текстів.

Запропонований спосіб інтерпретації контексту у сфері міжнародного права є виправданим у зв'язку з інтенсивною розробкою загальної теорії мовної діяльності з урахуванням соціокультурних, когнітивних, прагматичних аспектів та може бути використаним для аналізу інших типів дискурсів.

Список використаних джерел

1. Болдырев Н.Н. Категориальное значение глагола: системный и функциональный аспекты / Н.Н. Болдырев. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 1994. – 176 с.
2. Дейк Т.А. ван. Контекст и познание. Фреймы знаний и понимание речевых актов / Т.А. ван Дейк // Язык. Познание. Коммуникация. – М. : Прогресс, 1989. – С. 12–41.
3. Максимов С.Е. Прагматическая доминанта текста и дейксис / С. Е. Максимов // Высказывание и дискурс в прагмалингвистическом аспекте. – К. : КГПИИЯ, 1989. – С. 62–67.
4. Потебня А.А. Эстетика и поэтика / А.А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 613 с.
5. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики / Г. Гийом. – М. : Прогресс, 1992. – 224 с.
6. Почепцов Г.Г. Коммуникативные аспекты семантики / Г.Г. Почепцов. – К. : Вища шк., 1987. – 130 с.
7. Почепцов О.Г. Основы прагматического описания предложения / О.Г. Почепцов. – К. : Вища шк., 1986. – 115 с.
8. Brown G., Jule G. Discourse analysis / G. Brown, G. Jule. – Cambridge : Cambridge University Press, 1983. – 283 p.
9. Dijk T.A. van, Kintch W. Strategies of Discourse comprehension / T.A. van Dijk, W. Kintch. – N.Y. : Academic Press, 1983. – 389 p.
10. Treaty Series: United Nations // A 56 / PV 20. – New York, NYOR, 2007. – 413 p.

The article is an attempt to outline the functions of the polyillocutionary verbs, namely how these verbs frame the scenes of linguistic actions in the political discourse. Polyillocutiveness itself may be defined as an ability of certain illocutionary verbs to have in their deep structure alongside with the locative seme some potential illocutive ones. In the process of communication one of these potential semes becomes the most suitable for the speaker's communicative intention. One and the same polyillocutionary verb can realize its various potential illocutive senses (meanings), which depend on the communicative situation.

Within the group of the polyillocutionary verbs, highly occurrent in the UN legal documents, there may be clearly distinguished two subgroups of them: a subgroup of directive polyillocutionary verbs with the common meaning of directiveness and a subgroup of commissive polyillocutionary verbs with the common meaning of commissiveness.

The semantic analysis of the following verbs as indicators of speaker's intention has been realized on the basis of pragma-syntactic and pragma-semantic levels.

The first level of analysis is the level of deep structures, a detailed survey of the syntactic possibilities exhibited by a given verb. The technique of the second level is similar to that of the componential analysis; mainly the different pragmatic senses of the verbs can be established on the basis of the relevant differences in contextualization. This will depend on the roles actualized by the verb in the given context, for instance, the temporal contrasts, 'speaker – oriented' / 'addressee – oriented' / senses, 'conditional / unconditional', 'desirable / undesirable' factors for the speaker / addressee.

Our analysis is fulfilled on the UN corpus of the section Plenary Meetings as it contains the variety of spoken and written texts to be cognized, being one of the main domains of institutional communicative interaction.

Thus, the pragmatic relationship between linguistic theory and the way the language is actualized as behavior in contexts of use is the process of continual creative interpretation and reappraisal.

Key words: polyillocutiveness, commissives, directives, intention, illocutionary seme, proposition, discourse.

Отримано: 14.10.2014 р.

ПРЕЦЕДЕНТНИЙ ТЕКСТ І СПОСОБИ ЙОГО АКТУАЛІЗАЦІЇ В ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена дослідженню прецедентних текстів, з'ясуванню основних підходів до їх тлумачення. Представлено типологію способів апелювання до прецедентних текстів у дискурсі української прози початку ХХІ століття.

Ключові слова: прецедентний феномен, прецедентний текст, прецедентна ситуація, прецедентне ім'я, прецедентне висловлювання, текст, проза.

Проблема взаємодії культури та мови є однією з актуальних у сучасній лінгвістиці, прикметною ознакою якої є інтенсифікація розробки напрямів, що розглядають мову як культурний код нації, а не лише як засіб комунікації та пізнання. Аксиоматичним є твердження щодо неможливості ґрунтовного вивчення мови без одночасного вивчення культурних особливостей тієї спільноти, яка використовує цю мову, ускладнення взаєморозуміння та плідного міжкультурного спілкування за відсутності знань про значущі для певної лінгвокультурної спільноти явища.

Прикметною рисою сучасної української прози є звернення авторів до національної свідомості читачів за допомогою національно-прецедентних феноменів, тобто одиниць мови, що відображають певний «культурний предмет», який актуалізується у свідомості членів тієї чи тієї лінгвокультурної спільноти у вигляді інваріанта його сприйняття [17, 7]. Завдяки цьому здійснюється вплив мови на свідомість членів цієї лінгвокультурної спільноти із залученням додаткового лінгвокультурного коду, що є недоступним тією ж мірою для представників іншої лінгвокультурної спільноти.

Прецедентний текст як один із компонентів мовної свідомості соціуму є одиницею «...усвідомлення людських життєвих цінностей через призму мови за допомогою культурної пам'яті» [15, 297] і предметом активних лінгвістичних досліджень представників різних підходів: когнітивного (Д. В. Багаєва, Д. Б. Гудков, І. В. Захаренко, В. В. Красних, Г. Г. Слишкін), лінгвокультурологічного (Н. Д. Бурвікова, В. Г. Костомаров, Ю. Є. Прохоров), структурно-семантичного (І. В. Арнольд, А. А. Кожин, А. М. Мелерович, В. М. Мокієнко, О. В. Савченко, К. П. Сидоренко), комунікативно-прагматичного (Л. В. Балахонська, О. О. Дмитрієва, Л. П. Дядечко, О. А. Земська, С. І. Сметаніна), функціонального (І. В. Алещанова, Ю. А. Гунько, К. Б. Іванова, Н. С. Олизько, І. М. Міхалева, С. М. Плотнікова, Ю. А. Сорокін, А. Є. Супрун) та методичного (Н. Ю. Бойко, О. Г. Ростова, І. І. Яценко).

Як бачимо, масштаби названої проблеми настільки широкі, що виникає потреба ґрунтовнішого дослідження її із залученням нового фактичного матеріалу, що й зумовлює **актуальність дослідження**. **Мета статті** – дослідити різні підходи щодо визначення поняття «прецедентного тексту», встановити способи апелювання до прецедентних текстів у дискурсі української прози початку ХХІ століття.

Уперше термін «прецедентний текст» уведено в наукову парадигму Ю. М. Карауловим, який тлумачив це поняття як текст «... (1) значущий для тієї чи тієї особистості в пізнавальному та емоційному плані; (2) що має надособистісний характер, тобто добре відомий широкому оточенню цієї особистості, включаючи її попередників і сучасників; (3) звернення до нього відбувається неодноразово в дискурсі цієї мовної особистості» [12, 216].

Відаючи належне дефініції Ю. М. Караулова, Г. Г. Слишкін у монографії «Лінгвокультурні концепти прецедентних текстів» зауважує, що цей термін треба розуміти ширше, знявши обмеження стосовно кількості носіїв прецедентних текстів [19, 29]. Справедливо зазначаючи, що, по-перше, «...можна говорити про тексти, прецедентні для вузького кола людей (сімейний прецедентний текст, прецедентний текст студентської групи тощо)», а, по-друге, «...існують тексти, які стають прецедентними на відносно короткий термін...», Г. Г. Слишкін констатує, що «...у період своєї прецедентності ці тексти володіють ціннісною значущістю, а ремінісценції, які базуються на них, часто використовуються в дискурсі цього часового проміжку» [19, 29]. Тому, з огляду на внесені корективи Г. Г. Слишкін визначає прецедентний текст як «...будь-яку послідовність знакових одиниць, що характеризується цілісністю й зв'язністю та володіє ціннісною значущістю для певної культурної групи» [19, 29].

Взявши за основу тлумачення Ю. М. Караулова прецедентного тексту, розробники теорії прецедентних феноменів І. В. Захаренко, В. В. Красних, Г. Д. Гудков, Д. В. Багаєва екстраполюють зазначену дефініцію на поняття «прецедентні феномени», наголошуючи, що Ю. М. Караулов розуміє термін «текст» дуже широко [8, 82]. Водночас прецедентний текст трактується на-

уковцями як «...завершений і самодостатній продукт мовленнєво-мисленнєвої діяльності; (полі) предикативна одиниця; складний знак, сума значень компонентів якого не дорівнює його змісту; прецедентний текст добре відомий будь-якому середньому члену національно-культурної спільноти; звернення до прецедентного тексту може багаторазово відновлюватися в процесі комунікації через пов'язані з цим текстом прецедентні висловлювання чи прецедентні імена» [8, 83]. До прецедентних текстів належать твори художньої літератури, тексти пісень, реклами, анекдотів, політичні та публіцистичні тексти тощо.

Характеризуючи прецедентну ситуацію як «...певну «еталонну», «ідеальну ситуацію», пов'язану з набором певних конотацій, диференційні ознаки якої входять у когнітивну базу», науковці стверджують, що означенням прецедентної ситуації може бути прецедентне висловлювання або прецедентне ім'я [8, 83].

На думку І. В. Захаренко, В. В. Красних, Г. Д. Гудкова, Д. В. Багаєвої, прецедентне висловлювання – це «...репродукований продукт мовленнєво-мисленнєвої діяльності; завершена й самодостатня одиниця, яка може бути чи не бути предикативною; складний знак, сума значень компонентів якого не дорівнює його змісту; у когнітивну базу входить власне прецедентне висловлювання; прецедентне висловлювання неодноразово відтворюється в мовленні носіїв мови» [8, 83].

Прецедентне ім'я тлумачиться зазначеними дослідниками як «...індивідуальне ім'я, пов'язане або з широко відомим текстом, який, як правило, стосується прецедентного, або з прецедентною ситуацією; це свого роду складний знак, під час використання якого в комунікації здійснюється апеляція не до власне денотата, а до набору диференційних ознак цього прецедентного імені; може складатися з одного (Ломоносов) чи більше елементів (Куликове поле), позначаючи при цьому одне поняття» [8, 83-84].

Представники функціонального підходу Ю. А. Сорокін та І. М. Міхалева вважають, що прецедентні тексти – це «...певні вербальні мікро- та макроодиниці плану/сценарію, які вказують на когнітивно-емоційні та аксіологічні відношення в плані/сценарії, це певні вибіркові ознаки, співставлені з іншими «запозиченими» та оригінальними ознаками для створення «естетичної видимості» / «типологічного образу» [20, 100]. Прецедентними текстами можуть виступати заголовки, цитати, імена персонажів та імена авторів творів.

Варто зупинитися на понятті «текстові ремінісценції» (ТР), розробленому А. Є. Супруном, який розглядає зазначену категорію з точки зору функціонального підходу. Під текстовими ремінісценціями автор розуміє «...свідомі чи несвідомі, точні чи змінені цитати чи іншого роду посилення на більш чи менш відомі раніше створені тексти в складі пізнішого тексту. ТР можуть бути цитатами (від цілих фрагментів до окремих словосполучень), «крилатими словами», іменами персонажів, назвами творів, іменами їх авторів, особливими конотаціями слів і виразів, прямими чи непрямыми нагадуваннями про ситуації. При ТР може бути наявне чи відсутнє різного ступеню точності покликання на джерело» [21, 17].

О. А. Земська вважає, що прецедентними можуть бути названі тексти, включені в текст у незмінену (цитатія) й у трансформовану виглядах (квазіцитатія), оскільки вони добре відомі широкому колу осіб, володіють властивістю повторюватися в різних текстах [9, 157].

Н. Д. Бурвікова та В. Г. Костомаров уводять поняття «текстова редукція», висуваючи тезу, що «прецедентні висловлювання, які виступають у структурі вихідного тексту заголовком (назвою), ініціальним реченням фрагменту, абзацу, тексту, кінцевим реченням тексту, акумулюють його прецедентність, згортаючись до відповідної сильної позиції: до заголовку, до етапного речення, до кінцевого речення» [14, 74].

У працях Е. Г. Ростової [18] та І. І. Яценко [22] представлено методичний підхід до вивчення прецедентних феноменів. Увага зазначених авторів до цих мовленнєво-культурних одиниць обумовлена великою роллю останніх у міжкультурному діалозі, а також проблемою формування в учнів знань певних соціокультурних феноменів шляхом введення в навчальний процес прецедентних текстів.

Щодо проблеми апеляції до прецедентних текстів, то Г. Д. Гудков акцентує, що «... всі прецедентні феномени актуалізуються в мовленні, проте прецедентні висловлювання та прецедентні імена виступають як вербальні феномени, а прецедентні тексти та прецедентні ситуації – як такі, що піддаються вербалізації. Звернення до прецедентних текстів і прецедентних ситуацій відбувається, як правило, через їхні символи, в якості яких зазвичай виступають прецедентні висловлювання та прецедентні імена, а власне прецедентні тексти та прецедентні ситуації є феноменами власне когнітивного, а не лінгвістичного плану, оскільки зберігаються у свідомості носіїв мови у вигляді інваріантів сприйняття» [4, 109].

У рамках даної розвідки ми зосередили увагу на способах апеляції до прецедентних текстів у дискурсі української прози початку ХХІ століття, зокрема в художніх творах Г. Вдовиченко,

Д. Денисенко, М. Іванцової, І. Карпи. Як засвідчує аналіз мовного матеріалу, найбільш поширеними способами актуалізації прецедентного тексту в дискурсі української прози ХХІ століття є:

1) прецедентні імена:

– ім'я автора тексту: *Той самий Петро Соколов відкрив для мене світ європейської класичної еротичної прози: Золя, Моруа, Мопассан, Бокаччо, Бальзак ділилися зі мною своїм досвідом* [5, 265]; *Це не гуманно, а я вважаю себе гуманістом, ну, звичайно, не рівню Каю чи там Сартра, але напрочуд гуманною людиною* [6, 20]; *«Суворе і зле ГРЗ, що горло, дитино, твоє гризе». Справний вийшов віршик. Наче Корній Чуковський написав* [6, 32] *Ти ж у нас постмодерніст, ти ж поважаєш лише Подерев'янського, Проханова та Буковські* [6, 127]; *Саме тоді вона зрозуміла, що книжки Агнії Барто в неї немає, у сусідів так само немає, а вечір невблаганно насувається* [6, 149];

– ім'я персонажу тексту: *Зовсім не сучасна, клинцювата, з однаковою ймовірністю вона могла належати біблійному Авраамові, міфічному Чугайстрові або фаустівському Мефістофелю* [1, 73]; *Вона коли про когось захоче зібрати інформацію, то такого наріє... Міс Марпл відпочиває* [1, 121]; *Якісь двійнята у тебе виходять. Цей стільчик – наче хлопець, а цей – як дівчина. Немов Кай і Герда...* [3, 9]; *Вони сьогодні святкують один з днів народження Карлсона* [5, 21];

– назву тексту: *Вдома вона поворожила собі на книзі «Старий та море» і начебто трохи заспокоїлася* [6, 57]; *Коли Рудий теревенив про те, що улюбленою книжкою його дитинства була і залишається казка «Маша та ведмеді», я здебільшого йому не вірила і вважала, що він каже так навмисне, щоб побачити, яка в людей буде реакція* [6, 71];

2) прецедентні висловлювання: *І тим більше не могла передбачити, що за тиждень відбудуться невідворотні зміни в їхньому спільному бізнесі, що успішне діло, яке так впевнено, надто впевнено, на думку багатьох, просувалося вгору, раптом постане перед вічним питанням «бути чи не бути»?* [2, 94]; *Це було дивовижно, адже Ірина не була у нього закоханою, а згадала в одну мить усе, навіть те, як учителька з хімії – вони називали її мімозою – викликала: «Соколов, до дошки!» і коментувала його неспішне вивільнення з-поза останньої парти в увесь його двометровий зріст і бузькову ходу «дяді Стюпі»: «Жваво міряють три кроки велетенські міцні ноги!»* [3, 168]; *Говорити не було про що. «Не та розмова, не тії слова...», майже як у пісні* [3, 195]; *Стариган Хем у такий спосіб допомагав своїй матері дотримуватися заповіді «Не згадуй ім'я Господа нашого всує»* [6, 11]; *От я виступаю така велична, темношкіра королева (чи то засмага, чи бруд), а в моєму лобі сяє вмонтований шахтарський ліхтарик, що замінює собою казкове: «а во лбу звезда горит»* [6, 43];

3) прецедентні ситуації: *...тут Рудий на хвилину заплющив очі, мабуть, переживав мить, коли на нього наїжджав потяг, відчув себе Анною Кареніною, але швидко схаменився...* [6, 72-73]; *Хай собі лежать, чи там літають, чи ще щось роблять, трусять яблука в Раю, смажать яєчню у Пеклі, але якось без мене* [6, 101-102]; *Взагалі вигляд у мене, як у обпаленого вогнем метелика, який припхався до лікаря Айболіта на консультацію* [5, 128-129].

Слід наголосити, що апеляція може відбуватися не до всього тексту, а тільки до певної його частини. Також варто зазначити, що можливе звернення до цілого ряду прецедентних феноменів, сконцентрованих в одному прецедентному тексті, тобто до самого інваріанту сприйняття прецедентного тексту, до прецедентної ситуації, до прецедентного висловлювання й до прецедентних імен, пов'язаних із цим текстом. Проілюструємо це положення конкретними прикладами:

1) ім'я автора та прецедентне висловлювання: *Аліса десь за кордоном. «Ну що ей до того, она уже в Варшаве, мы снова говорим на разных языках», Іван вдало імітував Висоцького* [7, 121]; *Він прямує до готелю, робить гучніше приймач, грає пісня гурту «Високосный год», вона про таємних коханців. ... «Наша с ней основная задача – не застуканными быть на месте, явки, пароли, чужие дачи, и дома надо быть в 10, она прячет улыбку и слезы, она редко мне смотрит в глаза, мы спешим по разным дорогам на один вокзал»* [7, 135]; *Я не сильно переймалася тоді заповідями Лесі Українки і не слідувала принципу «Щоб не плакати, я сміялась»* [13, 66];

2) ім'я персонажу та прецедентне висловлювання: *Мала рацію, тисячу разів мала рацію стара й мудра Шапокляк: «Хорошими делами прославиться нельзя». Навіть не варто намагатися* [7, 147];

3) ім'я персонажу та назва твору: *... спостерігаючи за його роботою, говорила: «Це крісло нагадує мені Шерхана з «Мауглі»...*[3, 9];

4) ім'я автора та назва тексту: *Якісь невідомі люди, меблі, що самі розгулювали квартиру, наче в мультику за віршиком Чуковського «Мийдодір»* [11, 34]; *– Дорога моя подруго, чи пам'ятаєш, як у студентські роки ти хотіла купити у п'янички на вулиці Коперника «Мертві душі» Гоголя?..* [3, 13]; *Батько читав «Живий приклад» Зігфрида Ленца, вірніше – перечитував уже втретє* [5, 89];

б) ім'я автора, ім'я персонажу та назва тексту: *Як ридала вона, проковтнувши навздогад узятий з полицки роман «Людина-амфібія» Олександра Беляєва! Жаліла і красуню Гуттієре, і доктора Сальватора, а щонайбільше – Іхтіандра, «морського диявола» із серцем ангела* [10, 49];

б) ім'я автора, ім'я персонажу, назва тексту та прецедентне висловлювання: *Як казав мудрий Лис у казці Сент-Екзюпері про Маленького Принца: «Головного очима не побачиш. Зряче тільки серце!»* [11, 86].

Отже, прецедентний текст – це фундамент колективного дискурсу, умова ідеологічного взаєморозуміння і критерій соціальної ідентифікації [12; 19], це одиниця осмислення людських цінностей через призму мови за допомогою культурної пам'яті [15]. Актуалізація прецедентного тексту відбувається шляхом апеляції до прецедентного імені, прецедентної ситуації, прецедентного висловлювання чи їх поєднання. Продовження й поглиблення студій у царині вивчення прецедентного тексту на матеріалі дискурсу української прози початку ХХІ століття передбачає класифікацію зазначеного феномену за національною та темпоральною ознаками.

Список використаних джерел

1. Вдовиченко Г. Інші пів'яблука : [роман] / Галина Вдовиченко ; передм. М. Рудської. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 256 с.
2. Вдовиченко Г. Купальниця : [роман] / Галина Вдовиченко ; передм. Г. Гудзьо. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 240 с.
3. Вдовиченко Г. Пів'яблука : [роман] / Галина Вдовиченко ; передм. Г. Пагутяк. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 208 с.
4. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
5. Денисенко Л. Відлуння : від загиблого діда до померлого : [роман] / Лариса Денисенко / передм. Г. Гузьо. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 320 с.
6. Денисенко Л. Забавки з плоті та крові. Новела з десяти частин / Лариса Денисенко. – Львів : Кальварія, 2006. – 192 с.
7. Денисенко Л. Кавовий присмак кориці : [роман] / Лариса Денисенко. – К. : Нора-Друк, 2011. – 240 с. ПК (Популярні Книжки).
8. Захаренко И. В. Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов / И. В. Захаренко, В. В. Красных, Д. Б. Гудков, Д. В. Багаева // Язык. Сознание. Коммуникация : Сб. статей. – М. : «Филология», 1997. – Вып. 1. – С. 82-103.
9. Земская Е. А. Цитация и виды ее трансформации в заголовках современных газет / Е. А. Земская // Поэтика. Стилистика. Язык и культура. – М. : Наука, 1996. – С. 157-168.
10. Иванцова М. Ключі від ліфта / Міла Иванцова ; передм. І. Роздубько. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 288 с.
11. Иванцова М. Сердечна терапія / Міла Иванцова. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 288 с.
12. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 263 с.
13. Карпа І. Довбо і зло / Ірена Карпа. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2008. – 319 с.
14. Костомаров В. Г. Как тексты становятся прецедентными / В. Г. Костомаров, Н. Д. Бурвикова // Русский язык за рубежом. – 1994. – №1. – С. 73-76.
15. Костомаров В. Г. Прецедентный текст как редуцированный дискурс / В. Г. Костомаров, Н. Д. Бурвикова // Язык как творчество. К 70-летию В. П. Григорьева : Сб. науч. тр. – М., 1996. – С. 297-302.
16. Красных В. В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация) / В. В. Красных. – М., 1998. – 352 с.
17. Курбакова Ю. В. Национально-прецедентные феномены и единицы с метафорическим значением в СМИ [Электронный ресурс] : на материале современных американских журналов : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Курбакова Юлия Владимировна. – М. : РГБ, 2006. – 145 с.
18. Ростова Е. Г. Использование прецедентных текстов в преподавании РКИ : цели и перспективы / Е. Г. Ростова // Русский язык за рубежом. – 1993. – №1. – С. 7-15.
19. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов / Г. Г. Слышкин. – М. : Academia, 2000. – 141 с.
20. Сорокин Ю. А. Прецедентный текст как способ фиксации языкового сознания / Ю. А. Сорокин, И. М. Михалева // Язык и сознание : парадоксальная рациональность : [коллект. моногр.] / [отв. ред. Е. Ф. Тарасов]. – М. : РАН, 1993. – С. 98-117.

21. Супрун А. Е. Текстовые реминисценции как языковое явление / А. Е. Супрун // Вопросы языкознания. – 1995. – № 6. – С. 17-29.
22. Яценко И. И. «Текст в тексте»: проблема терминологии / И. И. Яценко // Язык. Сознание. Коммуникация : сб. статей / ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : «Филология», 1998. – Вып. 3. – С. 27–35.

The problem of culture and language interaction is one of the most urgent problems of the modern linguistics, the peculiarity of which is the intensification of the trends development that study language as a cultural nation code, but not only as a means of communication and cognition.

The modern Ukrainian prose characteristic feature is the authors` address to the readers` national consciousness by means of the national precedent phenomena, i.e. those language units which reflect the `cultural object` being actualized in the linguistic community member`s consciousness as an invariant of its perception.

The precedent text is the text cognitively and emotionally valuable for the person; which has the superpersonal character; the appealing to which takes place repeatedly in the discourse of this language personality.

All the precedent phenomena can be actualized in the speech, but precedent expressions and precedent names are used as verbal phenomena while precedent texts and precedent situations are considered verbalized phenomena. Appealing to the precedent texts and precedent situations occurs through their symbols (precedent expressions and precedent names). Precedent texts and precedent situations are cognitive phenomena as they are kept in the language bearers` consciousness in the form of perception invariants.

The most widely used ways of the precedent text actualization in the discourse of the Ukrainian prose of the XXI century are the precedent names (the name of the author of the book, the names of the characters, the title of the book), the precedent expressions or the precedent situations. There are some cases of appealing to some precedent phenomena simultaneously.

Key words: precedent phenomenon, precedent text, precedent situation, precedent name, precedent expression, text, prose.

Отримано: 22.10.2014 р.

УДК 811.161.2'373.45'282(477.86)

Мозолюк О.М.

ІНШОМОВНА ЛЕКСИКА В ГОВІРЦІ СЕЛА МИКИТИНЦІ КОСІВСЬКОГО РАЙОНУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті описані іншомовні слова зі слов'янських і неслов'янських мов на матеріалі власних записів, зокрема полонізми, германізми, румунізми, мадяризи, а також інші запозичення, які функціонують у гуцульській говірці села Микитинці Косівського району Івано-Франківської області.

Ключові слова: іншомовна лексика, полонізми, мадяризи, германізми, румунізми, гуцульська говірка.

Жива народна мова будь-якого регіону України є колоритною, барвистою, цікавою, а тому основне завдання лінгвістів, дослідників-діалектологів і, звісно, кожної залюбленої у свій рідний край людини є збереження неповторної скарбниці, витвореної нашими предками з правіку.

Українська літературна мова завжди збагачувалася і збагачується цілющими джерелами народних говорів, розширюючи свої виражальні та стилістичні можливості [7, 38]. Безперечно, що в цьому аспекті пріоритет належить лексиці, яка наповнює загальнонаціональну мову одиницями, досить часто невідомими сучасній літературній мові. І саме народнорозмовний словник характеризується багатовимірністю, неоднорідністю походження окремих груп слів, різноманітністю мотивів номінації, специфічними лінгвальними явищами, які супроводжують функціонування назв у межах конкретних діалектних континуумів [7, 38]. Тому робота вчених, спрямована на дослідження нових етномовних територій, на опис не зафіксованих раніше тематичних і лексико-семантичних груп, продовжується.

Варто підкреслити, що лише за допомоги комплексної процедури дослідження можна простежити форму й семантику діалектних лексичних одиниць, визначити причини виникнення та особливості їх еволюції як компонентів мовної системи [6, 18-19].

Гуцульський край, наче невичерпна криниця, животочить розмаїттям струмків лексичного багатства. У словниковому складі гуцульської говірки простежуємо сотні оригінальних назв, пов'язаних з історією краю, економічним, політичним і суспільним життям людей, що посилює її евристичну цінність діалектної лексики, а також спонукає до активного її вивчення. Щоправда, у багатьох лінгвістичних студіях декларовано думку про значну змінність у часі лексичного складу мови на тлі відносної сталості елементів інших структурних рівнів мови, що підтримує твердження про низьку евристичну цінність лексики в глото- та етногенетичних побудовах. Проте, як переконливо доводить П. Гриценко, перевірка складу лексики кількох гуцульських говірок, яка була зафіксована ще понад сто років тому, засвідчила, що переважна більшість лексем все ж таки збереглася в активному вжитку до сьогодні [3, 32], а отже, характеризується високим ступенем збереженості в часі.

На лексичному матеріалі говірок Гуцульщини можна проводити різноманітні наукові спостереження. Ми зупинилися лише на деяких явищах, що стосуються складу лексики з погляду її походження.

Мета нашого дослідження – описати іншомовну лексику в гуцульській говірці села Микитинці Косівського району Івано-Франківської області на матеріалі власних записів.

Історію взаємин української, польської, німецької та інших європейських мов на різних хронологічних етапах їх розвитку й становлення вивчали такі науковці, як П. Житецький, О. Потебня, І. Огієнко, Л. Гумецька, І. Панькевич, Б. Кубилянський, М. Онишкевич, Й. Дзендзелівський, П. Лизанець, М. Кочерган та інші.

З огляду на правдні обставини, що склалися на землях Західної України ще за часів Галицького (X-XII ст.), згодом і Галицько-Волинського (XII-XIV ст.) князівств [8, 19]; на довголітнє перебування Галичини під владою Польщі, Австро-Угорщини [9, 250]; період німецької окупації, а також тісні зв'язки з іншими країнами, можна переконливо говорити про чималий вплив окремих слов'янських і неслов'янських мов [10] на матеріальне й духовне життя українців та їх мову.

Із численних слів-запозичень, що функціонують у говірці села Микитинці, можна назвати такі:

1. Полонізми: *варіят, варіят, варіат, варіат* – шибай-голова, бешкетник; *warjat* – «змінений, відмінний від нормальної людини» [4, 322-323]; *вутлий* – худий, кволий; *watly* [2, 42]; *г'ємба, д'ямба* – рот; *gęba* – «губа» [4, 492]; *г'арниця, г'арнец* – посуд для молока, або ж міра для сипучих речовин; *garniec* [2, 52]; *гарбата, гербата* – чай; *herbata* [2, 44]; *грасікувати* – плужити, прополювати міжряддя; *grasa* [4, 586]; *кобіта* – жінка; *kobieta* [2, 97]; *колія* – потяг, або залізнична колія; *kolej* [2, 99]; *льос* – доля, або жеребок; *los* [2, 116]; *манорія, манерія* – вдача, звичка; *maniera* [2, 119]; *нєндза* – зла, лінива людина, або щось погане, що дошкуляє людині; *nędza* [2, 132]; *рöver, рөвир* – велосипед; *rower* [2, 164]; *сікірувати* – страхувати; *asekurować* [2, 18]; *таній* – дешевий, недорогий; *tani* [5, 514]; *тєньгуй* – дебелий, огрядний; сильний, великий; *tegi* [2, 182; 5, 546]; *урльоп* – відпустка з армії; *urlop* [2, 193]; *фірлі* – жарти; хитрощі; *figiel* [2, 197]; *ціхо* – вигук «цить!» або «тихо!»; *cicho* [2, 208]; *ясик, ясчок* – маленька подушечка під голову; *jasiek* [2, 224] та інші.

2. Германізми: *анцур* – костюм чоловічий; *Anzug* [2, 17]; *бляха* – дахове чи листове залізо; бляха при покрівлі; середньовірнонімецьке – *blech* [4, 251]; *брапрүра* – духовка; *Bratröhre* [2, 29]; *васервага* – рівень; *Wasserwage* [2, 33]; *г'анок* – прибудова до хати чи прибудова перед входом до хати; *Gang* [2, 251]; *гешєфт* – спекуляція; якась справа; *Geschäft* [2, 52]; *грунт* – поле; земельний наділ; середньовірнонімецьке *grunt* [2, 251]; *драб* – негідник; *Drabant* [9, 253]; *клямба* – залізна скоба п-подібної форми; середньовірнонімецьке *klamer* [9, 251]; *ланц* – ланцюг; середньовірнонімецьке *lannczug* [9, 251]; *люфт* – повітря; отвір для виходу диму; *Luft* [2, 117]; *лєцтій* – неслухняний; дуже поганий; найгірший; *letzt* [2, 111]; *ляда* – прилавок у магазині; частина ткацького верстата; *Lade* [2, 117]; *мєлдувати, милдувати* – заявляти, доповідати; *melden* [2, 122]; *ріхтувати* – готувати, приготувати щось; ремонтувати; *richten* [2, 163]; *файний* – гарний; добрий; *fein* [9, 251]; *фамілія* – родина; прізвище; *Familie* [2, 195]; *фана* – прапор; корогва; *Fähne* [2, 195]; *фист* – дуже; сильно; *fest* [2, 196]; *цурік* – назад (команда, яка подається коням); *zurück* [2, 208]; *шлягувати* – клясти комусь; *Schlag soll das treffen* [2, 217]; *штрамак* – охайна, акуратна людина; *stramm* [2, 221]; *шүбер, шүбир* – металева засувка для перекриття димоходу; *Schuber* [2, 221; 9, 251] та інші.

3. Румунізми: *глер* – уміст шлунка маленького теляти, яким підквашують молоко; *cheag* [2, 53]; *гавра, гавра* – велика яма; вирва; дупло; дірка; *gaură* [2, 50]; *жентіці, жинтіці* – сироватка; *jintîța* [2, 69]; *бербеніці, бербиніці* – дерев'яна посудина для зберігання продуктів; діжка; *berbeniță* [2, 23]; *бєсáги, бисáги* – дві торби, з'єднані одним полотнищем, які носять перекинутими через плече; *buságă* [2, 24]; *бóльфа* – пухир, нарив, гуля; *bólfă* [2, 28]; *бріндзи* – спеціально приготовлений для зберігання посолений сир, бринза; *brinză, brînză* [2, 29]; *бриндушка* – шафран;

гарна дівчина; *brîndușă* [2, 29]; *кулáстпи* – мазозиво; *curást(r)ă, colástră* [2, 106]; *марá* – примара, нечиста сила; *marga, marha* [2, 120]; *нізьма* – злість, гнів; *pîzmă* [2, 149]; *сарáка* – сирота, бідолаха; бідна, нещасна людина; *sărác* [2, 168]; *рúна* – схил гори; один із кутів села Микитинці; *рúрá* [2, 163]; *рúндза* – висушений шлунок теляти чи ягняти, з якого роблять речовину для підквашування молока; *rîndză* [2, 163]; *фель* – порода; сорт; *fel* [2, 196]; *фíйн, фíйна* – хрещений, хрещениця; *fin* [2, 197] та інші.

4. Мадяризи: *дарáб, дарáба* – пліт, збитий із кругляків, який сплавляють по ріці; *darab* [1, 188; 2, 56]; *маржúна* – худоба; *marha* [1, 188]; *газдá* – господар, хазяїн; *gazda* [1, 188]; *лérинь* – парубок; *legény* [2, 110].

У мовленні мешканців села Микитинці простежуємо низку запозичень, що зайшли через посередництво польської, наприклад: *алярóм* – негайно, швидко; нім. *Alárm*, фр. *alarme* [4, 63]; *вака́ція, вака́ція* – канікули; лат. *vacatio* [4, 321]; *рвaвт* – сильний крик, або ж вигук «рятуйте!»; пол. *gwalt*, нім. *Guwalt* [2, 52]; *гемблюва́ти* – перепродувати; торгувати; нім. *Hóbel, Hébel*; пол. *handlować* [4, 492]; *ррис* – висівки; борошно грубого помолу (переважно для годівлі худоби); пол. *grys*; нім. *Gries* [4, 596]; *ку́фер* – скриня; пол. *kufer(ek)*; нім. *Koffer* [2, 108]; *ла́йдак* – ледар; пол. *loj dak*; чes. *lajdák* [2, 109]; *лі́гарь, лі́гар* – дерев'яний брус; пол. *ligar*; нім. *Leger* [2, 113]; *мізэ́рія* – дрібнота; салат із дрібно нарізаних огірків; пол. *mizeria*; лат. *miseria* [2, 123]; *рúгіль* – засув; пол. *rygiel*; нім. *Rüegel* [2, 162]; *рúшма, рóшма* – решітка в печі, через яку падає попіл; пол. *ruszt*; нім. *Rost* [2, 167]; *патéльні* – сковорода; пол. *patelnia*; італ. *patella* [2, 145]; *фасува́ти* – розподіляти, видавати; пол. *fasować*; нім. *fassen* [2, 196]; *фірман* – візник; пол. *furman*; нім. *Fuhrmann* [2, 197] та інші.

Спостереження над іншомовною лексикою говірки села Микитинці Косівського району Івано-Франківської області підтверджують думку лінгвістів, що формування лексичної системи української мови було, звісно, тривалим процесом кристалізації словникового багатства, поширеного на різних теренах України.

Крім того, лексика гуцульської говірки микитинчан є не лише елементом спілкування, а й допомагає пізнати мову як спосіб творення думок; є засобом творчого осмислення явищ у навколишньому світі. Запозичене слово відзначається варіантністю, зміною семантики, має здатність закріплювати багатство змісту, пов'язаного з людським досвідом, самотністю культурних традицій інших народів.

Говіркові іншомовні слова також можна віднести до типу інновацій, що виникли на діалектному ґрунті й обмежили сферу свого функціонування окремою говіркою, говором чи певними діалектами [1, 186].

Лексичні запозичення мають загалом в українській мові і зокрема на Гуцульщині давню історію.

Список використаних джерел

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – С. 185-188.
2. Гуцульські говірки. Короткий словник / відповід. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
3. Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження / відповід. ред. Я. Закревська. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 368 с.
4. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наукова думка, 1982. – Т.1: А-Г / уклад. Р. В. Болдирев та ін. – 632 с.
5. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наукова думка, 2006. – Т.5: Р-Т / уклад. Р. В. Болдирев та ін. – 704 с.
6. Євтушок О. Актуальні питання сучасної діалектної лексикології / Олексій Євтушок // Дивослово. – 1996. – №9. – С. 17-20.
7. Євтушок О. Сучасні тенденції розвитку діалектної лексики / Олексій Євтушок // Дивослово. – 2011. – №7. – С. 38-40.
8. Кочерган М. П. Німецькі лексичні запозичення в південно-західних говорах української мови / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 1997. – №1. – С. 19-23.
9. Пиц Т. Б. Територіальні й часові нашарування запозиченої з німецької мови лексики в південно-західних говорах України / Т. Б. Пиц // Лінгвістика. – 2010. – №2 (26). – С. 250-257.
10. Ткач Л. О. Вплив польської мови на українську літературну мову Буковини кінця XIX – початку XX ст. (зовнішні чинники) / Л. О. Ткач // Мовознавство. – 2000. – №6. – С. 22-29.

The article describes the foreign words from Slavic and non-Slavic languages, in particular polonisms, magyarisms, hermanisms, romanianisms and other borrowings operating in the gootsools' man-

ner of speaking of the village Mykytyntsi Kosiv district Ivano-Frankivsk region. Ukrainian literary language has always been enriched and enriches with healing springs folk dialects, expanding their expressive and stylistic possibilities. There is no doubt that in this respect, the priority belongs to the vocabulary, which fills the national language units, often unknown to modern literary language. And it is popular colloquial dictionary is characterized by multidimensionality, the heterogeneity of the origin of individual groups of words, a variety of motives nomination, specific lingual phenomena that accompany the operation names within a particular dialect continuum.

At the lexical material of gootsools' dialects can conduct a variety of scientific observations. We stopped only for some of the phenomena relating to the composition of the vocabulary from the point of view of its origin. Observations on foreign language vocabulary village Mykytyntsi Kosiv district Ivano-Frankivsk region confirm the opinion of the linguists that the formation of the lexical system of the Ukrainian language was, of course, long crystallization dictionary wealth distributed to the various fields of Ukraine.

In addition, vocabulary gootsools' dialect of Mykytyntsi is not only an element of communication, but also helps to learn the language as a means of creating thoughts; is a means of creative understanding of phenomena in the surrounding world. Borrowed word is not a variance, modification, semantics, has the ability to consolidate the wealth of content associated with the human experience, identity and cultural traditions of other Nations.

Lexical borrowing are generally in the Ukrainian language and in particular on the region a long history.

Key words: foreign vocabulary, polonisms, magyarisms, hermanisms, romanianisms, gootsools' manner of speaking.

Отримано: 15.10.2014 р.

УДК: 811.161.2'373.4:347

Монастирська Р.І.

ТЕРМІНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ РЕЧОВИХ ПРАВОВІДНОСИН (ПАРАДИГМАТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ)

У статті досліджено змістові компоненти термінів на позначення понять речових правовідносин, встановлено еквіполентні, привативні словесні опозиції й опозиції тотожності в межах СГ 'речові правовідносини'.

Ключові слова: юридичний термін, семантична група, словесна опозиція, інтеграційна сема, диференційна сема, периферійна сема.

Суть проблеми. Дослідження семантики є чи не найменш розробленим і складним питанням термінології, адже взаємопов'язані наукові поняття та явища зовнішнього світу проектуються на систему мови, елементи якої, зокрема, підлягають внутрішнім мовним процесам. Водночас «обидві системи зв'язків – позамовна й внутрішньомовна, – взаємодіють, утворюючи сітку парадигматичних відношень» [2, 265]. З погляду сучасного термінознавства об'єднання термінів, що характеризується спільною семантичною ознакою й кількома відмінними, утворюють семантичні парадигми, а їхні члени, пов'язані опозиційними зв'язками, – парадигматичні відношення. Таким чином, **актуальність** зазначеної проблематики зростає через недостатньо вивчені опозиційні відношення одиниць, в основі яких лежить схожість й відмінність за тими чи тими компонентами (інтеграційними, диференційними, периферійними) в межах семантичного угруповання. У цьому аспекті семантичний аналіз юридичних термінів є важливим для адекватного тлумачення номінованих понять, закріплених у відповідних термінологічних значеннях, про що переконливо свідчать наукові розвідки Л. М. Василькової [1], В. Я. Карабаня [3], А. М. Ляшук [4], Л. І. Чулінди [5] та ін.

Мета статті. Об'єктом дослідження послуговували терміни чинного ЦКУ на позначення понять речових правовідносин, що утворюють парадигматичне угруповання – семантичну групу (СГ) «речові правовідносини». На обраному матеріалі передбачено розв'язання таких завдань: 1) встановити еквіполентні опозиції термінів; 2) з'ясувати ієрархію привативних відношень одиниць; 3) виявити опозиції тотожності.

Речові правовідносини базуються на понятті права власності та є «правом особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб» (ЦКУ, ст. 316), на свій розсуд.

СГ термінів на позначення речових правовідносин, у свою чергу, є розгалуженою і складається з підгруп на позначення відносин (див. схему 1):

Схема 1

а) **права користування чужими речами**: право користування чужим майном (*сервітут*) (ЦКУ, ст. 401), право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (*емфітевзис*) (ЦКУ, ст. 407), право користування чужою земельною ділянкою для забудови (*суперфіцій*) (ЦКУ, ст. 413);

б) **набуття права власності на річ**, юридичним змістом якого є право власності на чужу річ: *набуття права власності на перероблену річ* (ЦКУ, ст. 332), *набуття права власності на безхазяйну річ* (ЦКУ, ст. 335), *набуття права власності на знахідку* (ЦКУ, ст. 338), *набуття права власності на бездоглядну домашню тварину* (ЦКУ, ст. 341), *набуття права власності на скарб* (ЦКУ, ст. 343), *набуття права власності на новостворене майно* (ЦКУ, ст. 331), *набуття права власності на об'єкти незавершеного будівництва* (ЦКУ, ст. 331).

Спільною центральною одиницею аналізованої СГ є **право**, що в сучасному законодавстві референціє поняття системи соціальних загальнообов'язкових норм, дотримання і виконання яких забезпечуються державою (ЮЕ, V, с. 5) й у кожній окремій підгрупі уточнюються елементами *користування* і *власність*, які є семантично вагомими й утворюють основні вектори парадигматичних зв'язків СГ. Філологічне і юридичне тлумачення термінів *користування* і *власність* відрізняються. «Філологічне тлумачення – це з'ясування змісту норми права через граматичний аналіз її словесного формулювання, а юридичне – це тлумачення не слів (термінів), а понять, які вони позначають» [1, 123]. Наприклад, якщо розглядати *користування*, *власність* із філологічного боку, вони будуть виглядати так: *користування* – 1) дія за значенням користуватися; 2) уживати, використовувати що-небудь для власних потреб; 3) використовувати що-небудь у своїх інтересах, діставати вигоду з чогось; 4) у сполученні з абстрактним іменником означає: мати що-небудь (СУМ, IV, с. 290); *власність* – 1) майно, належне кому-, чому-небудь; 2) належність чогось кому-, чому-небудь із правом розпоряджатися (СУМ, I, с. 703). Відтак, одиниці *користування*, *власність* опозицій не утворюють. Долучення ж юридичного аналізу показує, що елементи *користування* і *власність* не лише звужують семантику опорної одиниці **право**, а й утворюють опозиції привативного характеру: *право власності*, *право користування*, адже складовим елементом права власності є право користування (ЮЕ, V, с. 14). За ЦКУ *право власності* – це «права володіння, користування й розпоряджання своїм майном» (ЦКУ, ст. 317).

Інтеграційна сема '**право**' та диференційна сема '*користування*' утворюють еквіполентні опозиції термінів *сервітут*, *емфітевзис*, *суперфіцій*, пов'язуючи їх відношенням контрастної дистрибуції.

Диференційні семи '*чужий*', '*земельний*', '*ділянка*' входять до сфери перетину всіх вищезазначених термінів. Опозиціями еквіполентності пов'язані семи на позначення об'єктів права власності '*земельний*', '*ділянка*'; '*природний*', '*запаси*'; '*будівля*', що виконують роль співгіпонімів. Термін *сервітут* перетинається з термінами на позначення поняття набуття права власності на річ диференційною семою '*будівля*', що виявляє семантичну близькість з периферійною семою '*будівництво*'. У СУМ одиницю *будівля* тлумачать як «архітектурна споруда; будова» (СУМ, I, с. 248), а *будівництво* як «дія за значенням будувати» (СУМ, I, с. 249).

Периферійна сема '*потреба*' на позначення поняття необхідності єднає терміни *сервітут* і *емфітевзис*.

Опозиція тотожності в досліджуваній СГ представлена парами термінів – абсолютними синонімами, – що є наслідком запозичення слів, у результаті чого в українській мові існують дублетні найменування: *право користування чужою земельною ділянкою*, *природними запасами*, *будівлями*, *сервітут*; *право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб*, *емфітевзис*; *право користування чужою земельною ділянкою для забудови*, *суперфіцій*.

Інтеграційна сема 'право' та диференційна сема 'власність' зумовлюють утворення еквіполентних опозицій: *набуття права власності на перероблену річ*, *набуття права власності на безхазяйну річ*, *набуття права власності на знахідку*, *набуття права власності на бездоглядну домашню тварину*, *набуття права власності на скарб*, *набуття права власності на новостворене майно*, *набуття права власності на об'єкти незавершеного будівництва*.

Диференційна сема 'річ' виступає спільною одиницею в значенні термінів *набуття права власності на знахідку* і *набуття права власності на перероблену річ*. У цивільному праві *річ* – предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки (ЮЕ, V, с. 333). Спільні семи 'новий', 'річ' на позначення поняття об'єкта права власності перетинають терміни *набуття права власності на новостворене майно* й *набуття права власності на об'єкти незавершеного будівництва*. У ЦКУ під поняттям *нової речі* розуміють *річ*, виготовлену з матеріалу власника: *Переробкою є використання однієї речі (матеріалу), в результаті чого створюється нова річ* (ЦКУ, ст. 332).

Периферійні семи 'виявити', 'особа' об'єднують терміни *набуття права власності на новостворене майно* й *набуття права власності на скарб*: *Особа, яка виявила скарб, набуває право власності на нього* (ЦКУ, ст. 343). Периферійна сема 'момент' на позначення «певного проміжку часу у розвитку чого-небудь» (СУМ, IV, с. 793) характеризує перетин термінів *набуття права власності на бездоглядну домашню тварину*, *набуття права власності на новостворене майно*, *набуття права власності на об'єкти незавершеного будівництва* і є уточненою маркованими одиницями *завершити*, *створити*, *прийняти*: *Право власності на новостворене нерухоме майно (житлові будинки, будівлі, споруди тощо) виникає з моменту завершення будівництва (створення майна)* (ЦКУ, ст. 331); *Якщо договором або законом передбачено прийняття нерухомого майна до експлуатації, право власності виникає з моменту його прийняття до експлуатації* (ЦКУ, ст. 331). Периферійні семи 'установа', 'орган', 'особа', 'власник' розкривають поняття суб'єкта права власності й виступають у функції співгіпонімів. Семи 'виявити', 'засвідчити', 'повідомити' є маркованими одиницями периферії значень аналізованого угруповання.

Отже, здійснений аналіз парадигматичних відношень термінів на позначення понять речових правовідносин виявив певні закономірності: 1) спільною одиницею аналізованого угруповання є інтеграційна сема 'право'; 2) основною парадигматичною особливістю підгруп є наявність уточнювальних компонентів *власність*, *користування*, що сприяють утворенню еквіполентних опозицій у межах підгруп; 3) ієрархічний характер забезпечують привативні опозиції, коли кожний окремих гіпонім підпорядкований гіпероніму; 4) системність одиниць на позначення речових правовідносин підтверджують опозиції тотожності. Синонімію елементів представляють мовні дублети: *право користування чужою земельною ділянкою, природними запасами, будівлями – сервітут*; *право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб – емфітевзис*; *право користування чужою земельною ділянкою для забудови – суперфіцій*; 5) аналіз семантичного наповнення термінів досліджуваної СГ на підставі встановлення схожості чи протилежності компонентів їхніх значень розкрив характер концептуалізації відображеного в українській мові досвіду речових правовідносин.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в аналізі семного складу значень термінів ЦКУ в межах СГ, встановленню зв'язків і відношень слів у їхній семасіологічній структурі, що може послугувати основою впорядкування й уніфікації юридичної термінології, а також опису цілісної терміносистеми української мови.

Список використаних джерел

1. Василькова Л. М. Законодавче та філологічне тлумачення термінопонять кримінального права / Л. М. Василькова // Термінологічний вісник : Збірник наукових праць / відп. ред. В. Л. Іващенко. – К. : Інститут української мови НАНУ, 2013. – Вип. 2(2). – С. 120–125.
2. Левицкий В. В. Семасиология : монография для молодых исследователей / В. В. Левицкий. – Изд. 2, исправл. и дополн. – Винница : Нова Книга, 2012. – 680 с.
3. Карабань В. Я. Тлумачення актів цивільного законодавства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Одеська нац. юридична академія. – Одеса, 2007. – 20 с.
4. Ляшук А. М. Семантична структура юридичних термінів української та англійської мов : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Київський національний лінгвістичний ун-т. – К., 2007. – 20 с.
5. Чулінда Л. І. Особливості тексту нормативно-правового акта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.naiu.kiev.ua/tslk/pages/biblio/visnik/2003_2/_zmist_02/chylinda.htm.

Список умовних скорочень

1. СУМ – Словник української мови: В 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства / [ред. І. К. Білодід]. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980.
2. ЦКУ – Цивільний кодекс України : за станом на 12 трав. 2008 р. / М-во юстиції України. – Офіц. вид. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2008. – 480 с.
3. ЮЕ – Юридична енциклопедія: У 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. В. П. Бажана, 2003 – 2004.

This article envisages the semantic components of the terms denoting the concepts of objective legal relationships. The objective legal relationships are based on the concept of property rights and are «an individual's right to thing (or property), which it carries out in accordance with the law by its will, regardless of other will» or at its discretion.

Semantic groups of the terms denoting objective legal relationships are extensive. Conventionally they consist of subgroups denoting such relationships: a) the right to use things of strangers; b) the acquisition of thing's ownership, the legal meaning of which is «rights of possession, use and disposition of own property». The common central unit of analyzed semantic group is right that reference the concept of social mandatory standards in current legislation, the compliance and performance of which are provided by the government and are specified by elements in every separate subgroup. Differential semes are semantically significant. They form the main vectors of paradigmatic relations of semantic group. For example, differential semes 'ownership' and 'thing' in civil law manifest the concept of individual's right to certain thing against whom civil rights and obligations may arise. Differential seme 'usage' represents in civil law the owner's possibility to obtain useful properties for satisfying their personal and property needs belonging to him. It is a component of property rights. Peripheral semes reveal the concept of subject property right and are served in function of co-hyponyms.

The hierarchical nature of groups is achieved by privative oppositions when every separate hyponym is subordinated to hyperon. The consistency of units denoting objective legal relationships is confirmed by identity oppositions (the synonymy of elements is presented by language doublets).

The analysis of semantic terminological content of studied semantic group based on establishing similarities or opposite components of their values revealed the character of conceptualization reflected in Ukrainian experience of objective legal relationships.

Keywords: legal term semantic group, verbal opposition Sam integration, differential Sam, Sam peripherals.

Отримано: 17.10.2014 р.

УДК 811.161.2+ 392

Науменко Л.М.

ПРАЦІ З ЕТНОГРАФІЇ – ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ НАЗВ ПОСУДУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті зроблено огляд етнографічних досліджень, які можуть бути одним із джерел для вивчення назв хатнього начиння (зокрема посуду).

Ключові слова: етнографічні дослідження, гончарство, назви посуду.

В умовах культурно-національного відродження українського народу посилюється інтерес науковців до вивчення різних галузей матеріальної культури (зокрема побуту та його елементів). Останнім часом все більше вивчають лексику в етнолінгвістичному аспекті.

Предметом їх досліджень стають також назви посуду, його різновидів та сфер застосування.

Ранні розвідки з етнографії відбивали історичні умови життя українського народу, містили правдиві зарисовки окремих моментів матеріальної культури [4, 40], та слід зазначити, що вони подавали опис житла українців, тогочасних меблів, опис костюмів різних верств населення та давали замало інформації про посуд та використання його різновидів на той час.

До перших етнографічних описів належить праця Я. Марковича «Записки о Малороссии, ее жителях и произведениях...». Автор наводить досить різнобічні відомості з етнографії українців, що в переважній більшості були його особистими спостереженнями. У роботі подано всебічну культурно-побутову характеристику українців: походження українського народу, його мова, матеріальна культура (мистецтво, освіта, звичаї, обряди...) [4, 122].

Важливі етнографічні розвідки з'являються у XIX ст.. Заслужують на особливу увагу етнографічні розвідки П. Чубинського, які зібрано у двохтомному виданні «Мудрість віків» [14]. Етнограф зафіксував назви посуду, який використовувався для подавання їжі або напоїв.

Свій внесок у розвиток досліджень етнографічного плану зробило Російське географічне товариство. Воно уперше розробило і поширило по всій території Російської імперії етнографічну програму, яка охоплювала основні складові культури. В результаті отримано значну кількість відповідей, в тому числі й з України. Слід зазначити, що чимало місця у зібраних матеріалах займали відомості про житло, його частини, про народну кулінарію українців; менше інформації було про домашнє начиння. У описах весільного обряду зустрічаємо окремі назви хатнього начиння тобто це назви посуду для вживання напоїв та окремі назви посуду для подавання страв [4].

Головною метою Комісії для опису губерній Київського учбового округу як і Російського географічного товариства було дослідження п'яти українських областей всільськогосподарському, промислового та в першу чергу етнографічному аспектах. Питання домашнього побуту українських селян стали предметом вивчення у фундаментальному дослідженні Д. П. Журавського «Статистическое описание Киевской губернии» у спеціальному етнографічному розділі «О домашнем быте сельских классов» [4].

Етнографічні матеріали, в яких зустрічаються назви посуду, друкувалися в різних історико-літературних журналах, газетах та спеціальних етнографічних виданнях – «Киевская старина», «Живая старина» та статистичних збірниках.

Досить різноманітний опис українського гончарства подає у своїй роботі «Студії з української етнографії та антропології», яка вийшла друком у Празі в 1926 році, у розділі «Етнографічні особливості українського народу» етнограф Хв. Вовк (Ф. Волков) [2]. Він наголошує на значному розвитку українського гончарства у порівнянні з російським того періоду. Також автор подає не лише назви глиняного посуду, а й поділяє його на тематичні групи, пояснюючи призначення окремих видів. Це відрізняло дослідницьку роботу Хв. Вовка від його попередників. Даний етнографічний опис гончарного ремесла може бути корисним і для лінгвістів.

Як бачимо, в етнографічних дослідженнях до XX ст. робилися спроби в описовій формі подати інформацію про існування та використання різних видів посуду як елементу побутової культури українців цього періоду. Дані дослідження не мали систематичного характеру. Вони були першими спробами зібрати якомога більше матеріалу, показати самотність української культури і містили лише окремі згадки про певні види посуду як елемент цієї культури.

Деякі матеріали про хатній посуд знаходимо у дослідженнях О. Воропая «Звичаї нашого народу» (Мюнхен, 1958). Робота складається з чотирьох частин відповідно до кожної пори року. У I томі автор описує обряди, пов'язані із зимою та весною. II том містить розділи «Літо» та «Осінь». Звичайно, автор значну увагу приділяє описові різних обрядів, що пов'язані з календарним циклом, детально описує сам процес. Відрізняє дослідження О. Воропая [3] й те, що він часто проводить паралелі з іншими слов'янськими народами зі сходу і заходу, у яких були зафіксовані подібні звичаї.

До найдокладніших досліджень українського побуту в XX ст. можна віднести працю В. Маланчук, яка на багатому фактичному матеріалі розглядає зміни в інтер'єрі українського народного житла в історичному розвитку. Описуючи внутрішнє наповнення української хати, автор паралельно подає й назви посуду (подекуди пояснюючи його призначення), характерного для різних регіонів України. Вказує на існування ужиткового посуду та використання керамічних виробів, які вражали високою художньою майстерністю. У роботі детально описано місце зберігання різних видів посуду в інтер'єрі української хати [7].

Системністю викладу вирізняється ілюстрований етнографічний довідник «Українська мивущина», що був надрукований у 1993 році, де вміщено розділ «Господарське начиння» (Т. Тенюк) [10, 71-76], у якому серед різноманіття виділяють два основні його типи: хатній та дорожній. Нас цікавить комплекс хатнього начиння, який є набагато ширший. Автор виділяє різні види цього начиння, подає детальний опис матеріалу, з якого його виготовляли, говорить про форми, варіанти назв та можливі території поширення відповідних артефактів. Цінним, на нашу думку, є те, що в довіднику подано замальовки окремих видів посуду. У короткому вступі акцентовано увагу на застосуванні саме глиняного начиння, а також плетених з лози, солом'яних та кам'яних емкостей. Хоча великою популярністю користувалося й дерев'яне начиння, особливо на заході України. Матеріали стосуються періоду XIX – XX ст.

Відомий науковець, етнограф В. Скуратівський досліджуючи народні традиції українців, в першу чергу Житомирщини, у книгах «Погостини», «Святвечір» та розвідці «Русалії» приділяє значну увагу різним етнографічним матеріалам. Також автор згадує і назви окремих видів хатнього посуду, інколи вказує й на матеріал виготовлення, але частіше на його призначення. Дослідили ми і окремі назви тогочасних меблів. Подекуди окрім конкретних назв були зафіксовані

загальні назви посуду типу «глиняний посуд». Більшість згадуваних ним лексем не є загально-вживаними у сучасній українській мові. Проте з контексту ми розуміємо їхнє призначення [9].

Колективна праця «Українська народність: нариси соціально-економічної і етно-політичної історії» була етапною у вітчизняній науці. Так у восьмому розділі «Формування і розвиток культури української народності», підрозділ 2 «Матеріальна культура українського народу в період формування капіталістичного укладу (II половина XVII – XVIII ст.)» Т. Іванова зазначає, що в українців у II пол. XVII – XVIII ст. переважав керамічний посуд, хоч у І. Котляревського згадуються «кленові тарелки» [11, 262]. На сторінках, де описано сімейні звичаї та обряди, подано назви посуду кухонного, що використовувався під час проведення цих обрядів, наприклад, горщик з кашею. О. Дзюба (розділ восьмий, підрозділ 1 «Становлення і розвиток матеріальної культури української народності (XVI – середина XVII)») пише, що в цей період розвиток гончарного ремесла на українських землях позначився на різноманітності видів і форм кухонного полив'яного та простого посуду – мисок, полумисків, горщиків, макітер, глечиків, блюд. Висновок було зроблено автором на основі документів та літературних творів [11, 244]. О. Дзюба (розділ 8, підрозділ 4 «Становлення і розвиток художньої культури української народності») досліджуючи поселення і житло українців цього історичного періоду, звернула увагу на функціонування нерухомих меблів в інтер'єрі української хати (лави попері стінами, піл) та рухомих (стіл, ослон, скриня та меблі для зберігання посуду – мисники) [11, 289].

Результатом співпраці колективу науковців є монографія «Українці: історико-етнографічна монографія в 2-х книгах» (1999 рік). У першій книзі порушено проблеми етнічної самобутності та розселення українців по всьому світу, розглянуто традиційні галузі господарства. Саме через призму вивчення українських ремесел і промислів в етнографічному плані досліджував посуд В. Горленко [12, кн. 1, 292-299]. Так, у розділі «Галузі господарства» у підрозділі «Ремесла і промисли» він звертає увагу на значний попит, яким користувалися легкі дерев'яні та плетені меблі; вироби, що призначалися для зберігання та транспортування господарчих продуктів, їх виготовляли з стійких щодо вологи коренів. Особливу групу складають вироби-футляри для скляного та керамічного посуду. Дослідник вказує на територіальні особливості виготовлення певних груп посуду. Подано у роботі фото бондарних та довбаних виробів (шапки, діжка, ручна ступа, ночви, цеберка, хлібна діжа) кінця XIX ст. Вивчаючи історію скловиробництва (гутної справи), В. Горленко вказує на помітне місце цього ремесла на Україні ще з часів Київської Русі, називає території поширення, сорти скла і, що важливо для нашого дослідження, згадує про різноманітний кухонний та винно-горілчаний різних розмірів (в окремих випадках фігурний) посуд. При цьому автор використовує конкретні назви його, а не узагальнену назву *посуд*.

Інший автор – О. Пошивайло у статті «Гончарство в системі традиційно-побутової культури українців» детально описує умови розвитку гончарства, посилаючись на дані археологічних розкопок. Звертає увагу О. Пошивайло і на те, що у переважній більшості гончарі виготовляли миски та кухлі винятково з червоної (руді) глини, столовий посуд могли і фарбувати у червоний колір [12, кн.1, 309]. Вивчаючи кухонний інвентар селянської родини в Україні, він звертає увагу на використання різних матеріалів для його виготовлення. Це і дерево, і метал, і скло також.. Значну увагу в роботі було приділено описові різних видів посуду та появи його нових різновидів. Він стверджує, що асортимент гончарних виробів залежав від змін побутових умов життя людей [12, кн.1, 323]. У XIX ст. в побуті міських жителів з'являється фаянсовий посуд.

У другій книзі розповідається про особливості традиційної матеріальної культури. Відомий український етнограф Л. Артюх, яка в багатьох дослідженнях вивчала та детально описувала різні види посуду, у розділі «Етнографічні студії традиційної матеріальної культури» не лише подає назви посуду, а й вказує саме які страви готували в тому чи іншому різновиді його. Подекуди Л. Артюх називає матеріал, з якого виготовлено, інколи уточнено розміри відповідних реалій. Вона вказує на місцевість, у якій користувалися тим чи іншим посудом; вказує на призначення посуду (для варіння, смаження). Звертає увагу вона й на територіальні особливості використання того чи іншого посуду, подає варіанти назв його на різних територіях [12, кн.2, 121-139].

У навчальному посібнику «Культура і побут населення України» подано відомості про систематизацію інформації з народознавства, подано окремі відомості про асортимент посуду на різних історичних етапах розвитку суспільства. Дослідники констатують факт виготовлення дерев'яного кухонного посуду в Україні, особливо на Поліссі та лісостеповій зоні. Описують еволюцію способів обробки деревини під час виготовлення посуду. Досліджуючи розвиток гончарства, серед керамічних виробів виділяють такі групи, як побутовий та декоративний посуд. До останнього відносять ще й глиняну дитячу іграшку. У XIX – поч. XX ст. окрім глиняного поширення набуває і скляний посуд, який на той час поділявся на столовий, кухонний і місткості для зберігання і транспортування харчових продуктів [8].

Окрему групу становлять історико-етнографічні дослідження, присвячені вивченню певних регіонів України. Насамперед це матеріали по вивченню питань народознавства на територіях Західної України, які зберегли багато архаїчного. Слід згадати колективну монографію «Бойківщина» [1], «Гуцульщина» [5] та ін. Так у першому збірнику автори А. Будзан та К. Матейко у розділі «Господарська діяльність і матеріальна культура» вказували на широке застосування у побуті саме дерев'яного посуду, бо нестача доброякісної глини не сприяла розвиткові гончарства. Глиняний посуд на Бойківщину привозили з інших осередків. Ті ж глиняні вироби, які все ж виготовляли у цій місцевості, використовували для зберігання рідини, а не приготування їжі. Автори детально описують форму цих посудин, окремі їх деталі та вказують на сферу застосування. Окремим пунктом виділено стиль прикрашання посудин.

На початку ХХІ століття була надрукована «Історія української культури» – академічне видання в п'яти томах. У першому томі наголошується на важливій ролі посуду у системі культури будь-якої етноісторичної спільності. Розділ дев'ятий «Київська Русь», підрозділ 15 «Житло» (М.С. Сергєєва) містить на кількох сторінках інформацію про посуд керамічний та дерев'яний, окремі варіанти скляного та металевого. Дослідниця вказує не лише форму, подекуди розмір, колір скла. Подає детальний опис оздоблювальних елементів. Також науковець вказує на умови зберігання та розташування тих чи інших видів посуду у помешканнях, висуваючи припущення щодо його функціонального призначення [6, 1].

Варто додати, що цінним матеріалом для вивчення назв посуду в українській мові є різні посібники з куховарства, збірники рецептів для приготування страв, хоч вони, звичайно, не є етнографічними джерелами. Зокрема, сюди можна віднести книги О. Франко «Практична кухня» із серії «Переписи старої кухні» [13].

Отже, існує досить велика кількість праць, в яких зафіксовано українські назви посуду. Вони можуть бути одним із важливих джерел для діяхронічних лінгвістичних студій.

Список використаних джерел

1. Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження / За ред. Ю.Г. Гошка. – К.: Наукова думка, 1983. – 303 с.
2. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології / Хв. Вовк. – Прага: УГВФ, 1916. – 356 с.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу / О. Воропай / Етнографічний нарис: У 2-х тт. – Мюнхен, 1958 (перевидання: К.: Оберіг, 1991).
4. Горленко В.Ф. Нариси з історії української етнографії / В.Ф. Горленко. – К.: Наук. думка, 1964. – С.40.
5. Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження / За ред. Ю. Г. Гошка. – К.: Наукова думка, 1987. – 470 с.
6. Історія української культури: В 5 т. – К.: Наукова думка, 2001. – Т.1. – 777 с.
7. Маланчук В.А. Інтер'єр українського народного житла / А.В. Маланчук. – К., 1973. – 48 с.
8. Наулко В.І., Артюх Л.Ф., Горленко В.Ф. Культура і побут населення України / В.І. Наулко та інш. – К.: Либідь, 1993. – 286 с.
9. Скуратівський В.Т. Святвечір: Нариси-дослідження у 2-х т / В.Т. Скуратівський. – К.: Перлина, 1994.
10. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник / А.П. Пономарів, Л.Ф. Артюх, Т.В. Косміна та ін. – К.: Либідь, 1993. – 256с.
11. Українська народність: нариси соціально-економічної і етно-політичної історії / В. Й. Борисенко, В. А. Смолій, Г. Я. Сергієнко та ін. – К.: Наук.думка, 1990. – 560 с.
12. Українці: історико-етнографічна монографія в 2-х кн. Кн.2 / за ред. А. Пономарьова. – Опішне: Українське народознавство, 1999. – 544 с.
13. Франко О. Практична кухня / О. Франко / Вид. 2-ге. – Львів: Каменяр, 1992. – 238 с.
14. Чубинський П.П. Мудрість віків. Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського / П.П. Чубинський. – К., 1995. – Кн.1. – 222с; Кн. 2. – 233с.

Review of ethnographical research that are sources for studying folklife culture and names of domestic staff (eg. crockery) is made in the article. It is emphasized that the role of ethnolinguistic aspect in historical lexicology is growing.

It is studied the ethnographic researches, which are the sources for Ukrainian names of staff, especially crockery.

From the 19th century works the ones of P. Chubynskiy, eg. ethnographic from 2 volume digest «Centuries wisdom», are worth noticing.

Hv. Vovk (F. Volkov) gives a very precise description of Ukrainian pottery. «Studio...» has seen the world in the beginning of the 20th century. The author's research work was distinguished from

predecessors' by its not only naming of crockery, but also with dividing it into the thematic groups and explaining the certain types intents.

Certain mentions of domestic staff we can find in the researches of O. Voropay «Our national traditions».

In the 20th century the most precise research was the one of V. Malanchuk. At the rich real basis she looks upon changes in the Ukrainian folk housing in the historical development.

The illustrated ethnographic catalogue «Ukrainian yesterdays» is differed by its systematic exposition.

The multi-authored monograph «Ukrainian nationality: socioeconomic and ethnopolitic history digest» contains important ethnographic researches, related to our topic. On the pages of recently finished academic publication «Ukrainian culture history» it is put enough of information about the important role of crockery in the culture system.

Keywords: *etnograficheskie studies, pottery making, the dishes.*

Отримано: 23.10.2014 р.

УДК: 81'42:165.741

Петровская С.С.

ИНВАРИАНТНАЯ БЛИЗОСТЬ КОНСТРУКЦИЙ, СИНОНИМИЧНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЮ С + ИНФ.

Дана розвідка є спробою характеристики семантики конструкцій, які утворюють синонімічний ряд з субстантивно-інфінітивним словосполученням. Намагання систематизувати ці конструкції за семантико-синтаксичними ознаками приводять до виділення двох основних за способом вираження граматичного значення конструкцій, які потребують подальшого аналізу.

Ключові слова: *синонімія, синтаксична синонімія, конструкція, інваріант, семантика.*

Цель статьи – характеристика семантики конструкций, синонимичных субстантивно-инфинитивному (С + инф.) словосочетанию, а также выяснение сущности синтаксической синонимии. Сущность синтаксической синонимии заключается в возможности выражения инвариантной семантики через различные конструктивные формы, различные синтаксические модели. Семантическая структура, или внутренняя форма синтаксических синонимов представляется как единство дифференциальных лексико-семантических и грамматико-семантических элементов. При этом денотативное содержание конструкций, соотносящее их с действительностью, и сигнификативное, указывающее на связь конструкций с категориями мышления, составляют план лексической семантики, а грамматическое содержание, определяющее место синонимических конструкций в системе языка, составляют план грамматической семантики. Внутренняя целостность семантической структуры конструкций создаётся семантической напряжённостью между двумя противопоставленными содержательными планами:

- 1) смысловыми элементами предметно-логического плана и
- 2) смысловыми элементами плана выражения отношений между денотатами.

Семантическая структура синтаксических синонимов субстантивно-инфинитивного словосочетания (С + инф., существительное + инфинитив), С + С (существительное + существительное) и С + предик. ед. (существительное + предикативная единица) состоит из таких элементов обоих планов, которые способны выражать однородные отношения и связи между явлениями реальной действительности. Будучи разными поверхностными реализациями одной и той же глубинной структуры, синтаксические синонимы С + инф., С + С и С + предик. ед. удовлетворяют требованию тождества денотативных значений (см.: [2, 33; 11, 10]). Отношения семантической эквивалентности конструкций С + инф., С + С и С + предик. ед. с максимальной полнотой выявляются при анализе каждого отдельного явления как части сложного целого.

Конструкции С + инф., С + С и С + предик. ед. представляют собой трансформацию исходной конструкции С + инф., которая также неэлементарна в плане семантической производности. Отношения в С + инф. считаются деривационными отношениями, так как они являются результатом преобразования глубинных предикативных отношений (см.: [8, 9]). Поэтому семантика каждого элемента сложного целого – системы С + инф., С + С и С + предик. ед. – изучается с учётом деривационных связей конструкций.

При описании семантической организации каждого синонима учитывается также влияние на семантическую структуру конструкции со стороны бинарности формальной организации, которая в семантическом плане преломляется как семантическая двучленность отношений пояс-

няючого елемента к поясняемому. Семантический статус отношения данного типа определяется как синтез двух смысловых компонентов: стержневой компонент выступает как носитель признака, признак стержневого компонента является содержанием зависимого компонента.

Инвариантная близость смыслового содержания синонимов – важнейшая составляющая семантической близости синтаксических синонимов. Синтаксическая синонимия конструкций С + инф., С + С и С + предик. ед. задаётся преобразованием, которое не меняет состава знаменательных лексем конструкций, и варьирует лишь грамматические формы зависимых компонентов, набор служебных слов и сохраняет без изменений стержневое слово: (*мечта посетить* – (*мечта*) о (*посещении*) – (*мечта*) о том, чтобы (*посетить*) // (*мрія відвідати*) – (*мрія*) про (*відвідування*) – (*мрія*) про те, щоб (*відвідати*).

Лексика конструкций выступает как важный компонент языка глубинных структур [11, 39]. Тождество лексического состава, то есть лексически зависимых морфем конструкций, является условием совпадения синтаксических единиц по их вещественному, объективному содержанию. Благодаря сохранению лексического состава конструкции С + инф., С + С и С + предик. ед., находящиеся в отношениях трансформации, при различном формальном статусе имеют одинаковый лексический статус и выражают одну и ту же комбинацию элементарных смыслов [13, 489]. Исследование семного состава лексем конструкций С + инф., С + С и С + предик. ед. позволяет сделать вывод о том, что эти конструкции служат для номинации одного референта.

Аналогия в соотношении между означаемыми проектируется в аналогию смысловых соотношений слов, входящих в конструкции (такая проекция возможна ввиду того, что синтаксическая структура изоморфна структуре события). В частности, сопоставление смысловых отношений между инфинитивом в словосочетании С + инф. и отглагольным именем в словосочетании С + С показывает, что инфинитив и его дериват по объективному содержанию равны другу.

Приращению смысла в девербативе соответствует словообразовательное средство – формант *-ний(е)*. Конкурирующие номинации *требовать* и *требование*, реализуя общие лексические связи (если они не исключаются грамматическими факторами), выступают как смысловые эквиваленты и обеспечивают коммуникативную эквивалентность конструкций типа *право требовать*, *право требование* (на *требование*). Условие совпадения смысла, которое свидетельствует о совпадении конкурирующих единиц в обозначении одного и того же денотата, соблюдается и при трансформации субстантивно-инфинитивного словосочетания в сегмент высказывания С + предик. ед. Ср. параллельное употребление слов *требовать* и *требование*: *Первый Толстяк сказал: «Теперь вы имеете право требовать награды». Наступила тишина. Маленький секретарь <...> держал перо наготове, чтоб записать требование доктора <...> «Эта просьба преступна! Вы не имеете права на то, чтобы требовать такие вещи!» – заорал Второй Толстяк. <...> «Я требую, чтобы даровали жизнь всем рабочим, приговорённым к смерти. Я требую, чтобы сожгли плахи», – повторил доктор негромким голосом, но твёрдо». (Ю.Олеша). Конструкция, содержащая лексемы *требовать* и *требование*, объединяются на основании того, что представляют собой языковое единство одной и той же семемы.*

Специфика отношений в конструкциях *право требовать* – *право на требование* – *право на то, чтобы требовать* состоит в том, что такие отношения связывают между собой события, а не предметы. Событийный референт-ситуация свойственен этим конструкциям при любом лексическом наполнении. От референта зависит возможность-невозможность выразить смысловое содержание субстантивно-инфинитивного словосочетания через конструкцию С + С и С + предик. ед. Обозначая микроситуацию, конструкции С + инф., С + С, С + предик. ед. по признаку референта сближаются с предложением-дериватором конденсированных субстантивных конструкций. Ср.: **Все услышали требование доктора сжечь плахи.* – **Я требую сжечь плахи.*

Таким образом, конструкции-синонимы представляют собой иерархически организованные различные смысловые и формальные представления, служащие для номинации одного сложного денотата-микроситуации, фрагмента действительности. В коммуникативном плане ситуация является референтом высказывания [5, 359; 7, 33], что соединяет ситуацию – совокупность элементов, присутствующих в сознании говорящего как реальные в объективной действительности, – с одной коммуникативно организованной конструкцией. Микроситуация, обозначаемая конструкциями С + инф., С + С, С + предик. ед., относится к ситуации, обозначаемой целостным высказыванием, как частное к общему: номинативная функция высказывания представляется как денотативная и коммуникативно-модальная [5, 359], номинативная же функция конструкций С + инф., С + С и С + предик. ед. заключается лишь в обозначении денотативного содержания. Отображаемой высказыванием ситуации соответствует её семантическая модель-пропозиция, которая создаётся соединением денотативного и сигнификативного значения.

Высказывания типа **Я требую сжечь плахи*, с одной стороны, и конструкция **требование доктора сжечь плахи*; **требование доктора о сожжении плах* и **требование доктора о том,*

чтобы сожгли плахи; *требование доктора: сожгите плахи!, с другой стороны, соотносительны в содержательном плане как разные синтаксические единицы, дающие название одному и тому же событию и различающиеся лишь теми элементами смысла, которые определяются грамматическими различиями между ними. Таким образом, сопоставляемые предикативная конструкция и непредикативные конструкции характеризуются общей семантической зоной, общей пропозитивной номинацией. Различие между высказыванием и содержательно соотносительными с ним непредикативными конструкциями состоит в том, что непредикативные конструкции передают тождественную информацию сжато, свёрнуто. Компрессия информации позволяет включить С + инф., С + С и С + предик. ед. в высказывание за счёт свёрнутых пропозиций дополнительных предикативных линий, что влечёт за собой осложнение синтаксической структуры высказывания и увеличение его глубины. Свёрнутые пропозиции, включаемые в отдельные звенья высказывания, приносят дополнительную информацию к отдельным линиям коммуникативного развёртывания текста. Конструкции С + инф., С + С, С + предик. ед., обозначающие свёрнутую пропозицию, как форма номинации не раскрывают детальных связей объективной действительности, не образуют необходимого условия развёрнутой номинации сложной ситуации через единицу содержательного уровня – высказывание.

Конструкции С + инф., С + С и С + предик. ед. служат для номинации одной пропозиции, несмотря на их сложную семантическую структуру, на их семантическую двучленность, соответствующую формальной бинарности конструкций С + инф., С + С и С + предик. ед., отражающая монопропозиitivность развёрнутой предикативной структуры дериватора (оформление пропозиции непредикативной конструкции является вторичным способом её выражения), базируется на специфической способности конструкций с модальным существительным в роли опорного слова – обозначать ситуацию мыслительной операции. При этом, следует отметить, монопредикативность свойственна также сегменту С + предик. ед., входящему в состав сложного предложения. На фоне обычной полипредикативности сложного предложения выделяется ряд сложных предложений, в которых предикативная часть относится к одному слову – опорному, которое имеет особое лексическое наполнение (в исследуемом материале – модальное).

Сочетание значений в семантической структуре конструкций-синонимов достаточно свободно, однако в условиях семантической неполноценности части с опорным существительным намечаются общие семантические контуры восполняющей предикативной части, которая удовлетворяет потребностям уточнения синсемантического существительного. Лексическая модальность опорного слова переходит в модальность всей конструкции, причём позиция зависимого, признакового компонента выступает как позиция событийного объекта [1, 263]. Инвариантное значение 'событийность объекта' объединяет с точки зрения семантики поясняющую часть всех конструкций синонимов системы С + инф., С + С и С + предик. ед.

Таким образом, наличие в языке синонимов С + инф., С + С и С + предик. ед. предопределяется особенностью соотношения языковой формы и ситуации, заключающейся в том, что один и тот же объект может отражаться в нескольких формах. Синтаксические синонимы совместимы с одним и тем же денотатом и находятся между собой в парадигматических отношениях, предполагающих выбор конструкции или обозначения некоторого события. Идентичность пропозиций, выраженная в разных формах, предполагает наличие своего рода семантической парадигмы данного значения.

Формальная структура синтаксических конструкций С + инф., С + С и С + предик. ед. оканчивается в большей или меньшей мере приспособленной, «ёмкой» для передачи сообщаемого. Синтаксические синонимы занимают место в оппозитивной языковой системе лишь в том случае, если между ними существует смысловое различие, которое сводится к разнице их семантического объёма или частичному совпадению; при этом степень синонимической общности может быть разной (см.: [14, 84; 3, 51; 10, 24]). Словосочетания С + С, соотносительные со словосочетаниями С + инф. и имеющие в роли стержневого не каждое существительное, а только девербатив, на понятийном уровне репрезентируются сигнификативной ситуацией «опредмеченное отношение субъекта и объекта к опредмеченному действию-процессу», в то время как референтом доминантной модели С + инф. является сигнификативная ситуация «опредмеченное отношение субъекта и объекта к действию». Обозначая одну из представляемых моделью ситуаций, словосочетание С + С ориентировано на выражение атрибутивно-делиберативных отношений в структуре сложного денотата.

Трансформационные преобразования С + инф. в С + С приводят к созданию формы, пригодной для выражения большего объёма информации. Зависимый девербатив содержит скрытую информацию, обусловленную валентностными связями абстрактных существительных-девербативов различной семантики, сочетаемостью с атрибутом и возможностью интенсификации значения.

Иногда сочетаемость имени шире и многообразнее сочетаемости соответствующего глагола. Ср.: *потребность приказать перегруппироваться* – *потребность приказа перегруппироваться* – *потребность приказа о перегруппировке* при невозможности ***потребность приказать о перегруппировке*. Глагол *приказать* и девербатив *приказ* объединены общностью семантического содержания: способностью обозначать действие, с одной стороны, в его временном протекании, с другой – как опредмеченное понятие. Кроме того, в отглагольном существительном развиваются конкретные значения и вторичные предметные. Тогда в результате отглагольной транспозиции при синтезе глагольных и именных категорий связи отглагольного существительного приближаются к связям нетранспонированного существительного. Ср. употребление существительного *приказ* в значении «официальное распоряжение того, кто облечён властью»: *На войне ни дня, ни часа / Не живёт он без приказа / И не может покоя / Без приказа командира / Ни сменить свою квартиру, / Ни сменить портянки он.* (А.Твардовский). Отглагольное имя существительное имеет более определённое значение, чем соответствующий глагол. Максимальная информативная ёмкость С + С по сравнению с С + инф. и С + предик. ед. объясняется осложнением характера отношений компонентов словосочетания в связи с усложнением морфологической, а значит и семантической структуры зависимого элемента. Замена глагольной позиции на субстантивную создаёт широкие возможности аспектно-видовой и залоговой модификации, восполняющей недостаточность глагольной системы. Ср. *приказ отступить/отступить* → *приказ об отступлении // наказ відступати/відступити* → *наказ про відступ; приказ перегруппировать/перегруппироваться* → *приказ о перегруппировке // наказ перегрупувати/перегрупуватись* → *наказ про перегруповання*.

Изменение в характере отношений между компонентами конструкции-деривата может быть связано не только с именной транспозицией зависимого инфинитива. Общий смысловой сдвиг, последствием которого обычно бывает изменение синтаксического значения конструкций, вызывается также варьированием падежных форм, предлогов [6, 126], допустимым общим инвариантным смыслом синонимии. Семантические предложно-падежные синонимы, или лексико-синтаксические варианты синонима, в содержательном плане отличаются друг от друга теми минимальными элементами смысла, которые привносятся в их структуру изменением предлога и падежной формы зависимого девербатива. Ср.: *правом зачисления вне конкурса; правом на поступление в средние специальные учебные заведения* (Бюллетень...). Хотя семантика словосочетания складывается из соотношения значений соединяемых слов, роль предлога не сводится лишь к указанию на зависимое положение одного из компонентов. Доказательством того, что «пустых» предлогов не существует, служит то, что 1) замена одного предлога почти столь же абстрактным изменяет значение конструкции; 2) соотношения между предлогами и падежами постоянны; 3) предлог является носителем определённой функции в языке [12, 61]. Как носитель семантической функции, предлог служит выразителем тех отношений, которые говорящий устанавливает между предметами и явлениями языковой действительности. Например, предлог *ДЛЯ* употребляется в атрибутивных словосочетаниях с оттенком значения предназначения и цели [4, 48]. Напр.: *Пока у нас нет причин ДЛЯ опасений* <...> (В.Пикуль). Ср.: *И це було приводом ДЛЯ маніфестацій і демонстрацій.* (О.Іваненко).

Семантические предложно-падежные синонимы при варьировании предлогов сохраняют инвариантное значение – благодаря тому, что предлоги в лексико-синтаксических синонимах имеют общую смысловую составляющую. Напр.: *Самая волшебная из волшебных сказок у нас едва ли избегнет упрёка в покушении НА оскорбление личности!* (М.Лермонтов).

Предложно-падежные формы с разными предлогами безразличны к грамматическим характеристикам стержневого слова, но различаются между собой оттенками своих собственных значений.

Семантическая структура сегмента С + предик. ед. с бессоюзной и союзной связью характеризуется большей сложностью по сравнению с синонимичными словосочетаниями. Большая семантическая сложность конструкции с полупредикативной связью вызвана тем, что в состав конструкции С + предик. ед. входит зависимый компонент, оформленный по структурной схеме простого предложения: **Подали сигнал ↔ (про то), чтобы взрывать; : нужно взрывать // Подали сигнал ↔ (про те), щоб зривати; : треба зривати*. Поэтому содержательная сторона конструкции С + предик. ед. пополняется теми элементами смысла, которые ей сообщает зависимый компонент в форме, подобной предложению. Восполняющие предикативные единицы, имея левостороннюю коммуникативную функцию и участвуя в развитии основной линии повествования, в составе сложного предложения несут в себе дополнительную информацию об одной из пропозиций в цепочке предикативных единиц с правосторонней коммуникативной функцией.

Зависимая от модального существительного предикативная единица, дополняющая содержание главного состава, вступает с ним в особые смысловые отношения и выражает характер смысловой связи между двумя компонентами в монопропозитивной структуре. Присловные за-

висимые части в сложном предложении к существительным, сообщая о «событийном объекте» пропозиции. При этом лексическое значение стержневого элемента становится более весомым, чем в синонимичных словосочетаниях С + инф., С + С, где основная лексическая нагрузка сосредоточена в зависимом компоненте. Большая смысловая значимость и самостоятельность стержневого слова в С + предик. ед. предопределена принадлежностью частей бинарной конструкции к разным предикативным единицам, относительно самостоятельным в структуре высказывания. В семантическом плане нерасчленённое предложение, в составе которого функционирует сегмент С + предик. ед., является продуктом совмещения двух исходных структур [9, 7]. Ср. совмещение исходных структур *Ему пришла *идея* и *Нужно *отправить письмо* в вариативных результирующих структурах, которые имеют тождественные с исходными семантические элементы: *Ему пришла *идея* о том, что нужно *отправить письмо* и *Ему пришла *идея*: нужно *отправить письмо*. Аналогично в украинском языке: *Ему прийшла *ідея* + *Треба *відправити листа* = *Йому прийшла *ідея* про те, що треба *відправити листа* / *Йому прийшла *ідея*: треба *відправити листа*. В пограничной области, на стыке двух предикативных единиц, модальное существительное *идея* более значимо, чем в словосочетаниях *идея отправить*, *идея об отправлении* // *идея відправити*, *ідея про відправлення*.

В семантической структуре сегмента С + предик. ед. с союзной связью присутствует семантический элемент, привнесённый союзом: общее релятивное значение изъяснительности, а также индивидуальные лексические значения союзов, то есть те значения, которыми данный союз отличается от других союзов той же функционально-смысловой группы (например, *что* и *будто*).

Таким образом, сравнение семантической структуры синонимичных конструкций доказывает инвариантную близость, идентичность обозначаемых ими пропозиций и их семантической структуры. Различия в семантической структуре конструкций, соответствующих одному денотату, существует как дополнительные – коннотативные значения. Исследуемая проблема имеет широкие перспективы для изучения и пополнения теории синтаксической синонимии, что было, по возможности, доказано в данной статье.

Список использованных источников

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл : Логико-семантические проблемы / Н.Д. Арутюнова. – М. : Наука, 2006. – 383 с.
2. Бархударов Л.С. О поверхностном и глубинном синтаксисе / Л.С. Бархударов // Иностранные языки в школе. – 1974. – №1. – С. 25-34.
3. Бережан С.Г. К семасиологической интерпретации явления синонимии / С.Г. Бережан // Лексическая синонимия. – М. : Наука, 1967. – С. 34-56.
4. Бондарко А.В. Грамматическая категория и контекст / А.В. Бондарко. – Л. : Наука, 1971. – 114 с.
5. Гак В.Г. Высказывание и ситуация / В.Г. Гак // Проблемы структурной лингвистики : 1972. – М. : Наука, 1973. – С. 349-372.
6. Ковтунова И.И. О синтаксической синонимике / И.И. Ковтунова // Вопросы культуры речи. – Вып. 1. – М. : Изд-во АН СССР, 1955. – С. 115-143.
7. Ломтев Т.П. Структура предложения в современном русском языке / Т.П. Ломтев. – М. : Изд-во МГУ, 1979. – 198 с.
8. Мурзин Л.Н. Синтаксическая деривация : Анализ производных предложений русского языка / Л.Н. Мурзин. – Пермь : Изд-во Пермск. ун-та, 1974. – 170 с.
9. Мурзин Л.Н., Шарина О.М. Деривация структур сложноподчинённого предложения в русском языке : К проблеме совмещения предложений / Л.Н. Мурзин, О.М. Шарина. – Пермь : Изд-во Пермск. ун-та, 1971. – 52 с.
10. Никитевич В.М. Субстантив в составе номинативных рядов : К проблеме деривационной грамматики / В.М. Никитевич : дисс. на соискание научн. степени докт. филол. наук. – М., 1973. – 458 с.
11. Падучева Е.В. О семантике синтаксисе / Е.В. Падучева. – М. : Наука, 2004. – 292 с.
12. Тер-Авакян Г.А. Функция и значение предлогов во французском языке / Г.А. Тер-Авакян // НДВШ : Филол. науки. – 1981. – №1. – С. 60-63.
13. Храковский В.С. Трансформация и деривация / В.С. Храковский // Проблемы структурной лингвистики : 1972. – М. : Наука, 1973. – С. 489-507.
14. Цейтлин С.Н. Система синтаксических синонимов : На материале русского языка / С.Н. Цейтлин // Структура предложения и словосочетания в индоевропейских языках. – Л. : Наука, 1979. – С. 77-87.

This research is an attempt at characterizing the semantics of constructions forming a synonymic row with substantive-infinitive word-groups. Arranging such constructions according to semantic and

syntactic principles leads to forming two main constructions on the basis of their relaying the grammatical meaning. These constructions require further analysis.

The comparison of the synonymic constructions' semantic structure proves their invariant proximity, equivalence of propositions denoted by them and their semantic structure. The differences in the semantic structure of constructions corresponding to one denotation exist in the form of additional (connotative) meanings. As the given study has proved, this topic provides a wide range of opportunities to research and develop the syntactic synonymy theory.

The objective of the article is to characterize the semantic of construction synonymic to the substantive and infinitive word-combination (S + Inf.). The research also aims at defining the nature of syntactic synonymy. The nature of syntactic synonymy lies in the possibility of expressing invariant semantics by means of different constructive forms and syntactic models.

Semantic structure, or the inner form of syntactic synonyms, is described as a unity of differential lexical and semantic as well as grammatical and semantic components.

The invariant proximity of the synonyms' meaning is the most important component of the syntactic synonyms' semantic proximity. Syntactic synonymy of S + Inf., S + S and S + P constructions is predetermined by a transformation which does not change the contents of the constructions' significant lexemes, but adds variety only to the grammatical forms of subordinate components and functionals. The headword remains unchanged. Syntactic synonyms are compatible with the same denotation and form a paradigm. Said paradigm allows for a choice of construction or denomination of an event.

Key words: *synonymy, syntactical synonymy, construction, invariant, semantics.*

Отримано: 19.10.2014 р.

УДК 811.161.2'373.7

Польова С.В.

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТІВ ЖИТТЯ І СМЕРТЬ В УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ

У статті проаналізовано концепти ЖИТТЯ і СМЕРТЬ у фразеологізмах української мови в соціокультурному аспекті. Встановлено спільні та відмінні семи. Наявність спільних сем свідчить про нерозривний зв'язок аналізованих концептів.

Ключові слова: *концепт, фразеологізм, фразеологічний дискурс, соціокультурний аспект, сема.*

У сучасному мовознавстві спостерігається використання антропологічного підходу у вивченні багатьох мовних одиниць. Мова розглядається через призму людської особистості, у тісному зв'язку з мисленням та свідомістю людини. Збільшився інтерес до знакових проблем мови, що знаходяться в полі зору суміжних наук, пов'язаних з розкриттям людської сутності – логіки, філософії, семіотики, лінгвістики, культурології тощо.

Основою дослідження мови і культури слугує концепт. Саме концепт пов'язує в єдине ціле культуру, свідомість і мову, оскільки він належить до свідомості, визначається культурою та відтворюється у мові. «Мова є не лише способом спілкування, а й певним концентратом культури – культури нації та її втілення в різних верствах населення аж до окремої особистості. ... мова в потенційній формі своїх концептів – втілення всієї культури народу» [3, 285].

Одним із актуальних напрямів сучасної лінгвістики чимало науковців (О.Селіванова, В.Кононенко, Ю.Степанов, С.Жаботинська, В.Маслова) називають дослідження концептів. Когнітивному аспекту вивчення фразеологічних одиниць присвячені праці Н. Хомського, Д. Добровольського, В. Телія, О. Кубрякової, М. Полюжина, О. Селіванової та ін.

Останнім часом основну увагу лінгвістів привертають так звані «базові» чи «культурні» концепти, які взаємопов'язані з культурою народу та найяскравіше відображають специфіку його колективної свідомості. Стале осмислення того чи іншого концепту, яке складалося впродовж довгого часу, знаходимо у фразеологізмах, що фіксують узагальнені моделі сприйняття світу людиною. Тому сьогодні в когнітивній лінгвістиці спостерігається інтерес до дослідження специфіки різних концептів у фразеології. У фразеологічному дискурсі фіксуються і транслюються з покоління в покоління концептуальний і культурний «генотип» народу, його морально-етичні, естетичні установки, ціннісні орієнтації та пріоритети, стереотипи, психологічні та культурні

архетипи, міфи, ритуали та забобони, сценарії суспільно-політичного життя. Цей дискурс найбільшою мірою представляє специфіку національного менталітету та характеру.

Метою статті є аналіз концептів ЖИТТЯ і СМЕРТЬ у фразеологізмах української мови у соціокультурному аспекті.

Фразеологізми, які виражають поняття *життя*, в соціальному аспекті представлені досить продуктивно у складі досліджуваного концепту. Всі вони утворюють фрагмент фразеологічної картини світу, що включає такі групи:

1. Спосіб життя людини в суспільстві, який визначається:

1.1. Активністю людини в процесі життєдіяльності. Цю групу складають дієслівні фразеологізми, в яких головний компонент (смысловий центр) – активне дієслово, наприклад, *розправляти (розгортати) / розправити (розгорнути) крила*, та фразеологізми, у складі яких виокремлюють семи «наполегливість», «рішучість», «повна міра», «сила», наприклад: *гнути свою лінію (своє)*.

1.2. Пасивністю людини в процесі життєдіяльності. Ця група представлена фразеологізмами, значення яких визначено семами «пасивність», «безцільно», «бездіяльний», «підкорений обставинам», наприклад *опустити / опустити крила*.

1.3. Стосунками людини з іншими людьми. До цієї групи належать дієслівні фразеологізми, які мають ліву синтаксичну валентність, сполучуваність з іншою особою, наприклад: *выводити в люди (кого), викидати надвір (кого), обламати (обтяти і т. ін.) / облямувати (ламати, обтинати і т. ін.) крила*.

1.4. Характеристикою ставлення людини до життя. Ця група представлена фразеологізмами, які визначають життя або позитивно (*повна чаша*), або негативно (*чорний день*).

1.5. Дотриманням / порушенням звичного образу життя. Цю групу складають антонімічні за значенням фразеологізми: *ввійти в колію – зійти з колії*.

1.6. Рисами характеру людини. У цю групу входять фразеологізми, які характеризують людину негативно, наприклад: *лизати н'яти (п'ятки) , лизати халяву (чоботи, черевіки і т. ін.), лизати руки*.

2. Життя людини через призму грошових відносин. Ця група представлена фразеологізмами, які так чи так відображають поняття життя через грошові відносини. Так, фразеологізм *загрібати гроші лопатою* вказує на наявність достатку, а фразеологізм *зводити кінці з кінцями* – на його відсутність.

3. Характеристика людини в суспільстві. Цю групу в основному складають субстантивні фразеологізми, наприклад, *провідна зірка (зоря)* – ‘Хтось або щось, що визначає напрям у житті, скеровує чиюсь діяльність’.

4. Характеристика суспільства. У цю групу входять фразеологізми, які розкривають життя суспільства з негативної сторони, наприклад: *содом і гоморра*.

Аналіз фразеологізмів з концептом «Життя» дає підстави стверджувати, що актуалізація цього концепту з позицій соціального аспекту представлена досить продуктивно та може бути виражена за допомогою метафоричних концептів:

1) «життя – інтенсивна діяльність»: *гнути горб / горба* – ‘Працювати тяжко, з великим напруженням’; *гнути (згинати) / зігнути спину (шию, карк, хребет і т. ін.)* – ‘Важко працювати’;

2) «життя – прояв якостей»: *гнути / згинати коліна* – ‘Виразити покірність; запобігати перед ким-небудь, підлещуватися до когось’; *ростуть / вирости крила* – ‘Хто-небудь перебуває у стані піднесення, відчуває прилив сили, енергії, натхнення і т. ін.’; *чүти (відчувати) крила за плечима* – ‘Бути сповненим натхнення, душевного піднесення, сили і т. ін.’; *видавати / відати біле за чорне* – ‘Виставляти кого-, що-небудь іншим, зовсім протилежним’; *держати (тримати) в чорному тілі* – ‘Суворо поводитися з ким-небудь, позбавляти волі, свободи, дій’; *зірок з неба не хапати (не знімати і т. ін.)* – ‘Не відзначатися особливими здібностями, розумом і т. ін.’; *докладати / докласти душі (серця)* – ‘Ставитися до чого-небудь з особливою увагою, любов’ю, старанністю; робити щось щиро, самовіддано’;

3) «життя – участь»: *докладати / докласти [своїх] рук* – ‘Займатися чим-небудь’;

4) «життя – становлення»: *вступати (входити) / вступити (ввійти) в [свої] права* – ‘Виявлятися повною мірою’; *брати / взяти свої права* – ‘Утверджуватися в чомусь, виявлятися на повну силу’;

5) «життя – політ»: *розправити крила* – ‘Повною мірою виявляти свої сили, здібності, можливості і т. ін.’; *опустити крила* – ‘Втратити впевненість у собі, засумніватися, примиритися з чимсь, стати пасивним, бездіяльним, зневіритися у своїх силах і т. ін.’;

6) «життя – шлях»: *вибиватися(сходити) / вибитися(зійти) з колії* – ‘Переставати вести узвичаєний спосіб життя’; *зійти з прямої / рівної дороги* – ‘Відхилитися від правильного напрямку в поведінці, діяльності, поглядах і т. ін.’; *зійти з шляху* – ‘Відмовлятися від попередніх

поглядів, переконань, наміченої мети, спрямування тощо»; *збивається / збіється з дороги (путь і т. ін.)*, *збивається (сходити) / збитися (зійти) на манівці* – ‘Втрачати правильний напрям у діяльності, поведінці; збочувати»; *уторована (утёрта, утоптана, біта і т. ін.) дорога (стежка), уторований (утёртий, утоптаный, бітий і т. ін.) шлях* – ‘Легкий, звичний, випробуваний спосіб життя»; *входить / ввійти в [свою] колю* – ‘Повертатися до свого нормального стану, ходу, перебігу і т. ін.’; *вбивати / вибити з колії* – ‘Порушувати узвичаєний хід чого-небудь, спосіб життя чийсь»; *прокладати (пробивати) / прокласти (пробіти) шлях (шляхи, дорогу, стежку, путь)* – ‘Добиватися певних успіхів у житті, утверджуватися’;

7) «життя – досягнення мети»: *гнути свою лінію (своє)* – ‘Наполегливо, уперто домагатися чого-небудь; відстоювати, здійснювати щось по-своєму’.

8) «життя – порушення норм»: *гріти / нагріти (погріти) руки* – ‘Нечесно, незаконно збагачуватися; наживатися»; *набивати (напихати) / набіти (напхати) [собі] кишені* – ‘Багатіти, наживатися (перев. нечесним шляхом)’;

9) «життя – матеріальна нерівність / залежність»: *купається в золоті (в розкошах і т. ін.)* – ‘Жити в багатстві, щасливо, мати всього вдосталь’; *купається як сир у маслі* – ‘Жити у достатках, у розкошах, безтурботно»; *зводить кінці з кінцями* – ‘Ледве справлятися з матеріальними труднощами, нестатками»; *перебиватися на чорному хлібі, перебиватися з хліба (з юшки) на воду (на квас)* – ‘Бідувати, терпіти нестатки»; *перебиватися з копійки на копійку* – ‘Жити дуже бідно, терпіти нестатки»; *заглядати (зазираєти) в кишеню* – ‘Жити на чиемусь утриманні, залежати матеріально від когось’;

10) «життя – ієрархія»: *на чолі* – ‘Керований, очолюваний ким-небудь’; *важливий (важний, великий) птах, важлива (важна, велика, не проста) птиця* – ‘Людина, яка займає високе становище в суспільстві і має владу, вагу, великий вплив’; *птах (птиця) високого польоту* – ‘Людина, яка займає значне становище в суспільстві і має владу, вагу, великий вплив у якомусь колективі’; *мати силу / велику силу* – ‘Бути відомим, впливовим і т. ін. (про людину)’;

11) «життя – гра»: *ввійти в роль* – ‘Призвичаюватися до своїх нових обов’язків, до нового становища’; *зійти зі сцени (з арени)* – ‘Припинити якусь діяльність, перестати чимсь займатись’; *грати першу скрипку* – ‘Бути головним у якій-небудь справі’.

12) «життя – річка»: *пливті (плисти, іти і т. ін.) / попливті (поплисти, піти і т. ін.) за течією (по течії)* – ‘Пасивно підкорятися обставинам, нічого не роблячи, щоб змінити їх на краще; не протидіяти’; *пливті (плисти, іти і т. ін.) / попливті (поплисти, піти і т. ін.) проти течії (проти води)* – ‘Діяти проти когось або всупереч усталеним поглядам, зразкам і традиціям’; *ввійти в береги* – ‘Повертатися до свого нормального стану, ходу, перебігу і т. ін.’;

13) «життя – тягар»: *сідати / сісти на шию (на плечі)* – ‘Використовувати кого-небудь у своїх інтересах; вести паразитичне життя, визискуючи кого-небудь’; *сідати (вилізти) / сісти (вилізти) на голову* – ‘Цілком підкоряти кого-небудь собі, своїй волі’;

14) «життя – будинок»: *зкладати / закласти підвалини (основи і т. ін.)* – ‘Давати початок чому-небудь’;

15) «життя – суцільний безлад»: *содом (содома) та гоморра* – ‘Велике безладдя; метушня, шум’;

16) «життя – безвихідне / скрутне становище»: *хоч кулю в лоб* – ‘Уживається для вираження скрутного або безвихідного становища, відчаю і т. ін.’;

17) «життя – ризик / небезпека»: *підставляти / підставити голову (лоб / лоба) під кулю* – ‘Ставити себе під загрозу, ризикувати бути вбитим; наражатися на небезпеку’;

18) «життя – невдача»: *обпалити / обпалювати [собі (свої)] крила* – ‘Зазнати невдачі; не досягти чогось бажаного’; *зостатися в дурнях* – ‘Дати себе ошукати, бути ошуканим, одуреним’; *пошійтися в дурні* – ‘Дати себе обманути; бути ошуканим’;

19) «життя – успіх / реалізація можливостей»: *іти у руки* – ‘Легко діставатися, здійснюватися і т. ін.’; *карти в руки* – ‘Хто-небудь має чи отримує всі можливості для здійснення чогось (про досвідчену, обізнану в чомусь людину)’; *козир (усі козирі) у руки (до рук)* – ‘У кого-небудь є можливість показати свої знання, уміння, здібності і т. ін.’; ‘Перевага у чому-небудь’;

20) «життя – страждання»: *випити / випивати (піти) гірку (півну) чашу, [півний] ківш [ліха], по півній [до краю (до дна)]*, – ‘Зазнати повною мірою багато горя, страждань, клопоту, неприємностей; настраждатися’; *гірка чаша* – ‘Велике горе, страждання’;

21) «життя – рослина»: *пустити коріння* – ‘Прижитися, закріпитися, обжитися де-небудь’;

22) «життя – місце»: *сідати / сісти (влізти) не в (на) свої (чужі) сани* – ‘Братися не за свою справу; займати невідповідне місце на роботі, в суспільстві тощо’.

У першому випадку метафоричний концепт перехрещується з ядерною семою «діяльність», у шостому – з ядерно-периферійною семою «шлях» та периферійною «напрямом». У другому, четвертому та сьомому випадках – з периферійними семами «поведінка», «становлення», «мета»

відповідно. У решті випадків – набуває нових сем: «політ», «гра», «річка», «тягар», «будинок», «життя – рослина» та ін., які складають образний компонент концепту, та «участь», «ієрархія», «порушення норм», «нерівність», які відображають ціннісні уявлення (перша і друга відносяться до практичних та суспільно-політичних цінностей відповідно, останні – до антицінностей, антиподів моральних цінностей).

Фрагмент фразеологічної картини світу, утворений ФО, що розкривають поняття *смерті* в соціальному аспекті, представлений групами:

1. **Стосунки людини з іншими людьми** (*загнати в могилу, відправити на той світ*).

2. **Характер людини** (*обпаліти / обпалювати [собі (свої)] крила, зжити зі світу*). Як бачимо, фразеологізми свідчать про те, що в характері української людини присутні хоробрість, авантюризм, безумство, жорстокість.

Смерть у соціальному аспекті настає в результаті відносин між людьми, коли людина стає причиною (*ввігнати в могилу*). Сама людина через свій характер, оточуючі обставини чи вплив інших людей наближає свою смерть (*пукати собі кулю в лоба*), балансує на межі життя та смерті (*хоч кулю в лоб*).

Отже, абстрактний концепт «Смерть» виражений за допомогою таких метафоричних концептів:

1) «смерть – закінчення шляху»: *скінчіти шлях* – «Померти»;

2) «смерть – місце»: *відправити (спроводити) / відправляти (спроводжувати) на той світ кого* – «Позбавити життя кого-небудь; згубити, убити когось»;

3) «смерть – результат дії»: *перегризти горло* – «Жорстоко розправлятися з ким-небудь, перев. у стані гніву, злости і т. ін.»; *пустити собі кулю в лоб / в лоба, в голову, в скроню* – «Застрелитися»;

4) «смерть – насилля»: *клати (вкладати і т. ін.) / поклати (вкласти і т. ін.) в домовину (у могилу і т. ін.)* – «Призводити кого-небудь до смерті»; *зжити зі світу* – «Доводити до загибелі, до смерті»; *пустити (спустити) / рідше пукати (спускати) юшку (кров) [з носа]* – «Дуже побити кого-небудь, завдаючи побоїв, ран, або вбити когось»;

5) «смерть – позбавлення душі»: *вбити душу / дух* – «В'ючи, вбити кого-небудь»; *віддати / віддавати Бóгу (Бóгові) душу* – «Померти»; *видирати / відерти дýшу [з тіла] у кого і без додатка* – «Жорстоко знущатися з кого-небудь, мордуючи, доводячи до смерті»;

6) «смерть – політ»: *обпаліти / обпалювати [собі (свої)] крила* – «Загинути».

Як бачимо, у п'ятому випадку концепт перехрещується з периферійною семою «вихід душі з тіла», у решті випадків набуваються нові різноманітні семи. Вони поділяються на абстрактні («насилля») та конкретні («закінчення шляху», «місце»). При цьому *смерть* набуває рис як істоти, так і неістоти, тим самим розширюється образний компонент концепту. Разом з тим набуваються нові семи, які розширюють ціннісний компонент. Наприклад, сема «насилля» виступає антиподом цінності «сила, що має характер творіння» і має значення «порушення особистої недоторканості».

Поняття *життя* та *смерті* в буденній свідомості пересічної особистості знаходяться в жорсткій опозиції. Свідомість, яка базується на чіткому протиставленні *життя* – *смерті*, як і добра – злу, істинному – хибному, красивому – потворному і т.д., відображає класичну, антиномічно-рельєфну, ідеологічно однозначну метрику мислення [1]. Разом з тим, життя вбирає в себе практично всі перераховані опозиції, й отже, між ним і *смертю* існують складніші відносини.

Життя може бути представлене комплексом диференціальних ознак, вибір яких обумовлений людським знанням самого *життя* та знанням про життя. Сукупність цих знань людина отримує практичним шляхом – на основі досвіду. У цей же час будь-який спектр уявлень про *смерть* не може бути гарантом об'єктивного знання. Сфера *смерті* для людини залишається недоступною. *Смерть* як предмет дослідження не може бути осягнута за допомогою чуттєвого досвіду, вона фіксується лише дотично, через земні параметри, як відсутність ознак *життя*.

Отже, у результаті аналізу концептів «Життя» і «Смерть» з позицій соціокультурного аспекту ми отримали однакові семи «місце», «політ» та взаємопов'язані «шлях» та «закінчення шляху», що свідчить про нерозривний зв'язок досліджуваних концептів.

Список використаних джерел

1. Демичев А.В. Гармония жизни и смерти / А.В Демичев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.anthropology.ru/ru/texts/demich/garmon.html>.
2. Кононенко В. Концепти українського дискурсу / В.Кононенко. – Київ –Івано-Франківськ, 2004. – 248с.
3. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / Под ред. В.П. Нерознака. – М., 1997. – С. 280-287.

4. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры: Изд. 3-е, испр. и доп. / Ю.С. Степанов. – М.: Академический Проект, 2004. – 992 с.
5. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти): Монографія. – Київ – Черкаси: Брама, 2004. – 272 с.
6. Словники України. Парадигма. Транскрипція. Фразеологія. Синонімія. Антонімія. – Український мовно-інформаційний фонд, 2001.

The article deals with the analysis of the concepts LIFE and DEATH in the Ukrainian phraseological units from socio-cultural aspect. The common and divergent semis were found out. The presence of common semis proves indissoluble connection of analyzed concepts.

Modern linguistics considers the usage of anthropological approach to the study of different linguistic units. Language is analyzed in the light of human personality, in close connection with human conscience. The interest has increased to the symbolic problems of the language which are in the sight of adjacent sciences dealing with human essence revealing – Logics, Philosophy, Semiotics, Linguistics, Culture Studies etc.

The basis of language and culture research is concept. Concept in particular unites culture, conscience and language as it belongs to conscience, it is defined by culture and reproduced in language.

O.Selivanova, V.Kononenko, Yu.Stepanov, S.Zhabotynska, V.Maslova consider concept research to be one of the actual tendencies of modern linguistics. The works of N.Chomsky, D.Dobrovolsky, V.Teliya, O.Kubriakova, M.Poluzhyn, O.Selivanova are devoted to cognitive aspect of phraseological units study.

The so-called “basic” or cultural concepts interrelated with the culture of nation and reflecting the specific character of its collective conscience attract attention of many linguists. Constant comprehension of any concept which was in progress for a long time can be found in phraseological units expressing general models of world perception by a human. That is why cognitive linguistics is aimed at concept research in phraseology.

Phraseological units expressing the notion life in social aspect are represented productively. All of them create the fragment of phraseological picture of the world which includes such groups: the way of life of a person in society, life of a person in the light of money relationship, characteristics of a person in the society, characteristics of society.

The notions of life and death in the average person’s conscience are in strict opposition. Conscience based on life – death contrasting, as well as good – evil, true – false, beautiful – ugly opposition reflects classical, antonymic ideologically monosemantic metrics of thinking. Life contains all of them, so the relationships between life and death is more complicated.

So, having analyzed the Ukrainian phraseological units with concepts life and death we found out the similar semes (“place”, “flight”) and interrelated ones (“way” and “end of way”) which affirm indissoluble connection of the researched concepts.

Key words: *concept, phraseological unit, phraseological discourse, socio-cultural aspect, seme.*

Отримано: 21.10.2014 р.

УДК 821.111 – 3 + 821.161.2 – 3] 091

Popadynets O.O.

HISTORY AS FICTION OR FICTION AS HISTORY IN THE HISTORICAL NOVELS OF W. SCOTT AND M. STARYTSKY

Дана стаття є спробою дослідження історичної достовірності романів В. Скотта й М. Старицького. Чи всі романи письменників в однаковій мірі історизовані, чи однакове у них співвідношення історії з одного боку і домислу та вигадки з іншого, які пропорції історичних і вигаданих сюжетних ліній в романах.

Ключові слова: *«історія – вигадка», історичний метод, художнє осмислення, анахронізм, легенда, вигадка.*

Historical prose has a long history and a well-deserved respect, its origins can be found in folk songs and tales, chronicles, poems and dramas. This interest in the national past is not accidental; it is associated with the appearance of new political and cultural thinking in Europe that affected the formation of a new literary movement – Romanticism. The appeal for the past was caused by

the conditions of life and the great historical movements of the time. Writers realized that under conditions of statelessness appeal to the historical past was used as a means of political agitation, and was included in the system of cultural, political and aesthetic values of the people.

Creating a new type of novel, namely the historical novel, writers opened a special type of literary creation, a special method of creative thinking that has made a huge impact on the development of contemporary artistic and philosophical and historical thought. Their novels were like a response to the challenges posed to European consciousness of the revolutionary era. Only this can explain the extraordinary success of the works using historical themes. This discovery was developed over a long time by works of generations that were building the new Europe and was defending it in continuous battles and speculated about their victories and mistakes.

W. Scott and M. Starytsky, the founders of the historical novel, each in his time and in his own country, nurtured the discovery for a long time before it was exposed in their novels. They had to go through many of their preferences that later reflected in their translations, dramatic experiments, poems and at the end, in the great historical works, which brought them great fame.

Analysis of the historical novel was accepted as a means to prove or deny its historical authenticity. To perform the analysis «truth» has to be separated from «fiction», fiction which the author added as his own truth which was absent in documents. However, to carry out such analysis on the writers' novels is essentially impossible, because truth and fiction, history and romance compose an indissoluble unity.

One may approach the analysis in the following way. Try to separate «truth» from «fiction» in the historical novels of W. Scott and M. Starytsky. An appeal to the creativity of these writers through the prism of «history – fiction» is not unreasonable because, as W. Scott, in Europe, and M. Starytsky, in Ukraine, were the founders of the historical novel. Fragmented researches of historicism in the M. Starytsky's works are found in V. Polishcuk's monograph «Problematics and features of poetics in novels and stories of Michael Starytsky». Historicism of W. Scott is characterized in almost of all monographs about his creation (Reyizov B. Eyshyskina N., Orlov S.). Consistent comparison of historicism of both writers was not conducted.

Analyzing the trilogy «Bogdan Khmelnytsky» by M. Starytsky we see that the work is written based on a deep study of the historical sources; documents, memoir literature, diaries, chronicles, and oral folklore. The writer used almost all known historical studies at that time about B. Khmelnytsky and his era. Primarily, these were works by Ukrainian historians of the nineteenth century: M. Kostomarov, P. Kulish, V. Antonovych, D. Yavornytsky and some Russian and Polish authors. Comparative analysis of the first part of a trilogy with historical sources, research of historians, leads to suggest that in the novel «Before the Storm» historical events introduced are mostly true, historically correctly characterized the situation of the Ukrainian lands in the Commonwealth of Poland at the end of XVI – mid XVII century, described reasons for the War of Liberation in the middle of the XVII century and investigated the role and place of the individual territories, including the Middle Dnieper, in the deployment of the national liberation struggle [3, 9].

Objectively reflecting the progress of the fighting during the Liberation War of the mid XVII century, in the second part of the trilogy, in the novel «Storm», which covers the years 1648-1653, and the third part – the novel «Near the Pier» (1653 – 1654) Starytsky as a professional researcher created a bright, impressive, highly artistic descriptions of the battles under The Yellow Waters and Korsun, Pyliavtsi, Zbarazh and Zhvanets, Zboriv and Berestechko. Starytsky relied on numerous historical sources: cossack chronicles, diaries, memoirs of contemporaries and numerous of documents. But the author did not simply reflect historical events following the historical sources; he analyzed them, compared the historical research and used only those facts that were the most relevant to the historical truth. The writer, in order to maintain the optimal ratio of historical truth and artistic speculation, considered all the smallest details. This included descriptions of battle topography, chronology of events, quantitative structure Cossack and Polish troops, images of military equipment and so on. [3, 10]

Starytsky most reliably reproduced the life and activity of the hetman and Cossack officers – Bohun and Kryvonis, Nechay and Charnota, Morozenko and Krechovsky, Zolotarenko and others. The author accurately described them not only historically, but also psychologically. All of them are bright people with complex, often tragic fates. But at the same time, these are people who are joined by a high patriotic duty to their people and homeland, brave warriors, sincere friends and supporters of Hetman and his affairs. And first among these knights, freedom fighters of the country, is Bohdan Khmelnytsky. Starytsky created such hetman image that the most closely reflects the historical truth. Thereby he debunked a number of myths about the hetman. He portrayed Khmelnytsky multidimensional, complex, contrary to trends fragmented images that existed at that time in history. Novelist describe no gentleman, who is proud of his coat of arms, not mystical messiah, but

a Cossack warrior with all his moral and physical strength, with his life concepts and world view. The fact that this view on Khmelnytsky as a person doesn't differ from historical evidence proves the facts presented in the historical writings, taken from the old Ukrainian chronicles, memoirs of contemporaries, archives and other sources [2].

There are many plot twists and turns in the novel devoted to the Bogdan personal life, especially the story of his romantic love for Helena. What do historians tell us about it? I. Krypyakevych writes that at the beginning of the liberation war Khmelnytsky married Matron, formerly Chaplinska. But the representative of the Polish nobility proved unworthy of the hetman, kept in touch with the Polish gentry circles and spent hetman's coffers with her mother. Taking advantage of the absence of Hetman Khmelnytsky his son Tymish ordered the execution of his stepmother. This storyline is quite modest and insignificant in history, became large in M. Starytsky's novel. The romantic Hetman love story acquired extensive, bright and romantic details. Of course, the author exaggerated the role of Polish girl Helena in the Bogdan's life and activity.

Such assessment of the Hetman role in Ukrainian history served as an example of a balanced and tolerant attitude towards Hetman Khmelnytsky for Starytsky's contemporaries and also for writers and scholars of other generations.

As to the veracity of his next novel «Karmelyuk», there are fewer historical facts compared with the trilogy or other Starytsky's historical works. Given the objective and subjective reasons, the author was unable to work with actually Ukrainian historical materials about Karmelyuk because unfortunately they were absent. The novelist was not aware of archival documents, materials on the activities of the national leader, as evidenced by the comparison to the novel with published historical documents in the last century [9].

Starytsky could glean some information about Podilsky from the letters of ethnographer M. Bidermann from Kamianets-Podilsky province, published in periodicals of that period. They emphasized the Karmelyuk nobleness and positive attitude local people had of him for «his noble heart, and frankness» [1].

The only material about Karmelyuk's life and activity was research of J. Rolle, first published in Polish under the title «Opryszek» in his collection of historical essays «Gawędy z przeszłości» (Lviv, 1879) and Russian translation of S. Venhrzhynovsky «Karmelyuk» (1886).

Ideological orientation of the J. Rolle's research, where Karmelyuk was depicted as a common «thief, robber, villain» [6, 498], the writer (Starytsky) does not accept. His attention is directed to the scientific and fictional works and numerous documents used in this work.

In the novel by M. Starytsky «Karmelyuk» as well as in J. Rolle's research, common in their works are the names of several historical persons (Karmelyuk, Maryna, Yanchevsky, Pihlovsky, Figner, Rudkovsky). Characteristics some of them are the same (eg, Yanchevsky). A lot of common features seen in the Karmelyuk image, his wife Maryna, nobles Rudkovsky and Khoynatsky.

Phedir Rudkovsky (in Starytsky – Vladyslav) – typical noble gentleman. The killing of Karmelyuk by him, J. Rolle justifies as the need for self-defense. Starytsky considers this action as a crime. In particular it should be noted similarities to Hoynatsky in Starytsky to his prototype in J. Rolle. Unlike easygoing humor of J. Rolle, Starytsky resorts to biting irony in modeling this image.

Identical is the Karmelyuk portrait and some features of his character: desperate courage, passion for love affairs and more. However, the struggle of Karmelyuk Ukrainian writer is not reflected by J. Rolle.

From research of Polish historians, the writer used several episodes: meeting of Karmelyuk with his oldest son John in the inn; an anecdotal case with Mr. Khoynatsky; the escape of Karmelyuk from Litynsc prison; the rescue during a raid and so on. In addition to mentioned cases, there is a legend of meeting «Thieves» with a woman, who was taking her daughter home from school. Karmelyuk didn't offend the women, but even gave them money when he learned where and why they are going. When the women didn't keep their word having claimed to police about their meeting, the Karmalyuk men punished them with rods [6, 515-516]. This legend, recycled and artistically supplemented was used by the writer to characterize the protagonist of the novel.

One of the most important sources of the M. Starytsky novel were folklore essays and national poetic genres about Karmelyuk, published in the «Kiev Antiquity»: E. Makovsky «From Stories about Karmelyuk», U. Oltarzhevsky «Memoirs of an old-timer about Karmelyuk», S. Venhrzhynovsky «Something more about Karmelyuk». These works contributed fuller reflection of local national environment and spiritual atmosphere of the time.

In folk legends mentioned that Karmelyuk was literate and could read and write. Starytsky represents him like that. But this fact is not true, Karmelyuk was illiterate. This popular conjecture scholar V. Tyschenko explains that «people wanted to see their hero as omniscient and literate» [8].

Comparison of M. Staritsky's historical novel with works of J. Rolle indicates on some affinity of images, plot and composition, displaying the main character in a romantic way. It should be noted that Staritsky expressed a great originality, artistic skill in portraying a historical figure of the national leader, having given him a unique individual character, modeling his work as a self-sufficient artistic system.

The prototype of Ukrainian Karmelyuk is a Scottish Rob Roy from the novel of W. Scott. The main source of the novel «Rob Roy» is folklore, folk stories and songs (a collection of Scottish poems collected by Scottish gentleman (vol. VII, p. 125). The writer testifies to this in the preface to the novel: «I should also add that I have chosen the stories about Rob Roy, which was common in the past and living even now in the mountains, where his name was glorified. However, I am far from absolute accuracy using these stories» [4, 445]. Working on the novel W. Scott used also documentary materials: parliamentary Act of 1607, part 16, about the persecution of MacGregor Clan; position of 1663, part 30, a decree against McGregor; parliamentary act, the provisions of 1893, part 61, entitled «Court case against mountain Scotland»; statistical report on Scotland (vol. VIII, p.322, 1st Edition); Wordsworth «Rob Roy Death»; Hraham from Hartmoh «The causes excitement in the mountains of Scotland»; Vart's letters from Northern Scotland; the story about Rob Roy, which appeared in London during his lifetime entitled «Mountain robber» (p. 26-28); court case against Rob Roy's son with anecdotes about himself and his family [10, 26].

From the foregoing material we see W. Scott creating one of his best historical novels that didn't have any previous studies. The whole concept of a Scottish clan in the novel «Rob Roy», in fact, is a result of the direct study of historical sources.

Having analyzed the next novel of W. Scott «Talisman» based on historical episode of the third crusade; we see that the author has used true historical facts in it, based on the works of medieval historians, close contemporaries or participants of the events. Scholar Petrovsky among these sources primarily calls the «works of the French historian Bernard Kaznachey, which contains a reference to a series of events that became the plot nodes of the novel» [5, 750]. W. Scott in the preface to the novel appeals to the work of Mills «History of Knights and the Crusades». In the basis of the plot are also oral stories about wonderful heroes which were often told in the west of Scotland and also chivalric ballads, poems and facts relating to the person of the king-conqueror Richard which very ambiguously interpreted there. Thus, in one of the poems Richard portrayed as a real cannibal giant.

In the interpretation of historical characters, W. Scott was known to deviate, if necessary, from historical accuracy. In particular, W. Scott depicts Richard as a king-knight, selflessly devoted to the common cause, who forgets about personal interests and is willing, if necessary, will go to storm Jerusalem as ordinary crusader. Strict, implacable, outwardly rude, but direct and honest, Richard distinguishes with nobility of soul, kindness and humanity. So, without thinking, he sucks the blood from the wound of his black slave (who was changed clothes Kenneth), who defended the king with his own body from a poisoned dagger [7, 265]. Such idealization of Richard W. Scott deliberately ignores many dark pages from the biography of his hero. W. Scott emphasizes the king's enthusiasm and his commitment to the crusade. This idealization was necessary to create a romantic contrast in the novel. Having abandoned factual accuracy, W. Scott remains faithful to the spirit of the era.

However, it should be noted W. Scott emphasizes Richard's negative qualities too: his arrogance, bloodlust, addiction to pleasure, and a huge desire for fame. «Put out wicked furies who has refuge in your heart – advises him hermit – pride, passion for pleasure, bloodlust» [7, 229].

The real hero of the novel is the Arab commander Saladin, who surpasses his opponents with mind and generosity. Such characteristic of Saladin to some extent corresponds to the historical truth. Thus, unlike the Crusaders, who killed women and children during the capture of Jerusalem, Saladin during the conquest of the city in 1187 establishes a special protection to prevent atrocities and also releases all prisoners for ransom. Said phrase by Saladin in conversation with Kenneth: «At a war don't murder elderly and maimed, neither women nor children. Don't devastate the country ...» [7, 34] has a real historical background.

W. Scott, in his novel proceeds from the principle of verisimilitude. Was any activity typical or not in that era, could something similar happen with a particular character. Therefore, in defining the system of images in the novel what is important is not what actually occurred but what is invented, namely the creation of a true historical portrait of the person and the general flavor of the era. This task W. Scott has done in «Talisman». He developed an exact reproduction of the military ammunition of the era and niceties of medieval etiquette that create a sense of authenticity. Worse is described Saracen's life. Saladin is clearly westernized, and the Oriental theme is based on mainly on the semantic identity of language and description of troops.

W. Scott, in his novel, managed to convey the atmosphere of knighthood with its conditions, and extremes, mores, and finally with its religious fanaticism and endless strife very well. The

combination of historical realities with legend in the novel adds to the work the status of mythological epic, similar to the Homer's «Iliad». Although using the necessary fiction in the work makes it closer to the category of fiction novels.

Contemporary critics of W. Scott said that he was not only a novelist, but also a historian, in his novels on an equal footing, without interfering with each other, co-existed truth and fiction. It was his great skill; he «cheated» the reader, forcing him to swallow the truth that was in fact a lie and a lie invented by him as never existing truth.

For example in «Ivanhoe» there are several historical characters, chief among them – Richard I. But the actions that he performs in the novel are not registered in any documents, and W. Scott didn't worry about it. He created Richard the way he saw him through authentic documents. Having forced Richard to visit the brother Tuk's cell and made there a merry feast. W. Scott showed the character of Richard, opened to all contingencies of life and those that were consistent with chivalric tradition «adventurer». In addition, W. Scott remembered the old ballads with the same motif prevalent not only in England and Scotland, but throughout the Afro-Eurasian world. It was also truth, broader than the «real» unknown to us the character of Richard, embodied in the fictional image of the novel. Thus, it can be argued that Richard I existed, but the fool Wamba, swineherd Band, Lady Rowan and all the others were invented by the author.

Obviously, historical characters of W. Scott are fictional as well as non-historical. Documents and all sorts of information about the era, of course, are necessary for novelist, but often he has to give up from their despotism which would interfere with historical work. For the same reasons, W. Scott sought to free himself from historical characters and invented in his novels many fictional characters to search and create truth easily. The fictional character can embody more historical truth than a historical character. To create and explain the fictional hero, he can use more information about ethical living, way of life and existence; information missed in the documents, but that determines the character of the whole era. This is not a game of words. It is a translation of artistic impression into the language of historical science. The images created by W. Scott really fulfilled a special, historical and artistic cognition. For W. Scott, as well as for his readers, the images created were no fiction, but history. To open the patterns, that created this image, it was required to conduct historical research of the era, its customs, national traditions, way of life and social relations. Having filled the character with historical content, having justified its existence by the laws of historical existence and thereby having made it historically «necessary», W. Scott made a difficult act of historical cognition, which could not be realized if it was not artistic cognition.

If fiction considers something opposed to historical cognition, we can assume that there is no fiction in W. Scott novels. If history considers something opposed to fiction, it must be recognized that in the novels of W. Scott there is no history. Neither the one nor otherwise we can not, because the one and the other is contrary to the obvious truth. W. Scott created a special form of cognition or creativity, where inextricably fused history and art. He was an artist, because he wrote the truth, and historian, as he created fiction. Of course, this merger is typical not only for him, but for other historical novelists in Europe too.

So W. Scott's and M. Starytsky's creation is historical research and the philosophy of history, the poetics of their novels is historiographical system, fiction is truth and true is fiction. In the further development of literature and historical studies can find confirmation of this seemed paradoxical unity. Authors of historical novels, including Starytsky, and novels from modern life have mastered the method of W. Scott and transferred it to the plan of new targets set new era.

Consequently, as studies have shown, the correlation of the history, the legend and the fiction, writers do not decide either in whose favor, skillfully combining different components in a plausible story.

The undeniable worth of W. Scott's and M. Starytsky's novels is in artistically finished method of the combination of privacy with historical events.

Novelists did not put their task to reproduce the history with factual accuracy. Their desire was to convey the spirit of the era, the manners prevailing in a society, feel the unique flavor inherent in that time. For this primary task, they accepted a number of deliberate deviations from the historical truth, introducing fictitious but typical characters and typical conflicts for that time. And no matter how it happened reality in those distant times, it is important the transmission of atmospheric time, its thinnest details, strokes that make up the feeling of the full reality of what is happening.

References

1. Бідерман М. Из Каменец-Подольской губернии. Письмо 1-ое / М. Бідерман // День. – 1861. – № 4. – С. 14.

2. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький (вид. друге, виправлене і доповнене) / Іван Петрович Крип'якевич. – Львів, «Світ», 1990. – 408 с.
3. Обрусна С. Ю. Історичні погляди М. П. Старицького: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / С. Ю. Обрусна. – Чернівці., 2004. – 16 с.
4. Орлов С. А. Исторический роман Вальтера Скотта / Серафим Андреевич Орлов. – Горький, 1960. – 384 с.
5. Петровский Ю. «Талисман» / Ю. Петровский // Скотт В. Собр. Соч. : В 20 т. Т. 19. – М. : Изд-во «Худож. лит.», 1965. – С. 750.
6. Ролле Й. Кармелюк / Й. Ролле // Киевская старина. – 1886. – № 3. – С. 498-499; 515-516; 527; 535; 544.
7. Скотт В. Талисман (пер. П. А. Оболенского) // Скотт В. Собр. соч. : в 20 т. – М.-Л. : Худож. лит., 1960-1965. – Т. 19. – 1965. – С. 14-380.
8. Тищенко В. І. Історичний роман М. Старицького про Кармалюка / Віктор Іванович Тищенко. – К. : Рад. школа. – 1969. – 36 с.
9. Хвиля А. Устим Кармелюк : До століття з дня смерті / А. Хвиля. – Х., 1936. – 125 с.
10. Schüller M. Quellenforschung zu Scott's Roman «Rob Roy» / M. Schüller. – Leipzig, 1901. – s. 26.

This article is an investigation of W. Scott's and M. Starytsky's novels in relation to historical authenticity. Studies compare whether all their works are imbued with the same degree of history, whether there is the same degree of correlation between history and fiction, and what portions of the plots are historical verses fictional. An appeal to the creativity of these writers through the prism of «history – fiction» is not unreasonable because, as W. Scott, in Europe, and M. Starytsky, in Ukraine, were the founders of the historical novel.

W. Scott's and M. Starytsky's creation is historical research and the philosophy of history, the poetics of their novels is historiographical system, fiction is truth and true is fiction. In the further development of literature and historical studies can find confirmation of this seemed paradoxical unity. Authors of historical novels, including Starytsky, and novels from modern life have mastered the method of W. Scott and transferred it to the plan of new targets set new era.

Consequently, as studies have shown, the correlation of the history, the legend and the fiction, writers do not decide either in whose favor, skillfully combining different components in a plausible story.

The undeniable worth of W. Scott's and M. Starytsky's novels is in artistically finished method of the combination of privacy with historical events.

Novelists did not put their task to reproduce the history with factual accuracy. Their desire was to convey the spirit of the era, the manners prevailing in a society, feel the unique flavor inherent in that time. For this primary task, they accepted a number of deliberate deviations from the historical truth, introducing fictitious but typical characters and typical conflicts for that time. And no matter how it happened reality in those distant times, it is important the transmission of atmospheric time, its thinnest details, strokes that make up the feeling of the full reality of what is happening.

Key words: «history – fiction», historical method, artistic comprehension, anachronism, legend, fiction.

Отримано: 11.10.2014 р.

УДК 811.161.2'38:070

Поплавська Л.В.

ДОТРИМАННЯ МОВНОСТИЛІСТИЧНИХ НОРМ У ЖУРНАЛІСТСЬКОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ГАЗЕТ «ПОДОЛЯНИН», «ФОРТЕЦЯ», «ДІЛОВЕ МІСТО», «КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ВІСНИК», М. КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ)

У статті простежуємо дотримання мовностилістичних норм у газетних текстах Кам'яниччини («Подільнин», «Фортеця», «Ділове місто», «Кам'янець-Подільський вісник»), виявляємо та аналізуємо ненормативні написання граматичних форм слів, випадки неправильного слововживання, узгодження та керування.

Ключові слова: мова засобів масової інформації, мовна норма, помилка.

Літературна норма – одне з основних понять культури мови й стилістики. Найважливішими її ознаками є відповідність системі мови, стабільність, обов'язковість. Українська літературна мова послуговується низкою норм, під якими розуміють історично усталені та соціально закрі-

плени правила, обов'язкові для всіх носіїв літературної мови незалежно від соціальної, професійної, територіальної належності.

Сьогодні ми спостерігаємо неймовірно інтенсивний виток еволюції мовної системи, викликаний соціальними, економічними й політичними змінами, стрімкість яких формує враження мовних катаклізмів. Насправді ж вони – лише результат відображення в українській мові демократизаційних процесів [2, 64].

Особливо помітні ці впливи в медіатекстах, що є результатом журналістської діяльності. Газетна мова стала більш гнучкою, розкутою, демократичною. Останнім часом спостерігається тенденція до розмивання чітких стилістичних меж. У базовому корпусі медіамовлення (інформаційна аналітика, новини, коментарі) поширюються елементи розмовного стилю, різноманітність норм мовленнєвої поведінки окремих соціальних груп, що віддзеркалюється в мові ЗМІ, спричиняє штучне «тиражування» мовленнєвих помилок (неправильне слововживання, невмотивована сполучуваність слів, граматичні помилки). Така демократизація публіцистичного стилю та розширення нормативних меж мови медіа, лібералізація мовної норми, насамперед лексичної, знижують рівень мовної культури через уживання в ЗМІ жаргонізмів, ненормативної лексики, надмірної кількості запозичень, тому дослідження стану культури мови періодичних видань є надзвичайно актуальним.

Вивчали мову української преси в нормативно-стилістичному напрямі такі вчені, як С. Я. Єрмоленко, А. П. Коваль, М. М. Пилинський, О. Д. Пономарів, О. А. Сербенська, Н. М. Сологуб, М. А. Жовтобрюх, Л. І. Шевченко, А. О. Капелюшний, З. В. Партика, Н. Р. Бабиць, Г. Й. Волкотруб, А. С. Попович та ін. У межах цього напрямку мову періодики вивчають з погляду того, наскільки вона відповідає нормам літературної мови. О. А. Сербенська довела, що в мові газет віддзеркалюються тенденції розвитку загальнолітературних норм української мови.

На жаль, мовні проблеми регіональних державних і приватних засобів масової комунікації залишаються на сьогодні не вирішеними, тому вимагають ретельного та всебічного вивчення.

Мета статті – простежити дотримання стилістичних норм у текстах регіональних ЗМІ, виявити та проаналізувати ненормативні написання граматичних форм слів, випадки неправильного слововживання, узгодження та керування.

Об'єктом дослідження стали газетні матеріали міста Кам'янця-Подільського («Подільнянин», «Фортеця», «Ділове місто», «Кам'янець-Подільський вісник»).

Нормативний аспект є особливо важливим саме для мови регіональних засобів масової інформації, оскільки вона значною мірою відповідальна за формування мовних смаків і формування літературних норм на певній території. Прикро, але нинішні кам'янецькі газети взірцем грамотного, вишуканого, водночас зрозумілого й доступного мовлення вважати не можемо, оскільки вони повсякчас тиражують ненормативне слововживання, вміщують тексти з помилками. Найчастіше натрапляємо в газетних матеріалах Кам'яниччини на численні порушення лексичних норм, особливо коли журналісти використовують невмотивовані росіянізми, які називають в мовознавстві образно словами-покручами: *У вас з'явиться відмінне самопочуття* (Ділове місто. – №6. – 9.02.2012); *Тим не менш підписання контракту на поставку п'яти АНів заплановано на березень нинішнього року* (Ділове місто. – №6. – 9.02.2012); *Найчастіше відвідувачі нашого кафе заказують блінчики з маком та сиром* (Ділове місто. – №6. – 9.02.2012). У наведених уривках газетних текстів точніше відповідають лексико-семантичним нормам такі варіанти: *чудовий настрій, гарне самопочуття; а втім, попри це, однак; поставлення; замовити млинці*. Рясніють російсько-українською сумішшю реклами та оголошення: *Кав'ярня твого міста: бодряца кава; кавові коктейлі; великий вибір вишуканих чайв...* (Ділове місто. – №7. – 16.02.2012); *На постійну роботу потрібні кур'єри для доставки кореспонденції по Кам'янцю-Подільському. Вимоги: чесність, відповідальність, виносливість...* (Фортеця. – №21. – 24.05.2012); *Ресторан «Губернія» запрошує вас відсвяткувати весілля, дні народження, інші міроприємства* (Ділове місто. – №6. – 9.02.2012). Як бачимо, російські слова в рекламних текстах набувають «українського звучання», але такі перетворення не роблять їх українськими. Замість цих спотворених, ненормативних форм треба вживати: *описову форму кава, яка збадьорить; витривалість; інші заходи*. Раз по раз реклама запрошує мешканців Кам'янця-Подільського відвідати розважально-оздоровчі заклади: *Приходьте і ви одержите істинне задоволення* (Ділове місто. – №7. – 16.02.2012). У цьому закликіві аж дві лексико-семантичні кальки з російської мови. Повноцінний український відповідник такий: *Приходьте – і ви дістанете (матимете) справжнє задоволення*.

Точність вираження думки є однією з важливих ознак культури мови. Найтипніше порушення цієї вимоги – уживання слів без урахування їхнього значення. Невміння автора висловити свою думку виявляється в таких хибах мовлення, як мовна надмірність, або багатослів'я. Формами вияву мовної надмірності є плеоназм і тавтологія. Плеоназмом називають частковий

збіг значень слів, що утворюють словосполучення [1, 69], а тавтологія – це смислові повтори, які виникають, коли в реченні вживаються поряд спільнокореневі слова [1, 70].

Прикро, але в газеті «Ділове місто» часто подибуємо вживання тавтологічних та плеонастичних зворотів: *Окрім завдань, які переплітаються безпосередньо із навчальним процесом, найбільш значимим виступає забезпечення безпеки дітей під час навчання* (№7. – 16.02.2012); *Необхідно взаємно допомагати один одному* (№6. – 9.02.2012); *В січні місяці 2012 року слідчим відділом податкової міліції ДПА в Хмельницькій області по матеріалах відділу податкової міліції Кам'янець-Подільської ОДПІ порушено кримінальну справу* (№6. – 9.02.2012). В згаданих уривках газетного тексту правильно було б написати: *найбільш значущим є гарантування безпеки дітей, необхідно допомагати один одному, у січні 2012 року... за матеріалами відділу податкової міліції*.

Порівняно з досить помітними лексико-стилістичними помилками, про які йшлося вище, менш виразними є відхилення від морфологічних та синтаксичних норм.

Особливу проблему морфології сучасної української літературної мови становлять активні дієприкметники, що творяться за допомогою суфіксів *-уч-* (*-юч-*), *-ач-* (*-яч-*). Як зазначає Ю. Шерех, вони не перебувають у регулярних мотиваційних зв'язках з відповідним типом дієслівних основ, а тому їх треба вважати периферійними щодо морфологічної системи української мови віддієслівними похідними й характеризувати як книжні витвори, що не властиві українському літературному слововживанню, стимульовані найбільшою мірою впливом російської мови [3, 323].

Отже, активні дієприкметники не стали фактом української мови, це потрібно послідовно відображати під час їх перекладу – подавати власне українські мовні засоби (прикметники, іменники, дієслова-присудки підрядних речень зі сполучниками чи сполучними словами *що, який, котрий*), що відповідають російським дієприкметникам. А через відсутність у словниках українських відповідників цієї лексики сучасні переклади з російської мови є карикатурними кальками. Наявні такі штучні дієслівні утворення і в матеріалах кам'янецьких газет: *Ми могли б самі перерахувати певну суму коштів і не вдаватися до подібного заходу, – говорить керуючий міським відділенням Хмельницької філії «Приватбанку» Віктор Тимченко* (Кам'янець-Подільський вісник. – №39. – 26.09.2014); *Цього не достатньо для задоволення всіх існуючих заявок, однак відповідна робота в цьому напрямку проводиться* (Ділове місто. – №7. – 16.02.2012); *...доведеться працювати на діючих каналізаційних та водонасосних станціях, які зупиняти не можна* (Ділове місто. – №6. – 9.02.2012); *... і в подальшому треба вирішити питання очистки даху від нависаючих бурюлок* (Ділове місто. – №7. – 16.02.2012). Однослівними нормативними заміниками активних дієприкметників відповідно є: *керуючий – керівник, існуючих – наявних, діючих – робочих, нависаючих – навислих*. Невиправданою в останньому реченні є також калька з російської мови *очистка* – правильний варіант *очищення*.

Мовною вадою газетного тексту є також порушення узгодження між підметом і присудком. Через низький рівень мовної підготовки журналістів, редакторів, коректорів на шпальтах газет Кам'яниччини допускаються відступи й від синтаксичних норм: *Упродовж тижня КП «Міськтепловоденергія» двічі отримували обладнання для реконструкції насосних станцій водопроводу та каналізації* (Ділове місто. – №6. – 9.02.2012); *Щорічно, у третю неділю травня, українці задувають своїх співвітчизників, які загинули внаслідок політичних репресій і засланих у табори* (Фортеця. – №21. – 24.05.2012); *СБУ взялося за шукачів боєприпасів* (Подольнин. – №06. – 10.02.2012). Правильне узгодження підмета з присудком у цих синтаксичних конструкціях залежить від роду стрижневого слова в аббревіатурах та однорідності присудків. Отже, правильно було б так: *КП «Міськтепловоденергія»... отримувало..., ...які загинули... і були заслани..., СБУ взялася...*

Серед зафіксованих у кам'янецьких виданнях помилок можна назвати й інші: неправильне використання закінчення *-а(-я), -у(-ю)* в іменниках чоловічого роду II відміни в родовому відмінку однини (*підсумки* [чого? – Л. П.] *Кам'янець-Подільського державного музею-заповідника; меблі для дому та офіса; у напрямку до вокзала*); уживання громіздких словосполучень, які можна замінити одним словом (*надавати допомогу – допомагати; надавати консультації – консультиувати*); порушення норм логічного викладу думок (*Із залу суду вони виходили мовчки, про щось перемовляючись між собою; 22-річний юнак наніс декілька ножових поранень 33-річному мешканцю міста. Чоловік був напідпитку*).

Отже, нинішні регіональні газети не можуть бути взірцем грамотного, вишуканого, водночас зрозумілого й доступного мовлення – кількість помилок у них є надмірною. Щоб упоратися з цією ситуацією, потрібна тривала й системна робота, яка ставить перед журналістом виконання таких вимог: знання словника, уміння говорити точно, здатність висловлюватися просто, доступно, логічно, уміле використання виражальних і зображальних засобів, уміння впливати на свідомість та почуття читачів, глядачів, слухачів, добір різнорівневих мовних засобів залежно від

мети і сфери спілкування. Зрештою, всі ці якості спілкування уможливаються відповідністю мовним нормам.

Список використаних джерел

1. Волкотруб Г. Практична стилістика української мови : навчальний посібник / Г. Волкотруб. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2011. – 256 с.
2. Зикун Н. І. Культура мови ЗМІ і рівень довіри до медіатекстів / Н. І. Зикун // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки. Випуск 31. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. – С. 63-66.
3. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Юрій Шерех. – Мюнхен: Наукове товариство ім. Шевченка, 1951. – 406 с.

This article deals with the observance of lingvostylistic norms in newspaper texts of Kamyanetchuna («Podolyanin», «Fortress», «Business city», «Kamyanets'-Podil's'kyi Announcer»), the exposure and analysis of unnormative writing of grammatical forms of words, cases of wrong word usage, of concordance and management.

A newspaper language has become more flexible, relaxed, democratic. Lately there has been a tendency of disappearing of clear stylistic limits. In the basic mediabroadcasting (informative analytics, news, commentary) elements of colloquial style, variety of codes of speech conduct of separate task forces have been spread. It often finds reflection in the language of MASS-MEDIA, causes the artificial «circulating» of speech errors (wrong word usage, amotivational compatibility of words, grammatical errors). Such democratization of publicistic style and expansion of normative limits of language of media, liberalization of language norm first of all lexical, reduce the level of language culture through application in MASS-MEDIA of in-words, unnormative vocabulary, excessive amount of borrowing, that is why research of the state of culture of speech of magazines is extraordinarily actual.

A normative aspect is especially important exactly for the language of regional mass medias, as she largely accountable for forming of language tastes and forming of literary norms on certain territory. Unfortunately, present Kamyanets' newspapers can not be considered a standard of literate, broadcasting, refined, at the same time clear and accessible as they circulate unnormative word usage constantly, contain texts with errors.

Nowadays regional newspapers can not instance the literate, broadcasting refined, at the same time clear and accessible – an amount of errors they have excessive. To handle this situation, the protracted and system work that puts implementation of such requirements before a journalist is needed: good vocabulary, ability to talk exactly, ability to speak out simply, logically, the ability to use expressive and graphic facilities, ability to influence consciousness and sense of readers, audience, listeners, selection of different language means depending on the aim and sphere of communication. In the end, all these qualities of communication are done by possible accordance to the language norms.

Key words: language of mass medias, language norm, error.

Отримано: 1.11.2014 р.

УДК 81'42:26-553-536.81

Притуляк В.Г., Бенкендорф Г.Д.

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ БІБЛІЙНОГО ОБРЯДУ ОБРІЗАННЯ

У статті розглядаються деякі аспекти такого специфічного лінгвістичного феномена як мова Біблії, серед них окремі приклади лексичної сполучуваності і особливості їхньої семантики.

Ключові слова: мова Біблії, лексична сполучуваність, метонімія, контекстуальна синонімія.

Предметом цієї лінгвістичної розвідки є випадки вживання і сполучуваності німецьких лексем *beschneiden*, *(un)beschnitten*, *Vorhaut* в біблійних текстах. На зазначені мовні одиниці філолог-дослідник натрапляє насамперед в текстах п'яти книг від Мойсея. Йдеться про укладання вічного заповіту (Bund) між Богом і нащадками Авраама. Укладання заповіту здійснюється через певний ритуал, а точніше шляхом проведення медичної процедури видалення крайньої плоти (Vorhaut) в осіб чоловічої статі. Саме вона має стати знаком заповіту поміж Богом і обраним народом: 10. *Das ist aber mein Bund, den ihr halten sollt zwischen mir und euch und deinem Samen*

*nach dir: Alles, was männlich ist unter euch, soll beschnitten werden. 11. Ihr sollt aber **die Vorhaut an eurem Fleisch beschneiden**. Das soll ein Zeichen sein des Bundes zwischen mir und euch. 12. Ein jegliches Knäblein, wenn es acht Tage alt ist, **sollt ihr beschneiden** bei euren Nachkommen. Desgleichen auch alles Gesinde, das daheim geboren oder erkauf ist von allerlei Fremden, die nicht eures Samens sind (1 Mose 17, 10-12) // 10. То мій заповіт, що його ви виконувати будете, поміж Мною й поміж вами, і поміж потомством твоїм по тобі: нехай кожен чоловічої статі буде обрізаний у вас. 11. І будете ви обрізані на тілі крайньої плоті вашої, і стане це знаком заповіту поміж Мною й поміж вами. 12. А кожен чоловічої статі восьмиденний у вас буде обрізаний у всіх ваших поколіннях, як народжений дому, так і куплений за срібло з-поміж чужоплемінних, що він не з потомства твого (1 Буття 17, 10-12).*

Обряд обрізання поширюється на всіх осіб чоловічої статі незалежно від їхнього походження і соціального статусу. Невиконання цього обряду є підставою для вигнання цієї особини з народної спільноти: **13. Beschnitten soll werden alles Gesinde, das dir daheim geboren oder erkauf ist. Und also soll mein Bund an eurem Fleisch sein zum ewigen Bund. 14. Und wo ein Mannsbild nicht wird beschnitten an der Vorhaut seines Fleisches, des Seele soll ausgerottet werden aus seinem Volk, darum daß es meinem Bund unterlassen hat (1 Mose 17, 13-14) // Щодо обрізання, – нехай буде обрізаний уроджений дому твого й куплений за срібло твоє, – і буде Мій заповіт на вашім тілі заповітом вічним. 14. А необрізаний чоловічої статі, що не буде обрізаний на тілі своєї крайньої плоті, то стята буде душа та з народу свого, – він зрівав завіта Мого! (1 Буття 17, 13-14).**

З лінгвістичної точки зору для славіста стають необхідними пояснення німецьких словосполучень *die Vorhaut an eurem Fleisch beschneiden* (обрізати крайню плоть на вашому тілі (плоті) та *beschnitten an der Vorhaut seines Fleisches* (обрізаний на крайній плоті свого тіла). По-перше, граматичні варіації поєднання слів *Vorhaut* (крайня плоть) і *Fleisch* (тіло, плоть, м'ясо) в наведених вище біблійних реченнях не вносять формальної ясності в розуміння написаного:

*Ihr sollt aber **die Vorhaut an eurem Fleisch beschneiden**. // І будете ви **обрізані на тілі крайньої плоті вашої**;*

*nicht wird **beschnitten an der Vorhaut seines Fleisches** // не буде **обрізаний крайньої плоті свого тіла**.*

По-друге, ускладнює розуміння і лінгвістичне явище метонімії (*toto pro pars*), себто вживання іменника *Fleisch* з узагальненим значенням, який позначає ціле, на позначення конкретного об'єкта, який позначає частку цілого (*Eichel*) і створює стилістичний феномен алюзії.

В контексті Старого Заповіту екстралінгвістична подія укладання вічного союзу Бога з обраним народом детермінує в мовному плані утворення і вживання субстантивованого дієприкметника *der (die) Unbeschnittene(n)* (необрізаниць, -нці). Використання цієї мовної одиниці є поширеним в 32-й главі книги пророка Єзекіїля:

... die alle hinuntergefahren sind und liegen da unter den Unbeschnittenen und mit dem Schwert Erschlagenen (Hesekiel 32; 21) // ... Посходили, полягали ці необрізанці, побиті мечем (Книга пророка Єзекіїля 32; 21).

... und sind alle, wie die Unbeschnittenen und mit dem Schwert Erschlagenen (Hesekiel 32; 25) // всі вони небрізанці, побиті мечем (Книга пророка Єзекіїля 32; 25).

... die alle unbeschnittene und mit dem Schwert erschlagen sind... (Hesekiel 32; 26) // ... всі вони небрізанці, побиті мечем (Книга пророка Єзекіїля 32; 26).

So muß du freilich auch unter den Unbeschnittenen zerschmettert werden und unter denen, die mit dem Schwert erschlagen sind, liegen (Hesekiel 32; 28) // А ти розпорошений між необрізанцями і поляжеш з тими, хто побитий мечем... (Книга пророка Єзекіїля 32; 28).

Da liegt Edom mit seinen Königen und allen seinen Fürsten unter den Unbeschnittenen und mit dem Schwert Erschlagenen samt andern, so ... (Hesekiel 32; 29) // Там Едом, і царі його, і князі всі його, що при всій своїй силі були складені з побитими мечами (Книга пророка Єзекіїля 32; 29).

... und müssen liegen unter den Unbeschnittenen und denen, so mit dem Schwert erschlagen sind (Hesekiel 32; 30) // І полягали вони, необрізанці, з побитими мечем... (Книга пророка Єзекіїля 32; 30).

Denn es soll sich auch einmal alle Welt von mir fürchten, daß Pharao und alle seine Menge liegen unter den Unbeschnittenen und mit dem Schwert Erschlagenen, spricht der Herr Herr (Hesekiel 32; 32) // Бо поширю Я жах Свій на землю живих, і буде покладений серед необрізанців з побитими мечем фараон та усе велелюдство його, говорить Господь Бог! (Книга пророка Єзекіїля 32; 32).

Супутні послання в 32 і 44 главах книги пророка Єзекіїля на аналогічні події в інших біблійних книгах, зокрема в книгах пророків Ісаї і Єремії, дають підстави вести мову про використання дієприкметника *Unbeschnittene(n)* як синоніма до поширеніших іменників *der (die) Heide(n)* (язичник, -и), та *Fremder(-)* (чужинець, -нці), тобто на широкому текстовому фоні Біблії йдеться про контекстуальну синонімію зазначених мовних одиниць:

<p><i>Von ihm werden sagen in der Hölle die starken Helden mit ihren Gehilfen, die alle hinuntergefahren sind und liegen da unter den <u>Unbeschnittenen</u> und mit dem Schwert Erschlagenen (Hesekiel 32; 21) // Будуть йому говорити сильніші з хоробрих з-понад шеолу з помічниками: Посходили, полягали ці <u>необрізанці</u>, побиті мечем (Книга пророка Єзекіїля 32; 21).</i></p>	<p><i>die Hölle drunten erzitterte von dir, da du ihr entgegenkamst. Sie erweckt dir die Toten, alle Gewaltigen der Welt, und heißt alle Könige der <u>Heiden</u> von ihren Stühlen aufstehen, ... (Jesaja 14,9) // Заворушивсь тобою іздолу шеол назустріч твоєму проходу, померлих тобі побудив, усіх проводирів на землі, і підняв з їхніх тронів всіх <u>людських</u> царів (Книга пророка Ісаї 14,9).</i></p>
<p><i>Wo ist nun deine Wollust? Hinunter, und lege dich zu den <u>Unbeschnittenen!</u> (Hesekiel 32; 19) // Від кого ти став приємніший? Зійди і поклядись з <u>необрізанцями!</u> (Книга пророка Єзекіїля 32; 19).</i></p>	<p><i>Alle Könige <u>der Heiden</u> miteinander liegen doch mit Ehren, ein jeglicher in seinem Hause; du aber bist verworfen fern von deinem Grabe wie ein verachteter Zweig, bedeckt von Erschlagenen (Jesaja 14,18) // усі царі <u>людів</u>, вони всі у славі лягли. Кожен у своїй усипальні; ... (Книга пророка Ісаї 14,18).</i></p>
<p><i>denn ihr führt <u>fremde Leute eines unbeschnittenen Herzens und unbeschnittenen Fleisches</u> in mein Heiligtum, dadurch ihr mein Haus entheiliget, wenn ihr mein Brot, Fettes und Blut opfert, und brecht also meinen Bund mit allen euren Gräueln (Hesekiel 44, 7) // що ви вводили чужинців, необрізаносердих та необрізанотілих, щоб були в Моїї святині, щоб зневажити його, Мій храм, коли приносили Мій хліб, лій та кров, і, крім усіх ваших гидот, зламали мого Заповіта (Книга пророка Єзекіїля 44, 7).</i></p> <p><i>Darum spricht der Herr Herr also: Es soll kein <u>Fremder eines unbeschnittenen Herzens und unbeschnittenen Fleisches</u> in mein Heiligtum kommen aus allen Fremdlingen, so unter den Kindern Israel sind (Hesekiel 44, 9) // Так говорить Господь Бог: Кожен чужинець, необрізаносердий та необрізанотілий, не ввійде до Моєї святині: це і про всякого чужинця, що живе серед Ізраїлевих синів. (Книга пророка Єзекіїля 44, 9).</i></p>	<p><i>Ägypten, Juda, Edom, die Kinder Ammon, Moab und alle, die das Haar rundumher abschneiden, die in der Wüste wohnen. Denn alle <u>Heiden</u> haben unbeschnittene Vorhaut; aber das ganze Israel hat ein unbeschnittenes Herz. (Jeremia 9, 25) // Єгипет та Юду, й Едома та Аммонових синів, і Моава та всіх хто волосся довкола стриже, хто сидить на пустині, бо всі оці <u>люди</u> – необрізані, а весь дім Ізраїлів – необрізаносердий!... (Книга пророка Єремії 9, 25).</i></p>

Окремих коментарів потребують біблійні мовні одиниці *Vorhaut des Herzens, unbeschnittenes Herz, unbeschnittene Lippen, unbeschnittene Ohren*. В біблійних текстах пророків Єзекіїля і Єремії спостерігаємо зіставлення прямих номінацій *unbeschnittenes Fleisch, unbeschnittene Vorhaut* і метафоричного переносу дієприкметника *unbeschnitten* у словосполученні *unbeschnittenes Herz*. Разом з тим, до згаданої вище синонімічної пари *Unbeschnittene – Heide* додається мовна одиниця *Fremder (fremde Leute)*. Це можна стверджувати на підставі текстів Hesekiel 44, 9(Книга пророка Єзекіїля 44, 9) і Jeremia 4, 4(Книга пророка Єремії 9, 25):

Ägypten, Juda, Edom, die Kinder Ammon, Moab und alle, die das Haar rundumher abschneiden, die in der Wüste wohnen. Denn alle Heiden haben unbeschnittene Vorhaut; aber das ganze Israel hat ein unbeschnittenes Herz (Jeremia 9, 25) // Єгипет та Юду, й Едома та Аммонових синів, і Моава та всіх хто волосся довкола стриже, хто сидить на пустині, бо всі оці люди – необрізані, а весь дім Ізраїлів – необрізаносердий!... (Книга пророка Єремії 9, 25).

denn ihr führt fremde Leute eines unbeschnittenen Herzens und unbeschnittenen Fleisches in mein Heiligtum, dadurch ihr mein Haus entheiliget, wenn ihr mein Brot, Fettes und Blut opfert, und brecht also meinen Bund mit allen euren Gräueln (Hesekiel 44, 7) // що ви вводили чужинців, необрізаносердих та необрізанотілих, щоб були в моїї святині, щоб зневажити його, Мій храм, коли приносили Мій хліб, лій та кров. І, крім усіх ваших гидот, зламали Мого заповіта (Книга пророка Єзекіїля 44, 7).

Darum spricht der Herr Herr also: Es soll kein Fremder eines unbeschnittenen Herzens und unbeschnittenen Fleisches in mein Heiligtum kommen aus allen Fremdlingen, so unter den Kindern Israel sind (Hesekiel 44, 9) // Так говорить Господь Бог: Кожен чужинець, необрізаносердий та необрізанотілий, не ввійде до Моєї святині: це і про всякого чужинця, що живе серед Ізраїлевих синів. (Книга пророка Єзекіїля 44, 9).

На метафоричне вживання словосполучення *Vorhaut des Herzens* натрапляємо в книзі пророка Єремії : ***Beschneidet euch dem Herrn und tut weg die Vorhaut eures Herzens, ihr Männer in Juda und ihr Leute zu Jerusalem, auf daß nicht mein Grimm ausfahre wie Feuer und brenne, daß niemand löschen könne, um eurer Bosheit willen*** (Jeremia 4, 4) // *Обрізуйтеся Господеві, й усуньте із ваших сердець **крайні шкірки** юдеї та мешканці Єрусалиму, щоб не вийшла, немов той огонь, Моя лють, – і буде палати вона, і не буде кому погасити через злі ваші вчинки!* (Книга пророка Єремії 4, 4).

Для адекватного розуміння наведених вище біблійних текстів необхідно усвідомити визначення в мові Біблії феномена *Vorhaut des Herzens*. Німецький переклад Святого Письма Старого і Нового Заповітів Мартіна Лютера тлумачить його як природне свавілля й упертість людського серця: *Vorhaut des Herzens – die natürliche Eigenwilligkeit und Widerspenstigkeit des Herzens* [1, S.1611]. Крім того, слід взяти до уваги, що в певних виданнях Біблії нагадується про те, що серце в мові Біблії є центром розумової діяльності людини [2, 636, 644, 647, 664, 672, 712]. Отже, божественні імперативи *Beschneidet euch dem Herrn* та *tut weg die Vorhaut eures Herzens* дорівнюють один одному, оскільки їхні смисли тотожні. У перекладі з біблійної мови на світську це означає заклик Бога до людей позбутися шкідливих і небезпечних намірів в їхній розумовій і практичній діяльності і керуватися божественними настановами. Згадку про ці божі вказівки та докори народів Ізраїлю наведено зокрема в книзі пророка Єзекіїля: *Wie soll ich dir doch dein Herz beschneiden, spricht der Herr Herr, weil du solche Werke tust einer großen Erzähure, (Hesekiel 16, 30)* // *Як змучилося серце твоє, – говорить Господь Бог, – коли ти робила всі оці вчинки свавільної розпусної жінки!* (Книга пророка Єзекіїля 16, 30).

Необрізанисть серця (а саме так можна в інший спосіб номінувати *Vorhaut des Herzens*) стає причиною і передумовою такого лінгвального феномена як *unbeschnittene Ohren* (*необрізановухість*), інакше кажучи, свавілля й упертість серця перешкоджають сприйняттю і розумінню істини. Про це свідчать відповідні тексти з книги дій святих апостолів та книги пророка Єремії:

Ihr Halsstarrigen und Unbeschnittenen an Herzen und Ohren, ihr widerstrebt allezeit dem Heiligen Geist, wie eure Väter als auch ihr(*Apostelgeschichte 7, 51*) // *О ви, твердошії, люди серця і вух необрізаних! Ви завжди противитесь Духові Святому, як ваші батьки, так і ви!* (Дії святих апостолів 7, 51).

Ach mit wem soll ich doch reden und zeugen? Daß doch jemand hören wollte. Aber ihre Ohren sind unbeschnitten; sie können's nicht hören. Siehe, sie halten des Herrn Wort für einen Spott und wollen es nicht (Jeremia 6, 10) // *До кого я буду казати та свідчити буду, – і слухатимуть? **Необрізане ось їхнє вухо** – і слухати уважно не можуть вони, ось слово Господнє для них стало посміхом – вони не жадають його!* (Книга пророка Єремії 6, 10).

Якщо порівняти зміст мовних одиниць *Beschneidung, Beschnittener, Unbeschnittener* в текстах Старого і Нового Заповітів, то неодмінно помічається їхнє семантичне перенавантаження. Так, у посланні св. апостола Павла до римлян спостерігаємо вживання лексеми *Beschneidung* у поєднанні з мовними одиницями *inwendig, auswendig*: *Denn das ist nicht ein Jude, der auswendig ein Jude ist, auch ist das nicht eine Beschneidung, die auswendig am Fleisch geschieht, (Römer 2, 28)* / *Бо не той юдей, що є ним назовні, і не то обрізання, що назовні на тілі, (Послання св. Апостола Павла до римлян 2, 28).*

Sondern das ist ein Jude, der's inwendig verborgen ist, und die Beschneidung des Herzens ist eine Beschneidung, die im Geist und nicht im Buchstaben geschieht (Römer 2, 29) / *але той, що є юдей потаємно, духово, і обрізання серця духом, а не за буквою (Послання св. Апостола Павла до римлян 2, 29).*

З наведених вище текстів бачимо, що первинне значення словосполучення *eine am Fleisch auswendige Beschneidung* (*тілесне, зовнішнє обрізання*), яке позначає анатомічну ознаку належності до богом обраного етносу, набуває в інтерпретації одного з учнів Христа принципово нового значення внутрішньої (*inwendig*) духовної ознаки (*Beschneidung im Geist*) людини, що дотримується божественного закону, де формальна ознака богообраності починає втрачати свою релевантність: *Die Beschneidung ist wohl nütz, wenn du das Gesetz hältst; hältst du aber das Gesetz nicht, so bist du aus einem Beschnittenen schon ein Unbeschnittener geworden (Römer 2, 25)* / *Обрізання корисне, коли виконуєш Закона; а коли ти переступник Закону, то обрізання твоє стало необрізанням (Послання св. Апостола Павла до римлян 2, 25).*

So nun der Unbeschnittene das Recht im Gesetz hält, meinst du nicht, daß da der Unbeschnittene werde für einen Beschnittenen gerechnet? (Römer 2, 26) / *Отож коли необрізаний зберігає постанови Закону, то чи не порахується його необрізання за обрізання? (Послання св. Апостола Павла до римлян 2, 26).*

І, нарешті, в посланні до галатів натрапляємо на остаточний висновок апостола Павла про сутність справжнього обрізання: *Denn in Christo Jesu gilt weder Beschneidung noch unbeschnitten sein etwas, sondern der Glaube, der durch die Liebe tätig ist (Galater 5, 6) / Бо сили не має в Христі Ісусі ані обрізання, ані необрізання, – але віра, що чинна любов'ю (Послання св. Апостола Павла до галатів 5, 6).*

Ще одним лінгвальним явищем, опосередковано пов'язаним з лексемою *die Vorhaut*, є складна мовна одиниця *unbeschnittene Lippen*, яка слугує позначенням необрізановустої людини. В перекладі з мови Біблії на сучасну мову необрізановуста людина позначає людину некрасномовну, неговірку. Аде'ктивно-субстантивне словосполучення *unbeschnittene Lippen* лунає з вуст вождя ізраїльського народу Мойсея, коли Бог наказує йому вступити в переговори з єгипетським фараоном:

Mose aber redete vor dem Herrn und sprach: Siehe, die Kinder Israel hören mich nicht; wie sollte mich denn Pharaon hören? Dazu bin ich von unbeschnittenen Lippen (2 Mose 6, 12) // І казав Мойсей перед лицем Господнім, говорячи: «Таж Ізраїлеві сини не слухали мене, – як же послухає мене фараон? А я – необрізановустий (Книга Вихід 6, 12).

Und er (Mose) antwortete vor dem Herrn: Siehe, ich bin von unbeschnittenen Lippen; wie wird mich denn Pharaon hören? (2 Mose 6, 30) // І сказав Мойсей перед обличчям Господнім: «Таж я необрізановустий! Як же слухати буде мене фараон?» (Книга Вихід 6, 30).

Наприкінці цього короткого дослідження можна зробити такі висновки: насамперед, слід визначити таке специфічне лінгвістичне явище як мова Біблії, що набуває особливого відображення в будь-якій національній мові; через те багато лексико-семантичних явищ у біблійних текстах потребують пояснень та іноді доволі розлогих коментарів у перекладі з мови Біблії на будь-яку сучасну національну мову.

Стосовно досліджуваних мовних одиниць *unbeschnittenes Herz*, *unbeschnittene Lippen*, *unbeschnittene Ohren* можна сказати, що джерелом їхнього виникнення послужила лексема *die Vorhaut*, зокрема її метафоричний перенос, який спричинив появу в мові Біблії другого значення цієї мовної одиниці «перепона», «перешкода» поруч з первинним, прямим значенням цього слова.

Список використаних джерел

1. Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift des Alten und Neuen Testaments nach der deutschen Übersetzung von Dr. Martin Luther (Ausgabe 1912). – Frankfurt am Main: Verlag Friedrich Bischof GmbH. – 1646 S.
2. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. – Українське Біблійне Товариство (United Bible Societies) EPF-BFBS-1993-38.9M-VO73 – 1256 с.

The article deals with some aspects of such specific linguistic phenomenon as Bible language, among them examples of lexical combination and peculiarities of their meanings.

The subject of this linguistic research is a use of the German lexem »beschneiden«, «(un) beschnitten», «Vorhaut» in Bible texts. There are these linguistical units in the texts of five Moses' books. The question is a conclusion of the eternal testament between the God and the Abraham's descendants. The conclusion of the testament is translated into reality by way of certain ritual ablation of the foreskin (Vorhaut) of male persons. This ritual must become a symbol of the testament between the God and the chosen people. The God's entering into an alliance with the chosen people determines the formation and the use of the substantivized participle «der (die) Unbeschnittene(n)» (the unpared(s)). It is used as a synonym to the nouns «der (die) Heide(n)» (the pagan(s)) and «Fremder» (the stranger).

The definition of the phenomenon «Vorhaut des Herzens» (foreskin of the heart) is important for the understanding of the Bible texts. The Bible in Martin Luther's translation interprets it as an inborn self-will and obstinacy of the human heart. The Bible terms «Beschneidet euch dem Herrn» and «tut weg die Vorhaut eures Herzens» mean a God's appeal to the people to get out of harmful and dangerous intentions in their activities and be ruled by divine precepts. This term is bound up with such linguistic phenomenon as «unbeschnittene Ohren» (the unpared ears) what means: self-will and obstinacy of heart prevent from grasping and understanding the God's truth. There are one more linguistic phenomenon that is bound up with lexem »die Vorhaut« (foreskin) is the compound linguistic unit «unbeschnittene Lippen» (unabladed lips) what means as unvoluble persons.

As for the linguistic units «unbeschnittenes Herz», «unbeschnittene Lippen», «unbeschnittene Ohren», the source of their origin became the lexem «die Vorhaut», that is its use in metaphorical meaning which caused in the Bible language the second meaning of this language unit «obstacle» side by side with the primary, literal meaning of the word.

Key words: Bible language, lexical combination, metonymy, contextual synonymy.

Отримано: 17.10.2014 р.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЖІНОЧИХ ІМЕН У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті віддзеркалено функціонування жіночих імен в місті Кам'янці-Подільському на початку ХХ століття. Виявлено особливості функціонування жіночих антропонімів та простежено їх динаміку. Визначено етимологічні різновиди жіночих імен й особливості правописної системи антропонімів на початку ХХ століття.

Ключові слова: антропонім, жіночий іменник, частотний десяток, активні імена, одиничні імена, етимологічні групи.

Жіночий антропонімікон Кам'янця-Подільського початку ХХ століття — це імена мешканців міста, народжених упродовж тридцяти років, що віддзеркалює історичні, культурні та національні особливості. Склад жіночого іменника визначених хронологічних меж не був об'єктом наукових досліджень й залишається актуальним.

Для визначення основних особливостей функціонування жіночого антропонімікону міста Кам'янця-Подільського початку ХХ століття потрібно вирішити такі завдання: 1) проаналізувати зібраний жіночий антропонімікон міста; 2) визначити частотний десяток, активні та одиничні імена; 3) відстежити етимологічні групи; 4) виокремлення традиційного іменника; 5) вживання композитів та новотворень мешканцями міста та інше.

Джерельною базою дослідження є метричні книги Державного архіву Хмельницької області (Ф. 17, Ф. 18, Ф. 227) та архіву Кам'янець-Подільського відділу реєстрації актів цивільного стану міського управління юстиції (Ф. Р-6448).

Жіночі імена за аналізованими періодами розподіляються на три хронологічні зрізи: I — це новонароджені впродовж 1900-х років, II зріз — 1910-і роки народження, III — 1920-і роки народження. Простежимо динаміку іменника початку ХХ століття.

Загальна чисельність жіночого іменника I хронологічного зрізу — 418 одиниць, що обслуговують 3 359 носіїв. Фактичний матеріал поділяємо на частотні імена, активні та одиничні. Так, до десятка найуживаніших імен належать *Марія* (315 — 9,37%), *Анна* (219 — 6,51%), *Віра* (187 — 5,56%), *Надежда* (118 — 3,51%), *Елена* (111 — 3,30%), *Ольга* (99 — 2,94%), *Александра* (95 — 2,82%), *Евгенія* (89 — 2,64%), *Антонина* та *Екатерина* (72 — 2,14%), *Зинаида* (69 — 2,05%). До активних імен аналізованого періоду належать 37 одиниць, серед них: *Августина*, *Адел(і)я*, *Анастасія*, *Бейла*, *Брана*, *Бронислава*, *Валентина*, *Варвара*, *Гольда*, *Евдокія*, *Елиз(с)авета*, *Ирина*, *Ита*, *Іуліанія*, *Кароліна*, *Ксенія*, *Лея*, *Лидія*, *Любовь*, *Людмила*, *Наталія*, *Нина*, *Пелагія*, *Рейз(s)я*, *Ривка*, *Рухель*, *Софія*, *Станислава*, *Сура*, *Тамара*, *Тать(і)яна*, *Фейга*, *Хана*, *Хая*, *Естеръ*, *Юзефа*, *Юлія*.

Серед антропонімів I зрізу фіксуємо варіативність у написанні: *Агадія* — *Агафія*, *Аделя* — *Аделія*, *Голда* — *Гольда*, *Домника* — *Домникія*, *Елисавета* — *Елизавета*, *Іулія*, *Іюлія* — *Юлія*, *Кристина* — *Христина*, *Льба* — *Льба*, *Лея* — *Лія*, *Людвика* — *Людовика*, *Марямъ* — *Марьямъ*, *Раисса* — *Раиса*, *Рахель* — *Рухель*, *Рейзя* — *Рейся*, *Роза* — *Розалія*, *Сара* — *Сарра*, *Софья* — *Софія*, *Татьяна* — *Татіана*, *Шендля* — *Шейндля* та інші. Таке варіювання спричинене різними чинниками: як побутовими, так і фонетичними, орфографічними, словотворчими. Спостерігаємо також паралельне вживання імен *Анѣлія* (те саме, що *Ангеліна*) [3, 36] та *Полина* (скорочений варіант імені *Аполлінарія*, що став документальним) [2, 174]. До того ж, фіксуємо розмовні варіанти імен *Зина* (*Зинаида*), *Маша* (*Марія*), *Поля* (*Полина*), *Сима* (*Серафима*), *Соня*, *Сося* (*Софія*). Отже, найбільша варіативність імен простежується серед імен іудейської віри сповідання, що стало традиційним серед мешканців. Іменник I зрізу збагачений за рахунок дволексемних (*Анна-Бернадетта*, *Антонина Каликта*, *Бася-Брана*, *Бейла-Рухля*, *Бронислава Викторіана*, *Галина-Янина*, *Гитель-Лея*, *Двойра-Зелда*, *Дина-Бейла*, *Елена-Ванда*, *Ита-Бейла*, *Кляра-Сусанна*, *Леонтина Юзефа*, *Люція-Марія*, *Марія-Варвара*, *Регина-Олимпфі*, *Ривка-Тила*, *Рухля-Брана*, *Софія-Стефанія*, *Станислава-Сабіна*, *Сура-Тауба*, *Тамара-Фаня*, *Тересса-Алоізія*, *Фейга-Сима*, *Хана-Зельда*, *Хая-Слува*, *Естеръ-Малка*, *Ядвіна-Марія*) та трьохлексемних (*Иза-Дорослава-Елена*, *Ирина-Антонина-Евелина*) імен. Одиничними антропонімами 1900-х років є: *Агата*, *Аглая*, *Агнеса*, *Алевтина*, *Альбіна*, *Амелія*, *Бальбіна*, *Берта*, *Василиса*, *Вицентина*, *Генрика*, *Дебора*, *Дора*, *Евва*, *Евфимія*, *Евфрасія*, *Епистимія*, *Жозефіна*, *Злата*, *Зоя*, *Инда*, *Ирма*, *Исидора*, *Іоланта*, *Казимира*, *Кейла*, *Клементина*, *Леонида*, *Лукія*, *Мавра*, *Магдалена*, *Малгоржата*, *Меланія*, *Милитина*, *Нифодора*, *Петронилла*, *Рафаліна*, *Северина*, *Сейрель*, *Сицилія*, *Тема*, *Філіппіна*, *Філицитата*, *Филомена*, *Цезарлія*, *Емма*.

Жіночий іменник I хронологічного зрізу поділяємо на п'ять етимологічних груп. Найчисельнішою є група антропонімів грецького походження, що складає 33% проаналізованих імен. Переважна більшість жіночих імен утворена безпосередньо від чоловічих (наприклад, *Александра, Варвара, Василиса, Дарія, Євгенія, Зиновія, Исидора, Пелагія, Рафалина, Серафима, Θεοδοσία*), що фіксують словники власних імен [1; 2; 3]. Другою за чисельністю є група імен давньоєврейського походження — 32%. В етимологічній основі імен цієї групи біблійні мотиви та персонажі. Особливістю давньоєврейських імен є те, що вони не утворюються від чоловічих (не фіксуємо жодної одиниці), активно функціонують дволексемні (*Бейла–Брана, Рейзя–Малка, Сура–Хая, Хана–Фрейде*) та розмовні (*Геня, Гися, Ида, Маля, Миля, Фаня*) або розмовно-згруповані (*Лейка, Малка, Минця, Перля, Ривка, Рухля, Элька*) антропоніми та інші. Третя група імен — латинізм (18%). Переважна більшість цих одиниць утворені від чоловічих антропонімів. Один антропонім *Антонина* належить до частотного десятка, більшу частину цих імен подибуємо серед активного іменника. Фактичний матеріал фіксує лише 9% одиниць слов'янського походження, серед яких імена-композиції *Болеслава, Бронислава, Казимира, Людмила, Станислава*. Давньоруський антропонім *Въра* та український *Надежда* посідають третю і четверту сходинки частотного десятка, що позитивно впливає на функціонування слов'янського іменника на території міста. Найменша група імен, запозичених з інших мов. Проаналізувавши імена цієї групи, констатуємо, що найбільше запозичень з німецької мови, а також є французькі (3), тевтонське, скандинавське, грузинське запозичення.

Отже, I хронологічний зріз характеризується традиційним набором антропонімних одиниць як у частотному десяткові, так і серед активних імен. Упродовж 1900-х років подибуємо функціонування іменникових варіантів, що супроводжується низкою лінгвальних чинників. Фактичний матеріал розподілено на п'ять етимологічних груп, найчисельнішою з яких є грецькі імена.

Імена новонароджених дівчат упродовж 1910-х років утворюють II хронологічний зріз. Загальна чисельність носіїв зменшилась порівняно з минулим десятиліттям і складає 2 385 осіб. Для найменування дітей використано 290 антропонімів, серед яких 10 найуживаніших, 33 активних, 24 одиничних. Проаналізуємо кожну з цих груп.

До частотного десятка входять: *Марія* (176 — 7,37%), *Въра* (157 — 6,58%), *Надежда* (133 — 5,57%), *Елена* (107 — 4,48%), *Анна* (105 — 4,40%), *Євгенія* (94 — 3,94%), *Ольга* (83 — 3,48%), *Зинаида* (78 — 3,27%), *Лидія* (77 — 3,22%), *Нина* (75 — 3,14%). Найуживаніші імена двох десятиліть збігаються на 80%. Уперше до цього розряду ввійшли *Лидія* та *Нина*, що посіли відповідно дев'яту та десяту сходинки. Решта імен фіксувалися у 1900-х роках, лише змінили свої позиції. Так, антропонім *Марія* вдруге посідає домінуючу позицію в десяткові. Імена *Анна* та *Ольга* змістилися за шкалою вниз (з другої на п'яту та з шостої на сьому відповідно), решта навпаки — перемістилися на сходинку, а то й на дві вгору: *Въра* — 3 → 2, *Надежда* — 4 → 3, *Елена* — 5 → 4, *Євгенія* — 8 → 6, *Зинаида* — 10 → 8 (див. табл. 1).

Активними іменами 1910-х років є *Александра, Анастасія, Антонина, Валентина, Галина, Двойра, Евдокія, Катерина, Елиз(с)авета, Зиновія, Ирина, Клавдія, Ксенія, Лея, Любовь, Людмила, Малка, Марьямъ, Наталія, Рейз(s)я, Ривка, Рухель, Софія, Сура, Тамара, Тать(і)яна, Фейга, Фрейда, Хана, Хая, Шейндель, Эстеръ*. Не всі зазначені антропоніми входили до активних імен попереднього зрізу: деякі одиниці належали до частотного десятка (*Александра, Антонина, Катерина*), окремі, що не належать до жодної групи, — до проміжних імен (*Галина, Зиновія, Клавдія, Малка, Марьямъ, Фрейда, Шейндель*). Антропоніми, що фіксуються лише один раз упродовж десятиліття, належать до одиничних. На II зрізі подибуємо такі одиниці: *Аглая, Ананія, Баба, Берта, Вероніка, Габаса, Генрієтта, Домнікія, Злата, Леоніла, Маргарита, Матрона, Милитина, Серафима, Терезія, Θεοδора* та ін.

Таблиця 1

Частотність уживання жіночих імен на початку XX століття

№ з/п	Ім'я	1900-і рр.		Ім'я	1910-і рр.		Ім'я	1920-і рр.	
		К-сть	%		К-сть	%		К-сть	%
1.	Марія	315	9,37	Марія	176	7,37	Марія	65	4,20
2.	Анна	219	6,51	Въра	157	6,58	Надежда	58	3,75
3.	Въра	187	5,56	Надежда	133	5,57	Лидія	57	3,68
4.	Надежда	118	3,51	Елена	107	4,48	Елена	56	3,62
5.	Елена	111	3,30	Анна	105	4,40	Въра	50	3,23
6.	Ольга	99	2,94	Євгенія	94	3,94	Галина	49	3,17
7.	Александра	95	2,82	Ольга	83	3,48	Валентина	43	2,78

8.	Евгенія	89	2,64	Зинаида	78	3,27	Зинаида	36	2,33
9.	Антонина; Екатерина	72	2,14	Лидія	77	3,22	Евгенія; Любов	34	2,20
10.	Зинаида	69	2,05	Нина	75	3,14	Ольга	33	2,13

Іменниковий склад зрізу розширився за рахунок антропонімів, що не вживалися на попередньому зрізі: *Агрипина, Ананія, Ариадна, Васса, Гененбель, Иларія, Кира, Леонора, Мальвина, Матильда, Харитина*.

З—поміж фактичного матеріалу фіксуємо варіанти імен, які виникли в результаті різного написання антропонімів, уживання розмовних імен в офіційних документах та функціонування подвійних онімів. Так, подибуємо вживання літер *θ* у значенні *φ, т* (*Агаθія, Θεοφιλα*); *ι* — замість *і* (*Βίρα, Глаφίρα*); *ς* — у значенні *з* (*Ρείςςя*); російських літер *э* (*Генріэтта, Эстерэ*) та *ы* (*Лыба, Сыма*). Фіксуємо широке використання дволексемних імен (особливо іудейських). Найбільшу кількість імен утворено за допомогою таких антропонімів: *Бейла, Малка, Ривка* (чотири варіанти), *Сура, Хана* (дев'ять імен), *Хая* (вісім одиниць), *Эстерэ* (шість антропонімів). Порівняно з минулим зрізом ми не фіксуємо трьохлексемних імен серед мешканців міста.

Подібно до попереднього зрізу, II виокремлює п'ять етимологічних груп. Найчисельнішою групою є давньоєврейські імена, які складають 40% усіх антропонімів. Особливістю цієї групи є те, що саме єврейські імена, зокрема *Марія* та *Анна*, очолюють частотний десяток, а також 50% активних антропонімів. Деяко меншою, але досить чисельною є друга група — імена грецького походження (35%). Такі імена подибуємо в частотному десяткові (*Елена, Евгенія, Зинаида, Лидія*), а також з—поміж інших розрядів антропонімів. Третю групу імен утворюють латинізми із загальною чисельністю 14%. Фіксуємо такі одиниці серед активних і проміжних антропонімів. Майже однаковий відсоток в етимологічній групі посідають запозичення (6%) та слов'янізми (5%). Серед фактичного матеріалу фіксуємо германізми (найбільше), а також запозичення з грузинської (*Нина*) і скандинавської (*Ольга*) мов. Слов'янізми охоплюють давньоруські імена, польські антропоніми (поширені через проживання католиків на території міста), власне українське ім'я *Надежда* (*Надія*), болгарське *Злата*.

Отже, II хронологічний зріз має такі ознаки: 1) зменшення кількості носіїв порівняно з попередніми зрізами, а також фіксованих антропонімів; 2) традиційний склад частотного десятка; 3) розширення жіночого іменника за рахунок нових одиниць; 4) функціонування п'ятьох етимологічних груп та інші.

III зріз — це імена новонароджених упродовж 1920–х років. Загальна чисельність носіїв — 1 545, значно менша щодо попереднього десятиліття. Серед фактичного матеріалу фіксуємо 307 антропонімних одиниць.

Найуживанішими є: *Марія* (65 — 4,20%), *Надежда* (58 — 3,75%), *Лидія* (57 — 3,68%), *Елена* (56 — 3,62%), *Віра* (50 — 3,23%), *Галина* (49 — 3,17%), *Валентина* (43 — 2,78%), *Зинаида* (36 — 2,33%), *Евгенія* і *Любов* (34 — 2,20%), *Ольга* (33 — 2,13%). Особливістю цього десятка є те, що до нього входять не десять імен, а одинадцять (це характерно й для I зрізу). Знову частотний десяток очолює давньоєврейський антропонім *Марія*, а *Анна* остаточно залишила межі десятка. Вісім імен є спільними з попереднім зрізом (*Марія, Надежда* (*Надія*), *Лидія, Елена* (*Олена*), *Віра* (*і, е*), *Зинаида, Евгенія* та *Ольга*). Простежимо за динамікою жіночих антропонімів двох десятиліть у таблиці 1. Такі антропоніми, як *Марія, Елена* та *Зинаида* не змінили своєї позиції. Імена *Надежда* та *Лидія* перемістилися у висхідному напрямку (з третьої на другу та з дев'ятої на третю відповідно). Три одиниці частково втратили свою популярність і змістилися з другої сходинки на п'яту (*Віра*), з шостої — на дев'яту (*Евгенія*) та з сьомої — на десяту (*Ольга*). Фіксуємо появу нових антропонімів у складі частотного десятка — *Галина* (одразу шоста позиція), *Валентина* (сьома) та *Любов*, що поділяє дев'яту сходинку разом з ім'ям *Евгенія*. Ці імена активно обслуговували мешканців міста на минулих зрізах.

До активних антропонімів 20–х років XX століття належать: *Александра, Анна* (*Ганна*), *Бейла, Бестрель, Двоіра, Екатерина* (*Катерина, Катя*), *Людмила, Ни* (*і*) *на, Ривка, Роза* (*лія*), *Рухля, Сура, Тамара, Тать* (*і*) *яна, Фейга, Фрима, Эстер*. Склад активних імен знизився порівняно з минулими зрізами, але залишилися наскрізні улюблені антропоніми. Одиначними імена III зрізу є: *Адасія, Алина, Алиса, Альбина, Амелия* — усі перераховані імена не зафіксовані на жодному зрізі, тобто є новими, *Ангелина, Аполонія, Арина, Варвара, Вергинія, Вікторія, Владислава, Гилома, Гуаль, Гуаніна, Дарія, Дебора, Домнінія, Ева, Евдокія, Еліна, Жанета, Зорина, Йосифюда, Иранда, Іоана, Крейня, Кунта, Лада, Леокадія, Лера, Ліпа, Людвіга, Мальвіна, Манасія, Марина, Маріяхад, Марсель, Мирослава, Мокрина, Октавія, Ронда, Светлана, Стелла, Таміла, Уля, Феодосія, Цицилія, Чта, Элеонора, Эркінта, Юдна, Явоіра, Яніслава* та інші.

Особливістю аналізованого періоду є вживання імен за новим правописом. Це спричинило появу літери *i* на місці російської *и* (*Аріадна* — *Ариадна*, *Евгенія* — *Евгения*, *Зинаида* — *Зінаїда*, *Ирина* — *Ірина*, *Клавдія* — *Клавдия*, *Марія* — *Мария*, *Ніна* — *Нина*, *Софія* — *София*, *Юлія* — *Юлия*), вживання *i*, *e* на місці *ѣ* (*Вѣра* — *Віра*, *Вера*), апострофа (*Мар'ям*), фонетичні зміни у таких іменах, як *Екатерина* — *Катерина*, *Елена* — *Олена*, *Надежда* — *Надія*, *Наталия* — *Наталка* та інші. Серед фактичного матеріалу подибуємо розмовні варіанти: *Ася* — *Анастасія*, *Ліза* — *Елизавета*, *Зіна* — *Зінаїда*, *Катя* — *Катерина*, *Ліда* — *Лідія*, *Люда* — *Людмила*, *Маша*, *Маруся* — *Марія*, *Надя* — *Надія*, *Нюся* — *Ганна*, *Рая* — *Раиса*, *Роза* — *Розалія*, *Соня*, *Сося* — *Софія*. Оскільки зменшилась чисельність іудейського населення на території міста, фіксуємо лише 19 дволексемних імен і жодного трьохлексемного, що призвело до звуження антропонімної системи аналізованого періоду.

За етимологічним складом на III хронологічному зрізі виокремлюємо шість груп імен (пор., попередні зрізи мали лише п'ять груп). Першу групу складають імена давньоєврейського походження. Вона є найчисельнішою і обслуговує 41% носіїв переважно іудейської віри сповідання. Двічі меншою є група грецизмів (18%), що не є типовим: грецьких імен було на кілька відсотків менше ніж єврейських, хоча на II зрізі фіксуємо домінування грецизмів. Традиційно третьою групою імен є латинізм (14%). Більшість нових імен, що фіксуються на цьому зрізі, належать до запозичень. Отже, четверта етимологічна група — запозичення (11%). Подибуємо німецькі, французькі, тевтонське, скандинавське, грузинське запозичення. П'ятою є група імен слов'янського походження (10%). З'явилися такі нові імена цієї групи: *Бронислава*, *Ванда*, *Владислава*, *Зорина*, *Лада*, *Мирослава*, *Светлана*, *Тамила*, *Янислава*. Позитивним є те, що три антропоніми належать до найуживаніших імен (*Надежда*, *Вѣра* та *Любов*). І останню етимологічну групу імен утворюють новотвори (6%). Під впливом історичних подій минулого десятиліття з'явилися такі оніми: *Владлена*, *Ленина*, *Лениня*, *Лилия*, *Маина*, *Нинель*, *Октябрина*, *Рема*.

Отже, 1920–і роки характеризуються: 1) невеликою чисельністю носіїв, причиною чого стали історичні події; 2) зміни в правописній системі української мови, а саме наближене відтворення антропонімів до теперішнього звучання; 3) появою низки нових імен, що не вживалися на минулих зрізах; 4) функціонуванням розмовних антропонімів у офіційних документах; 5) виокремленням шести етимологічних груп імен, зокрема, групи новотворів.

Динаміка антропонімікону початку ХХ століття характеризується змінами в правописній системі, оновленням іменникового складу, функціонуванням розмовних варіантів імен, появою низки новотворів, що виник як результат історичних подій, а також поступовою втратою одиниць давньоєврейського походження.

Список використаних джерел

1. Система личных имен у народов мира / отв. ред. М.В. Крюков; АН СССР, Ин-т этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая. — М.: Наука, 1989. — 383 с.
2. Скрипник Л.Г. Власні імена людей: словник-довідник / Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківська; за ред. В.М. Русанівського. — 2-ге вид., випр. й доп. — К.: Наук. думка, 1996. — 335 с.
3. Трійняк І.І. Словник українських імен / І.І. Трійняк — К.: Довіра, 2005. — 509 с.

Women anthroponymicon of Kamyanets'-Podil's'kyi early twentieth century are the names of population born during the thirty years which reflects the historical, cultural and national characteristics. The aim of our investigation was to collect, analyze and organize women's anthroponymicon of the Kamyanets'-Podil's'kyi follow its dynamics, to determine the main features. The composition of the female noun is divided into three chronological sections: the first sections is newborns in 1900 years, the second sections is newborns in 1910 years, the third sections is newborns in 1920 years. The most popular names of the first chronological section are Mary Anne, Vera, Nadezhda, Elena, Olga, Alexandra, Eugenia, Antonina and Catherine, Zinaida. The most popular names of the second chronological section formed following names: Mary, Vera, Nadezhda, Elena, Anna Eugenia, Olga, Zinaida, Lydiya, Nina. The girls who born in the 1920 years very often had these names: Mary, Nadezhda, Lydiya, Elena, Vera, Galina, Valentina, Zinaida, Eugenia and Lybov, Olga.

The formation of a variety of women's names was investigation in the article. The main characteristics are the use of traditional noun; borrowing from other languages; operation of composites; the new formations. We have identified the etymological types female names beginning of the twentieth century and divided them into six groups: the names of Greek origin, the names of

Latin origin, the names of Hebrew origin, the names of Slavic origin, borrowings and neologisms. The collected materials made it possible to find the features of the spelling system anthroponyms in the early twentieth century. Dynamics anthroponymicon early twentieth century is characterized by changes in the spelling system upgrade noun structure and functioning of the spoken version of the name, the emergence of the new formations, which arose as a result of historical events, and the gradual loss of units of Hebrew origin.

Keywords: *anthroponym, the female noun, activity names, offbeat names, etymological types.*

Отримано: 7.11.2014 р.

УДК 378.016:811.111]:37.091.33-028.22

Саволайнен Я.В.

ВИКОРИСТАННЯ РІЗНИХ ВИДІВ НАОЧНОСТІ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

Навчання англійської мови, як засобу спілкування, вимагає цілеспрямованої уваги. Неможливо вивчати мову не знаючи слів. Лексична одиниця – ядро мови. Правильне вживання лексики та насичений словниковий запас це – ключ до вільного іншомовного спілкування. Постає питання: як найефективніше та найшвидше вивчати слова. Для того щоб досягти успіху та отримати результат потрібно ефективно сформуванню лексичну компетенцію учнів. Таким чином була обрана наступна тема: «Використання різних видів наочності у процесі формування лексичної компетенції».

Ключові слова: *лексична компетенція, наочність, граматичні навички, навчально-виховний процес, мовна модель.*

Актуальність теми полягає у тому, що за допомогою дослідження даної теми, критичного аналізу та порівняння з відомими вже підходами можливо виокремити ефективні способи використання різних видів наочності у формуванні лексичної компетенції на різних етапах навчання.

Предмет дослідження – доцільність та результативність застосування наочності, як окремого способу, та у поєднанні з іншими під час ознайомлення та автоматизації дій з лексичним матеріалом.

Об'єкт дослідження – різноманітні види наочності, способи їх використання у процесі формування лексичної компетенції.

Комплекс вправ для формування лексичної компетенції.

Особлива увага приділяється використанню засобів наочності через комплекс вправ, підібраних відповідно до індивідуально – психічних особливостей учнів.

Як відомо, процес навчання лексики формується поетапно. З цією метою ми розробили комплекс вправ для навчання іншомовної лексичної компетенції з використанням наочності для учнів 7-го класу. Комплекс включає вправи, де використовується вербальна та невербальна наочність, допомагає учням швидше зрозуміти та запам'ятати значення слова, співвіднести почуте з побаченим, усвідомити зв'язок предмета з його словесним оформленням та реальністю. Крім того, наочність допомагає розвивати аудитивний слух, сприяє тренуванню пам'яті, уваги і мислення. [2, 232]

На першому етапі навчання лексики при введенні нових ЛО застосовується зображальна та натуральна наочність.

На цьому етапі виконуються рецептивно – репродуктивні вправи. Такий тип вправи допомагає учням розвинути увагу та аудитивну пам'ять, сприяє швидкому сприйняттю значення слова та його звучання. Семантизація нової лексики з опорою на малюнок та мовний зразок допомагає розвивати уяву учнів, цікаво подати і закріпити нову лексику.

На першому етапі метою відповідних вправ є введення нових ЛО, розвиток аудитивної пам'яті, а також засвоєння нових лексичних одиниць у мовленнєвій структурі.

Наступним кроком у засвоєнні нових ЛО є тренувальні вправи зі словами та словосполученнями. На цьому етапі застосовуються диференційні, підстановчі, конструктивні та трансформаційні вправи. Водночас така вправа допомагає розвивати пам'ять, мислення, увагу, орфографічні навички письма та інше.

Метою другого етапу є автоматизувати дії учнів з ЛО, формувати лексичні навички письма, розвивати лексику – граматичні навички говоріння. Для закріплення і автоматизації зразків мовлення використовується такий вид мовленнєвої наочності як підстановчі таблиці. Робота з

підстановчими таблицями значною мірою сприяє автоматизації вивчення зразків, допомагає учням у доступній та легкій формі засвоїти зразок таким чином, щоб використовувати його в усному мовленні.

На цьому етапі переважають такі типи вправ як умовно – комунікативні, рецептивно – репродуктивні. Використання фонограми викликає інтерес, активізує роботу і сприяє запам'ятовуванню матеріалу.

Метою третього етапу є засвоєння лексичних навичок говоріння на рівні речення, вміння самостійно висловлюватися на понадфразовому рівні з використанням нової лексики. Слід зазначити, що межі між описаними етапами є умовними, оскільки лексичні навички формуються комплексно і паралельно з мовленнєвими вміннями [2, 234].

Формування лексичної компетенції відбувається поступово. Вправи та методи, які використовуються відрізняються залежно від етапу навчання лексики. Пропонуємо опрацювати лексичний матеріал соціокультурного змісту за алгоритмом, який враховує мету навчання на кожному з етапів та передбачає виконання відповідних мовних і мовленнєвих вправ. На підготовчому етапі вчителю треба проаналізувати відібраний матеріал щодо соціокультурного компонента та узгодити послідовність його використання на уроці відповідно до етапів формування лінгвістичної компетенції.

Етап рецептивно-репродуктивного тренування передбачає створення стереотипів вживання лексики соціокультурного змісту на рівні фрази. Тому треба добирати такі вправи, що сприяють автоматизації лексичних навичок.

Засвоєння лексики іноземної мови повинне мати не стільки теоретичний, скільки практичний характер, тому вчителі повинні прагнути розвинути в учнів не лише механізм знання, а й механізм володіння, розуміння.

На етапі комунікативної практики, метою якого є самостійне вживання лінгвістичного матеріалу в усіх видах мовленнєвої діяльності, доцільно використовувати такі вправи, як:

- pair up and comment on;
- match the dates and events and comment on them;
- look at the picture and imagine;
- prepare an advertisement/article for the school newspaper;
- find out more information about [2, 120];
- compose a dialogue with the following words;
- write an article to the school newspaper;

На даному етапі наочність посідає не останнє місце. Наприклад використання фраз кліше та таблиць по темі застосовують при складанні діалогів, та в монологічному мовленні.

Вибір прийомів семантизації нової лексики на уроці залежить від таких факторів:

- лінгвістичних – логічне пояснення слова;
- психолого-педагогічних – вікових особливостей психічного розвитку школярів, рівня володіння іноземною мовою.

Отже, лексичні вправи повинні бути спрямовані на усвідомлення лексичних одиниць, сприяти логічному мисленню, формувати мовленнєві уміння та навички, відповідати характеру навчального матеріалу, нести виховний характер.

Різні види наочності для формування лексичної компетенції.

Наочність – один із принципів навчання, що передбачає вивчення матеріалу на основі живої й безпосереднього сприймання учнями явищ, процесів, засобів дії або їхніх зображень, які вивчаються. Особливе місце принцип наочності посідає під час вивчення іноземних мов. Наочність створює умови для чуттєвого сприймання, приносить іншу дійсність у навчально-виховний процес.

Особливістю викладання іноземної мови у школі є те, що учні вивчають її у штучних умовах, коли необхідно широке використання засобів наочності, що виконує різні функції. Наочність служить опорою в розумінні сприйнятого на слух матеріалу, в іншому – забезпечує правильне осмислення його на етапі ознайомлення, у третьому – завдяки наочності створюються умови для практичного використання матеріалу, кращого його розуміння та активного використання учнями.

На початковому етапі навчання лексики засвоюється в основному конкретний словниковий матеріал. Позначувані ним предмети можна легко продемонструвати через показ самого предмета, дії або картинки. Предмети, дії або картинки, що їх демонструють, виступають джерелом сприймання. При такому демонструванні зорове сприймання, поєднуючись із слуховим, сприяє правильному сприйманню нового слова й міцному закріпленню його у свідомості учнів [5, 35].

На початковій стадії навчання ЛО особливе значення мають засоби зорового унаочнення, які допомагають учителю на всіх етапах роботи над мовним матеріалом, розвивати в учнів потрібні мовні уміння та навички. Не випадково однією із вимог, що ставляться перед укладачами підручників, є забезпечення їх комплектом наочних посібників.

Навчально-наочні посібники до підручника з англійської мови виконані у формі кольорових графічних малюнків. Зміст цих посібників, їх зображальне вирішення, цільове призначення цілком задовольняють їх ефективне використання у навчальному процесі.

Ці посібники використовуються для семантизації та засвоєння лексичного матеріалу і мовних моделей, для розвитку монологічного та діалогічного мовлення.

При вивченні іноземної мови велику роль відіграє використання наочних засобів – малюнків, картин, схем, таблиць, фотографій і т.д. Їхнє використання вносить різноманітність в навчальний процес. Учні мають можливість наочно уявити те, про що йдеться в тій чи іншій ситуації.

На уроках іноземної мови можуть бути використані учбові фільми як спеціальні (створені для демонстрації на уроках іноземної мови), так і не спеціальні (підготовлені для демонстрацій на інших уроках, але використані для показу на уроці іноземної мови). Такі фільми озвучуються вчителем на основі заздалегідь підготовленого дикторського тексту на іноземній мові. В даному випадку текст дикторського супроводу на іноземній мові не повинен бути дослівним перекладом дикторського тексту того ж фільму на українській мові.

Типи наочності для контролю лексичних знань.

Теорією і практикою навчання іноземних мов накопичено значний досвід використання різноманітних засобів зорової наочності, якими передбачена активізація цілої низки психічних функцій учнів в умовах навчальної діяльності у середній загальноосвітній школі. У змісті основних положень сучасної методики навчання іноземних мов розкривається специфіка використання наочності на уроці іноземної мови, яка полягає у тому, що різноманітні прийоми і засоби унаочнення слугують не лише для презентації певних предметів або явищ, але й як опора для продуктивного мовлення школярів.[17, 126]

Результат контролю залежить від правильного виділення його об'єктів, а також від способів виконання перевірочних завдань, серед яких контроль у формі гри має найвищу мотиваційну цінність.

Об'єктами контролю засвоєння школярами лексики англійської мови мають бути правильне впізнавання слухового і графічного образу ізолюваних лексичних одиниць, їх правильна вимова й написання, а також їх значення, тобто інформація, яка ними передається. Обидві сторони лексичної одиниці – зовнішня та внутрішня – являють собою єдність, яка здійснюється через ідентифікацію графічної або слухової ЛО з її значенням [13, 44]

Контроль є не лише засобом перевірки результату роботи вчителя а й самоперевірки учнів самовдосконалення. Щоб процес контролю був ефективним і не викликав негативної реакції у учнів потрібно заздалегідь передбачити форми контролю де можливо поєднати цікаві завдання із перевіркою засвоєних знань та вмінь. Така перевірка завжди супроводжується позитивними емоціями, зводить нанівець стресовий характер контрольної ситуації, сприяє діалогічному спілкуванню між учасниками процесу навчання, а значить, сприяє формуванню внутрішньої мотивації до контрольних дій. З цього випливає необхідність формування внутрішньої мотивації учіння школярів як однієї з цілей процесу навчання. Мотивація учіння залежить від декількох чинників, серед яких важливе місце займає організація навчального процесу, зокрема – контролю.

Про наявність лексичних знань в учнів свідчить їхнє розуміння значення нової ЛО в ізолюваному вигляді на слух та при прочитанні (у рецепції), а також їхня здатність вимовити й написати її відповідно до значення (в репродукції) в ізолюваному вигляді.

Прикладами завдань для перевірки наявності лексичних знань на рецептивному рівні в учнів можуть бути такі:

Приклад 1 (перевірка розуміння ЛО на слух) Пропонується гра-лото, для якої заздалегідь готуються карточки з декількома малюнками із зображеннями предметів і пронумеровані кружечки для закривання малюнків) Вчитель вимовляє англійською мовою нові слова, а учні закривають відповідний малюнок кружечком з номером. Вчитель вимовляє нові слова зі швидкістю, достатньою для свідомого оперування їх значеннями школярами. Учнів потрібно попередити про те, що як тільки вчитель назвав наступне слово, їм слід працювати із зображенням наступного предмета [13, 45]

Ця вправа некоммуникативна, рецептивна, одномовна тренувальна.

Таким чином формується бажання учнів розширити свій лексичний запас, виховується позитивна мотивація вивчення англійської мови.

Приклад 2 (перевірка розуміння ЛО при їх прочитанні). Вчитель, звертаючись до школярів, знову пропонує їм: виграє команда, яка швидше розташує картки зі словами англійською мовою під відповідними малюнками. Члени команд по черзі підходять до дошки і прикріплюють по одній картці під малюнками, швидко змінюючи один одного. Виграє команда, яка виконала завдання швидше і без помилок. Правильність і швидкість виконання завдання оцінюється вчителем (зовнішній контроль) і членами команди-супротивника (взаємоконтроль) [13, 45].

Ця вправа некомунікативна, рецептивна, одномовна тренувальна.

Приклад 3 (перевірка здатності учня правильно вимовити нові ЛО англійською мовою). Для цієї гри-естафети необхідно підготувати 2 комплекти малюнків із зображеннями предметів, назви яких діти щойно вивчили. Вчитель звертається до школярів: Ви розділитесь на дві команди і вишикуєтесь у проходах між партами. Перші члени кожної команди по команді вчителя швидко йдуть до його столу, беруть один з малюнків, вимовляють англійське слово, яке позначає зображений на ньому предмет, і відкладають картку. Далі вони повертаються до своєї команди, злегка торкаються долоні наступного учня (що є сигналом до його дії) і стають у кінець шеренги. Тепер до столу йдуть наступні учні, і так далі. Виграє команда, члени якої швидше і без помилок вимовили усі слова [13, 45].

Ця вправа умовно – комунікативна, рецептивно-репродуктивна, одномовна, тренувальна.

Отже, використання унаочнення при вивченні нових ЛО передбачає їх правильний добір та знання методики роботи з ними.

Наочність має велике значення в навчанні, особливо коли поєднуються всі види. На нашу думку, правильно підібрані засоби унаочнення сприяють ефективному засвоєнню мовного матеріалу і розвитку навичок та вмінь усного мовлення. Наочність потрібно застосовувати на всіх етапах уроку, оскільки вона є стимулом для висловлення думки. Наочність розширює запас реальних уявлень учнів про дійсність, полегшує пізнання, покращує запам'ятовування, підвищує увагу та інтерес учнів, сприяє розвитку в них конкретного мислення і тим самим полегшує перехід до абстрактного мислення, усвідомлення загального. Наочність також робить урок цікавим, змістовним та різнобарвним. Проте, треба завжди пам'ятати, що унаочнення не мета, а засіб, що сприяє ефективному навчальному процесу. Таким чином можна стверджувати, що наочність є результативною і може використовуватися на заняттях в школі. Вона активізує процес вивчення мови та сприяє розвитку креативності учня. [2, 234]

Отже, можна зробити чіткий висновок, що навчання практичного володіння іноземною мовою неможливе без широкого використання наочних посібників: зорових, слухових та зоро-слухових.

На всіх ступенях навчання особливе значення мають засоби зорового унаочнення, які допомагають учителеві на усіх етапах роботи над мовним матеріалом, розвивати в учнів потрібні вміння та навички. Не випадково однією з вимог, які ставляться перед укладачами підручників, є забезпечення їх комплектом наочних посібників. Використання наочних посібників у навчальному процесі сприяє індивідуалізації навчання, збільшує час для мовної практики кожного учня.

Ситуативна спрямованість картинної наочності узгоджується також з принципом моделювання мовної діяльності, який лежить в основі сучасного процесу навчання іноземних мов.

Безпосередня презентація мовної моделі через мовну ситуацію за допомогою зорово-слухової наочності допомагає учням пов'язати її формальне утворення з ситуаційним значенням, внаслідок чого мова сприймається як засіб реального спілкування.

Все сказане характеризує роль картинної наочності, яку вона відіграє протягом усього процесу навчання іноземної мови, починаючи із засвоєння нових слів і закінчуючи вмінням спонтанно висловлюватись іноземною мовою.

Список використаних джерел

1. Алексеева И.В. Использование ситуативных картинок на уроках английского языка / И.В. Алексеева // Иностранные языки в школе. – 2002. – №6. – С. 29-32.
2. Безкоровайна Ю. Унаочнення як засіб формування іншомовної лексичної компетенції учнів / Ю. Безкоровайна // Студентський науковий альманах факультету іноземних мов. – 2009. – Вип 1(6) – С. 230-234.
3. Беляев Б.В. Психологические основы усвоения лексики иностранного языка / Б. В. Беляев. – М.: Просвещение, 1964. – 136 с.
4. Березенська Л. В. Як сформулювати лексичну складову соціолінгвістичної компетенції / Л. В. Березенська, Н. О. Сіваєва // Іноземні мови. – 2006. – №3. – С. 44-46.
5. Дроздовська І.В. Наочність / І. В. Дроздовська // Англійська мова в початковій школі. – Харків. – 2008. – №9. – С. 35-38.
6. Козачінер О.С. Формування лексичних навичок в учнів 1-го класу / О.С. Козачінер // Англійська мова та література. – 2008. – №3. – С. 3-5.
7. Колкер Я.М. Практическая методика обучения иностранному языку / Я.М. Колкер, Е.С. Устинова, Т.М. Еналиева. – М.: Академия, 2000. – С.150-155.
8. Коломінова О. О, Формування англійської лексичної компетенції / О.О. Коломінова // Іноземні мови. – 2005. – №2. – С.48-51.
9. Кравчук Л. Побачити кожний успіх: особливості навчання лексики на початковому етапі / Л. Кравчук // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2009. – №2. – С.43-48.

10. Куклина С.С. Коллективная учебная деятельность в группе на этапе формирования навыков иноязычного общения / С.С. Куклина // Иностранные языки в школе. – 1998. – №5. – С.11-17.
11. Малкина Н. А. О роли наглядных компонентов / Н.А. Малкина // Иностранные языки в школе. – М., 2008. – №6. – С.22-27.
12. Мороз С. Методичні рекомендації щодо використання фотографій на уроках англійської мови як засобу розвитку мовленнєвої компетенції / С. Мороз // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2007. – №1. – С. 28-31.
13. Москалюк Л.В. Ігрові завдання для контролю лексичних знань молодших школярів на уроках англійської мови / Л.В. Москалюк // Іноземні мови. – 2006. – №3. – С. 44-45.

English learning takes one of the leading places in the overall education of students and in all-round development in general. Knowledge of a foreign language is combined with knowledge of the words, while knowledge of language is connected with lexical skills. So lexical skills should be considered as an important component of the content of foreign language teaching, and exactly their formation is the purpose of learning vocabulary. In order for effective learning and matched methods meet the needs of students, the learning of lexical material is divided into stages. Thus there are: The first stage is to familiarize students with new lexical units; The second stage is the stage of automation of the actions of the students with new lexical units, where there are: a) automation at the level of word forms, free word combinations and phrases, sentences, b) automation at the over phrasal level – dialogic or monologic unity. Familiarization with new lexical units begins with semantization – disclosure of the new words meaning. Semantization methods are divided into translatable and non-translatable. Non-translatable methods include: visual semantization (demonstration of drawings, objects, slides, pictures, gestures, movements, and so on), the language semantization, definition, interpretation. The use of visual methods can be descriptive and objective. Some methods have their advantages and disadvantages and it is impossible to select one the most effective. The words of the English have different shapes, values, composition, they express the objects or abstract phenomena. That is why it is advisable to pick up semantization method for individual word or group of words. It is effective to use the combination of several methods. It is impossible to learn the language, not knowing the words. A lexical unit is the core of the language. Correct usage of vocabulary and a rich vocabulary is the key to a free communication in foreign language. The question is as follows: which way of learning the words efficiently and quickly is the best one. In order to succeed and get the results you need to effectively form a lexical competence of students. Thus the following theme was chosen: «The use of different types of visual methods in the process of lexical competence formation».

Key words: lexical competence, use of visual methods, grammar skills, educational process, language model.

Отримано: 14.10.2014 р.

УДК 811.161.2'373:821.161.2-313.1Г;М1/7.08

Свідрук О.О.

ПРОЦЕС ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЇ У СУЧАСНИХ САТИРИЧНИХ РОМАНАХ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ М.ГРИМИЧ «ВАРФОЛОМІЄВА НІЧ» ТА М. МЄДНІКОВОЇ «ТЮ»)

В статті розглядається тенденція до проникнення термінів в мову сучасних художніх текстів, стадії детермінологізації. При введенні термінів до системи виразових засобів слід зважати на об'єкт мистецького зображення, на індивідуальні особливості творчого методу письменника, на його естетичні уподобання.

Ключові слова: термін, детермінологізація, текст, семантика слова.

Термінологічна лексика української мови за останні кілька років пришвидшила темпи свого розвитку. Розвиваються нові галузі людської діяльності, що зумовлює появу нових термінологічних одиниць на позначення невідомих раніше понять. Поява великої кількості нових слів у будь-якій мові неминуха, оскільки розвивається наука і техніка, міжнародні контакти, туризм незалежно від чийось бажань. Однак скільки б не було терміносистем в українській мові, якою б досконалою не була їхня внутрішня організація, вони не зможуть не тільки замінити, а навіть конкурувати зі спільним для всіх засобом спілкування – літературною мовою. Літературна мова, постійно пов'язана з діалектизмами, жаргонізмами, ненормативною лексикою, поповнюється

ними, видозмінюючи їх, але особливо активно взаємодіє на сучасному етапі розвитку з термінологічною лексикою [7, 33].

Дослідженням щодо функціонування термінологічної лексики у художньому стилі займалися: Ермоленко С.Я., Дядюра Г.М., Єщенко Т.А., Озерова Н.Г., Синиця І.А., Карпова В.Л., Стишов О.А.

Об'єктом дослідження є процес детермінологізації у художніх творах сучасних авторів.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть відбувається активний процес входження елементів наукового стилю в художні тексти, що відображає загальну тенденцію до інтелектуалізації літературної мови, і кваліфікується як процес детермінологізації – “перетворення терміна у звичайне слово шляхом нейтралізації його дефінітивної функції” [5, 5]. Терміни в науковій прозі є найбільш поширеним засобом вираження наукових понять і несуть науково-пізнавальну функцію, то в художній прозі вони несуть особливу функцію, стилістичну. Основною умовою стилістичного використання термінів є чітке усвідомлення термінологічного значення. Іншими словами, передумовою для стилістичного використання терміна є його повна співвіднесеність з одним термінологічним рядом.

Детермінологізація – досить активний процес розвитку мови. Термін покидає вузько наукову систему свого функціонування і стає відомими не тільки обмеженому колу спеціалістів конкретної галузі, а усім носіям мови. Проникнення термінів має прояв у статичній й динамічній. Як динамічне явище – міграція спричиняє кількісне й якісне збагачення лексики загального вжитку на рівні мовлення. «Розширення сфери функціонування терміна, знання його більшою частиною носіїв мови можуть викликати розгалуження семантичної структури терміна у новій системі внаслідок нового термінологічного значення. Тобто термін використовується у новій номінативній функції, отримавши іншу денотативно-сигнітивну зіставність, він стає двоплановим словесним знаком» [6, 210].

Велику роль в активізації процесу детермінологізації відіграє інформаційна революція, яка призвела до зростання рівня освіченості лінгвосоціуму й ролі науки у всіх сферах суспільного буття, вияву інтересу до науково-популярних телепрограм та телеканалів, створення українських енциклопедичних видань, розрахованих на широке коло читачів (універсальні словники-енциклопедії), що у текстах сучасної художньої прози знаходить відображення в орієнтації на нового читача, враховуючи рівень освіченості, ерудиції, знання лінгвокраїнознавчої інформації тощо.

Досліджуючи можливості стилістичної та семантичної детермінологізації, В.Л.Карпова визначила основні типи поєднань термінологічних слів зі словами інших лексико-стилістичних категорій у контексті твору, а саме: 1) збереження прямого номінативного значення термінологічного слова, зв'язку з відповідною системою термінологічних понять та формування емоційних, експресивних відтінків суб'єктивної оцінки, модальності; 2) вживання терміна у переносному значенні без повної втрати зв'язку з відповідною системою термінологічних понять; 3) використання термінів у нетермінологічному семантико-стилістичному плані (вторинно-переносне використання) [2, 124-127].

У сучасних творах спостерігається тенденція до використання термінів, які є представниками терміносистем різних галузей знань, без помітних зрушень у семантиці слова (перша стадія детермінологізації): «*Бо що таке вилізана, відредагована, відкоригована, відрепетирувана, завчена напам'ять з усіма комами, фонетичними і смисловими акцентами, паузами, двозначностями, патетикою промова ...*» [3, 140]; «*І не забувай, що зараз наша так звана політична еліта вимірюється не за байтами, а за децибелами*» [4, 134]; «*І той самий досвід пхав її, не питаючись, невідь куди, щоб її ялове життя не залишилося самим дефісом між роками народження і упокоєнням на затишних тиховодних могилах*» [4, 111]; «*Спроби турецькопідданого надурити її в розрахунках, приховати справжній прогресуючий прибуток, свій відсоток з якого Нінон вже двічі підвищувала, вона придушила в зародку, як Ксена принцеса-воїн*» [4, 60]; «*Як це їй вдалося – справа грамотно проведеного маркетингу і знання людської психології*» [4, 59-60]; «*На брифінгу, що його повела для бабів Валентина у новому помешканні родини Вовчиків, по тому, як кіт Мариська урочисто першим переступив поріг, сторожко обнюхуючи незнайомі кути і визначаючи меридіани і паралелі енергетичної сітки, яка згідно з останніми приписами науки повинна бути у кожній порядній оселі, Валентина Вовчик, або Тіна Вовк, як значилось на її візитівці, розкрила таємницю свого обличчя*» [4, 54]. Наведені приклади свідчать про те, що введення у тексти художніх творів термінологічної лексики призводить до інтелектуалізації літературної мови та свідчить про їх функціональну близькість.

Частими є також вживання термінів, у яких спеціальне значення узагальнюється. Наприклад: алгоритм – «система правил виконання обчислювального процесу, що приводить до розв'язання певного класу задач після скінченного числа операцій» [1, 13] ⇒ «закономірність,

послідовність дій»: «*Алгоритм сучасних роксолянських набігів на Туреччину був усім відомий. Спершу – гоц, гоц, гоц, приїхали, розбрелися, рознюхалися. Тоді – гоца-драла, гоца-драла по шинках та банях. І насамкінець – драла, драла, драла, аби ноги на плечі, і на них вироблене, змордоване тіло із заробленими болячками й синцями*» [4, 59]; марафон – «1. Вид легкоатлетичних змагань; 2. перен. Про поїздку, політ і т. ін. на велику відстань, пов'язану із значними труднощами; 3. перен. Про тривале і напружене змагання, конкурс; 4. перен. Про які-небудь дії, події, що є тривалими й напруженими» [1, 509] ⇒ «перегони»: «*Тож переінакшимо нашу фразу на: розпочався виборчий марафон*» [3, 34].

Крім того в сучасних художніх текстах спостерігається процес активної метафоризації лексики тих сфер життя, які привертають особливу увагу суспільства: файл – «1. спец. Сукупність взаємопов'язаних блоків інформації, яка розпізнається комп'ютером як одне ціле» [1, 1314]: «*Думка “набуваю спеціалізації чавити людей” з файла свідомості про луснуту голову на Собачому хуторі вже не вмикалася болісно*» [4, 187]; сайт – «сторінка для викладення інформації зі своєю адресою в Інтернеті» [1, 1095]: «*То розширюй власну свідомість! Впускай до неї нові реалії! Відкривай для них нові сайти у своєму персональному комп'ютері. Отому, що під тім'ячком*» [4, 188-189]; децибел – одиниця виміру гучності звуку; десята частина бела» [1, 228] „– *Слухай, кицюню, а звідки ти цю русалку знаєш? – просичала Лідка, коли гамір за столом набув звичних алкогольних децибелів*» [4, 156]. Термінологічні слова служать для яскравої передачі думки, для створення оригінального художнього образу. Особливої експресії набуває термін тоді, коли автор навмисне, із стилістично-виражальною метою вживає його поряд з іншостильовими мовними елементами, наприклад, з розмовно-побутовими.

Крім уживання термінів у прямому значенні, в художньому стилі вони використовуються як виразний зображальний засіб. Термін може зберігати свою номінативну функцію, але, поставлений у невідповідний контекст, створює комічний ефект. При введенні термінів до системи виразових засобів слід зважати на об'єкт мистецького зображення, на індивідуальні особливості творчого методу письменника, на його естетичні уподобання. Уміле використання цього розряду слів розширює тематичні обрії літератури, сприяє дальшому збагаченню палітри мовно-зображальних засобів письменства, а отже, й сучасної української літературної мови.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2003. – 1440с.
2. Карпова В.Л. Термін і художнє слово (Термінологічна лексика в мові сучасної української поезії) / В.Л. Карпова. – К.: Наукова думка, 1967. – 132с.
3. Гримич М. Варфоломієва ніч: Роман / М.Гримич – Львів: Кальварія, 2002. – 160с.
4. Меднікова М. Тю!: Роман-фрістайл з елементами аерофотозйомки / М. Меднікова – Львів: Кальварія, 2003. – 228с.
5. Непийвода Н.Ф. Детерминологизация как результат взаимодействия общелитературной и терминологической лексики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.01. «Українська мова» / Н.Ф. Непийвода. – К., 1983. – 22с.
6. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство: Підручник / Т.І. Панько. – Львів: Світ, 1994. – 214с.
7. Туровська Л. Термінологічна лексика на сторінках періодичних видань / Л. Туровська // Українська мова. – 2007. – №2. – С. 33-41.

The terminological lexical units in the artistic text widen their semantics, functions and define the tendencies of art style development in modern period, characterize writer's individual style. Penetration of terms from separate sciences can be explained by the fact that depending from the social development, importance of a specific field range of problems, the most actual terms penetrate into language of artistic texts. While determinologization the broadening of a specific term meaning occurs, besides that field of its using and its combination possibilities become wider. While process of determinologization word goes through several stages. On the first stage word loses its terminological character only partially. The defined concept remains the same, but there, depending on the context, some extra nuances may appear and it reflects the individual perception of the object or phenomenon by a speaker. The next stage of determinologization means the registration of the term as the word of common literary language and its fixation in dictionaries.

In artistic texts terms often occur as means of creating of comic effect, which is reached by author's linguistic methods. Figurativeness of terminological lexical units Terms in artistic texts are used as means of heroes' linguistic characteristics. In this case both scientific and technical terms are used as relative method of indirect description of the environment, situation, and interests of person-

ages. An important thing is that for understanding the text it is not necessary to know the exact meaning of the term. In some situations the special terminology in direct speech of heroes creates not only the language portrait, but also the satiric effect.

Key words: *term, determinologization, text, semantic of word.*

Отримано: 4.11.2014 р.

УДК 811.161.2'371

Соловій У.В.

ІЛЛОКУТИВНА СИЛА ЯК СКЛАДОВА АКсіОЛОГіЧНОГО ЗНАЧЕННЯ ОціННО-ОБРАЗНИХ НОМіНАЦіЙ

У статті розглядаються іллокутивні сили оцінно-образних номінацій як складові загального прагматичного значення, що визначають перлокутивний ефект висловлювання; ілюструються типи мовленнєвого впливу, марковані відповідними іллокутивними функціями і відповідно сформовані ними види взаємодії.

Ключові слова: *іллокутивна функція, мовленнєвий акт, оцінно-образна номінація, перлокутивний ефект, прагматичне значення.*

Максимально реалізуючись у мовленнєвих актах оцінки, аксіологічні номінації активізують особливого виду іллокутивні сили (функції кваліфікативних мовленнєвих актів, за Остіном [3, 16]), що, будучи частиною загального прагматичного значення, визначають перлокутивний ефект висловлювання – зміну емоційного стану адресата в результаті мовленнєвої дії [3, 165].

Іллокуція як частина загального прагматичного значення, що містить інформативний, контролюючий та емотивний аспекти, охоплює інтерпретаційні сфери цього значення і відображає інструментальний характер впливу у процесі комунікації, спосіб його реалізації (яким чином адресант впливає на адресата), передумови, ефективність тощо.

З позиції мовленнєвої активності індивідів іллокуція як комунікативно-функціональна чи прагматична перемінна розглядається на рівні «соціального спілкування» партнерів і є однією зі сторін суспільної діяльності, що відображає навколишню дійсність з позиції оцінного мовленнєвого акту.

Вона може характеризувати і сам процес впливу в семантичному та функціональному аспектах, охоплюючи найрізноманітніші параметри налагодження стосунків між комунікантами. Серед них – рольова позиція партнерів та їх соціальний статус; ступінь впевненості одного зі співрозмовників у погодженому типі взаємодії; оцінка реальності досягнення очікуваного результату; пріоритетний характер актуалізованих ініціатором дій та пов'язаних із ними прагматичних змістів.

Залежно від спрямованості мовленнєвого впливу і чинників, що зумовлюють прагматичне значення, А. Романов виділяє чотири найчастіше використовувані типи впливу, марковані відповідними іллокутивними функціями, і відповідно сформовані ними види взаємодії.

Це конститутивна іллокутивна функція та декларативно-експресивний вид взаємодії; репрезентативна іллокутивна функція й контактнорегулятивний тип взаємодії; інтерактивна іллокутивна функція та директивний вид взаємодії; когнітивна іллокутивна функція й інформативно-дескриптивний тип взаємодії.

Конститутивна іллокутивна функція співвідноситься з такою типовою взаємодією, під час якої мовленнєва активність спрямована на фіксування, констатацію певного стану речей, явищ, справ у світі (декларативно-експресивний вид взаємодії) [9, 56].

Порівняймо: *«Газдівство у старій Лесихи несогірше. Хата хоть стара, та ще добра; будиночки нові, просторі, опрятні, худібка красна, що господи, гладке кожде, мов слимак. Пасіка також по смерті небіжчика Леся не пішла наворотом»* [11, 3].

Оцінно-образні номінації у складі зазначеного мовленнєвого акту виконують іллокутивну функцію фіксування існуючого у господарстві старій Лесихи порядку. Найменування *«газдівство несогірше»*, *«будиночки нові, опрятні»*, *«худібка красна»* тощо свідчать про позитивний знак коментаря-висловлювання.

З погляду референції і ставлення до описаної ситуації, інформація, реалізована в оцінному мовленнєвому акті, ділиться на предметно-логічну або первинну (констатація факту про існування у селянки господарства), не пов'язану з ситуацією та учасниками спілкування, і прагматичну, оцінну, або вторинну інформацію, зумовлену мовленнєвою ситуацією (газдівство жінки оцінюється позитивно; суб'єктом оцінки є оповідач, а також широкий загальний сукупність осіб, що

утворюють певний соціум зі спільними стереотипами, думка яких є істинною в «реальному світі» [3, 69] населення села, де мешкала Лесиха).

Про експресивність повідомлюваної інформації-коментаря свідчить наявність у висловлюванні оцінних номінацій з позитивним аксіологічним знаком «несогірше», «добра», «опрятні», «красна», а також використання іменників з відтінком пестливості, гіпокористик, «будиночки», «худібка», суфікси яких вказують на присутність у номінаціях конотативної семи з позитивною оцінкою.

Репрезентативна іллокутивна функція співвідноситься з такою типовою взаємодією, під час якої мовленнєві дії торкаються інтересів співрозмовників, їх ставлення до стану справ, процесів, репрезентованих самим мовцем (контактно-регулятивний вид взаємодії) [9, 195]. Наприклад: «*А тут єство самої речі: Кузня урядовців, слуг, рабів, комедіантів, прислужників темного духа*» ... *захочуться за написсю: «Alma mater»* [5, 211].

У зазначеній комунікативній ситуації зображений конфлікт між двома думками, що репрезентовані оцінно-образними номінаціями, які на аксіологічній шкалі займають протилежні позиції. Типова, загальноживана, традиційна характеристика вищого навчального закладу як «*alma mater*» – «*матері-годувальниці*», місця, де хтось виховувався, набув професійних навичок, закодована у найменуванні з позитивною оцінкою семою.

На протигагу їй індивідуальна думка носія процитованого висловлювання маніфестує різкий осуд, зневажливе ставлення до *Alma mater*. Адресант номінує її «*кузнею... слуг, рабів, комедіантів, прислужників темного духа...*», активізуючи приховану, імплікаційну, потенційну сему з негативним аксіологічним знаком, що виявляється у вторинній номінації вищого навчального закладу.

Вважаючись додатковою, факультативною, вона протиставляється основним компонентам семантики найменування і є оказіональним утворенням визначеного контексту. В аналізованому оцінному мовленнєвому акті номінації з потенційною негативною семою, носієм якої є індивід, протиставляються найменуванню з обов'язковою позитивною семою, творцем якої є широкий загал. Породжена ними «аксіологічна суперечка» (зіткнення поглядів різних суб'єктів процесу оцінювання щодо єдиного об'єкта) активізує репрезентативну іллокутивну функцію, яка в свою чергу породжує контактно-регулятивний вид взаємодії.

Інтерактивна іллокутивна функція співвідноситься з такою типовою взаємодією, при якій мовленнєві дії учасників комунікативного акту розкривають або фіксують умови взаємостосунків між партнерами з приводу якогось майбутнього чи очікуваного одним зі співрозмовників учинку або події (директивний вид взаємодії) [9, 196].

Порівняймо: «*Один підійшов і приложився до хреста: – Благословіть, панотче! – сказав по-українськи. «Блаженний муж на лукаву не вступає раду і не стане на путь злого та з лютим не сяде», – говорив отець Савишин, вдивляючись у воляк своїми розпаленими очима*» [7, 86].

Шляхом актуалізації аксіологічних знаків оцінно-образних номінацій аналізовані висловлювання висвітлюють умови взаємодії учасників даної комунікативної ситуації. Каючись, воляк, що разом з іншими повинен знищити церковні дзвони, просить у священника благословення.

Перформативне імпліцитне висловлювання: «*Благословіть, панотче!*» не тільки активізує процес розкаяння, а стає причиною диференціації, відмежування прощеного солдата, що уникнув гріхопадіння, від юрби інших грішників. Процес благословення і розкаяння, відтворюючись в оказіональному протиставленні оцінних номінацій з протилежними аксіологічними знаками «*блаженний муж*» («+») – «*не стає на путь злого, з лютим не сяде*» («-»), проектує позитивні стосунки між партнерами зазначеної комунікативної ситуації, одночасно формуючи вороже ставлення до них з боку інших – «*не благословенних*».

Когнітивна іллокутивна функція репрезентує такий тип впливу, під час якого співрозмовникові передається інформація про ставлення мовця до якогось фіксованого ним стану речей, справ, ситуацій навколишнього світу (інформативно-дескриптивний вид взаємодії). Наприклад: «*Я глянув на неї. Надзвичайно гарна була вона тоді... – Знаєте, ви надзвичайно гарні зараз! – Проти волі вирвалося у мене*» [2, 496].

Оцінно-образна номінація «*надзвичайно гарна*» з позитивною аксіологічною семою виражає думку окремого індивіда щодо зовнішніх даних його співрозмовника (красивої жінки). Вказана оцінка підсилюється цілим рядом чинників, серед яких афективний прислівник «*надзвичайно*», що, поєднуючись з аксіологічним найменуванням «*гарна*», виконує роль інтенсифікатора; використання ввічливої форми звертання у другій особі множини до жінки, що активізує не тільки фактор недостатньої знайомості, але й підкреслює велику повагу і шану; сильна позиція оцінно-образної номінації у структурі мовленнєвого акту (автор вводить найменування не тільки у діалогічну репліку суб'єкта оцінювання – вербалізована номінація є реалізацією його думки «*Я глянув на неї [і подумав – У.С.], надзвичайно гарна... – ...Ви над-*

звичайно гарні... – ... вирвалося у мене»). У результаті інтенсифікації оцінне найменування повинно викликати відповідний перлокутивний ефект – зміну емоційного стану адресата повідомлення і одночасно об'єкта оцінювання, – чого і домагається адресант висловлювання – суб'єкт оцінювання.

Класифікація іллокутивних функцій, зміст окремих іллокутивних сил не лише окреслюють комунікативну спрямованість висловлювання [3, 373], його явно виражені чи приховані цілі [3, 390], але й диференціюють характер мовленнєвого впливу та способи його реалізації (яким чином та за допомогою яких вербальних і невербальних засобів партнери комунікативної ситуації впливають один на одного), передумови, ефективність тощо.

У текстах «малої прози» кінця XIX – початку XX століття, крім перелічених типів іллокуції, присутні і такі функції оцінно-образних найменувань, завдяки яким формується цілісність та зв'язність художнього тексту, інтенсифікуються та індивідуалізуються аксіологічні відтінки номінацій, підсилюється їх роль у творенні художніх образів:

1) акумуляційна – функція накопичення «семантичної текстової енергії», яка найоптимальніше репрезентується оцінно-образними найменуваннями, що виконують роль заголовків, є стрижневими, текстоорганізуючими елементами («Природа» О. Кобилянської, «Злодій» В. Стефаника, «Дозрілий» О. Маковей, «Більмо» Марка Черемшини тощо);

2) евфемізаційна – функція заміни найменування з високим ступенем інтенсивності переважно негативної ознаки синонімічною номінацією з нижчим ступенем емоційності або табуованої лексики загальноживаним найменуванням, що репрезентує спосіб сприймання певного явища («Марод пищав крізь сон і спіався, як перший-ліпший з отсих, що мають тоту слабкість» [шизофренію – У. С.] [14, 131]).

3) дисфемізаційна, яка полягає у заміні, без об'єктивних на те підстав або мотивацій, позитивно забарвленого чи стилістично нейтрального слова негативно забарвленим з метою виявлення певного психологічного стану особи, ставлення її до когось / чогось («Николка десь вибіг на вулицю, а дівчище (так називала Василену) засувала горшки в піч...» [7, 68]);

4) експресивізаційна, що виявляється у підсиленні емоційних та психічних реакцій і реалізується не тільки у номінаціях, які містять сенсорну чи сублімовану оцінку, але й у найменуваннях на позначення модальностей інших типів («А горенько тяженьке! – промовляє чорнява струнка молодиця. – І до чого тільки людина не доведе себе!..» [1, 75]);

5) трансформаційна, що репрезентує видозміни позитивного / негативного оцінного значення у протилежне в позитивно аксіологічній / негативноаксіологічній номінації, маніфестується різними засобами іронії, гумору чи сарказму і виявляє високий ступінь негативної/позитивної ознаки.

Будучи однією з найважливіших іллокутивних функцій, вона реалізується такими способами:

1) порушення відповідності між поняттям і найменуванням на його позначення з одночасним протиставленням об'єктивного та суб'єктивного факторів оцінної структури (створення іронічного ефекту): «Ото, братця, дівчина: ноги як стовпці, сама як груба, а сліпа тільки на одне око» [1, 125]; додатковим засобом реалізації трансформаційної функції вважається іронічна інтонація як контекстуальний засіб створення комічного ефекту;

2) використання номінацій з цілком протилежною аксіосемантикою: «О, чому ні! – той йому. – Там і в тих, що оце й я сиджу через їх... до-о-обрі, як змії» [10, 153]; додатковим засобом репрезентації згаданої функції є навмисне перекручення звукової оболонки слова;

3) вторинне номінування об'єкта мовлення-оцінювання із застосуванням лексем метафоричного характеру з протилежним аксіологічним знаком («Чув цих студентів у поїзді, як на святки їхали, – полівка, свату, а не люди! Пишеться – студент, а вимовляється – старець» [4, 87];

4) використання найменувань з контекстуально зумовленим, співвіднесеним з певною ситуацією мовлення антифразисним значенням, яке активізує в аксіологічному мовленнєвому акті антонімічні асоціативні зв'язки, наприклад: «А все-таки кожний радник працює головою. Витриваліші, то кивають головами, а м'якші, то як котрий на вдачу. Один хилає свою голову на поруччя, відчиняючи широко рот, а інший, то лишень клонить свою вдолину. Але всі разом одностайне сплять так твердо, що при кінці засідання треба кодного порядно потермосити, заки спам'ятається» [6, 243].

5) декодування внутрішньої форми оцінно-образних найменувань і наступна активізація об'єктивного чинника оцінки у тих комунікативних ситуаціях, які вимагають протилежного, переносного, «прочитання» семантики номінації («А звідки ж ти взявся, коли не маєш нікого? З кропиви? Ти, певне, покропивник? ... – Гм, Макітра ... Чекай, будемо мати в чім мак терти!») [14, 112].

В окремих аналізованих текстах мовленнєві акти інколи втрачають свою аксіологічну інформативність. Тоді їх роль зводиться тільки до виконання комунікативних завдань.

Кваліфікативні висловлювання такого типу, трансформуючись, реалізують функції модальностей інших видів – виражають схвалення, захоочення, комплімент, осуд, задоволення або невдоволення, передають гнів, здивування, радість тощо.

Порівняймо: «*Най багацкі молодиці мене знають, най на мене банують, єк я на них банувала. Тоті юди, тоді осуди, тоді вуводи гонорні. Тоті хавки капаністі, тоті рібі капавки прижмурені*» [12, 248]; «*Тоді кожда неня завертає назад своїх доньок і вцитькує їх, щоби свою роботу робили і навіть оком не повели поза вориння на пометення, на нечесть і осоругу людську, на гаддя сорокате, пуголовиці безчесні, чорногорське насіння, погане коріння*» [12, 150].

Оцінно-образні номінації, використані у представлених сегментах, характеризуються високим ступенем негативної ознаки, яка інтенсифікує модальність іншого виду – вираження гніву шляхом використання лайливої лексики, репрезентованої аксіологічними найменуваннями негативного типу.

Однак найчастіше аксіологічна номінація у згаданих мовленнєвих актах перебуває в позиції апелювання (звертання) або вигуку. Наприклад: «*Плачі опинилися перед Дзельманом, а він став їх розпізнавати: «А то ви, Митришко-душко? – А то ви, Николаїшко-засулько? – А то ви, Петришко-душко? – То ви, Васишко вгідна? – То ви, Марічко чічена? – Ба ци то ти, Анничько срібна? – То ти, Кіцо солодка? – Люб'етка мої любі, вас є штири газдині, а три дівчині...кажіт, сарачета, чого плачете...»*» [12, 159].

Усі первинно аксіологічні найменування – синоніми загальнооцінної номінації хороший (гарний) – діалектного характеру й вирізняються високим ступенем експресії. Однак у теперішньому їх використанні домінують не функція оцінної інформативності, а функція компліменту, захоочення до відвертості, схиляння до довіри.

Еквіваленти слова «гарна» – «душка», «зозулька», «вгідна», «чічена», «срібна», «солодка» відрізняються яскравою метафоричністю, проте аж ніяк не оцінюють свої об'єкти. Це свого роду естетичні кліше, схеми комунікативної поведінки, що передбачають позитивний результат. Функціонування таких лексем у мовленнєвих актах специфікується їх роллю у висловлюваннях як номінацій-звертань, номінацій адресата мовлення.

Адже звертання, з функціонального погляду, двобічне. З одного боку, воно дозволяє адресатові ідентифікувати себе як отримувача повідомлення. З іншого – в апелюванні часто виражається ставлення до адресата мовлення. Саме така двоїстість є причиною того, що в позиції апелювання поєднуються ідентифікаційні номінації та номінації суб'єктивно-оцінного типу [13, 340].

Аналізовані висловлювання є репрезентантами інтерперсонального аспекту комунікації, сфери, де панують релятивні номінації, тобто імена на позначення стосунків (емоційних, родинних, соціальних тощо) між адресантом та адресатом мовлення. Згадані аксіологічні найменування-маркери вказують на односторонній зв'язок між мовцем та адресатом.

Поєднання ж оцінного елемента з ідентифікаційним у семантиці звертань стимулювало створення особливої категорії номінацій-гіпокористик, або зменшено-пестливих форм лексем (в тому числі і власних назв), що яскраво представлені у аналізованих нами мовленнєвих актах: *Митриха* → *Митришка*; *Николаїха* → *Николаїшка*; *Петриха* → *Петришка*; *Василиха* → *Василишка*; *Марія* → *Марічка*; *Анна* → *Анничька*.

Така семантична своєрідність номінацій-звертань репрезентує формування особливої категорії імен не тільки власних, але й загальних, використання яких або обмежується цією синтаксичною позицією (позицією апелювання), або пов'язане з нею своєю первинною функцією.

Проникаючи в іншу позицію, вони і в ній сприймаються як цитата звертання. Аксіологічні номінації-апелювання з новели Марка Черемшини «*Бодай їм путь пропала!*», власне, і виражають індивідуалізований зміст, виявляють не стільки оцінку характеристики об'єктів, скільки є інструментом в устах суб'єкта для створення сприятливої емоційно-психологічної атмосфери захоочення до дій, корисних для нього.

Виконуючи відповідні ілюктивні функції у мовленнєвих актах оцінки, аксіологічні номінації окреслюють не тільки комунікативну спрямованість окремих висловлювань, їх наявні чи приховані цілі, але й диференціюють характер мовленнєвого впливу та способи його реалізації, передумови, ефективність тощо. Таким чином вони розкривають глибинні смисли художнього тексту, репрезентують його імпліцитні значення, формують його цілісність та зв'язність, сприяють правильній інтерпретації.

Список використаних джерел

1. Васильченко С. – Твори : в 3 т. – К. : Дніпро, 1974. – Т. 1. – 406 с.
2. Винниченко В. Краса і сила / В. Винниченко. – К. : Дніпро, 1989. – 752 с.
3. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Вольф Елена Михайловна. – М. : Наука, 1985. – 228 с.

4. Косинка Г. Новели / Косинка Г. – К. : Дніпро, 1967. – 198 с.
5. Крушельницький А. Буденний хліб. Оповідання з життя / А. Крушельницький. – Київ ; Відень ; Львів : Наклад. Літерат. Інститута, 1920. – 281с.
6. Лінгвістичний аналіз тексту : словник термінів / [Голянич М. І., Іванишин Р. Я., Ріжко Р. Л., Стефурак Р. І.]; за редакцією М. І. Голянич. – Івано-Франківськ : Сімик, 2012. – 392 с.
7. Мартович Л. С. Твори / Лесь Мартович. – К. : Державне вид-во художньої літератури, 1963. – 566 с.
8. Оцінно-образна номінація та її функціонально-комунікативна спрямованість у текстах української «малої прози» кінця ХІХ – початку ХХ століття // Художній текст – слово – образ : лінгвостилістичний аналіз : монографія / [М. І. Голянич, І. О. Бабій, Н. Я. Іванишин, О. Б. Литвин, У. В. Соловій, Р. І. Стефурак]; за ред. М. І. Голянич. – Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – С. 106-162.
9. Приходько Г. І. Способи вираження оцінки в сучасній англійській мові / Г. І. Приходько – Запоріжжя: ЗДУ, 2001. – 362с.
10. Тесленко А. Ю. Прозові твори. Драматичні твори. Вірші. Листи / Тесленко А. Ю. – К. : Наук. думка, 1988. – 480 с.
11. Франко І. Я. Твори : в 2 т. / Франко І. Я. – К. : Дніпро, 1981. – Т. 2. – 495 с.
12. Черемшина М. Твори : в 2 т. – К. : Наукова думка, 1974. – Т. 1. – 335с.
13. Языковая номинация. Виды наименований / под ред. Б. А. Серебренникова. – М. : Наука, 1977. – 359 с.
14. Яцків М. Муза на чорному коні: [оповідання і новели, повісті, спогади і статі] / Яцків М. – К. : Дніпро, 1989. – 846 с.

Illocutive power of the evaluative imaginative nominations as parts of the general pragmatic meaning that define the perlocutive effect of the expression are examined in the article; types of speech effect marked by the corresponding illocutive functions and types of interaction formed by it, the ways of their realization and also their prerequisites and effectiveness are described; accumulative, euphemistic, dysphemistic, expressive, transformational functions of the evaluative imaginative nominations, due to which the integrity and connectivity of the literary text is formed, are represented. A separate part of the article is based on the analysis of the evaluative imaginative nominations-appellatives or evaluative imaginative nominations-exclamations, which differ not only by the high expressivity degree but also represent certain schemes of the speech activity, the interpersonal aspect of the communication and often serve as an instrument for creating a positive emotionally-psychological atmosphere for actions promotion. It has been analysed illocutive functions that actualize through evaluative imaginative nominations, it is proved that evaluative imaginative nominations as main elements of separate speech acts and literary text in whole are characterizing, image-creating components, means of text-creating and structurization and also means of individualization author's manner of writing.

Key words: *illocutive function, speech acts, evaluative imaginative nomination, perlocutive effect, pragmatic meaning.*

Отримано: 18.10.2014 р.

УДК 378.016 : 811.124

Сторчова Т.В.

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ ЛАТИНСЬКОЇ ПАРЕМІЙНОЇ СПАДЩИНИ

У статті досліджується проблема реалізації паремійного підходу у навчанні майбутніх філологів латинської мови. Обґрунтовується доцільність вивчення латинських паремій, описується та структурується їх відбір, розглядаються основні прийоми презентації. Подано зразки студентських робіт, які спрямовані на формування соціолінгвістичної компетенції майбутніх філологів.

Ключові слова: *латинська мова, паремія, методика, соціолінгвістична компетенція, рецептивне навчання, репродуктивне навчання.*

Латина як один із ефективних інструментів формування лінгвістичного мислення студента-філолога, окрім величезного обсягу граматичного матеріалу, містить вагомий змістовий навчаль-

ний компонент – латинські фразеологізми, прислів'я, приказки, крилаті вирази, які є справжньою скарбницею для пізнання «мовної картини світу» та культурно-специфічних понять і реалій античної епохи, періоду середньовіччя, епохи Відродження, Просвітництва та Нового часу.

Першими укладачами збірок афоризмів, сентенцій, прислів'їв були М. Катон Старший (II ст. до н.е.), римський поет Публій Сир (I ст. до н.е.). В епоху Відродження одним із перших видав збірку античних крилатих висловів Еразм Роттердамський. В Україні збірки латинських фразеологізмів збирали майже всі професори Києво-Могилянської академії. Відомими популяризаторами латинської паремійної спадщини стали В. Литвинов [1], П. Осипов [3], Ю. Цибульник [2], М. Овруцький [5].

Зважаючи на обсяг латинського паремійного матеріалу, який впродовж століть накопичувався, інтерпретувався, трансформовався, його оцінку у сучасній методичній літературі, окрім великого виховного значення, можна зустріти вкрай рідко, що й становить **актуальність** дослідження.

Мета статті: дослідити шляхи реалізації паремійного підходу у навчанні майбутніх філологів латинської мови. Окреслена мета зумовила вирішення таких **завдань**: 1) дослідити поняття фразеологізм, афоризм, прислів'я, приказка, паремія; 2) структурувати відбір латинських паремій для навчання майбутніх філологів; 3) визначити основні прийоми презентації та семантизації латинських паремій; 4) визначити особливості формування соціолінгвістичної компетенції на основі рецептивного та репродуктивного навчання майбутніх філологів латинських паремій.

Місце мовних і мовленнєвих засобів спілкування з національно культурною семантикою у координатах системи методики навчання іноземних мов ученими визначено – соціолінгвістичні знання, навички та вміння [4, 426]. Соціолінгвістична компетентність методистами потрактована як здатність особистості вибирати, використовувати і розуміти країнознавчу безеквівалентну та фонову лексику; сталі вирази; фразеологізми, афоризми, крилаті слова (вислови), прислів'я та приказки тощо) [4, 425].

Розглянемо як сталі словосполучення диференціюються у лінгвістиці. Афоризми – короткі влучні вислови, що мають закінчений зміст, лаконічну форму і виражають глибоку й оригінальну узагальнену думку [1, 6]: *Ergāre humanum est*. Крилаті вислови – це стійкі, відомі практично всім освіченим носіям мови афористичні висловлення відомих діячів чи невідомих або колективних авторів, базою для перетворення яких на крилаті слова (сполучка «крилаті слова» належить Гомеру) є колективна етнічна свідомість носіїв мови [8, 312]: *Et tu, Brute, contra me!*

Крилаті слова (вислови) за умови поширення сфер ужитку та втрати асоціацій з конкретним автором часто сприймаються як прислів'я або приказки. Прислів'я – короткий образний вислів повчального характеру, часто ритмізований, який виражає прийняту й звану думку народом [1, 7]: *Consuetūdo est altēra natūra*, а приказка – стійке словосполучення типу порівняння, яке має яскравий образний характер [1, 7]: *Non progrēdi, est regrēdi*.

Зважаючи на таке різноманіття термінів, а подекуди і їх отожднення, у лінгвістиці на позначення афористичних висловлень використовується термін пареміологія, що у складі фразеології значно розширює її зв'язки з іншими лінгвістичними дисциплінами. Пареміологія як окрема галузь у межах фразеології, що вивчає приказки, прислів'я, скоромовки, загадки, замовляння, крилаті вислови тощо, розглядає паремії як стійкі, відтворювані, культурно марковані й експресивно-емоційні одиниці реченнєвої природи [8, 768; 770]

Вивчення майбутніми філологами паремій (від гр. *paroimia* – прислів'я, приказка) як репрезентантів культури античного часу сприяє посиленню виразності та образності їхнього мовлення не лише рідною, але й іноземною мовами. Оскільки паремії не завжди перекладаються в реципієнтній мові, їх вивчення на заняттях з латини має бути методично структуроване та систематизоване.

На думку В. Шовкового, сентенціям повинні бути властиві: наявність якомога більшої кількості нових найбільш вживаних слів, культурно-специфічних понять та реалій; тематичність та репрезентативність (сентенція демонструє один із варіантів граматичної парадигми граматичного явища); наявність морфологічних форм та синтаксичних конструкцій, які вивчаються; наявність соціокультурної інформації; здатність реалізовувати виховну та навчальну мету [9, 155].

Відбір латинських паремій, який здійснюється на основі критеріїв відповідності навчальним та професійним потребам, частотності, лексико-граматичної репрезентативності, культурної специфічності та історико-культурної цінності, дає змогу класифікувати паремії за такими групами відбору:

- відбір за типами сполук: прислів'я (*Historia est magistra vitae*), приказки (*Si sapis, sis apis*), крилаті вислови (*Veni, vidi, vici*) etc.;
- відбір за лінгвокультурними концептами і.е. тематичними групами: *scientia* (*Scio me nihil scire. Tamdiu discendum est quamdiu vivis. Scientia potentia est. Docendo discimus. Tantum scimus, quantum memoria tenemus. Sapienti sat.*) etc.;

- відбір за граматичними темами: *Participium Praesentis Activi (Volens nolens. Amantes amantes. Sero venientibus ossa. Stans pede in uno.) etc.*;
- відбір за корелятами паремій у сучасних європейських мовах: афоризм *Omnes viae Romam ducunt (All roads lead to Rome)* виник ще у Давньому Римі за часів загарбницької політики. Для утримання своїх величезних територій римляни повинні були будувати хороші дороги, завдяки яким вчасно доправлялися податки до столиці, гарно працював кур'єрський зв'язок і військові загони швидко діставалися до варварських провінцій.

Студенти відповідно до навчальної та робочої програм повинні оволодіти близько 120 фразеологічними одиницями [7].

Основні прийоми презентації та семантизації латиномовного матеріалу традиційно ґрунтуються на дедуктивному, індуктивно-дедуктивному, а також свідомо-зіставному методах навчання. З-поміж них виділяємо:

- переклад фразеологізму з чіткими відповідниками в українській або іноземній мові: а) *Cogito ergo sum. Я мислю, отже, я існую.* б) *Hic Rhodus, hic salta! Here is Rhodes, here jump!*
- використання протилежних значень: *Homo homini lupus est – Homo homini deus est, Ubi bene, ibi patria – Ibi bene, ubi patria;*
- ілюстрація латинських паремій релігійно-морального та історичного змісту у пам'ятках архітектури, наприклад, вислів «*Verus amicus est rarior phoenice*», який прикрашає обрамлення дверей башти Ляцької у Старій фортеці Кам'яця-Подільського [6, 51];
- сюжетна розповідь, історико-культурний контекст: *Dolores Tantali – Танталові муки* (нестерпні страждання через неможливість досягнути щось, до чого прагнеш, чого бажаєш і що видається дуже близьким і можливим);
- словесне пояснення – вирази, які потребують додаткових роз'яснень культурно-специфічних понять та реалій античного світу: *Alea iacta est* (Светоній повідомляє, що Цезар вагався, шукаючи підтримки у знаках перед переходом ріки Рубікон. Річ у тім, що імператор не кидав жереб – для нього було важливим знайти добрий знак. Своєю відомою фразою він хотів сказати, що рішучість вступити у Рим дає йому не його бажання, а воля богів, а, відтак, і обов'язок).
- використання зображувальної ілюстративної наочності на позначення відомих історичних та міфологічних фактів.

Компонентами соціолінгвістичної компетенції є навички та вміння, які базуються на використанні соціолінгвістичних знань для: розуміння та інтерпретації латинських паремій; володіння афоризмами латинською, англійською та українською мовами; уміння вживати фразеологізми у різних ситуаціях спілкування; уміння розуміти та інтерпретувати паремії у міжкультурній комунікації; уміння підбирати еквівалентні паремійні одиниці.

Навчання латини у вищих початкових закладах України відбувається в умовах рецептивного білінгвізму, однак латинська паремійна спадщина володіє потужним рецептивно-репродуктивним потенціалом.

Рецептивне навчання латинських паремій реалізується за таких умов: латинський фразеологізм як ілюстративна одиниця мовного матеріалу (фонетичного, граматичного, лексичного) на етапі презентації; синхронне використання афоризмів на етапі тренування мовного матеріалу (формування лексико-граматичних навичок); синхронне використання паремій на етапі визначення її відповідників в інших мовах, наприклад: використання афоризмів на етапі читання латиномовних текстів (формування умінь читати латиномовні тексти), наприклад:

Gaius Suetonius Tranquillus in «Vita duodecim Caesarum» narrat Octavianum Augustum principem arbitratum esse nihil minus cum perfecto duce, quam festinationem temeritatemque convenire. Crebro itaque proverbium Graecum iactare solēbat quod Latine «festina lente» significant.

Дотекстові вправи

- Що Вам відомо про Гая Светонія Транквіла та Октавіана Августа?
- Визначте граматичне значення виділених слів та синтаксичної конструкції.
- У тексті знайдіть паремію, виконайте її граматичний аналіз та перекладіть.
- Назвіть відповідники визначеної паремії в українській та англійській мовах.

Текстові вправи

- Прочитайте текст, визначте речення, у якому йдеться про те, які риси є неприйнятні для полководця, імператора, державного діяча, політика тощо.
- Прочитайте текст, знайдіть речення, яке найглибше розкриває зміст афоризму.

Післятекстові вправи

- Змодельуйте ситуацію нашого сьогодення з використанням визначеної у тексті паремії.
- Напишіть есе на тему паремії.

Репродуктивне навчання латинських паремій реалізується під час:

1. Формування синхронної навички інтертекстуальності (вкраплення паремії в усному та писемному мовленні), наприклад:

Плин сучасного життя – важкий,
Кожен сам несе свій хрест.
І якщо шлях нелегкий –
(*Omne initium difficile est*).
Не кидай в людей «вогнем»,
Все вертається – повір.
Пам’ятай – (*ab igne ignem*),
Твоя доля – це твій твір.
Чесним будь, хоча б з собою –
Все життя – це ніби квест.
Хай пишуться тобою –
(*Honesta vita beata est*).

(*Банах Ольга, студентка I курсу факультету української філології та журналістики КПНУ імені Івана Огієнка*).

2. Написання паремійних комплексів («студентські опуси»), наприклад:

«Революція гідності показала нам, що – *Iniqua nunquam imperia retinentur diu* – несправедлива влада недовговічна, тому наше нагальне завдання не допустити нових несправедливих керівників у державі. А сьогоднішнім керівникам потрібно пам’ятати про свій народ, адже народ обирає владу, а не влада народ.

Lex est quod populus iubet atque constituit – закон – це те, що народ наказує і ухвалює. Тому тим починанням, які зародились у державі сьогодні, можна побажати – *Quod bonum felix faustum fortunatumque* – нехай це буде добрим, щасливим, успішним і вдалим. Ми віримо, що перемога буде за нами – *Bona causa triumphat* – добра справа завжди перемагає!»

(*Ковальчук Антон, студент II курсу історичного факультету КПНУ імені Івана Огієнка*).

3. Написання есе, віршів із використанням латинських паремій:

Через терни до зірок,
Через неба сферу,
Вчіть латину без морок,
Divide et impera!
Бо без неї в серці сум,
Рівних їй не буде,
Quod erat demonstrandum,
Вчіть латину, люди!

(*Боднар Юлія, студентка II курсу факультету української філології та журналістики КПНУ імені Івана Огієнка*).

Таким чином, відбір латинських паремій слід здійснювати на основі класифікації за типами фразеологічних сполук, лінгвокультурних концептів, граматичних одиниць, міжмовних корелятивів. Основними прийомами презентації та семантизації латинської паремії було визначено її прямий переклад, використання паремій-антонімів, ілюстрування написів у пам’ятках архітектури та зображувальної наочності, сюжетну розповідь та словесне пояснення.

Було визначено, що латинські паремії є цінним змістовим та мотиваційним компонентом у навчанні латинської мови. Окрім соціолінгвістичної компетенції у студентів ефективно формується фонетична, лексична, граматична компетенції, а також мовленнєва компетенція у читанні. Вивчення латинських фразеологізмів продукує у студентів творчі вміння, які полягають у репродуктивному використанні латинської спадщини як в усному, так і писемному мовленні. Майбутні філологи із великим інтересом виконують творчі завдання, спрямовані на продукування латинських фразеологізмів у мовленні, що вчить студентів стисло, влучно з елегантною аргументованістю висловлювати власну думку, розуміти думки інших людей, а також допомагають зрозуміти вічно юний античний світ – колиску європейської цивілізації.

Список використаних джерел

1. Золота латина: 2000 латинських крилатих слів / [авт.-уклад. В. Литвинов]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2010. – 232 с.
2. Крылатые латинские выражения / [авт.-сост. Ю. С. Цыбульник]. – Х. : Фолио ; М. : Эксмо, 2008. – 992 с.
3. Латинська фразеологія : словник-довідник / [авт.-уклад. Осипов П. І.]. – К. : Академвидав, 2009. – 344 с.
4. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика : підручник / Вігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін. / за заг. ред. С. Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 2013. – 590 с.

5. Овруцкий Н. О. Крылатые латинские изречения в литературе / Николай Осипович Овруцкий. – К. : Академия наук УССР, 1962. – 220 с.
6. Осетрова Г. Латинські написи в пам'ятках архітектури Кам'янця / Галина Осетрова. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2014. – 64 с., іл.
7. Робоча програма навчальної дисципліни. ПП-06 Латинська мова [галузь знань 0203 Гуманітарні науки, напрям підготовки 6.020303 Філологія] / Міністерство освіти і науки України, Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка ; уклад. Т. В. Сторчова. – Кам'янець-Подільський, 2012. – 17 с.
8. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
9. Шовковий В. М. Методика викладання класичних мов / В'ячеслав Миколайович Шовковий. – К. : Вадекс, 2012. – 222 с.

The article is devoted to the problem of realization byword approach in teaching Philology majors Latin language. Latin byword is considered as a valuable and motivated component of the Latin subject's content. The learning Latin of bywords helps to future philologists to develop not only sociolinguistic competence, but also furthers the improving of phonetical, lexical, grammatical competence and competence in reading Latin texts.

As the Latin learning is conducted in conditions of dual-lingualism the solving question of methodological interpretation of the byword as the unit of phraseology is necessary. Due to the criteria for selection the bywords' groups were determined: types of fixed phrases, linguistic and cultural concepts, grammar units, interlanguage correlates.

Deductive method, inductive methods, conscious comparison method are based on translation with exact correlates in other languages, using byword-antonyms, illustrating (using visual aids), telling with a plot, historical and cultural contexts, verbal explanation.

The main skills of sociolinguistic competence based on the byword approach are understanding and interpretation of Latin bywords, ability to use fixed expressions in different communicative situations, ability to choose equal byword units.

Receptive learning of Latin bywords is realized in such conditions: Latin fixed phrase is as illustrative language unit on presentation, using byword on practice and determining its correlates in other languages, using expressions in the process of reading Latin texts.

Reproductive learning is possible in forming of intertextual skill (using a byword in oral and written speech), writing a byword complex (student's opus), writing essay and poem using Latin bywords.

Learning Latin bywords helps to Philology majors briefly and neatly express own opinion, understand thoughts other people and helps realize ancient world – the base of European civilization.

Key words: *Latin, byword, methodology, sociolinguistic competence, receptive learning, reproductive learning.*

Отримано: 14.10.2014 р.

УДК 351.085

Сукаленко Т.М., Овраменко О.В.

КОМУНІКАТИВНА ПРОФЕСІОГРАМА ЕКОНОМІСТА З ПОЗИЦІЇ ДІЛОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті досліджено основні професійні комунікативні знання, уміння та навички студента-економіста, визначено їх значення під час виконання професійних обов'язків, охарактеризовано професіограму економіста з позиції ділової комунікації.

Ключові слова: *професіограма, мовна особистість, комунікативна компетентність.*

Рівень науково-технічного прогресу, економічного розвитку країни, темпи інфляції, рівень конкуренції, політична стабільність та соціально-культурні чинники зумовлюють посилення вимог сучасного ринку праці, які висуваються до професії економіста. Професіограма економіста містить інформацію про комплекс загальних і професійних знань і умінь, необхідних фахівцю для здійснення ефективної комунікації як невід'ємного елемента його професійної діяльності.

Мета статті: обґрунтувати професіограму економіста з позиції ділової комунікації, з'ясувати основні професійні комунікативні знання, уміння та навички, які впливають на процес та результативність професійної діяльності економіста.

Дослідженням професійно-технічної освіти в Україні займалися Н. Ничкало, П. Лузан, Т. Герлянд, Л. Несторова, М. Шимановський, В. Манько, О. Слатвінська та ін. Н. Волкова, А. Горкуненко, Г. Курдюмов, М. Левочко вивчали професійну підготовку фахівців економічного профілю. У роботах І. Горностаєва, Т. Степанова було досліджено певні аспекти професійних якостей майбутніх економістів. Як і вітчизняні вчені, так і російські науковці неодноразово розглядали у своїх працях проблему «професійної компетентності фахівця на основі компетентнісного підходу» (В. Биков, О. Овчарук, Н. Морзе, Т. Десятов, С. Клепко, О. Локшина, О. Пометун, І. Зимня, К. Кирей, М. Ларионова, О. Перфільєва, А. Хуторський та ін.). Проблемам обґрунтування, вдосконалення та розроблення професіограми фахівця економічного профілю присвячені роботи Л. Фаткіна, Е. Романова та ін. Не минули питання професійної підготовки фахівців і закордонні вчені, а саме Дж. Равен, Л. Салганік, Д. Рікен, У. Мозер, М. Спектор, які «розкрили зміст ключових компетентностей, що сприяють досягненню успіхів у житті та професійній діяльності» [2].

Професіографією як наукою займалися такі дослідники: А. Крилов, С. Батишев, В. Єрасов, М. Дмитрієва, Р. Мітельман, С. Карпіловська, Е. Маляр, К. Платонов, В. Синявський, Н. Остріков, В. Рибалка, А. Фукін та ін. [4]. Роль комунікативних аспектів у професійній діяльності фахівців економічного профілю, розвитку професійно-особистісного потенціалу майбутніх фахівців досліджено у роботах Л. Васильченко, Л. Волинської, І. Іванова та ін. У працях Ю. Балашова, К. Богатирьова, В. Лівенцова досліджено питання формування економічної культури, готовності особистості до професійного спілкування, забезпечення гуманізації професійної підготовки [5].

На думку Я. Крушельницької, професіограма – «це спеціальна карта, яка містить розгорнутий перелік умов і характеристик трудової діяльності відповідно до конкретної професії, її окремих вимог і професійно важливих якостей, якими повинен володіти працівник» [3].

І. Ярощук трактує професіограму як «перелік і опис загально трудових і спеціальних знань, навичок, умінь, необхідних для успішного виконання певного виду професійної діяльності» [7].

Професійними здібностями є певні властивості особистості, які можуть змінюватися у процесі діяльності та забезпечувати її успішність і вдосконалення [3].

Я. Крушельницька виділяє такі основні складові професіограми:

- «загальні відомості про професію;
- виробничу характеристику професії;
- санітарно-гігієнічні умови праці;
- перелік обсягу знань і умінь, які необхідні для успішної професійної діяльності;
- характеристику видів і тривалості професійного навчання, можливості підвищення кваліфікації;
- психограму, тобто характеристику психологічних вимог професії до людини з виділенням основних і бажаних психічних особливостей, а також психофізіологічних протипоказань» [3].

Я. Крушельницька систематизувала основні психологічні і психофізіологічні вимоги, які висуваються до особистості. Серед них важливе місце посідають особистісні якості, такі як організованість, здатність до співробітництва, комунікативні якості, відповідальність, інноваційність і т. ін. [3].

Важливо зазначити, що «комплекс психофізіологічних і психологічних характеристик складає психограму професії, графічне зображення якої називається психологічним профілем професії» [3].

Професіографування ставить собі за мету забезпечити професіоналізацію праці та профорієнтацію особистості майбутнього фахівця. Забезпечити ж результативність вирішення професійних завдань майбутнього економіста, що можуть виникати під час виконання певного виду діяльності, можна завдяки формуванню та розвитку необхідних особистісних характеристик. Згідно з професіограмою головними умовами професійної придатності економіста є володіння достатнім багажем комунікативних умінь та навичок, а також основами культури спілкування, які допомагають досягти комунікативної взаємодії кожним із співрозмовників, а також встановити відповідні стосунки для досягнення високих результатів у певному виді професійної діяльності [7].

Щодо комунікативних вмінь, то вони «розкривають ставлення до колег, до себе, особливості взаємовідносин у колективі, а також сам процес спілкування між працівниками або службовцями в процесі діяльності» [5].

Вище згаданих умов недостатньо економістові задля успішного ведення професійної діяльності. І. Ярощук виділяє низку якостей, які забезпечують успішність виконання професійної діяльності:

- розвиток концентрації та переключення уваги (здатність протягом тривалого відрізка часу зосереджуватись на одному предметі та швидко переключатись з одного виду діяльності на інший);

- високий рівень розвитку пам'яті;
- високий рівень математичних здібностей;
- спроможність працювати в умовах дефіциту часу та інформації;
- спроможність протягом довгого періоду часу займатись одноманітним видом діяльності;
- аналітичне мислення [7].

Під професійною компетентністю розуміють якість людини, яка володіє всебічними знаннями і вміннями зі свого фаху, готова до їх творчого застосування із дотриманням загальнолюдських і християнських цінностей, а також спрямована на постійну самоосвіту та самовдосконалення [1, 316].

А. Маркова, розглядаючи професійну компетентність, у своїй фундаментальній праці «Психологія професіоналізму» виокремила такі її види: «спеціальна компетентність (володіння власне професійною діяльністю на достатньо високому рівні, здатність проектувати свій подальший професійний розвиток); соціальна компетентність (володіння спільною (груповою, кооперативною) професійною діяльністю, співпрацею, а також прийнятими в певній професії прийомами професійного спілкування; соціальна відповідальність за результати своєї професійної праці); особистісна компетентність (володіння прийомами особистісного самовираження й саморозвитку, засобами протистояння професійним деформаціям особистості); індивідуальна компетентність (володіння прийомами саморегуляції і розвитку індивідуальності в рамках професії, готовність до професійного зростання, здатність до індивідуального самозбереження, невідкладності професійному старінню, уміння організовувати раціонально свою працю)» [Цит. за 1, 316 – 317].

Визначення «професійна компетентність» В. Адольф окреслює як «складне утворення, що вміщує комплекс знань, умінь, властивостей і якостей особистості, що забезпечують варіативність, оптимальність та ефективність побудови навчально-виховного процесу» [Цит. за 1, 317].

У процесі професійної діяльності економіст повинен володіти необхідними комунікативними прийомами, серед яких можна виокремити такі: вміння застосовувати різні засоби комунікації, вести переговори, виступати публічно, будувати стосунки з колегами на морально-етичних засадах, застосовувати нестандартні мовні форми, організувати необхідну роботу в колективі, а також уникати конфліктних ситуацій [5].

Відповідно до соціально-економічних трансформацій суспільства важливе місце посідає питання формування професійної мовної компетентності фахівців економічного профілю. Аналізуючи психолого-педагогічну й економічну літературу можна сказати, що особливого значення набуває питання створення умов, необхідних для формування у майбутніх фахівців економічного профілю професійної мовної компетентності. В. Мадзігон підкреслює, що «система освіти і науки має не лише постійно адаптуватися до соціально-економічної ситуації в державі, а й випереджати ці процеси, формуючи їхню суть і кадрове забезпечення» [5].

Формування професійної мовно-комунікативної компетенції передбачає:

- глибокі професійні знання і оволодіння понятійно-категоріальним апаратом певної професійної сфери та відповідною системою термінів;
- досконале володіння сучасною українською літературною мовою;
- вміння професійне використання мовних стилів і жанрів відповідно до місця, часу, обставин, статусно-рольових характеристик партнера;
- знання етикетних мовних формул і вміння ними користуватись у професійному спілкуванні;
- уміння працювати з різними типами текстів;
- уміння орієнтуватись у масивах різномовної та різнотипної інформації українською мовою на різних каналах комунікації;
- уміння знаходити, вибирати, сприймати, аналізувати і використовувати інформацію профільного спрямування;
- володіння інтерактивним спілкуванням (миттєво відповідно реагувати на нову інформацію у контексті попередніх даних);
- володіння основами риторичних знань і умінь;
- уміння оцінювати комунікативну ситуацію і приймати професійне рішення та планувати комунікативні дії [6, 20].

Саме тому мовно-культурна освіченість майбутніх економістів може мати значний вплив на успіх у професійно-ділових стосунках. «Володіти лише нормами літературної мови недостатньо для досягнення бажаних результатів, адже в процесі переговорів економістові доведеться часто чути специфічні для економіки терміни («дефляція», «ревальвація», «операційний важіль», «калькуляція» тощо), а іноді і сленг («платіжка», «кредиторка», «дебеторка» тощо). Слід зазначити, що зацікавленість сучасними економічними термінами спостерігається і серед пересіч-

них українців, які щодня отримують велику кількість інформації економічного змісту. Проте це не означає, що кожен, хто опанував певну кількість економічної термінологіки, може вважати себе фахівцем з економіки. Професійною лексикою потрібно навчитись користуватись, а не хаотично вживати її, вихваляючись знанням значення того чи іншого терміна. Фахівці, які професійно пов'язані з економічною термінологікою, опановують мистецтво її використання в процесі професійного спілкування впродовж усієї діяльності, зважаючи на ту кількість запозичень та нових термінів, що постійно збагачують мову професії» [7].

Варто зауважити, що економіст повинен володіти низкою умінь, без яких не зможе виконувати певні професійні дії. З-поміж основних комунікативних умінь економіста І. Ярошук виділяє такі:

- «уміння розуміти та реагувати на сказане співрозмовником у професійних ситуаціях спілкування (на основі знань мови професії та навичок застосування професійної термінологіки економіст може побудувати ефективну комунікативну взаємодію, яка передбачає як розуміння поданої співрозмовником інформації, так і певну реакцію у відповідь);
- уміння прогнозувати розвиток діалогу та реакцію співрозмовника (використання знань психологічних особливостей особистості, технік ведення діалогу та професіограм різноманітних професій допоможе економістові передбачити розвиток діалогу ще на його початковій фазі та наперед визначити можливі варіанти відповідей співрозмовника з метою уникнення непорозуміння чи одержання небажаного результату комунікативної співпраці);
- уміння направляти діалог, враховуючи цілі професійної діяльності (іноді, маючи на меті досягнення певного результату, економіст може спрямовувати діалог у потрібне йому русло завдяки знанням діалогічних форм професійного мовного спілкування та володінню технікою їх ведення);
- уміння створити та підтримувати доброзичливу атмосферу спілкування (використання знань стандартизованих норм мовленнєвої поведінки та мовленнєвого етикету ділового спілкування допоможуть економісту позитивно налаштувати співрозмовника, створивши сприятливий психологічний клімат та виявивши таким чином своє добре ставлення до партнера по спілкуванню. В такій атмосфері, яка сприятиме досягненню необхідних результатів, розмова набуде невимушеності, а співпраця буде ефективнішою» [7].

Оскільки продуктивність підприємства безпосередньо залежить від рівня володіння фахівцем уміннями професійної діяльності та навичками професійного спілкування, тому кожен економіст повинен володіти низкою професійних якостей та комунікативних знань, умінь та навичок, які у майбутньому сприятимуть або ж ускладнюватимуть успішність виконання завдань у його професійній діяльності.

Список використаних джерел

1. Гаврутенко Л.А. Поняття професійної компетентності студента економічного профілю / Л.А. Гаврутенко // Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії: Матеріали всеукр. наук.-прак. конфер. / Редкол. Бошицький Ю.Л., Чернецька О.В., Українець С.Я. – Рівне: О.Зень, 2013. – С. 316-318.
2. Гаврутенко Л.А. Формування готовності до професійної діяльності майбутнього економіста / Л.А. Гаврутенко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D0%B0/Downloads/950-3252-1-PB.pdf
3. Крушельницька Я.В. Фізіологія і психологія праці: підручник / Я.В. Крушельницька. – К.: КНЕУ, 2003. – 367 с.
4. Поночовна-Рисак Т.М. Структура професійних якостей майбутніх податкових інспекторів / Т.М. Поночовна-Рисак // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=8382&chapter=1>.
5. Рудніцька К.В. Педагогічні умови формування професійної мовної компетентності майбутніх фахівців економічного профілю / К.В. Рудніцька // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vnadps_2013_1_11.pdf
6. Українська мова (за професійним спрямуванням): навч. посіб. / Л.Є. Гапонова, В.М. Голенко, Н.В. Леонова та ін. – Дніпропетровськ: НМетАУ, 2012. – 118 с.
7. Ярошук І.Д. Теоретичне обґрунтування професіограми економіста з позицій ділової комунікації / І.Д. Ярошук // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_arhiv_pn_n1_2009_st_31/

The article presents the analysis of basic professional communicative knowledge, skills and expertise of economists; gives their definition in the process of carrying out professional duties, provides the description of the economist's profession in the light of business communication.

The paper defines the economist's profессиogram as information about the complex of general and special professional knowledge and skills indispensable for a specialist to provide effective communication as a constituent part of his professional activities.

The author outlines the main criteria for the economist's vocational aptitude: mastery of sufficient store of communicative skills and expertise, proficiency in the basics of communicative culture, which facilitate intercourse and help to establish appropriate relations for the sake of high achievements in a certain professional domain.

In their future professional activities economists should demonstrate expertise in such communicative technique as application of various communicative means, the ability to conduct negotiations, to address the audience, to build up relations with colleagues on an ethical basis, to resort to non-standard language forms, to provide cooperation in the group, as well as the ability to avoid conflicts and to promptly react to the interlocutor's remarks in professional communicative situations, to anticipate the development of the conversation and the interlocutor's reactions, to create and support friendly communicative atmosphere for success in cooperation.

Key words: *profессиogram, linguistic subject, communicative expertise.*

Отримано: 22.10.2014 р.

УДК 811.161.2. 83

Третяк Н.В.

ДИСКУРС ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ МОВИ В ГАЗЕТНИХ ЖАНРАХ

У статті проаналізовано поняття дискурсу, стилю і тексту, розкрито питання про співвідношення тексту і дискурсу, а також інтерв'ю, як одну з основних форм втілення дискурсу в сучасних ЗМІ.

Ключові слова: *дискурс, стиль, текст, інтерв'ю, ілюктивне значення.*

При вивченні мови найбільш цікаві питання постають у зв'язку з дослідженням не мовних компонентів, а мови у використанні. Мовлення як одна з форм існування мови привертає увагу багатьох дослідників і розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодіях людей і механізмах їх свідомості. «Мова в дії» вивчається багатьма науками – теорією тексту, функціональною стилістикою, соціальною лінгвістикою, які керуються поняттями текст, стиль і дискурс. Дефініції цих понять відображають етапи розвитку науки, що прагне глибше проникнути у сутність зв'язного мовлення, розширити сфери й аспекти спостережень.

Текст – це об'єднана смисловим зв'язком послідовність мовленнєвих одиниць, основною властивістю якої є зв'язність і цілісність [4, 507].

Стиль, – за визначенням В.В.Виноградова, – це суспільно усвідомлена і функціонально зумовлена внутрішньо об'єднана сукупність прийомів уживання, вибору і поєднання засобів мовного спілкування у сфері тієї чи іншої загальнонародної мови, співвідносна з іншими такими ж способами вираження, що служать для інших цілей, виконують інші функції у мовній суспільній практиці даного народу [1, 73]. Такі підходи до стилю свідчать про те, що «зовнішня» стилістика поступається місцем стилістиці внутрішній – дійовому, творчому акту мовлетворення.

Послідовність мовленнєвих актів, які утворюють зв'язний текст, занурений в екстралінгвістичний контекст; процес, що протікає за умови присутності як мінімум двох учасників, які інтерпретують висловлення один одного називають дискурсом.

Таким чином, якщо текст – це результат, то дискурс – процес. Якщо функціональний стиль і його нормативні приписи більшою мірою відсторонені від суб'єктів мовлення, то дискурс наближений до соціально означених адресата і адресанта, які в умовах сучасної мовної ситуації мають значно відмінні уявлення від традиційного розуміння мовної норми. Нова стилістична норма повинна розширити межі літературної мови, означити радикальні можливості усно-розмовної мови, санкціонувати факти входження лексики обмеженого вживання, визначити функціональний параметр різного роду новоутворень.

Єдність комунікативних задач у дискурсі проявляє себе як міжособистісна комунікативна дія. Мотивація, доцільність уживання мовних засобів пов'язується з умовами успіху, які можуть змінюватися в будь-який момент спілкування, рольове переключення примушує особистість працювати у різних стильових режимах. Зокрема, в інтерв'ю при безпосередньому спілкуванні учасників мовленнєвого акту реалізується мова у своїй усній формі; при цьому спілкування комунікантів підвладне впливу екстралінгвістичних факторів, які обумовлюють динамічний характер даної комунікативної ситуації.

Поняття дискурсу є одним із основних понять сучасної прагматичної лінгвістики та лінгвістики тексту. Сучасні уявлення про дискурс віддзеркалюють увесь хід лінгвістичної науки. У першій половині XX століття мовознавство протягом досить тривалого періоду було зосереджене на вивченні однієї з двох діалектично зв'язаних сторін мови – мовній системі, але, починаючи з другої половини 60-х років, центр уваги лінгвістів переноситься на інший бік цієї діалектичної єдності – мовленнєву діяльність та її продукт – дискурс, формальні характеристики якого були описані у 1952 році З.Харрісом.

Поняття «дискурс» є досить широким, і спеціалісти вбачають різний зміст у цьому терміні. Найдавніше походження термін «discours» має у французькій мові і означає діалогічне мовлення. Етимологію слова простежують від латинського «discursus» – розмова, бесіда [5, 44]. У XIX столітті цей термін був багатозначним: у словнику німецької мови Якоба й Вільгельма Грімм 1860 року подані такі семантичні параметри терміна «дискурс»: 1) діалог, бесіда. 2) мовлення, лекція [5, 13]. У сучасному мовознавстві дискурс розуміють як процес мовленнєвої діяльності; спосіб говоріння, полісемічний термін ряду гуманітарних наук, предмет яких прямо чи опосередковано передбачає вивчення функціонування мови – лінгвістики, літературознавства, семіотики, соціології, філософії, етнології і антропології. Чіткого й загально визначеного визначення «дискурсу», яке охоплювало б усі випадки його вживання, не існує. І не виключено, що саме цей фактор сприяє широкій популярності цього терміну в останні десятиліття: пов'язане нетривіальними відношеннями різне розуміння задовольняє різноманітні понятійні потреби, модифікуючи більш традиційні уявлення про мовлення, текст, діалог, стиль і навіть мову.

Власне лінгвістичне вживання терміну «дискурс» само по собі досить різноманітне, але в цілому за ним вбачається спроба уточнення й розвитку традиційних понять мовлення, тексту і діалогу. Розвиваючи думку про процесуальний характер дискурсу, Е.Бенвеніст вважав висловлення індивідуальним перетворенням мови на дискурс [2, 312]. Тим самим було окреслено різницю між процесом застосування мовної системи – дискурсом, та результатом цього процесу – текстом.

Поняття дискурсу в західноєвропейській лінгвістиці стало цілком традиційним у 80-х роках. Теоретичні надбання класичної структурної лінгвістики були поповнені новими емпіричними даними, які свідчили про неможливість отримати адекватні результати структурно-семантичних досліджень без звернення до дискурсу. Перед наукою відкрилася можливість узагальнити багато розрізненіх даних про мову, досліджуючи її дискурсивну реалізацію. Реальна практика сучасного (з середини 1970-х років) дискурсивного аналізу пов'язана з дослідженням закономірностей руху інформації в рамках комунікативної ситуації, здійснюваного перш за все через обмін репліками; тим самим реально описується певна структура діалогічної взаємодії, що продовжує деякою мірою структуралістичну лінію, започатковану З. Харрісом. При цьому, однак, підкреслюється динамічний характер дискурсу з метою розрізнити поняття дискурсу і традиційного уявлення про текст як статичну структуру.

Актуальним вважалось питання про співвідношення тексту і дискурсу. Іноді термін «дискурс» застосовувався у значенні, синонімічному значенню «текст». Обидва ці терміни вживалися, коли йшлося про синтаксичну одиницю, більшу за речення. Проте більшість мовознавців сходилась у трактуванні тексту як абстрактної, формальної конструкції, а дискурсу – як різних типів її організації з точки зору ментальних процесів та у зв'язку з позамовними чинниками [2, 137].

Вивченню тексту присвячено багато уваги мовознавцями і сьогодні. Так, у лінгвістичному енциклопедичному словникові текст визначається як абстрактна формалізована одиниця, а дискурс – як актуалізація тексту [2, 136-137]. Термін «текст» видається більш ширшим за сферою свого застосування. Поняття тексту можна застосувати не тільки до зв'язного мовленнєвого твору, а й до будь-якого письмового документа, в тому числі й з елементами графіки, який, на відміну від дискурсу, будується як за законами мови, так і за іншими схемами, відповідно до практичних потреб людини.

Дискурс розглядається як центральна інтегративна одиниця мовленнєвої діяльності, яка характеризується такими комунікативно-функціональними параметрами:

Кінцевість і водночас відсутність суворих структурних обмежень. Дискурс може включати в себе довільну кількість і перелік одиниць мовленнєвої діяльності: від послідовності двох і більше мовленнєвих актів до множини мовленнєвих подій.

Системність, яка лежить в основі виконання закономірностей продукування будь-якого дискурсу і його компонентів за допомогою регулярних способів мовленнєвої діяльності (сигмантичних, семантичних, прагматичних, синтаксичних).

Функціональна завершеність і комунікативна визначеність конкретного дискурсу [3, 17-18].

За ступенем складності мовленнєво впливаючого простору дискурси можуть бути класифіковані на елементарні і комбіновані, у яких використовуються дві, три або всі чотири мовленнєво впливові сили, що функціонують у чотиривимірному просторі мовленнєвої діяльності.

Оскільки дискурс становить продукт сумісних зусиль комунікантів, він розглядається як процес і результат комунікативної дії двох і більше учасників. Залежно від кількості учасників комунікації усний дискурс традиційно поділяється на внутрішню (1 особа); міжлюдську (2 особи), малих груп (3-5 осіб), публічну (20-30 осіб) і більше, а також на діалог (внутрішній, адресатний, квазіадресатний) та полілог [3]. Х. Гайснер пропонує п'ять типів діалогової комунікації залежно від інтерактивності:

- 1) фактичний – з метою підтримки соціального контакту;
- 2) риторичний, спрямований на зміни соціуму;
- 3) естетичний як інтерпретація дійсності;
- 4) терапевтичний – усуває перешкоди між суб'єктами комунікації;
- 5) метакомунікативний – дає змогу здійснити рефлексію комунікативної поведінки.

Залежно від інтенції мовця В. Франк поділяє діалогові системи на 1) комплементарні, доповнючі; 2) компетивні – при конкуренції думок, дискусії; 3) координативні – при вирівнюванні суб'єктивних інтересів [6, 136].

У дослідженнях, присвячених проблемі дискурсу, виділяється один із напрямів вивчення функціональних особливостей мовлення, обумовлених двома тенденціями – тенденцією до чіткості і ясності, до зняття надлишкової інформації, і тенденцією до експресивності, одним із засобів якої виступає усно-розмовна мова.

Однією з основних форм втілення дискурсу в сучасних ЗМІ є інтерв'ю, яке відрізняється від інших газетних жанрів насамперед діалогічністю. Цей жанр приваблює журналістів своїми невичерпними можливостями розкриття духовного багатства людини – її думок, знань, сподівань, показу її політичних переконань, світогляду, ставлення до актуальних подій, проблем, явищ тощо.

Процес комунікації між журналістом і фахівцем у газетному інтерв'ю виступає у вигляді дискурсу, з огляду на зумовленість інтерв'ю екстралінгвістичними чинниками, ефектом подій, про які йдеться, цілеспрямованістю соціальної дії. Основною одиницею дискурсу, жанрово оформленого як інтерв'ю, є так званий дискурсивний хід, під яким, за визначенням Е. Гофмана, розуміємо «усе те, що робить і говорить індивід, коли він на черзі». Дискурсивні ходи супроводжуються, як правило, контактними сигналами. Це зазвичай короткі мовні та немовні реакції слухача, які не націлені на зміну ролі мовця. Цими сигналами слухач сигналізує мовцеві про свою увагу, схвалення чи відхилення того, про що йдеться. У мовному плані це частки і короткі висловлювання (*ну, так, певно що, звичайно, я не думаю* тощо).

Дискурсивні ходи можуть збігатися з елементарними одиницями комунікації, тобто мовними актами, але вони не дорівнюють їм, оскільки мають більш комплексну структуру. Такі ходи сигналізують про певну комунікативну функцію (ілокутивне значення) і становлять тим самим визначений тип дії (порада, обіцянка, докір тощо).

Дискурсивні ходи можуть бути, подібно до текстів, просто чи комплексно структурованими у граматичному плані. У той час, коли простий хід не перевищує обсягу речення, комплексні дискурсивні ходи характеризуються тим, що вони складені з декількох речень і/або мовних єдностей, пропорції яких, ґрунтуючись на тематичному ядрі, пов'язані семантичними відношеннями.

Таким чином, у дискурсі відображається процес пізнання і вербалізація знань про навколишній світ, проявляється зв'язок між свідомістю і мовою. Дискурс виявляє соціальних суб'єктів мовлення у момент спілкування. Живе слово дискурсу, що виникає у ситуації між співрозмовниками, високо інформативне. Соціолінгвістичний аналіз спонтанного слова формує особливу соціологію знань про лінгвоментальні орієнтири і мовні смаки суспільства.

Список використаних джерел

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М.: Прогресс, 1974. – 446 с.
2. Виноградов В. В. Итоги обсуждения вопросов стилистики / В. В. Виноградов // Вопросы стилистики. – 1955. – № 1. – С. 60-87.
3. Зернецкий П. В. Речевое общение на английском языке (Коммуникативно-функциональный анализ дискурса) / П. В. Зернецкий. – К.: Лыбидь, 1992. – 144с.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / [науч.-ред. совет изд-ва «Сов. энцикл.», Ин-т языкознания АН СССР] / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. –
5. М.: Сов. энцикл., 1990. – 682,[3] с.
6. Миронова Н. Я. Обучение аудированию французской разговорной речи. Учебн. пособие для пед. вузов / Н. Я. Миронова – М.: Высш. шк., 1998. – 111с.
7. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селіванова. – К.: Український фітосоціологічний центр, 1999. – 148 с.

The article reveals the concept of discourse, style and text. It also analyses the concept of interview as one of the basic forms of using discourse in modern mass media, reveals the relationship between text and discourse.

The concept of discourse is one of the key concepts of modern pragmatic linguistics and text linguistics. Modern concepts of discourse reflect the whole course of linguistic science. In the first half of the twentieth century linguistics for a long period focused on the study of one of the two dialectically related party speech – language system, but since the second half of the 60s, the focus of linguists is transferred to the other side of the dialectical unity – speech activity and its product – discourse, formal characteristics of which were described in 1952 Z.Harrisom.

The notion of «discourse» is quite broad, and experts see a different meaning in this term. Article discourse is seen as central integrative unit of speech activity, characterized by appropriate communicative and functional parameters.

In studies on the issue of discourse, stands one of the ways of studying the functional characteristics of speech caused by two trends – the tendency to sharpness and clarity to the removal of redundant information and the tendency to expressiveness, one of the ways which favor oral spoken language.

One of the main forms of embodiment in contemporary media discourse is the interview, which is different from other genres of newspaper primarily dialogic. This genre attracts journalists disclose their inexhaustible possibilities of spiritual wealth man – his thoughts, knowledge, expectations, showing its political beliefs, philosophy, attitude towards current events, issues, events and more. The process of communication between a journalist and an expert in a newspaper interview appears in the form of discourse, given the conditionality interview extralinguistic factors, the effect of the events in question, commitment of social action. The basic unit of discourse, genre designed as an interview, the so-called discursive turn.

Thus, in the discourse reflected the process of cognition and verbalization of knowledge about the world, seen the connection between consciousness and language. The discourse reveals social subjects at the time of broadcast communication. Living Word of discourse that occurs in the situation between the interlocutors, highly informative. Sociolinguistic analysis of spontaneous speech creates a special knowledge of sociology linhvomentalni orientation and language tastes of society.

Keywords: *discourse, style, text, interview, illocutionary act.*

Отримано: 14.10.2014 р.

УДК 811.111'255.4

Уманець А.В.

MEANS OF RENDERING PRAGMATIC POTENTIAL OF ESP TEXTS

У статті розглядаються перекладацькі трансформації, які є засобом реалізації прагматичного потенціалу іншомовних текстів за професійним спрямуванням у їх перекладах. Перекладацькі трансформації трактуються нами як лексико-семантичні, структурні і функціональні засоби адекватної передачі асоціативно-інформаційних зв'язків у текстах оригіналу та перекладу, що відтворює особливості процесу вербалізації певних концептуальних ознак у когнітивному процесі на лінгвальному і паралінгвальному рівнях, враховуючи аломорфні та ізоморфні особливості мов оригіналу і перекладу. Найбільш поширеними з них при дослідженні ESP текстів з генетики та їх перекладів є пермутація, субституція, додавання, вилучення та комплексні трансформації.

Ключові слова: *тексти за професійним спрямуванням, перекладацькі трансформації, пермутація, субституція, додавання, вилучення, комплексні трансформації.*

The aim of this paper is to present some ideas on interdisciplinary application of English for Specific Purposes (ESP) research which adds much to the studies of methodology for ESP learning and translation. The highlighting of the basic tasks of ESP teaching and learning (i.e. developing skills of adequate response on different professional situations, improving specific frameworks in different ESP spheres, enhancing current communicative models and techniques for ESP learning and translation), and study of some means of rendering pragmatic potential of ESP texts constitute primary research objectives.

Over the last years the importance of training ESP specialists and need to explore and evaluate second language acquisition theories have been put forward by many foreign and Ukrainian scholars. The Ukraine's choice to integrate into the European education and economic space, the global

development of the world market require effective foreign language teaching methodologies giving the opportunities to our students to succeed in various professional environments. There appeared a great many types of English for Specific Purposes (cf.: ESP English for Specific Purpose; EOP English for Occupational Purpose; EAP English for Academic Purpose; EPP English for Professional Purpose; EVP English for Vocational Purpose; EGAP English for General Academic Purpose; ESAP English for Specific Academic Purpose). Their basic characteristics embrace authentic material (study material must be authentic); purpose-related orientation (orientation lessons must be according to the needs of the learners); self-direction (learners must have a degree of freedom to decide what, when and how they will study).

To perceive and understand the basic message of ESP texts, to choose specific means of rendering their pragmatic potential we should consider many complex problems dealing with interference and transposition processes, transformation devices, structural and semantic correlation of elements which specifies plurilingual conceptual basis, lexico-semantic autonomy, etc. [5; 7-8; 10; 12].

The languages of source and target texts differ in linguistic possibilities of two languages, ways of reflecting and reorganizing the objective reality, contextual interrelation of elements of different language levels and complex of extralingual factors typical of every language. In spite of the success attained in the 70-80s by semantic, sociolinguistic and psycholinguistic investigations, problems of adequacy of translation, translation strategies, translation transformations are still topical and vital.

In modern translation theories the prioritized ideas concern some tendencies in ESP text translation when ESP texts are viewed not as intertextual phenomena but as interlingual ones. Therefore, many attempts have been made to refer to intertextual relationships in ESP text translations.

While considering peculiarities of translating ESP texts we encounter different types of translation correlative equivalents with identical meaning, partial meaning, hypo-hyperonymic translation equivalents, socio-pragmatic and cross-cultural equivalents, elliptic means and substitution. In the process of translation scientists envisage different subclasses of correlation means: equivalents which are invariable as a result of identical denotational information or set up in traditions of language contacts, variable and contextual correlations, all types of translation transformations, etc. [1; 9].

A translator tries to perceive the communicative message of a source text but in any case it is important either to make some changes in translation or to adopt it to the needs of a recipient, his culture and language [6]. Therefore, the pragmatic potential of a source text is fully realized with a help of a number of translation transformations. While translating ESP texts fragments we concentrated on some grammatical transformations: permutation, changing word order, addition, omission [2, 190].

The objective for a translator is to make an ample use of translation transformations which consider complicated logical and grammatical sequences favouring the integrity of form, semantics, and grammar. They also imply the interlocutors' intention, peculiarities of the code they use, channel of communication [1; 3-4].

We envisaged ESP texts in the field of genetics. The most typical kind of grammatical transformations in ESP target text translation is permutation. It is the core means of realizing the pragmatic potential of a source text. Permutation, as a rule, is often used to translate some text clippings in order to make them more "comprehensible" for a recipient to perceive and understand. For example:

There are many causes of hearing loss. In addition to the best known ones like meningitis and rubella, there are many more ranging from genetic syndromes to injuries. However a lot of people are deaf, they can speak [11].

Існує багато причин втрати слуху. На додаток до найбільш відомих з них, як менінгіт і краснуха, є ще безліч синдромів і травм. Однак багато глухих людей можуть говорити.

The underlined Ukrainian translation is represented by a simple sentence, while in its English counterpart the author uses two subordinate clauses. The given grammatical distribution and the use of two-fold connotation messages in the English sentence is neutralized in its Ukrainian translation both by the context and permutation at the syntactic level.

Omission and addition are two directly contrasted methods in translation. Omission, as a rule, is related to a less degree detailed translation. Very often the use of this method is determined by the system divergence of languages. For example:

Will the child be happier in an all-deaf environment or will the child do better being mainstreamed into hearing classes? Colleges for Deaf students. Actually, the problem of deaf children is difficult to tackle [11].

Чи буде дитина щасливіша в повністю глухому середовищі, чи буде краще для неї інтегруватися у спеціальні класи? Проблема глухих дітей є дуже важкою.

In the above mentioned example a typical English construction “is difficult to tackle” is rendered with a help of a simple sentence in the Ukrainian translation which is explained by the difference of the grammar systems of English and Ukrainian. In some cases we find complete loss of words, phrases, sentences to avoid two-fold interpreting of the text. For example, the phrase “Colleges for Deaf students” is left out in the translation. But in the English variant addition as a translation method is required when it is urgent to use some new information in the target text fragment which is directed at the adequate interpreting of the text by a foreign reader. It can be some facts, data, events which a native speaker is aware of, but not a foreigner; or some interesting information for a foreign reader. For example:

*Educating Deaf and Hard of Hearing Children. There are many different aspects of deaf [11].
Навчання глухих дітей. Глухота вивчається у багатьох різних аспектах.*

Addition can serve a means of content-based development. For example:

Clearly, the disorder had a genetic component and was specific enough in its effects to offer the hope that it was directly connected to that elusive speech gene [11].

Без сумніву, розлад мав генетичне походження та був досить незвичайним для того, щоб сподіватись на те, що хвороба була безпосередньо пов'язана з цим невловимим геном мови.

In this case addition methods are used to make the comprehension of the text easier and to render the meaning of typical English grammar structures more closely.

Very often omission and addition are used at a time. For example:

When the gene responsible for the impediment was pinpointed just a few years later, it finally provided evidence that the ability to speak is indeed written in our DNA [11].

Коли ген, відповідальний за заїкання, був остаточно визначений, його існування врешті решт довело, що здатність говорити закладена в наших ДНК.

In the above mentioned example the author used two methods of translation: addition and omission. Omission is used three times. Some words were missed, but others are understood from the context.

We encountered some samples of complex grammatical transformations:

As children, they often learn to speak much later than other children do, and they may have difficulty learning to read and write [11].

Вони часто вчаться говорити набагато пізніше інших дітей, і вони можуть мати труднощі у вивченні письма та читання.

In this case two methods of translation are used: substitution and permutation. Substitution in this fragment is explicated by a change of parts of speech: the verb is changed into the noun.

To conclude, translation is an indicator, a guide of the most valuable things for the mankind, which considers cultural-cognitive nature of a source text and involves a great variety of translation transformations in the target text.

The prospects for future research will cover the investigation of outer and inner interference and transposition factors, highlighting isomorphic or allomorphic peculiarities of different language structures which are either heterogeneous or cognate.

Список використаних джерел

1. Андрієнко Т. П. Стратегії очуження й одомашнення в перекладі художнього дискурсу з англійської мови на українську / Т. П. Андрієнко. – Київ: Вид-во Київ. міжнародн. ун-ту, 2011. – 265 с.
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод / Л. С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 235 с.
3. Білозерська Л. П. Термінологія та переклад : [навчальний посібник для студентів філологічного напрямку підготовки] / Білозерська Л. П., Возненко Н. В., Радецька С. В. – Вінниця : Нова книга, 2010. – 232 с.
4. Гарбовский Н. К. Отражение как свойство перевода / Н. К. Гарбовский // Вестник Московского университета. Сер. 22. Теория перевода. – 2008. – № 4. – С. 26-36.
5. Дзенс Н. И. Теория и практика перевода : [учебное пособие] / Дзенс Н. И., Перевышина И. Р., Кошкарров В. А. – Санкт-Петербург : Антология, 2007. – 560 с.
6. Комиссаров В. Н. Общая теория перевода. Проблемы переводоведения в освещении зарубежных ученых / В. Н. Комиссаров. – М. : ЧеРо «Юрайт», 2000. – 136 с.
7. Львовская Э. Д. Современные проблемы перевода / Э. Д. Львовская ; [пер. с испанского В. А. Йовенко]. – М. : Изд-во UKSS, 2007. – 220 с.
8. Макарова Л. С. Прагматические модификации художественной информации в переводе / Л. С. Макарова // Вестник Московского университета. Сер. 9 : Филология. – 2004. – № 4. – С. 82-88.

9. Сдобников В. В. Теория перевода: учебник [для студентов лингвистических вузов и факультетов иностранных языков] / В. В. Сдобников, О. В. Петрова. – М. : АСТ : Восток – Запад, 2006. – 448.
10. Bell R.T. Translation and Translating : Theory and Practice / R. T. Bell. – N.-Y.: Longman, 1997. – 298 p.
11. Children With Klinefelter Syndrome [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://genetics.emedtv.com/klinefelter-syndrome/children-with-klinefelter-syndrome-p2.html>.
12. Hatim B. Discourse and the Translator / B. Hatim, I. Mason. – N.-Y. : Longman, 1997. – 258 p.

The article envisages some translation transformations which serve means of rendering pragmatic potential of ESP texts. The appearance of grammatical transformations while translating ESP texts into Ukrainian embraces isomorphic and allomorphic features of original and target languages. Different trends of transformation theory involve many problems related to different means of transmitting information built on the phenomena of grammar reorganization of phrase structures, segmenting or separating some elements, actualization of potential grammatical meaning typical of different language types, verbalization of various conceptual matters as a result of cognitive modeling mechanisms at the lingual or paralingual levels. Non-motivated substitution of any morphological form or a syntactic structure by a functionally inconsistent linguistic form involves the recipient in the inadequate environment, and therefore causes considerable discrepancy in communication. Thus, actualization of some potential grammatical meanings typical of different language types helps to emphasize typological diversity of compared models in various aspects: structural sentence schemes, passive meaning, and morphological properties. For adequate translation it is too important to consider allomorphic and isomorphic features of grammar structure of a source and target language, peculiarities of their actualization in speech, their norms of use, which make up a part of a translator's communicative competence. We concentrated on the role of permutation, substitution, addition, omission and complex transformations while analyzing ESP texts in the field of genetics and their target text clippings. To reach the high level of qualitative characteristics of translating ESP texts it is too vital to consider inner textual paradigmatics, correlation between text-oriented intertextual interpretation and reader-oriented intertextual interpretation or author-oriented intertextual interpretation.

Key words: ESP texts, translation transformations, permutation, addition, omission, complex transformations.

Отримано: 14.10.2014 р.

УДК 811.161.2'373.612.2

Федькова І.А.

ВТОРИННА НОМІНАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ПОПОВНЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ХОРЕОГРАФІЧНОЇ ЛЕКСИКИ

У статті, на основі хореографічних термінів, проаналізовано метафоризацію та метонімізацію як джерело збагачення та поповнення термінологічної лексики.

Ключові слова: семантичний спосіб, вторинна номінація, метафора, метонімія, термін, термінологія, хореографічна лексика.

Вторинна номінація як засіб поповнення термінологічної лексики була предметом наукових досліджень Р. Г. Дудка, О. О. Тараненка, Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк, О. І. Павлової та ін.. Автори аналізують термінологічну лексику різних сфер, проте хореографічна термінологія залишилась поза увагою лінгвістів. Актуальність статті зумовлена відсутністю у вітчизняному мовознавстві досліджень семантичного способу в творенні хореографічних термінів української мови.

Семантичний спосіб – один із перших словотворчих засобів створення термінологічних найменувань [5, 98]. У разі семантичного способу словотворення відбувається процес вторинної лексичної номінації – «використання вже наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції – функції найменування» [11, 161]. Головна особливість таких термінів – їхня мотивованість (або ж умотивованість), тобто осмислення термінологічного значення через нетермінологічне, «умотивованість терміна полегшує його розуміння та запам'ятовування, оскільки репрезентує його зв'язок з іншими термінами» [6, 198]. Основна причина використання вторинної номінації полягає в тому, що поняття у науці значно більше, ніж слів для їх номінації. Завдяки способу вторинної номінації термінологія поповнюється кількісно (функції термінів по-

чинають виконувати слова, які раніше не були термінами) та якісно (унаслідок детермінологізації терміни одержують нове значення). Це зумовлює появу в мові омонімів і паронімів. Розрізняють два основні види вторинної номінації: метафору та метонімію.

Метонімічні процеси ґрунтовані на перенесенні назв за просторовою й часовою суміжністю, із процесу – на результат, із властивості – на кількісний показник, із процесу – на властивість, із родового поняття – на видове тощо. Особливістю метонімії є те, що «більшість семантико-словотворчих процесів виникає при мовному оформленні різноманітних відношень і переходів, установлюваних свідомістю між поняттями предметності, ознаки, дії, стану, кількості, відношень походження, належності і т. ін., що перебувають між собою у зв'язку саме суміжності, а не подібності» [16, 11]. Деякі з цих видів використовують і для творення хореографічних термінів.

На основі перенесення з процесу на властивість утворено терміни *виворотність* (здатність танцівника до вільного вивертання ніг назовні від стегна до кінчиків пальців (стопа паралельно лінії плечей) [1, 66]), *пластичність* (якість, властива скульптурі, в танці означає витонченість, плавність [1, 211]), *гнучкість* (морфо-функціональна властивість опорно-рухового апарату, яка зумовлює ступінь рухливості його ланок стосовно одна одної (здатність виконувати рухи з великою амплітудою) [8, 20]).

Перенесення номінації з родового поняття на видове фіксуємо в термінах *джаз, колодійка, рок, рок-н-рол, хіп-хоп, брейк, фламенко*. Ці найменування називають як окремі танці, так і танцювальні стилі. Унаслідок перенесення назви з процесу на результат утворилися терміни *елевація, пліє, постановка, пантоміма, присядка* тощо.

Метонімічне переосмислення на основі просторової суміжності відбулося в найменуванні *коло* – хороводний танець, виконавці якого розташовуються ланцюжком у вигляді замкненої або розімкненої кривої; замкнена крива, всі точки якої однаково віддалені від центра [14, т. 4, 226]. Метонімічне перенесення з назви виду танцювального мистецтва на учасників відбулося в найменуваннях: *балет* – вид сценічного мистецтва, що поєднує танець, мімічні рухи і музику; артисти, виконавці цієї вистави [7, 24], *хоровод* – досить поширений старовинний, перев'яньський масовий народний танець, учасники якого ходять по колу з піснями, виконуючи певні рухи, підпорядковані драматичній дії; учасники такого або подібного танцю [14, т. 11, 127].

Для термінотворення шляхом *метафоричного перенесення* значень характерним є те, що об'єкт термінування має спільну рису, ознаку з тим предметом чи явищем, назва якого використана як термін. «Метафора – завжди порівняння, в якому приховане і переосмислене значення зіставляється з буквальним значенням на основі його внутрішньої форми» [11, 161]. Необхідність у метафоричному позначенні часто зумовлена здатністю метафор через моделювання допомогти свідомості через конкретне засвоїти щось складне для розуміння [9, 241]. Основними видами метафоричного перенесення є перенесення назв за подібністю форми, місцезнаходження й функції [12, 45]. Метафоричне утворення терміна передбачає: 1) зіставлення спеціального поняття і поняття загальновідомого; 2) позначення спеціального поняття словом, яке позначає поняття загальновідоме [12, 42].

Тенденції розвитку хореографічної термінології української мови, з одного боку, зумовлені потребами максимально точного вираження танцювальних понять, тобто потребами мистецтва, а з іншого – можливостями словотворчої системи української мови. Ці тенденції виявляються у використанні наявних у мові елементів з їхнім семантичним довантаженням. Частина хореографічних термінів утворилася на основі загальноживаних слів, пов'язаних із назвами предметів, що використовують у побуті людей, їхній практичній діяльності. У терміносистемі українського народного танцю перехід загальноживаної лексики в термінологію особливо помітний. Записуючи танці, хореографи постали перед проблемою найменування понять танцювального мистецтва. Поряд із використанням запозиченої лексики, створювали власне українські терміни. Цей процес відбувався переважно шляхом метафоризації, оскільки «метафора в науковій мові має у виразити, прояснити досліджуване явище» [13, 51]. Варто наголосити, що, «проникаючи у професійну мову, метафора втрачає свою образність, асоціативність і набуває строгого термінологічного значення» [6, 214].

Загальноживані слова *бочечка, зірка, арка, ворота, віяло, хвиля, корзинка, голубець* перейшли до розряду термінологічної лексики, змінивши свою семантичну характеристику. Вони належать до іншої лексико-семантичної групи і не впливають на основне нетермінологічне значення цих слів.

Наявність у мові великої кількості слів дає носіям мови змогу утворювати нові слова за аналогією, що свідчить про формування словотворчої моделі [10, 15]. «Асоціювання явищ за їх подібністю, яке є одним з основних видів, поряд з асоціюванням за суміжністю, групування в свідомості об'єктів дійсності, проявляється в мові на двох рівнях – відповідно до двох аспектів мовних знаків: а) їх позамовної віднесеності і б) їх внутрішньомовної співвіднесеності. На основі

подібності між позамовними об'єктами – референтами мовних одиниць – ґрунтується явище метафори, на основі подібності в будові та розвитку між самими мовними одиницями – явище аналогії» [15, 15].

Спостерігаючи за технікою виконання танцювальних рухів, можна легко помітити, що в їхній основі лежить певний момент трудового процесу чи якась дія людини. Так, танцювальний рух *колупалочка* асоціюється в нашій уяві з колупанням землі носком і п'яткою; танцювальний рух *тинок* за технікою виконання нагадує перестрибування через тин або через перелаз тощо [4, 9]. Багато танців побудовано на таких рухах, як *пружина* (ритмічне згинання та випрямлення в окремих суглобах), *віяло* (цей елемент має таку назву тому, що уявна лінія, проведена по руках партнерів у заключному русі, схожа на дугу, що створена розкритим віялом), *гребінець* (фігура міцно ввійшла у стиль рок-н-рол, була вигадана років за двадцять до його появи; стилисти тих років турбувалися про свій зовнішній вигляд і постійно поправляли зачіску, що й стало поштовхом до створення назви цієї фігури), *хокейна ключка* (кроки партнерки утворюють лінію, яка нагадує контур хокейної ключки) [3, 38–56].

Отже, вторинна номінація є активним джерелом збагачення української хореографічної лексики. Завдяки метафоричному та метонімічному переосмисленню хореографічна термінологія поповнюється кількісно та якісно.

Список використаних джерел

1. Баканурський А. Театрально-драматичний словник ХХ ст. / А. Баканурський, В. Корнієнко. – К. : Знання України, 2009. – 319 с.
2. Балет. Танец. Хореографія. Краткий словарь танцевальных терминов / сост. Н. А. Александрова. – СПб. ; М. ; Краснодар : Изд-во Лань : Изд-во Планета музики, 2008. – 416 с.
3. Бальний танець та методика його викладання : навч.-метод. матеріали до курсу / Харків. держ. акад. культури ; уклад. Б. М. Колногузенко. – Х. : ХДАК, 2006. – 66 с.
4. Бесіди про танець : метод. розробка на допомогу керівникам хореографічних колективів шкіл і позашкільних установ / уклад. А. П. Тараканова. – К. : ІЗМН, 1996. – 20 с.
5. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 247 с.
6. Дудок Р. Г. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках : монографія / Роман Дудок. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – 358 с.
7. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови / Анатолій Івченко. – Харків : Фоліо, 2002. – 540 с.
8. Наумчук В. Словник-довідник основних термінів і понять з теорії та методики фізичного виховання та спорту / Володимир Наумчук. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2004. – 64 с.
9. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики : учеб. пособ. / М. В. Никитин. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. – 819 с.
10. Особенности аффиксального словообразования в терминах и норме. – Владивосток, 1979. – 144 с.
11. Панько Т. І. Українське термінознавство : підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
12. Прохорова В. Н. Русская терминология (лексико-семантическое образование) / В. Н. Прохорова. – М. : МГУ, Филол. ф-т, 1996. – 125 с.
13. Селігей П. О. Сучасне термінотворення: симптоми та синдроми / П. О. Селігей // Мовознавство. – 2007. – № 3. – С. 48–61.
14. Словник української мови. – К. : Наук. думка, 1970–1974.
15. Тараненко О. О. Граматико-семантичні процеси на основі відношень подібності (метафора і аналогія) / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 1981. – № 6. – С. 15–23.
16. Тараненко О. О. Місце метафори в словотворчих процесах / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 1986. – № 3. – С. 11–17.

In the article, based on choreographic terms, the metonymy and metaphor are analyzed as a source of enrichment and reinforcement of terminological vocabulary. Secondary nomination as a means to replenish terminological vocabulary has been the subject of researches of R.G. Dudko, O. O. Taranenko, T. I. Panko, I. M. Kochan, G. P. Matsjuk, O. I. Pavlova etc. The authors analyzed the terminology of different areas, but the choreographic terminology remained unnoticed by linguists. Relevance of the article is due to lack of native linguistics studies dedicated to the semantic way of forming choreographic terms in Ukrainian language.

The main reason to use secondary nomination is that concepts in science is much more than words to their nomination. Due to the secondary nomination terminology is enriched by its quantity (terms

begin to perform the functions of words that were not previously terms) and qualitatively (due to the determinologization terms obtained a new value). This causes the appearance of homonyms paronyms in the language. There are two main types of secondary nomination: metaphor and metonymy.

Metonymy processes grounded on the transfer of titles according to its spatial and temporal contiguity, from the process to the result, from the properties to the quantitative indicator, from the process to the property, from the generic concept to the species and so on.

For terminology through metaphorical transfer the main characteristic is that the object of terminology has a sign in common, with the object or phenomenon, which name is used as a term. The necessity of metaphorical designation is often caused by simulating the ability of metaphors to help consciousness through concrete learn something difficult to understand. The main types of metaphorical transfer is the transfer of names of the similarity shape, location and function. Secondary nomination is an active source of enrichment Ukrainian choreographic vocabulary. Owning to metaphorical and metonymy rethinking choreographic terminology is enriched its quantity and quality.

Key words: semantic way, secondary nomination, metaphor, metonymy, term, terminology, choreographic vocabulary.

Отримано: 14.10.2014 р.

УДК 811.162. 2'373

Цимбал Н.А.

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ В АСПЕКТІ ЛЕКСИЧНОЇ ПАРАДИГМАТИКИ

У статті представлені результати досліджень лексико-семантичних парадигматике сучасної української термінології будівництва та архітектури. Проаналізовано щодо антонімія, синонімія і багатозначність.

Ключові слова: термінологія, лексико-семантична парадигматика, антонімія, синонімія і багатозначність.

Лінгвістичні дослідження термінологічних систем завжди на часі, адже розвиваються науково-технічні галузі, що спричинює появу нових термінів, а також є потреба в уніфікації наявних термінологічних ресурсів.

Методологічні засади дослідження термінології в мовознавстві пов'язані з іменами Б.М.Головіна, В.П.Даниленко, В.Л.Іващенко, Д.С.Лотте, Т.Р. Кияка, О.О.Реформатського, Л.О.Симоненко, Е.Ф.Скороходька, С.Д.Шелова та ін. Значна частина робіт являє собою лінгвістичний опис конкретних терміносистем, спрямований на виявлення структурно-семантичних особливостей термінолексики галузевих субмов та дослідження їхньої генези. Зокрема, в україністиці дослідженню біологічної термінології присвячено праці Л.О.Симоненко, математичної – А.М.Крейтор, геологічної – М.П.Годованої, психологічної – Л.П.Веклинець, педагогічної – Т.О.Бевз, О.Ю.Зелінської, військової – Л.В.Мурашко, Н.О.Яценко, будівельної – В.С. Марченка та ін.

Сучасна українська термінологія будівництва та архітектури потребує подальшого лінгвістичного аналізу, зокрема у лексико-семантичному аспекті. Отож, мета пропонованого дослідження: лінгвістичний аналіз лексико-семантичної парадигматики сучасної української термінології будівництва та архітектури.

Фахові експертні знання з галузі будівництва та компонентний аналіз дефініцій термінів, представлених у лексикографічній праці *Архитектурно-строительная энциклопедия* [Дж. 1], дали змогу виділити тематичні групи, які формують термінологічне поле будівництва та архітектури: назви технологічних процесів, технологічних операцій; назви будівельних матеріалів; назви властивостей та ознак будівельних матеріалів та конструкцій; назви пристроїв, інструментів, інженерного та санітарно-технічного обладнання; назви нормативних та проектувальних документів; назви будівельних професій та назви будівель, приміщень, їх конструктивних елементів; назви технологічних спеціальностей; назви галузей будівництва та суміжних наук; назви законів, теорій, положень.

Терміни тематичних груп перебувають у взаємовідношеннях з погляду виконання певної функції (інструментарій дослідження, характеристика об'єкта дослідження, об'єкт дослідження).

У межах тематичних груп нами виділено об'єднані і протиставлені за певною семантичною ознакою [1, 112] лексико-семантичні групи (парадигми) різних типів семантичних відношень (гіперо-гіпонімічні, синонімічні, антонімічні тощо).

У термінології будівництва та архітектури антонімічні відношення представлені повною мірою. Напр.: “Змістовність результату контролю визначається мірою *істинності* або *помилковості відповідності* чи *невідповідності* $S(\Delta e_{\omega})$, $C(\Delta e_{\omega})$ контрольованого параметра нормативному допуску Δe_{ω} [Дж.3, 54]”, “Аналіз результатів статистичного опрацювання досліджень з виявлення кількісних характеристик експлуатаційного зносу, наприклад *рулонних* і *безрулонних* покрівель, дав змогу виявити закономірності, характерні для будинків із збірних елементів” [Дж.3, 231].

Основна проблема в термінології – неточна диференціація антонімів. Наприклад, терміни *Існуючі методи визначення жорсткості елементів на кручення стосуються тільки залізобетонних елементів з просторовими (спіральними) тріщинами, питання визначення жорсткості елементів з нормальними тріщинами не розглядалися* [Дж.4, 5], антонімічними назвами не можна, вони тільки протиставлені за ознакою “форма тріщини”, тобто вказано на видові відмінності понять, які різні, але не полярно протилежні. Натомість терміни *Складові переміщення, які входять до виразу (1.1), визначаються із умови повороту верхньої частини кожного блоку (зони без тріщин) відносно її нижньої частини*. [Дж.4, 25], – антонімічні, тому що в цьому випадку видові ознаки полярно протилежні (протиставляються семи “великий” – “малий”, “низький” – “високий”).

У всіх одиницях, виділюваних за певними відношеннями, наявна певна загальна (інваріантна) ознака: у синонімів – еквівалентність або схожість значення, в антонімів – максимальне заперечення, яке виражається у тлумаченні (дефініції). У семантичній структурі антонімічної пари поряд із семою протилежності обов'язково повинні бути спільні за значенням семи (сема). Напр.: “Експериментальні дослідження із газобетоном показали, що початковий період експлуатації панелей характеризується нестійким розподілом вологості по товщині панелей унаслідок того, що коефіцієнт вологовіддачі значно вищий за коефіцієнт вологості газобетону” [Дж.5, 59]. Регулярне протиставлення антонімів результатом має те, що взята навіть поза контекстом, вони викликають асоціативний зв'язок.

У термінології будівництва та архітектури спостерігається поєднання в антонімічні пари слів, які в загальноживаній лексиці не є антонімами. Це свідчення відносної автономності термінологічної системи, порівняно з лексичною системою мови взагалі. Такі антоніми треба подавати в одній словниковій статті з метою встановлення адекватних асоціативних зв'язків. Наприклад, *Утворення тріщин суттєво впливає на жорсткість залізобетонних елементів як під час згину, так і під час кручення* [Дж. 4, 4]

У терміносистемі будівництва антонімічні відношення найчастіше встановлюються між термінами, які позначають ознаки, якості та властивості: *джерела походження — зовнішні, внутрішні; ступінь небезпеки — потенційний, реальний, безпосередній; об'єкт впливу — система в цілому, підсистема, елемент; масштаб впливу — глобальний, локальний; інтенсивність впливу — катастрофічна, інтенсивна, помірна, нейтральна; тривалість впливу — миттєва, короткочасна, тривала*.

Якщо синонімія, полісемія чи паронімія – певною мірою небажані явища в термінології, то антонімія ніскільки не ускладнює терміносистему, а, навпаки, є засобом розмежування значень синонімічних, полісемічних чи паронімічних слів.

Синонімія – семантичне явище, яке вважається в лексиці однією з найважливіших системотвірних категорій поряд з антонімією. Синонімія в термінології має риси, які відрізняють її від синонімії в загальноживаній лексиці. Насамперед, це відсутність експресивних конотацій, різномірність у плані знакового (семіотичного) вираження, стилістична диференціація в межах наукового стилю (власне академічний, науково-популярний), диференціація за сферами використання (різні ступені освіти: від початкової до академічної тощо).

Синонімія в термінології (і в термінології будівництва та архітектури, зокрема) зумовлена як лінгвістичними, так і екстралінгвістичними чинниками:

- 1) постійним розвитком наук, що супроводжується появою нових понять та бажанням дати кожному поняттю найточнішу номінацію;
- 2) неуніфікованістю термінології;
- 3) наявністю застарілих назв, які функціонують паралельно з новими;
- 4) відродженням вдалих термінів, які з певних причин не використувувалися протягом якогось часу;
- 5) паралельним уживанням запозиченого й автохтонного термінів;

6) необхідністю мовної економії, що породжує синонімію різних структурних рівнів;

7) номінацією того самого поняття різними науковими школами чи вченими.

Синонімія в термінології характеризується за різними параметрами, проте поділ синонімів на повні (дублети) і часткові є основним, тому що відображає суть явища синонімії.

Повні синоніми (дублети, абсолютні синоніми) відзначаються тим, що вони цілком тотожні за своїм семантичним складом, наприклад: *наріжні стільці (стендарі)* – так називаються опори, на які укладали перший вінець зрубу [Дж.7, 308]. Проте ці синоніми розрізняються за частотою вживання (термін *стендарі*) вживається значно рідше). Ще один приклад: *народна архітектурна метрологія (український модульор)* – лікоть = 46,24 см (дорівнює довжині топорича); п'ядь = 23,12 см, лікоть ділиться на 2 п'яді; кірх = 1,56 см, п'ядь ділиться на 2 корхи; палець = 2,89 см, кірх ділиться на 4 пальці; цаль = дюйм = 2,5 см; цалівка = 24 дюйми = 60 см; сажні: малий народний дорівнює 3 лікті або 3 «топорича» = 138,72 см; народний дорівнює 4 лікті або 4 «топорича» = 184,96 см; сажень маховий – відстань між розведеними в сторони руками людини; сажень великий народний дорівнює 5 ліктів або 5 «топорич» = 231,20 см [УТСБТ, с. 307]. Ці терміносиноніми використовуються в різних стилях: *народна архітектурна метрологія* – в науковому, а *український модульор* – у професійному розмовному. Взагалі, на основі аналізу термінів будівництва можна констатувати, що в жодному з прикладів абсолютної синонімії не зафіксована повна взаємозамінюваність у всіх можливих контекстах та однакова сполучуваність на граматико-семантичному рівні.

Дублетна синонімія в термінології будівництва зумовлена:

1) паралельним функціонуванням питомого і запозиченого термінів (*адсорбція – поглинання*);

2) тісним зв'язком з розмовним мовленням (*груба лата, звозденка*);

3) номінацією у різних осередках професійного спілкування (*селепровід, селескид*).

У терміносистемі є випадки мовного вираження одного поняття термінами різних структурних типів: однословами, композитами, абрєвіатурами, словосполученнями, символами. За Б.Головіним, це синтаксична (структурна) синонімія [3, 97]. У термінології будівництва та архітектури можна виділити синтаксичні синоніми таких типів:

1) слово + словосполучення.

Напр.: *паперошаруваті пластики – паперопластики, озокерит – гірський віск, споруда – будівельна система.*

2) словосполучення + словосполучення.

Напр.: *розмічальні роботи – геодезичні розмічувальні роботи, сейсмостійке будівництво – антисейсмічне будівництво.* Як правило, у словосполученнях опорне слово залишається незмінним.

Наявні в текстах будівельної тематики наявні і поняттєві (ідеографічні) синоніми: *лата, обрешітка, ляця, дефект, недолік.* Вони мають незначні відтінки у значеннях. Синоніми цього типу представлені в загальноновживаній і загальнонауковій лексиці, для власне термінологічної лексики такий тип синонімії не властивий, адже якщо є відтінки у значеннях, то це вже різні терміни.

Отже, підхід до розв'язання проблеми синонімії в термінології має бути диференційованим, адже, з одного боку, наявність багатьох лексичних відповідників до того самого поняття ускладнює спілкування в наукових колах (усне чи писемне), з іншого боку, синонімія є природним виявом розвитку лексики; крім того, синоніми з різними експліцитно вираженими ознаками семантичної структури можуть полегшити розуміння суті поняття [4].

Термінології будівництва властиве семантичне явище полісемії, яке передбачає наявність у слові кількох відмінних у логіко-предметному відношенні значень, що виступають його окремими варіантами, не розриваючи єдності лексичної одиниці. Одна лексема може бути виразником різних понять термінологічної і загальноновживаної лексики. Спільні компоненти значення виражаються вербально в дефініціях або простежуються тільки на семантичному рівні. Напр.: *каблучок* – 1) в ордерній архітектурі облом, що складається у переріз з вигнутої і ввігнутої дуг; 2) архітектурна деталь, профіль якої являє собою поєднання двох кривих (вигнутої і ввігнутої), при цьому опукла (вигнута) дуга має більший винос порівняно з нижньою ввігнутою дугою (прямий каблучок); можливий і зворотний каблучок [Дж.7, 234]; *канал* – 1) частина комунікаційної системи, що з'єднує між собою джерело і приймач; 2) наповнене водою штучне річище (для зрошення ґрунтів, судноплавства); 3) вузький порожній довгий простір всередині чого-небудь (напр., вентиляційний канал); 4) канал зв'язку (телеканал) [Дж.7, 164].

З одного боку, полісемія ускладнює наукове спілкування, тому в межах конкретно-го термінологічного поля її треба позбуватися, наскільки це можливо. Але, з іншого боку,

багатозначність – це засіб мовної економії. Для репрезентації нових понять, звичайно, можна створювати окремі терміни, проте “жодна мова не була б спроможна виражати кожну конкретну ідею самостійним словом або кореневим елементом. Конкретність досвіду безмежна, ресурси ж найбагатшої мови суворо обмежені” [2, 18].

Розвиток значень слів відбувається шляхом метафоричних, метонімічних і функціональних перенесень. На основі аналізу семантичної структури наявних у терміносистемі будівництва багатозначних лексем виділено полісемію *зовнішньосистемну* і *внутрішньосистемну*.

Специфіка *зовнішньосистемної* полісемії полягає в тому, що один із ЛСВ функціонує за межами терміносистеми (у складі термінології інших галузей знань чи загальноживаної лексики). Наприклад: *інверсія* (техн) – операція симетрії, за якою кожній точці об'єкта можна знайти відповідну точку, віддзеркалену через якусь ту саму просторову точку [Дж.7, 127]; *інверсія* (лінгв.) – зміна звичайного порядку слів у реченні для виділення смислової значущості тих чи інших його членів або для надання фразі особливого стилістичного забарвлення [Дж.6, т. 4, 24]. Структура кожного багатозначного слова індивідуальна і відкрита, тому що можливий розвиток нових значень у різних галузях знань.

При *внутрішньосистемній* полісемії як твірний, так і похідний терміни (семантична деривація) належать терміносистемі будівництва. Цей тип полісемії характеризується в основному функціональними перенесеннями значення. “Якщо полісемія слова зумовлена образними (художніми за своєю природою) перенесеннями значень, то неоднозначність терміна пов'язана з різними сторонами досліджуваного об'єкта, співвідносного з даним терміном”, – цілком справедливо зауважує Б.О. Плотніков [5, 203]. Напр.: *каналізаційна мережа* – 1) основна частина системи каналізації, що включає в себе підземні трубопроводи, колектори, які збирають стічні води з басейнів каналізування, наземні лотки та колодязі для збирання і відведення стічної з території населеного пункту або промислових підприємств; 2) система трубопроводів, каналів або лотків та споруд на них, яка призначена для збирання та відведення стічних вод з певної території [Дж.7, 235].

Характеристика і класифікація багатозначних термінів (слів) досить складна внаслідок складності і неідентичності їх семантичної структури.

Отже, термінологія будівництва та архітектури є підсистемою лексики літературної мови. Такі типи семантичних відношень, як синонімія, антонімія, полісемія в терміносистемі поряд із загальнономовними тенденціями знаходять також і специфічну реалізацію (контекстуальні внутрішньосистемні синоніми, функціонування синонімів у номенклатурі, кількісний і якісний склад парадигм тощо), знання чого необхідне для нормування термінології. У перспективі нашого дослідження – аналіз класифікаційних відношень у терміносистемі будівництва та архітектури.

Список використаних джерел

1. Виноградов В.В. Русский язык / В.В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1972. – 614 с.
2. Винокур Г.О. Заметки по русскому словообразованию / Г.О. Винокур // Избранные работы по русскому языку. – М., 1959. – С.419-443.
3. Головин Б.Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М., 1987. – 104 с.
4. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
5. Плотников Б.А. О форме и содержании в языке / Б.А. Плотников. – Минск: Вышэйшая школа, 1989. – 252 с.
6. Джерела фактичного матеріалу
7. Архитектурно-строительная энциклопедия: Гольшев А.Б., Верюжский Ю.В., Колчунов В.И., Бакулин Е.А., Гольшев С.Ю. / Под. ред. А.Б. Гольшева. – К.: Основа, 2008. – 684с.
8. Азизов Т.Н. Теория пространственной работы перекрытий / Т.Н. Азизов. – К.: Наук. світ, 2001. – 276 с.: ил. – Библиогр.: с. 257-273.
9. Єсипенко А.Д. Наукові основи забезпечення надійності і безпечної експлуатації будівель та споруд: дис. на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук за спеціальністю 05.23.28 – технологія промислового та цивільного виробництва / А.Д. Єсипенко. – Київ, 2004. – 398 с.
10. Мельник О.В. Крутильна жорсткість та міцність залізобетонних елементів коробчастого перерізу з нормальними тріщинами: дис. на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук за спеціальністю 05.23.01 – будівельні конструкції, будівлі та споруди. – Одеська державна академія будівництва та архітектури. – Одеса, 2012 – 166с.
11. Російсько-український словник термінів будівництва та архітектури / С.Жуковський, Р.Кінаш, Л.Полюга, В.Базилевич. / За ред. Р.Кінаша. – Львів: Ліга-Прес, 2005. – 960 с.

12. Словник української мови в 11-ти томах. – К.: Наук. думка, 1971-1981 (СУМ).
13. Українсько-російський словник термінів будівництва і архітектури / С.Жуковський, Р.Кінаш, Л.Полюга, В.Базилевич / за ред. Р.Кінаша. – Львів: Ліга-Прес, 2007. – 488 с.
14. Український тлумачний словник будівельних термінів / Лівінський О.М., Лівінський М.О., Васильковський О.А. та ін.; під ред. О.М.Лівінського. – К.: Українська академія наук (УАН), “МП Леся”, 2006. – 528с.(УТСБТ)

Modern Ukrainian terminology of building and architecture needs further linguistic analysis, especially in lexical-and-semantic analysis. So, the aim of the suggested research: linguistic analysis of lexical-and-semantic paradigmatics of modern Ukrainian terminology of building and architecture.

Professional expert knowledge in the field of building and component analysis of terms definition-sm represented in lexicographic work “Architectural and building encyclopedia” (Holyshev A., Veryuzhskiy Yu., Kolchunov V., Bakulin Y., Holyshev S. / Edited by A.Holyshev. – K.: Osnova, 2008. – 684p.) allowed to single out thematic groups, which form terminology field of building and architecture: nominations of technological processes, technological operations; nominations of building materials, nominations of building materials and constructions characteristics and features; nominations of devices, instruments, engineer and sanitary appliances; nominations of normative and project documents, nominations of building professions and nominations of buildings, premises, their constructive elements; nominations of technological specialties; nominations of building fields and related sciences; nominations of laws, theories, statements

Key words: terminology, lexical-semantic paradigmatics, antonymy, synonymy and polysemy.

Отримано: 23.10.2014 р.

УДК 811.161.2'367.623'373.611

Чопик Я.М.

ДИФЕРЕНЦІЙНІ ОЗНАКИ ЯКІСНИХ ТА ВІДНОСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ В АСПЕКТІ СЛОВОТВІРНИХ КАТЕГОРІЙ

У статті на основі ономазіологічного підходу подано словотвірно-семантичну і функціональну характеристику двох типів прикметників у сучасній українській мові: якісних та відносних. Таке завдання реалізовано завдяки комплексному аналізу словотвірно-значеннєвих взаємовідношень дериваційних формантів у складі похідних одиниць, головне місце серед яких належить суфіксальним формантам.

Ключові слова: деривація, семантика, структура, лексика.

Аналіз лексико-семантичних і функціональних ознак прикметників – носіїв категоріального значення, серцевину яких становить кількісно невелика група непохідних одиниць, пов'язаний із пошуками критеріїв встановлення їх лінгвістичного статусу. Достатню пояснювальну силу щодо всебічної характеристики мовних явищ і прикметників зокрема, має ономазіологічний підхід, з позицій якого досліджується самий процес виникнення слова-найменування на основі співвіднесення з тим чи тим денотатом. Встановлення лексичного значення будь-якого слова має не статичний, а динамічний характер («від змісту – до форми») і орієнтується на тісний зв'язок із словотворенням і синтаксисом. Зокрема, багато словотвірних категорій формуються у відповідних семантико-синтаксичних позиціях речення [3, 43]. Так, прикметники у такій концепції інтерпретуються як результат синтаксичного і морфологічного ступенів транспозиції іменників, дієслів в ад'єктивні форми. Отже, категоріальне значення прикметників формується на основі семантичних компонентів, властивих відповідним неприкметниковим основам.

Непохідні із синхронного погляду якісні прикметники виступають найменуваннями ознак предметів, що органічно їм притаманні, не пов'язані будь-якими іншими предметами, діями. Саме вони становлять ядро атрибутивних значень, розширюваних значним з кількісного погляду масивом похідних якісних прикметників, що «позначають якість як ознаку відносну, тобто таку, що виводиться із відношення до предмета, обставини чи дії» [2, 159].

Морфологічна нечленованість основи непохідних (первинних) прикметників, безвідносний характер їх атрибутивного значення за своєю суттю є визначальними для кваліфікації їх як «еталонних» репрезентантів відповідного категоріального значення.

З формально-граматичного боку від таких первинних прикметників відрізняються похідні якісні прикметники, для яких характерна двокомпонентна будова лексичної основи (коренева морфема – суфіксальна морфема), що, проте, не свідчить про суттєву семантичну відмінність цих

двох лексичних підгруп якісних прикметників: «прикметники, що виражають ознаки предметів безпосередньо лексичним значенням, і прикметники, що виражають ознаки через посередництво предметів, дій, обставин, – це в основному лише різні ступені абстрагування і в певному розумінні деєтимологізації назв ознак, що розвинулись через усвідомлення різноманітних відношень предметів, предметів і дій, предметів і обставин» [1, 145].

З цього погляду необхідно підкреслити значення семантичного, а не структурного фактору для об'єктивного розмежування двох основних лексико-семантичних груп структурно ізоморфних прикметників – якісних похідних і відносних, утворюваних внаслідок міжкатегоріальних переходів по лінії іменник → якісний (відносний) прикметник, дієслово → якісний (відносний) прикметник. Якісні похідні прикметники, що розвинулись на основі розширення прикметникової семантики, як і первинні одиниці, виражають оцінно-кваліфікативні значення: у них наявна спеціальна парадигма ступенів порівняння для вираження міри ознаки; вони спроможні за допомогою відповідних суфіксальних морфем виражати суб'єктивно-експресивні оцінки, а також модифікувати міру вияву ознаки у складі аналітичних конструкцій із прислівниками (*дуже смачний*) і утворювати антонімічні пари (*сумний – веселий, тихий – голосний*). Якісні прикметники, крім того, семантично не співвідносні з відмінковими та прийменниково-відмінковими конструкціями, що виступають у присубстантивній позиції як неузгоджені означення. У відносних же прикметників, навпаки, відсутній суб'єктивно-оцінний значення. Їм властива чисто реляційна функція, «яка виявляється в тому, що між вихідною (мотивуючою) і похідною (результуючою) формами існує тісний значеннєвий зв'язок» [6, 209], що й виступає основою їх регулярних синонімічних зв'язків із синтаксичними словосполученнями, у складі яких є однокореневі компоненти. Напр.: *осінній день – день осені, синів костюм – костюм сина, зрешувальний апарат – апарат для зрешування* і т. д.

Отже, семантичний розвиток лексико-граматичного класу – прикметників, як похідних, так і непохідних, тісно пов'язаний з узагальнюючою роллю мислення, завдяки якому якість, властивість, що складає невід'ємну сутність певного предмета, явища, може мислитись автономно від цих реалій. Проте, реалізуючись у мовленні, лексичне значення конкретного прикметника, орієнтоване на найменування властивості не будь-якої позамовної реалії, а тільки тієї, якій ця якість (властивість) органічно притаманна, природна. Суть такого семантичного узгодження полягає в тому, що «призначення прикметника завжди проектується значенням носія ознаки» [5, 6]. Так, наприклад, прикметник *швидкий* за смыслом співвідноситься з іменниками-найменуваннями відповідних субстанцій (предметів чи процесуальних): *швидкий юнак, швидкий біг, швидкий плін часу*. З другого боку, очевидно є семантична несумісність подібних сполучень: **швидкий ґрунт, *швидкий будинок* тощо. Отже, основним законом сполученнєвості слів є їх семантична сумісність, оскільки у правильному словосполученні обидва компоненти містять спільні семи чи не містять суперечливих сем. З другого боку, узагальненість значення прикметників дозволяє їм сполучатися з іменниками різної семантики, представляючи не тільки безпосередні, денотативно зумовлені значення, але й такі, що ґрунтуються на складній гамі образно-асоціативних зв'язків, пояснюваних в термінах семантичної деривації (пор.: *металева огорожа і металевий голос (блиск), тепла погода і тепла зустріч (усмішка)*).

Якісні прикметники, що формують центральну зону атрибутивного поля як найбільш спеціалізовані, категоріально закріплені в атрибутивній функції мовні засоби, становлять єдність денотативного і кваліфікативного значень. Оцінна семантика реалізується на мовному ґрунті у певному контексті за участю таких компонентів, як суб'єкт (з погляду якого дається оцінка), об'єкт (оцінюваний референт), підстава оцінки (критерій, що відображає уявлення суб'єкта про об'єкт) [7, 32]. Якісні прикметники, функціонуючи у мовленні як означальні компоненти, виявляють одночасно відповідне оцінне значення, тобто ними визначається суб'єктивне або об'єктивне ставлення мовця до висловлюваного. Вони характеризуються у художньому тексті особливим смисловим навантаженням, виражаючи відповідне оцінне позитивне чи негативне значення відповідно до властивості їх семантики.

Загальна оцінність якісних прикметників має властивість конкретизуватись у мовленні: вона служить основою для вираження суб'єктивних експресивно-емоційних значень, пов'язаних із такою функціонально-семантичною категорією, як квантитативність (інтенсивність). Словотвірною базою для творення прикметників із здрібніло-пестливим (демініутивним) і згрубіло-зневажливим (аугментативним) суб'єктивно-кваліфікативними значеннями служать твірні прикметникові основи, з якими сполучаються семантично-спеціалізовані дериваційні суфікси. Відад'єктивні прикметники не належать до сфери транспозиційного словотворення, яке передбачає рекатегоризацію відповідних лексико-граматичних класів слів. Вони представляють якісно відмінний тип семантико-дериваційних відношень певної ономасіологічної структури похідного слова. У морфемній будові відад'єктивних прикметників дериваційний суфікс і корінь виступають семантичними корелятами компонентів ономасіологічної структури: ознаки і базису. На відміну від транспозиційного словотворення, наприклад. «іменник → прикметник», «іменник → дієслово» і т. д., у межах якого суфіксальній морфемі відводиться роль ономасіологічного базису,

а кореневій морфемі – ономасіологічної ознаки, – у сфері «внутрішнього», «несинтаксичного» [9, 33] модифікаційного словотворення ролі таких семантичних корелятивів змінюються.

Суфіксальна морфема у складі таких відад'єктивних дериватів спеціалізована для імпліцитного представлення предикатного значення інтенсивності вияву ознаки (*дуже, трохи*), тобто співвідноситься із значенням такого компонента поняттєвої структури, як ономасіологічна ознака, виступаючи детермінуючим компонентом щодо ономасіологічного базису, втілюваного у кореневій морфемі деривата. Напр.: *високий – високуватий – височенький – височенний, зелений – зеленуватий (зеленастий, зеленкуватий) – зелененький*. У таких похідних лексемах семантично спеціалізовані дериваційні суфікси модифікують вихідне прикметникове значення, представлене відповідними основами, у напрямі посилення (суф. *-енн-, -ущ-/ющ-*), послаблення (суф. *-ав/-яв-, -аст/-яст-, -уват-/юват-*) міри вияву ознаки або вказують на супровідні щодо зазначених суб'єктивно-кваліфікативні значення (суф. *-еньк-*). Так, зокрема, якісний прикметник *білий*, що означає відповідну ознаку за кольором і характеризується нейтральним, безвідносним для будь-якої міри виявлення цієї ознаки, виступає твірним для прикметникових дериватів, у яких за участю спеціалізованих суфіксів ознакова семантика модифікується у бік її послаблення, поєднуючись в окремому слові із суб'єктивно-оцінним значенням, напр.: *Брянський зачудовано спостерігав за білими вершинами гір...* (О. Гончар); *Данило Хронь кліпав білявими віями* (В. Кучер); *В його білуватих очах промайнув легкий, невміло прихований ляк* (Л. Ткач); *Небо від спеки було білясте, наче вкрите полудою* (О. Гончар); *Поки Харитя говорила ті слова, в біленькій голівці її промайнула думка* (М. Коцюбинський); *Тайфіде глянула на білесеньку голівку дівчуря* (З. Тулуб).

Це дає підставу стверджувати наявність семантичної кореляції словотвірних морфем у складі прикметникових дериватів, у яких неповна міра вияву виражається синтетично, із предикатними значеннями прислівників у складі прикметникових словосполучень, причому такі інтенсифікатори конкретніші щодо значеннєвого вираження. Пор., напр.: *трохи (дещо, злегка, ледь-ледь) голубий; дуже (надто, вкрай, надміру) далекий*.

Щодо безвідносного градування міри вияву певної ознаки непохідними якісними прикметниками, то слід зауважити, що таку словотвірно-значеннєву властивість мають окремі лексичні групи, а саме: прикметники – найменування параметричних ознак (*великий – великуватий*), прикметники, що позначають температурні властивості (*холодний – холоднуватий*), прикметники – номінації кольорів (*червоний – червонястий, червонуватий*), прикметники – найменування вікових ознак (*старий – старуватий, молодий – моложавий*), а також смакових властивостей (*солоний – солонуватий, гіркий – гіркуватий*). Напр.: *Тихо палав вогукуватий, Синюватий пізній сніг* (М. Рильський); *Знову повів на Сергія рідний вітер придеснянських борів, запахло гіркуватим димом на хуторах* (В. Кучер); *Великуваті трохи будуть* (чоботи), *але для зими не страшно* (С. Добровольський). Синтетичний і аналітичний способи творення прикметників із семантично недостатністю ступеня якості можуть «контамінуватись і утворювати комбінований варіант аналітико-синтетичної форми, що служить для більшої конкретизації міри якості в предметі» [4, 212], напр.: *трохи солонуватий, трохи гіркуватий, дещо великуватий* тощо. Як правило, не характеризуються властивістю такого значеннєвого градування загально оцінні прикметники (*добрий, хороший, поганий, гарний, красивий*), ті, що виражають абсолютні ознаки (*німий, мертвий, сліпий, глухий, босий*), прикметники – назви мастей тварин (*буланний, вороний, гнідий, чалий*), а також прикметники, що виражають колірні ознаки опосередковано (*салатовий, бузковий, рожевий, вишневий, цеглястий, теракотовий*).

Значення надмірного вияву якості виражають прикметники з дериваційними суфіксами *-ущ-/ющ-, -уч-/юч-, -енн-, -езн-, -елезн-*: *старезний, страшенний, страшнючий, довезезний, довжелезний, багатющий* тощо. Напр.: *За перекладача офіцером правив старезний дідуган...* (О. Гончар); *він обминув здоровенну калюжу з гнилим запахом води* (Г. Тютюнник); *І натерпілась дівчина від злющої мачухи з тих пір...* (А. Дімаров).

Найдавнішу лексико-семантичну групу якісних прикметників становлять назви колірних ознак предметів. Їх ядро складають шість лексем, що своїм значенням об'єктивують існуючий у природі шестиеlementний спектр кольорів – фізичних властивостей предметів, явищ матеріального світу. Потребами мовного вираження викликане розширення кольористичного діапазону на основі первинних (ядерних) номінацій.

Саме на основі суміжності лексичних прикметників, що є «віддзеркаленням різних ланок мовної системи» [2, 7] можна репрезентувати практично безмежну кольористичну гаму, що втілює собою «якості, ...певні фізичні властивості різноманітних предметів» [8, 100]. Навколо ядра – прикметників, що позначають основні, закріплені мовною системою кольори, наприклад, синій, червоний, білий і т. д., групуються номінації різноманітних колірних відтінків. Напр.: *бузковий, весняний, небесний колір, солом'яне волосся, брудно-сіре, темно-зелене пальто, мідно-жовте волосся, жовтогарячий, цеглястий колір сукні* тощо. Отже, прикметники – номінації колірних ознак предметів, явищ об'єктивного світу становлять функціонально-семантичну категорію, відкриту для по-

повнення новими лексичними одиницями. Пор., напр., індивідуально-авторські назви колірних ознак, не зафіксованих у лексикографічних працях, напр.: *капустяний колір, сніговий колір лиця; Білясті хмаринки на очах розпливаються і тануть в барвінковому небі* (В. Козаченко); *Артилеристи вперше побачили зовсім близько сизі й горохові мундири ворогів* (В. Кучер).

Отже, властива якісним прикметникам категорія суб'єктивної оцінки тісно пов'язана з функціонально-семантичною категорією квантитативності, з ідеєю кількісного виміру ознаки. Демінутивне значення відад'єктивних прикметників збігається з суб'єктивно-оцінним (здрібніло-пестливим) значенням і, навпаки, семантика аугментативності (згрубілості-зневважливості) пов'язана із значенням надмірного виявлення відповідних характеристичних ознак.

Таким чином, непохідні із синхронного погляду якісні прикметники з властивими їм семантико-функціональними рисами формують центральну зону атрибутивного поля.

Взаємодія морфологічних, словотвірних і синтаксичних категорій постулює прикметник як частину мови і як функціональний елемент речення. Суфікси похідних прикметників формуються здебільшого з предикатних знаків. За допомогою таких суфіксів, що виконують функцію уточнення (конкретизації) виділяються такі прикметникові словотвірні категорії: категорія недостатнього вияву ознаки; категорія надмірної інтенсивності ознаки; категорія суб'єктивної оцінки якості; категорія присвійності.

Відносні прикметники вказують на ознаку за відношенням предмета до інших предметів, до дії, процесуального стану, напр.: *вовняна ковдра, грозова хмара, глиняний посуд, завтрашній день*. Вони мають такі особливості:

- називають ознаку опосередковано, через відношення до іншого предмета, явища чи поняття *дерев'яний стіл – стіл з дерева, житній хліб – хліб з жита* (семантична ознака);
- мають лише повну форму і не утворюють коротких форм (морфологічна ознака);
- не сполучаються з прислівниками ступеня та міри (*дуже, злегка, майже, зовсім*) (синтаксична ознака);
- позначають постійні ознаки предмета, які не здатні виявлятися більшою чи меншою мірою: *... звичай, теперішній час, міський парк* (семантична ознака);
- не утворюють у зв'язку з цим ступенів порівняння (морфологічна ознака);
- завжди мають похідну основу і утворюються за допомогою суфіксів від іменникових, прикметникових, дієслівних і прислівникових основ: *березовий сік (від береза), вчорашній борщ (від вчора)* (словотвірна ознака);
- не мають антонімічних форм (семантична ознака);
- характерна двочленна внутрішньоструктурна організація, тобто поєднання твірної основи і дериваційного суфікса, який оформляє остаточний перехід відповідної основи до прикметникової системи.

Встановлено, що семантична відмінність відносних і якісних прикметників полягає в тому, що сема відношення у відносних вказує на відношення до предмета у сукупності всіх його ознак. У якісних прикметників сема відношення вказує на відношення до однієї ознаки предмета. Отже, семантичні відмінності якісних і відносних прикметників полягають у тому, що сема відношення у якісних прикметників виражає лише відношення наявності ознаки, а у відносних – вказує, що предмет, що означається прикметником, знаходиться у різних відношеннях з іншими предметами. Також неоднаковою є кількість якісних сем, що конституують лексичне значення якісних і відносних прикметників. Цими семантичними відмінностями у свою чергу пояснюються й морфолого-словотвірні можливості та особливості прикметників кожної групи, хоч, як уже зазначалось, межі між ними рухливі, що пояснює явище переходу прикметників із одного розряду до іншого.

Список використаних джерел

1. Баранник Д. Х. Прикметник / Д. Х. Баранник // Сучасна українська літературна мова: Морфологія. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 140-235.
2. Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1986. – 670 с.
3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 398 с.
4. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 255 с.
5. Вольф Е. И. Функциональная семантика оценки / Е. И. Вольф. – М. : Наука, 1985. – 227 с.
6. Грищенко А. П. Структурно-значеннєві особливості присвійних прикметників / А. П. Грищенко // Слово і труд. – К. : Наук. думка, 1976. – С. 199-209.
7. Ивин А. А. Основания логики оценок / А. А. Ивин. – М. : Наука, 1970. – 178 с.
8. Критенко А. П. Семантична структура назв кольорів в українській мові / А. П. Критенко // Славістичний збірник. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – С. 97-112.

9. Моисеев А. И. Основные вопросы словообразования в современном русском литературном языке / А. И. Моисеев. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1987. – 204 с.

The derivational semantic and functional characteristics of two types of adjectives in modern Ukrainian: qualitative and relative based on onomasiological approach is given in the article. This task is implemented through the complex analysis of the structural word-semantic interrelations of the derivative formants as a part of derivatives, the suffixal formants belongs to principal place. As it is established, the latest determine onomasiological base of the derivatives, mostly substantival adjectives. In particular, the lexical-semantic peculiarity of generating nominal bases motivates the variety of functional range of values of the corresponding derivatives. The wordforming categories that are missing in the relative adjectives as those that preserve close connections with motivators are inherited to the qualitative adjectives. The qualitative adjectives express the special features of a greater or lesser intensity or evaluative value that is prescribed to the objects or phenomena. Conversely, the relatively adjectives do not form the comparative and superlative forms of expression signs, as they are enshrined in the relevant function signified linguistic units – denotations. However, they are not the absolute synonymous with their generators' motivators – nouns or verbs. They are fall under word-formative synthesis, coming to class of the categorical adjectival units. The latter gives the grounds to assert that polysemy, figurative connotations of so-called relative adjectives, as a result, eliminates the functional boundaries between them and the qualitative adjectives.

The interaction of morphological, word formation and syntactic categories postulates the adjective as a part of speech and as a functional element of a sentence. Suffixes of the derived adjectives are formed mostly of predicate symbols. The following adjective wordforming categories are related with the suffixes that perform the function of specification: the category of insufficient expression of sign; the category of excessive intensity of sign; the category of subjective quality assessment.

Key words: *derivate, semantics, structure, vocabulary.*

Отримано: 21.10.2014 р.

УДК 811.161.2 (09)

Шеремета Н.П.

СЕМАНТИЧНЕ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ІДЕОЛОГЕМ ЯК ЕЛЕМЕНТ МАНІПУЛЯЦІЇ МАСОВОЮ МОВНОЮ САМОСВІДОМІСТЮ

У статті здійснено дослідження узусу окремих лексичних одиниць, зокрема, рідна мова, українська мова, російська мова, націоналізм, фашизм. Розглядаються різні типи семантичних зрушень в українській мові відповідно до мовної політики, що проводилась в Україні у ХХ – поч. ХХІ ст.

Ключові слова: *мовна політика, апперцепція, семантичне звуження, семантичне розширення, семантичний зсув, мовна самосвідомість.*

Ознайомившись з аналітичним оглядом мовної ситуації в Україні упродовж 2013 року, оприлюдненого рухом «Простір свободи» [11], заналізувавши резонанс, який виник в українському суспільстві після ухвалення Закону № 5029-VI «Про засади державної мовної політики» (серпень 2012), а особливо після його скасування, усвідомлюємо, що мовний хаос у нашій державі продовжується і нині, а виник він не лише через політичні негаразди. Є й інші, вразливіші причини. Це – хвороба в самій мові, непоправні зміни у її структурі. Однією з ознак цієї хвороби є семантичні зрушення. *Метою статті* є дослідження механізму набуття словом нового значення у межах однієї понятійної сфери.

Огляд останніх вітчизняних і зарубіжних лінгвістичних досліджень засвідчує, що природа трьох типів переосмислень – звуження (спеціалізація), розширення (генералізація) і зсув – не є чітко окресленою, що й зумовлює актуальність пропонованої статті.

Процеси переосмислення проходять відповідно до різних причин. Погоджуємося з М. Хайдегером та Г. Гадамером (філософська герменевтика), що насправді не ми володіємо мовою, а навпаки, мова володіє нами. Все *неословлене* зникає з нашої свідомості, проходить повз наше сприйняття. А примусова згуба слова, що виникло в результаті нашого ментального світоосягнення, змінює наш світогляд. «*Мова – душа кожної національності*», – не стомлювався повторювати Іван Огієнко. Отже, спотворивши душу, ми приречені на патологічну мутацію національної психіки, на руйнування волелюбних українських генів, на формування синдрому рабськості, з неповагою до своєї нації, держави, до своєї мови, культури.

Слово має неабияку владу. А надто, якщо в полоні нав'язаного догматичного мислення вправно ним маніпулювати, наполегливо використовувати *семантичне звуження, семантичне розширення, семантичний зсув*.

Так, наприклад, після 30-х рр. минулого століття зникає з обігу така формула, як *рідна мова* щодо української. Натомість підручник з російської мови у школах України називався «*Родная речь*». Очевидно, такі новації пояснювалися аж занадто буквально сприйняттям дефініції «*родная речь*» у російських словниках: «*Родной язык – язык своей Родины, на котором говорят с детства*» [9]. А оскільки «*Наша Родина – Советский Союз*», то і рідною мала стати советська (розумій – російська) мова.

Нагадаємо: «*Рідна, материна, материнська або матірня мова – мова, яку виробили рідні по крові покоління, саме цю мову людина в нормальних соціальних умовах вивчає найперше. Незнання рідної мови не виключає її існування і не означає автоматичного привласнення цього означення засвоєній чужій мові*» [8].

Отже, поняття *рідна мова* у ХХ ст. зазнало семантичної трансформації – зсуву, що межує з заміщенням.

Дефініція «*російська мова*» по-різному трактувалася радянськими ідеологами, як-от: *за сиб міжнаціонального спілкування, фактично друга рідна мова* (за Хрущовим), *рідна по праву* (за В. Щербицьким). У сучасному суспільстві досі прагнуть винайти інше визначення, аніж «мова російської нації»: і не *іноземна*, і не *мова нацменшин* (так як в усіх законодавчих документах виокремлюється з-поміж інших мов нацменшин як особлива), то, може, *особливо-регіональна*, що ось-ось має стати якщо не *другою державною*, то хоча б *офіційною*?

Семантичні зрушення є мовним засобом концептуалізації і закріплення у когнітивній системі соціально значущих для культурно-мовного колективу інформації і знань. Процеси, результатом яких є збільшення обсягу сигніфіката, називаються розширенням (генералізацією). Розширення значення – це мовна паралель індукції – розумової операції, що полягає у русі думки від конкретного до абстрактного, від знання одиничних або окремих фактів до знання загального правила [5].

Семантичне розширення як когнітивний інструмент було використано для слова *націоналізм*. Політика зближення націй у єдине інтернаціональне суспільство сприяла дивним метаморфозам цього слова, оскільки воно було аж ніяк їй не вигідне. Словник української мови в 11 томах подає таке визначення: 1. *Реакційна буржуазна ідеологія й політика в галузі національних відносин, яка проповідує зверхність національних інтересів над соціальними, панування однієї нації за рахунок пригнічення іншої, розпалює національну ворожнечу, заперечуючи дружнє співробітництво і взаємодопомогу між націями* [10, т.5, 232].

Однак всеосяжне слово «*націоналізм*» охоплювало у ХХ ст. цілу множину понять: говориш українською? – націоналіст!, поклав квіти до пам'ятника Шевченкові? – націоналіст!, вважаєш, що ні 1654-й, ні 1922-й рік не принесли Україні щастя? – націоналіст!, а якщо до всього розвиваєш теорію про те, що «*українська мова, українська культура – європейські, а тому можуть і повинні орієнтуватися в своєму розвитку на буржуазну Європу*», значить, ти вже український фашист (Андрій Хвиля про Дмитра Донцова [12, 119]). Тільки «*перебуваючи в націоналістичному полоні*», зауважує Михайло Орлов, аналізуючи Бюлетені УРЕ за №1, 2, 3, можна було трактувати в правописі «*географічні назви цілої етнографічної території української... як назви українські і застосовувати до них правила державного українського правопису... У простодушного читача... не може не виникнути таке питання: а чому це суміжні з УСРР землі з українською більшістю людності віддано до РСФРР..? Чи не таке питання й хотіли викликати* (йдеться про редбюро УРЕ під головуванням тов. Скрипника – Н.Ш.), *та це ставлячи поряд із цим українські землі Польщі, Чехо-Словаччини, Румунії*» [12, 134]. «*Націоналістичні збочення*» вбачалися Орлову навіть у прикладах, що мали увійти до УРЕ: «*Ріки по укр. землях – від 100 клм., в СРСР та в Європі – від 250 клм., в решті світу від 500 клм. довжини*». Об'єднання всіх „українських земель» з одного боку, а СРСР з Європою з другого, – ось конкретний відбиток складання таки справді української „не лише радянської енциклопедії», – дорікав М.Орлов редбюро УРЕ [12, 136]. А Андрій Хвиля називає «*націоналістичними*» такі ілюстрації з IV тому російсько-українського словника, що його підготував до друку Інститут української наукової мови: «*Московська протекція дорого коштувала Україні*», «*Повна руйнація господарства*», «*Плутають публіку, не даючи нічого сінько*» й ін. «*Зрозуміла річ, – пише А.Хвиля, – що таке оформлення словників мало за мету провадити буржуазно-націоналістичну роботу*» [12, 118].

Насправді ж, *націоналізм* (фр. nationalisme) – це ідеологія і напрямок політики, базовим принципом яких є теза про цінність нації як найвищої форми суспільної єдності та її первинності в державотворчому процесі... У своїй основі націоналізм проповідує вірність і відданість своїй нації, політичну незалежність і роботу на благо власного народу, об'єднання національної самосвідомості для практичного захисту умов життя нації, її території проживання, економічних ресурсів та духовних цінностей... [7, 217].

Сучасний політикум часто продовжує традиції маніпулювання свідомістю пересічних громадян, називаючи націоналістів ВО «Свобода» *фашистами*. Отже, слово «фашизм» також зазнає семантичного розширення. У Словнику української мови: в 11 томах його пояснено так: «*Політична течія, що виникла в капіталістичних країнах у період загальної кризи капіталізму й виражає інтереси найбільш реакційних і агресивних сил імперіалістичної буржуазії, а також терористична диктатура монополістичного капіталу, для якої характерним є розгнужаний шовінізм, расизм, знищення демократичних свобод, розв'язування загарбницьких воєн*» [10, т.10, 571].

Сучасні політологічні словники італійським словом *фашизм* називають *політичний режим, концепцію, а також радикальну авторитарну імперіалістичну ідеологію, характерними ознаками якої є сильний культ особи, мілітаризм, тоталітаризм, імперіалізм та ідея постійної війни і панування. Фашизм передбачає об'єднання в єдине ціле правих і лівих політичних спектрів* [7, 368-369].

Не погоджується з політиками – «борцями» проти фашизму в сучасній Україні і Георгій Касьянов, доктор історичних наук, завідувач відділу новітньої історії та політики Інституту історії України Національної Академії наук України, який, цитуючи британського дослідника феноменів нації та націоналізму Ентоні Сміта, переконує, що між фашизмом, нацизмом і націоналізмом є фундаментальні відмінності, які перетворюють ці ідеології на якісно різні явища. Для націоналістів нація – це етнічна спільнота, що вирізняється, головним чином, власною історією та мовою, члени цієї спільноти – це вільні громадяни, які мають рівні права й обов'язки у своєму територіально чітко окресленому «домі»... Фашизм, зі свого боку, схильний убачати в нації засіб, зняряд застосування сили щодо інших націй. Його прагнення більше експансіоністські, аніж спрямовані на внутрішнє буття нації, він більше хибує на тоталітарність [4].

Відомо, що закріплення лексичної семантики у вигляді зрушень у значенні визначається *апперцепцією* – залежністю сприйняття від попереднього досвіду, запасу знань, від загального змісту духовного життя людини. Саме так відшліфовується потужний соціальний шар людей – безмовних, приречених на інтелектуальну вторинність. Тому навряд чи змінилася ситуація від 2001-го року, коли було оприлюднено дані перепису населення України, згідно з якими власне українці, складаючи 77,8% від усього нашого народу, рідною українську мову вважали лише 67,5%, тобто навіть не всі етнічні українці, російську ж визнали за рідну 29,6% нашої людності, в т. ч. 14,8% українців. Ситуація відтоді якщо й дещо змінилася, то навряд щоб на ліпше [6].

Пам'ятаймо, що кожне слово має свою долю, свою біографію, свою навантаженість і руйнувати їх може бути думи небезпечно. Уявімо, чи стануть українці краще розуміти одне одного і своїх найближчих слов'янських сусідів, коли насправді сприйматимуть *одруження – браком, тиждень – неділею, Русь як Росію, завтра як польське jutro*. Звісно, добре, якщо українець попросить у поляка *аванс* за працю, а натомість отримає підвищену посаду (*awans w pracy* – пол. просування у службі), однак і такі привілеї нам не потрібні.

Викривальною для української інтелігенції мала стати стаття Степана Василевського «Добити ворога», надрукована у ж-лі «Мовознавство» (1933р.) [2]. Але дорікання: «*А між тим скільки крику про «народ» український, про його мову, скільки балаканини облудної, ніби про боротьбу за розвиток української культури, мови» лише задля того, щоб «зберегти для власного замилювання одну-другу тисячу «запашних слів», – досі можуть бути їй лише гірким спомином про ліберальну доляльність. Сучасний українець залишається тим самим українцем-русином, якого описав український історик Володимир Антонович ще наприкінці XIX ст.: «Українець-русин вважає за етичне все те, що справедливо. У великоруса виступний етичний пункт сила... Великоруси охочі слухати тільки авторитету і слухати абсолютно, безперечно... Вони знаходять таку підлеглисть дуже потрібною, пожиточною і корисною. Русини мають інший ідеал – це правда, правдивість, громадська рівноправність. Такий ідеал вбачається в стародавній віці, в козацькій раді, в Запоріжжі де члени мали повну волю і рівноправність – всі були однакові й рівні» [1].*

Іван Дзюба, літературний критик і один з найвидатніших дисидентів, просив лише про «*одну-єдину річ: свободу – свободу чесного публічного обговорення національного питання, свободу національного вибору, свободу національного самопізнання і саморозвитку. Але спочатку і насамперед має бути свобода на дискусію і незгоду*» [3]. Чи не цього і сьогодні прагнуть українці? І не треба нам більше «возз'єднань», «приєднань» та «добровільних входжень», покликаних доводити, що «*так исторически сложилось*», що «*мы всегда были вместе*».

Список використаних джерел

1. Антонович В. Три національні типи народні [Електронний ресурс] / Володимир Антонович // Режим доступу: <http://litopys.org.ua/anton/ant03.htm>.
2. Василевський С. Добити ворога / Степан Василевський // Мовознавство. – 1934. – № 1. – С.23-36.
3. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація [Електронний ресурс] / Іван Дзюба // Режим доступу : http://bib.convdocs.org/v7565/%D0%B4%D0%B7%D1%8E%D0%B1%D0%B0_

- % D1 % 96. % D1 % 96 % D0 % BD % D1 % 82 % D0 % B5 % D1 % 80 % D0 % BD % D0 % B0 % D1 % 86 % D1 % 96 % D0 % BE % D0 % BD % D0 % B0 % D0 % BB % D1 % 96 % D0 % B7 % D0 % BC % D1 % 87 % D0 % B8 % D1 % 80 % D1 % 83 % D1 % 81 % D0 % B8 % D1 % 84 % D1 % 96 % D0 % BA % D0 % B0 % D1 % 86 % D1 % 96 % D1 % 8F?page=2.
4. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму [Електронний ресурс] / Георгій Володимирович Касьянов. – Режим доступу : http://www.npu.edu.ua/!e-book/book /html/D/iplp_kspd_Kasyanov%20Teorii%20nacji%20ta%20nacionalizmu/450.html.
  5. Малявін А. Семантичні зрушення значення умови як мовний засіб концептуалізації знань [Електронний ресурс] / Андрій Малявін // Режим доступу: <http://litmisto.org.ua/?p=8695>.
  6. Перепис населення України 2001 [Електронний ресурс] // Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D1%81_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8_2001.
  7. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна. – К : Генеза, 1997. – 400 с.
  8. Рідна мова [Електронний ресурс] // Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%B3%E4%ED%E0_%EC%E2%E0.
  9. Словарь Ожегова : Толковый словарь русского языка Ожегова [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.ozhegov.org/words/30839.shtml>.
  10. Словник української мови : В 11-ти т. / І.К. Білодід (гол. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1970–1980. – Т 1-11.
  11. Українська мова тримає позиції в освіті й кінопрокаті, але втрачає у медіа і рекламі (ІНФОГРАФІКА) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/49503/Ukrajinska_mova_trymaje_rozuciji_v_osviti_j.
  12. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали. За ред. Л. Масенко. К. : Вид. дім Києво-Могилянська академія. – 2005. – 399 с.

The article studies the language usage of individual lexical items, including native language, Ukrainian, Russian, nationalism, fascism. The different types of semantic changes in the Ukrainian language is examined in accordance with the language policy, which was held in Ukraine in XX – the beg. of XXI century.

The State language policy in Ukraine since independence did not correct threatening language situation on the functioning of the Ukrainian language. Adopted Law № 5029-VI « On the Principles of State Language Policy» (August 2012) caused a considerable stir in the Ukrainian society. The next wave of Russification of Ukraine has exacerbated regional fragmentation . Language chaos in our country continues to this day. But it is not only caused by the political turmoil . Interference in the internal structure of the Ukrainian language by Russian colonizers led to the changes in the mental perception of the world and therefore led to the changes in the daily usage of the Ukrainian language.

Overview of the latest domestic and foreign linguistic research shows that the nature of three types of semantic reinterpretation – narrowing, widening and displacement – are not clearly defined, that determines the relevance of the proposed article.

Each word has its own destiny, its biography, its load, and destroying of them may be very dangerous. Process of rethinking are conducted according to variety of reasons. . In the article some examples proves that forced semantic shifts can become verbal means of changes in the perception of socially significant for cultural and linguistic community information and knowledge. In the twentieth century. the policy of convergence of nations in an international society contributed strange metamorphosis words of native language, nationalism, and the others as they were not profitable. Modern politicians often continues the tradition of manipulating the consciousness of ordinary citizens and engages the word fascism, nazism.

It is known that the consolidation of lexical semantics in the form of shifts in the value determined by apperception. That outlook depends on prior experience, the stock of knowledge, the general content of the spiritual life. Therefore, existing for centuries intellectual secondary of the large number of people should be treated. This requires a conscious national language policy.

Thus, the introduction of a number of measures at the national level, which would provide a reorientation of verbal behavior of new generations of Ukrainian citizens is now extremely essential.

Key words: language policy, apperception, semantic narrowing, semantic extension, semantic shift, language identity.

Отримано: 15.10.2014 р.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АДАПТАЦИИ ЗАИМСТВОВАНИЙ КОММЕРЧЕСКОЙ СФЕРЫ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ XIX ВЕКА

У статті розглядаються процеси адаптації західноєвропейських запозичень, що ввійшли до російської мови в XVIII–XIX ст. Лінгвокультурний підхід до аналізу лексикографічного матеріалу свідчить, що лексика комерційної сфери, яка в попередній період формувалася за рахунок тюркських запозичень, значно поповнилася західноєвропейськими лексемами, в засвоєнні яких брав участь весь склад російських лексем відповідної семантичної групи. Результатом цієї взаємодії були суттєві зміни в семантичному обсязі, функціональному статусі, стилістичних та експресивних характеристиках низки слів.

Ключові слова: запозичення, лінгвокультура, комерційна лексика.

XIX век период в истории русской лингвокультуры демонстрирует активные процессы импорта концептов, о чём свидетельствует значительное пополнение словарного состава лексикой философской, политической и экономической сфер, заимствованной из западноевропейских языков. В этот же период происходит дальнейшая адаптация и закрепление в узусе заимствований петровского и послепетровского времени.

Надо отметить, что иноязычная лексика, вошедшая в состав русского языка, стала достоянием образованной части общества, о чём может свидетельствовать её активное употребление в деловой письменной сфере (см. об этом подробно [1]).

Целью данной статьи является определение лингвокультурных особенностей адаптации заимствований коммерческой (хозяйственной, торговой) сферы. Материал исследования составлен по данным Словаря церковно-славянского и русского языков [СЦСРЯ 1867] и составляет 215 лексических единиц – собственно заимствований и их производных в русском языке XIX века. Мы считаем, что проведённый анализ позволит определить эволюционные и инволюционные процессы концептуализации рассматриваемого фрагмента в русском языковом сознании в исторической перспективе.

Заимствованные инокультурные единицы вербализуют экономическое пространство субъектов и объектов хозяйственной/коммерческой деятельности: *артель, банкир, банкрот, биржа, капитал, капиталист, касса, кассир, компания, контора, коммерсант, негодник, кредитор, магазин, мануфактура, облигация, полис, фабрика, фабрикант, фирма* и др. Вербализаторы экономических отношений – лексемы *аренда, коммерция, кредит, медиация, медиатор, монополия, порто-франко, экономия* и др.

Как известно, заимствование идей сопровождается адаптацией нового знания к уже существующему. Так, импорт инокультурных концептов вступает во взаимодействие с русским языковым сознанием: лексема *деньги* (*купило* – простонар. деньги, *истинникъ* – стар. капитал, деньги [СЦСРЯ, т.2, 294]) получает новый синоним *капитал* (ср. *капитал* заимств. в начале XVIII в., вероятнее всего, из нем. яз., где Kapital < итал. capitale «основная сумма», восходящего к лат. capitalis «основной, главный» от caput «голова») – значительное количество денег [СЦСРЯ, т.2, 334], лексема *богач* – *миллионщикъ* (владеющий миллионами, богач) [СЦСРЯ, т.2, 294], *капиталист* (имеющий деньги). *Он человек капитальный* – владеющий капиталом [там же]), *торговля* – *коммерция* [СЦСРЯ, т.2,405]), *заём* – *кредит, заимодавец* – *кредитор* [СЦСРЯ, т.2 ,455]) и т. д. И если на лексическом уровне данные пары можно считать синонимами, то в лингвокультурологическом аспекте они оказываются противопоставленными по ряду признаков. *Капитал* в языке-доноре имеет значение стоимость, которая в результате использования наёмной силы приносит прибавочную стоимость (самовозрастает), что соответствует научной картине мира, а в обыденном русском языковом сознании *капитал* приравнивается к *деньгам* («все вообще ходячие монеты» [СЦСРЯ, т.1, 662]). Аналогичное явление происходит в следующих парах: *торговля* – *коммерция*; *заём* – *кредит*; *коррупция* – *взятничество, мздоимство*; *бухгалтер* – *книгодержатель*; *кассир* – *казначей* и др. Вероятно, поиск лексических соответствий привёл к решению о заимствовании, так как, по мнению переводчиков, эквивалентность понятий была мнимой, кажущейся. Иногда русский аналог под влиянием заимствованной лексемы приобретал новые значения, тем самым демонстрируя развитие семантических деривационных процессов русского языка.

Зависимость перевода иноязычного термина от состояния семантической системы усваиваемого языка наглядно демонстрируется в критических заметках о переводе с французского языка: «выбрав несколько слов из книги «Recherches des principes de l'Économie politique», par le chevalier Jacques Stuart, автор подвергает анализу их возможные русские эквиваленты. «*Propriétaire* иногда переводится *помещик*, иногда *владелец, хозяин, господин*; но как перевести *propriétaire* так,

чтоб значение оного было обще всем сим словам и отличалось бы от слова *Seigneur, господин, владелец?*» (см. «Северный вестник», 1804, ч. 1 – «Программа», 236). Лишь в 40–50-х гг. сложилось слово *собственник* для передачи того понятия, которое соответствовало основному значению франц. *Propriétaire*. «Administration издатели переводят: управление; но слово *administrateur* не переводят *управитель*, а *правитель*; иногда же *народоправитель*, чтоб избежать обоюдности; ибо слово *управитель* у нас в другом смысле берется. Например, мы говорим: *управитель деревни, управитель дома* и пр. Сверх того, надобно перевести *administration* так, чтоб перевод отличал значение онаго от слов: *gouvernement, directoire, direction*» (там же, 235–236) [цит. по 2]. Таким образом, объективация новых семантических признаков в слове *собственник* обусловлена импортом экономического смысла, вербализованного в лексеме *Propriétaire*.

Вследствие массового притока иноязычных слов активизировался и словообразовательный потенциал русского языка: ср. производные от иноязычных слов: *компанийский, компанийщик* [СЦСРЯ, т.2, 406], *кредиторка, кредитный, кредиторов, кредиторский, кредитивный* [СЦСРЯ, т.2, 455], *коммерческий* [СЦСРЯ, т.2, 405], *магазинный, магазинщик, магазинщица* [СЦСРЯ, т.2, с. 455], *миллиончикъ, миллионщикъ, миллионщица* [СЦСРЯ, т. 2, 634], *монетка, монетишка, монетный, монетоделатель* [СЦСРЯ, т.2, 675], *банкирский, банкруство* (занятие, упражнение банкира), *банковый, банкротиться, банкротов, банкротский, банкротство* (состояние банкрота – пришедшего в невозможность заплатить свои долги) [СЦСРЯ, т.1, 43], *обанкручивать, обанкрутить, обанкрутиться, обанкручивать, обанкручивание* [СЦСРЯ, т.3, 3], *фабрикантик, фабричник, фабришник, фабрикантский, фабрикантша* [СЦСРЯ, т.4, 806], причём словообразовательный потенциал языка даёт возможность разграничить *фабричника (фабришника)* – работника на фабрике и *фабриканта (фабрикантша)* – содержателя фабрики [СЦСРЯ, т.4, 806] и др.

Лексико-семантическое поле торговли пополнилось целым рядом заимствованных лексем: *базар, гильдия, коммерция, монополия, контрабанда, кредит, порто-франко, рынок, фирма* и др. В освоении этих слов участвовал весь состав наличных русских лексем названных семантических групп. Результатом этого взаимодействия были существенные перемены в семантическом объёме, функциональном статусе, стилистических и экспрессивных характеристиках ряда слов.

Появление лексемы *коммерция* [СЦСРЯ, т.2, 406] способствовало разграничению понятий «обмен товаров» и «предпринимательская, посредническая деятельность в торговле», то есть введён дополнительный семантический признак «посредническая деятельность». *Торговля*, толкуемая как «купеческий промысел» вступает в синонимические отношения с лексемой *коммерция*. Лексема *монополия* – захват какой-либо части торговли в одни руки [СЦСРЯ, т.2, 675] фиксирует отсутствующий ранее семантический компонент «монопольное право на торговую деятельность»: ср. *монополист* – захвативший какую-либо часть торговли в свои руки [там же], а также появление нового экономического института свободной торговли в лексеме *порто-франко* – «торговый город, в который иностранные товары допускаются беспошлинно» [СЦСРЯ, т.3, 794].

В сфере обозначений объединений лиц, ведущих торговую деятельность, появились лексемы *компания* (объединение купцов и промышленников, сначала для обозначения практики иноземных купцов, а с конца XVII в. – практики национальной), *товарищество, фирма, общество, гильдия* и др. Ср. *компания* – общество людей, преимущественно купцов, торгующих или промышленяющих совокупно [СЦСРЯ, т.2, 406].

С середины XVIII в. значение «торговая и промышленная компания» фиксируется у слова *общество*, которое первоначально обозначало «все люди, весь народ данной страны, живущий вместе по общим законам и уставам». Позже за ним закрепилось значение объединение людей, связанных общим интересом (профессиональным или сословным: *монашеское о., дворянское о.*) Таким образом, произошло синонимическое сближение слов *компания* и *общество* [1, 323]. Одновременно формируется аналогичное значение у лексемы *товарищество* (от *товарищ* – компаньон в торговле) – совокупность людей, связанных различными отношениями, в том числе и совместной деятельностью в торговле. Заимствованные лексемы *гильдия* – торговый разряд [СЦСРЯ, т.1, 544], *фирма* – в торговле имя, под которым какой-либо купеческий дом или общество производит торговлю [СЦСРЯ, т.4, 675], уплотняют номинативное пространство «торговля» в русском языке.

Номинативный ряд «место торговли» пополняется лексемами *рынок* (заимств. в Петровскую эпоху из польск. яз., где *rynek* «городская площадка» < ср.-в.-нем. *ring* «круг, площадь» [3]), *базар* – торговое место, рынок [СЦСРЯ, т.1, 38], *магазин* – 2. ...лавка, устроенная в жилом доме, в которой торгуют каким-либо товаром [СЦСРЯ, т. 2, 582] расширяет номинативный ряд обозначений мест торговли. Заимствованная лексема *аукцион* – продажа движимого и недвижимого имущества, или товаров, с публичного торга [СЦСРЯ, т.1, 32] и её производные *аукционист, аукционер, аукционный*, не имеющие однословных эквивалентов в русском языке, фиксируют появление аукционной торговли.

В XVIII в. в русский язык приходит семантическая калька *стоить* (цениться) и её производное *стоимость* (ценность) «... из польск. яз., где *stać* «стоять», *stoi* «стоит» – семантическая калька нем. *kosten* «стоять» < лат. *constare* «стоять» < «постоянно стоять» [2]). Таким образом, значение «цена товара» пополняется лексемой *стоимость*, имеющей вариант *стойность* [СЦСРЯ, т.4, 476].

Лингвокультурный анализ заимствованной лексики коммерческой сферы, зафиксированной в СЦСРЯ, позволяет сделать следующие выводы относительно концептуализации коммерческих понятий: 1) по реакции на иноязычные новации можно выделить два ряда случаев: а) иноязычные вхождения способны расширять пространство, заполняя семантические лакуны, однако при этом не происходит существенных изменений в уже заполненных понятийных клетках; б) иноязычные вхождения формируют новые синонимические ряды и новые семантические отношения в пределах каждого признака; 2) значительное пополнение лексического состава русского языка заимствованиями коммерческой сферы из западноевропейских языков свидетельствует в некоторых случаях об импорте концептов; 3) заимствованные лексемы положили начало формированию терминологического аппарата экономики (*капитал, капитализм, коммунизм, коммерция, монополия, порто-франко, рационализм, коммерция, кредит, банк, экономия* и др.); 4) среди заимствований представлены кальки (*право, стоимость, собственник*); 5) если в предыдущий период коммерческая лексика была представлена в основном тюркизмами (*деньги, товар, товарищ, базар, барыш* и др.), то в исследуемый период её формировали заимствования из западноевропейских языков.

Список использованных источников

1. Биржакова Е.Э. Очерки по исторической лексикологии XVIII в. Языковые контакты и заимствования / Елена Эдуардовна Биржакова, Лидия Адольфовна Войнова, Лидия Леонтьевна Кутина. – Л. : Наука, – 1972. – 431с.
2. Виноградов В.В. Очерки по истории русского литературного языка XVII-XIX вв. – 4-е изд. / Виктор Владимирович Виноградов. – М.: Русский язык, 2002. – 528 с.
3. Виноградов В. В. История слов: около 1500 слов и выражений и более 5000 слов, с ними связанных / Виктор Владимирович Виноградов // Отв. ред Н. Ю. Шведова. – Москва: Толк, 1994 [2]. – 1138 с.
4. СЦСРЯ – Словарь церковно-славянского и русского языка, составленный вторым отдѣлением Императорской академіи наукъ. В 4 томах. – 2-е изд. – СПб, 1867.

The article examines the processes of adaptation Western borrowings, which entered the Russian language in the XVIII – XIX century. Lingual and cultural approaches to the analysis of lexicographical material shows that the vocabulary commerce, which was formed in the previous period by Turkic borrowings, considerably was enriched on Western borrowings. The entire complex of Russian lexemes of corresponding semantic group took part in their mastering. The result of this interaction were significant changes in the semantics, functional status, stylistic and expressive characteristics of a number of words. The Western European borrowed lexical units initiated the formation of terminological apparatus of the economy in Russian language.

Key words: borrowings, adaptation, vocabulary of commerce.

Отримано: 15.10.2014 р.

УДК 811.161.2

Яценко Н.О.

ТЕРМІНОЛОГІЧНА ТА НЕТЕРМІНОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА У НАУКОВОМУ ТЕКСТІ

У статті здійснено спробу дослідити зв'язок між денотативною й сигніфікативною частиною у структурі значення терміна у різних терміносистемах, узагальнено отримані результати.

Ключові слова: науковий текст, дефініція, комунікація, не термінологічна лексика.

У кінці минулого століття в лінгвістиці підвищується інтерес до вивчення наукового тексту, який демонструє взаємозв'язок мови з людиною, її свідомістю, мисленням та різними видами діяльності [7, 10, 6]. Істотні зміни відбулися й у науці про терміни, внаслідок чого сформувався інтегративний напрямок у термінознавстві, у якому до уваги беруться класифі-

каційно-структурна, функціональна та когнітивна парадигми термінології. У багатьох узагальнювальних дослідженнях з теорії терміна представлені головні напрямки термінознавства [1, 2, 4, 5, 8]. Однак у більшості дослідників поза увагою залишається питання про загальну структуру лексику наукового тексту, а саме не враховується суттєвий факт – до словникового складу входять не лише терміни, а й значна кількість нетермінологічних лексичних одиниць. Їхній склад, функції та текстова перспектива потребують детального вивчення. У цьому зв'язку ми зупинимось на дослідженні деяких факторів, які забезпечують функціонування термінологічної та нетермінологічної лексики у спеціальних наукових текстах. Загальноприйнятим є твердження, що значення терміна має ту ж структуру, що і значення нетермінологічної лексеми, тобто воно включає денотативну віднесеність і сигніфікативну значущість. Водночас співвідношення денотативної і сигніфікативної частини в структурі значення терміна реалізується по-різному. Так, у терміносистемах технічних і природничих галузей знання переважають одиниці, у яких домінує денотативний компонент, що характеризується однозначною співвіднесеністю з будь-яким конкретним предметом, явищем, що є об'єктом даної науки. У терміносистемах сфери гуманітарного знання переважають термінологічні одиниці, денотатом яких є абстрактне поняття, значення якого описується у формі дефініції. У структурі значення таких термінів переважає сигніфікативний компонент. Суттєвими ознаками терміна прийнято називати: 1) системну організацію термінів і термінологічних сполучень в рамках термінологічного поля; 2) наявність дефініції для більшості термінів; 3) моносемічність у межах однієї терміносистеми; 4) відсутність експресивного забарвлення; 5) стилістичну нейтральність. З огляду на масове вторгнення загальноживаних слів у наукову сферу виникає проблема співвідношення системи термінів деяких спеціальних галузей науки і техніки, з одного боку, і загальноживаних слів, – з іншого. Логічно постає запитання: за яких умов загальноживане слово може стати спеціальним терміном і чи змінюється його значення? Терміни співвідносяться з певною сферою професійної діяльності людини і служать для «номінації наукових понять, взаємопов'язаних на семантичному, словотвірному й граматичному рівнях» [3]. Науки, які виникають, широко використовують загальну лексику для утворення своїх терміносистем, а, отже, кожен раз продуктивнішими є процеси *термінологізації* загальноживаних слів. Унаслідок поєднання інваріантного значення загальноживаного слова зі спеціальним диференційним поняттям слово одержує однозначний термінологічний смисл у межах певної терміносистеми. Наприклад, розрізняючи терміни як *загальноживані та вузькоспеціальні*, зазначимо, що перші не належать до складу якоїсь однієї термінологічної системи, а вживаються у наукових працях різних галузей знань, «інші ж розраховані на фахівців у певній галузі науки». *Загальнонауковими* можемо назвати слова, які в інших стилях мови, окрім наукового, вживаються у нетермінологічному значенні, а в науках використовуються як «терміни з різним ступенем термінологізації, оскільки їм властива узагальнена семантика». Тобто загальнонаукові слова – це поліспеціальні слова, які номінують поняття в кількох терміносистемах.

Визначаючи особливості термінологічної лексики, О. О. Реформатський вказував на те, що «терміну властиві і такі риси, які роблять його словом «особливого роду» [9]. Властивості ці пояснюються тим, що, на відміну від загальнолітературної лексики, терміни варто розглядати як елементи особливих термінологічних підсистем мови, що обслуговують окремі сфери мовного спілкування. Тому можна говорити, що термін – поняття функціональне, від інших одиниць лексичної системи він відрізняється функціонально, і, отже, підходити до його вивчення треба саме з функціональних позицій, беручи до розгляду, насамперед, ті властивості, що зумовлюють його основні якості.

У функціональному плані термін чи термінологічне сполучення є тією номінативною одиницею, що логічно і семантично організовує мовне висловлення, формує тканину тексту наукового чи офіційно-ділового стилів. Для диференціації термінологічної (далі ТЛ) та нетермінологічної (НТЛ) лексики служать два критерії: соціолінгвістичний та референційно-семантичний. З огляду на соціолінгвістичний критерій, термінологічними (зокрема і професіоналізми) слід вважати лексичні одиниці, які однозначно правильно розуміються та використовуються науковцями й фахівцями. І, навпаки, нетермінологічна лексика є загальноживаною. За референційно-семантичним критерієм термінологічними визнають слова, які мають референційну співвіднесеність з предметами, явищами та поняттями, що становлять предметну (в широкому розумінні) сферу спеціальної науки чи професійної діяльності.

Цей факт має особливе значення для аналізу структури наукового тексту. Вирішальним тут є визначення тематичної або предметної (в широкому розумінні) сфери тексту, яку формують ті чи інші термінологічні одиниці і, які разом з іншими компонентами лексику, складають загальну змістовну текстову структуру.

Важливим також є те, що референційний потенціал лексичних одиниць у текстах різних наукових галузей реалізується неоднозначно. Одна і та ж лексична одиниця в одному науковому

тексті може мати термінологічний статус, а в іншому, теж термінологічному, але з іншої термінологічної галузі – нетермінологічний. Так, наприклад, детальне дослідження наукового лінгвістичного та географічного тексту статті показало, що в обох видах текстів термінологічна лексика становить меншу частину всього словникового складу і коливається від 20% до 30%, а загально-вживана лексика складає більшість лексичних одиниць.

Лексику нетермінологічного характеру можна поділити на 5 основних категорій за такими параметрами:

1. Час, модальність:
  - 1) темпоральні вказівки,
  - 2) модальність;
2. Конституанти тематичної або об'єктної сфери:
  - 1) класифікатори,
  - 2) абстрактні властивості та параметри;
3. Зв'язки та відношення.
4. Елементи наукового досвіду та комунікації.
5. Дейктичні елементи.

Перша категорія (час, модальність) репрезентується лексичними елементами, які отримують свій зміст лише в поєднанні з іншими конкретними значеннями, де характерною рисою є номіналізація засобів вираження значення дії та процесу й спроможність лексичних засобів паралельно з граматичними засобами виражати темпоральні та модальні значення.

Особливе значення для тексту має друга тематична або об'єктна група нетермінологічної лексики. Ці слова мають тісні семантичні зв'язки з термінами. Але вони виражають більш узагальнювальні значення, ніж терміни, і тому часто замінюють терміни в якості кваліфікаторів Problem, Theorie, Methode. У цій ролі вони мають референтну віднесеність не до певної частини текстової інформації, а до названого об'єкту. Більш генералізуючу роль виконують лексичні одиниці Zeit, Funktion, begrenzen. Вони структурують самі об'єкти, про які йде мова.

Група динамічних лексичних одиниць виражає динамічні процеси в науковій комунікації. У науковому контексті слова діючої семантики використовуються частіше в переносних значеннях, хоча в тих чи тих випадках значення може виявитися не лише регулярним, але і контекстуально обумовленим.

Як показує аналіз дієслівної лексики наукового стилю, досить чітко виявляється основне ядро активних одиниць, особливо тих, у яких виразно простежуються текстові функції (зв'язок з типовими комунікативними задачами). У реалізації найбільш переносних значень есплікується абстрагованість і узагальненість наукової мови, виявляється тенденція до скорочення полісемії, тобто до актуалізації багатозначним словом лише окремих його значень, у більшості випадків фразеологічно зв'язаних, закріплених у вузькому наборі перифрастичних сполучень. Так відзначимо найбільш частотні дієслівні лексеми – *з цього випливає; приводити до чого-небудь; виступати в якості чого-небудь; привести кого-небудь до чого-небудь; досягати чого-небудь; носити який-небудь характер; скласти основу чого-небудь* та інші. Висока активність цих дієслів пояснюється сформованою в них у результаті тривалого вживання здатністю виконувати в складі типізованих лексико-синтаксичних конструкцій найважливіші комунікативні завдання наукового стилю, насамперед, брати участь в описанні властивостей і зв'язків явищ дійсності, у відображенні складності і взаємозв'язку процесу наукового мислення, у вираженні підкресленої логічності, спрямованості на адресата. Ці типові комунікативні завдання в кінцевому рахунку визначаються, по-перше, безпосередніми цілями науки, які реалізуються, як відомо, в описанні, поясненні, прогнозуванні процесів і явищ дійсності, узагальненні фактів, а, по-друге, специфікою наукового мислення та задачами, пов'язаними з відображенням результатів мислення в наукових творах.

Третю групу нетермінологічного лексикону становлять лексичні одиниці релятивного характеру. Вони виражають реальні зв'язки, які відповідають дійсності, або передбачувані відношення між об'єктами, які можна відновити на основі когнітивних зв'язків. Релятивні одиниці, вибрані з тексту в повному обсязі, складають певну тематичну групу і відображають свого роду онтологію наукового процесу, який описано в науковому тексті. Ці лексеми складають закриту групу слів та виразів, які читач може в певній мірі класифікувати і на базі їх значень встановити реальні зв'язки, робити висновки, а це і є ознакою наукової роботи (пошуку, дослідження).

Четверту групу нетермінологічних лексем складають слова, які позначають елементи наукового досвіду та наукової комунікації і водночас описують контекст виникнення наукового тексту. Науковий текст виникає з наукового процесу і впливає на нього. Сюди відносяться вираження думок, поглядів, позицій, а також багатозначні дієслова.

Аналіз діалогічності наукового тексту дозволяє виділити такі засади її вивчення: 1) екстралінгвістичні, оскільки науковий текст є одним із свідчень пізнавального процесу, метою якого

є експлікація та передача нових знань, нової інформації, що здійснюється за допомогою та при посередництві усних чи письмових текстів, створених автором-дослідником та орієнтованих на читача, здатного не лише прочитати, а й декодувати отриману інформацію; 2) комунікативні, оскільки діалогічність пояснюється комунікативною природою мови / мовлення / тексту, виявляється у створенні комунікативної ситуації і передбачає активних, хоч і не завжди експліцитно представлених на текстовій поверхні автора чи адресанта, що мають неоднозначний доступ до джерела повідомлення-інформації; 3) комунікативно-прагматичні, які пов'язують вивчення даної властивості з різними комунікативними цілями та завданнями учасників комунікації; 4) функціонально-стилістичні, що зумовлюють функціональну спрямованість наукового тексту як засобу повідомлення нового, як джерела збереження та передачі інформації, для створення якого використовуються різномовні мовно-стилістичні засоби.

Отже, аналіз текстів показав, що нетермінологічна лексика наукового тексту має конститутивний характер, по-перше, тому що вона прагматично обумовлена конкретною ситуацією наукової комунікації та типом наукового тексту, по-друге, вона має високий рівень частотності вживання та співвідноситься з процесом наукового дослідження, по-третє, вона формує метамову для науки і репрезентує умови створення наукового тексту.

Список використаних джерел

1. Алексеева Л. М. Термин и метафора: семантическое обоснование метафоризации / Л.М. Алексеева. – Пермь, 1998. – 241с.
2. Анисимова А. Г. К вопросу о системности в терминологии // Вестник МГУ. – 1996. – № 6. – с. 16 – 30.
3. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка / И. В. Арнольд. – М.: Просвещение. – 1990. – 301 с.
4. Гринев С. В. Разновременная скрытая многозначность / С.В. Гринев // Научно-техническая терминология: Науч.-техн.реф.сб. – М., 2002. – С.129 – 136.
5. Захаренкова Н. Л. Вопросы изучения немецкой терминологии / Н.Л. Захаренкова // Иностранные языки в школе. – 1999. – № 2. – С.4 – 19.
6. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту / А.П. Коваль. – К., 1997. – 306 с.
7. Колегаева И. М. Текст как единица научной и художественной коммуникации / И.М. Колегаева. – Одесса, 1991. – 175с.
8. Непийвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) / Н.Ф. Непийвода. – К., 1997. – 303 с.
9. Реформатский А. А. Введение в языковедение / А.А. Реформатский ; под. ред. В.А. Виноградова. – М.:Аспект пресс, 2001. – 536с.
10. Саниця І. А. Діалогічність у науковому тексті // Мовознавство. – 2004. – № 2-3. – С.55-60.

At the end of the last century in linguistics manifested an increased interest in studying scientific text that demonstrates the relationship of human language, its consciousness, thinking and different activities. Significant changes have occurred in terms of science, thus formed integrative trend in terminology in which the classification taken into account, structural, functional and cognitive paradigm terminology. Many studies generalizing the theory of the term are the main lines upon.

However, most researchers ignored the question remains about the overall structure of the lexicon scientific text, is not considered a significant fact - to vocabulary includes not only time, but also a significant number neterminolohichnyh lexical units. Their composition, functions and textual perspective require detailed study. In this regard, we will focus on the study of some factors that support the functioning of the terminology and vocabulary in neterminolohichnoyi special scientific texts. Common is the assertion that the term has basically the same structure as the value neterminolohichnoyi tokens, ie it includes Denotative syhnifikatyvnu relatedness and importance. However, the ratio denotative and syhnifikatyvnoyi of the term structure is implemented differently in different terminological units. The article attempts to study the denotative and syhnifikatyvnoyi value of the structure and meaning of different terminological, summarized the results.

Keywords: scientific text, definition, communication, not the terminology.

Отримано: 19.10.2014 р.

РЕЦЕНЗІЯ

Кеба О.В.

ПРОЦЕСИ КОНВЕРГЕНЦІЇ У СУЧАСНІЙ СВІТОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ*

«Видавничий дім Дмитра Бураго» вкотре потішив високоякісним науковим продуктом у літературознавчій сфері. Йдеться про нову монографію знаного українського літературознавця Фелікса Штейнбука «Конвергенція тілесних мікротопосів у сучасній світовій літературі». Автор резонансних теоретико-методологічних і історико-літературних студій – «Засади тілесного міметизму у текстових стратегіях постмодерністської літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття» (К., 2007); «Тілесність – міметизм – аналіз (Тілесно-міметичний метод аналізу художніх творів)» (К., 2009); «Українська література в контексті тілесно-міметичного методу» (Сімферополь, 2013) – продовжує діагностування сучасної літератури крізь призму (чи то пак мікроскоп) тілесно-міметичного методу. За визначенням самого науковця, цей метод (до речі, його обґрунтування було переконливо здійснене Ф. Штейнбуком під час захисту докторської дисертації у 2010 році) орієнтований на з'ясування одного з найактуальніших способів репрезентації тілесного буття людини у формах художнього дискурсу, тобто як саме за сьогоденних умов переосмислення культурного досвіду людства в душі так званого «антропологічного повороту» відбувається мімезис-наслідування тіла текстом.

Як і у попередніх дослідженнях, матеріалом студії є постмодерністська література кінця ХХ – початку ХХІ століття у різних національних варіантах – від японської до української, підставою для чого є переконання автора в тому, що міметичний вимір, попри заперечення у багатьох дослідженнях, присвячених постмодерністській літературі, притаманний і творам цієї художньої парадигми. Відмінність постмодерністського мімезису від класичного його розуміння в Аристотелівському сенсі полягає в тому, що тут наслідуються не дійсність загалом, а людина, причому передусім людина тілесна – суб'єкт і водночас об'єкт цієї дійсності, а також літературні тексти, що концентрують у собі чуттєво-практичну сутність людського начала.

Винятково вирашним пунктом рецензованої книжки є те, що вона відкривається «особливим» вступом, названим «Пролегомени до студій тілесної топосфери» (с.6-21). Як неважко висновокється з вказаної нумерації сторінок, цей пролегоменний вступ є доволі розлогим і докладним, а найважливіше – в ньому дуже чітко й послідовно постулюються всі вихідні позиції автора, а це, своєю чергою, створює умови для 1) адекватного розуміння авторської методології і 2) верифікованої інтерпретації аналізованих текстів. Ще один істотний момент, який у цьому контексті варто акцентувати: раніше напрацьована автором методологія не просто накладається на нові тексти, але її засади доповнюються новими аргументами, а тілесна проблематика поєднується з потенціалом так званої топологічної рефлексії. При цьому ретельно обґрунтовується продуктивність центральної категорії пропонованого автором евристичного пошуку, а саме ТОПОСУ як певного «універсального змістового простору» тексту (й водночас позатекстової реальності!), що спричиняється до специфічної структурної організації літературно-художнього твору. Універсальність топосу дозволяє поєднати його з феноменом тілесності. Відтак Ф. Штейнбук наполягає (і небезпідставно!) на введенні до наукового вжитку понять «топосфера», «тілесна топосфера», «тілесні мікротопоси». Найпевніше вони мають стати внеском до компаративістики як продуктивної галузі сучасного літературознавства, що набуває, згідно з амбітною авторською інтенцією, вочевидь, необмежених перспектив, оскільки завдяки такому підходу знімаються, фактично, будь-які обмеження на відповідні наукові розвідки.

Результатом вказаного синтезу теоретичних засад стало те, що у дослідженні запропоновано оригінальне прочитання нібито дуже різномірних (але, як виявляється, у багатьох сенсах подібних!) художніх явищ – від романів Салмана Рушді і Мішеля Вельбека до творів Орхана Памука і Харуки Мураками, а також українських Світлани Поваляєвої, Юрія Іздрика та інших. Всього автор обрав для аналізу дванадцять творів, в кожному з яких виявлено різні рівні представленості дванадцяти мікротопосів, які, на думку дослідника, складають парадигму тілесності людини: біль, страждання, чутливість, бажання, сексуальність, забуття etc. Аби бути зовсім переконливим, у “Прикінцевому слові” Ф. Штейнбук наводить таблицю, де в перехресному полі творів і топосів наочно демонструє, які з них якою мірою представлені в кожному тексті. Коментар, що

* Рецензія на монографію: Штейнбук Ф. Конвергенція тілесних мікротопосів у сучасній світовій літературі / Фелікс Штейнбук. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. – 248 с.

супроводжує цю таблицю, виглядає доволі категоричним: “цей кількісний аналіз з урахуванням аналізу попереднього, себто якісного, дозволяє ствердити, що, по-перше, конвергенцію тілесних мікротопосів у літературних текстах, попри очевидну суперечливість відповідної взаємодії, є усі підстави вважати доведеною...”. Чому такий висновок ми вважаємо надто категоричним? Попри те, що, як було сказано вище, авторська методика аналізу, поза сумнівом, “спрацьовує”, у розділах, присвячених окремим творам, – відносно невеликих за обсягом (приблизно по п'ятнадцять сторінок книжкового формату), не завжди ясно видно, як співвідносяться з домінантним мікро-топосом (а стосовно кожного твору висунута певна домінанта) інші тілесні мікротопоси. Тому й виникають певні запитання щодо наявності чи відсутності відповідного “плюсу” в авторській підсумковій таблиці. Скажімо, не викликає заперечень визначальність мікротопосу “бажання” у трилогії Х. Мураками «1Q84» чи “сексуальності” у “Флорентійській чарівниці” С. Рушді, однак те, що автор декларує непередставленість у цих творах мікротопосу “біль”, викликає подив і бажання перечитати названі твори, аби верифікувати висновок дослідника. Можна також сперечатися щодо того, як Ф. Штейнбук інтерпретує конкретні мікротопоси і їх почасти багатопланову семантику (тут неминуче потрапляємо в широке дискусійне поле, де неважко розійтися), однак це анітрохи не заважає високо оцінити ту велику роботу, яку виконав автор, і ту творчу сміливість, з якою він вдається до розкриття художньо-естетичного змісту аналізованих творів.

Заслугує на увагу залучення автором монографії до наукового дискурсу таких численних інноваційних понять, як, наприклад, абераційність і дисипація, адиктивний патерн і рекурсія, дисемінація та парапраксія, експація і реторсія тощо. Вони, безумовно, не лише збагачують теорію літератури, а й можуть стати ефективним знаряддям для практичного застосування теоретичних надбань Ф. Штейнбука. Для наступних видань можемо порадити йому створити і включити до книжки відповідний термінологічний тезаурусний словник. А те, що автор продовжуватиме своє дослідження і розширюватиме сферу креативної реалізації апробованого методу, сумніватися не доводиться. Ми, своєю чергою, можемо в індивідуальному порядку запропонувати йому дванадцять інших творів сучасної літератури в якості об'єкту подальших студій. Власне, таку пропозицію може висловити будь-який зацікавлений новітніми явищами світової художньої словесності читач цієї книжки, адже вона навряд чи просто так “відпустить” його від себе, спонукаючи до активних розмислів і провокуючи (в кращому розумінні цього слова) до конструктивного діалогу з автором.

На завершення дозволимо собі повторити процитоване в монографії висловлювання Салмана Рушді: “прокляття людської раси не в тому, що ми всі різні, а що ми всі схожі”. У ньому парадоксально виявлена колосальна перспектива компаративного вектору сучасного літературознавства. Ця потенціальна перспектива блискуче продемонстрована в дослідженні Ф. Штейнбука. А її теоретична складова далекі спростовує згадану на початку книжки й уже доволі набридливу тезу про глибоку світоглядну, субстанційну, інституційну і методологічну кризу сучасної гуманітаристики. Останнім часом з'являється все більше доказів на користь можливого подолання цієї кризи. І монографія Фелікса Штейнбука є одним із яскравих і переконливих знаків такого процесу.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Абрамович Семен Дмитрович доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Авксентьєва Галина Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератури факультету української філології інституту мов світу ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Бабкіна Майя Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»

Бачишина Ольга Богданівна – аспірант кафедри української мови Львівського національного університету імені Івана Франка

Бенкендорф Геннадій Борисович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Білоусова Тетяна Павлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Вишневська Людмила Богданова – аспірант відділу західно- і південослов'янських мов Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України.

Волос Богдан Ігорович – аспірант кафедри фольклористики імені академіка Філарета Колеси Львівського національного університету імені Івана Франка

Волошин Марія Михайлівна – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»

Вовк Олена Іванівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри англійської філології Навчально-наукового інституту іноземних мов Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького,

Галайбіда Марія Анатоліївна – студентка 4 курсу факультету іноземних мов Львівського національного університету імені Івана Франка

Галайбіда Оксана Василівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Горбач Олена Сергіївна – аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Григораш Світлана Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Грозян Ніна Федорівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української філології Кримського інженерно-педагогічного університету

Гурська Дарія Володимирівна – аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Дворницька Наталія Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Демська Оріся Мар'янівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови НаУКМА

Дзюбак Наталія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Діяконович Інна Миколаївна – старший викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Домбровський Юрій Остапович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Національного університету “Львівська політехніка”

Дубчак Володимир Васильович – аспірант кафедри української філології Хмельницького національного університету

Іванова Людмила Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Іконнікова Марина Валеріївна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри романогерманських мов Хмельницького національного університету

Іова Валентина Юліанівна – старший викладач кафедри теорії та методик предметів суспільно-гуманітарного циклу. Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Казимір Валентина Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Казимір Ірина Сергіївна – аспірант кафедри англійської мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Калинюк Наталія Миколаївна – аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Кеба Олександр Володимирович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германських мов і зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Кеба Тетяна Васильівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Козак Раїса Віталіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Кондратенко Наталя Василівна – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова

Крук Аліна Анатоліївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Кудрявцев Михайло Григорович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії української літератури і компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Кульбабська Олена Валентинівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Кушка Беата Густавівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»

Кушлик Наталія Павлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Маркітантова Євгенія В'ячеславівна – аспірант кафедри історії української літератури і компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Мартіна Олеся Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Марчук Людмила Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Матковська Марія Василівна – доцент кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Мацапура Людмила Володимирівна – кандидат філологічних наук, докторант кафедри світової літератури та культури імені проф. О. Мішукова Херсонського державного університету

Меркотан Лєся Йосипівна – аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Мозолук Оксана Миколаївна – старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Монастирська Римма Іванівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Науменко Ліана Миколаївна – старший викладач Національного університету державної податкової служби України

Овраменко Ольга Василівна – студентка II курсу факультету економіки та оподаткування Національного університету державної податкової служби України (м. Ірпінь).

Павлюк Надія Леонідівна – аспірант кафедри української та зарубіжної літератур факультету української філології інституту мов світу Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Петровська Світлана Семенівна – кандидат філологічних наук, професор кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Польова Світлана Володимирівна – викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Попадинець Оксана Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Поплавська Людмила Володимирівна – асистент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Притуляк Віктор Григорович – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри германських мов і зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Прокоф'єв Іван Петрович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії української літератури і компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Розумяк Наталія Миколаївна – аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Саволайнен Яніс Володимирович – викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Свідрук Олена Олексіївна – асистент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Ситник Ольга Василівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри англійської мови Хмельницького національного університету

Соловій Уляна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету

Сторчова Тетяна Володимирівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Сукаленко Тетяна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української словесності та культури Національного університету державної податкової служби України (м. Ірпінь).

Третяк Наталія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Уманець Антоніна Володимирівна – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Федькова Інга Анатоліївна – асистент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Цимбал Наталія Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Чикарькова Марина Юріївна – доктор філософських наук, кандидат філологічних наук, доцент кафедри філософських та соціальних наук Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ

Чопик Ярослав Михайлович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Шеремета Наталія Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Шулик Поліна Львівна – кандидат філологічних наук, професор кафедри германських мов і зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Яроцька Галина Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І.І.Мечникова

Яценко Ніна Олександрівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу наукової термінології Інституту української мови НАН України

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ ТА ТЕХНІЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ СТАТТІ

1. Відповідно до постанови президії ВАК України від 15.01. 2003 р. № 7-05/1 „Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України” (Бюлетень ВАК України. – 2003. – № 1) наукова стаття має містити такі обов’язкові елементи: „постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок з важливими науковими та практичними завданнями; аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор; виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формування цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку”.
2. На першому рядку перед прізвищем автора в лівому кутку подається шифр УДК (звичайним шрифтом).
3. Текст набирається шрифтом “Times New Roman”, розмір – 14 пт, міжрядковий інтервал – 1,5, відступ абзацу – 1 см. Параметри сторінки: зверху, знизу, праворуч, ліворуч – 2 см.
4. У тексті не допускається вирівнювання пропусками.
5. У тексті використовується дефіс «-», який не відділяється пропусками, і тире «—» (Alt+0151).
6. Ініціали відділяються від прізвищ нерозривним пробілом (комбінація клавіш Ctrl+Shift+Пробіл).
7. Посилання на використані джерела в тексті робити за зразком [2, 364; 5, 127; 7—9], де перша цифра — номер джерела в списку використаних джерел, номер сторінки через кому, декілька джерел через крапку з комою або через дефіс.
8. За необхідності подання приміток (коментарів) до тексту вони оформлюються так: у тексті за допомогою функції “Верхний индекс” ставиться порядковий номер примітки (наприклад: ...¹ ...²), а після тексту статті (до “Списку використаних джерел”) із заголовком “Примітки” (по центру) наскрізною нумерацією подається текст приміток.
9. Після тексту статті (приміток) по центру подається заголовок “Список використаних джерел” і в алфавітному порядку наводяться всі використані джерела (спочатку “кирилицею”, потім “латиницею”). Список використаних джерел оформлюється за вимогами ВАК (Бюлетень ВАК України. — 2009. — №3). У списку необхідно розрізняти тире та дефіс.
10. Після “Списку використаних джерел” подаються анотації — українською (250-300 знаків) та англійською мовою (1800-2000 знаків) з відповідними заголовками: “Анотація”, “Summary” та ключові слова (5-7 слів).

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РЕЦЕНЗІЇ

Рецензія повинна містити:

1. Повна назва статті, посада автора статті, П.І.Б. автора.
2. Стислий опис проблеми, якій присвячена стаття.
3. Ступінь актуальності наданої статті.
4. Найбільш важливі аспекти, розкриті автором в статті.
5. Рекомендація до публікації.
6. Вчене звання, вчений ступінь, посада, місце роботи, П.І.Б. рецензента, печатка, підпис.

REQUIREMENTS FOR CONTENT AND DESIGN OF AN ARTICLE TEXT

1. According to the Resolution the Presidium of the HAC of Ukraine from 15.01. 2003 № 7-5/1 “On increasing demands for professional publications, put on the list of HAC of Ukraine” (Bulletin of HAC of Ukraine. – 2003. – № 1) a scientific paper should contain the following obligatory elements: “general issue statement and its connection with important scientific and practical tasks; analysis of recent research and publications, in which the solution of this issue is started and which the author considers; extraction of previously unsolved parts of the general issue to which the article is devoted; forming the purposes of article (aim statement); exposition of the main material of the research with grounding of received scientific results; conclusions of this study and prospects for further research in this direction».
2. On the first line, before the author’s name in the left corner the UDC is given (regular type).
3. The text is typed with «Times New Roman», size – 14 pt, interlinear space – 1.5, indent – 1 cm. Parameters of the page: top, bottom, right, left – 2 cm.
4. Alignment of spaces is not allowed in the text.
5. The hyphen «-» is used text which is not separated by spaces, and dash «-» (Alt + 0151).
6. The initials are separated from names with non-breaking space (shortcut Ctrl + Shift + Space).
7. References in the text should be made according to the model [2, 364; 5, 127; 7-9], where the first number is the number of sources in the list of sources used, the page numbers are separated by commas, multiple sources through a semicolon or a hyphen.
8. If necessary, the submission notes (comments) to the text are issued as followed: in the text using the “top post index” serial number of the note is put (for example: ... 1 ... 2), and after the text (before “List of used sources”) with the heading” Notes “(in the center) with sequential numbering a text of note is given.
9. After the text (notes) in the center is given the heading “REFERENCES” and in alphabetical order are all sources used (originally “Cyrillic”, then “Latin”). The list of used sources is issued according to the requirements of HAC (Bulletin of HAC of Ukraine. - 2009. - №3). The list must distinguish between dashes and hyphens.
10. After the “List of sources” the abstracts are submitted - Ukrainian (250-300 characters) and English (1800-2000 characters) with appropriate heading “Summary” and keywords (5-7 words).

REQUIREMENTS FOR REVIEW

The review shall include:

1. Full title, the author’s title, author’s name.
2. Brief description of the issue in the paper.
3. The degree of relevance of the given article.
4. The most important aspects revealed by the author in the article.
5. Recommendation for publication.
6. Academic status and degree, title, place of employment, name of a reviewer, stamp and signature.

ДЛЯ ЗАМІТОК

ДЛЯ ЗАМІТОК

З М І С Т

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Абрамович С.Д., Чикарькова М.Ю.	
«Материя сна / мечты» в «Буре» Шекспира и ее интерпретация в русских переводах	5
Авксентьева Г.А.	
Специфика використання засобів психологізму в оповіданні В. Підмогильного «На селі»	9
Волос Б.І.	
«Студії над українськими народними піснями» Івана Франка у контексті фольклористичної історіографії	12
Волошин М.М.	
Поэзия В. Малахиевой-Мирович в контексте диалога с символизмом	18
Домбровський Ю.О., Бабкіна М.І.	
Містраль – співець провансу	23
Іова В.Ю.	
Естетичний контекст творчості І. Іова	28
Кеба Т.В.	
Особливості художнього втілення ідеї синтезу мистецтв у прозі О. Вайльда	32
Крук А.А.	
Композиційна акцентованість на естетико-філософських вимірах концепту долі у художньому світі Т. Гарді	36
Кудрявцев М.Г.	
Романтизм як спосіб художнього відчуття світу: духовно-етичні аспекти	40
Кушка Б.Г.	
Специфика воплощения темы любви в поэзии А. Сопровского	46
Маркітантова Є.В.	
Екзистенція жінки в новелі Галини Тарасюк «Тікаймо, Адаме, тікаймо!..»	50
Мацапура Л.В.	
Синтез готических и романтических мотивов в романе И. И. Лажечникова «Ледяной дом»	53
Павлюк Н.Л.	
Жанрова специфіка історичної прози Ю. Мушкетика	57
Прокоф'єв І.П.	
Поэзия Рубена Даріо	61
Ситник О.В.	
Пейзаж як засіб психологізації оповіді у новелах В. Фолкнера та М. Хвильового	65
Шульк П.Л.	
«Серрапионовы братья» в оценке советской критики	70

МОВОЗНАВСТВО

Бачишина О.Б. Лексика із часовою семантикою в романі В. Дрозда «Ірій»	76
Белоусова Т.П. Экономическая метафора в языке биоэтики	80
Вишневська Л.Б. Механізми формування фразеологічних інновацій у польській мові: компонентна варіантність та її межі (теоретичний аспект)	83
Вовк О.І. Представлення мовних знань: концептуальна метафора	87
Галайбіда О.В., Галайбіда М.А. Образотворчі засоби у казках Оскара Уайльда	91
Горбач О.С. Антропоніми в романі Володимира Даниленка «Газелі бідного Ремзі»	93
Григораш С.М. Здрібніло-пестлива лексика як ознака інтимної лірики (на матеріалі народних пісень про кохання)	96
Грозян Н.Ф. Фразеологічні одиниці на позначення поведінки людини: ідеографічний аспект	101
Гурська Д.В. Комунікативно-прагматичний аспект релігійного дискурсу та його функціонування у мовотворчості українських письменників Мирослава Дочинця й Галини Пагутяк	105
Дворницька Н.І. Особенности процесса формирования словообразовательной суффиксальной синонимии в сравнительно-историческом аспекте	108
Демська О.М. Омонім чи омоніми	111
Дзюбак Н.М. Удосконалення комунікативних умінь і навичок студентів під час вивчення української мови (за професійним спрямуванням)	116
Діуакопович І.М. Manifestation of Word Stress in English	118
Дубчак В.В. Власні назви освітніх установ м. Хмельницького: мотивація, способи творення, семантика твірної основи	121
Іванова Л.О. Zur sprachlichen spezifik der dialogführung im gerichtlichen bereich	125
Іконнікова М.В. Прецедентне ім'я як чинник символізації художнього змісту в романі-антиутопії ХХ ст.	129
Казимір В.О. Die umgangssprache als eine der quellen der bereicherung der gegenwärtigen deutschen sprache	132
Казимір І.С. Механізм збереження та способи експлікації ептонімів	139

Калинюк Н.М.

- Динаміка трансформаційних процесів у складі фразеологічних одиниць
в українському медійному дискурсі початку ХХІ століття 142

Козак Р.В.

- Парентеза у когнітивно-дискурсивній системі експресивного синтаксису
східнослов'янських мов 147

Кондратенко Н.В.

- Неологізми в сучасному українському політичному дискурсі:
семантико-словотвірний аспект 151

Кульбабська О.В.

- Лексико-граматичний репертуар потенційних маркерів іронічного 156

Кушлик О.П.

- Особливості структурування типової словотвірної парадигми дієслів,
мотивованих іменниками на позначення знарядь та засобів дії 160

Мартіна О.В.

- Інтерперсональні дієслова в семантико-синтаксичній структурі речення 168

Марчук Л.М.

- Дієслівна метафора як ядро концепту «місто» в антології «Дванадцятка» 171

Матковська М.В.

- Функціональна категоризація полілокутивних дієслів
у сучасній англійській мові 175

Меркотан Л.Й.

- Прецедентний текст і способи його актуалізації в дискурсі української
прози початку ХХІ століття 179

Мозолюк О.М.

- Іншомовна лексика в говірці села Микитинці Косівського району
Івано-Франківської області 183

Монастирська Р.І.

- Терміни на позначення понять речових правовідносин
(парадигматичні відношення) 186

Науменко Л.М.

- Праці з етнографії – джерело дослідження історії назв посуду
в українській мові 189

Петровская С.С.

- Инвариантная близость конструкций, синонимичных словосочетанию С + инф 193

Польова С.В.

- Соціокультурні особливості концептів життя і смерть в українських
фразеологізмах 198

Рорадунets О.О.

- History as fiction or fiction as history in the historical novels of W. Scott and M. Starytsky ... 202

Поплавська Л.В.

- Дотримання мовностилістичних норм у журналістському тексті
(на матеріалі газет «Подільнин», «Фортеця», «Ділове місто»,
«Кам'янець-Подільський вісник», м. Кам'янець-Подільський) 207

Притуляк В.Г., Бенкендорф Г.Д.

- Лінгвістичні аспекти біблійного обряду обрізання 210

Розумяк Н.М.

- Функціонування жіночих імен у Кам'янці-Подільському на початку ХХ століття 215

Саволайнен Я.В.

Використання різних видів наочності у процесі формування іншомовної лексичної компетенції..... 219

Свідрук О.О.

процес детермінологізації у сучасних сатиричних романах (на матеріалі творів М.Гримич «Варфоломієва ніч» та М. Меднікової «Тю»)..... 223

Соловій У.В.

Іллокутивна сила як складова аксіологічного значення оцінно-образних номінацій 226

Сторчова Т.В.

Особливості методики навчання майбутніх філологів латинської паремійної спадщини 230

Сукаленко Т.М., Овраменко О.В.

Комунікативна професіограма економіста з позиції ділової комунікації 234

Третяк Н.В.

Дискурс як форма реалізації мови в газетних жанрах 238

Уманець А.В.

Means of rendering pragmatic potential of esp texts 241

Федькова І.А.

Вторинна номінація як засіб поповнення української хореографічної лексики..... 244

Цимбал Н.А.

Сучасна українська термінологія будівництва та архітектури в аспекті лексичної парадигматики 247

Чопик Я.М.

Диференційні ознаки якісних та відносних прикметників в аспекті словотвірних категорій..... 251

Шеремета Н.П.

Семантичне переосмислення ідеологем як елемент маніпуляції масовою мовною самосвідомістю 255

Яроцкая Г.С.

Лингвокультурологические аспекты адаптации заимствований коммерческой сферы в русском языке XIX века 259

Яценко Н.О.

Термінологічна та нетермінологічна лексика у науковому тексті 261

РЕЦЕНЗІЯ

Кеба О.В.

Процеси конвергенції у сучасній світовій літературі 265

Відомості про авторів .....

267

Вимоги до змісту та технічного оформлення тексту статті .....

271

Scientific publication

Scientific papers of
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko national University
Philological Sciences

Issue 37

Editor *K. V. Pankova*
Computer version *V. O. Farion*

«Aksioma» Publishing House,
Prov.Pivnichnyi, 5, Kamianets-Podilskyi, 32300.
Tel/Fax: (03849) 3-90-06. E-mail: aksiomakp@rambler.ru.
Printed in the PE «Aksioma» printing house
Certificate GC JM2I808 of 26.05.2004

Наукове видання

Наукові праці
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
Філологічні науки

Випуск 37

Редактор *К. В. Панькова*
Комп'ютерне верстання *В. О. Фаріона*

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 32,55.
Тираж 300 пр. Зам. № 597.

Видавництво «Аксиома»,
пров. Північний, 5, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Тел./факс: (03849) 3-90-06. E-mail: aksiomakp@rambler.ru.
Надруковано у видавництві «Аксиома».
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1808 від 26.05.2004.